

P O L S K A A K A D E M I A N A U K
I N S T Y T U T J Ę Z Y K A P O L S K I E G O

ONOMASTICA

PISMO POŚWIĘCONE TEORII I INTERPRETACJI
NAZW WŁASNYCH

A JOURNAL DEVOTED TO THE THEORY AND INTERPRETATION
OF PROPER NAMES

LXV/1

KRAKÓW
2021

BARBARA CZOPEK-KOPCIUCH

(1952–2020)

*Pamięci Pani Profesor Barbary Czopek-Kopciuch,
redaktor naczelnej pisma „Onomastica”,
cenionej znawczyni nazw własnych,
inicjatorce wielu projektów onomastycznych,
osobie wielkiej życzliwości*

przyjaciele, koledzy, współpracownicy i uczniowie

*In memory of Professor Barbara Czopek-Kopciuch,
editor-in-chief of the journal “Onomastica”,
a highly valued expert on proper names,
initiator of many onomastic projects,
a person of great kindness*

friends, colleagues, collaborators and students

REDAKTOR NACZELNY / EDITOR-IN-CHIEF: Urszula Bijak

ZASTĘPCA REDAKTORA NACZELNEGO / DEPUTY EDITOR-IN-CHIEF: Halszka Górny

SEKRETARZ REDAKCJI / ASSISTANT EDITOR: Paweł Swoboda

REDAKTORZY TEMATYCZNI / SECTION EDITORS:
Katarzyna Skowronek, Justyna Walkowiak, Urszula Wójcik

RADA NAUKOWA / ACADEMIC COUNCIL

Theri Ainiala (Helsinki, Finlandia / Finland), Zbigniew Babik (Kraków, Polska / Poland),
Elena L. Berezovič (Jekaterynburg, Rosja / Yekaterinburg, Russia), Oliviu Felecan (Cluj-Napoca,
Rumunia / Romania), Anđela Frančić (Zagrzeb, Chorwacja / Zagreb, Croatia), Aleksandra
Galasińska (Wolverhampton, Wielka Brytania / Great Britain), Milan Harvalík (Praga, Czechy /
Praha, Czechia), Laura Kostanski (Ballarat, Australia), Maria Malec (Kraków, Polska / Poland),
Władysław Miodunka (Kraków, Polska / Poland), Robert Mrózek (Cieszyn, Polska / Poland),
Irena Sarnowska-Giefing (Poznań, Polska / Poland), Rudolf Šrámek (Brno, Czechy / Czechia),
Valéria Tóth (Debreczyn, Węgry / Debrecen, Hungary), Jürgen Udolph (Lipsk, Niemcy /
Leipzig, Germany), Jadwiga Waniakowa (Kraków, Polska / Poland),
Piotr Żmigrodzki (Kraków, Polska / Poland)

ADRES REDAKCJI / ADDRESS OF THE EDITORIAL BOARD:

al. Mickiewicza 31, 31-120 Kraków
onomastica@ijp.pan.pl
<https://onomastica.ijp.pan.pl>

Pierwotną wersją czasopisma jest wersja elektroniczna

REDAKTORZY JĘZYKOWI / LANGUAGE EDITORS

Dagmara Świerkowska (język polski / Polish), Aeddan Shaw (język angielski / English),
Inge Bily (język niemiecki / German), Miroslava Kyseľová (język słowacki / Slovak)

REDAKTOR WYDAWNICZY / PUBLISHING EDITOR: Dagmara Świerkowska

SKŁAD I ŁAMANIE / DTP & TYPESETTING: Andrzej Choczewski / Wydawnictwo JAK

ISSN 0078-4648 (Print)
ISSN 2658-2783 (Online)

© Copyright by Instytut Języka Polskiego PAN, Kraków 2021

Przygotowanie do druku: Wydawnictwo JAK
www.wydawnictwojak.pl

SPIS TREŚCI

WSPOMNIENIA [IN MEMORIAM]

Barbara Czopek-Kopciuch (1952–2020)	5
Bibliografia prac naukowych Profesor Barbary Czopek-Kopciuch [Bibliography of the works of Professor Barbara Czopek-Kopciuch]	9

ARTYKUŁY I ROZPRAWY [ARTICLES]

Peter Jordan The crucial and contested concept of the endonym/exonym divide	23
Iveta Valentová Slovenské exonymá a niektoré ich aktuálne problémy [Slovak exonyms and some of their current problems]	39
Christian Zschieschang Perspektiven der Flurnamenforschung in der sorbischen Lausitz [Perspective of the research on microtoponyms in Sorbian Lusatia]	69
Jürgen Udolph Eine neue bibliographische Sammlung zu europäischen Orts-, Flur- und Gewässernamen — Hinweise zur Benutzung [A new bibliographical collection of European place, field and water names — instructions for use].	83
Walter Wenzel Die altsorbischen <i>Osěk-</i> und <i>Osěč-</i> namen [The Old Sorbian <i>Osěk-</i> and <i>Osěč-</i> names]	99
Grasilda Blažienė Die Polonisierung der altpreußischen Eigennamen im Lichte der Sprachkontaktforschung [Polonization of Prussian toponyms in the light of language contacts]	107
Jerzy Duma Afrykатызацыя палатальнага <i>*r'</i> у назвах месцавых і тэраўных Помор'я Заходняга [Affricatization of the palatal <i>*r'</i> in toponymy of West Pomerania].	123
Leszek Bednarczuk Bałtyckie nazewnictwo Mazowsza [Baltic names in the Mazovia region]	137
Urszula Wójcik Nazwy miejscowe jako artefakty instytucji prawno-społecznych monarchii wczesnopiastowskiej [Place names as artifacts of legal and social institutions of the early Piast monarchy]	145
Halszka Górny Imię <i>Stanisław</i> i jego derywaty w ojkonimii Polski w aspekcie historyczno-kulturowym [The name <i>Stanisław</i> and its derivatives in the oikonymy of Poland in its historical and cultural aspect]	161
Danuta Lech-Kirstein Śląskie nazwy geograficzne motywowane nazwami kolorów [Silesian geographical names motivated by color terms]	177

Zbigniew Babik Próba oceny skuteczności rozpoznawania etymonów apelatywnych i antroponimicznych w UN-owskich materiałach z powiatu wadowickiego. Część I. Wstęp, apelatywy [An attempt to assess the degree of effectiveness of assigning appellative and anthroponomical etymons to toponyms of the Wadowice district as confirmed in the late 1950s. Part one: introduction, appellatives]	193
Ярослав Редька Релікти апелятива * <i>volja</i> в сучасному українсько-польському ойконімному просторі [Relics of the appellative * <i>volja</i> in modern Ukrainian and Polish oikonymic space]	217
Mariusz Rutkowski O metodzie krytycznej w toponomastyce [On the critical method in toponomastics]	237
Jaroslav David, Jana Davidová Glogarová President Václav Havel as an inspiration for Czech urbanonyms.	255
Oliviu Felecan, Nicolae Felecan Feminine names in current Romanian hodonyms.	271
Agnieszka Myszka Interferencje językowe i kulturowe w przemyskiej urbanonimii [Linguistic and cultural interferences in the urbanonyms of Przemyśl]	289
Justyna B. Walkowiak Współczesne polskie nazwy ulic motywowane toponimami przejściowymi [Contemporary Polish street names motivated by transitional toponyms]	307

STAN BADAŃ ONOMASTYCZNYCH W POLSCE I NA ŚWIECIE [ONOMASTIC RESEARCH IN POLAND AND IN THE WORLD]

Stanisława Sochacka Katowice — Stalinogród. W klimacie dyskusji naukowych i sporów ideologicznych [Katowice — Stalinogród. In a climate of scientific discussions and ideological disputes]	327
--	-----

MATERIAŁY I KOMUNIKATY [MATERIALS & ANNOUNCEMENTS]

Ewa Siemieniec-Gołaś Onomastic material in the description of the Caucasus by Józef Chodźko — a nineteenth- century Polish scholar and surveyor	343
Ewa Wołnicz-Pawłowska Miejsce nazw jednostek administracyjnych w choronimii [The place of the names of administrative units in choronyms]	355

BARBARA CZOPEK-KOPCIUCH

(1952–2020)

On 7 July 2020, our dearly colleague, Prof. Barbara Czopek-Kopciuch, passed away. She was an outstanding researcher of proper names, the author of classic works on onomastics, an unquestionable authority and master of many generations of Polish onomasticians. We bid her farewell on 10 July 2020 at the Batowicki Cemetery in Kraków, where she was laid to rest alongside her husband.

Barbara Czopek was born to a family of teachers on 31 May 1952 in Częstochowa. She attended primary and secondary school in her hometown, and later came to Kraków to study, where she remained for the rest of her life. She graduated from Polish philology at the Jagiellonian University, where she attended an MA seminar under the supervision of Professor Zofia Kurzowa and wrote her thesis on adjectives with the suffixes *-alny*, *-arny*, which was later published as an article in the journal “Polonica” (“Przymiotniki na *-alny*, *-arny* w historii języka polskiego na tle słowiańskim” (1978)). Throughout her professional life (over 40 years), she worked at the Institute of Polish Language, Polish Academy of Sciences in Kraków, obtaining successive scientific titles and holding various positions. She also periodically taught in Piotrków Trybunalski, at a branch of the Świętokrzyska Academy (later University) in Kielce (1997–2013).

Barbara Czopek-Kopciuch’s academic interests and achievements were focused on onomastics. Under the supervision of Professor Kazimierz Rymut, she wrote her PhD thesis on toponomastics and defended it in 1985. Three years later she published her first book, “Nazwy miejscowe dawnej ziemi chełmskiej i bełskiej (w granicach dzisiejszego państwa polskiego)” (1988), which was a modified version of her doctoral dissertation.

In 1995 she received her post-doctoral qualification (habilitation) based on her monograph “Adaptacje niemieckich nazw miejscowych w języku polskim” (1995). In the book, she analysed 1,200 place names of German origin from areas

of Poland (Poland, where Polish settlement preceded German settlement, using Weinreich's theory of linguistic interference, Eichler's onymic integration theory, and Górniewicz's theory of linguistic substitution and interference. The book received numerous positive reviews and remains to this day among the most cited works on the topic.

Another important publication in Barbara Czopek-Kopciuch's output is "Nazwiska polskie w Zagłębiu Ruhry" (2004) — the result of participation in a Polish-German project to compile a dictionary of surnames of Polish origin in the Ruhr region. A two-volume dictionary "Lexikon der Familiennamen polnischer Herkunft im Ruhrgebiet" (2006–2010) was published a few years later as a collective work, and Barbara Czopek-Kopciuch compiled over 13,000 dictionary entries for it. In her own monograph, she once again reached for the theory of linguistic interference and onymic integration modified for the use of personal names, and she also included interesting sociolinguistic remarks concerning the ethnic identity of the bearers of Polish surnames.

In recognition of all her scientific (including the monograph "Nazwiska polskie w Zagłębiu Ruhry"), organizational and didactic achievements, Barbara Czopek-Kopciuch received the title of full professor in 2008.

Prof. Czopek-Kopciuch's scientific output not only includes monographs but also collective lexicographic studies. Apart from the above-mentioned dictionary of surnames published in German, she co-authored (and from volume VIII also edited) a dictionary entitled "Nazwy miejscowe Polski. Historia. Pochodzenie. Zmiany", vol. I–XV (1996–2018), in which she compiled entries from the area of Pomerania, the New March and former Red Ruthenia (in total over 6000 entries signed with the initials BCz). She has also participated as manager and contractor in grants that have resulted in electronic editions of onomasticons: "Elektroniczny słownik hydronimów Polski" (2012–2015; <https://eshp.ijp.pan.pl>), "Najczęstsze nazwiska w Polsce — współczesność i historia" (2014–2020; <https://nazwiska.ijp.pan.pl>).

She published numerous articles (over 60 in Polish, German, and English) in Polish and foreign journals and collective monographs. Her essays mostly concerned toponomastic issues: place names, e.g. "Apelatyw *majdan* w toponimii polskiej" (1984), "Ortsnamen auf *-burg* in slavischen Ländern (1999), Fremde Ortsnamen in Polnischen Texten" (2002), "*Tuchanie, Uchanie* — nazwy miejscowe dzierżawcze czy rodowe?" (2001), "Holländische Siedlungsbewegung und Ortsnamen Holendry in Polen" (2004), "Geographical names deriving from saints' names (patrocinia) in Poland" (2011); hydronyms, e.g. "Imiona w nazwach jezior i stawów w Polsce" (together with Urszula Bijak, 2007); field-names, e.g. "Anojkonimy na terenie dawnej Nowej Marchii" (co-author Edward Rymar, 1996), but also anthroponomastics: surnames, e.g. "Personennamen in den Ortsnamen deutscher Herkunft auf dem Gebiet Polens" (1993), "Nazwiska

polskie w Zagłębiu Ruhry a nazwiska w Polsce” (2005), “Nazwiska od przywisk dwuczłonowych w Zagłębiu Ruhry” (2006), „O *Nawrockim, Nawrocie i nawrocie*” (2006), “Polnische Familiennamen im Deutschen. Dargestellt am Beispiel der polnischen Familiennamen im Ruhrgebiet” (2011); first names, e.g. „Imiona ludzi o nazwiskach polskiego pochodzenia, na przykładzie mieszkańców Herne (Zagłębie Ruhry)” (2008), „Frekwencja i geografia imion najrzadziej nadawanych w Polsce w latach 1995–2010” (2013); nicknames, e.g. „Nick — nowa kategoria antroponimiczna?” (2004). She published extensively on Polish-Eastern Slavic language contacts, e.g. “The Ukrainian influences in the place names along the border of the eastern part of Poland” (1985), “Ukraińskie cechy językowe w nazwach dawnej ziemi chełmskiej i bełskiej” (1986) as well as Polish-German ones, e.g. “Przynależność językowa Nowej Marchii w świetle danych toponomastyki” (1997), “Onymische Integration in Untersuchungen von Ortsnamen” (1998), “Elementy niemieckie w nazewnictwie miejscowym Polski południowo-wschodniej” (2000); chrematonomastic issues, e.g. “Zachodnioeuropejskie poglądy na chrematonimię” (2011), “Names of companies in Poland” (2013); standardization of geographical names, e.g. “Works of the Commission on Names of Localities and Physiographic Objects of the Ministry of Internal Affairs and Administration” (2014); and onomastic terminology, e.g. “Once more about the need to harmonize onomastic terminology” (2019). Most of these studies were based on rich onomastic material subjected to detailed analysis.

Prof. Barbara Czopek-Kopciuch was a polyglot, fluent in Russian, English, and German. She completed academic internships and scholarships abroad: in Kiev and Lviv (where she collected archival materials for her doctoral dissertation), Göttingen, Dortmund (where she wrote her book on Polish-German language contacts), Leipzig, Berlin, and Mainz. She also gladly participated in numerous conferences abroad; for example, she regularly attended congresses of the International Council of Onomastic Sciences. Reviews, discussions and reports (over 40 texts), in which she introduced Polish readers to foreign-language onomastic monographs and shared her impressions of foreign conferences, constitute a significant part of her publications.

In addition to her strictly scientific activities, Prof. Barbara Czopek-Kopciuch was known for her organizational skills: she served as deputy director of the Institute of Polish Language, Polish Academy of Sciences (2002–2012), head of the Department of Onomastics (2011–2019), editor-in-chief of the journal “Onomastica” (2015–2020), and she chaired the Commission on Names of Localities and Physiographic Objects to the Minister of Internal Affairs and Administration for two terms (2008–2016).

She was a respected researcher of proper names at home and abroad, as evidenced by her membership of scientific boards of journals: “Onomastica

Slavogermanica”, “Namenkundliche Informationen”, “Folia Onomastica Croatica” and other scientific bodies such as: Committee of Linguistics of the Polish Academy of Sciences (2015–2019), Commission of Slavic Onomastics of the International Committee of Slavists (2008–2020), Board of the International Council of Onomastic Sciences (2008–2011).

Professor Barbara Czopek-Kopciuch was a leader in the field of Polish onomastics, a very hard-working, multitasking person who was always very kind to others. Until the last moments she worked, wrote reviews, supervised the preparation of the previous 64th issue of “Onomastica” and edited the upcoming volume of the dictionary “Nazwy miejscowe Polski”.

She was also the initiator and main coordinator of the 27th ICOS Congress in Kraków, which was held with a year delay in an online format due to the COVID-19 pandemic (22–27 August 2021), unfortunately without her participation.

Basia will remain in our memory forever, we will use her works, memorable advice and tips (for both academic work and life) for a long time to come.

*Urszula Bijak and the Department of Onomastics
The Institute of Polish Language, Polish Academy of Sciences
urszula.bijak@ijp.pan.pl*

BIBLIOGRAFIA PRAC NAUKOWYCH
PROFESOR BARBARY CZOPEK-KOPCIUCH¹
[BIBLIOGRAPHY OF THE WORKS OF
PROFESSOR BARBARA CZOPEK-KOPCIUCH]

1978

Przymiotniki na *-alny*, *-arny* w historii języka polskiego na tle słowiańskim [Adjectives in *-alny* and *-arny* in the history of Polish against a general Slavic background]. *Polonica*, 4, 203–214.

1979

[spraw.] XIII Międzynarodowy Kongres Onomastyczny (Kraków, 21–25 VIII 1978). *Poradnik Językowy*, 2, 92–95.

1981

[rec.] M. Brzezinowa, Języki mniejszości narodowych w tekstach literackich i folklorystycznych. I. Południowokresowa polszczyzna Żydów, Warszawa–Kraków 1979, 152 s., *Język Polski*, 61, 128–132.

[rec.] Vostočno-slavânskaâ onomastika. Issledovaniâ i materialy, red. S. Rospond, W.E. Staltmane, A.V. Superanskaâ i in., cz. 2, Moskva 1979, 350 s., *Onomastica*, 26, 270–277.

1982

[rec.] I. Nowakowska-Kempna, Transpozycje nazw własnych z języka polskiego na języki południowosłowiańskie, Katowice 1979, 197 s., *Onomastica*, 27, 308–314.

1984

Apelatyw *majdan* w toponimii polskiej [The appellative *majdan* in Polish toponymy]. *Onomastica*, 29, 69–89.

¹ Profesor Barbara Czopek-Kopciuch pierwsze prace opublikowała pod panięńskim nazwiskiem Czopek, od roku 1995 używała nazwiska dwuczłonowego.

The Ukrainian influences in the place names along the border of the eastern part of Poland. W: I. Bily i in. (red.), *Resümees der Vorträge und Mitteilungen. XV. Internationaler Kongress für Namenforschung, Karl-Marx-Universität Leipzig, 13.–17. August 1984* (s. 41). Leipzig: Karl-Marx-Universität.

1985

Ajkonimy adgidranimičnaga pahodžannâ basejna Buga na terytoryi perahodnyh gavorak: polska-ukrainskih i polska-belaruskich [Oikonyms of hydronymic origin of the Bug Basin in the area of the transitional dialects: Polish-Ukrainian and Polish-Belarusian]. *Belaruskaja anamastyka*, 3, 81–86.

The Ukrainian influences in the place names along the border of the eastern part of Poland. W: E. Eichler, E. Sass i W. Walther (red.), *Der Eigenname in Sprache und Gesellschaft. XV. Internationaler Kongress für Namenforschung 13.–17. August 1984* (s. 25–31; mikrofilm). Leipzig: Karl-Marx-Universität.

1986

Ukraińskie cechy językowe w nazwach miejscowych dawnej ziemi chełmskiej i bełskiej [Ukrainian language features in the place names of the former Chełm and Belz land]. W: S. Warchoł (red.), *Formacje hybrydalne w językach słowiańskich* [Hybrid Formations in Slavic Languages] (s. 137–144). Lublin: Wydawnictwo UMCS. [spraw.] Konferencja: Formacje hybrydalne w językach słowiańskich (Lublin 10–11 maja 1984). *Onomastica*, 31, 295–298.

1988

Nazwy miejscowe dawnej ziemi chełmskiej i bełskiej (w granicach dzisiejszego państwa polskiego) [Place Names of the Former Chełm and Belz Land (Within the Borders of Present-Day Poland)]. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich. Rec. Janeczek, A. (1991(1992)). *Onomastica*, 36, 247–258.

[rec.] A.V. Superanskaâ, Čto takoe toponimika?, Moskva 1985, 176 s., *Onomastica*, 32, 201–205.

1989

[rec.]. E. Eggers, Die Phonologie der deutschen Lehnwörter im Altpolnischen bis 1500, München 1988, 221 s., *Polonica*, 54, 215–220.

[rec.] Etimologičnij slovník litopisnih geografičnih nazv Pivdennoï Rusi, oprac. Ī.M. Želëznâk, A.P. Korepanova, L.T. Masenko i O.S. Strižak, Kiïv 1985, 253 s., *Onomastica*, 33, 274–278.

1993

- [z E. Rymarem] Nazwy młynów i osad młyńskich na terenie dawnej Nowej Marchii [Names of mills and mill settlements in the area of the former New March]. *Onomastica Slavogermanica*, 18, 61–115.
- Personennamen in den Ortsnamen deutscher Herkunft auf dem Gebiet Polens. W: D. Kremer (red.), *Onomastik. Akten des 18. Internationaler Kongress für Namenforschung (Trier 12.–17. April 1993)* (s. 32–33). Tübingen: Max Niemeyer Verlag.
- [rec.] E. Rzetelska-Feleszko i J. Duma, Dawne słowiańskie nazwy miejscowe Pomorza Szczecińskiego, Warszawa 1991, 300 s., 16 map, *Onomastica*, 38, 273–275.

1994

- [rec.] S. Körner, Ortsnamenbuch der Niederlausitz. Studien zur Toponymie der Kreise Beeskow, Calau, Cottbus, Eisenhüttenstadt, Finsterwalde, Forst, Guben, Lübben, Lucka und Spremberg. Sächsische Akademie der Wissenschaften zu Leipzig. Deutsch-slawische Forschungen zur Namenkunde und Siedlungsgeschichte, t. 36, Berlin 1993, 296 s., mapa, *Onomastica*, 39, 237–242.
- [spraw.] XVIII Międzynarodowy Kongres Onomastyczny (Trewir, 12–17 IV 1993). *Onomastica*, 39, 275–282.

1995

- Adaptacje niemieckich nazw miejscowych w języku polskim* [Adaptations of German Place Names in Polish]. Kraków: Instytut Języka Polskiego PAN. Rec. Bielik, M. (1997). *Onomastica*, 42, 279–290; Kowalczyk, E. (1997). *KHKM*, 45, 229–236.
- Das frühmittelalterliche Krakow als städtisches Zentrum der Fürstenmacht — im Lichte der Ortsnamen. W: H.J. Brachmann (red.), *Burg — Burgstadt — Stadt. Zur Genese mittelalterlicher nichtagrarischer Zentren in Ostmitteleuropa* (s. 176–182). Berlin: Akademie Verlag.
- [rec.] *Burg — Burgstadt — Stadt. Zur Genese mittelalterlicher nichtagrarischer Zentren in Ostmitteleuropa*, red. H.J. Brachmann, Berlin 1995, 348 s., *Onomastica*, 40, 224–227.
- [rec.] C. Willich, Die Ortsnamen des Landes Lebus, mit einem siedlungsgeschichtlichen Beitrag von R. Barthel. Brandenburgisches Namenbuch, t. 9, Weimar 1994, 319 s., 8 map, *Onomastica*, 40, 227–230.

1996

- [z E. Rymarem] Anoikonimy na terenie dawnej Nowej Marchii [Anoikonyms in the area of the former New March]. *Onomastica Slavogermanica*, 20, 13–100.

- Badania onomastyczne w Polsce (1990–1996) [Onomastic research in Poland (1990–1996)]. *Acta onomastica*, 37, 36–46.
- Nazwy miejscowe Polski [Place names of Poland]. *Działalność naukowa PAN. Wybrane zagadnienia*, s. 17.
- [autorka części haseł] K. Rymut (red.). *Nazwy miejscowe Polski. Historia. Pochodzenie. Zmiany* [Place Names of Poland. History. Origin. Changes] (t. I: A–B). Kraków: Instytut Języka Polskiego PAN.
- „Prymarność”, „sekundarność”, „równość” w toponomastyce [„Primarity”, „secondarity”, „equality” in toponomastics]. *Sprawozdania z Posiedzeń Komisji Naukowych Oddziału PAN*, 40(1), s. 13.

1997

- [autorka części haseł] K. Rymut (red.). *Nazwy miejscowe Polski. Historia. Pochodzenie. Zmiany* [Place Names of Poland. History. Origin. Changes] (t. II: C–D). Kraków: Instytut Języka Polskiego PAN.
- Przynależność językowa dawnej Nowej Marchii w świetle danych toponomastyki [Linguistic status of the former New March in the light of toponymic data]. W: H. Popowska-Taborska i J. Duma (red.), *Onomastyka i dialektologia. Prace dedykowane Pani Profesor Ewie Rzetelskiej-Feleszko* [Onomastics and Dialectology. Works Dedicated to Professor Ewa Rzetelska-Feleszko] (s. 55–64). Warszawa: Slawistyczny Ośrodek Wydawniczy.

1998

- Onymische Integration in Untersuchungen von Ortsnamen. W: W.F.H. Nicolaisen (red.), *Proceedings of the XIXth International Congress of Onomastic Sciences, Aberdeen, August 4–11, 1996* (cz. 2, s. 66–72). Aberdeen: Department of English University of Aberdeen.
- [z J. Dumą] Zum Verhältnis von Orts- und Gewässernamen im Gebiet um Stettin. *Onomastica Slavogermanica*, 23, 239–252, 3 mapki.
- [rec.] E. Foster, Die Ortsnamen des Landes Ruppin. Brandenburgisches Namenbuch, cz. 11, Weimer 1998, 258 s., *Onomastica*, 43, 366–370.
- [rec.] T. Pluskota, Nazwy miejscowe ziem ruskich Rzeczypospolitej XVI i XVIII w. Toponimia Ukrainy i pogranicza polsko-ukraińskiego, Bydgoszcz 1998, 381 s., 10 map, *Onomastica*, 43, 351–354.
- [spraw., z E. Nowak] Sprawozdanie z konferencji: Werkzeug Sprache (Język jako narzędzie), Lipsk 22–23 stycznia 1998. *Polonica*, 19, 231.

1999

- Jeszcze o nazwach miejscowych na *-owy* [Place names ending with *-owy* revisited]. *Studia i Materiały Polonistyczne*, 4, 271–276.

- [autorka części haseł] Rymut, K. (red.). *Nazwy miejscowe Polski. Historia. Pochodzenie. Zmiany* [Place Names of Poland. History. Origin. Changes] (t. III: E–I). Kraków: Instytut Języka Polskiego PAN.
- Ortsnamen auf *-burg* in slavischen Ländern. W: E. Eggers, J. Becker, J. Udolph i D. Weber (red.), *Florilegium Linguisticum. Festschrift für Wolfgang P. Schmid zum 70. Geburtstag* (s. 55–62). Frankfurt am Main–Berlin–Bern–Bruxelles–New York–Wien: Peter Lang GmbH, Internationaler Verlag der Wissenschaften.
- Personennamen in den Ortsnamen deutscher Herkunft auf dem Gebiet Polens. W: D. Kremer i T. Andersson (red.), *Akten des 18. Internationalen Kongress für Namenforschung, Trier, 12.–17. April 1993*, t. IV: *Personennamen und Ortsnamen*. (= *Patronymica Romanica*, 17) (s. 311–319). Tübingen: Max Niemeyer Verlag.
- [spraw.] XX Międzynarodowy Kongres Onomastyczny. *Onomastica*, 44, 199–204.

2000

- Elementy niemieckie w nazewnictwie miejscowym Polski południowo-wschodniej [German elements in the place names of south-eastern Poland]. W: E. Wolnicz-Pawłowska i W. Szulowska (red.), *Kontakty językowe polszczyzny na pograniczu wschodnim. Prace ofiarowane Profesorowi Januszowi Riegerowi* [Linguistic Contacts of the Polish Language on the Eastern Border. Studies Donated to Professor Janusz Rieger] (s. 47–51). Warszawa: Semper.
- Professor Marian Jurkowski jako onomastyczny i historyk języka [Professor Marian Jurkowski as an onomastician and language historian]. W: B. Czopek-Kopciuch (red.), *Język — człowiek — kultura. Księga pamiątkowa poświęcona profesorowi Marianowi Jurkowskiemu* [Language — Human — Culture. A Commemorative Book Dedicated to Professor Marian Jurkowski] (s. 305–307). Piotrków Trybunalski: Naukowe Wydawnictwo Piotrkowskie przy Filii Akademii Świętokrzyskiej.
- [red.] *Język — człowiek — kultura. Księga pamiątkowa poświęcona profesorowi Marianowi Jurkowskiemu* [Language — Human — Culture. A Commemorative Book Dedicated to Professor Marian Jurkowski]. Piotrków Trybunalski: Naukowe Wydawnictwo Piotrkowskie przy Filii Akademii Świętokrzyskiej.

2001

- [autorka części haseł] K. Rymut (red.). *Nazwy miejscowe Polski. Historia. Pochodzenie. Zmiany* [Place Names of Poland. History. Origin. Changes] (t. IV: J–Kn). Kraków: Instytut Języka Polskiego PAN.
- [z U. Bijak] *Nazwy miejscowe Polski. Historia. Pochodzenie. Zmiany* [Place Names of Poland. History. Origin. Changes] [w cyklu: *Krakowskie Warsztaty Leksykograficzne*]. *Sprawozdania z Posiedzeń Komisji Naukowych Oddziału PAN*, 45(1), 33–34.

- Tuchanie, Uchanie* — nazwy miejscowe dzierzawcze czy rodowe? [*Tuchanie, Uchanie* — possessive or ancestral place names?]. W: A. Cieślíkowa i B. Czopek-Kopciuch (red.), *Toponimia i oronimia* [Toponymy and Oronymy] (s. 113–123). Kraków: Wydawnictwo Naukowe DWN.
- [red., z A. Cieślíkową] *Toponimia i oronimia* [Toponymy and Oronymy]. Kraków: Wydawnictwo Naukowe DWN.
- [rec.] Historisches Ortsnamenbuch von Sachsen, red. E. Eichler, H. Walther i in., t. I–III, Berlin 2001, 634 s. + 645 s. + 397 s., *Onomastica*, 46, 363–365.

2002

- Fremde Ortsnamen im polnischen Text. W: A. I. Boullón Agrelo (red.), *Actas XX Congreso Internacional de Ciencias Onomásticas, Santiago de Compostela, 20–25 de setembro de 1999* (t. 1, s. 821–828). Coruña: Fundación Pedro Barrié de la Maza.
- [z A. Cieślíkową, K. Skowronek i E. Supranowicz] *Mały słownik odmiany nazw własnych* [A Small Dictionary of the Inflection of Proper Names]. Kraków: Instytut Języka Polskiego PAN.
- Polnische Namen in Deutschland (am Beispiel des Ruhrgebiets). W: E. Brylla i M. Wahlberg (red.), *21st International Congress of Onomastic Sciences. Uppsala 19–24 August 2002. Abstracts* (s. 26). Uppsala: Språk- och folkminnesinstitutet.
- [spraw.] Konferencja w Wittenberdze (Lutherstadt Wittenberg, 24–27 października 2002). *Onomastica*, 47, 277–280.
- [spraw.] VIII Konferencja ONZ poświęcona standaryzacji nazw geograficznych (Berlin, 27 sierpnia–5 września 2002). *Onomastica*, 47, 273–277.
- [spraw.] XXI Międzynarodowy Kongres Onomastyczny (Uppsala, 19–24 sierpnia 2002). *Onomastica*, 47, 260–266.

2003

- [autorka części haseł] K. Rymut (red.). *Nazwy miejscowe Polski. Historia. Pochodzenie. Zmiany* [Place Names of Poland. History. Origin. Changes] (t. V: Ko–Ky). Kraków: Instytut Języka Polskiego PAN.
- [rec.] G. Holzer, Die Slaven im Erlaftal. Eine Namenlandschaft in Niederösterreich, Wien 2001, 155 s. *Rocznik Slawistyczny*, 53, 156–161.

2004

- Holländische Siedlungsbewegung und Ortsnamen Holendry in Polen. W: D. Stellmacher (red.), *Sprachkontakte, Niederländisch, Deutsch und Slawisch östlich von Elbe und Saale. Wittenberger Beiträge zur deutschen Sprache und Kultur* (t. 3, s. 323–336). Frankfurt am Main–Berlin–Bern–Bruxelles–New York–Oxford–Wien: Peter Lang GmbH, Internationaler Verlag der Wissenschaften.
- Namen der Länder und Nationalitäten. Geschichte und Gegenwart (Bemerkungen über Wortbildungsstruktur). W: E. Eichler, H. Tiefenbach i J. Udolph (red.),

Völkernamen — Ländernamen — Landschaftsnamen. Onomastica Lipsiensia. Leipziger Untersuchungen zur Namenforschung (t. 2, s. 129–138). Leipzig: Leipziger Universitätsverlag.

Nazwiska polskie w Zagłębiu Ruhry [Polish Surnames in the Ruhr Region]. Kraków: Instytut Języka Polskiego PAN.

Nick — nowa kategoria antroponimiczna? [Internet nickname — a new anthroponymic category?]. W: K. Michalewski (red.), *Współczesne odmiany języka narodowego* [Contemporary Varieties of the National Language] (s. 106–111). Łódź: Wydawnictwo UŁ.

2005

Nazwiska polskie w Zagłębiu Ruhry a nazwiska w Polsce [Polish surnames in the Ruhr Region and surnames in Poland]. *Onomastica*, 50, 243–254.

[autorka części haseł] K. Rymut (red.). *Nazwy miejscowe Polski. Historia. Pochodzenie. Zmiany* [Place Names of Poland. History. Origin. Changes] (t. VI: La–Ma). Kraków: Instytut Języka Polskiego PAN.

Stanisław Frycie okiem językoznawcy widziany [Stanisław Frycie as seen by a linguist]. W: A. Grochulska (red.), *W kręgu literatury i języka* [Essays on Literature and Language] (s. 15–20). Piotrków Trybunalski: Naukowe Wydawnictwo Piotrkowskie przy Filii Akademii Świętokrzyskiej.

2006

[autorka części haseł] K. Rymut i J. Hoffman (red.). *Lexikon der Familiennamen polnischer Herkunft im Ruhrgebiet* (t. 1: A–L). Kraków: Instytut Języka Polskiego PAN.

Nazwiska od przezwisk dwuczłonowych w Zagłębiu Ruhry [Surnames from two-word nicknames in the Ruhr Region]. W: K. Rymut i in. (red.), *Munuscula linguistica in honorem Alexandrae Cieślikowa oblata* (s. 143–156). Kraków: Instytut Języka Polskiego PAN.

O *Nawrockim*, *Nawrocie* i *nawrocie* [On the surnames *Nawrocki*, *Nawrot* and the appellative *nawrot*]. W: S. Frycie (red.), *W świecie humanistycznych wartości. Rozprawy i artykuły o języku, literaturze i humanistycznych pasjach historyka literatury i badacza kultury — profesora Witolda Nawrockiego. Prace dedykowane profesorowi przez współpracowników, przyjaciół i uczniów z okazji 70. rocznicy urodzin i 40. rocznicy działalności naukowej i dydaktycznej* [In the World of Humanistic Values. Dissertations and Articles about the Language, Literature and Humanistic Passions of a Literary Historian and Researcher of Culture — Professor Witold Nawrocki. Papers Dedicated to the Professor by Colleagues, Friends and Students on the Occasion of the 70th Birthday and 40th Anniversary of his Scientific and Didactic Activity] (s. 11–32). Piotrków Trybunalski: Naukowe Wydawnictwo Piotrkowskie przy Filii Akademii Świętokrzyskiej.

- [z A. Cieślíkową] The old and the new in onomastic studies. The Polish experience. *Onoma*, 41, 271–294.
- [red., z K. Rymutem, M. Malec i K. Skowronek] *Munuscula linguistica in honorem Alexandrae Cieślíkowa oblata*. Kraków: Instytut Języka Polskiego PAN.
- [rec.] S. Frycie, M. Jurkowski, K. Sicińska, *Kultura języka polskiego*, Warszawa 2005, 273 s., *Nowa Szkoła*, 66, 55–56.
- [rec.] A. Greule, *Etymologische Studien zu geographischen Namen in Europa. Ausgewälte Beiträge 1998–2000*, red. W. Janka i M. Prinz, *Regensburger Studien zur Namenforschung*, 2, Regensburg 2007, 264 s., *Onomastica*, 51, 301–303.
- [rec.] *Große Flüsse auf dem Gebiet der Bundesrepublik Deutschland. Supplementband zur Reihe „Hydronymia Germaniae”*, red. W.P. Schmid i U. Borchers, Stuttgart 2006, 89 s. + mapa. *Onomastica*, 51, 309–311.
- [rec.] *Namenforschung morgen. Ideen, Perspektiven, Visionen*, red. A. Brendler i S. Brendler, Hamburg 2003, 217 s. *Onomastica*, 51, 319–322.
- [rec.] *Namenkundliche Informationen. Beiheft 23: Festschrift zu Ehren von Prof. Dr. Ernst Eichler*, red. K. Hengst i D. Krüger, Leipzig 2005, 113 s., *Onomastica*, 51, 298–301.

2007

- [z A. Cieślíkow i K. Rymutem] *Das polnische Personennamensystem*. W: A. Brendler i S. Brendler (red.), *Europäische Personennamensysteme. Ein Handbuch von Abasisch bis Zentralladinisch. Anlässlich der 65. Geburtstage von Rosa Kohlheim und Volker Kohlheim* (s. 587–596). Hamburg: Baar-Verlag.
- [z U. Bijak] *Imiona w nazwach jezior i stawów w Polsce [Personal names in the names of Polish lakes and ponds]*. *Jezikoslovni Zapiski*, 13(1–2), 59–68.
- [autorka części haseł] K. Rymut (red.). *Nazwy miejscowe Polski. Historia. Pochozienie. Zmiany [Place Names of Poland. History. Origin. Changes]* (t. VII: M–N). Kraków: Instytut Języka Polskiego PAN.
- Polnische Namen in Deutschland (am Beispiel des Ruhrgebiets)*. W: E. Brylla, M. Wahlberg i R. Rentenaar (red.), *Proceedings of the 21st International Congress of Onomastic Sciences, Uppsala, 19–24 August 2002* (cz. 3, s. 82–88). Uppsala: Språk- och folkminnesinstitutet.
- [red., z A. Cieślíkow i K. Skowronek] *Nowe nazwy własne — nowe tendencje badawcze [New Proper Names — New Research Tendencies]*. Kraków: Pandit.
- [rec.] M. Biolik, *Gewässernamen im Flussgebiet der Narew von der Quelle bis zur Einmündung der Biebrza. Teil II: Die stehenden Gewässer / Nazwy wodne dorzeza Narwi od źródeł do ujścia Biebrzy. Cz. II: Nazwy wód stojących*, Stuttgart 2005, 222 s. *Onomastica Slavogermanica*, 26, 147–149.
- [rec.] *Europäische Personennamensysteme. Ein Handbuch von Abasisch bis Zentralladinisch*, red. A. Brendler i S. Brendler, Hamburg 2007, 863 s., *Onomastica*, 52, 319–324.

- [rec.] E. Foster, C. Willich, Ortsnamen und Siedlungsentwicklung. Das nördliche Mecklenburg im Früh- und Hochmittelalter. Mit einem siedlungsgeschichtlichen Beitrag von T. Kempke, Stuttgart 2007, 530 s., *Onomastica*, 52, 338–342.
- [spraw., z R. Šrámkiem] Namen als Konfliktpotential im europäischen Kontext (Ratyzbona, 11–13 kwietnia 2007). *Onomastica*, 52, 408–413.

2008

- Imiona ludzi o nazwiskach polskiego pochodzenia na przykładzie mieszkańców Herne w Zagłębiu Ruhry [Given names of people with surnames of Polish origin among the inhabitants of Herne in the Ruhr Region]. W: E. Laskowska i M. Jaracz (red.), *Studia linguistica in honorem Edvardi Breza* (s. 37–54). Bydgoszcz: Wydawnictwo UKW.
- Ortsnamenkonflikte in multiethnischen Gebieten Polens. W: N. Eller, S. Hackl i M. L'upták (red.), *Namen und ihr Konfliktpotential im europäischen Kontext. Regensburger Symposium, 11.–13. April 2007. Regensburger Studien zur Namenforschung* (t. 4, s. 229–238). Regensburg: Edition Vulpes.
- [rec.] I. Kałużyńska, Chinese female namings. Past and present, Warszawa 2008, 410 s. *Onomastica*, 53, 216–218.
- [rec.] G. Koss, Warennamen — Marken — Kunstnamen. Transposition und Kreation in der Wirtschaft. Ausgewählte Beiträge 1976–2006. Festschrift für Gerhard Koß zum 75. Geburtstag, red. K. Franz, A. Greule i S. Hackl. Regensburger Studien zur Namenforschung, Bd. 5, Regensburg 2008, 256 s., *Onomastica*, 53, 201–202.
- [rec.] T. Wicherkiewicz, The Making of a Language. The Case of the Idiom of Wilamowice, Southern Poland, Berlin–Nowy Jork 2003, 539 s., *Multilingua*, 27(1–2), s. 196.
- [rec.] Zunamen. Zeitschrift für Namenforschung/Surnames. Journal of Name Studies, red. S. Brendler, t. 1–2, Hamburg 2006–2007. *Onomastica*, 53, 239–240.
- [spraw.] 23. Międzynarodowy Kongres Onomastyczny (Toronto, 17–22 sierpnia 2008). *Onomastica*, 53, 270–274.

2009

- [red., z K. Rymutem; autorka części haseł] *Nazwy miejscowe Polski. Historia. Pochodzenie. Zmiany* [Place Names of Poland. History. Origin. Changes] (t. VIII: O–Pn). Kraków: Instytut Języka Polskiego PAN.
- Vornamen von polnischen Immigranten im Ruhrgebiet. W: W. Ahrens, S. Embleton i A. Lapierre (red.), *Namen in Multi-Lingual, Multi-Cultural and Multi-Ethnic Contact. Proceedings of the 23rd International Congress of Onomastic Sciences, August 17–22, 2008, York University, Toronto, Canada* (s. 254–266). Toronto: York University.

2010

- Funkcje nazw własnych w poezji Zbigniewa Herberta (na przykładzie tomiku „Pan Cogito”) [Functions of proper names in poetry of Zbigniew Herbert (on the example of „Pan Cogito”)]. W: R. Łobodzińska (red.), *Nazwy własne a społeczeństwo* [Proper Names and Society] (t. 2, s. 445–452). Łask: Leksem.
- Instytut Języka Polskiego PAN i jego dyrektorzy [Institute of Polish Language and its directors]. W: B. Czopek-Kopciuch i P. Żmigrodzki (red.), *Język polski — wczoraj, dziś, jutro...* [Polish — Yesterday, Today, Tomorrow...] (s. 61–66). Kraków: Lexis.
- [autorka części haseł] K. Rymut i J. Hoffman (red.). *Lexikon der Familiennamen polnischer Herkunft im Ruhrgebiet* (t. 2: M–Z). Kraków: Instytut Języka Polskiego PAN.
- [red., z P. Żmigrodzkim] *Język polski — wczoraj, dziś, jutro...* [Polish — Yesterday, Today, Tomorrow...]. Kraków: Lexis.
- [rec.] S. Brendler, Nomematik. Identitätstheoretische Grundlagen der Namenforschung (insbesondere der Namengeschichte, Namenlexikographie, Namengeographie, Namenstatistik und Namenstheorie), Hamburg 2008, 448 s. *Onomastica*, 54, 321–323.
- [rec.] Namenarten und ihre Erforschung. Ein Lehrbuch für das Studium der Onomastic. Anlässlich des 70. Geburtstages von Karlheinz Hengst, red. A. Brendler i S. Brendler, Lehr- und Handbücher zur Onomastik, t. 1, Hamburg 2004, 1024 s. *Onomastica*, 54, 332–333.
- [rec.] *Onomastica Slavogermanica*, XXV, red. E. Eichler, Stuttgart–Leipzig 2008, 429 s., *Onomastica*, 54, 349–350.
- [rec.] H. Tiefenbach, Von Mimigernaford nach Reganespur. Gesammelte Schriften zu altsächsischen und althochdeutschen Namen, red. A. Greule i J. Riecke. Regensburger Studien zur Namenforschung, t. 6, Regensburg 2009, 368 s., *Onomastica*, 54, 329–330.
- [rec.] Zunamen. Zeitschrift für Namenforschung / Surnames. Journal of Name Studies, red. S. Brendler, t. 4/I, Hamburg 2009. *Onomastica*, 54, 342–343.

2011

- Geographical names deriving from saints' names (patrocinia) in Poland. *Onomastica Uralica*, 8, 227–245.
- [z U. Bijak i A. Cieślukową] *Mały słownik nazw polskich miast, państw Europy, ich stolic i mieszkańców* [A Small Dictionary of the Names of Polish Cities, European Countries, Their Capitals and Inhabitants]. Warszawa: Oficyna Wydawnicza Rytm.
- Polnische Familiennamen im Deutschen. Dargestellt am Beispiel der polnischen Familiennamen im Ruhrgebiet. W: K. Hengst i D. Krüger (red.), *Familiennamen im Deutschen. Erforschung und Nachschlagewerke. Familiennamen aus*

- fremden Sprachen im deutschen Sprachraum. Jürgen Udolph zum 65. Geburtstag zueeignet* (t. 2, s. 189–202). Leipzig: Leipziger Universitätsverlag.
- Prace Komisji Nazw Miejscowych i Obiektów Fizjograficznych przy MSWiA [Works of the Commission on Names of Localities and Physiographic Objects of the Ministry of Internal Affairs and Administration]. W: M. Gradziński, J. Partyka i J. Urban (red.), *Materiały 45. Sympozjum Speleologicznego, Ojców 20–23.10.2011 r.* [Materials of the 45th Speleological Symposium, Ojców, 20–23 October 2011] (s. 54). Kraków: Sekcja Speleologiczna Polskiego Towarzystwa Przyrodników im. Kopernika.
- Zachodnioeuropejskie poglądy na chrematonimię [Western European views on chrematonomy]. W: M. Biolik i J. Duma (red.), *Chrematonimia jako fenomen współczesności* [Chrematonomy as a Present-Day Phenomenon] (s. 125–132). Olsztyn: Wydawnictwo UWM.
- Zmiany nazw miejscowości w świetle prac Komisji Nazw Miejscowości i Obiektów Fizjograficznych (na przykładzie województwa łódzkiego) [Changes of place names in the light of the works of the Commission on Names of Localities and Physiographic Objects (as exemplified by the names of the Łódź Voivodeship)]. W: M. Obrusznik-Partyka i L. Pacan-Bonarek (red.), *Nie tylko o dydaktyce... Księga pamiątkowa ofiarowana Profesor Annie Grochulskiej* [Not Only About Didactics... A Memorial Book Donated to Professor Anna Grochulska] (s. 73–80). Piotrków Trybunalski: Naukowe Wydawnictwo Piotrkowskie.
- [rec.] Zunamen. Zeitschrift für Namenforschung / Surnames. Journal of Name Studies, red. S. Brendler, t. 5/I–II, Hamburg 2010, 217 s., *Onomastica*, 55, 249–250.

2012

- Baza *mroz* w polskich toponimach i antroponimach [The root *mroz* in Polish toponyms and anthroponyms]. W: I. Łuc i M. Pogłódek (red.), *W komunikacyjnej przestrzeni nazw własnych i pospolitych. Księga jubileuszowa dedykowana Profesorowi Robertowi Mrózkowi* [In the Communication Space of Proper and Common Names. Essays in Honour of Professor Robert Mrózek] (s. 131–142). Katowice: Wydawnictwo UŚ.
- Prace Komisji Nazw Miejscowości i Obiektów Fizjograficznych przy MSWiA [Works of the Commission on Names of Localities and Physiographic Objects of the Ministry of Internal Affairs and Administration]. *Archiwum Fotogrametrii, Kartografii i Teledetekcji*, 23, 71–79.

2013

- Frekwencja i geografia imion najrzadziej nadawanych w Polsce w latach 1995–2010 [The frequency and geography of names most rarely given in Poland during the years 1995–2010]. *Onomastica*, 57, 71–93.

- Imiona nadawane w Warszawie w latach 1995–2010 [Names given in Warsaw during the years 1995–2010]. W: E. Dzięgiel i T. Korpysz (red.), *Niejedno ma imię... Prace onomastyczne i dialektologiczne dedykowane Profesor Ewie Wolnicz-Pawłowskiej* [Onomastic and Dialectological Works Dedicated to Professor Ewa Wolnicz-Pawłowska] (s. 83–95). Warszawa: Wydawnictwo UKSW.
- Names of companies in Poland. W: O. Felecan i A. Bugheşiu (red.), *Onomastics in Contemporary Public Space* (s. 120–130). Newcastle upon Tyne: Cambridge Scholars Publishing.
- [red., z K. Rymutem; autorka części haseł] *Nazwy miejscowe Polski. Historia. Pochodzenie. Zmiany* [Place Names of Poland. History. Origin. Changes] (t. IX: Po–Q). Kraków: Instytut Języka Polskiego PAN.
- [rec.] I. Bily, Potsdam bis München: Die Ausfahrten der A 9 — ihre Namen kurz erklärt. Das Namenbuch fürs Handschuhfach. Engelsdorfer Verlag, Leipzig 2012, 131 s., *Onomastica*, 57, 299–300.
- [rec.] Lexicon der Vornamen, 6. völing neu bearbeitete Auflage von Rosa und Volker Kohlheim, Dudenverlag, Mannheim–Zürich 2013, 480 s., *Onomastica*, 57, 302–303.
- [rec.] R. Šrámek, Beiträge zur allgemeinen Namentheorie, red. E. Hansack, Schriften zur diachronen Sprachwissenschaft, t. 16, Praesens Verlag, Wien 2007, 569 s., *Onomastica*, 57, 239–240.
- [rec.] The Great Toponymic Divide. Reflections on the Definition and Usage of Endonyms and Exonyms, red. P. Woodman, Główny Urząd Geodezji i Kartografii, Warszawa 2012, 302 s. *Onomastica*, 57, 286–287.

2014

- Onomastyka przyszłości [Onomastics of the future]. *Polonica*, 34, 167–171.
- Works of the Commission on Names of Localities and Physiographic Objects of the Ministry of Internal Affairs and Administration. W: J. Tort i Donada, M. Montagut i Montagut (red.), *Els noms en la vida quotidiana. Actes del XXIV Congrés Internacional d'ICOS sobre Ciències Onomàstiques / Names in daily life. Proceedings of the XXIV ICOS International Congress of Onomastic Sciences, Barcelona, 5–9 September 2011* (s. 2501–2507). Barcelona: Generalitat de Catalunya.

2015

- [red., z K. Rymutem i U. Bijak; autorka części haseł] *Nazwy miejscowe Polski. Historia. Pochodzenie. Zmiany* [Place Names of Poland. History. Origin. Changes] (t. X: Ra–Re). Kraków: Instytut Języka Polskiego PAN.
- [red., z K. Rymutem i U. Bijak; autorka części haseł] *Nazwy miejscowe Polski. Historia. Pochodzenie. Zmiany* [Place Names of Poland. History. Origin. Changes] (t. XI: Rę–Rs). Kraków: Instytut Języka Polskiego PAN.

[red., z K. Rymutem i U. Bijak; autorka części haseł] *Nazwy miejscowe Polski. Historia. Pochodzenie. Zmiany* [Place Names of Poland. History. Origin. Changes] (t. XII: Ru–Rż). Kraków: Instytut Języka Polskiego PAN.

2016

[red., z K. Rymutem i U. Bijak; autorka części haseł] *Nazwy miejscowe Polski. Historia. Pochodzenie. Zmiany* [Place Names of Poland. History. Origin. Changes] (t. XIII: Sa–Si). Kraków: Instytut Języka Polskiego PAN.

Nick — nowa kategoria antroponimiczna? [Internet nickname — a new anthroponymic category?]. W: M. Kita i I. Loewe (red.), *Język w internecie. Antologia* [Language on the Internet. Anthology] (s. 123–127). Katowice: Wydawnictwo UŚ. [Przedruk za: K. Michalewski (red.), *Współczesne odmiany języka narodowego* [Contemporary Varieties of the National Language] (s. 106–111). Łódź: Wydawnictwo UŁ.

2017

Imię *Maria* w polskiej ojkonimii [The personal name *Maria* in Polish oikonymy]. *Onomastica*, 61(2), 43–51.

[red., z K. Rymutem i U. Bijak; autorka części haseł] *Nazwy miejscowe Polski. Historia. Pochodzenie. Zmiany* [Place Names of Poland. History. Origin. Changes] (t. XIV: Sk–Sn). Kraków: Instytut Języka Polskiego PAN.

Wkład Kazimierza Rymuta do polskiej onomastyki [Kazimierz Rymut's contribution to Polish onomastics]. W: Z. Zaron i M. Grochowski (red.), *Znaki Pamięci 2. Spuścizna językoznawców polskich drugiej połowy XX wieku* [Signs of Remembrance 2. The Legacy of Polish Linguists of the Second Half of the 20th Century] (s. 97–106). Warszawa: Wydawnictwo BEL Studio.

2018

[z K. Skowronek, H. Górny, M. Magdą-Czekaj, E. Palinciuc-Dudek i E. Supranowicz] „Najczęstsze nazwiska w Polsce — współczesność i historia. Słownik elektroniczny”. Stan badań nad projektem [„The most popular surnames in Poland — present and past. E-dictionary”. Progress report]. *Onomastica*, 62, 299–314.

[red., z U. Bijak; autorka części haseł] *Nazwy miejscowe Polski. Historia. Pochodzenie. Zmiany* [Place Names of Poland. History. Origin. Changes] (t. XV: So–Stą). Kraków: Instytut Języka Polskiego PAN.

O kilku ważnych rocznicach [About several important anniversaries]. W: U. Bijak, H. Górny i M. Magda-Czekaj (red.), *Onomastyka — neohumanistyka — nauki społeczne* [Onomastics — Neohumanistics — Social Sciences] (s. 11–14). Kraków: Instytut Języka Polskiego PAN.

Portret onomastyczny Stefana Reczka [Onomastic portrait of Stefan Reczek]. *Słowo. Studia językoznawcze*, 9, 11–22.

2019

Once more about the need to harmonize onomastic terminology. *Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska. Sectio FF. Philologiae*, 37(1), 83–90.
Niemieckie nazwiska polskich językoznawców [German surnames of Polish linguists]. W: B. Grabka, R. Kucharzyk, A. Tyrpa (red.), *Studia Dialektologiczne* [Dialectological Studies] (t. 5, s. 25–40). Kraków: Instytut Języka Polskiego PAN.

2020

Jeszcze o potrzebie ujednoczenia terminologii onomastycznej [Once more about the need to harmonize onomastic terminology]. W: A. Siwiec, I. Domaciuk-Czarny i M. Kojder (red.), *Ze studiów nad nazwami własnymi. Terminologia — teoria i metodologia badań — zagadnienia nazwotwórstwa* [Essays on Proper Names. Terminology — Theory and Methodology of Research — Issues of Naming] (s. 47–54). Lublin: Wydawnictwo UMCS. [Przedruk za: *Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska. Sectio FF. Philologiae*, 37(1), 2019, 83–90].
[z U. Bijak] Toponyms of selected communes with minority languages in north-eastern Poland (legal regulations and practice). *Onomastica. Anuari de la Societat d'Onomastica*, 6, 125–137.

2021

Multiculturalism in Polish toponyms. W: O. Felecan i A. Bugheşiu (red.), *Names and Naming. Multicultural Aspects* (s. 331–343). London: Palgrave Macmillan (Springer Group).

Zestawiła Iwona Nobis
iwona.nobis@ijp.pan.pl

PETER JORDAN
peter.jordan@oeaw.ac.at
ORCID: 0000-0002-5656-0045

Institute of Urban and Regional Research, Austrian Academy of Sciences
Vienna, Austria
Faculty of Humanities, University of the Free State
Bloemfontein, South Africa

<https://doi.org/10.17651/ONOMAST.65.1.1>
Onomastica LXV, 2021
PL ISSN 0078-4648

THE CRUCIAL AND CONTESTED CONCEPT OF THE ENDONYM/EXONYM DIVIDE

Keywords: exonym, toponymy, terminology, UNGEGN, cultural geography

1. INTRODUCTION

The recent session of the United Nations Group of Experts on Geographical Names (UNGEGN), held in a virtual format due to the Covid-19 pandemic between 3–7 May 2021 (UNGEGN, 2021a), revealed once again and perhaps even more drastically than ever how contested the concept of the endonym/exonym divide is and how emphatically pros and cons related to exonyms are formulated. No other theme of the session prompted such vivid discussion.

It also revealed, however, that at least official, ‘politically correct’ attitudes towards exonyms conforming to state policies as they are usually expressed in these sessions have shifted from the attempts to reduce exonyms to a visible parity between exonym skeptics and exonym defenders. While the United Nations passed several resolutions in the 1970s and 1980s recommending the reduction and cautious use of exonyms,¹ no such resolutions appeared later. On the contrary: the resolutions of the 2000s, appreciating traditional, inherited place names as parts of the cultural heritage, did not explicitly exclude exonyms, thus implicitly including them.²

The explanation for this remarkable shift can be found in a fundamental change of the political environment. Until the late 1980s, the global political situation was

¹ See especially Res. II/29-1972, Res. II/35-1972, Res. III/18-1977, Res. IV/20-1982, Res. V/13-1987 (UNGEGN, 2021b)

² See Res. VIII/9-2002, IX/4-2007 and X/3-2012 (UNGEGN, 2021b)

marked by the Communist bloc with an internationalist ideology, demonizing exonyms as expressions of nationalism. Communist countries cooperated at that time within the framework of UNGEGN — remarkably enough — with anglophone countries, who regarded English exonyms not as exonyms in the narrower sense, but as international names that were anyway unavoidable and not in danger of being reduced. The third pillar of exonym sceptics comprised German-speaking countries with their language (including exonyms) stigmatized by the events of World War II and the atrocities of the Nazi regime.³

In the meantime, however, the Communist bloc disappeared. The hesitation of German-speakers to use their own exonyms is not as strong as before, due to the time which has elapsed since the end of World War II and with the new standing enjoyed by Germany and the German language in Europe (see Jordan, 2013). It is also a fact that the use of exonyms — despite UN resolutions demanding their reduction — underwent a strong revival after the fall of Communism in former Communist countries and has not at all been reduced elsewhere, probably because exonyms are simply needed and functional.

The remaining exonym sceptics in the ranks of UNGEGN experts, who are mainly recruited from Western Europe and North America, argue that modifying earlier UN resolutions or even declaring them obsolete would mean questioning the authority of UN resolutions and the UN in general.

This shows that the endonym/exonym divide has a remarkably political dimension and is obviously a crucial concept. Paul Woodman, a long-term British delegate to UNGEGN sessions and United Nations Conferences on the Standardization of Geographical Names (UNCSGN) as well as founding and senior member of the UNGEGN Working on Exonyms, has called it “the great toponymic divide” (Woodman, 2012). This article will try to substantiate this statement with arguments and provide an overview of different approaches to this divide.

2. THE ENDONYM/EXONYM DIVIDE AS A CRUCIAL CONCEPT

Place names can be regarded from various perspectives: what language they belong to, what etymology they have, what they mean, whether they are official or not, whether they are standardized or not, whether they have a commemorative

³ The author of this paper did not participate in UNGEGN sessions before 1986 but was informed about earlier sessions and UN conferences on the standardization of geographical names (UNCSGN) in detail by his teacher in toponomastics and head of his department Josef Breu (1914–1998), Austrian delegate to UNGEGN sessions and UNCSGN from the very beginning, from 1977 to 1981 also UNGEGN chair. Breu was a defender of the use of exonyms and reported the enormous pressure exerted by Communist as well as anglophone countries in favor of exonym reduction in this period, to the extent that all what he could do was to defuse the wording of resolutions to some extent.

function or are descriptive, what they mean for the space-related identity of people, etc. The aspect that leads to the distinction between endonym and exonym is the spatial relationship between the human community using the name and the geographical feature designated by that name.

2.1. Endonyms mark a community's territory

The aspect of the spatial relationship between the human community using the name and the geographical feature designated by that name is a sociological and geographical (spatial) one. It is but one of the many aspects of geographical names, yet a crucial one because it corresponds to two basic human attitudes, namely: (1) distinguishing between 'mine' and 'yours', 'ours' and 'theirs'; (2) territoriality, the desire to own a place expressed at all levels of human activity and community-building: the wish to own a flat or a house; even within a family apartment to have one's own room or at least one's own desk, where one can store one's personal belongings; at work, where we like to have our own office or at least our own desk; up to the level of countries that want to enforce their law and exercise their power in a well-defined territory.

It is the local community, the human group inhabiting a place or residing nearest to an uninhabited feature, that has an endonym. Marking a feature by an endonym means claiming possession of it or at least responsibility for it, indicating that others do not have the same right on this feature or not the same responsibility for it. This corresponds to the general meaning of naming as an expression of appropriation or assuming responsibility that is expressed in Genesis that says: "So Adam gave names to all cattle, to the birds of the air, and to every beast of the field". (Genesis 2:20).

If it does not use the endonyms of the other community, the above-mentioned community has exonyms for places and features in the area outside its own territory, to which it entertains frequent and close relations. Compared to the innumerable number of endonyms attributed to every geographical feature recognized as individual, exonyms are an exception and are used only for features of special importance for a receiver community. They are usually created by adapting the endonym to the receiver language orthographically or morphologically or by translating it partly, i.e., only the generic component, or completely to facilitate pronunciation, spelling and memorizing. In many cases exonyms are former endonyms of the receiver language that shifted from endonym to exonym status due to population exchange or older endonyms of the donor language, like the English exonym *Prague* and the German exonym *Prag* for the Czech endonym *Praha*, derived from the earlier Czech endonym *Praga*. It also sometimes transpires that exonyms are transferred by a mediator language — like many exonyms

of Scandinavian languages for Italian cities have been mediated by German as the language of traders. It happens rather seldom that an exonym has no linguistic relation with the endonym. Hungarian *Bécs* and Croatian and Serbian *Beč* for Vienna [Wien] as well as Bulgarian, Serbian and Croatian *Carigrad*, together with outdated variants of this name in other Slavic languages for Istanbul [Istanbul], may serve as examples.

In contrast with endonyms, exonyms do not mark a community's territory, features in its possession or at least responsibility, but indicate (with some distortions caused by the acquaintance of receiver-language speakers with prestigious trade languages and linguistic relations between donor and receiver language) a community's pattern of historical and current cultural, economic, and political external relations (see Jordan, 2009, 2020). It can, however, not be denied that sometimes the use of exonyms is understood as a territorial claim or at least political nostalgia by receiver as well as donor-language speakers. This makes them politically sensitive and is certainly a still valid reason for UNGEGN's exonym skepticism addressed in the introduction. The danger of understanding them in this way is highest with exonyms that had earlier been endonyms and have lost this status due to population exchange. It is thus true that exonym use requires cultural and political sensitivity (see AKO, 2012; Jordan, 2000a, b).

2.2. Endonyms support emotional relations to a place

Besides marking one's own place and one's own territory, endonyms also have the important function of supporting emotional ties between humans and a place, although this is not the exclusive role of endonyms. Naming confirms the relationship a human being or a human community has entered with a section of geographical space, which for this very reason turns from space to place as Yi-Fu Tuan puts it (Tuan, 1974, 1977, 1991) or Bill Watt summed up in a short sentence: "Naming turns space into place" (Watt, 2009, p. 21).

Once the name, the endonym, has been established, it supports emotional ties between humans and their place. Reading, hearing or memorizing the name lets a plethora of associations arise — not only of the place's visual appearance, also memories of sounds and smells, of people and events. This emotional relationship supported by endonyms comprises not only the inhabited place, one's home in the narrower sense, but also one's daily perception of space, i.e., the landscape surrounding it, the mountains, lake, or sea forming its horizon. Everybody knows a set of place names that immediately evokes feelings of home.

Feelings of a close human-spatial relationship in the sense of place can also extend to the coastal waters of a sea, which for outsiders seem to be something closer to a wasteland, but to which coastal dwellers tend to be closely and emotionally

related, because it is not only what they see day by day, but also an economic resource, a transportation and recreational area for them (see Jordan, 2019a, b).

It is, however, also true that exonyms can assume this function. Many of us not only have one place that evokes the feeling of coming home when we return there, but a second, a third and perhaps even more. This can lead us to emotionally relate to places far from our own community, supported by their exonyms. This emotional link may also relate us to names of places in which we have never been, but of which we are dreaming, and of which we have emotional images created by the media, the arts or tourism branding.

2.3. Shared places and multiple identities

Of course, a place can also be shared by communities — by a local majority and a local minority or several minorities. In this case, every local community may have its own endonym for this place and a place may have a couple of endonyms.

When human communities are understood not as coherence groups, but as identity groups in the sociological sense (see Weichhart et al., 2006) — in the sense of groups of people sharing a common identity — a multilayered hierarchy of communities exists, and one and the same person may very well identify himself/herself as belonging to several of these layers, have multiple space-related identities: member of a family, of a village community, a municipality, a regional administrative unit, a historical-cultural landscape, a nation, a language community or even the community of global citizens. Most of these levels are well-organized, active in naming and place-name standardization and apply their endonyms to geographical features within their area and range of responsibility. As with language in general, endonym and exonym use binds a community together and supports its identity.

2.4. A divide escaping the criteria of language and officiality

Different local communities can speak the same language but nevertheless apply different names to the same geographical feature. Thus, a lake can be named differently from opposite banks as is the case with *Wolfgangsee* or *Abersee* in Austria, although the same language (German) and even the same language variety is spoken around it. The Romanian river *Mureş* is called *Mieresch* by the German-speaking Saxons in Transylvania [Ardeal], but *Marosch* by the Danubian Swabians also speaking German. The endonym/exonym divide does thus not coincide with language boundaries.

This is also true with regard to the naming of places in non-local languages by a local community: An Italian restaurant named by its owners *Mari e monti*

and known by this name in the local non-Italian speaking community is given an endonym, although the language of this name is otherwise not locally used. If the language of the name counted, the numerous English names for businesses, tourism and catering facilities as well as shopping centers and airports in many non-English speaking countries would be exonyms, although they have been chosen and are used and accepted by the local community.

2.5. A divide covering all place names and transferable to other name categories

In a certain place, a name can only belong to one of the two categories: either endonym or exonym. If it is used for a feature by the local community, the community inhabiting this place or nearest to it, it is an endonym (= a name from within the local community). If it is a name used by this same community for a feature outside their area or by another community for a feature in the area of the former community, differing from the endonym, it is an exonym. Thus, the Polish name *Kraków* is an endonym because the city is so called by the local community. If the same name is also used by outsiders, then they use the endonym. The English name *Cracow* or the German name *Krakau*, on the other hand, are exonyms because no autochthonous local community uses them.

While for geographical features that are located exclusively in the area of a community and not surpassing its boundaries, endonym and exonym status of a name are mutually exclusive, in the case of geographical features that cross community boundaries or that are shared by several local communities — such as longer rivers or mountain ranges — the situation is different. Then, the same name can be an endonym in one section/part of the feature and assume exonym status in another section/part of it, while it always designates the whole feature. The name *Donau* for the river, for example, is an endonym in its German and Austrian sections, while it assumes the status of an exonym east of Austria, where the name used by the local community, the endonym, is *Dunaj* in Slovakia, *Duna* in Hungary and the Vojvodina [Vojvodina, Vajdaság, Voivodina], *Dunav* in Croatia, Serbia and Bulgaria, *Dunărea* in Romania as well as Moldova and *Dunaj* again in Ukraine. All names, however, refer to the entire river. The English name *Danube* is an exonym everywhere, because no autochthonous English-speaking community resides along the river.

The status categories endonym and exonym comprise all place names. Each name can be attributed to one of these categories or corresponds to both (in the case of transboundary features differing by sections or parts of a feature). Endonym and exonym are therefore all-inclusive categories including all possible cases. They can even be applied to names of large, compact and completely

uninhabited geographical features like oceans or Antarctica, for which all names would be exonyms, i.e., names from the outside and not used by an autochthonous local community.⁴

Endonym and exonym are in that respect also a basic onomastic pair of terms that is not only applicable to place names. It can in principle be transferred to names of all types of features to which an inside and an outside view applies, such as the names of

- persons: the self-designation (the name from within) would be the endonym, the (not always flattering) nickname (the name used by others) — the exonym.
- ethnic groups, nations: dignified self-descriptions (endonyms), which often mean simply ‘people’ or ‘humans’, are often contrasted with ironic or pejorative external names (exonyms) (see e.g. Manu, 2021)
- institutions, organizations: the endonym *police* is frequently contrasted with various ironic and derogatory exonyms.

3. DIVERGENT APPROACHES AND CONCEPTS

The distinction between endonyms and exonyms is, however, not as clear-cut as these explanations may suggest, and views on this pair of terms vary significantly. Apart from the exceptional view represented by Philip Matthews (2014) that endonyms were names conforming to the rules of a certain language and exonyms were names not conforming to them (which would mean that *Cracow* and *Krakau* were English and German endonyms, respectively, and *Kraków* was an exonym in these languages), the main difference is that some scholars regard endonyms and exonyms as two extreme ends of a continuum with a gradual transition between them, whereas others understand the relation between endonyms and exonyms as a dichotomy with no intermediate stages.

3.1. The continuum view

The continuum view acknowledges all efforts of a receiver language to remain as close to the endonym and the endophone (in the sense of the word in its local pronunciation) as possible and would not classify orthographic deviations from the endonym by diacritics, exchange of individual letters or even the translation of the generic as full-fledged exonyms.

Indeed, in many cases, where there is a small difference between the spelling of an endonym and an exonym, consisting e.g. in the omission or the addition of

⁴ However, as already mentioned, the coastal waters of a sea, in visible distance from the coast, may rather be regarded as parts of the coastal dwellers’ ‘territory’, to which these dwellers are related in many ways, also emotionally, and their name has therefore endonym status.

diacritics, the exchange of a letter or the addition of a vowel or a grammatical ending, this is done with the intention to reflect the original pronunciation, the endophone, as well as possible. It was not intended to create an exonym. On the contrary: if the endonym had not been adapted to the orthography of the receiver language, this would have resulted in a pronunciation much more different from the endophone with the receiver community. A case in point is the Croatian spelling of the Romanian endonym *Câmpulung* as *Kimpolung*. Had the letter *C* not been replaced by *K* and *â* by *i*, Croatian speakers would pronounce the name differently from the endophone. Thus, deviating from the endonym in writing can result in achieving an endophone in pronunciation and vice versa.

A next step in deviation from the endonym in writing is the addition of a vowel or a grammatical ending typical of Italian, in which language *a* is added to the German endonym *Bern* (resulting in *Berna*) to conform to Italian phonotactics, or by Latvian, in which *Ģente* is an equivalent of the Dutch *Gent*. Another step further is script conversion, when the endonym is written in a different script, either by phonetic transcription or transliteration. A next step already transcending a deviation in writing is the translation of a generic.

Linguists like Jarno Raukko (2007), Peeter Päll (2000, 2011, 2014, 2015; Päll & Matthews, 2007), Ojārs Bušs (2012, 2014, 2015, 2016) and Philip Matthews (2014; Päll & Matthews, 2007) postulate that it is necessary to discern between linguistically avoidable and unavoidable transformations of the endonym, when it is used by speakers of another language. Accordingly, they propose to regard names resulting from linguistically unavoidable transformations, not as exonyms, at least not in the full sense. For instance, Peeter Päll proposed a new terminology, discerning between endonyms (e.g. *Москва*), endonymoids obtained by a conversion of scripts (e.g. *Moskva*) or adapting name endings (e.g. *Stokholma* or *Stockholma*), exonyms (e.g. *Moscow*), and exonymoids obtained by a translation of generic terms, omission or alteration of diacritical marks, declension or derivation (Päll, 2011, pp. 92–93).

Päll and other linguists would thus regard endonyms and exonyms not as strictly opposed, but as the two ends of a gradual transition, in which ‘exonymity’ gains at the expense of ‘endonymity’.

3.2. The dichotomy view

The dichotomy view corresponding to a cultural-geographical perspective, however, only regards names completely conforming to local use and accepted by locals as endonyms. It departs from the assumption that the local community will perceive even the slightest deviation from their name in spelling as alienating it, as creating a name version used by others, not by themselves, thus as an exonym.

Regarding it from the receiver language perspective, the slightest adaptation of a name to the receiver language would already show the attempt of a receiver community to integrate the foreign feature designed by this name into their cultural sphere and to avoid its exclusion and alienation — as it is the most important function of exonyms according to Otto Back (2002). Already the use of *Riga* for *Rīga* or *Istanbul* for *İstanbul* would be regarded by the local community as alienated, not to speak of finding *Bapuaba* instead of *Warszawa* or *Крaкyв* instead of *Kraków* on the town signs of these cities.

It would also be difficult to argue why a minority name deviating from the name in the majority language only by a diacritic has to appear additionally on a town sign for identity reasons, when a name alienated by diacritics or even transcribed counts as an endonym.

It must also be emphasized in this context that an endonym does not only have to be used by the local community, but to be accepted by it as well. An official name is not *eo ipso* an endonym. It may happen that an occupation power or another dominant political force makes place names official that are not or hardly ever used by the local population. A case in point is the Nazi occupation of Poland in World War II, when e.g. the city of Łódź received the official name *Litzmannstadt*, although even the local German minority still existing at the time used *Lodsch*, i.e. the Polish name in German orthography. Another example is the Italian fascist naming policy in South Tyrol [Alto Adige/Südtirol] after World War I, when Italian names were imposed as official ones on places without any Italian-speakers. A third case is the situation in Sudan, where the Nubian minority has their own local names, but Arab names are the only official ones (Bell, 2012, 2014, 2015, 2018, 2019; Sabbār, 2011, 2012, 2014, 2015; Bell, Sabbār, 2011).

3.3. Definitions

The following definitions of endonym and exonym conform more or less to both approaches to the endonym/exonym divide, but mainly due to their rather general wording.

The first are the definitions developed by the UNGEGN Working Group on Exonyms in intensive discussions between 2007 and 2014 (see Jordan, Bergmann, Burgess & Cheetham, 2011; Jordan & Woodman, 2014; Jordan & Woodman, 2015), but never elevated to the status of official UNGEGN Glossary definitions due to a politically motivated veto.

- Endonym: name accepted and used by the local community.
- Exonym: name not used by the local community and different from the endonym.

Thus, the UNGEGN Glossary definitions of 2007 were not modified or replaced and run as follows (Kadmon, 2007, p. 2):

– Endonym: name of a geographical feature in an official or well-established language occurring in that area where the feature is situated. Examples: *Vārānaśī* (not *Benares*); *Aachen* (not *Aix-la-Chapelle*); *Krung Thep* (not *Bangkok*); *Al-Uqşur* (not *Luxor*).

– Exonym: name used in a specific language for a geographical feature situated outside the area where that language is widely spoken, and differing in its form from the respective endonym(s) in the area where the geographical feature is situated. Examples: *Warsaw* is the English exonym for *Warszawa* (Polish); *Mailand* is German for *Milano*; *Londres* is French for *London*; *Kūlūniyā* is Arabic for *Köln*. The officially romanized endonym *Moskva* for *Москва* is not an exonym, nor is the Pinyin form *Beijing*, while *Peking* is an exonym. The United Nations recommends minimizing the use of exonyms in international usage. See also these definitions.

In contrast with the definitions mentioned above, the UN glossary definitions regard names in official languages *eo ipso* as endonyms and do not refer to communities, but to languages excluding an intra-language endonym/exonym divide. They also accept transliterated names as endonyms, which would be excluded by the definitions mentioned above. Not explicitly mentioned in these definitions but defined by UN Resolution III/19-1977 (UNGEGN, 2021b), names differing from the official name only by the omission, addition or alteration of diacritics or the article, by declension or derivation or created by the translation of a generic term are regarded as exonyms, which brings these definitions closer to the dichotomy than to the continuum approach.

The International Council of Onomastic Sciences (ICOS) in its List of Key Onomastic Terms presents the following definitions (ICOS, 2021, p. 2):

– Endonym: proper name of a geographical feature in an official or well-established language occurring in that area where the feature is situated — e.g. *Venezia* in Italian (not *Venice*), *Praha* in Czech (not *Prague*).

– Exonym: name used in a specific language for a geographical feature situated outside the area where that language is widely spoken and differing in its form from the name used in the area where the geographical feature is situated — e.g. French *Londres* for *London*, German *Warschau* for *Warszawa*, *Bangkok* for *Krung Thep*, Spanish *Ginebra* for *Genève*.

These definitions repeat the definitions of the UNGEGN Glossary 2007 with slight variations and thus refer, like UNGEGN ones, to language as the criterion constitutive for the endonym/exonym divide. An intra-language divide is not envisaged, and official names are *eo ipso* endonyms. In contrast with the UNGEGN definitions, they do not explicitly classify transliterated names as endonyms.

Characteristically enough, none of the definitions makes it clear whether the divide is based on the written or the spoken name. Confining the divide to the written form would mean the exclusion of the spoken divide arising in East Asian writing systems like *kanji*, while the written form is the same (Choo, 2015; Tanabe, 2015). Explicitly including the spoken name, while in practice the endonym/exonym divide, apart from the Sinosphere, refers to the written form, would on the other hand mean a huge increase in the number of exonyms, since hardly any endonym is pronounced correctly outside the endonym community. The task of combining the two practices in the same definitions remains still to be resolved.

4. CONCLUSION

Coinciding with basic human attitudes, such as discerning between ‘mine’ and ‘yours’, ‘ours’ and ‘theirs’, as well as human territoriality, the endonym/exonym divide is certainly a crucial scientific concept. Its importance is emphasized by the fact that mainly endonyms support emotional relations to place, although in the case of exonyms, this cannot be excluded either. Its role as a crucial concept is further underlined by its transferability from place names to other name categories.

Two divergent approaches, however, make it difficult to arrive at definitions of endonym and exonym that are all-inclusive and precise at the same time. While the linguistic approach regards the divide rather as a continuum with several transitional stages closer to the endonym or the exonym, the cultural-geographical approach accepts the spatial relation between name user and the feature designated by the name as the exclusive criterion.

REFERENCES

- Arbeitsgemeinschaft für Kartographische Ortsnamenkunde (AKO). (2012). *Empfehlungen zur Schreibung geographischer Namen in österreichischen Bildungsmedien*. Wien: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften.
- Back, O. (2002). *Übersetzbare Eigennamen. Eine synchrone Untersuchung von interlingualer Allonymie und Exonymie*. Wien: Praesens.
- Bell, H. (2012). Nubian perceptions of exonyms and endonyms. In P. Woodman (Ed.), *The Great Toponymic Divide. Reflections on the Definition and Usage of Endonyms and Exonyms* (pp. 97–104). Warszawa: Główny Urząd Geodezji i Kartografii.
- Bell, H. (2014). Toponymic teleology: Endonyms in an endangered language. In P. Jordan, & P. Woodman (Eds.), *The Quest for Definitions. Proceedings of the 14th UNGEGN Working Group on Exonyms Meeting, Corfu, 23–25 May 2013* (= Name & Place, 3) (pp. 175–184). Hamburg: Verlag Dr. Kovač.

- Bell, H. (2015). A multilingual environment: Its relevance for defining 'endonym' and 'exonym'. In P. Jordan, & P. Woodman (Eds.), *The Confirmation of the Definitions. Proceedings of the 16th UNGEGN Working Group on Exonyms Meeting, Hermagor, 5–7 June 2014* (= Name & Place, 4) (pp. 117–122). Hamburg: Verlag Dr. Kovač.
- Bell, H. (2018). The dynamics of exonyms and an accusation of 'cultural suicide'. In P. Jordan, I. Švehlová, & P. Woodman (Eds.), *A Survey of Exonym Use. Proceedings of the 19th UNGEGN Working Group on Exonyms Meeting, Prague [Praha], 6–8 April 2017* (= Name & Place, 7) (pp. 185–191). Hamburg, Verlag Dr. Kovač.
- Bell, H. (2019). Exonyms perceived by a scholar who spoke an unofficial language. In A. Dollimore, & K. Watanabe (Eds.), *The Classification of Exonyms. Proceedings of the 21st UNGEGN Working Group on Exonyms Meeting, Riga [Rīga], 24–26 September 2018* (= Name & Place, 8) (pp. 97–110). Hamburg, Verlag Dr. Kovač.
- Bell, H., & Sabbār, H. (2011). Nubian geographical names and language revitalization on both sides of an international border. In P. Jordan, H. Bergmann, C. Burgess, & C. Cheetham (Eds.), *Trends in Exonym Use. Proceedings of the 10th UNGEGN Working Group on Exonyms Meeting, Tainach, 28–30 April 2010* (= Name & Place, 1) (pp. 295–311). Hamburg: Verlag Dr. Kovač.
- Bušs, O. (2012). On some possibilities for a more exact definition of exonyms. In P. Woodman (Ed.), *The Great Toponymic Divide. Reflections on the Definition and Usage of Endonyms and Exonyms* (pp. 67–73). Warszawa: Główny Urząd Geodezji i Kartografii.
- Bušs, O. (2014). Two kinds of endonyms/exonyms — two kinds of interpretation problems. In P. Jordan, & P. Woodman (Eds.), *The Quest for Definitions. Proceedings of the 14th UNGEGN Working Group on Exonyms Meeting, Corfu, 23–25 May 2013* (= Name & Place, 3) (pp. 49–54). Hamburg: Verlag Dr. Kovač.
- Bušs, O. (2015). Don't we have at least some exonyms for foreign geographical features? In P. Jordan, P. Woodman (Eds.), *Confirmation of the Definitions. Proceedings of the 16th UNGEGN Working Group on Exonyms Meeting, Hermagor, 5–7 June 2014* (= Name & Place, 4) (pp. 25–30). Hamburg: Verlag Dr. Kovač.
- Bušs, O. (2016). Should we use new terms? Are exonymoid and endonymoid appropriate terms? In P. Jordan, & P. Woodman (Eds.), *Criteria for the Use of Exonyms. Proceedings of the 17th UNGEGN Working Group on Exonyms Meeting, Zagreb, 14–16 May 2015* (= Name & Place, 6) (pp. 93–98). Hamburg: Verlag Dr. Kovač.
- Choo, S. (2015). The endonym/exonym divide in the context of Korean geographical names. In P. Jordan, & P. Woodman (Eds.), *Confirmation of the Definitions. Proceedings of the 16th UNGEGN Working Group on Exonyms Meeting, Hermagor, 5–7 June 2014* (= Name & Place, 4) (pp. 139–141). Hamburg: Verlag Dr. Kovač.
- International Council of Onomastic Sciences (ICOS) (2021). <https://icosweb.net/publications/onomastic-terminology/>
- Jordan, P. (2000a). The importance of using exonyms — pleading for a moderate and politically sensitive use. In J. Sievers (Ed.), *Second International Symposium on Geographical Names "GeoNames 2000" Frankfurt am Main, 28–30 March 2000* (= Mitteilungen des Bundesamtes für Kartographie und Geodäsie, 19) (pp. 87–92). Frankfurt am Main: Bundesamt für Kartographie und Geodäsie.
- Jordan, P. (2000b). Vom Wert der Exonyme. Plädoyer für einen maßvollen und politisch sensiblen Gebrauch. In M. Lechthaler, & G. Gartner (Eds.), *Per aspera ad astra. Festschrift für Fritz Kelnhofer zum 60. Geburtstag* (pp. 52–71). Wien: Technische Universität Wien. Institut für Kartographie und Reproduktionstechnik.
- Jordan, P. (2009). Exonyms as indicators of trans-national spatial relations. *Review of Historical Geography and Toponomastics*, 4(7–8), 7–16.

- Jordan, P. (2013). Trends in exonym use of European school atlases. In P. Jordan, & F. Ormeling (Eds.), *Toponyms in Cartography. Proceedings of the Toponymic Sessions at the 25th International Cartographic Conference, Paris, 3–8 July 2011* (= Name & Place, 2) (pp. 31–46). Hamburg: Verlag Dr. Kovač.
- Jordan, P. (2019a). Role of place names in relating people and space. In S.D. Brunn, & R. Kehrein (Eds.), *Handbook of the Changing World Language Map* (pp. 2037–2051). Cham: Springer Nature Switzerland AG.
- Jordan, P. (2019b). The endonym/exonym divide from a cultural-geographical perspective. *Language and Society*, 10, 5–21.
- Jordan, P. (2020). Croatian external relations as reflected by the use of exonyms. *Studia lexicographica*, 14, 63–83.
- Jordan, P., Bergmann, H., Burgess, C., & Cheetham, C. (Eds.). (2011). *Trends in Exonym Use. Proceedings of the 10th UNGEGN Working Group on Exonyms Meeting, Tainach, 28–30 April 2010* (= Name & Place, 1). Hamburg: Verlag Dr. Kovač.
- Jordan, P., & Woodman, P. (Eds.). (2014). *The Quest for Definitions. Proceedings of the 14th UNGEGN Working Group on Exonyms Meeting, Corfu, 23–25 May 2013* (= Name & Place, 3). Hamburg: Verlag Dr. Kovač.
- Jordan, P., & Woodman, P. (Eds.). (2015). *The Confirmation of the Definitions. Proceedings of the 16th UNGEGN Working Group on Exonyms Meeting, Hermagor, 5–7 June 2014* (= Name & Place, 4). Hamburg: Verlag Dr. Kovač.
- Kadmon, N. (Ed.). (2007). *Glossary of Terms for the Standardization of Geographical Names: Addendum*. UN Document ST/ESA/STAT/SER.M/85/Add.1, 07-60262, 16 November 2007. New York: United Nations. https://unstats.un.org/unsd/ungegn/pubs/documents/Glossary_of_terms_rev.pdf
- Manu, M.M. (2021). Ethnonyms used for and by Romanian migrant groups in Transylvania and their reflections in toponymy. In A. Dollimore, & P. Jordan (Eds.), *Place Names and Migration. Proceedings of the Symposium in Vienna, 6–8 November 2019* (= Name & Place, 9) (pp. 217–227). Hamburg: Verlag Dr. Kovač.
- Matthews, P. (2014). Endonyms and exonyms: Proposed definitions. In P. Jordan, & P. Woodman (Eds.), *The Quest for Definitions. Proceedings of the 14th UNGEGN Working Group on Exonyms Meeting, Corfu, 23–25 May 2013* (= Name & Place, 3) (pp. 83–143). Hamburg: Verlag Dr. Kovač.
- Päll, P. (2000). Do conventional romanization systems create exonyms? In J. Sievers (Ed.), *Second International Symposium on Geographical Names "GeoNames 2000" Frankfurt am Main, 28–30 March 2000* (= Mitteilungen des Bundesamtes für Kartographie und Geodäsie, 19) (pp. 137–140). Frankfurt am Main: Bundesamt für Kartographie und Geodäsie.
- Päll, P. (2011). Conversion of scripts, and exonyms. In P. Jordan, H. Bergmann, C. Burgess, & C. Cheetham (Eds.), *Trends in Exonym Use. Proceedings of the 10th UNGEGN Working Group on Exonyms Meeting, Tainach, 28–30 April 2010* (= Name & Place, 1) (pp. 89–93). Hamburg: Verlag Dr. Kovač.
- Päll, P. (2014). Exonyms: The special case of countries with non-Roman scripts. In P. Jordan, & P. Woodman (Eds.), *The Quest for Definitions. Proceedings of the 14th UNGEGN Working Group on Exonyms Meeting, Corfu, 23–25 May 2013* (= Name & Place, 3) (pp. 147–152). Hamburg: Verlag Dr. Kovač.
- Päll, P. (2015). Spelling differences and exonyms. In P. Jordan, & P. Woodman (Eds.), *Confirmation of the Definitions. Proceedings of the 16th UNGEGN Working Group on Exonyms Meeting, Hermagor, 5–7 June 2014* (= Name & Place, 4) (pp. 111–116). Hamburg: Verlag Dr. Kovač.
- Päll, P., & Matthews, P.W. (2007). Some linguistic aspects of defining exonyms. In P. Jordan, M. Orožen Adamič, & P. Woodman (Eds.), *Exonyms and the International Standardisation*

- of Geographical Names. Approaches towards the Resolution of an Apparent Contradiction* (= Wiener Osteuropa Studien, 24) (pp. 69–79). Wien-Berlin: LIT Verlag.
- Raukko, J. (2007). A linguistic classification of exonyms. In P. Jordan, M. Orožen Adamič, & P. Woodman (Eds.), *Exonyms and the International Standardisation of Geographical Names. Approaches towards the Resolution of an Apparent Contradiction* (= Wiener Osteuropa Studien, 24) (pp. 19–57). Wien-Berlin: LIT Verlag.
- Sabbār, H. (2011). The toponymy of Ishkéed and the revitalization of an endangered Nubian language. In P. Jordan, H. Bergmann, C. Burgess, & C. Cheetham (Eds.), *Trends in Exonym Use. Proceedings of the 10th UNGEGN Working Group on Exonyms Meeting, Tainach, 28–30 April 2010* (= Name & Place, 1) (pp. 313–317). Hamburg: Verlag Dr. Kovač.
- Sabbār, H. (2012). Numbers as geographical names in Nubia: Endonyms or exonyms? In P. Woodman (Ed.), *The Great Toponymic Divide. Reflections on the definition and usage of endonyms and exonyms* (pp. 105–110). Warszawa: Główny Urząd Geodezji i Kartografii.
- Sabbār, H. (2014). Language: An essential element of the endonym. In P. Jordan, & P. Woodman (Eds.), *The Quest for Definitions. Proceedings of the 14th UNGEGN Working Group on Exonyms Meeting, Corfu, 23–25 May 2013* (= Name & Place, 3) (pp. 185–190). Hamburg: Verlag Dr. Kovač.
- Sabbār, H. (2015). Disenfranchising indigenous languages. The need to define ‘endonym’ and ‘exonym’ with accuracy and fairness. In P. Jordan, & P. Woodman (Eds.), *The Confirmation of the Definitions. Proceedings of the 16th UNGEGN Working Group on Exonyms Meeting, Hermagor, 5–7 June 2014* (= Name & Place, 4) (pp. 123–126). Hamburg: Verlag Dr. Kovač.
- Tanabe, H. (2015). Difficulties of the exonym/endonym dichotomy from the viewpoint of East Asian place names. In P. Jordan, & P. Woodman (Eds.), *Confirmation of the Definitions. Proceedings of the 16th UNGEGN Working Group on Exonyms Meeting, Hermagor, 5–7 June 2014* (= Name & Place, 4) (pp. 129–138). Hamburg: Verlag Dr. Kovač.
- Tuan, Yi-Fu (1974). *Topophilia. A Study of Environmental Perception, Attitudes, and Values*. New Jersey: Prentice Hall.
- Tuan, Yi-Fu (1977). *Space and place: The Perspective of Experience*. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Tuan, Yi-Fu (1991). Language and the making of place: A narrative-descriptive approach. *Annals of the Association of American Geographers*, 81, 684–696.
- United Nations Group of Experts on Geographical Names (UNGEGN) (2021a). https://unstats.un.org/unsd/ungegn/sessions/2nd_session_2021/
- United Nations Group of Experts on Geographical Names (UNGEGN) (2021b). <https://unstats.un.org/unsd/ungegn/resolutions/>
- Watt, B. (2009). Cultural aspects of place names with special regard to names in indigenous, minority and regional languages. In P. Jordan, H. Bergmann, C. Cheetham, & I. Hausner (Eds.), *Geographical Names as a Part of the Cultural Heritage* (= Wiener Schriften zur Geographie und Kartographie, 18) (pp. 21–24). Wien: Institut für Geographie und Regionalforschung der Universität Wien. Kartographie und Geoinformation.
- Weichhart, P., Weiske, Ch., & Werlen, B. (2006). *Place Identity und Images: Das Beispiel Eisenhüttenstadt* (= Abhandlungen zur Geographie und Regionalforschung, 9). Wien: Universität Wien. Institut für Geographie und Regionalforschung.
- Woodman, P. (Ed.). (2012). *The Great Toponymic Divide: Reflections on the definitions and usage of endonyms and exonyms*. Warszawa: Główny Urząd Geodezji i Kartografii.

SUMMARY

THE CRUCIAL AND CONTESTED CONCEPT OF THE ENDONYM/EXONYM DIVIDE

Paul Woodman has called it the “great toponymic divide”, but the endonym/exonym distinction is not a concept confined solely to toponymy, it can be transferred to all name categories, where the name used by insiders may differ from the name used by outsiders, e.g., to ethnonyms, anthroponyms, names of institutions, where we frequently meet, for instance nicknames and derogative designations used by outsiders. But there is no doubt that this divide has its focus on toponymy, since it corresponds there to two basic human attitudes: (1) to the distinction between ‘mine’ and ‘yours’, ‘ours’ and ‘theirs’, and (2) to territoriality, the desire to own a place, which appears at all levels of the construction of human community — from the level of the family up to that of nations. Thus, it has always a political, social, and juridical meaning and is frequently a reason for dispute and conflict. However, even after long and intensive discussions, e.g., in the UNGEGN Working Group of Exonyms, to date we can still see rather divergent approaches to this divide. There is the linguistic approach regarding the endonym and the exonym rather as poles of a continuum, with various intermediary stages. Alternatively, there is the cultural-geographical approach that accepts no other criteria than the spatial relation between the name-using community and the geographical feature denoted by the name. The article elaborates on these items, mainly on the basis of the discussions and publications of the UNGEGN Working Group on Exonyms since 2002.

SLOVENSKÉ EXONYMÁ A NIEKTORÉ ICH AKTUÁLNE PROBLÉMY¹

Kľúčové slová: exonymum, slovenské exonymá, slovenský termín *vžitý názov*, druhy exonym, štandardizácia

1. ÚVOD

Každý jazyk si prispôsobuje vlastné mená, a teda aj toponymá podľa svojich zákonitostí a niet pochybností, že má na to právo. Názvy geografických objektov sa v minulosti preberali a rôznymi spôsobmi adaptovali aj do slovenského jazyka a tieto procesy pokračujú i v súčasnosti. V mnohých prípadoch sa prebrali cez iný sprostredkovaný jazyk a pod vplyvom politických, historických a kultúrnych udalostí, a preto vo všeobecnosti nemožno na súčasné podoby exonym nazerat' čisto len zo synchronného hľadiska. V príspevku sa pokúsime definovať termíny exonymum a štandardizované exonymum a stručne charakterizovať jednotlivé skupiny slovenských exonym. Vychádzame zo štúdií a prác slovenských a českých lingvistov a uvádzame publikácie, ktoré obsahujú zoznamy slovenských exonym. V druhej časti príspevku naznačíme niekoľko aktuálnejších problémov z posledných rokov, ktoré vyplynuli z jazykovej praxe a z procesu štandardizácie exonym Úradom kartografie, geodézie a katastra Slovenskej republiky (ďalej ÚGKK SR) aj v súvislosti s atribútom vžitosti a domácim termínom *vžitý názov* pre exonymum. Poradným orgánom, ktorý podáva návrhy na štandardizáciu aj slovenských exonym, je Názvoslovná komisia ÚGKK SR². Členovia tejto komisie úzko spolupracujú s členmi českej názvoslovnej komisie a poľských

¹ Príspevok vznikol v rámci riešenia grantových projektov VEGA č. 2/0133/20 „Slovenský pravopis a jeho pravidlá v kontexte súčasnej jazykovedy a jazykovej praxe“ a č. 1/0058/20 „Teória a terminologický systém slovenskej onomastiky (v kontexte slovanskej a medzinárodnej onomastickej terminológie)“.

² Názvami geografických objektov z územia mimo Slovenskej republiky a názvami mimozemských objektov sa zaoberá 2. odborná sekcia komisie. Názvy štandardizuje ÚGKK SR so súhlasom Ministerstva kultúry Slovenskej republiky.

názvoslovných komisií³. Každoročne sa stretávajú na spoločných rokovaníach, kde si vymieňajú skúsenosti so štandardizáciou geografického názvoslovia. Pri tejto príležitosti by sme chceli pripomenúť, že prof. dr hab. Barbara Czopek-Kopciuch bola dlhoročnou členkou a v rokoch 2008–2012 predsedníčkou jednej z nich — Komisji Nazw Miejscowości i Obiektów Fizjograficznych Ministerstwa Spraw Wewnętrznych i Administracji.

2. EXONYMUM — VŽITÝ (GEOGRAFICKÝ) NÁZOV

Na Slovensku je medzinárodný onomastický termín *exonymum* (domáci termín *vžitý názov*) definovaný ako „názov používaný v určitom jazyku pre geografický objekt nachádzajúci sa na území mimo oficiálnej pôsobnosti tohto jazyka, ktorý má odlišnú podobu od názvu v oficiálnom jazyku (oficiálnych jazykoch) územia, na ktorom sa geografický objekt nachádza“; termín *štandardizované exonymum* sa definuje ako „exonymum schválené názvoslovnou autoritou“ (podľa publikácií „Zásady používania názvov geografických objektov v cudzojazyčnom texte publikácií vydávaných v Slovenskej republike“, 2012, s. 1; „Smernica na štandardizáciu geografických názvov v znení dodatku č. 1“, 2015, s. 8). V „Terminologickom slovníku“ (internetový online slovník ÚGKK SR) sa *exonymum* podobne definovalo ako „geografický názov používaný v určitom jazyku pre geografický objekt umiestnený mimo oblasti, kde má tento jazyk úradný štatút, a odlišujúci sa vo svojej podobe od endoným používaných v úradnom jazyku alebo v úradných jazykoch oblasti, kde je umiestnený tento geografický objekt“, pričom v poznámke sa upozorňuje na to, že Organizácia Spojených národov (ďalej OSN) odporúča minimalizáciu používania exoným v medzinárodnom používaní. D. Fičor (2010a, s. 61) ešte konkrétnejšie definoval termín *štandardizované (slovenské) exonymum* a synonymný domáci termín *štandardizovaný (slovenský) vžitý názov* ako „exonymum objektu ležiaceho mimo územia Slovenskej republiky, ktorého podobu schválil a zverejnil ÚGKK SR“. V minulosti sa v slovenčine používali aj viacslovné opisné termíny *tradičná domáca podoba cudzieho vlastného mena* a *preložené vlastné meno* (Dvonč, 1983, s. 181). Chápanie termínu *exonymum* novšie uviedla napr. J. Wachtarczyková (2020, s. 26), ktorá ho definovala ako „názov pre objekt z cudzieho lingvokultúrneho prostredia, pričom tento názov je prispôbený potrebám cieľového jazyka“; pod prispôbením sa cudzích lexém rozumie „realizáciu takých formálnych zmien v preberanom pomenovaní, ktoré umožnia v cieľovom jazyku jeho adekvátnu výslovnosť, zápis,

³ Názvoslovná komise Českého úřadu zeměměřického a katastrálního, Komisja Nazw Miejscowości i Obiektów Fizjograficznych Ministerstwa Spraw Wewnętrznych i Administracji, Komisja Standaryzacji Nazw Geograficznych poza Granicami Rzeczypospolitej Polskiej przy urzędzie Głównego Geodety Kraju.

skloňovanie a bezproblémové používanie“. V tejto definícii sa explicitne nevyjadruje, že ide o používaný názov, ani nie je naznačené, že ide o vžitý, zaužívaný či používaný názov, dôraz sa kladie len na jeho adaptáciu v cieľovom jazyku.

Termín *exonymum* zaviedol v r. 1957 austrálsko-britský geograf M. Auroousseau. Tento termín sa odporúčal používať už na 2. konferencii OSN o štandardizácii geografických názvov v r. 1972. Nahradil tak dovtedy používané pojmy *vžitý názov* (*conventional name, nom traditional*), *všeobecne používaný názov* (*traditional name, nom usual*) (čes. *obecně užívaný název*) (Harvalík, 2004, s. 102). V slovenskej a českej odbornej literatúre sa v minulosti používali aj iné znenia definície. Napríklad I. Čáslavka (1978, s. 267) definoval exonymá ako „vžitá, tradične užívaná jména topografických objektů vně státní suverenity jednotlivých států“⁴. V publikácii „Encyklopédia jazykovedy“ (Mistrík a kol., 1993, s. 134) sa exonymá vysvetľovali všeobecnejšie ako „prevzaté alebo internacionálne slová, ktoré majú pravopisnú podobu domáceho jazyka, napr. *filológ, dražé, garáž, tím, šanson, Budapešť, Varšava, Londýn, Paríž*“, dokonca sa k nim zaraďujú aj prechýlené ženské priezviská, napr. „*Szabóová, Attleeová, Maierescová*“. S takýmto definovaním nemožno súhlasiť, pretože do slovenčiny adaptované cudzie apelatíva a cudzie prechýlené priezviská nepokladáme za exonymá. Táto definícia exonym totiž odporuje ostatným relevantným definíciám exonym v slovenčine a v iných jazykoch či už v onomastike alebo v geografii.

Už v r. 1983 sa termín *exonymum* definoval v rámci aktualizovaného vydania príručky slovanskej onomastickej terminológie „Osnoven sistem i terminologija na slovenskata onomastika“ (Vidoeski a kol., 1983, s. 281) ako „forma toponyma pre objekt mimo vlastnej jazykovej oblasti, ktorý sa odchyľuje od formy bežnej v tej jazykovej oblasti, na ktorej sa objekt nachádza“, pričom pre češtinu sa uvádza domáci termín *tradiční domácí podoba cizího toponyma*, pre slovenčinu len *exonymum* a rovnako i pre poľštinu *egzonim*. Ani v tejto definícii sa nevyjadruje vlastnosť vžitosti, zaužívanosti či používanosti. Aby sa podľa nej názov označil za *exonymum*, je nutná formálna zmena názvu, a preto je otázne, či by sa podľa nej tzv. zvukové exonymá vôbec mali pokladať za exonymá.

Termín *exonymum* definoval M. Harvalík (2017) v „Novom encyklopedickom slovníku češtiny“ podľa najnovšej definície, ktorú vytvorila Pracovná skupina pre toponymickú terminológiu pri Skupine expertov OSN pre geografické názvy⁵ ako

⁴ K definícii termínu *exonymum* sa novšie vyjadroval napr. aj český historik a geograf P. Boháč (2000).

⁵ Pôvodné znenie definície v angličtine v zozname „Glossary of Terms for the Standardization of Geographical Names“ (2002, 2007), ktorý vypracovala táto skupina: „*exonym* — Name used in a specific language for a → geographical feature situated outside the area where that language has official status, and differing in its form from the name used in the official language or languages of the area where the geographical feature is situated. Examples: Warsaw is the English exonym for

„jméno používané určitým jazykem pro geografický objekt mimo území, kde se tímto jazykem běžně hovoří, a lišící se svou podobou od příslušného endonyma v oblasti, kde se daný geografický objekt nachází. Např. *Prague* je angl. a fr. e. pro *Prahu*, *Londres* je fr. e. pro *London*, *Mailand* je něm. e. pro *Milano*, *Řezno* je č. e. pro *Regensburg*. Výše uvedená definice nepokládá za e. oficiální přepisy endonym z jednoho písma do druhého, např. č. *Moskva* (rus. *Москва*), *Pej-ting* (č. transkripce) a *Beijing* (mezinárodní transkripce pchin-jin), někteří odborníci však i taková jména hodnotí jako e. (viz níže konverzní e.). Podle některých lingvistů mezi e. patří i taková toponyma, jejichž grafická forma je v přejímajícím i původním jaz. identická, např. *Madrid* v č. a šp. (viz níže zvuková e.). Chápání toho, co je či není e., se může měnit v důsledku politických změn (srov. Rostvik, 1987, s. 44) — např. jména *Prag*, *Brünn*, *Karlsbad*, *Breslau* (pol. *Wrocław*), *Stettin* (pol. *Szczecin*) byla v době, kdy se v příslušných lokalitách běžně hovořilo německy, endonyma, v současnosti, kdy tam němčina není běžně mluveným jaz., jsou to e.“

V tejto novej definícii sa nahradilo spojenie „oficiálny, úradný jazyk“ spojením „jazyk, ktorým sa na území bežne hovorí“, čo môže viesť k rozdielnemu chápaniu na osi *exonymum* — *endonymum* názvov v jazykoch národnostných menšín, pretože tieto jazyky možno tiež chápať ako jazyky, ktorými sa v krajine bežne hovorí. M. Harvalík v uvedenej charakteristike naznačil aj niektoré ďalšie problémy, ktoré môžu nastať v súvislosti s chápaním termínu *exonymum*, jeho definíciou i premenlivosťou v ponímaní určitého názvu ako exonyma v závislosti od politických zmien. Ako sme už naznačili a uvedieme aj v druhej časti príspevku, problematickým javom predovšetkým pri štandardizovaných exonymách je aj chápanie atribútu vžitosti (vžitý názov), zaužívanosti.

3. KLASIFIKÁCIA SLOVENSKÝCH EXONÝM

Pri klasifikácii exoným budeme vychádzať najmä z rozdelenia exoným, ktoré v slovenskej onomastike urobila M. Hajčíková (1989). Z časového hľadiska sa exonymá delia na *súčasné*, ktoré sú všeobecne rozšírené a stále sa používajú, sú živé (*Paríž*, *Alpy*, *Nil*), a *historické*, ktoré sa používali a boli rozšírené v minulosti, ale dnes sa používajú iné názvy (*Päťkostolie* pre maďarské mesto *Pécs*, *Ráb* pre *Győr*; *Rezno* pre nemecké mesto *Regensburg* a i.), alebo názvy objektov, ktoré dnes už neexistujú, a preto sa tieto exonymá vyskytujú len v odbornej historickej literatúre alebo v beletrii s historickou tematikou a na historických a dejepisných mapách, napr. *Byzancia*, *Juhoslávia*. M. Harvalík (2004, s. 105–106) pre

Warszawa; Londres is French for London; Mailand is German for Milano. The officially romanized endonym Moskva for Москва is not an exonym, nor is the Pinyin form Beijing, while Peking is an exonym. The United Nations recommends minimizing the use of exonyms in international usage. See also → name, traditional“.

české exonymá vyčlenil ešte skupinu tzv. *ustupujúcich (zastarávajúcich) názvov*, ktorých používanie je podmienené napr. generačne, stupňom vzdelania, kultúrnym a historickým povedomím a niekedy aj teritoriálne, napr. nemecké exonymum *Laibach* pre hlavné mesto Slovinska *Ljubljana* (slov. *Lubl'ana*) je bežné v Rakúsku, ale už nie na severe Nemecka. Zoznam slovenských vžitých názvov, ktoré boli na návrh Názvoslovnjej komisie ÚGKK SR zaradené do kategórie historických exonym, najnovšie uvádza publikácia „Slovenské vžité názvy geografických objektov ležiacich mimo územia Slovenskej republiky“ (1999, s. 110–113), ale nachádzajú sa aj v slovníkoch a encyklopédiách. Niektoré historické exonymá sú uvedené aj v zozname exonym cudzích objektov príručky I. Ripku (2007, s. 117). Osobitná kapitola je venovaná zemepisným názvom historických území a miest (tamže, s. 118–129).

Z hľadiska pôvodu alebo dosahu pôsobnosti sa exonymá delia na národné, ktoré sa používajú len v jednom jazyku (napr. v slovenčine *Paríž*, v češtine *Paříž* pre *Paris*), a medzinárodné, ktoré sú spoločné pre viac jazykov, napr. nemecké exonymá platia viac-menej vo všetkých štátoch, kde je nemčina úradným jazykom alebo jedným z úradných jazykov. M. Harvalík (2004, s. 105) uviedol, že medzinárodné exonymá sú spoločné najmenej pre dva jazyky. Najrozšírenejšie sú tie, ktoré sa prevzali z angličtiny (napr. *Peking*), ale mohli byť prevzaté aj z iných jazykov. Tieto názvy sa od podôb v sprostredkujúcich jazykoch môžu líšiť len výslovnosťou alebo prízvukom. Podľa M. Harvalíka (tamže) v češtine okrem prispôbenia výslovnosti postupne dochádzalo a dochádza aj k drobným zmenám v grafike, najmä v označovaní kvantity, čo platí aj pre slovenčinu.

Cudzie názvy sa môžu adaptovať do domáceho jazyka rôznym spôsobom v závislosti od rozličných faktorov. Slovenské exonymá preto možno rozdeliť aj podľa jazykovej stavby do niekoľkých kategórií:

a) Exonymá úplne odlišné od originálnych úradných názvov, napr. *Rakúsko* — nem. *Österreich*, *Grécko* — gr. *Ellas*, pohorie v Bulharsku *Vysoký Balkán* — bulharsky *Stara planina*. M. Hajčíková (1989, s. 71) uviedla aj príklad *Ženevské jazero* — fr. názov *Lac Léman*, zriedkavejšie sa však používa i podoba *Lac de Genève*.

b) Exonymá, ktoré vychádzajú z pôvodnej cudzojazyčnej podoby, ale sú foneticky a morfológicky adaptované, prispôbené (*Solún* — gr. *Thessaloniké*, *Kodaň* — dánsky *København*, *Bretónsko* — fr. *Bretagne*). L. Dvonč (1983, s. 182–183) hovoril o prispôbení cudzieho názvu slovenskému fonologickému systému, čo sa prejavuje v náhrade, substitúcii foném, ktoré neobsahuje slovenský fonologický systém, alebo v prispôbení cudzích kombinácií foném kombináciám foném, ktoré sú prípustné alebo bežné v slovenčine, prípadne aj v rozličných iných zmenách, pričom sa tu v rozličnej miere uplatňuje aj vplyv pravopisu, vplyv morfológického a derivačného systému a pod., ako napr. *München* — *Mníchov*, *London* — *Londýn*.

c) Exonymá, ktoré zachovávajú cudzojazyčnú podobu, ale zakončenie majú prispôbené morfológickým a slovotvorným zákonitostiam slovenčiny (*Rhône* — fr. *Rhône*, *Ötztalské Alpy* — nem. *Ötztaler Alpen*). Vznik takýchto exonym je motivovaný potrebami slovenskej morfológie, preto sa zakončenie názvu upravuje tak, aby sa názov dal skloňovať podľa niektorého slovenského vzoru.

Už L. Dvonč (1983, s. 184) konštatoval, že napr. namiesto exonyma *Solún* pôvodnej podoby *Thessaloniké* sa viac začína používať adaptovaná podoba *Tesaloniky* so zakončením na *-y*, aby sa mohla skloňovať, pričom táto podoba je veľmi blízka pôvodnej podobe, čo je v súlade s tendenciou odstraňovať veľký rozdiel medzi pôvodnou podobou a exonymom.

Do skupiny c), príp. aj do skupiny b) by sa dali zaradiť aj tzv. *derivačné exonymá* L. Dvonča (tamže, s. 183), ktoré charakterizoval ako exonymá s náhradou cudzích podôb slovotvorných prípon domácimi podobami, napr. *Krakov* — *Kraków*, *Tarnov* — *Tarnów*. Niektoré tieto slovenské exonymá už v tom čase (tamže, s. 183–184) ustupovali do pozadia, napr. podoby *Miškovec* (*Miskolc*), *Segedín* (*Szeged*), ale napr. pri maď. názve *Debreczen* sa stále používa exonymum *Debrecín* (tiež na *-in* ako *Segedín*), ktoré neustupuje azda preto, že je veľmi blízke pôvodnej maďarskej podobe.

d) Exonymá, ktoré sa od pôvodných cudzích názvov líšia len pravopisom, pričom ich zvuková podoba je totožná, tzv. *pravopisné, ortografické exonymá* (*Katovice* — poľ. *Katowice*, *Šopron* — maď. *Sopron*). Podľa delenia L. Dvonča (1983, s. 181–182) by sme ich mohli ešte rozdeliť na názvy s pravopisnou úpravou z typografických dôvodov, napr. *Gdaňsk* — *Gdaňsk* (dnes je štandardizovaná podoba *Gdansk*), *Toruń* — *Toruň*, keď sa podľa pravopisných pravidiel môžu používať domáce písmená (túto skupinu exonym pokladal za otvorenú, lebo hocikedy sa môžu s domácimi písmenami používať ďalšie vlastné mená s niektorými cudzími písmenami), a exonymá, pri ktorých ide o písanie podľa výslovnosti, pričom takéto písanie nie je odôvodnené typograficky (*Warszawa* — *Varšava*). V prospech nevytvárania nových ortografických exonym v súčasnosti prispievajú aj zvýšené možnosti jednotlivých fontov a symbolov v rámci počítačových programov zameraných na vytváranie, spracovanie a úpravu textov (tzv. textových editorov).

Podľa M. Sedláčka (1981, s. 169–171; porov. aj Harvalík, 2004, s. 110) o pravopisných exonymách možno hovoriť vtedy, ak obidva jazyky používajú rovnaký typ písma (napr. latinku) a zmena grafickej podoby názvu je viac-menej daná len konverziou, ktorá vznikla na základe historického vývoja a zvyklosťami domáceho pravopisu, a určitú úlohu zohrávajú aj typologické možnosti. M. Harvalík (tamže) sa vyjadril, že menej jasné je chápanie cudzích zemepisných názvov, ktoré sa prebrali len transkripciou alebo transliteráciou bez akýchkoľvek iných zmien. Ako ďalej uviedol, ak v pôvodnom jazyku existuje iný systém písma ako v preberajúcom jazyku, názov sa preberá transkripciou alebo transliteráciou podľa

zásad platných pre vedecký prepis výrazov z cudzích jazykov a takéto podoby sa označujú podľa O. Backa (1983) ako *konverzné exonymá* (*Москва — Moskva*) a zaraďujú sa mimo oblasť exoným.

e) Exonymá, ktoré vznikli úplným alebo čiastočným prekladom cudzieho názvu (*Kielska zátoka — nem. Kieler Bucht, Severná zem — rus. Severnaja Zemľa*). Tieto tzv. *prekladové exonymá* sú zriedkavejšie, zväčša ich tvorenie už ustupuje, tvoria sa menej (*Hočiminovo Mesto, Kapské Mesto*) alebo sa zaraďujú k *historickým exonymám*, napr. *Sol'nohrad (Salzburg)*.

M. Harvalík (2004, s. 110–113) súhrnne označuje exonymá, ktoré sa od pôvodnej formy odlišujú po grafickej stránke, za *grafické exonymá* a rozdeľuje ich do niekoľkých podskupín: exonymá, ktoré nemajú oporu v pôvodnom jazyku (typ slov. *Rakúsko*, čes. *Rakousko — Österreich*); exonymá, ktoré vychádzajú z pôvodnej cudzojazyčnej formy, ale pretože boli prevzaté v období významných vývojových, najmä hláskoslovných zmien v preberajúcom jazyku, dnešná podoba sa od pôvodnej výrazne odlišuje (slov. i čes. *Benátky — Venezia*); exonymá, ktoré si pôvodný cudzojazyčný základ ponechali bez zmeny, ale tvaroslovne a slovotvorne sa prispôbobi preberajúcejmu jazyku (slov. i čes. *Loira — fr. Loire*); exonymá, ktoré boli upravené pravopisne (čes. *Gdaňsk*, slov. *Gdansk — pol. Gdańsk*, slov. i čes. *Kluž — rum. Cluj*, resp. oficiálny názov *Cluj-Napoca*), a exonymá, ktoré vznikajú úplným alebo čiastočným prekladom pôvodného názvu (slov. i čes. *Niagarské vodopády — angl. Niagara Falls*).

f) Neadaptované exonymá, ktoré nie sú graficky prispôbené slovenskej výslovnosti, zachovávajú cudziu pravopisnú podobu (*Casablanca, Dublin*). Ak po ortografickej stránke má názov podobu endonyma, v podstate by už nemalo ísť o exonymum, ale rozdiely sa môžu prejaviť na fonetickej úrovni, čo svedčí o malej miere ich zdomácnenia, a zároveň je to pre niektorých bádateľov argument, aby sa tieto názvy zaraďovali k exonymám. Napríklad sa vyslovujú podľa pravopisu (*Valencia* sa vyslovuje v slovenčine odlišne ako v španielčine, v katalánčine i vo valencijskej katalánčine, názov chorvátskeho ostrova *Hvar* sa vyslovuje s hláskou *h*, nie s *ch* ako v chorvátčine a pod.). M. Harvalík (2004, s. 107) takéto typy nazýva *zvukové exonymá*. O. Back (1983, s. 45–48) ich rozdeľuje na tzv. *výslovnostné exonymá*, v ktorých sa cudzie fonémy nahradili domácimi (napr. nemecká výslovnosť názvu *London*), a *artikulačné exonymá*, ku ktorým patrí v nemčine napr. názov *Grenada* vyslovené s nemeckým *r*, pričom *artikulačné exonymá* sa nachádzajú v „predpolí“ exonymie a tzv. *konverzné exonymá* mimo oblasť vlastných exoným. Predovšetkým nejazykovedci, ale aj niektorí lingvisti tento druh nechápu ako exonymá, ale ako endonymá. Napríklad kartograf D. Fičor (2010a, s. 63–64) uviedol, že názov *Paris* (slov. exonymum *Paríž*) nemá exonymum v angličtine, hoci *Paris* by sme mohli označiť aj za anglické exonymum, konkrétne práve za *fónické* alebo *zvukové exonymum*, pretože v angličtine má inú výslovnosť ako vo francúzštine, aj keď formálna, grafická podoba je totožná.

Fónickej adaptácii vlastných mien sa na Slovensku sporadicky venovali niektorí jazykovedci. Napríklad o výslovnosti anglických apelatív a aj vlastných mien písali J. Lenhardt (1981, 1982a, b) a N. Polláková (1982). Výslovnosti niektorých cudzojazyčných mien a názvov (tiež predovšetkým anglických) sa venoval J. Kačala (1998). Zemepisné názvy obsahuje aj „Slovník anglických vlastných mien v slovenčine“ (Ološtiak, Bilá a Timková, 2006). Táto popularizačná príručka je zameraná na ich adaptáciu po výslovnostnej, gramatickej, slovtvornej a pravopisnej stránke. Komplexnejšie sa adaptácii anglických proprií v slovenčine venoval M. Ološtiak (2007), ktorý sa snažil uvedené práce doplniť, aplikovať na onymický materiál a analyzovať vlastnosti adaptačného procesu na fónickej úrovni (s. 43–71), ale zaoberal sa aj morfológickou a slovtvornou adaptáciou (s. 73–162). Výslovnosť francúzskych vlastných mien charakterizoval K. Sekvent (1982, 2002). Aj keď sa spomenutí autori zameriavali na rôzne druhy proprií, najmä na osobné mená, vyskytujú sa medzi nimi aj toponymá. Ortoepia cudzích vlastných mien sa čiastočne rieši aj v kodifikačnej publikácii A. Kráľa „Pravidlá slovenskej výslovnosti“ (najnovšie vydanie bolo v r. 2005). Výslovnosť cudzích zemepisných názvov sa uviedla v „Slovníku slovenského jazyka“ v časti o zemepisných názvoch (6. zv., 1968, s. 256–305), napr. *Aachen* [áchen], *Strasburg* [štrazburk/g].

M. Hajčíková (1989, s. 74) na základe rozboru vtedajšieho používania exoným urobila niekoľko dôležitých záverov, ktoré do veľkej miery platia aj dnes:

a) Najväčší výskyt slovenským exoným je zo štátov, ktoré susedia so Slovenskou republikou (vtedy ešte Slovenskou socialistickou republikou), a ich počet klesá s rastúcou geografickou vzdialenosťou (porov. aj Dvonč, 1973, s. 280). S krajinami, ktoré boli k slovenskému územiu bližšie, sme oddávna mali intenzívnejšie spoločenské, politické, hospodárske a kultúrne styky, čo bol dôvod vyššieho počtu zdomácnených názvov. Podľa vyššieho počtu exoným z Talianska (napriek tomu, že nejde o susednú krajinu) v „Slovníku slovenského jazyka“ L. Dvonč usúdil (tamže), že to je spôsobené závažným postavením tejto krajiny v kultúrnych a politických dejinách Európy v minulosti. Je však nutné doplniť, že zvýšený počet exoným alebo ich častejšie používanie je dnes aj dôsledkom zmeny politického režimu v r. 1989. Otvorením hraníc sa, samozrejme, zvýšil turizmus a slobodou tlače aj väčšia informovanosť najmä v spravodajských reláciách a tým aj častejšie používanie menej známych endoným a exoným v masových komunikačných prostriedkoch.

b) Podporuje to aj ďalší záver M. Hajčíkovej, že slovenské exonymá nie sú statické, ale sú živé a dynamické — staršie názvy zanikajú, nové vznikajú, ďalšie sa menia, prispôbujú sa vzhľadom na politické, ekonomické a jazykové okolnosti.

c) Používanie súčasných exoným na mapách je na ústupe v prospech endoným. Presadzovanie používania úradných endoným, názvov štandardizovaných

príslušnými krajinami, je aj zásada medzinárodnej štandardizačnej činnosti OSN. Rezolúcia OSN o uprednostňovaní endoným pred exonymami sa na Slovensku plní (Horňanský, 2000). Prijaté rezolúcie OSN odporúčajú všetkým krajinám, aby vydali zoznamy používaných exoným a zároveň pristúpili k redukcii ich počtu v prospech domácich oficiálnych podôb názvov. Pracovná skupina expertov pre exonymá sa vytvorila v r. 2002 a počet vžitých názvov, ktoré sa používajú v kartografických dielach v Slovenskej republike, sa na základe týchto odporúčaní znížil a stabilizoval (Kováčová, 2010, s. 47–48). V minulosti však boli v používaní exoným na slovenskom území aj opačné tendencie. Napríklad v štúrovskom období spisovného jazyka v 19. stor., hoci na začiatku bola istá nejednotnosť formálnej stránky cudzích zemepisných názvov, a takisto v neskoršom období bola výrazná tendencia prispôbovať hláskoslovne a gramaticky cudzie toponymá domácejmu jazyku a používať zdomácnené alebo tradičné domáce názvy (Kralčák, 1994, s. 206). Táto tendencia pretrvávala ešte začiatkom 40. rokov 20. storočia v odbornej literatúre a v atlasoch (Martinka, 1932–1933, s. 73–76; Florek, 1933–1934, s. 19–26). V slovenských učebniciach a na mapách i v literatúre sa podľa Floreka (1933–1934, s. 24) používali názvy, ktoré boli udomácnené v češtine, ale v slovenčine vonkoncom neznáme, napr. *Kreščak*⁶ (*Crécy*), *Řezno*⁷ (*Regensburg*), *Cáchy* (*Aachen*), *Míšeň* (*Meisen*), pretože Slováci nemali také aktívne kultúrne, politické a hospodárske styky so spomenutými krajinami a mestami ako Česi, a preto si cudzie názvy neprispôbovali a nemali ani nemajú dôvod, aby sa ich pridržali.

d) Slovenské exonymá sa napriek tomu stále používajú pri názvoch plošne rozsiahlych fyzicko-geografických objektov, ktoré sa rozprestierajú na územiach niekoľkých štátov, a pri pomenúvaní názvov štátov a ich hlavných miest.

e) Dôležitou podmienkou pretrvávania slovenských exoným je aj potreba ich ohýbania a tvorenia ich derivátov (obyvateľských mien, adjektív).

4. ŠTANDARDIZOVANÉ SLOVENSKÉ EXONYMÁ

Štandardizované slovenské exonymá sú uvedené v publikáciách „Zoznam vžitých názvov riek a vodných plôch sveta“ (1974), „Zoznam vžitých slovenských názvov miest sveta“ (1974), „Zoznam štátov a krajín sveta (Vžité slovenské a úradné názvy)“ (1974), „Zoznam vžitých slovenských názvov útvarov horizontálneho členenia zemského povrchu“ (1975), „Zoznam vžitých slovenských

⁶ V publikácii štandardizovaných slovenských exoným „Slovenské vžité názvy geografických objektov ležiacich mimo územia Slovenskej republiky“ (1999, s. 111) sa ako historický vžitý názov francúzskeho mesta *Crécy-en-Ponthieu* uvádza podoba *Kreščak*. Táto podoba je aj v češtine.

⁷ Slovenský historický názov má však podobu *Rezno* (porov. „Pravidlá slovenského pravopisu“, 2013, s. 41); „Slovenské vžité názvy geografických objektov ležiacich mimo územia Slovenskej republiky“ (1999, s. 113).

názvov útvarov vertikálneho členenia zemského povrchu“ (1975), „Slovenské vžitie názvy geografických objektov ležiacich mimo územia Slovenskej republiky“ (1997, 1999), „Vžitie slovenské názvy štátov a závislých území“ (1996) a „Slovenské vžitie názvy štátov a nezávislých území“ (2000). Slovenské názvy štátov uvádza aj staršia príručka „Mena států a jejich územních částí“ (1988). Najaktuálnejšie zoznamy štandardizovaných exonym sú zverejnené pod položkami „Názvy štátov“ a „Názvy geografických objektov z územia mimo SR“ na internetovej stránke ÚGKK SR.

Spisovné slovenské exonymá sú súčasťou kodifikačných príručiek slovenského jazyka, ako sú „Pravidlá slovenského pravopisu“ (posledné vydanie v r. 2013), v ktorých sa zemepisné názvy uvádzajú v slovníkovej časti spoločne s apelatívnou lexikou. V kapitole „Hlavné zásady písania slov cudzieho pôvodu“ (s. 38–42) sú uvedené aj zásady písania slovenských exonym. Exonymá sa nachádzajú aj v „Praktickej pravopisnej príručke“ (Ripka — Imrichová — Skladaná, 2008), v ktorej je osobitná kapitola venovaná historickým vlastným menám (s. 735–744). Názvy území a štátov sveta, hlavné mestá štátov a niektoré iné významné mestá sa uvádzajú aj v „Slovníku súčasného slovenského jazyka“. V „Krátkom slovníku slovenského jazyka“ (2003, porov. na s. 14) sa síce vo všeobecnosti vlastné mená nespracúvali ako heslové slová, ale výnimku tvoria prípady, keď sú vlastné mená súčasťou frazeológie a lexikalizovaných spojení, a na vlastné mená, teda i exonymá, ako východiská tvorenia všeobecných slov sa poukazuje v heslách spracúvajúcich prídavné mená typu *slovenský*, *jánsky*, *viedenský*. Niektoré exonymá sa nachádzajú aj v encyklopédiách.

Slovenské exonymá sa nachádzajú aj v niektorých starších prácach. Slovník slovenských a českých zemepisných názvov podľa zemepisného atlasu ČSSR z r. 1966 s opravami v niektorých prípadoch priniesla aj staršia publikácia „Praktická príručka slovenského pravopisu“ (Zauner, 1973). Komplexná samostatná kapitola so zoznamom exonym je v 6. zväzku „Slovníka slovenského jazyka“ (1968, s. 256–305; ďalej SSJ) v časti „Zemepisné názvy“. Na niektoré nedostatky v tomto zozname poukazovali napr. I. Ripka (1970) a M. Hajčíková (1971). Zaunerov slovník už nie je aktuálny, ani SSJ v súčasnosti nie je kodifikačnou príručkou, ale tieto a iné staršie publikácie poukazujú na stav slovenských exonym v období, v ktorom vyšli, na názvy cudzích miest a iných zemepisných názvov, ktoré sa v tom čase v spisovnej slovenčine používali v pôvodných, úradných podobách, a na cudzie názvy, ktoré mali v slovenčine zdomácnené podoby. L. Dvonč (1976, s. 149–150) upozornil, že kritický pohľad na zoznam v SSJ napríklad potvrdil všeobecnejšie zistenie, že pomer pôvodných a zdomácnených, poslovenčených podôb je dynamický — zdomácnené podoby ustupujú, resp. nadobúdajú inú platnosť, napr. zaniškajú umelo slavizované podoby, ako sú *Pätkostolie* (*Pécs*), *Vesprím* (*Veszprém*), *Miškovec* (*Miskolc*), *Mohuč* (*Mainz*), *Celovec* (*Klagenfurt*), *Žitava* (*Zittau*),

Zhorelec (*Görlitz*), *Rezno* (*Regensburg*), ale v niektorých prípadoch zase zdomácnené podoby pribúdajú. Formy typu *Pätkostolie*, *Sol'nohrad*, *Zhorelec* sa stávajú historickými názvami, ktoré možno používať na označenie príslušných miest v istom časovom úseku v minulosti, nie však v prítomnosti, a novšie zdomácnené formy predstavujú pravopisne a hláskovo minimálne upravené pôvodné názvy, napr. *Miškolc* za pôvodné maďarské *Miskolc*, podobne aj *Nikózia*, *Osaka* atď. (tamže).

V najnovších „Pravidlách slovenského pravopisu“ (2013, s. 41) sa konštatuje, že v súčasnej spisovnej slovenčine ustupujú aj ďalšie vžitie podoby, napr. *Pasov* — *Passau*, *Carihrad* — *Istanbul*, a iba zriedkavo sa doterajšie vžitie slovenské podoby nahrádzajú novšími vžitými podobami, ktoré sú z hľadiska výslovnosti bližšie k výslovnosti v pôvodnom jazyku, napr. *Wroclaw* — *Vratislav*, novšia štandardizovaná podoba *Vroclav*. Príklad *Carihrad* — *Istanbul* vzhľadom na rok vydania pravidiel už nepokladáme za vhodný, pretože názov *Carihrad* sa oveľa dávnejšie pokladá za historické exonymum. Ako historický názov sa uviedol napríklad už v staršej príručke štandardizovaných názvov „Slovenské vžitie názvy geografických objektov ležiacich mimo územia Slovenskej republiky“ z r. 1997.

Na určité nedostatky v niektorých uvedených prácach upozorňuje príručka I. Ripku „Zemepisné názvy, obyvateľské mená“ (2007), ktorá obsahuje abecedne zoradené (v určitých podskupinách, vyčlenených podľa vecných kritérií) slovenské vžitie názvy štátov, ich hlavných miest a príslušné obyvateľské mená a adjektívne tvary, niektoré exonymá cudzích objektov a zemepisné názvy historických území a miest (aj s pomenovaniami historických kmeňov, národností, národov a s obyvateľskými menami).

Slovenskí jazykovedci, ako napr. L. Dvonč, M. Považaj, M. Ivanová-Šalingová, J. Kačala, sa vyjadrovali k jednotlivým exonymám, k tvoreniu ich derivátov a k ich skloňovaniu, pretože slovenčina ako flektívny typ jazyka má tendenciu skloňovať každé cudzie slovo, čo môže spôsobovať problém pri zaraďovaní exonym do slovenských paradigiem. Príspevky s touto tematikou publikovali predovšetkým v jazykovedných časopisoch „Slovenská reč“ a „Kultúra slova“, ale k ortografii jednotlivých slovenských exonym sa vyjadrovali aj v popularizačných článkoch na stránkach slovenských denníkov. Napríklad M. Ivanová-Šalingová (1968, s. 263–264) odporúčala písať slovenské exonymum *Norimberg*⁸ (nie *Norimberk*) nemeckého názvu mesta *Nürnberg* v súlade s analogickým písaním názvov *Heidelberg*, *Štrasburg*, *Hamburg* a pod. Písanie s koncovou hláskou *-k* mohlo byť ovplyvnené češtinou, kde má toto exonymum podobu *Norimberk*, ale I. Ivanová-Šalingová (tamže) vysvetlila, že postavenie hlásky *g* v českom a v slovenskom hláskoslovnom systéme je odlišné — hlásky *g* sa v češtine vyskytuje len v cudzích slovách, ale i cudzie slová sa v češtine dakedy prispôbujú tak,

⁸ Tak sa odporúčalo podľa v tom čase platných „Pravidiel slovenského pravopisu“ z r. 1966 (s. 15).

že sa *g* mení na *k*, pričom odlišná jazyková situácia v slovenčine umožňuje ponechať koncové *g*, pretože na konci slova sa síce asimiluje na *k*, ale pri skloňovaní sa už hláska *g* zachováva (v *Norimbergu*, z *Norimbergu* a pod.). Dnes je podoba s koncovým *g* už zaužívaná a štandardizovaná.

L. Dvonč (1998, s. 319) upozornil na prípad, keď sa síce slovenské exonymum stalo historickým a začala sa používať úradná podoba názvu v danej krajine (endonymum), napr. *Linz* namiesto slovenského exonyma *Linec*, ale odvodené slová od tohto názvu sa používajú naďalej — adjektívum *linecký* sa zachovalo v ustálenom spojení *linecké cesto* vo význame „druh jemného cesta na zákusky“. Zatiaľ čo SSSJ 2 (1964, s. 49) uvádza adjektívum *linecký* v osobitnom hesle so skratkou *kuch.* (= kuchársky termín), „Slovník súčasného slovenského jazyka 2“ (2011, s. 987) pri lexikalizovaných spojeniach *linecké cesto*, *linecké pečivo* uvádza skratku *cukrár.* (= termín z oblasti cukrárstva), pričom adjektívum *linecký* sa vysvetľuje „podľa mesta Linec, vžitého názvu rakúskeho mesta Linz“, hoci toto slovenské exonymum je už dávno historickým vžitým názvom, ako sa uvádza aj v najnovšej príručke štandardizovaných exoným „Slovenské vžité názvy geografických objektov ležiacich mimo územia Slovenskej republiky“ (1999, s. 111). Podobne napr. ustupuje slovenská domáca podoba maďarského mesta *Segedín*⁹, ale ďalej sa používa združené pomenovanie *segedínsky guláš* s významom „dusené bravčové mäso s kyslou kapustou a so smotanou“. V „Slovenskom národnom korpuse“ (prim-9.0-public-sane) je 3446 výskytov endonyma *Szeged*, 496 výskytov slovenského štandardizovaného exonyma *Segedín* a 45 výskytov graficky adaptovaného, neštandardizovaného exonyma *Seged*, čo ukazuje, že tendencia, na ktorú upozornil L. Dvonč (1998, s. 319) pred 20 rokmi, stále pokračuje. Hoci zo záverov konferencií OSN o štandardizácii geografického názvoslovia vyplýva odporúčanie obmedziť používanie exoným, nemožno ich „stiahnuť z obehu“ aj kvôli tomu, že niektoré z nich sa stali súčasťou ustálených slovných spojení (Čáslavka, 1978, s. 267, 270).

5. ZÁSADY A ODPORÚČANIA PRI ŠTANDARDIZÁCII SLOVENSKÝCH EXONÝM

Exonymá, ako aj iné druhy geografických názvov, tiež prechádzajú procesom štandardizácie. Názvoslovná komisia ÚGKK SR navrhuje ich štandardizované podoby podľa zásad, ktoré sa uvádzajú v „Smernici na štandardizáciu geografických názvov“ v časti „Zásady úpravy a používania geografických názvov“, čl. 7 „Úprava slovenských vžitých názvov z územia mimo Slovenskej republiky“.

⁹ Podoba *Segedín* sa uvádza aj v platných „Pravidlách slovenského pravopisu“ (2013, s. 398).

Dôležitá je aj zásada v § 13 v 3. bode tejto smernice: „Štandardizovať možno zásadne jeden názov pre jeden geografický objekt. Výnimku tvoria názvy štátov a závislých území, ktoré majú spravidla ustanovený úplný názov a skrátený názov“. Na prvý pohľad by sa mohlo zdať, že táto zásada je v rozpore s tvrdením v publikácii o medzinárodnej terminológii pre štandardizáciu geografických názvov „Glossary of Terms for the Standardization of Geographical Names“ (Kadmon, 2002, 2007, s. 19), v ktorej sa v rámci definície termínu *štandardizovaný názov (standardized name)* uvádza, že „jeden objekt môže mať viac ako jeden štandardizovaný názov, napr. *Kaapstad* a *Cape Town* (ale nie *Capetown*)“¹⁰, česká verzia¹¹ tohto slovníka uvádza navyše aj príklad *Luxembourg, Luxemburg* a *Lëtzebuerg*. Toto definovanie sa môže nesprávne pochopiť aj tak, že je možné štandardizovať pre jedno endonymum viac exonym v rámci jedného jazyka (porov. Wacharczyková, 2020, s. 224). Definícia je však myslená tak, že určitý geografický objekt môže mať viac štandardizovaných endonym v rámci jednej krajiny, ale len v prípade, ak je v danej krajine viac ako jeden bežne používaný jazyk a každé z týchto endonym je štandardizované v inom z týchto jazykov. *Kaapstad* a *Cape Town* sú obidve endonymá, ale každé v inom jazyku Južnej Afriky — *Kaapstad* v afrikánčine, *Cape Town* v angličtine; *Luxembourg* je vo francúzštine, *Luxemburg* je v nemčine a *Lëtzebuerg* v luxemburčine. Zásada štandardizovať len jedno slovenské exonymum pre endonymum sa zvyčajne dodržiava, aj keď nie úplne dôsledne. Výnimiek je však málo. Tieto výnimky sa týkajú zväčša názvov obcí v európskych krajinách, kde žijú Slováci ako národnostná menšina, napr. štandardizované slovenské názvy *Jozipovec, Josipovec* pre chorvátsku obec *Josipovac*; *Ligaštorf, Lingaštorf* pre rakúsku obec *Ringelsdorf*; *Oroslán, Oroslán* pre maďarskú obec *Oroszlány*. Aj keď sa v príručkách so štandardizovanými názvami tieto slovenské názvy uvádzajú ako slovenské exonymá, podľa novej definície ich už možno pokladať za slovenské endonymá.

Okrem uvedených zásad by sa pri štandardizácii geografického názvoslovia mal brať ohľad na odporúčania rezolúcií konferencií OSN o štandardizácii geografického názvoslovia. V rezolúcii z 2. konferencie OSN o štandardizácii geografických názvov v Londýne v r. 1972 sa podľa slovenského prekladu v časti II/28 „Zoznam exonym (vžitie názvy, tradičné názvy)“ uvádza, že „konferencia so želaním uľahčiť medzinárodnú štandardizáciu geografických názvov

¹⁰ Pôvodné znenie definície v angličtine (poradové číslo termínu 228): „name, standardized — Name sanctioned by a → names authority as the preferred name from among a number of → allo-nyms for a given feature. However, a single feature may have more than one standardized name. Example: Kaapstad and Cape Town (but not Capetown)“.

¹¹ Slovenská verzia zatiaľ nie je dostupná, ale napr. česká verzia s názvom „Slovník toponymické terminologie pro standardizaci geografických jmen“ (2019, verzia 1.03) sa nachádza na internetovej stránke Názvoslovnej komisie Českého úřadu zeměměřického a katastrálního.

uznala, že určité exonymá (vžitie názvy, tradičné názvy) tvoria živú a vitálnu súčasť jazyka, ďalej uznala, že určité exonymá (vžitie názvy, tradičné názvy) zostávajú súčasťou jazyka aj vtedy, keď sú už menej potrebné, odporúča, aby národné názvoslovné autority pripravili zoznamy aktuálne používaných exonym, posúdili ich z hľadiska možného vyradenia a zverejnili výsledky“. V časti II/29 „Exonymá“, ako sme už uviedli, „konferencia uznala, že je žiaduce obmedziť používanie exonym, odporúča, aby sa v rámci medzinárodnej štandardizácie geografických názvov používanie tých exonym, ktoré označujú geografické útvary patriace do jedného štátu, čo najrýchlejšie zredukovalo“. V podobnom duchu sú napríklad aj novšie odporúčania v rezolúciách z 5. konferencie OSN o štandardizácii geografických názvov v Montreale v r. 1987, v ktorých sa v časti V/13 „Priorita národných oficiálnych podôb geografických názvov“ uvádzajú tieto odporúčania: (konferencia) „1. odporúča ďalšie zníženie používania exonym; 2. odporúča, aby jednotlivé krajiny zintenzívnili svoje úsilie a presvedčili štátne a súkromné organizácie, ako napr. vzdelávacie inštitúcie, dopravné spoločnosti a médiá, aby zredukovali používanie exonym alebo aspoň zvýšili používanie geografických názvov v miestnej štandardizovanej podobe (t. j. endonym)“¹².

Zásady uverejnené v rezolúciách konferencií OSN o štandardizácii geografického názvoslovia¹³ vo všeobecnosti však majú charakter odporúčaní a jednotlivé členské štáty ich môžu, ale nemusia zakotviť do svojich národných zákonov. Hoci na Slovensku sa premietli do zákonov a zásad štandardizácie a ÚGKK SR sa ich snaží naplňať, názor jazykovedcov a najmä onomastikov je možné prezentovať napr. citátom P. Prokopa (1982, s. 50): „Bylo by nesprávné nějakými administrativními zásahy napomáhat již zmíněné tendenci k ústupu exonym a prosazovat jednostranně původní cizí formy, pokud jim odpovídající exonyma jsou v současném jazykovém úzu obvyklejší (*Lipsko, Drážďany, Londýn, Paříž*), i když se zde úzus dostává do rozporu se všeobecným trendem. V zájmu systémovosti úzus znásilňovat nelze“. Súhlasit' možno aj so stanoviskom M. Harvalíka (2004, s. 123), že „mezi exonymy mají choronyma (zajména názvy zemí a států) zvláštní postavení a každý jazyk má výsostné právo užívat svých vlastních podob“. Používatelia jazyka by mali byť schopní rozlíšiť, v akej komunikačnej situácii je vhodnejšie používať exonymá a v akej endonymá (porov. Harvalík, 2014, s. 289–290).

¹² Rezolúcie konferencií OSN o štandardizácii geografických názvov sú dostupné v pôvodnej anglickej verzii so slovenským prekladom na internetovej stránke ÚGKK SR: http://www.skgeodesy.sk/files/slovensky/ugkk/geodezia-kartografia/standardizacia-geografickeho-nazvoslovia/dokumenty-k-cinnosti/rezolucie-osn_vysledne.pdf (cit. 18.02.2021).

¹³ Prehľad jednotlivých odporúčaní a rezolúcií týkajúcich sa exonym z konferencií OSN o štandardizácii geografického názvoslovia podrobnejšie zhrnul aj I. Horňanský (2000, s. 247–258).

6. SKRÁTENÝ ŠTANDARDIZOVANÝ NÁZOV ŠTÁTU: *SPOJENÉ KRÁĽOVSTVO VERZUS VELKÁ BRITÁNIA*

Pri štandardizácii exonym by sa predovšetkým mala štandardizovať taká domáca podoba, ktorá sa v danom jazyku vžíla, používa sa, funguje v komunikácii a plní svoje onymické funkcie. Rozpor s týmto chápaním nastal reštandardizovaním skráteného názvu *Veľká Británia* pre štát *Spojené kráľovstvo Veľkej Británie a Severného Írska* na *Spojené kráľovstvo*. Skrátený názov *Spojené kráľovstvo* sa na základe tejto zmeny uviedol už v publikácii štandardizovaných názvov „Vžitie slovenské názvy štátov a závislých území“ (1996, s. 9, 65). Dôvodom reštandardizácie bolo okrem uvedených odporúčaní v rezolúciách aj odporúčanie Spojeného kráľovstva Veľkej Británie a Severného Írska ostatným krajinám štandardizovať skrátený názov podľa anglického skráteného názvu *United Kingdom*. Ďalším odôvodnením, prečo sa neštandardizovali obidva skrátené názvy, bola potreba iba jedného štandardizovaného skráteného názvu, odvolávajúc sa na uvedenú zásadu v § 13 v „Smernici na štandardizáciu geografických názvov“, ale aj fakt, že názov *Veľká Británia* je už štandardizovaný ako slovenské exonymum najväčšieho z britských ostrovov. Do určitej miery by sa táto štandardizácia dala akceptovať v prípade, že používanie štandardizovaných názvov by bolo povinné iba pre administratívno-právnu štátnu sféru a pre kartografické diela. Podľa § 18 ods. 7 zákona Národnej rady Slovenskej republiky č. 215/1995 Z. z. o geodézii a kartografii v znení neskorších predpisov je však používanie štandardizovaných názvov záväzná aj v tlači a v iných prostriedkoch masovej komunikácie, na čo v r. 2017 masmédiá upozornil aj ÚGKK SR. Prostriedky masovej komunikácie však predstavujú úplne inú komunikačnú sféru (porov. Ondrejovič, 2018, s. 174)¹⁴.

Prečo podľa nášho názoru táto reštandardizácia nebola vhodná, existuje viacero dôvodov. Narušili sa tým napríklad zaužívané riešenia, ktoré uvádzajú aj novšie kodifikačné príručky pravidiel spisovnej slovenčiny a lexikografické diela Jazykovedného ústavu Ľ. Štúra SAV, čím sa oslabuje ich záväznosť a dostávajú sa do rozporu dve kodifikácie rôznych kodifikačných autorít. V „Pravidlách slovenského pravopisu“ (2013, s. 50) sa uvádza: „Zriedkavejšie vznikajú kratšie podoby iným postupom, napr. *Spojené kráľovstvo Veľkej Británie a Severného Írska* — *Veľká Británia*“. V prvej časti „Slovníka súčasného slovenského jazyka“ (2006, s. 361) sa vykladá 2. význam hesla *Británia* ako „neoficiálny názov Spojeného kráľovstva Veľkej Británie a Severného Írska“ s príkladmi: „navštíviť *Britániu*, obhajovať záujmy *Británie*, obyvatelia *Británie*“. Používa sa *Brexit*, na označenie áut

¹⁴ S. Ondrejovič (2018, s. 175) upozornil na spornosť používania štandardizovaných podôb aj v tlači a v iných prostriedkoch masovej komunikácie, pretože sa nerozlišuje úradný jazyk (oficiálna komunikácia spojená predovšetkým s činnosťou orgánov štátnej správy a samosprávy) a verejný styk, kam patrí aj rozhlasové a televízne vysielanie a oblasť periodickej tlače.

daného štátneho útvaru sa používa medzinárodná poznávacia značka *GB* (nie *UK*), v slovenčine sa historicky ustálili deriváty utvorené od názvu *Británia*, resp. *Veľká Británia*, napr. obyvateľské meno *Brit/Britka* a adjektívum *britský*. Obyvateľské mená, prípadne iné odvodené pomenovania utvorené z oficiálneho plného názvu štátu *Spojené kráľovstvo Veľkej Británie a Severného Írska*, resp. zo skráteného názvu *Spojené kráľovstvo*, vôbec nevznikli. Proti názvu *Veľká Británia* nemali námietky ani členovia britskej ambasády *British Embassy Bratislava* (nemá názov *United Kingdom Embassy Bratislava*). Názov *Veľká Británia* sa bežne používa v rozličných žánroch. V masmédiách ho používali a používajú aj predstavitelia britskej politickej scény, ale aj predstavitelia iných krajín, čo spôsobuje potom problém pri prekladaní ich vyjadrení do slovenského jazyka, keďže anglický skrátený názov štátu *Great Britain* by sa mal podľa zákona v masovokomunikačných prostriedkoch korektne preložiť do slovenčiny ako *Spojené kráľovstvo*.

Dôležitým argumentom v prospech názvu *Veľká Británia* je aj to, že je vžitý, zaužívaný, čo potvrdili aj frekvenčné údaje¹⁵: *Veľká Británia* 41 077 výskytov, iba *Británia* 34 498 výskytov, *Spojené kráľovstvo* 2301 výskytov. Skrátený názov štátu *Veľká Británie* je štandardizovaný aj v Česku, v štandardizovanom zozname poľských exoným majú svoje miesto dva skrátené názvy: *Wielka Brytania* a *Zjednoczone Królestwo*, podobne napr. aj v ruštine je štandardizovaný skrátený názov *Белукобруманія*, v maďarčine *Nagy-Britannia* i *Egyesült Királyság*. Z uvedeného vyplýva, že štandardizovaním dvoch skrátených názov jedného štátu by sa neporušili zákony a ani medzinárodné zásady štandardizácie geografických názvov. Vzhľadom na slovenský jazyk sú obidva názvy, *Veľká Británia* i *Spojené kráľovstvo*, spisovné, len ich používanie by bolo funkčne diferencované. Podobne sa tento problém riešil aj pri plnom názve štátu *Nemecká spolková republika*, kde sa v podstate tiež na základe odporúčania nemeckej strany štandardizovala iba pre oficiálnu štátnu sféru aj nesystémovo utvorená a v slovenskom jazyku nevžitá podoba s pomenovacím nominatívom *Spolková republika Nemecko*¹⁶. Na výslovnú

¹⁵ Údaje sú z r. 2017 (verzia prim-7.0-public-all, v ktorej prevažujú publicistické texty), pretože v tom čase ÚGKK SR upozornil masmédiá, že za nedodržanie zákonnej normy, t. j. používanie skráteného názvu štátu *Veľká Británia* namiesto štandardizovaného názvu *Spojené kráľovstvo*, im hrozí finančná pokuta. Pri zisťovaní počtov bolo nutné odpočítať tie názvy, kde skrátené názvy *Spojené kráľovstvo*, *Veľká Británia* a *Británia* sú súčasťou názvu *Spojené kráľovstvo Veľkej Británie a Severného Írska*. Aj keď možno namietat, že niektoré z uvedených výskytov sa môžu týkať názvu ostrova a nie štátneho útvaru, pravdepodobnosť, že by sa najmä v publicistických textoch v takom množstve hovorilo o ostrove a nie o štáte, je malá, takmer nulová. Možno preto predpokladať, že pôjde o zanedbateľný počet, ktorý uvedené počty výrazne neovplyvní. V súčasnosti sa na základe toho, že ÚGKK SR masmédiá upozornil na zákonné nariadenie používať skrátený štandardizovaný názov *Spojené kráľovstvo* (nie *Veľká Británia*), zvýšila aj jeho frekvencia v tomto type textov i na internete.

¹⁶ Tento názov sa uviedol v zozname *Názvy štátov* na webovej stránke ÚGKK SR v rámci poznámky: „Na výslovnú žiadosť nemeckej strany sa v medzinárodných dohodách, zmluvách a podobných

žiadosť nemeckej strany sa v medzinárodných dohodách, zmluvách a podobných dokumentoch medzi Nemeckou spolkovou republikou a Slovenskou republikou používa podoba *Spolková republika Nemecko*, v ostatných prípadoch podoba *Nemecká spolková republika*.

Na základe uvedených argumentov pokladáme za vhodnejšie štandardizovať obidve skrátené podoby názvu — *Velká Británia* i *Spojené kráľovstvo*¹⁷. Potlačovanie vžitých a bežne používaných podôb, ktoré nie sú z jazykového hľadiska nekorektné, a presadzovanie iných, síce rovnako korektných podôb, ale bez dostatočnej opory v bežnom úze, je absolútne zbytočnou jazykovou intervenciou (Lutterer, Harvalík, podľa Ondrejovič, 2018, s. 176).

7. SLOVENSKÉ NÁZVY OBCÍ (SLOVENSKÝCH JAZYKOVÝCH ENKLÁV) V MAĎARSKU

Po porážke osmanských Turkov v Uhorsku ostali vyľudnené oblasti, do ktorých sa začali presídľovať Slováci zo severných žúp bývalého Uhorska. Najviac Slovákov prišlo na konci 17. storočia a v prvej polovici 18. storočia. Slovenské nárečia v Maďarsku netvorí geografický celok, ale väčšinou pozostávajú z jednotlivých izolovaných a maďarským obyvateľstvom obkľúčených obcí, a preto sa zvyklo hovoriť o nárečových skupinách alebo ostrovoch, neskôr o slovenských jazykových enklávach. Slováci nanovo osídľovali mnohé vyľudnené osady a pôvodné maďarské názvy (niektoré sú slovenského, resp. slovanského pôvodu, napr. maď. *Tardos*, slov. *Tardoš*¹⁸), si adaptovali do slovenčiny, prípadne si tvorili slovenské názvy. Naším cieľom však nateraz nie je riešiť etymológiu týchto názov, ale spôsob ich štandardizácie. Hoci pôvod názvu a jeho nárečové podoby môžu byť pri štandardizácii nápomocné, prioritou by mala byť taká slovenská podoba, ktorá je v danej lokalite zaužívaná a funguje v komunikácii Slovákov v Maďarsku. Ako už uviedol aj L. Dvonč (1974, s. 10), tieto názvy sa bežne nepoužívajú na Slovensku, vyskytujú sa v historických, vlastivedných, národopisných a jazykovedných prácach. V „Slovenskom národnom korpuse“ (prim-9.0-public-all) má napríklad slovenský názov najväčšej slovenskej obce, mesta

dokumentoch medzi Nemeckou spolkovou republikou a Slovenskou republikou používa podoba *Spolková republika Nemecko*, v ostatných prípadoch podoba *Nemecká spolková republika*¹⁷.

¹⁷ So štandardizáciou aj skráteného názvu štátu *Velká Británia* (popri názve *Spojené kráľovstvo*) vyjadrili súhlasné stanovisko aj iní jazykovedci (porov. Ondrejovič, 2018). Napriek uvedeným vyjadreniam jazykovedcov i predsedníčky a niektorých členov Názvoslovnjej komisie ÚGKK SR zatiaľ naďalej ÚGKK SR trvá iba na štandardizácii názvu *Spojené kráľovstvo* (porov. vyjadrenie ÚGKK SR na internetovej stránke <http://www.skgeodesy.sk/sk/ugkk/geodezia-kartografia/aktuality/>, cit. 28. 2. 2021, dokument „Informácia k názvu Spojené kráľovstvo“).

¹⁸ J. Stanislav (1948, 1. zv., s. 296; 2. z v., s. 520) uviedol pôvod z osobného mena **Tvrdoš* alebo od apel. adj. *tvrdý*, porov. východoslov. náreč. *tvardi* „tvrdý“.

v Maďarsku *Békešská Čaba* 154 výskytov. Názvy menej známych obcí majú ešte menší počet výskytov, napr. *Dabaš* (maď. *Dabas*) 15 výskytov, *Tardoš* (maď. *Tardos*) 10, *Bánhid* (maď. *Bánhida*) 1. Slováci v Maďarsku ich však aktívne používajú nielen v bežnej komunikácii či národnostnom vysielaní, ale časté sú predovšetkým v prácach, ktoré publikuje najmä Celoštátna slovenská samospráva v Maďarsku a Výskumný ústav Slovákov v Maďarsku (ďalej VÚSM) so sídlom v Békešskej Čabe.

Slovenské názvy týchto obcí v Maďarsku podľa najnovšej definície endonym v zozname „Glossary of Terms for the Standardization of Geographical Names“ (Kadmon, 2002, 2007) by bolo možné pokladať za slovenské endonymá, keďže slovenčina je v Maďarsku jazykom národnostnej menšiny, rovnako, ako sú maďarské endonymá ich štandardizované názvy v maďarčine. Z hľadiska ÚGKK SR sa však podľa starších definícií pokladajú za slovenské vžitie názvy (exonymá) a ich štandardizované podoby sa nachádzajú v novej príručke „Slovenské vžitie názvy geografických objektov ležiacich mimo územia Slovenskej republiky“ (1999, s. 104–106) v rámci časti „Slovenské vžitie názvy obcí európskych krajín, v ktorých žijú Slováci ako národnostná menšina“ i v aktualizovanom internetovom zozname¹⁹ k 11. 10. 2017. Bolo by vhodné označenie týchto názvov prehodnotiť. Dovedna sú štandardizované názvy 110 obcí z územia Maďarska. V úvode uvedenej príručky sa uvádza, že tieto podoby sa štandardizovali na základe excerpcií z literatúry, ktorá je uvedená na konci publikácie, boli prekonzultované v Dome zahraničných Slovákov pri Ministerstve kultúry Slovenskej republiky a doplnili sa podľa „Ludových novín“, týždenníka Zväzu Slovákov v Maďarsku. Pri niektorých obciach sú štandardizované dve podoby, napr. *Malý Kereš*, *Kiškereš* (maď. *Kiskörös*), *Nežovce*, *Niža* (maď. *Nézsza*), *Svätý Václav*, *Senváclav* (maď. *Pilisszentlászló*), *Síleš*, *Séleš* (maď. *Vértesszöllős*).

Z našich heuristických výskumov v niektorých týchto obciach v Maďarsku, ako aj z výskumov a úzu výskumných pracovníkov VÚSM vyplynulo zistenie, že niektoré štandardizované podoby týchto názvov nezodpovedajú podobám, ktoré sa dnes reálne používajú, fungujú v komunikácii a sú vžitie medzi Slovákami v Maďarsku. Zo štandardizovaných názvov *Síleš*, *Séleš* (maď. *Vértesszöllős*) už prevláda skôr podoba *Síleš*. Nepoužíva sa štandardizované slovenské exonymum *Vaňarec* (maď. *Vanyarec*), vžitý slovenský názov medzi Slovákami v Maďarsku je *Veňarec*; z ďalších napr. namiesto štandardizovanej podoby *Čobanka* (maď. *Csobánka*) sa používa podoba *Čobánka*, namiesto *Miške* (maď. *Miske*) podoba *Miška*. Súčasťou viacerých názvov je adjektívum odvodené od maďarského názvu *Pilis* (názov pohoria a aj názov mesta), slovenská podoba je *Piliš*: *Pilišská*

¹⁹ Aktuálna verzia je dostupná len na webovej stránke ÚGKK SR v položke „Názvy geografických objektov z územia mimo SR“ v časti „Exonymá obcí“.

Čaba, štandardizovaný je i slovenský názov *Piliščaba* (maď. *Piliscsaba*), pohorie *Pilišské vrchy* (maď. *Pilis*), ale napr. v minulosti aj *Pilišská stolica*. Ide o maďarskú podobu pôvodného názvu *Pleš* (< **Plěšь*²⁰; Stanislav, 1948, 2. zv., s. 410–411), porov. aj staré chotárne názvy a názov vrchu *Piliš* na Slovensku (Veľká Bara, okr. Trebišov), ktoré sa štandardizovali na podobu *Pleš*. Názov *Pilosszentkereszt* bol v 13. stor. zaznačený ako *Peles*, *Pelis*, *Pilis*, t. j. *Plěš* (Stanislav, 1948, 1. zv., s. 299). Vplyvom maďarčiny nastala zmena *plěšь* > *pilis* (bližšie Šmilauer, 1932, s. 507). Názvy vznikli z apel. *pleš* s významom „(v teréne) miesto bez porastu“ (porov. „Historický slovník slovenského jazyka 3“, s. 248). Medzi Slovákami v Maďarsku sa však tieto názvy vyslovujú s dlhou hláskou *í*: *Piliš*, *Pilišska Čaba*, *Pilišské vrchy*; adj. *pilišsky*.

V súčasnosti sa niekedy už viac používajú maďarské názvy. Napríklad dnes je štandardizovaný slovenský názov *Bánhid* (maď. *Bánhida*), V. Blanár (1950, s. 88) uviedol na základe vlastného heuristického výskumu z r. 1946 podoby *Báhid*, *Bánhid* (L sg. na *Báhid'e*, na *Bánhid'e*), ale dnes sa používa skôr maďarská štandardizovaná podoba *Bánhida*. Ak je pri štandardizácii názvov prioritná vžitosť, malo by sa vychádzať práve z podôb, ktoré používajú Slováci v Maďarsku, aj keď zväčša ide len o hláskové varianty, a prehodnotiť ich štandardizované podoby. K tomu je potrebný aktuálny výskum fungovania týchto názvov medzi Slovákami v Maďarsku v súčasnosti.

8. UMELO UTVORENÉ CUDZOJAZYČNÉ EXONYMÁ SLOVENSKÝCH ENDONYM

S rozvojom turizmu na Slovensku predovšetkým po zmene politického režimu v r. 1989 narástol počet prekladov slovenských turistických informačných textov do cudzích jazykov. V rámci týchto textov sa často prekladajú aj toponymá, najmä tie časti toponým, ktoré obsahujú významovo priehľadné a tým aj preložiteľné apelatíva, napr. *Demänovská jaskyňa slobody* > angl. *Demänovská Freedom Cave*, nem. *Höhle der Freiheit*, maď. *Déményfalvi-csepköbarlang*. Niektoré z takýchto exonym sú v daných krajinách štandardizované, ale často sa zväčša prekladateľmi tvoria umelé, v týchto krajinách neštandardizované, nevžité exonymá. Napríklad namiesto maďarského štandardizovaného exonyma *Nagy-Fátra* pre slovenské pohorie *Veľká Fatra* sa použil preklad tohto názvu do maďarčiny *Magas-Fátra*. Tento problém má dlhodobější charakter, upozorňoval naň predovšetkým D. Fičor (2010a, b; 2015), novšie A. Závodný (2020). Mnohé názvy slovenských turistických cieľov však nemajú štandardizované cudzojazyčné exonymá, mali by sa

²⁰ Porov. apel. *pleš* s významom „lysina“ (**plěšь*) od nedoloženého adj. **plechý*, ktorého východiskom je psl. **plěchъ* (Králík, 2015, s. 446).

preto v prekladoch týchto textov použiť štandardizované slovenské endonymá²¹. Napriek tomu sa rôznym spôsobom prekladajú, často len druhové označenia v názve, napr. *Demänovská dolina* ako angl. *Demänovská valley*, názov vrchu *Vápenná* ako *Vápenná hill* a i. Cieľom utvárania takýchto umelých cudzojazyčných exonym je jednak neznalosť štandardizovaných podôb príslušných slovenských toponým v iných jazykoch zo strany prekladateľov a vydavateľstiev, jednak snaha takýmto nevhodným prekladom v čo najväčšej miere informovať zahraničných turistov o objekte. To však pre turistov môže byť na druhej strane aj dezinformujúce, pretože na informačných tabuliach sú zväčša slovenské endonymá, ktoré sa však v cudzojazyčnom texte niekedy ani neuvedú. ÚGKK SR preto pre vydavateľov a prekladateľov takýchto publikácií a textov vypracoval dokument „Zásady používania názvov geografických objektov v cudzojazyčnom texte publikácií vydávaných v Slovenskej republike“ (2012), ktorý obsahuje zásady a pokyny, ako tieto názvy správne uvádzať v inojazyčných textoch.

Naskytá sa terminologická otázka, či takéto umelo utvorené cudzojazyčné podoby slovenských endonym, ktoré zväčša evidentne ad hoc vytvorili prekladatelia a v daných jazykoch, nie sú štandardizované, známe a ani vžitú, vôbec pokladať za exonymá, resp. za cudzojazyčné exonymá. Členovia Terminologickej komisie pre odvetvie geodézie, kartografie a katastra pri ÚGKK SR uvažovali skôr o návrhu termínu *cudzojazyčný (inojazyčný) variant endonyma*²², ktorý použil D. Fičor (2010a, b), s definíciou „pomenovanie topografického objektu, umelo vytvorené spravidla prekladom endonyma, alebo len jeho časti do cudzieho (iného) jazyka. Poznámka: Cudzojazyčné varianty slovenských endonym sa nemôžu považovať za cudzojazyčné exonymá, pretože nevznikli v prostredí cudzích jazykov, ale vznikli umelo, v prostredí slovenského jazyka. Príklady: slovenské endonymum *Belianske Tatry* má inojazyčné varianty: v anglickom jazyku — *Belanské Tatras*, tiež *Belá Tatra mountains*, v nemeckom jazyku — *Belaer Tatra*, tiež *Belianske Tatra*, v maďarskom jazyku — *Bélai Tatra*; slovenské endonymum *Krupinská planina* má inojazyčné varianty: anglický variant — *Krupina Plain*, tiež *Krupinská Highland*, nemecký variant — *Krupina Ebene*, tiež *Krupinská Hochland*, maďarský variant — *Korponai síkság*, tiež *Korponai-fennsík*; slovenské endonymum *Demänovská jaskyňa slobody* má inojazyčné varianty: anglický variant — *Demänová Freedom Cave*, tiež *Demänovská Liberty Cave*, nemecký variant — *Demänovská-Freiheitshöhle*, tiež *Demänovská Höhle der*

²¹ Platí to aj opačne, pri použití cudzojazyčných endonym, ak nemajú štandardizované slovenské exonymum, nemali by sa prekladať do slovenčiny, ale malo by sa použiť endonymum, aj keď ide o významovo priesračné topolexémy, napr. *Newcastle*, *Wolfsburg*. Napriek tomu sa v jazykovej praxi možno stretnúť s príkladmi prekladov cudzích endonym do slovenčiny, dokonca i z tak blízkeho jazyka, akým je čeština, porov. čes. *Čapí hnízdo* > *Bocianie hniezdo* (Závodný, 2020, s. 54–55).

²² Podľa zápisnice z rokovania komisie dňa 5. 9. 2019 (záznam č. 44/2019).

Freiheit, maďarský variant — *Déményfalvi Szabadság-barlang*, tiež *Déményfalvi-csepköbarlang*²³. Tento termín nebol prijatý a nezaradil sa do elektronického „Terminologického slovníka“ ÚGKK SR. Napriek tomu, že takéto názvy vznikli umelo a nepoužívajú sa, nie sú štandardizované a vžitité v daných cudzích jazykoch, domnievame sa, že ich možno pokladať za exonymá, ak povinnou podmienkou nie je štandardizovanosť a vžitosť, zaužívanosť.

ZÁVER

V súčasnosti niet pochýb o dôležitosti štandardizácie geografického názvoslovnia, o jej medziodborovom a interdisciplinárnom charaktere a význame štandardizovaných názvov pre používanie v štátnych dokumentoch, v kartografických dieľach a mapách, v odbornej i popularizačnej literatúre, v školách a v prostriedkoch masovej komunikácie. Ako samozrejmosť sa chápe aj štandardizácia a používanie domácich exonym, hoci všeobecným trendom je redukovať ich a celkový vývin speje skôr k používaniu endonym, zaiste nielen vplyvom odporúčaní názvoslovných autorít, ale aj iných mimojazykových faktorov, ako sú globalizácia, cestovanie, lepšia znalosť cudzích jazykov, predovšetkým angličtiny a pod. Exonymá napriek tomu vždy budú tvoriť neoddeliteľnú súčasť každého jazyka, histórie a hmotnej a duchovnej kultúry jednotlivých národov.

Pri štandardizácii slovenských exonym a celkovo geografických názvov, toponym, sa čoraz častejšie dostávajú do popredia otázky, nakoľko uprednostniť podoby, ktoré by boli čo najviac v súlade s jazykovým systémom a spisovným slovenským jazykom, a do akej miery pripustiť štandardizáciu ich komunikačných variantov a nárečových podôb, pričom vývin v tejto oblasti na Slovensku smeruje k snahe uprednostňovať čo najviac tie podoby, ktoré reálne fungujú v komunikácii (porov. napr. Valentová, 2017a, b; 2020). Dôležitosť štandardizovať nielen exonymá, ale aj podoby domácich vlastných mien v súlade s kodifikáciou spisovného jazyka, a to predovšetkým z morfológického hľadiska, z hľadiska ich paradigmatického začlenenia, zdôrazňoval napríklad M. Majtán (1986, s. 146; 1989, s. 10).

Mnoho slovenských exonym sa štandardizovalo v čase, keď určité exonymum nebolo ešte dostatočne zaužívané, nemusela byť vžitá len jedna domáca podoba cudzieho názvu alebo sa jeho vžitosť, zaužívanosť nedala exaktnejšie overiť v korpusoch, v rozsiahlejšom jazykovom materiáli, príp. z rozličných dôvodov nebolo možné podrobnejším výskumom zistiť skutočne používanú podobu exonyma v slovenčine. Keďže spoločenská potreba niekedy vyžadovala štandardizáciu slovenských exonym, ktoré sa bežne nepoužívali²³, štandardizovali sa v takých podobách,

²³ Takéto požiadavky sa vyskytnú aj v súčasnosti. Aktuálne napríklad vznikla požiadavka, potreba štandardizovať slovenské exonymá chorvátskych žúp, ktoré sa v slovenských textoch či v bežnej komunikácii celkovo veľmi nepoužívajú.

ktoré čo najviac zodpovedali systému spisovnej slovenčiny. V mnohých prípadoch sa najmä v minulosti štandardizovala určitá podoba názvu prioritne vplyvom spoločensko-politických faktorov (bližšie napr. Majtán, 1989), niekedy predovšetkým pri exonymách aj medzinárodného charakteru (napr. uvedené názvy *Spojené kráľovstvo* alebo *Spolková republika Nemecko*).

Niektoré štandardizované exonymá sa časom mohli vžiť v iných podobách ako v tých, v ktorých sa v minulosti štandardizovali. Stáva sa, že určité exonymum, ktorého podoba sa štandardizovala len na základe jazykového systému a spisovnej slovenčiny, zväčša z dôvodov, že v jazykovej praxi nebolo dostatočne vžitú, sa vplyvom určitej udalosti zviditeľní v masových komunikačných prostriedkoch a zaužíva sa v inej podobe, ako sa v minulosti štandardizovalo. Súčasné možnosti národných korpusov a databáz umožňujú používanú podobu oveľa lepšie verifikovať ako to bolo v minulosti. Napríklad J. Wachtarczyková (2020) upozornila na názov talianskeho regiónu *Lombardsko*, ktorý sa v minulosti štandardizoval podľa systémového tvorenia názvov tohto typu (pomenovaní štátov, krajín, oblastí, regiónov) pomocou topoformantu *-sko*, ale možno aj v súvislosti so športovými pretekmi či aktuálnejšie výskytom koronavírusu a ochorenia covid-19 sa jeho používanie najmä v publicistických textoch zvýšilo natoľko, že na základe jeho frekvenčných údajov z korpusov už bolo možné zistiť, že podoba *Lombardia*, ktorú v podstate možno označiť za talianske endonymum, eventuálne za slovenské zvukové exonymum, je dnes frekventovanejšia ako štandardizovaná podoba *Lombardsko*. Môže však práve ísť aj o spomínanú tendenciu používať skôr endonymá ako exonymá.

Rozkolísanosť v používaní variantných podôb exonym pre jeden geografický objekt sa v ojedinelých prípadoch v štandardizačnom procese neriešila striktným dodržaním zásady štandardizovať len jeden názov pre jeden objekt, ale štandardizovali sa dve podoby, ako to bolo v prípade niektorých slovenských názvov obcí v Maďarsku so slovenským etnikom. Na druhej strane v iných prípadoch, kde bolo dostatok závažných argumentov, aby sa štandardizovali dve exonymá pre jeden objekt, ÚGKK SR striktnie trvá na základe uvedenej zásady len na jednom štandardizovanom exonyme, a to dokonca na tom, ktoré v oficiálnej i neoficiálnej komunikácii nebolo natoľko vžitú, resp. bolo málo používané, ako je príklad skráteného názvu štátu *Spojené kráľovstvo*.

V rámci jedného príspevku nie je možné uviesť a detailne analyzovať všetky aktuálne problémy súvisiace so štandardizáciou exonym, ale aj z tých, ktoré sme naznačili, vyplývajú určité závery. V prvom rade by bolo vhodné niektoré v minulosti štandardizované exonymá vzhľadom na súčasné možnosti overovania ich fungovania v jazykovej praxi, predovšetkým v „Slovenskom národnom korpuse“ či v iných dostupných korpusoch a na internete prehodnotiť a reštandardizovať, nehovoriac o potrebe štandardizácie ďalších slovenských exonym, ktorá by z aktuálnych výskumov mohla vyplývať. Aj exonymá sa vyvíjajú, na ich

adaptačný proces v jazykovej komunikácii vplyvajú mnohé faktory, ktoré môžu zmeniť jeho smerovanie. Exonymá podliehajú spoločensko-politickým zmenám a situácia v ich používaní sa môže meniť aj v iných jazykovo zmiešaných oblastiach, nielen v slovensko-maďarských. Na tieto zmeny by mala pružnejšie reagovať ich štandardizácia.

Na druhej strane to, že sú štandardizované exonymá, ktoré nie sú vžitá alebo v spoločenskej komunikácii fungujú iné hláskové, morfológické či slovotvorné varianty, príp. celkom odlišné exonymá pre daný objekt, otvára otázku vhodnosti domáceho termínu *vžitý názov* ako ekvivalentu pre *exonymum*, a tým aj problematiku onomastickej terminológie. Za *exonymum* totiž môžeme pokladať aj takú domácu podobu cudzieho názvu, ktorá nie je vžitá, ak sa napríklad vyskytne spoločenská potreba utvoriť domácu podobu názvu, príp. ju štandardizovať, ktorá sa však v jazykovej praxi často nepoužíva, alebo určitá domáca podoba názvu je známa iba v určitom obmedzenom spoločenskom úze. Takáto charakteristika časti domácich podôb zemepisných názvov nesporne odporuje slovenskému domácomu označeniu „vžitý názov“. Chápanie sémantického príznaku vžitosti, zaužívanosti a atribútu „vžitý“ nie je v rámci štandardizačných zásad a ani v publikáciách so vžitými názvami vysvetlené alebo definované, na čo upozorňoval aj S. Ondrejovič (2018, s. 177). I. Ripka (2007, s. 5) uviedol, že slovo *vžitý*, podobne ako slová *zaužívaný*, *adaptovaný* nie sú úplne jasné a ich chápanie nie je jednotné. Exonymum môže byť v podstate akákoľvek domáca podoba názvu mimo hraníc územia daného štátu, či už hovoríme o rozličných súčasných alebo historických variantoch alebo iných alternatívnych domácich podobách, názvoch utvorených a používaných len v rámci určitej mikrosociety, a aj bez ohľadu na to, či je názov štandardizovaný. Vo všeobecnosti za (cudzojazyčné) exonymá možno považovať aj tie podoby názvov, ktoré sa tvorili ad hoc napríklad prekladateľmi v cudzojazyčných textoch a ich použitie je časovo alebo priestorovo obmedzené. Exonymá by sme mohli zjednodušene definovať ako domáce podoby cudzích geografických názvov. Všetky tieto uvedené fakty spejú k presvedčeniu, že slovenský domáci synonymný termín *vžitý názov* pre exonymum nemusí pôsobiť vhodne. Neuvádza ho už ani onomastická terminologická príručka z r. 1983 (Vidoeski a kol., 1983, s. 281). Na diskusiu je aj použitie atribútu *tradičný* v českom domácom termíne *tradiční domácí podoba cizího toponyma* (tamže). M. Harvalík (2004, s. 102) uviedol, že tieto domáce synonymné termíny môžu mať v iných jazykoch aj odlišný zmysel. Môže ísť len o čiastočnú synonymiu medzinárodného a domáceho termínu, preto je výhodnejšie používať medzinárodný termín *exonymum*, ktorý nie je zaťažovaný vedľajším pojmovým obsahom.

SKRATKY

- angl. — angličtina, anglický, anglicky
 e. — exonymum
 č., čes. — čeština, český, česky
 fr. — francúzština, francúzsky
 gr. — gréčtina, grécky
 jaz. — jazyk
 maď. — maďarčina, maďarský, maďarsky
 něm., nem. — nemčina, nemecký, nemecky
 pol., poľ. — poľština, poľský, poľsky
 rum. — rumunčina, rumunský, rumunsky
 šp. — španielčina, španielsky

LITERATÚRA

- Back, O. (1983). *Übersetzbare Eigennamen. Eine synchronische Untersuchung von interlingualer Allonymie und Exonymie. Österreichische Namenforschung. Sonderreihe* (= Österreichische Namenforschung, Sonderreihe, 5). Wien: Praesens.
- Boháč, P. (2000). Exonym — ein Difinitionsproblem. In J. Sievers, & T. Schneider (Eds.), *Mitteilungen des Bundesamtes für Kartographie und Geodäsie*. Bd 19. *Second International Symposium on Geographical Names GeoNames 2000. Frankfurt am Main, 28–30 March 2000* (s. 35–38). Frankfurt am Main: Verlag des Bundesamtes für Kartographie und Geodäsie.
- Čáslavka, I. (1978). K predmetu a problematice kartografické toponomastiky [On the subject and problems of cartographic toponomastics]. *Zpravodaj Mistopisné komise ČSAV, 19(3–4)*, 265–272.
- Dvonč, L. (1974). Zdomácnené a nezdomácnené cudzie miestne názvy v spisovnej slovenčine [Domesticated and non-domesticated foreign oikonyms in standard Slovak]. *Slovenská reč, 39(1)*, 10–16.
- Dvonč, L. (1976). Štandardizácia cudzích zemepisných názvov a obyvateľských mien v spisovnej slovenčine [Standardization of foreign geographical names and inhabitant names in standard Slovak]. In M. Majtán (Ed.), *6. slovenská onomastická konferencia. Nitra 4.–6. apríla 1974. Zborník materiálov* [Proceedings of the 6th Slovak Onomastic Conference. Nitra 4–7 April 1974] (s. 149–154). Bratislava: Veda.
- Dvonč, L. (1983). Exonymá v slovenčine [Exonyms in Slovak]. In R. Šrámek (Ed.), *Onomastika jako společenská věda. Sborník příspěvků z 1. československé onomastické konference (18. 20. 5. 1982 v Trojanovicích)* [Onomastics as a Social Science. Proceedings of the 1st Czechoslovak Onomastic Conference. Trojanovice 18–20 May 1982] (s. 181–184). Praha: Státní pedagogické nakladatelství.
- Dvonč, L. (1998). *Linz — linzský* a *Linec — linecký* [Endonym *Linz* — adjective *linzský* and exonym *Linec* — adjective *linecký*]. *Slovenská reč, 63(5)*, 318–321.
- Fičor, D. (2010a). Zásady používania slovenských endoným a cudzojazyčných exoným v cudzojazyčných textoch [Principles of using Slovak endonyms and foreign language exonyms in foreign language texts]. In *Štandardizácia geografického názvoslovia. Zborník materiálov zo seminára. Bratislava 17. 6. 2010* [Proceedings of the Seminar Standardization of Geographical Names. Bratislava 17 June 2010] (s. 60–69). Bratislava: Úrad geodézie, kartografie a katastra Slovenskej republiky. <http://www.skgeodesy.sk/files/slovensky/ugkk/geodezia-kartografia/aktuality/ZbornAk.pdf> (cit. 13.02.2021).

- Fičor, D. (2010b). Kontraproduktívna tvorba cudzojazyčných variantov slovenských endonym [Counterproductive creation of foreign language variants of Slovak endonyms]. *Geodetický a kartografický obzor*, 56(10), 201–220.
- Florek, P. (1933/1934). Topografické názvy v slovenčine [Topographic names in Slovak]. *Slovenská reč*, 2(1), 19–26.
- Hajčíková, M. (1971). Niekoľko poznámok k zemepisným názvom v Slovníku slovenského jazyka [A few notes on geographical names in the Dictionary of the Slovak language]. *Slovenská reč*, 36(2), 89–93.
- Hajčíková, M. (1989). Dynamika vývinu slovenských geografických exonym [The dynamics of development of Slovak geographical exonyms]. In M. Majtán (Ed.), *Aktuálne úlohy onomastiky z hľadiska jazykovej politiky a jazykovej kultúry. Zborník príspevkov z 2. československej onomastickej konferencie. Smolenice 6.–8. 5. 1987* [Current Tasks of Onomastics from the Point of View of Language Politics and Language Culture. Proceedings of the 2nd Czechoslovak Onomastic Conference. Smolenice 6–8 May 1987] (s. 70–76). Bratislava: Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra Slovenskej akadémie vied.
- Harvalík, M. (2004). *Synchronní a diachronní aspekty české onymie* [Synchronic and Diachronic Aspects of Czech Onymy]. Praha: Academia.
- Harvalík, M. (2015). Místo endonym a exonym v toponymickém systému češtiny [The place of endonyms and exonyms in the toponymic system of Czech]. In I. Valentová (Ed.), *19. slovenská onomastická konferencia. Bratislava 28.–30. apríla 2014. Zborník referátov venovaný PhDr. Milanovi Majtánovi, DrSc., k osemdesiatym narodeninám* [19th Slovak Onomastic Conference. Bratislava 28–30 April 2014. Proceedings Dedicated to PhDr. Milan Majtán, DrSc., on His Eightieth Birthday] (s. 286–291). Bratislava: Veda.
- Harvalík, M. (2017). Exonymum [Exonym]. In P. Karlík, M. Nekula, & J. Pleskalová (Ed.), *CzechEncy — Nový encyklopedický slovník češtiny* [CzechEncy — New Encyclopedic Dictionary of the Czech Language]. <https://www.czechency.org/slovník/EXONYMUM> (cit. 13.02.2021).
- Historický slovník slovenského jazyka 3 — Majtán, M. (Ed.). (1994). *Historický slovník slovenského jazyka 3* [Historical Dictionary of the Slovak Language 3]. Bratislava: Veda.
- Horiňanský, I. (2000). Medzinárodná regulácia štandardizácie a používania vžitých názvov — exonym [International regulation of standardization and the use of exonym]. In J. Krško, & M. Majtán (Eds.), *Vlastné mená v jazyku a spoločnosti. 14. slovenská onomastická konferencia. Banská Bystrica 6.–8. 7. 2000* [Proper Names in Language and Society. Proceedings of the 14th Slovak Onomastic Conference. Banská Bystrica 6–8 June 2000] (s. 247–258). Banská Bystrica: Fakulta humanitných vied, Univerzita Mateja Bela v Banskej Bystrici.
- Ivanová-Šalingová, M. (1968). Norimberk, či Norimberg? [Norimberk or Norimberg?]. *Slovenská reč*, 33(4), 263–264.
- Jména států a jejich územních částí. B 1 [Names of States and Their Territorial Parts. B 1]. Praha — Bratislava: Český úřad geodetický a kartografický — Slovenský úřad geodézie a kartografie 1988.
- Kačala, J. (1998). Výslovnosť cudzojazyčných mien a názvov [Pronunciation of foreign language names]. *Kultúra slova*, 32(4), 210–219.
- Kadmon, N. (red.). (2002, 2007). *Glossary of Terms for the Standardization of Geographical Names (Revised with Addendum)*. New York: United Nations. https://unstats.un.org/unsd/geoinfo/UNGEGN/docs/pubs/Glossary_of_terms_rev.pdf
- Kováčová, M. (2010). Uplatňovanie odporúčani OSN [Implementation of UN recommendations]. In *Štandardizácia geografického názvoslovia. Zborník materiálov zo seminára. Bratislava 17. 6. 2010* [Proceedings of the Seminar “Standardization of Geographical Names”. Bratislava 17 June 2010] (s. 37–53). Bratislava: Úrad geodézie, kartografie a katastra Slovenskej republiky. <http://www.skgeodesy.sk/files/system/slovensky/ugkk/geodezia-kartografia/aktuality/ZbornAk.pdf>
- Kralčák, L. (1994). Slovenské podoby cudzích zemepisných názvov v štúrovskej publicistike [Slovak forms of foreign geographical names in the journalism of Ľ. Štúr period]. In E. Krošláková (Ed.), *Jazyková a mimojazyková stránka vlastných mien. 11. slovenská onomastická konferencia*.

- Nitra 19.–20. 5. 1994. *Zborník referátov* [Linguistic and Non-linguistic Aspect of Proper Names. Proceedings of the 11th Slovak Onomastic Conference. Nitra 19–20 May 1994] (s. 202–206). Nitra: Fakulta humanitných vied Vysokej školy pedagogickej v Nitre.
- Kráľ, Á. (2005). *Pravidlá slovenskej výslovnosti. Systematika a ortoepický slovník* [Rules of Slovak Pronunciation. Systematics and Orthoepic Dictionary]. Martin: Vydavateľstvo Matice slovenskej.
- Králik, Ľ. (2015). *Stručný etymologický slovník slovenského jazyka* [Concise Etymological Dictionary of the Slovak Language]. Bratislava: Veda.
- Krátky slovník slovenského jazyka — Kačala, J., Pisárčiková, M., & Považaj, M. (Eds.). (2003). *Krátky slovník slovenského jazyka* [Short Dictionary of the Slovak Language]. 4. doplnené a prepracované vyd. Bratislava: Veda.
- Lenhardt, J. (1981). *Konfrontačná fonetika anglických a slovenských hlások* [Confrontative Phonetics of English and Slovak Sounds]. Bratislava: Univerzita Komenského.
- Lenhardt, J. (1982a). O výslovnosti jedného typu koncovej slabiky anglických slov prevzatých do slovenčiny [On the pronunciation of one type of final syllable of English words borrowed into Slovak]. *Slovenská reč*, 47(3), 166–169.
- Lenhardt, J. (1982b). Výslovnosť koncovej slabiky „spoluhláska + -er“ v anglických slovách prevzatých do slovenčiny [The pronunciation of the final syllable “consonant + -er“ in English words borrowed into Slovak]. *Kultúra slova*, 16(2), 46–47.
- Martinka, J. (1932/1933). Cudzie miestne mená v slovenčine [Foreign oikonyms in Slovak]. *Slovenská reč*, 1(4), 73–76.
- Majtán, M. (1986). Metódy a ciele štandardizovania geografického názvoslovia [Methods and goals of standardization of geographical names]. *Kultúra slova*, 20(5), 144–150.
- Majtán, M. (1989). Jazykovopolitické aspekty vlastných mien [Linguistic and political aspects of proper names]. In M. Majtán (Ed.), *Aktuálne úlohy onomastiky z hľadiska jazykovej politiky a jazykovej kultúry. Zborník príspevkov z 2. československej onomastickej konferencie. Smolenice 6.–8. 5. 1987* [Current Tasks of Onomastics from the Point of View Language Politics and Language Culture. Proceedings of the 2nd Czechoslovak Onomastic Conference. Smolenice 6–8 May 1987] (s. 7–13). Bratislava: Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra Slovenskej akadémie vied.
- Mistriek, J. et al. (1993). *Encyklopédia jazykovedy* [Encyclopedia of Linguistics]. Bratislava: Obzor.
- Názvy geografických objektov z územia mimo Slovenskej republiky [Names of Geographical Objects Outside the Territory of the Slovak Republic]. Úrad geodézie, kartografie a katastra Slovenskej republiky. <http://www.skgeodesy.sk/sk/ugkk/geodezia-kartografia/standardizacia-geografickeho-nazvoslovia/nazvy-geografickych-objektov-z-uzemia-mimo-sr/>
- Názvy štátov [Names of States]. Úrad geodézie, kartografie a katastra Slovenskej republiky. <http://www.skgeodesy.sk/sk/ugkk/geodezia-kartografia/standardizacia-geografickeho-nazvoslovia/nazvy-statov/>
- Ološtiak, M. (2007). *Jazykovoštruktúrny a komunikačno-pragmatický status vlastného mena. (Adaptácia anglických proprií v slovenčine)* [Linguistic-Structural and Communication-Pragmatic Status of Proper Names (Adaptation of English Proper Names in Slovak)]. Prešov: Filozofická fakulta Prešovskej univerzity.
- Ološtiak, M., Bilá, M., & Timková, R. (2006). *Slovník anglických vlastných mien v slovenčine* [Dictionary of English Proper Names in Slovak]. Bratislava: Kniha-spoločník.
- Ondrejovič, S. (2018). Ešte k názvu *Spojené kráľovstvo Veľkej Británie a Severného Írska* vs. *Veľká Británia (Británia)* [Once Again to the Name *United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland* vs. *Great Britain (Britain)*]. *Slovenská reč*, 83(2), 174–177.
- Polláková, N. (1982). O výslovnosti anglických vlastných mien v slovenčine [On the pronunciation of English proper names in Slovak]. *Kultúra slova*, 16(2), 38–40.
- Ripka, I. (1970). Cudzie zemepisné názvy v Slovníku slovenského jazyka [Foreign geographical names in the Dictionary of the Slovak language]. *Slovenská reč*, 35(2), 118–123.

- Ripka, I. (2007). *Zemepisné názvy, obyvateľské mená* [Geographical Names, Inhabitant Names]. Praha: Ottovo nakladateľstvi.
- Ripka, I., Imrichová, M., & Skladaná, J. (2008). *Praktická pravopisná príručka* [Practical Orthographic Handbook]. Praha — Bratislava: Ottovo nakladateľstvi/Ottovo nakladateľstvo.
- Rostvik, A. (1987). Exonyms in theory and practice. In T. Andersson. & L. Hellberg (Eds.), *Ortnamn och samhälle 9. Egennamn i språk och samhälle. Nordiska föredrag på Femtonde internationella kongressen för namnforskning i Leipzig 13–17 augusti 1984* (pp. 43–48). Upsala: Upsala universitet.
- Sedláček, M. (1981). Slovanská vlastní jména v novinách a časopisech [Slavic proper names in newspapers and magazines]. *Naše řeč*, 64(4), 169–177.
- Sekvent, K. (1982). O zásadách výslovnosti francúzskych vlastných mien v slovenčine [On the principles of pronunciation of French proper names in Slovak]. *Kultúra slova*, 16(2), 33–37.
- Sekvent, K. (2002). *Ako používať francúzske vlastné mená v spisovnej slovenčine* [How to use French Proper Names in Standard Slovak]. Prešov: Náuka.
- Slovenské vžitie názvy geografických objektov ležiacich mimo územia Slovenskej republiky. B 3 [Slovak Exonyms of Geographical Features Lying Out of the Territory of the Slovak Republic. B 3]. Bratislava: Úrad geodézie, kartografie a katastra Slovenskej republiky 1997.
- Slovenské vžitie názvy geografických objektov ležiacich mimo územia štátov a závislých území. B 5 [Slovak Exonyms of Geographical Features Lying Out of the Territory of the Slovak Republic. B 5]. Bratislava: Úrad geodézie, kartografie a katastra Slovenskej republiky 1999.
- Slovenské vžitie názvy štátov a závislých území. B 4 [Slovak Exonyms of Countries and Dependencies. B 4]. Bratislava: Úrad geodézie, kartografie a katastra Slovenskej republiky 2000.
- Slovenský národný korpus [Slovak National Corpus] — prim-7.0-public-all, Bratislava: Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV 2017. <https://korpus.juls.savba.sk> (cit. 03.10.2017).
- Slovenský národný korpus [Slovak National Corpus] — prim-9.0-public-all, prim-9.0-public-sane. Bratislava: Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV 2018. Dostupný z WWW: <https://korpus.juls.savba.sk> (cit. 25.01.2021).
- Slovník slovenského jazyka — Peciar, Š. (Ed.). (1959–1965). *Slovník slovenského jazyka* (Zv. 1–6) [Dictionary of the Slovak Language (Vols. 1–6)]. Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied.
- Slovník súčasného slovenského jazyka — Buzássyová, K., & Jarošová, A. (Eds.). (2006–2015) *Slovník súčasného slovenského jazyka*. Zv. 1–3 [Dictionary of the Contemporary Slovak Language. Vols. 1–3]. Bratislava: Veda.
- Slovník-toponymickej-terminologie_2013.aspx (cuzk.cz). https://www.cuzk.cz/Zivotni-situace/Poradci-a-poradni-organy/Nazvoslovna-komise-CUZK/Geograficke-nazvoslovne-seznamy/Slovník-toponymickej-terminologie_2013.aspx (cit. 25.01.2021).
- Slovník toponymické terminologie pro standardizaci geografických jmen. Verze 1.03 [Dictionary of Toponymic Terminology for Standardization of Geographical Names. Version 1.03]. Praha: Návoslovná komise Českého úřadu zeměměřického a katastrálního 2019 sa nachádza na internetovej stránke Návoslovnej komisie.
- Smernica na štandardizáciu geografických názvov v znení dodatku, č. 1 [Directive on the Standardization of Geographical Names as Amended by Supplement No. 1]. Bratislava: Úrad geodézie, kartografie a katastra Slovenskej republiky 2015. http://www.skgeodesy.sk/files/slovensky/ugkk/geodezia-kartografia/standardizacia-geografickeho-nazvoslovia/dokumenty-k-cinosti/smernica_s_dodatkom.pdf (cit. 28. 01.2021).
- Stanislav, J. (1948). *Slovenský juh v stredoveku*. Zv. 1–2 [Slovak South in the Middle Ages, Vols. 1–2]. Martin: Matica slovenská.
- Šmilauer, V. (1932). *Vodopis starého Slovenska* [Hydronyms of Old Slovakia]. Praha — Bratislava: Nákladom Učené společnosti Šafaříkovy v Bratislavě vytiskla Státní tiskárna v Praze.

- Terminologický slovník [Terminological Dictionary]. Úrad geodézie, kartografie a katastra Slovenskej republiky. <http://www.skgeodesy.sk/sk/terminologicky-slovník/> (cit. 28.01.2021).
- Valentová, I. (2017a). Obec *Oslany* a katastrálne územie *Oslany* alebo štandardizácia verus štandardizácia (1. č.) [The municipality Oslany and the cadastral area Oslany or standardization versus standardization (part I)]. *Slovenská reč*, 82(2), 139–158.
- Valentová, I. (2017b). Obec *Oslany* a katastrálne územie *Oslany* alebo štandardizácia verus štandardizácia (2. č.) [The municipality Oslany and the cadastral area Oslany or standardization versus standardization (Part II)]. *Slovenská reč*, 82(3), 256–263.
- Valentová, I. (2018). *Lexika slovenských terénnych názvov. (Konceptia lexikografického spracovania)* [Lexis of Slovak Anonymyms. (Conception of Lexicographical Processing)]. Bratislava: Slovak Academic Press.
- Valentová, I. (2020). Odras komunikačných variantov anojkónym v štandardizácii [Reflections of communication variants of anojkonyms in the standardization]. In I. Kolářová, & H. Svobodová (red.), *Variability in Onymy and Dialects* [Variability in Onymy and Dialects] (s. 49–66). Brno: Masarykova univerzita.
- Vidoeski, B. et al. (Eds.). (1983). *Osnoven sistem i terminologija na slovenskata onomastika. Osnovna sistema i terminologija slavãnskoj onomastiki. Grundsystem und Terminologie der slawischen Onomastik. Skopje: Makedonska akademija na naukite i umetnostite.*
- Vžitie slovenské názvy štátov a závislých území. B 2 [Slovak Exonyms of Countries and Dependencies. B 2]. Bratislava: Geodetický a kartografický ústav, 1996.
- Wachtarczyková, J. (2020). Štandardizácia cudzích geografických názvov ako prejav adaptačného maximalizmu (na príklade *Lombardia* vs. *Lombardsko*) [Standardization of foreign geographical names as a manifestation of adaptive maximalism (with an example of *Lombardia* vs. *Lombardsko*)]. *Slovenská reč*, 85(2), 212–226.
- Zákon Národnej rady Slovenskej republiky č. 215/1995 Z. z. o geodézii a kartografii. <https://www.zakonypreludi.sk/zz/1995-215> (cit. 28.01.2021).
- Zásady používania názvov geografických objektov v cudzojazyčnom texte publikácií vydávaných v Slovenskej republike. C 8 [Rules for Use of the Names of Geographical Objects in Foreign Language Texts Published in the Slovak Republic. C 8]. Bratislava: Úrad geodézie, kartografie a katastra Slovenskej republiky, 2012.
- Závodný, A. (2020). K fungovaniu endoným a exoným v jazykovej praxi [On the use of endonyms and exonyms in language practice]. *Slovenská reč*, 85(1), 42–61.
- Zauner, A. (1973). *Praktická príručka slovenského pravopisu* [Practical Handbook of Slovak Orthography]. 4., zrevidované a upravené vyd. Martin: Osveta.
- Zoznam štátov a krajín sveta (Vžitie slovenské a úradné názvy) [List of States and Countries of the World (Slovak Exonyms and Official Names)]. Slovenský úrad geodézie a kartografie, 1974.
- Zoznam vžitých názvov riek a vodných plôch sveta [List of Slovak Exonyms of Flows and Water Surfaces of the World]. Bratislava: Slovenský úrad geodézie a kartografie, 1974.
- Zoznam vžitých slovenských názvov miest sveta [List of Slovak Exonyms of World Cities]. Bratislava: Slovenský úrad geodézie a kartografie, 1974.
- Zoznam vžitých slovenských názvov útvarov horizontálneho členenia zemského povrchu [List of Slovak Exonyms of Units of Horizontal Division of the Earth Surface]. Bratislava: Slovenský úrad geodézie a kartografie, 1975.
- Zoznam vžitých slovenských názvov útvarov vertikálneho členenia zemského povrchu [List of Slovak Exonyms of Units of Vertical Division of the Earth Surface]. Bratislava: Slovenský úrad geodézie a kartografie, 1975.

PERSPEKTIVEN DER FLURNAMENFORSCHUNG IN DER SORBISCHEN LAUSITZ

Schlüsselwörter: Flurnamen, Namenssammlungen, sorbisches Kulturerbe, Bürgerwissenschaft

In den langen Jahren meiner Tätigkeit am Leibniz-Institut für Geschichte und Kultur des östlichen Europa (GWZO)¹ hatte ich immer wieder mit Forschungsthemen zu tun, für die Publikationen von Barbara Czopek-Kopciuch von entscheidender Bedeutung waren². In zwei Fällen bildeten sie sogar die wesentlichen Grundlagen von größeren Projekten, mit denen ich betraut war. Dies betraf Regionen an den entgegengesetzten Enden des polnischen Staatsgebietes: Zum einen ging es um die Namen von Mühlen, die eine spezifische und heterogene Namenklasse bilden und im Rahmen zweier interdisziplinärer Forschungsprojekte untersucht wurden³. Ein diesbezüglicher Aufsatz für das Gebiet der vormaligen Brandenburgischen Neumark (Rymar und Czopek, 1993)⁴ ist hierbei in Umfang und Gründlichkeit der Bearbeitung geradezu vorbildlich für die gesamte mitteleuropäische Onomastik. Daneben bearbeitete ich in einem interdisziplinären Forschungskontext das Umfeld der im 10. Jahrhundert schriftlich bezeugten Čerwenischen Burgen. Diese werden seit mehr als zehn Jahren archäologisch intensiv untersucht⁵, worin

¹ Bis 2016 Geisteswissenschaftliches Zentrum für Geschichte und Kultur Ostmitteleuropas; das Akronym wurde als etablierte „Marke“ nach der Umbenennung beibehalten (vgl. <https://www.leibniz-gwzo.de/de/institut/geschichte>). Dort war ich beschäftigt bis Ende 2019; seit April 2020 am Serbski Institut / Sorbischen Institut, Wótnožka za dolnosorbiske slěženja / Zweigstelle für nieder-sorbische Forschungen.

² Vgl. beispielsweise Zscheschang (2014) unter Rückgriff auf Czopek (1984).

³ Usus aquarum. Mühlenbau, Wasser und Verkehr in der hochmittelalterlichen Kolonisation Ostmitteleuropas (2011–2013, gemeinsam mit Martina Maříková und Lucie Galusová); Usus aquarum. Mühlenbau, Wasser und Verkehr in der hochmittelalterlichen Kolonisation Ostmitteleuropas (II) — Die Umgestaltung der Flusslandschaft beiderseits der Oder (2014–2019; gemeinsam mit Christoph Mielzarek). Dazu: Maříková und Zscheschang (2015); Mielzarek und Zscheschang (2019); Čišang [= Zscheschang], (2018); Zscheschang (2018).

⁴ Zur Würdigung und Auswertung dieses Materials Zscheschang (2015a, S. 209–222).

⁵ Beginnend mit dem Projekt Vergleichende Untersuchungen zum sozialen, wirtschaftlichen und kulturellen Wandel in den Grenz- und Kontaktzonen Ostmitteleuropas im Mittelalter (2008–2013);

neben einer Vielzahl weiterer geistes- und naturwissenschaftlichen Disziplinen auch die Toponomastik eingebunden war (Zschieschang, 2017; 2019). Die wesentliche Arbeitsgrundlage hierfür, das Ortsnamenlexikon für große Teile dieser Region, stammte von Barbara Czopek-Kopciuch (Czopek, 1988). Diese Aufzählung aus einer externen Perspektive lässt erahnen, wie groß die Bedeutung der Forscherpersönlichkeit, der wir mit diesem Band gedenken, gewesen ist.

Einen Großteil ihres wissenschaftlichen Wirkens hat Barbara Czopek-Kopciuch den Siedlungsnamen gewidmet. Deren Bearbeitung für ein größeres Areal ist eine sehr aufwändige Angelegenheit. Noch komplexer ist die Sammlung und Analyse von Flurnamen zu bewältigen, die in der traditionellen Onomastik, bei der die historisch-etymologische Bearbeitung der Namen im Mittelpunkt steht⁶, der Aufarbeitung der Siedlungsnamen in der Regel folgt. Flurnamen liegen in ungeheurer großer Zahl vor und sind sehr heterogen. Sie sind in unterschiedlichen zeitlichen, sprachlichen, dialektalen und sozialen Kontexten entstanden. Daher ist es kaum möglich, „die“ Flurnamen in totaler Vollständigkeit zu sammeln und zu bearbeiten (Zschieschang, 2015b). Vielmehr kommt es darauf an, aus der Fülle des Materials die sprach- und kulturgeschichtlich relevanten Bildungen zu gewinnen.

Hierfür steht bekanntermaßen ein umfangreiches und vielfältiges Methodenspektrum zur Verfügung, dessen Breite derjenigen der thematische Zielstellungen der Flurnamenforschung sowie dem fallweise sehr unterschiedlichen Charakter der zur Verfügung stehenden Quellen entspricht. Für eine bestimmte Art und Weise der Flurnamenforschung zu plädieren, heißt nicht, die anderen Möglichkeiten geringzuschätzen. Hinsichtlich einer historischen, diachronen Untersuchung erscheint es besonders zielführend zu sein, Flurnamen im Rahmen der einzelnen Gemarkung bzw. der zu einer Siedlung gehörenden Flur zu betrachten. Deren Bewohner bildeten über Jahrhunderte hinweg eine relativ geschlossene Kommunikationsgemeinschaft. Insbesondere im Kontext der bis zum 19. Jahrhundert weit verbreiteten Dreifelderwirtschaft mit ihrem Flurzwang mussten die landwirtschaftlichen Arbeitsprozesse auf den einzelnen Gewannen unter allen Landbesitzern abgestimmt und ausgehandelt werden. Damit existierte permanent ein intensiver Diskurs innerhalb dieser Kommunikationsgemeinschaft,

vgl. <https://www.leibniz-gwzo.de/de/forschung/mensch-und-umwelt/landschaftsarchaeologie/cervenische-burgen> (22.03.2021). Hierzu neben weiteren Publikationen, insbesondere die Bände der Reihe „U źródł Europy Środkowo-Wschodniej“, „Frühzeit Ostmitteleuropa“ (Salamon, Wołoszyn u. a., 2012; Florek und Wołoszyn, 2016; Wołoszyn, 2017; 2018).

⁶ Das Attribut „traditionell“ ist hierbei nicht negativ gemeint. Diese Bearbeitung bildet für vielfältige linguistische und extralinguistische Analysen eine unverzichtbare Grundlage und ist deswegen nicht zu entbehren. Daneben sind andere Zugänge zu den Eigennamen, die erst in jüngerer Zeit von der Forschung aufgegriffen oder entwickelt wurden, von gleicher Bedeutung.

der ohne verbindliche Benennungen der einzelnen Gewanne und weiterer Objekte auf der Gemarkung nicht möglich gewesen wäre. Dies ist der pragmatische Kontext, in dem die meisten traditionellen Flurnamen entstanden sind. Diese sind nur dann richtig zu verstehen, wenn dieser Kontext auch berücksichtigt wird. Prinzipiell ist dieser Umstand allgemein bekannt (vgl. z. B. Bauer, 1965, S. 257–263; Šrámek, 2010, S. 128), bei enzyklopädisch-etymologisch ausgerichteten Flurnamenforschungen spielt er jedoch eine eher geringe Rolle.

Besonders wertvolle Quellen bieten diesbezüglich die Agrarreformen des 19. Jahrhunderts, die zu einer Neuvermessung und -verteilung der landwirtschaftlichen Flächen nahezu aller Siedlungen führten. In den früheren preußischen Provinzen werden diese Vorgänge als Separationen bezeichnet⁷, sie erfolgten im Zuge der Modernisierungen hin zur kapitalistischen Wirtschaftsweise aber beinahe überall in Mitteleuropa (Vgl. z. B. Schäfer, 2010). Um die Rechtmäßigkeit der neu eingeteilten Flächen nachzuweisen, wurde die alte Feldeinteilung vermessen und in detaillierten Karten dargestellt. Heute sind diese Separationskarten mitsamt ihren zugehörigen Aktenbeständen (Rezesse) hervorragende Quellen sowohl für die historisch-genetische Siedlungsforschung als auch die Flurnamenforschung. In ihrem Detailreichtum bieten sie tiefe Einblicke in die dörfliche Kommunikationsgemeinschaft, zeigen auf, was benannt wurde und was nicht, ob Benennungen fest sind oder Varianten aufweisen und welche Arten der individualisierenden Bezeichnung gegenüber anderen bevorzugt wurden.

Dieser Blick auf die Details lässt erkennen, dass der Flurnamenschatz nicht nur eine bestimmte Menge einzelner Onyme ist, sondern ein Knäuel von Beziehungen zwischen den vielen Namen, von Konzepten, Analogien, Nachbenennungen und spezifisch proprialen Bedeutungen, die klein- oder großräumige Reichweiten aufweisen können. Eine größere Zahl von Einzeluntersuchungen (Zscheschang, 2003, S. 131–237; 2005; 2011a; 2011b; 2020) ergibt hierbei ein aussagekräftiges und fundiertes Gesamtbild. Zudem ist zu postulieren, dass viele weitere Forschungsrichtungen über Flurnamen — neben lexikografischen ist hier z. B. auch an kognitivistische Perspektiven zu denken — erst durch die gründliche Berücksichtigung der spezifischen Umstände der einzelnen Benennungen zuverlässig werden können.

Auch wenn solche lokal bezogenen Untersuchungen besonders zweckmäßig sind, soll es in diesem Beitrag jedoch nicht vorrangig darum gehen. Denn nicht

⁷ Wenn auch zum Teil größere Verluste durch den Zweiten Weltkrieg zu beklagen sind (vgl. Anm. 10), sind diese Quellenkomplexe in den Landesarchiven noch zum großen Teil erhalten. Für gewöhnlich finden sie sich in der Tektonik der einschlägigen Archive unter den Provinzialbehörden im Bestand „Generalkommission“ oder „Landeskulturämter“ — auch für die heute zu Polen gehörenden Gebiete.

immer ist es möglich, den ideal erscheinenden Weg zu beschreiten. Ortsbezogene Studien für alle Gemarkungen einer größeren Landschaft anzufertigen, wäre überdies derart aufwändig, dass es praktisch als beinahe unmöglich bezeichnet werden muss. Demgegenüber gilt es, vorhandene Potenziale und Möglichkeiten möglichst optimal zu nutzen.

Seit einiger Zeit ist es ein Ziel des sorbischen Instituts, die sorbischen Namen als Teil der sorbischen Kultur zu dokumentieren und auf eine zeitgemäße Weise zu präsentieren. Dies kann auf einem umfangreichen Forschungsstand aufbauen, der in mehr als einem Dreivierteljahrhundert intensiver onomastischer Arbeit insbesondere in Leipzig und in Berlin erarbeitet wurde⁸. Damit existieren hervorragende Grundlagen für die Präsentation sorbischer Orts- und Personennamen in zeitgemäßen und öffentlichkeitswirksamen Medien⁹. Die Dokumentation des sorbischen Namenschatzes weist jedoch auch große Lücken auf. Dies betrifft neben Gewässernamen vor allem Flurnamen. Für diese Namenklasse ist der Forschungsstand geprägt von zahlreichen Einzeluntersuchungen, die sich typologisieren lassen in:

1. Regionale namenkundliche Arbeiten für Teilbereiche der Nieder- und Oberlausitz. Sie sind unterschiedlichen Alters, heterogen strukturiert, sprachwissenschaftlich aber unter Berücksichtigung ihrer Entstehungszeit solide (Muka, 1918; Schwela, 1958; Hoffmann, 1959; Hein, 1963; Alexander, 1965; Sperber, 1967; Gansleweit, 1982).

2. Ortsbezogene Bearbeitungen einzelner Gemarkungen, die unter den verschiedensten Perspektiven entstanden. Sie sind (2a) historisch-heimatkundlich orientiert (z. B. Krüger, 1911/1913; Lehmann, 1979), (2b) siedlungsgenetisch (z. B. Bönisch, 1960; August, 1973; Bönisch und Krausch, 1998) oder auch (2c) namenkundlich (z. B. Gansleweit, 1978; Gansleweit, 2006). Entsprechend unterschiedlich ist auch der Umgang mit den jeweiligen Flurnamen — teilweise werden

⁸ Die Leistungen dieser Forschungszentren durch eine Literaturliste in einer Fußnote zu würdigen, ist unmöglich und würde den Umfang dieses Beitrags sprengen. Somit seien nur in alphabetischer Reihenfolge die Forscherinnen und Forscher genannt, die wichtige Beiträge für die Lausitz und ihre unmittelbaren Nachbarregionen vorgelegt haben, wobei die Verdienste namentlich nicht Genannter nicht geschmälert sein sollen: Inge Bily, Ernst Eichler, Reinhard E. Fischer, Elżbieta Foster, Klaus-Dieter Gansleweit, Volkmar Hellfritsch, Karlheinz Hengst, Bernd Koenitz, Klaus Müller, Horst Naumann, Gerhard Schlimpert, Hans Walther, Sophie Wauer, Walter Wenzel, Cornelia Willich, Teodolius Witkowski. Größtenteils sind ihre Werke in der internationalen Onomastik bekannt und leicht zu recherchieren.

⁹ Vgl. hierzu <https://www.dolnoserbki.de/mjenja/> (22.03.2021); sowie eine Sendereihe im sorbischen Radioprogramm des Rundfunks Berlin-Brandenburg, in der in zweiwöchentlichem Rhythmus jeweils ein sorbischer Name erklärt wird; zeitweise verfügbar unter https://www.rbb-online.de/radio/sorbisches_programm/Sprachbeitraege/beitragsarchiv-awdioteka.html (22.03.2021).

sie nur kommentarlos aufgelistet, teils kurz erklärt, aber auch umfassend sprachwissenschaftlich analysiert.

3. Sammlungen in der wissenschaftlichen und heimatkundlichen, auch sorbischen Literatur, in denen Flurnamen lediglich aufgelistet werden (Rostok, 1887; Kühnel, 1890–1899; Gander, 1912; Jordan-Slepjanski, 1913; Kuba-Słomeński, 1913). Nähere Angaben zur Lage, zum Charakter oder zur Etymologie sind knapp gehalten oder fehlen gänzlich, so dass der Wert dieser Sammlungen begrenzt bleibt. Eine etymologisch ausgerichtete Kompilation ist hingegen Muka (1927, 1929).

4. Ungedruckte Namensammlungen, die durch verschiedenen Initiativen vom späten 19. bis zur ersten Hälfte des 20. Jahrhunderts entstanden und hier nicht genauer vorgestellt werden können (Brandenburgische Flurnamensammlung; Sächsische Flurnamensammlung). Sie stützen sich auf die Angaben von kundigen Gewährspersonen in den bearbeiteten Orten, in den meisten Fällen der Dorfschullehrer. Als Quellen sind diese Bestände von großer Bedeutung. Weniger bekannt, wengleich in einschlägigen Werken berücksichtigt (Alexander, 1965; Hein, 1963), blieb eine umfängliche Sammlung von Flurnamen für das sorbische Sprachgebiet, die im Rahmen eines Forschungsprojekts in den Jahren 1954 bis 1958 von Ernst Tschernick/Arnošt Černik zusammengetragen und im Sorbischen Kulturarchiv aufbewahrt wird (Nachlass Černik; vgl. Tschernik, 1958).

Die geschilderte Heterogenität hat auch terminologische Konsequenzen: Die gedruckten Werke sind *Literatur*, ihrer Funktion nach werden sie jedoch wie auch die ungedruckten Sammlungen für weitere Forschungen als *Quellen* verwendet. Dies sind sie aber nur bedingt, da sie selbst aus den eigentlichen (Primär-) Quellen schöpfen, also allenfalls Sekundärquellen sind. Nach wissenschaftlichen Kriterien wären natürlich unbedingt die Primärquellen heranzuziehen, was aber in der Praxis aufgrund des großen damit verbundenen Aufwands (von physischen Quellenverlusten ganz zu schweigen¹⁰), nicht immer möglich sein wird. In dieser komplexen Situation erscheint es angebracht, die genannten Werke als *Sammlungen* zu bezeichnen. Hiermit wird ihr Charakter, dass sie Material für die übergreifende Untersuchung der Namen bereitstellen, am besten verdeutlicht. Gleichzeitig bleibt diese Bezeichnung in Bezug auf ihre inhaltliche Qualität neutral.

Trotz ihrer großen Zahl umfassen diese Sammlungen bei weitem nicht alle Flurnamen für Nieder- und Oberlausitz. In geografischer Hinsicht bleiben größere Lücken, indem einerseits gedruckte Sammlungen (Anstrich 1–3) nicht für alle Teilgebiete existieren, und andererseits auch die ungedruckten Sammlungen (Anstrich 4) nicht für alle Siedlungen vorliegen. Außerdem wurden bisher noch

¹⁰ Zu den gravierenden Kriegsverlusten insbesondere bei den oben genannten Separationskarten vgl. Bönisch und Krausch (1998, S. 265).

nicht alle vorhandenen archivalischen Quellen berücksichtigt, so existieren z. B. nicht wenige detaillierte Flurkarten aus dem 18. und 19. Jahrhundert.

Interessant sind hierbei auch kulturgeschichtliche Aspekte. Die meisten der aufgelisteten Sammlungen beruhen — ohne dass hier auf Einzelheiten eingegangen werden kann — auf den Angaben von Gewährpersonen in den einzelnen Orten. Eine besondere Rolle spielten hierbei die Dorfschullehrer, die mit den lokalen Gegebenheiten ebenso vertraut waren wie mit den Grundprinzipien wissenschaftlichen Arbeitens. Zumeist lieferten sie schriftliche Namenlisten ab. Arnošt Černík hingegen besuchte alle Ortschaften persönlich und befragte dort Personen, die Flurnamen kannten.

Fast alle Sammlungsaktivitäten erfolgten in der ersten Hälfte des 20. Jahrhunderts, genauer von etwa 1910 bis 1960, also in weniger als einem Menschenalter. Immerhin gab es in der Umgebung von Cottbus, also im Kern des niedersorbischen Sprachgebietes, gleich drei Gelegenheiten, um Flurnamensammlungen zu unterstützen: in den dreißiger Jahren die Brandenburgische Flurnamensammlung, die Sammlungen von Bogumił Šwjela etwa zur gleichen Zeit (Schwela, 1958; vgl. oben) sowie 20 Jahre später Arnošt Černík (Nachlass Černík; Tschernik, 1958). Damit konnten dieselben Personen theoretisch an mehreren Sammlungen mitgewirkt haben, wobei die Frage besteht, ob sie dies taten. Immerhin galten die sorabistischen Aktivitäten des evangelischen Pfarrers und Sprachwissenschaftlers Bogumił Šwjela im Nationalsozialismus als staatsfeindlich (Schurmann, 2020). Dies könnte manchen potenziellen Partner von einer Mitwirkung abgehalten haben, zumal die Lehrer Staatsbeamte und als solche zur Loyalität verpflichtet waren.

Im Allgemeinen gehen die Gewährpersonen mit niedersorbischen Flurnamen kundig und souverän um, es gibt jedoch auch Mitteilungen wie diese: „Herrn Kreisschulrat Walter, Cottbus, zur Meldung, dass die gewünschte Aufstellung der hiesigen Flurnamen meinerseits nicht erfolgen kann, da dieselben rein wendische Namen sind, die ich weder sprechen, noch schreiben, noch übersetzen kann. Meine diesbezüglichen Bemühungen, besonders betr. des Übersetzens, bei hiesigen Einwohnern blieben ebenfalls erfolglos.“¹¹ Ob in Fällen wie diesem die fehlenden Sprachkenntnisse nur aus Bequemlichkeit vorgeschoben oder tatsächlich gegeben waren, und inwieweit sie im Kontext der nicht nur in der Zeit des Nationalsozialismus verbreiteten Wendenfeindlichkeit der deutschsprachigen Bewohner der Lausitz stehen, wäre noch zu klären. Hier dürfte ein reicher Fundus von direkten oder indirekten Zeugnissen über den damaligen Status des Niedersorbischen vorliegen: Wie die Dorfschullehrer und andere Gewährsleute

¹¹ So der örtliche Lehrer Mürer in: Brandenburgische Flurnamensammlung, Kreis Cottbus, Nr. 2738 Tauer, 19.2.1936.

mit dieser Sprache umgingen, inwieweit sie sie beherrschten, welches Interesse sie ihr entgegenbrachten, zeigt sich auch in der Qualität ihrer Namenssammlungen. Entsprechende Untersuchungen ließen sich evtl. soweit treiben, dass unterschiedliche Schreibweisen häufig auftretender Namen als Indikatoren größerer oder geringerer Sprachkompetenzen gelten könnten.

Auch heute gibt es vor allem in der Niederlausitz zahlreiche ehrenamtliche Flurnamenforscher, die Namen zusammentragen und dabei auch die genannten Sammlungen nutzen. Sie sind in der Region und untereinander gut vernetzt, sowie z. T. auch in Projekte des Sorbischen Instituts eingebunden, in denen es um Dokumentationen des Kulturerbes für Teilbereiche des sorbischen Sprach- und Siedlungsgebietes geht¹².

Insgesamt liegt damit eine Situation vor, die Flurnamenforschung begünstigt: zahlreiche Vorarbeiten und ein großes Interesse in der Bevölkerung getragen durch ehrenamtliche oder bürgerwissenschaftliche Flurnamenforscher (gegenwärtig oft als „citizen scientists“ oder lokale Experten bezeichnet). Die Heterogenität der bisherigen Sammlungen, die sich relativ leicht in eine homogene Datenbasis transferieren zu lassen scheint, ist dabei als Vorteil zu sehen, da sie unterschiedliche Perspektiven im Umfang mit Flurnamen repräsentiert.

Andererseits bringt sie ein besonderes Problem mit sich, das hier nur angerissen werden kann. Auch hierbei handelt es sich eigentlich mehr um eine Chance als um ein Problem: Wenn nämlich die Flurnamen bestimmter Orte in mehreren Sammlungen erfasst wurden, ergibt sich die Möglichkeit, die Qualität dieser Sammlungen miteinander zu vergleichen und eine Validierung vorzunehmen. Solche Überlappungen sind sehr häufig und recht komplex, da nicht wenige Ortschaften von gleich drei Sammlungen berücksichtigt wurden. Dies betrifft insbesondere die historische Mitte des niedersorbischen Sprachgebietes, wo — wie oben bereits ausgeführt — für das Bearbeitungsgebiet von Schwela (1958) zwei weitere Sammlungen (Brandenburgische Flurnamensammlung; Nachlass Černik; vgl. Tschernik, 1958) vorliegen.

Dabei wäre zu erwarten, dass bei gründlicher Sammlung weitgehend die gleichen Namen aufgelistet werden, die Divergenzen also gering bleiben. Angesichts des geringen zeitlichen Abstands der Sammlungstätigkeiten und der möglichen personellen Identität der lokalen Sammler ist auch nur in geringem Umfang von zeitbedingten Veränderungen des Flurnamenbestandes auszugehen. Die Realität

¹² Im Modul Niederlausitz: „Zeugnisse der Lebens- und Baukultur der Niederlausitzer Sorben/Wenden“ des Projekts „Inwertsetzung des Immateriellen Kulturerbes im deutsch-slavischem Kontext (IKE)“, vgl. <https://www.serbski-institut.de/de/Zeugnisse-der-Lebens--und-Baukultur-der-Niederlausitzer-SorbenWenden-Drittmittelprojekt/> (22.03.2021).

sieht jedoch anders aus: Stichproben erbrachten erhebliche Unterschiede zwischen den Namenbeständen, für die sich bislang nur schwer eine Erklärung finden lässt.

Dies sei hier anhand eines einfachen Beispiels, der Namen in der Gemarkung *Byhlen*, nso. *Bělin*, nördlich des Spreewalds, illustriert. Hierfür listen sowohl die Brandenburgische Flurnamensammlung als auch die Sammlung von Arnošt Černík zahlreiche Namen auf:

Černík deutscher Name	Černík niedersorbischer Name	BFNS
<i>Alte Pferdebahn</i>		<i>Alte Pferdebahn</i>
<i>Alter Teich</i>	<i>Stary gat</i>	<i>Alter Teich</i>
		<i>Am Gitter</i>
<i>Bänkchen</i>	<i>Ławka</i>	<i>Bänkchen</i>
<i>Bastens Laug</i>	<i>Ług</i>	
<i>Baumschule</i>		
<i>Benniks Fichten</i>		<i>Bennings Fichten</i>
		<i>Berglang</i>
<i>Bierweg</i>		
<i>Birken - Luch</i>	<i>Brjazowy ług</i>	
		<i>Blabkens Berg</i>
<i>Byhlana</i>	<i>Bělena</i>	<i>Byhlana, Bilena</i>
<i>Byhlener See</i>	<i>Běliniski jazor</i>	
		<i>Bullwiese</i>
<i>Cottbuser Berg</i>	<i>Měščanska góra</i>	
		<i>Ditzk</i>
	<i>Doł</i>	<i>Doll</i>
		<i>Vor Dorf</i>
		<i>In Dorf</i>
<i>Drei Grenzen</i>		
<i>Drusche-See</i>	<i>Družę</i>	
	<i>Dubrawy</i>	
		<i>Fischeracker</i>
		<i>Fuhrmannstraße</i>
<i>Gahlens Berg</i>		
	<i>Gaj</i>	<i>Gai</i>
<i>Goldener Strauch</i>		
		<i>Graulwegchen</i>
		<i>Groblitzka</i>

<i>Gr. Zehme-See</i>	<i>Wjeliki zemski jazor</i>	
<i>Großes Luch</i>	<i>Wjeliki lug</i>	
<i>Guste Lug</i>	<i>Gusty lug</i>	
<i>Hollkens Berge</i>		
		<i>Jurkens Ann sein Kreuz</i>
<i>Kauens Laug</i>	<i>Ług</i>	
<i>Kauer-See</i>	<i>Kalař</i>	
<i>Klausch</i>		
<i>Kl. Zehme-See</i>	<i>Mały zemski jazor</i>	
<i>Am Kosackenwege</i>		<i>Kosackenweg</i>
<i>Lehm-Berg</i>		
<i>Luschk</i>	<i>Łužk</i>	<i>Luschk</i>
<i>Lutzischa</i>	<i>Łucyšća</i>	
<i>Im Malin</i>	<i>Malin</i>	<i>Malin</i>
		<i>Minske Doll</i>
<i>Mutzkotte Laug</i>	<i>Muckojty lug</i>	
<i>Nassenz</i>	<i>Njaseńc</i>	
<i>Neuer Teich</i>	<i>Nowy gat</i>	<i>Neuer Teich</i>
		<i>Obische</i>
<i>Ochsenknechts Seite</i>		
		<i>Piatzische [nic: Pintzische]</i>
<i>Pintschens Berg</i>	<i>Wóťšow</i>	
<i>Pintschens Quell</i>		<i>Pintschens Quell</i>
<i>Plonitz</i>	<i>Płonica</i>	
<i>Ratzens Laug</i>	<i>Ług</i>	
<i>Reinscher Laug</i>	<i>Ług</i>	
		<i>Rücklang</i>
<i>Sage-Laug</i>	<i>Žagly lug</i>	
		<i>Sagrodde</i>
		<i>Schinderkaite</i>
<i>Schmulpiatz</i>	<i>Šmulpjac</i>	<i>Smulnpiatz</i>
<i>Skopsluch</i>	<i>Ług</i>	
<i>Tenken-Berge</i>	<i>Teńki</i>	
<i>Theerofen-See</i>	<i>Maznik-jazor</i>	
<i>Ugring-See</i>	<i>Hugrink</i>	
<i>Winitzke Berge</i>	<i>Winicke góry</i>	
<i>Wolfsluch</i>	<i>Ług</i>	<i>Wolfslauch</i>
		<i>Wulschina</i>
<i>Zehmische Berge</i>	<i>Zemske gory</i>	

Da es hier nur um die Verdeutlichung der Unterschiede zwischen den Sammlungen geht, erfolgte die Darstellung in vereinfachter Form in alphabetischer Reihenfolge (abweichend von der originalen Anordnung). Zusätzliche Angaben, insbesondere zur Lage, wurden hier ebenso weggelassen wie der stereotype Zusatz zu allen Namen in der BFNS, dass sie aus dem „Volksmund“ stammen, also nicht aus Schriftquellen eruiert wurden. Natürlich wirft diese knappe Auflistung über die Feststellung der Unterschiede zwischen den Sammlungen hinaus zahlreiche weitere Fragen auf, insbesondere zu dem Verhältnis der niedersorbischen Namenformen zu den deutschen Pendanten bei Černík und zu deren Authentizität. Diesbezügliche Analysen wären jedoch verfrüht, weil die Aufbereitung der Flurnamensammlungen erst am Anfang steht.

Hier bleibt nur festzustellen, dass neben 14 Namen, die in beiden Sammlungen enthalten sind, mehr als 50 — also fast viermal so viele! — in einer von beiden fehlen. Dabei handelt es sich nicht um einen Ausnahmefall; vielmehr eher um ein Verhältnis, wie es auch in anderen Gemarkungen anzutreffen ist (vgl. auch Zschieschang, 2021). Die Gründe sind momentan noch schwer anzugeben. Einige dieser Bildungen (*vor Dorf, in Dorf, Bullwiese, Schinderkaite*) sind sprachlich recht belanglos und mögen deshalb nicht beachtet worden sein oder tatsächlich in den wenigen Jahrzehnten, die zwischen den beiden Sammlungen liegen, verschwunden oder neu entstanden sein. Vielleicht überschritt Černík in seiner Betrachtung auch die Grenzen der eigentlichen Gemarkung. Dennoch entgingen ihm einige explizit sorbische Namen.

Dies ist, insbesondere in einem größeren Kontext, noch genauer zu bearbeiten. Momentan ist aber eine Konsequenz entscheidend: angesichts dieser Divergenzen wäre eine bloße Addition verschiedener Namensammlungen nicht sachgerecht. Die Angabe, woher der einzelne Name stammt, ist wesentlich, und die Unterschiede müssen möglichst genau dokumentiert werden, damit sie bei späteren, eingehenden Forschungen auch nachvollzogen werden können. Dann kann jede Gemarkung diesbezüglich individuell untersucht werden, wobei sich aus einer größeren Zahl solcher Studien ein aussagekräftiges Gesamtbild ergibt. Dies schließt den Kreis zum Plädoyer für lokale Untersuchungen am Beginn dieses Beitrags. Für solche und natürlich auch anderweitig ausgerichtete Flurnamenforschungen gilt es momentan auf der Basis der vorhandenen Sammlungen solide und zeitgemäße Grundlagen zu schaffen. Die Voraussetzungen sind dabei gegeben, dies nicht nur für lokale Experten (bzw. citizen scientists) zu tun, sondern gemeinsam mit ihnen.

UNGEDRUCKTE QUELLEN

- Brandenburgische Flurnamensammlung (Geheimes Staatsarchiv Preußischer Kulturbesitz Berlin, X. HA Brandenburg, Rep. 16 Kleine Erwerbungen).
- Nachlass Černík (Sorbisches Kulturarchiv, XXXII Nachlass Arnošt Černík/Ernst Tschernik (1910–1988) — Projekt „Bevölkerungsstatistik der sorbischen Lausitz“ 1954–1958).
- Sächsische Flurnamensammlung (Sächsisches Hauptstaatsarchiv Dresden, Bestand 13403 Sächsische Flurnamenstelle, 1. Flurnamenforschung, 1.3. Verzeichnisse).
- Tschernik, E. (1958). Ausführlicher Abschlussbericht zur Forschungsarbeit, Typoskript, Sorbisches Kulturarchiv, ISL XXXII 22 D.

LITERATUR

- Alexander, G. (1965). *Die sorbischen Flurnamen des Kreises Bautzen (westlich der Spree)*. Leipzig. Phil. Diss.
- August, O. (1973). Beitrag zu den Fragen des hochmittelalterlichen Ausbaus von Tornow. In J. Herrmann (Hrsg.), *Die germanischen und slawischen Siedlungen und das mittelalterliche Dorf von Tornow, Kr. Calau* (= Schriften zur Ur- und Frühgeschichte, 26) (S. 337–357 + Beilage 7). Berlin: Akademie-Verlag.
- Bauer, G. (1965). Flurnamengebung als Feldgliederung. Ein kritischer Beitrag zur Methode der Flurnamenstatistik. In R. Schützeichel und M. Zender (Hrsg.), *Namenforschung. Festschrift für Adolf Bach zum 75. Geburtstag am 31. Januar 1965* (S. 245–263). Heidelberg: Universitätsverlag Winter.
- Bönisch, F. (1960). Die Fluren der Gemarkung Klein-Räschen vor Ausführung der Gemeinheitsteilung. *Jahrbuch für Brandenburgische Landesgeschichte*, 11, 101–117.
- Bönisch, F. und Krausch, H.-D. (1998). Grieben im Spree-Neiße-Kreis nach der Flurkarte von 1774. *Veröffentlichungen des Brandenburgischen Landesmuseums für Ur- und Frühgeschichte*, 32, 265–290.
- Čtšangš, K. [= Zschieschang, Ch.] (2018). Ūdensdzirnavu nosaukumi Oderas apkārtnē. Ieskats Leipcigas Humanitāro zinātņu centra „Vēsture un kultūra Centrāleiropas austrumu daļā“ onomastiskajā darbā [Names of Water Mills in the Oder River Basin. An insight into onomastic work at the GWZO in Leipzig]. *Onomastica Lettica*, 5, 75–94.
- Czopek, B. (1984). Apelatyw *majdan* w toponimii polskiej [Appellative *majdan* in Polish toponymy]. *Onomastica*, 29, 69–89.
- Czopek, B. (1988). *Nazwy miejscowe dawnej ziemi chełmskiej i belskiej (w granicach dzisiejszego państwa Polskiego)* [The Settlement Names of the Former Chełm and Belz Lands (Within the Borders of Present-Day Poland)]. Wrocław–Warszawa–Kraków: Ossolineum.
- Florek, M., & Wołoszyn, M. (Hrsg.). (2016). *Wczesnośredniowieczny zespół osadniczy w Czermnie w świetle wyników badań dawnych (do 2010). Podstawy źródłowe* [The Early Medieval Settlement Complex at Czermnio in the Light of Results from Past Research (up to 2010). Material Evidence]. (2 Bde.). Kraków–Leipzig–Rzeszów–Warszawa: Leipziger Universitätsverlag–Instytut Archeologii i Etnologii PAN–Instytut Archeologii URZ.
- Gansleweit, K. D. (1978). Die Flurnamen von Atterwasch. *Gubener Heimatkalender*, 22, 59–69.
- Gansleweit, K. D. (1982). *Untersuchungen zur Namenkunde und Siedlungsgeschichte der nordöstlichen Niederlausitz. Die Flur- und Ortsnamen im Bereich des früheren Stiftes Neuzelle* (= Deutsch-Slawische Forschungen zur Namenkunde und Siedlungsgeschichte, 34). Berlin: Akademie-Verlag.

- Gansleweit, K. D. (2006). Ergebnisse sprachkundlicher Untersuchungen des Flurnamenguts. In D. Karg und F. Schopper (Hrsg.), *Horno — zur Kulturgeschichte eines Niederlausitzer Dorfes* (Bd. 2, S. 483–500). Wünsdorf: Brandenburgisches Landesamt für Denkmalpflege und Archäologisches Landesmuseum.
- Hein, W. (1963). *Die sorbischen Flurnamen des Kreises Bautzen (östlich der Spree)*. Leipzig. Phil. Diss.
- Hoffmann, L. (1959). *Die slawischen Flurnamen des Kreises Löbau* (= Deutsch-Slawische Forschungen zur Namenkunde und Siedlungsgeschichte, 9). Halle/Saale: VEB Max Niemeyer Verlag.
- Jordan-Slepjanski, H. (1913). Dozbërka k lež. mjenam Grodkowskeho wokrjesa [Gleanings (i. e. supplements) to the minor place names of the district Grodk/Sprenberg]. *Časopis Mačicy Serbskeje*, 14, 123–126. <https://www.serbski-institut.de/de/dnlarchiv/cms-1913.2107.pdf>
- Krüger, W. (1912/1913). Die Flurnamen des Stadtgebietes Luckau. *Niederlausitzer Mitteilungen*, 12, 218–251.
- Kuba-Słomęński, [...]. (1913). Leżownostne mjena Grodkowskeho wokrjesa [Minor place names of the district Grodk/Sprenberg]. *Časopis Mačicy Serbskeje*, 14, 97–103. <https://www.serbski-institut.de/de/dnlarchiv/cms-1913.2107.pdf>
- Kühnel, P. (1890–1899). Die slavischen Orts- und Flurnamen der Oberlausitz. *Neues Lausitzisches Magazin*, 66, 209–261; 67, 43–126; 69, 1–48 und 257–283; 70, 57–99; 71, 241–288; 73, 125–179; 74, 193–271; 75, 169–253. Neudruck (1982) hrsg. von E. Eichler. Leipzig: Zentralantiquariat der DDR.
- Lehmann, R. (1979). Verzeichnis der Flurnamen und Örtlichkeitsbezeichnungen im Senftenberger Stadtgebiet vor der Industrialisierung (nebst 2 Karten). In R. Lehmann (Hrsg.), *Quellen zur Geschichte der Niederlausitz* (Bd. 3, S. 185–244). Köln: Böhlau Verlag.
- Maříková, M., & Zschieschang, Ch. (Hrsg.). (2015). *Wassermühlen und Wassernutzung im mittelalterlichen Ostmitteleuropa* (= Forschungen zur Geschichte und Kultur des östlichen Mitteleuropa, 50). Stuttgart: Franz Steiner Verlag.
- Mielzarek, Ch., & Zschieschang, Ch. (Hrsg.). (2019). *Usus aquarum. Interdisziplinäre Studien zur Nutzung und Bedeutung von Gewässern im Mittelalter* (= Forschungen zur Geschichte und Kultur des östlichen Mitteleuropa, 54). Wien–Köln–Weimar: Böhlau Verlag. <https://www.vr-elibrary.de/isbn/9783412500870>
- Muka, A. (1918/1984). Bausteine zur Heimatkunde des Luckauer Kreises. Luckau: Verlag des Kreis Ausschusses des Luckauer Kreises. Teilweiser Neudruck in: E. Mucke/A. Muka, *Abhandlungen und Beiträge zur sorbischen Namenkunde (1881–1929)*, hrsg. von E. Eichler (S. 399–482). Köln–Wien: Böhlau Verlag.
- Muka, E. [= Muka, A.] (1927–1929/1984). Serbske leżownostne mjena a jich woznam [Sorbische Flurnamen und ihre Bedeutung]. *Slavia Occidentalis*, 6, 225–253; 8, 83–156. Neudruck in: E. Mucke/A. Muka (1984). *Abhandlungen und Beiträge zur sorbischen Namenkunde (1881–1929)*, hrsg. von E. Eichler (S. 295–398). Köln–Wien: Böhlau Verlag.
- Rostok, M. (1887). Leżownostne mjena [Minor Place Names]. *Časopis Mačicy Serbskeje*, 40, 3–50. <https://www.serbski-institut.de/de/dnlarchiv/cms-1913.2107.pdf>
- Rymar, E., & Czopek, B. (1993). Nazwy młynów i osad młyńskich na terenie dawnej Nowej Marchii [Names of mills and mill settlements in the area of the former New March]. *Onomastica Slavogermanica*, 18, 61–115.
- Salamon, M., & Wołoszyn, M. et al. (Hrsg.). (2012). *Rome, Constantinople and Newly-Converted Europe: Archaeological and Historical Evidence*. 2 Bde. Kraków–Leipzig–Rzeszów–Warszawa: Leipziger Universitätsverlag–Instytut Archeologii i Etnologii PAN–Instytut Archeologii URZ.
- Schäfer, B. (2010). Das lineare Dorf oder die landschaftsräumliche Revolution. Von der Wandlung einer Kulturlandschaft im 19. Jahrhundert im Einzugsgebiet der Kamienna in Polen. In B. Perlich,

- & G. van Tussenbroek (Hrsg.), *Mittelalterliche Architektur: Bau und Umbau, Reparatur und Transformation. Festschrift für Johannes Cramer zum 60. Geburtstag* (S. 219–234). Petersberg: Michael Imhof Verlag.
- Schurmann, P. (2020). Bogumil Šwjela und sein politisches Vermächtnis. Zwischen Loyalität und kritischer Distanz. *Lëtopis*, 67, 4–20.
- Schwela, Ch. G. (1958). *Die Flurnamen des Kreises Cottbus* (= Veröffentlichungen des Instituts für Slawistik, 17). Berlin: Akademie-Verlag. Neudruck (2019) Bautzen: Domowina-Verlag.
- Sperber, W. (1967). *Die sorbischen Flurnamen des Kreises Kamenz (Ostteil)* (= Deutsch-Slawische Forschungen zur Namenkunde und Siedlungsgeschichte 18). Berlin: Akademie-Verlag.
- Šrámek, R. (2010). Zur Typologie der Flurnamen. In H. Bergmann, & P. Jordan (Hrsg.), *Geographische Namen — Vielfalt und Norm. 40 Jahre institutionalisierte Ortsnamenforschung und -standardisierung in Österreich. 65. Geburtstag von Isolde Hausner. Akten des Internationalen Symposions Wien, 10. und 11. März 2009* (S. 125–135). Wien: Praesens Verlag.
- Wołoszyn, M. (Hrsg.). (2017). *From Cherven' Towns to Curzon line. The lands on the Middle Bug during the Middle Ages and the historiographic perspective on the formation of Poland's eastern border, 18th-21st cc. = Od Grodów Czerwieńskich do linii Curzona. Dzieje środkowego Pobuża w wiekach średnich oraz postrzeżenie formowania się wschodniej granicy Polski w historiografii XVIII-XXI w.*, 2 Bde. Kraków–Leipzig–Rzeszów–Warszawa: Leipziger Universitätsverlag–Instytut Archeologii i Etnologii PAN/Instytut Archeologii UR.
- Wołoszyn, M. (Hrsg.). (2018). *The Medieval Settlement Complex at Gródek upon the Bug River in the Light of Results from Past Research (1952–1955). Material Evidence*. Kraków–Leipzig–Rzeszów–Warszawa: Leipziger Universitätsverlag–Instytut Archeologii i Etnologii PAN/Instytut Archeologii UR.
- Zscheschang, Ch. (2003). „Das Land tuget gar nichts.“ *Slaven und Deutsche zwischen Elbe und Dübener Heide aus namenkundlicher Sicht* (= Namenkundliche Informationen, Beiheft 22). Leipzig: Universitätsverlag.
- Zscheschang, Ch. (2005). Flurnamen als Indikatoren hochmittelalterlicher Siedlung — der Raum um Wittenberg. In A. Burkhardt, U. Föllner, & S. Luther (Hrsg.), *Magdeburger Namenlandschaft. Onomastische Analysen zu Stadt und Region in Geschichte und Gegenwart* (S. 187–209). Frankfurt am Main: Peter Lang.
- Zscheschang, Ch. (2011a). Flurnamenforschung und Flurforschung — eine Symbiose? In W.-A. Frhr. von Reitzenstein (Hrsg.), *Flurnamen, Straßennamen. Jahrespreise 2006, 2007, 2008 der „Henning-Kaufmann-Stiftung zur Förderung der deutschen Namenforschung auf sprachgeschichtlicher Grundlage* (S. 139–180). Hildesheim–Zürich–New York: Georg Olms Verlag.
- Zscheschang, Ch. (2011b). Der letzte Rest. Zur Benennung peripherer Flächen auf dörflichen Gemarkungen. In E. Meineke und H. Tiefenbach (Hrsg.), *Mikrotoponyme. Jenaer Symposion 1. und 2. Oktober 2009* (S. 325–349). Heidelberg: Universitätsverlag Winter.
- Zscheschang, Ch. (2014). Was macht die Namenkunde am GWZO? *Mitropa. Jahresheft des GWZO*, 2014, 61–63. https://www.leibniz-gwzo.de/sites/default/files/dateien/PDF_Mitropa_2014.pdf
- Zscheschang, Ch. (2015a). Zur Benennung von Mühlen im Mittelalter. In M. Maříková, & Ch. Zscheschang (Hrsg.), *Wassermühlen und Wassernutzung im mittelalterlichen Ostmitteleuropa* (S. 193–232). Stuttgart: Franz Steiner Verlag.
- Zscheschang, Ch. (2015b). Zur Rolle von Flurnamen in der Kulturlandschaft und der Kulturlandschaftsforschung. In B. Aehnlich, & E. Meineke (Hrsg.), *Namen und Kulturlandschaften* (= Onomastica Lipsiensia, 10) (S. 375–397). Leipzig: Universitätsverlag.
- Zscheschang, Ch. (2017). Das früh- und hochmittelalterliche Siedlungsumfeld von Trepca, Czeremno und Gródek im Lichte der Toponomastik. Eine methodische und areale Standortbestimmung = Osadnictwo wokół Trepca, Czeremno i Gródka we wczesnym średniowieczu okiem językoznawcy. Uwagi metodyczne i analiza przestrzenna. In: M. Wołoszyn (Hrsg.),

- From Cherven' Towns to Curzon Line. The Lands on the Middle Bug During the Middle Ages and the Historiographic Perspective on the Formation of Poland's Eastern Border, the 18th–21st Century = Od Grodów Czerwieńskich do linii Curzona. Dzieje środkowego Pobuża w wiekach średnich oraz postrzeżenie formowania się wschodniej granicy Polski w historiografii XVIII–XXI wieku* (S. 161–227). Kraków–Leipzig–Rzeszów–Warszawa: Leipziger Universitätsverlag–Instytut Archeologii i Etnologii PAN/Instytut Archeologii UR.
- Zscheschang, Ch. (2018). Zur Entstehung von Mühlennamen. Ein Beispiel aus dem mittleren Odergebiet. In R. Heuser, & M. Schmuck (Hrsg.), *Sonstige Namenarten. Stiefkinder der Onomastik* (S. 69–98). Berlin–New York: de Gruyter.
- Zscheschang, Ch. (2019). Badania toponomastyczne okolic Grodów Czerwieńskich we wczesnym średniowieczu [Toponomastic research in the surroundings of the Cherven' Towns in the early and High Middle Ages]. In A. Chomová, J. Krško, & I. Valentová (Hrsg.), *Konvergenecia a divergenecia v propriálnej sfére. 20. slovenská onomastická konferencia Banská Bystrica 26.–28. júna 2017. Zborník referátov* [Convergence and Divergence in the Proprial Sphere. Proceedings of the 20th Slovak Onomastic Conference. Banská Bystrica 26–28 June 2017] (S. 151–163). Bratislava: VEDA.
- Zscheschang, Ch. (2020). Die Mark Schmelz in der Dübener Heide. Ein Exempel in Sachen Flurnamenforschung. *Namenkundliche Informationen*, 112, 419–450. <https://nbn-resolving.org/urn:nbn:de:bsz:15-qucosa2-758150>
- Zscheschang, Ch. (2021). Die Erforschung sorbischer Flurnamen in der Niederlausitz. Forschungsstand und Perspektiven. *Namenkundliche Informationen*, 113, in print.

SUMMARY

PERSPECTIVE OF THE RESEARCH ON MICROTOPYNOMS IN SORBIAN LUSATIA

When it comes to investigating minor place names, there is a broad range of methods available, reflecting the heterogeneous nature of this class of proper names. Probably the most suitable approach is to examine microtoponyms from the angle of an individual settlement within its boundaries, since it is home to a specific communication community. Seen from this perspective, it becomes apparent that instead of merely a set of individual names, microtoponyms represent a tangle of relations between these names as well as of concepts and analogies, etc.

To obtain an extensive picture of this tangle, as many sources as possible need to be considered. When presenting minor place names as part of Sorbian cultural heritage, a specific situation applies: the high number of different regional and local collections. Many of them have been published: some cover large parts of Lusatia, while others are confined to individual settlements; some of them are onomastic studies with extensive analyses, others are merely uncommented lists of names. Furthermore, there are several handwritten collections in the archives comprising thousands of names. Substantial parts of the study areas overlap. Although one might expect the same names to be found in these different collections, there are in fact remarkable divergencies, as demonstrated here by an example. All in all, Lusatia offers diverse material for research on minor place names. Moreover, the fact that many people are still interested in these names presents a good opportunity for citizen science, which could and should play an important role in future research.

Keywords: minor place-names, name collections, Sorbian cultural heritage, citizen science

EINE NEUE BIBLIOGRAPHISCHE SAMMLUNG ZU EUROPÄISCHEN ORTS-, FLUR- UND GEWÄSSERNAMEN — HINWEISE ZUR BENUTZUNG¹

Schlüsselwörter: Ortsnamen, Flurnamen, Gewässernamen, Europa, Bibliographie

Eine überzeugende Deutung eines geographischen Namens kann nur dann gelingen, wenn umfangreiche Vorarbeiten erfolgt sind. Zum einen ist es notwendig, eine sorgfältige Sammlung der historischen Überlieferung des Namens vorzunehmen, wobei man natürlich auf zuverlässige Editionen der Texte angewiesen ist.

Zum zweiten ist es unerlässlich, nach ähnlichen Namen, nach Vergleichsnamen und nach Namenparallelen zu suchen, sei es für das Grundwort oder die Ableitungsgrundlage — beides ist von großem Nutzen.

Im Grunde gilt dafür ein altes Wort der Onomastik auch noch heute: Erst sammeln, dann deuten. W. Eilers (1982, S. 49) hat das wie folgt ausgedrückt: „Erst sammeln und klassifizieren, dann sprachlich-geschichtlich analysieren! Alle Erfolge, alle Einsichten, die ich auf dem Gebiete der Namenforschung zu verzeichnen habe, sind auf diese Weise gewonnen worden“.

Hat man genügend Material für einen Ortsnamen und seine möglichen Parallelen gesammelt, so empfiehlt sich noch ein dritter Weg: die Kartierung des Namens und seiner Parallelen, worunter z. B. Kartierungen des Grundwortes, der Bestimmungswörter und der Namenbildungselemente zu verstehen sind. Th. Frings (1957, S. 9) hat das mit deutlichen Worten unterstrichen: „Den Karten messen wir besondere Bedeutung zu. Ihre plastische Art vermag mehr zu sagen als das Gerede vieler Seiten“.

Um diesen Bedingungen — vor allem der letzten — gerecht zu werden, ist lange Sammelarbeit über Jahre und Jahrzehnte hinweg notwendig. Das betrifft alle großen

¹ Wesentliche Teile dieser Abhandlung - außer den Hinweisen auf die Internetdatei - sind von mir schon in der Publikation Udolph (1979) an verschiedenen Stellen publiziert worden. Allerdings sind die Ergebnisse der damaligen Studie, die sich auf die Ausbreitung südslawischer Stämme bezogen haben, von der Fachwelt unberücksichtigt geblieben. Ich halte sie aber für zu wichtig, als dass sie unberücksichtigt bleiben sollten.

onomastischen Unternehmungen, so z. B. auch die große Sammlung der polnischen Ortsnamen in Kraków (NMPol) oder der altpolnischen Personennamen (SSNO).

Zu welchen interessanten Ergebnissen die Sammlung und Kartierung slavischer Orts- und Gewässernamen führen können, hat vor Jahrzehnten J. Zaimov (1967, Beilage) anhand einer Verbreitungskarte südslavischer Stämme zeigen können (Karte 1).

Karte 1. Quelle: Zaimov, 1967, Beilage

Diese Karte von J. Zaimov zeigt allerdings nur die Zuwanderung slavischer Stämme im Osten des Balkans, der Westen ist hier nicht erfasst worden. Diese Lücke kann durch weitere Sammlungen und Kartierungen anderer slavischer geographischer Namen aber geschlossen werden. Ich werde darauf noch zu sprechen kommen.

Hauptzweck meines Beitrages ist es, auf eine sehr umfangreiche Sammlung von geographischen Namen hinzuweisen, die seit einigen Monaten im Internet frei verfügbar ist. Sie entstand im Verlauf der letzten 50 Jahre. Da zu Beginn der

Sammlung (1970) weder Internet, noch EDV oder Computer zur Verfügung standen, wurde die Sammlung nach der nur damals möglichen Methode angelegt: auf Papier. Eine andere Möglichkeit gab es nicht. Das entsprach damals dem wissenschaftlichen Standard und wurde zum Beispiel bei dem Versuch, einen „Neuen Förstemann“ in Freiburg zu erstellen, angewandt, aber auch für die Sammlung des NMPol in Kraków. Der Autor dieses Beitrages hatte vor einigen Jahren die Möglichkeit, diese Sammlung zu sehen und für einige Recherchen zu nutzen.

Die jetzt neue vorgelegte Sammlung, um die es in diesem Betrag geht, ist nun im Internet frei zugänglich².

Ich gebe im Folgenden eine kurze Beschreibung der Datei und Hinweise zur Benutzung.

ZUR ENTSTEHUNG DER DATEI

Die Sammlung enthält eine große Menge von geographischen Namen, geschätzt etwa 450.000. Sie war zunächst nur für den slavischen Raum (jetziges und ehemaliges Siedlungsgebiet slavischer Stämme) angelegt. Im Laufe der Zeit wurden dann auch Namen aus angrenzenden Regionen aufgenommen, vor allem Dingen deshalb, weil es sich im Verlauf der Arbeit herausstellte, dass das slavische Siedlungsgebiet Namen enthält, deren Bearbeitung und sinnvolle Deutung nur unter Einbeziehung auch außerslavischer Toponyme und Hydronymie möglich ist.

Die Sammlung ist in erster Linie eine Verweisdatei. Anfangs ist versucht worden, auch Deutungen und Anmerkungen zu den einzelnen Namen hinzuzufügen, aber die Fülle des Materials — das slavische Siedlungsgebiet reicht von der Elbe bis zur Kamtschatka und von der Ostsee bis nach Griechenland — erlaubte schon bald diese Ausweitung nicht. In gewissem Sinn kann die Sammlung mit dem von R. Schützeichel herausgegebenen und von seinen Mitarbeiterinnen und Mitarbeitern bearbeiteten Register der Beiträge zur Namenforschung, Band 1–16, Heidelberg 1969, verglichen werden, ein Register, das man auch heute noch mit Gewinn nutzen kann.

AUFBAU DER KARTEI

Kernstück ist die alphabetische Zetteldatei. Sie enthält ca. 450.000 Zettel. Man wird bei der Nutzung sehen, dass es sich um eine relativ einfache Sammlung handelt, man darf sie vielleicht auch als primitiv bezeichnen. Das liegt zu einem Teil daran, dass dem Verfasser zu Beginn der Sammlung nicht bewusst war, wie

² Sie steht auf der Internetseite: https://adw-verwaltung.uni-goettingen.de/ortsnamen/images_lightbox.php

das Verfahren im Einzelnen ablaufen sollte und was sich aus den ersten kleinen Anfängen heraus entwickeln sollte.

Die Hauptkartei ist alphabetisch angeordnet. Einem Namen A a folgen also *Aar*, *Abalon*, *Achalm* usw. Aber es gibt Besonderheiten, die in hohem Maße durch die Alphabete vor allem der osteuropäischen Sprachen und auch die Umsetzung von kyrillischen Schriften bedingt sind. Dazu gehören etwa die Einordnung von *-q-* (hinter *-a-*), *-ę-* (hinter *-e-*), *-ć-* = *-c-*, *-č-* (hinter *-c-*), *-v-* = *-w-* usw. Die Einzelheiten werden in einem einführenden Abschnitt unter „Entstehungshinweise“ und „Nutzungshinweise“ aufgeführt.

Der Vorgang der Nutzung kann etwa wie folgt umschrieben werden.

Sucht man nach einem bestimmten Namen, z. B. *Hubatá*, so findet man nach der Suche nach Namen mit dem Anfangsbuchstaben *H-* und der Unterabteilung *Hu-* zwischen *Hubarna* und *Hubava* die folgende Karteikarte:

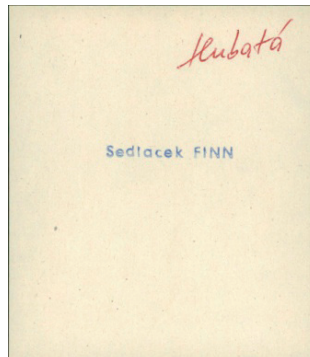

Abbildung 1. Karteikarte *Hubatá*

Die Karte enthält die Information, dass der Name in einer Publikation „Sedlacek, FINN“ enthalten ist. Im Literaturverzeichnis steht die Auflösung der Abkürzung:

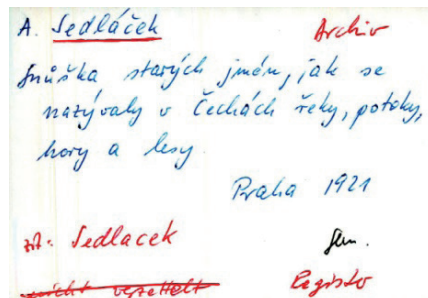

Abbildung 2. Literatureintrag

Diese Karteikarte enthält auch Information über den Standort der Publikation. Aus der Karte ergibt sich auch, dass die Publikation ein Register enthält, in der weitere Informationen enthalten sind. Darauf verweist auch der Eintrag auf der Karteikarte „Sedlacek, FINN“. Die Publikation enthält nämlich mehrere Register, darunter eines, dass der Autor der Kartei „FINN“ = Flurnamen genannt hat. Greift man zu dem Band von A. Sedláček (1920, heute bequem zugänglich im Internet), so findet man dort das Register *Abecední seznam hor a lesův*. Darin schließlich steht der Name *Hubatá* mit der weiteren Angabe „(6-VIII) 71“. Auf der angegebenen Seite 71 steht schließlich der Eintrag „Hubatá něm. Hubata u Domaslavě proti Krasíkovu“. Damit ist der Name lokalisiert und kann kartiert werden.

Man sieht, die Nutzung der Datei ist nicht einfach und die Frage, wo sich ein gesuchter Name befindet und was an der betreffenden Stelle über ihn eventuell gesagt wird, muss dann in der genannten Publikation nachgesehen werden.

BEISPIELE DER NUTZUNG DER KARTEI. WANDERUNG VON SLAVISCHEN STÄMMEN AUF DEN BALKAN

Ich greife die oben abgebildete Verbreitungskarte südslavischer Stämme von J. Zaimov wieder auf und möchte zeigen, dass eine möglichst umfassende Kartierung von slavischen Orts-, Flur- und Gewässernamen, die bei J. Zaimov erkennbare Zuwanderung slavischer Stämme mit weiteren und sicheren Hinweisen entscheidend stützen kann. Dazu nutze ich die beschriebene Datei.

In den slavischen Sprachen gibt es Appellativa, die in verschiedener Weise von einer Wurzel **mok-*, wozu auch *močiti* ‘feucht, nass machen, einweichen, erweichen (z. B. Hanf)’ abgeleitet sind, zumeist mit Hilfe des Suffixes *-*dlo*. Daneben treten aber auch -*l*-Bildungen auf. Neben *močiti* gibt es auch einen Verbalstamm *močati*, der in ähnlicher Weise eine Grundlage bilden kann.

Aus der großen Zahl von Wörtern, die hier genannt werden können, nenne ich nur russ. *močalo* ‘zerfaserter Lindenbast’, russ. dial. *močilo*, *močalo* ‘niedriger, sumpfiger Ort, Wagenspur, Teich’, ukrain. *mocylo* ‘kleiner Teich, Pfütze, Ort im Fluß, wo Flachs oder Lein eingeweicht wird’, poln. *moczadlo* ‘sumpfiger, mit Wasserpflanzen bewachsener Grund, Sumpf’, poln., altpoln. (seit dem 13. Jahrhundert) *moczydło* ‘nasser Boden, Sumpfboden, Sumpf, Morast, Moor, Lache, Tümpel’, tschech., slovak. *močal*, *močalina*, *močalisko* u.a. ‘Sumpf, Morast, Moor, feuchte Stelle auf einem Feld oder einer Wiese’.

Auch im Slovenischen, Sorbischen, Kroatischen und Serbischen sind Entsprechungen bezeugt. Aus dem Slavischen entlehnt sind alban. *moçali*, *maçal* ‘Morast’ und ungar. *mocsolya* ‘Pfütze, Hanfröste’.

Soweit ein kurzer Blick in die Appellativa. Wichtiger aber ist die Frage, wo sich davon abgeleitete geographische Namen finden, wie sie gestreut sind und wo sie fehlen. Dazu trägt die angesprochene Datei entscheidend bei.

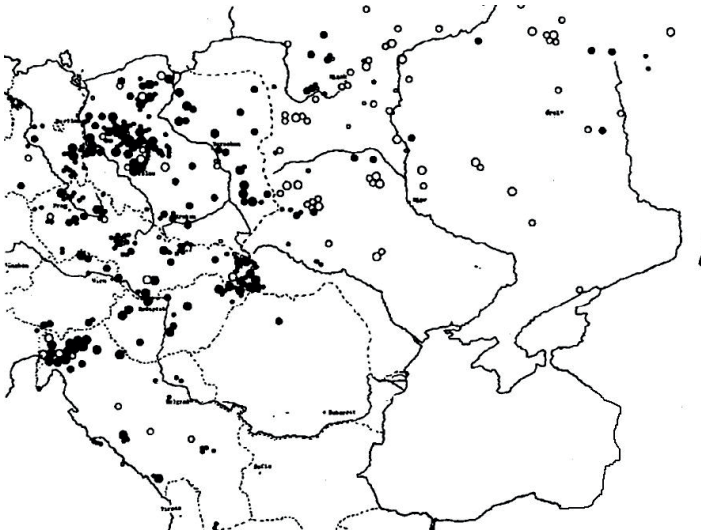
Sie enthält — geschätzt — ca. 200–300 Orts-, Flur- und Gewässernamen. Im Einzelnen sind die folgenden Ableitungen:

Moczydło, Močidlo, Močidlo, Moczadło, Močil, Mociul, Močil', Moczal, Močidla, Močidla, Modschiedl, Moczydla, Močila, Močila, Močily, Močidly, Moczyły, Močile, Mošile, Močyla, Μουτσύλα, Moczadla/Moczadla, Močedla, Močály, Moczadły, Maczuly, Mačuly, Maczule, Močuly usw. Es gibt noch weitere Varianten, z. B. durch deutschen, rumänischen und ungarischen Einfluss lautlich umgestaltet.

Ebenfalls häufig sind, wie im Slavischen nichts anders zu erwarten, Ableitungen mit Suffixen. Die Datei enthält z. B. das im Slavischen häufige Suffix *-ica* in *Mötzlich*, Ort bei Halle, *Močidlice, Moczalica*. Häufiger sind Erweiterungen mit **(b)-* wie *Močilnica, Moczydlnica*. Ein Suffix **-bc-* liegt vor in *Močidlec, Močilec, Moczulec, Mačýlca, Močidlce*. Das Bildungselement **isk(y)o-* darf vermutet werden in *Mačališće, Močalište, Mačulišće, Močylyšća* u. a. m.

Schließlich erwähne ich hier noch Bildungen mit dem Suffix **(b)n-ica*: *Močilnica, Moczydlnica*. Weitere Bildungen sind Namen mit den Suffixen **-bc-*, **-bk-*, **-čk-*, **-inčk-*. Weiteres übergehe ich hier.

Diese stereotype und vielleicht als eintönig empfundene Sammlung gewinnt ihren Wert durch deren Kartierung (Karte 2).

Karte 2. Verbreitung von *močylo, moczydło* in slavischen Ortsnamen

Der Schwerpunkt dieser geographischen Namen liegt im westslawischen Bereich, vor allem Polen hat daran einen hohen Anteil. Daneben fallen

Konzentrationen im slovakisch-ukrainischen Grenzgebiet und in Slovenien auf. Vor allem aber fällt auf, dass das Ostslavische nur geringen Anteil an der Verbreitung hat.

Ich sehe hier die Möglichkeit zu folgender Interpretation: wir wissen, dass slawische Stämme etwa seit dem 5./6. Jh. auf ihrer Ausbreitung nach Süden aus einem Bereich nördlich der Karpaten gekommen sein müssen. Ich denke, es ist nicht zu gewagt, wenn man die Ausbreitung in Ungarn und Slovenien als Kennzeichen der Siedlungsbewegung von dem Bereich nördlich der Karpaten auf den Balkan interpretiert. Dabei bietet sich als ein Bereich der Wanderung seit der Bronzezeit, aber wahrscheinlich auch schon früher genutzte Weg durch die Mährische Pforte an. Hier wird auch zu mindestens ein Zweig der Bernsteinstraße vermutet, die schon in der Tabula Peuteringiana beschrieben worden ist.

Abbildung 3. Bernsteinstraße

Von Slovenien aus greifen dann einzelne Spuren der slawischen Namen über Kroatien nach Serbien, Albanien und Nordmazedonien aus. Dann enden die Ortsnamen.

Auffallend ist, dass Rumänien und Bulgarien nur geringe oder gar keine Ortsnamen kennen.

Bevor ich weitere Schlüsse ziehe, empfiehlt es sich, anhand der Datei ein weiteres Appellativum in gleicher Weise zu untersuchen.

Ich habe dazu slavisch *luža* ausgewählt. Man findet es als ein auch heute noch bekanntes Wort im Ukrainischen (*lúža, lužok*), im Weißrussischen (*lúža*, auch als *lúžyna* usw.), schon im Altrussischen (*luža*), in polnischen Dialekten (*luža*, auch als *lužyna*), im Sorbischen (*luža*), im Tschechischen und Slovakischen (*louže, louž, luža*), alttschechisch *lúže*, ferner im Slovenischen (*luža*, auch als *lúžica*) und im Kroatischen und Serbischen als *luža*. Es bedeutet u.a. „Pfützte, Lache, mit Wasser gefüllte Vertiefung, Sumpf, Teich, Morast“ u.a.

Es wird übereinstimmend auf indogermanische Grundlagen zurückgeführt und es ist als Lusche „unreine Flüssigkeit, Teich, Flüssigkeitsansammlung“ in das Deutsche entlehnt worden.

In geographischen Namen kann es recht sicher nachgewiesen werden. Aus der erwähnten Datei nenne ich hier nur in Auszügen:

Luž, auch *Lausche, Luža, Luža, Louž, Louže, Luže, Luže*, ferner in zumeist eingedeutschter Form als *Laus, Laussa, Lausche, Lause, Lauße, Luscha, Lusche, Lauz* und *Lusua* belegt. Mit Suffixen sind gebildet *Lužac, Lužec, Lužec*. Bei Namen wie *Lužná, Loužná* und ähnlichen nicht sicher, ob sie von **luža* abgeleitet sind oder von **lqg-*. Bei Ableitungen mit **-bk-//*-bk-* liegt zumeist *luža* mit seinen Entsprechungen vor: *Loužek, Lužek*, aber letzte Sicherheit kann man nicht gewinnen. Auf weitere, zumeist unsichere Namen gehe ich hier jetzt nicht näher ein.

Wichtig ist nun die Kartierung (Karte 3).

Karte 3. Verbreitung von **luža* in slavischen Ortsnamen

Die Verbreitung lässt Häufungen im russischen und weißrussischen, im böhmisch-altorbischen und im slovenischen Sprachgebiet erkennen. Es gibt Deckungen mit der Streuung der von *močylo* bzw. *moczydło* abgeleiteten Namen und es zeigt sich deutlich, dass die Namen zum Balkan hin den Westen in Slovenien und ein wenig noch in Kroatien erreichen, den Osten aber bis hin zu Bulgarien nicht berühren. Wir werden gleich an anderen Verbreitungen slavischer Namen sehen, dass es auch ganz andere Verbreitungen gibt, die den Westen (Slovenien, Kroatien, Albanien) völlig aussparen und entgegengesetzt im Osten (Moldau, Dobrudscha, Bulgarien) ihr Verbreitungsgebiet haben.

Es gibt weitere slavische Wasserwörter, deren Vorkommen in geographischen Namen die Zuwanderung von slavischen Stämmen nach Süden auch für den Osten des Balkans deutlich nachzeichnet. Es geht hier um eine Bewegung, die von den alten Siedlungsgebieten nördlich der Karpaten dem Lauf der Gebirgskette folgt und über Moldau und die Dobrudscha Bulgarien erreicht und z.T. noch weiter nach Süden vorstößt. Dazu biete ich im Folgenden zwei Beispiele.

Zum einen sind es Ortsnamen, die von slavisch *izvor* „Quelle“ abgeleitet sind, zum andern ist slavisch *bagno* „Sumpf, Morast“ das zugrunde liegende Wort.

Ein slavisches Appellativum, das vor allem in der Bedeutung „Quelle“ in den slavischen Sprachen bezeugt ist, lässt sich am ehesten auf einen urslavischen Ansatz **jъz-vorъ* zurückführen. Hierzu gehören u.a. schon altrussisch *izvorъ* „Quelle“, ukrain. *jezviro, izvór, zvir, izvir, -oru* u.a.m. „Niederung zwischen Erhebungen; Quelle; Schlucht; Schlucht, in der ein Bach fließt“ u.ä., poln. *zwór, -oru, zwora, -y* (mit etwas abweichender Bedeutung) „Rinne zwischen zwei Bergen in den Karpaten“, bulgar. *izvor* „Ort, wo Wasser herausfließt“, serb., kroat. *izvor, zvir, izvir* „Quelle, Born, Strudel“, altserb. *izvorъ* „fons“, sloven. *izvòr, -vóra* „Quelle, Ursprung, Grund“, *izvornik* „Quelle“, altkirchenslav. *izvorъ* „Quelle“.

Das slavische Wort ist in das Rumänische entlehnt als *izvór*, plural. *izvoáre, -voára* „Quell, Quelle“, ins Aromunische als *izvur*, ins Albanische als *xvor, dzvor*, vielleicht auch in Dialekte des Griechischen als βίπέ.

Die Zuordnung von geographischen Namen zu den slavischen Wörtern ist zumeist unkompliziert. Die angesprochene Datei bietet eine Fülle von Beispielen: *Izvor, Izvur, Izwór, Izwor, Izvór, Izvóry, Iswor, İzvar*. Mit westslavischer und ukrainischer dialektaler Lautentwicklung **jъz- > z-* kann man hier anschließen: *Zwor, Zwór, Żwir, Zwór, Zvür* und andere. Auch Formen mit Artikel sind belegt: *Izvorūt, İzvarūt, İzvurūt, İzvoreto, Izvorjeto, İzvorete, İzvurti*, ebenso wie Pluralformen: *Izvori, Izvory, Izwory, Zwori, Zwory* u.a.m.

Weiter gibt es Namen, die offenbar von Rumänen gegeben worden sind. Ich habe sie dennoch aufgenommen, weil deren geographische Streuung wichtig für die Bestimmung möglicher Kontaktzonen zwischen Slaven und Rumänen sein dürften: *Izvoare, Izvora, Izvore, Izvoáre, Izvoarele, Izvoralu*. Auch Suffixbildungen

fehlen nicht, ich nenne hier nur: *Izvorec*, *Zworzec*, *Zworec*, *Zvoreč*, *Zworzecz*, *Izvorci*, *Izvorštica*, *Izvoršnica*, *Zvoryk*, *Zvirnyk*, *Zvornik*, *Izvorsko*, *Izvorište*, *Izvorovo*, *Ivzórak*, *Zvórja* u.a.m.

Karte 4. Verbreitung von *jъzvorъ in slavischen Ortsnamen

Mit einem Blick erkennt man, dass die Verbreitung dieser Namen entscheidend von der der vorigen Karten, also der Verbreitung *von luža* und *močylo, moczydło* abweicht: Ungarn, Slovenien, Kroatien und Albanien haben keinerlei Anteil an der Streuung. Diese reicht vielmehr ausgehend von ihrem Zentrum nördlich der Karpaten über die Bukowina bzw. Siebenbürgen/Rumänien bis nach Serbien, Bulgarien und Nordgriechenland. Es ist ein ganz anderer Verbreitungsweg als bei den oben behandelten zwei Appellativen. Das kann noch durch ein weiteres „Wasserwort“ und dessen Vorkommen in geographischen Namen verdeutlicht und verstärkt werden.

Es geht um slavisch *bagno*, ein Wort, das in den slavischen Sprachen wie folgt bezeugt ist: russ. dial. (nur in den an die Ukraine und Weißrußland angrenzenden Gebieten) *bagnó* „niedrige, sumpfige Stelle, Morast“, ukrain. *báhno* „Sumpf, Morast“ (dazu Ableitungen wie *bahnýsko, bahnýšče, bahnovys'ko* mit ähnlichen Bedeutungen), weißruss. *báhna* „unzugänglicher Torfsumpf, Sumpf, Morast“, poln. *bagno* „Sumpf, Moor“ (mit Ableitungen wie *bagnowisko*), schon altpoln. *bagno* „palus, stagnum, limus“, auch „ledum palustre“, sorb. *bahno, bagno* „Sumpf, Morast, Bruch; Sumpforst“ (dazu Ableitungen wie *bahniško, bahnišćo, bahnowizna* u.a.), polab. *bógnö* „Sumpf“, tschech. *bahno* „Sumpf, Schlamm, Morast“, dial. auch *behno* (mit Ableitungen wie *bahnisko, bahniště, bahnovina* u.a.), slowak. *bahno* „Sumpf, Morast“. Im Südslavischen sind Entsprechungen nicht nachzuweisen, aber das Wort ist entlehnt in das Rumänische als *bahnă*.

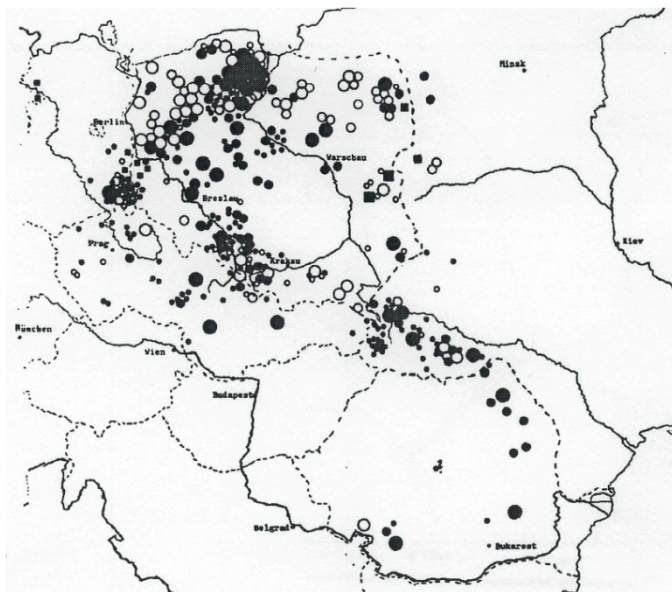
Der Blick in die Namen zeigt starkes Vorkommen in der Lausitz, in Nord-, West- und Südpolen und im ukrainischen Vorkarpatenland. Die folgenden Namen lassen sich mit Hilfe der hier in Rede stehenden großen Namendatei nachweisen und kartieren:

Bagno (sehr häufig), *Bahno, Bahne, Begno*, plurale Bildungen wie *Bagna, Báhna, Bahna, Behna, Bahnă*, Suffixbildungen wie *Bahneć, Bahenec, Bagenz, Bagnowce, Bagieniec, Bahnica, Bahnița, Bagnica, Bagienica, Bagienice, Bagiennica, Bagienek, Bagienka, Bagienko, Bagienki, Bagieneczko, Bagnówka, Bahnívka, Bagniewko, Bagniewka, Bagniska* u.a.m.

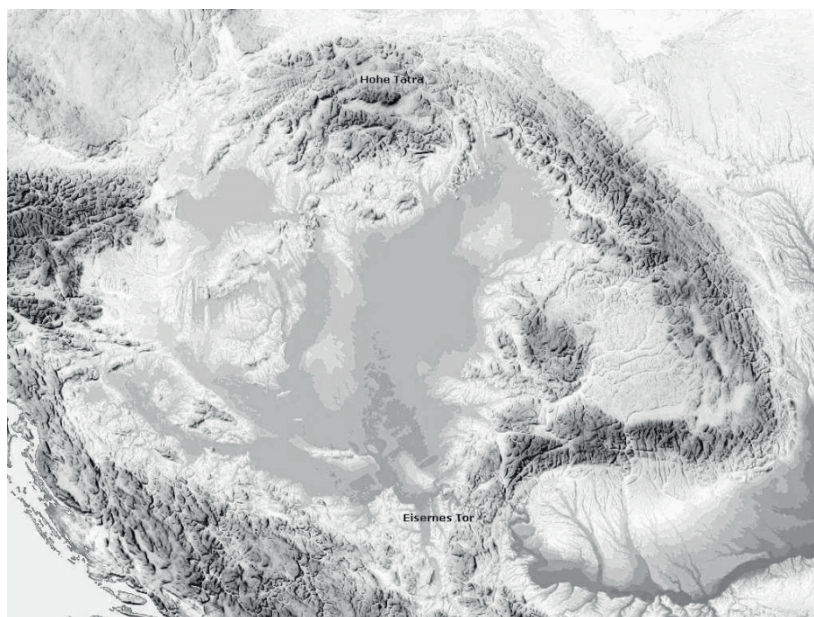
Ein eindrucksvolles Bild bietet die Verbreitung der Namen (Karte 5).

Obwohl das Appellativum vor allem im westslavischen Bereich sehr gut und stark verbreitet ist, streuen die Namen nicht in Richtung Österreich und Slovenien und weiter nach Süden aus. Es ist ein ganz anderer Weg erkennbar, der besonders deutlich wird, wenn man den Verlauf der Karpaten zum Vergleich hinzunimmt (Karte 6).

Es ist ganz klar, dass die Verbreitung der von *bagno* abgeleiteten Namen eine Ausbreitung nach Süden entlang dem Karpatenbogen markieren. Da es um ein slavisches Wort geht, ist es nicht allzu gewagt anzunehmen, dass es sich um eine Siedlungsbewegung handelt, die durch Sprecher von slavischen Dialekten getragen worden ist.

Karte 5. Verbreitung von **bagъno* in slavischen Ortsnamen

Karte 6. Verlauf der Karpaten

Anhand dieser vier behandelten slavischen Appellativa, die durch weitere Beispiele ergänzt werden können, lässt sich zeigen, dass der Balkan durch Slaven auf unterschiedlichen Wegen erreicht worden ist: zum einen durch einen Zuzug aus der Mährischen Pforte heraus über den Osten Österreichs und Ungarn hinweg nach Slovenien und Kroatien, und weiter nach Albanien und den Westen Serbiens bis nach Westgriechenland. Der andere Zuzug erfolgte entlang dem Karpatenbogen durch die Bukowina, Moldau, die Dobrudscha (teilweise durch Rumänien/Siebenbürgen) und die untere Donau bis hin nach Bulgarien und den Osten Griechenlands.

Es geht mir hier also vor allem um die Ausbreitung nach Süden, zum Balkan hin. Die unterschiedlichen Zuwanderungswege haben nämlich auch im Wortschatz des Rumänischen und des Serbischen ihre Spuren hinterlassen. Das möchte ich jetzt erörtern.

Es lässt sich ermitteln, dass eine Entlehnung in das Rumänische nur dann erfolgte, wenn die Wanderung entlang der Karpaten nach Südosten erfolgte: Slavische Wörter, die die Grundlage für entsprechende Ortsnamen in Rumänien, in Moldau und der Dobrudscha bilden, sind in das Rumänische entlehnt worden:

slavisch	rumänisch
<i>*jbzvorb</i>	<i>izvór</i>
<i>bagno</i>	<i>bahnă</i>
<i>sigla</i>	<i>sihlă, sîhla</i>
<i>stubel</i>	<i>știube 'ű</i>

Die unterschiedlichen Wege der Einwanderung haben auch im Wortschatz der südslavischen Sprachen ihre Spuren hinterlassen. Ausführlich hat sich damit Popović (1960, S. 438–444) beschäftigt. Aus seinen Kartierungen des Wortschatzes des Südslavischen habe ich drei Karten ausgewählt.

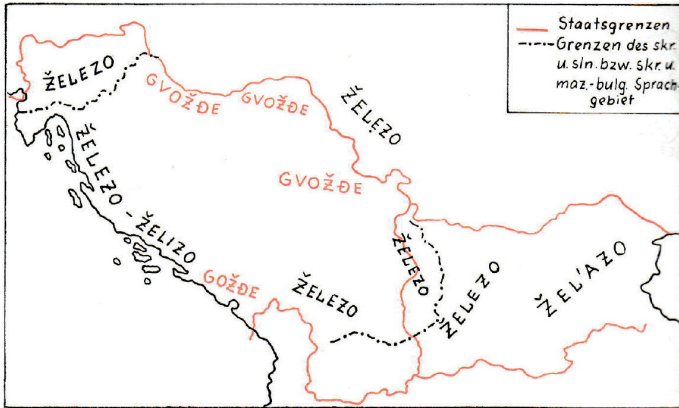
Zunächst ein Wort für „Regen“ (Karte 7):

Karte 7. „Regen“ in den südslavischen Sprachen. Quelle: Popović, 1960, S. 441

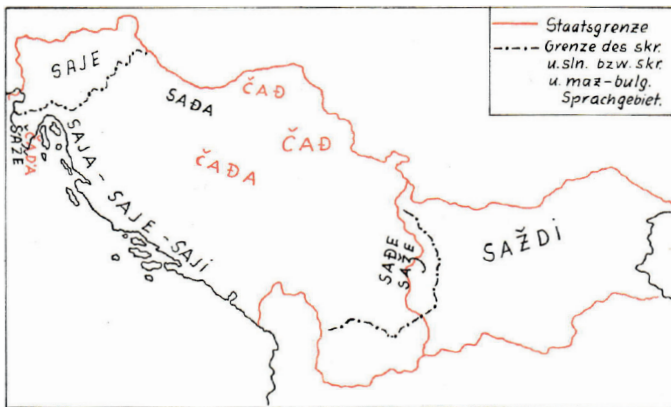
Serbisch und kroatisch *kiša* ist zweifellos das jüngere Wort gegenüber Fortsetzern von **dbždb* „Regen“, vgl. poln. *deszcz*, russ. *dožd'* usw.

Ganz ähnlich ist die Verbreitung bei dem Wort für „Eisen“ (Karte 8):

Karte 8 „Eisen“ in den südslavischen Sprachen. Quelle: Popović, 1960, S. 442

Das jüngere Wort ist serbisch und kroatisch *gvožđe*, *gožđe*, das ältere das zweifellos aus einer voroslavischen, indogermanischen Sprachschicht stammende **železo*, man denke an russ. *železo*, poln. *żelazo*. Und ein letztes Beispiel: das slawische Wort für „Ruß“ (Karte 9):

Karte 9. „Ruß“ in den slavischen Sprachen. Quelle: Popović, 1960, S. 443

Das ältere Wort ist zweifellos das mit lit. *súodžiai* und altenglisch bzw. altnordisch *sót* verwandte „Ruß“-Wort **sad'a*.

Man darf daraus folgern, dass die Erhaltung der Archaismen an der Peripherie des südslavischen Sprachgebietes mit der Zuwanderung aus den alten Wohnsitzen der Slaven nördlich der Karpaten zusammenhängt. In der Mitte, in der sich die beiden Siedlungsströme dann wieder trafen, entstanden Neuerungen oder es setzten sich andere slavische Wörter wie etwa **sad' a* durch.

Die Zuwanderung slavischer Stämme nach Süden darf nach Ausweis der geographischen Namen, die auf slavischen Bezeichnungen für „Wasser, Fluss, Bach, Morast, Sumpf, Teich usw.“ basieren, etwa wie folgt umrissen werden (Karte 10).

Karte 10. Ortsnamen und Ausbreitung slavischer Stämme

Ich erinnere an dieser Stelle an die oben abgedruckte Karte 1 von J. Zaimov (1967), auf der die Zuwanderung slavischer Stämme im Süden des Balkans umrissen wird. Die durch die Sammlung slavischer Namen in der angesprochenen Internetdatei möglich gemachten Kartierungen von ausgewählten slavischen „Wasserwörtern“ bilden sozusagen den nördlichen Teil des Balkans ab und umreißen die beiden großen Wanderungswege slavischer Stämme: Österreich, Ungarn, Slowenien und Kroatien auf der einen Seite, die Bukowina, Moldau, Dobrudscha, das untere Donaugebiet und Bulgarien auf der anderen Seite.

Es war die Absicht dieses Beitrages, anhand ausgewählter Sammlungen und Kartierungen auf die Möglichkeiten, die sich durch die hohe Zahl der gesammelten Namen in der angesprochenen Datei³ für die Bearbeitung slavischer Namen ergeben können, hinzuweisen.

Ich beschließe diesen Beitrag zu Ehren von Barbara Czopek-Kopciuch mit dem Hinweis darauf, dass Material in der Internetsammlung auch durch Aufenthalte

³ https://adw-verwaltung.uni-goettingen.de/ortsnamen/images_lightbox.php

in der Arbeitsstelle des Instituts für Polnische Sprache der Polnischen Akademie der Wissenschaften ermittelt werden konnte und in die Sammlung eingeflossen ist. Barbara Czopek-Kopciuchs Hinweise waren dabei eine lebenswürdige und wertvolle Hilfe, an die ich noch immer zurückdenke. Das betrifft auch spätere Begegnungen und Kontakte. Wie sicherlich viele in der onomastischen Welt werde ich den Kontakt mit ihr vermissen.

LITERATUR

- Eiler, W. (1982). *Geographische Namengebung in und um Iran. Ein Überblick in Beispielen*. München: Verlag der Bayerischen Akademie der Wissenschaften.
- Frings, Th. (1957). *Grundlegung einer Geschichte der deutschen Sprache* (3. Aufl.). Halle (Saale): Niemeyer.
- NMPol = Rymut, K., Czopek-Kopciuch, B., & Bijak, U. (Hrsg.). (1996–). *Nazwy miejscowe Polski. Historia. Pochodzenie. Zmiany* [Place Names of Poland. History. Origin. Changes] (Bd. 1 ff.). Kraków: Instytut Języka Polskiego PAN.
- Popović, I. (1960). *Geschichte der serbokroatischen Sprache*. Wiesbaden: Otto Harrassowitz.
- Sedláček, A. (1920). Snůška starých jmen, jak se nazývaly v Čechách řeky, potoky, hory a lesy. Praha: Rozpravy České akademie věd a umění. https://www.academia.edu/16258149/August_Sedláček_Snůška_starých_jmen_jak_se_nazývali_v_Čechách_řeky_potoky_hory_a_lesy_August_Sedláček_a_hodgepodge_of_old_names_as_it_was_called_in_Czech_rivers_streams_mountains_and_forests
- SSNO = Taszycki, W. (Hrsg.). (1965–1984). *Słownik staropolskich nazw osobowych* [Dictionary of Old Polish Personal Names] (Bd. 1–7). Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- Udolph, J. (1979). *Studien zu slavischen Gewässernamen und Gewässerbezeichnungen. Ein Beitrag zur Frage nach der Urheimat der Slaven*. Heidelberg: Carl Winter Universitätsverlag.
- Zaimov, J. (1967). *Zaselvane na bălgarskite slavăni na Balkanskiă poluostrov* [Settlement of Bulgarian Slavs on the Balkan Peninsula]. Sofija: Bălgarska Akademiă na Naukite.

SUMMARY

A NEW BIBLIOGRAPHICAL COLLECTION OF EUROPEAN PLACE, FIELD AND WATER NAMES — INSTRUCTIONS FOR USE

The article discusses a file with around 450,000 geographical names that has been freely accessible on the Internet for a few months. The title of this file is *Nomina Geographica Europaea. Bibliographische Sammlung zu europäischen Orts-, Flur- und Gewässernamen* reachable at the following Internet address: https://adw-verwaltung.uni-goettingen.de/ortsnames/images_lightbox.php/. The text describes the file in more detail. Its origin, principles and structure are outlined and reference is made to the fact that its use is completely free and open to anyone interested. In the second part of the article, an example of the migration of Slavic tribes to the Balkans is introduced to show how the file with its large amount of data can be used: the collection of geographical names allows, thanks to the information it contains, to create mappings, the results of which are important for the question of the routes by which Slavic tribes made their way south.

Keywords: place names, field names, water names, Europe, bibliography

DIE ALTSORBISCHEN *OSĚK*- UND *OSĚČ*- NAMEN

Schlüsselwörter: Namenforschung, Ortsnamen, slawisch, altsorbisch

Die im Titel genannten altsorb. OrtsN (= Ortsnamen) lassen sich aufgrund ihrer Bedeutung und Struktur als eine eigene Gruppe auffassen, die nicht nur in namenkundlicher, sondern auch in siedlungsgeschichtlicher Hinsicht besondere Beachtung verdient. Im System der altsorbischen OrtsN ordnen sie sich nach der neuesten Klassifikation in die vierte Subklasse als Typ 4.3. und Typ 4.4. ein. **Osěk* weist die Struktur Präfix + Nichtpersonenbezeichnung + Nullsuffix auf, **Osěč* < **Osěk+jb* die Struktur Präfix + Nichtpersonenbezeichnung + Suffix. Das anlautende **O-* wird in beiden Fällen als Ortsnamenpräfix gewertet, geht man jedoch schon von einem urslaw. Substantiv **osěkъ* aus, wäre hier ein Nullsuffix anzusetzen. In der semantischen Subklassifikation schließen sie sich als eigene kleine Gruppe den Wald- und Rodungsnamen an (Wenzel, 2021, S. 10–20). Beide Namen beruhen auf den urslaw. Verben **sěkati*, **sěkti*, präfigiert **osěkati*, **osěkti*. Deren einzelsprachliche Kontinuanten lauten im Tschech. *osekat* ‘abhauen, behauen’, *osekat větve se stromu* ‘einen Baum abästen, behauen, stutzen’, poln. *osiekać*, *osiec* ‘behauen’, russ. *obsěkat’* ‘behauen, bekappen, (be)schneiden [Äste], *osěč’bsja* ‘sich umzäunen, sich mit einem Verhau umgeben’, dazu das Substantiv *osěk* ‘Verhak, Verhau, Zaun, leichte Verschanzung, Palisadenwerk’.

Hinsichtlich ihrer Bedeutung lassen sich die im Titel genannten Bildungen *Osěk* und *Osěč* genauer als Namen bestimmen, die auf einen Grenzverhau Bezug nehmen. Das Wesen einer solchen Art der Grenzmarkierung und -sicherung beschreibt treffend das nachfolgende Zitat: „Offensichtlich war es im frühen und hohen Mittelalter in weiten Teilen Ostmitteleuropas üblich, ganze Wälder oder Waldränder an den Innenseiten der Siedlungskammern in ein bis zwei Metern Höhe zu kappen und die ineinander verkeilten Bäume zusätzlich durch Brombeeren, Heckenrosen und anderes Dornengestrüpp unweegbar zu machen. Eine solche Gestaltung von Grenzgebieten zwischen slawischen Siedlungsgebieten durch künstliche Hindernisse in der oben beschriebenen Form, als Zusatz zu Grenzwäldern und die darüberhinausgehende Verödung ganzer Grenzregionen sowie der Überwachung und Pflege durch speziell abgestellte

Bevölkerungsgruppen scheint im Verlaufe des hohen Mittelalters üblich und durchaus effizient gewesen zu sein“ (Hardt, 2019, S. 174).

Aufgabe dieses Beitrages ist es, alle OrtsN mit der Bedeutung ‘Grenzverhau’ im altsorb. Sprachraum zu ermitteln, historisch zu dokumentieren, ihre Lage kurz zu charakterisieren und nach Möglichkeit einer bestimmten Siedlungskammer zuzuordnen. Grundlage hierfür bilden das Kompendium von Ernst Eichler „Slawische Ortsnamen zwischen Saale und Neiße“ sowie die Beschreibung der einzelnen altsorb. Stammesgebiete durch den Verfasser in mehreren Büchern.¹ Die Untersuchung beginnt im äußersten Südwesten des altsorb. Sprachgebietes mit dem Grenzverhau von Oschitz bei Schleiz in Ostthüringen und endet im Osten an der Gaugrenze von *Selpoli*. Darüber hinaus bleibt ein Blick auf entsprechende OrtsN in Nordostbayern sowie in Böhmen und Mähren zu werfen, da diese Großregionen im frühen Mittelalter in enger Verbindung mit dem altwestsorbischen Sprachraum zwischen Elbe und Saale standen.

Oschitz, sw. Schleiz, 1333 *Oschicz*, 1358 *Aschicz*, *Ossciz*, 1416 *Osschicz*, aso. **Osěč* (Eichler, 1985–2009, Bd. III, S. 43). Der Ort liegt am äußersten Südwestrand des altsorb. Sprachraumes. Eine genauere Beschreibung der Grenzsituation hier ist nicht möglich, da keine entsprechende Monographie dieses Gebietes vorliegt.

Ossig, ssw. Zeitz, 1121 *Ozzek*, 1151 *Ozzek*, 1256 *Ozzek*, 1380 *Osseck*, 16. Jh. *Ossigk* (Eichler, 1985–2009, Bd. III, S. 44). Ossig liegt an einem kleinen Bach am Südrand des Gaues *Puonzowa* (Wenzel, 2019, S. 179, K. 3). Durch das Dorf führt heute eine Straße von Zeitz in Richtung Gera. Die lokale Altstraßenforschung hätte zu klären, ob es sich hier um einen alten Verkehrsweg handelt. Auf modernen Karten ist noch ein größeres Waldgebiet zu erkennen, das von Südwesten her bis an den Ort heran- und darüber hinausreicht und sich im Osten und Südosten in Resten fortsetzt. Von hier weiter nach dem Süden erstreckte sich in der Frühzeit ein breiter Waldgürtel, der *Puonzowa* von der Siedlungskammer um Gera trennte.

Ossig, Hohen-, Nieder-, ssö. Delitzsch, nnö. Leipzig, wsw. Eilenburg, 1350 *Ossig*, 1404 *Osseg inferior*, 1442 *Hoe-*, *Nederossigk*, 1486 *Oberossick*, 1501 *Nyderoschke* (Eichler, 1958, S. 81–82; Eichler, 1985–2009, Bd. III, S. 44). Hohenossig sowie das ca. 6 km nnö. davon befindliche Niederossig liegen an der Westgrenze des Slawengaus *Quezici*. Dessen Zentrum befand sich westl. von Eilenburg an der oberen Leine und deren Zuflüssen (Wenzel, 2017, S. 25–28, K. 1, 2). Im Westen und Nordwesten schloss sich der Gau *Siusili* an, im Südwesten *Chutici*, im Süden die Siedlungskammer um Taucha, von der nicht ganz sicher ist, ob sie noch zu *Chutici* oder nicht einst zu *Quezici* gehörte (Wenzel, 2019, S. 239–249). Auch im Falle von Hohenossig und Niederossig sind

¹ Eichler, 1985–2009, passim; Wenzel, 2014, passim; Wenzel, 2015, passim; Wenzel, 2017, passim; Wenzel, 2019, passim; Wenzel, 2021, passim.

zweifelsohne Grenzsituationen gegeben, die entsprechende Markierungs- und Sicherungsmaßnahmen erforderten. Bei Niederossig dürfte es vor allem um eine Abgrenzung gegenüber *Siusili* gehen.

Oschatz, mit Altoschatz, w. Riesa, ö. Leipzig, 1065 *Oszechs*, 1200 *Ozzetz*, 1207 *Ozsek*, 1208 *Ozzesh*, 1220 *Ossec*, 1312 *Ozzesch*, 1325 *Ozetsch*, 1330 *Aldossechs*, 1337 *Ossacz*, 1350 *Oschacz*, *Osschecz* (Eichler, 1985–2009, Bd. III, S. 42). Neben **Osěč* war offensichtlich im Altsorb. auch **Osěk* gebräuchlich. Oschatz liegt am Nordrand des großen Slawengaus Daleminze (Wenzel, 2017, S. 87–128, K. 4). Nö. davon, entlang des Elbetales, erstreckte sich mit mehreren Untergauen *Nizizi* (Wenzel, 2019, S. 89–99, K. 1, 2). Grund für die Benennung dürfte nicht nur die Grenzsituation zu *Nizizi* gewesen sein, sondern vor allem auch die Lage an einem alten Verkehrsweg, der *via regia*. Diese alte West-Ost-Trasse führte, von Frankfurt am Main her kommend, nach Leipzig, wo sie sich verzweigte und über Eilenburg oder Grimma nach Oschatz verlief. Hier teilte sie sich ein weiteres Mal und führte weiter in nö. Richtung zum Elbübergang bei Strehla — Lorenzkirch oder in sö. Richtung zu der Flussüberquerung bei Boritz — Merschwitz. Beide Stränge vereinigten sich wieder bei Großenhain, einem weiteren Osěk-Namen, auf den weiter unten zurückzukommen ist (Blaschke, 2015, S. 103).

Ossig, sö. Döbeln, n. Roßwein, 1428 *Ossig*, 1555 *Ossig*, früher als *Olsnich* bezeugt, so 1198 *Ulsnic*, 1228 *Olsnich*, 1288 *Olsnik*, aso. **Olešnik* 'Siedlung am Erlengehölz' (Eichler & Walther, 1966, S. 233 f.). Neben dem Grenzverhau, dem **osěk*, befand sich wahrscheinlich eine Siedlung mit dem Namen **Olešnik*, die man dann in **Osěk* umbenannte. Am Südrand von Daleminze gelegen, kennzeichnete dieser Grenzverhau den Übergang in die sich nach dem Süden in das Vorerzgebirge hin erstreckenden Urwälder und Einöden. Im Südosten trennten große Waldgebiete Daleminze vom Slawengau *Nisane* (Wenzel, 2017, S. 117, K. 3; Wenzel, 2015, S. 243–244, K. 1, 2).

Großenhain, ö. Riesa, nnö. Meißen, 1205 *Ozzec*, *Haynensis mensura*, 1207 *Ozcek*, 1212 *Ozzek oppidum*, 1224 *Hagen*, 1227 *Ozzek*, 1238 *stat obir Elbe genant der Hayn*, 1239 *Ozeck quae nunc in Hayn vocitatur*, 1663 *Großen Hain*. Großenhain, aso. **Osěk*. Der Ort liegt ganz im Osten des Gaus Daleminze, an der Großen Röder, in einem Grenzgebiet mit niedrigen Bodenwerten, hinter dem im Osten, zum Slawengau *Milzane* hin, sich früher riesige Urwälder mit vielen kleinen Fließgewässern und Sümpfen hinzogen. Nach Ausweis der betreffenden Ortsnamenkarte mit Großenhain im Mittelpunkt war das Land östlich davon einst weitgehend unbesiedelt (Wenzel, 2017, S. 114–116, K. 2). Durch Großenhain verlief weiter nach dem Osten die *via regia*, die über Königsbrück und Kamenz den Gau *Milzane* und dessen Mittelpunkt Bautzen erreichte, um dann weiter in Görlitz durch die dortige Furt die Neiße zu überqueren. Mit Görlitz war der Fernreisende in den kleinen Slawengau *Besunzane* gelangt, hinter dem weiter im

Osten schon altpolnisches Sprachgebiet begann. Damit erweist sich *Besunzane* als eine Grenzregion, in dem es erwartungsgemäß auch einen **osěk* gibt.

Ossig, Deutsch-, oso. **Němski Wosyk*, s. Görlitz, am Westufer der Neiße, 1336 *Dutsche Osseg*, 1364–69 *Ossek*, 1416 *von deme Duczhen Osseg*; 1719 *Niemski Woßek*, 1831–45 *Wósek*.

Ossig, Wendisch-, heute poln. *Osiek Łużycki*, s. Görlitz, ssö. Deutsch Ossig, ö. der Neiße, 1346–1495 *Wendisch-*, *Windischossig* (Eichler, 1985–2009, Bd. III, S. 44). Für den **osěk* als ein künstlich von Menschenhand geschaffenes Hindernis sei die Lage am Westufer der Neiße wahrscheinlicher als am Ostufer. Man glaubte, der Verhau im Bereich von Deutsch Ossig könnte die Grenzsituation zwischen dem Gau *Besunzane* um Görlitz und die Landeskrone einerseits sowie dem südlich sowie beiderseits der Neiße angrenzenden *Zagost* mit dem daran südlich anschließenden Land Zittau widerspiegeln (Dickers & Hardt, 1998, S. 194). Das kann deshalb nicht zutreffen, weil die *provincia Zagost* den ganzen Gau *Besunzane* einschließlich des Zittauer Landes umfasste. Wir glaubten dagegen, dass es sich bei dem **osěk* vielmehr um einen Grenzverhau zwischen den beiden beim Bayerischen Geographen genannten *civitates* der *Besunzane* handele. Der eine Burgbezirk hatte sein Zentrum auf der Landeskrone, der zweite bei Nieda/Niedow in der Nähe der in die Neiße mündenden Wittig/Witka (Wenzel, 2015, S. 223, 217, K). Betrachtet man jedoch das Problem in größeren Zusammenhängen mit dem gesamten altsorb. Sprachraum im Hintergrund, so könnte es sich bei unserem **Osěk* vielleicht um eine Grenzmarkierung und -sicherung gegenüber den altpolnischen Stämmen im Osten handeln. Allerdings verläuft die altsorb.-altpoln. Sprachgrenze erst in weiter Entfernung, an Bober und Queis, wo das Siedlungsgebiet der *Dziadoszanie* beginnt. Das wäre dann eine ähnliche Situation wie im Osten der Niederlausitz, auf die wir weiter unten zurückkommen. Zuvor aber bleibt ein weiterer Name gleicher Bedeutung im westlichen Vorfeld der Lausitz zu erwähnen:

Oschätzchen, s. Bad Liebenwerda, ö. Belgern, 1325 *Oschatzgen*, 1443 *Oschatzchin*, 1486 *Oschatzchin*, 1550 *Oschätzigen*, 1752 *Oschätzgen*, aso. **Osěčk* < **Osěčb* + *ьkb* 'kleine Siedlung am Grenzverhau' (Eichler, 1985–2009, Bd. III, S. 42 f.). Der Ort liegt am Ostrand von *Nizizi*, 973 *Nidkike in quo Belgora*, an der Kleinen Röder. Ob hier einst eine Altstraße vorbeiführte, die möglicherweise mit der im nächsten Abschnitt erwähnten Verbindung in die Niederlausitz im Zusammenhang stand, bleibt ungewiss.

Ossak, nso. **Wósek*, ssw. Sonnewalde, nw. Finsterwalde, 1486 *Ossagk*, 1574 *Ossag*, 1587 *Oßagk*, 1588 *Oßig*, 1594 *Ossick*, 1599 *Ossagk* (Wenzel, 2006, S. 88, K. 6). Auch im Falle von Ossak ist eine Grenzsituation unverkennbar, denn der Ort liegt im äußersten Südwesten der Niederlausitz, an einer siedlungsfreien

Zone, die den Gau *Lusici* von dem Kleingau *Zliuini* und weiter südlich von den Ausläufern des Gaus *Nizici* mit seinem Kleingau *parvum Neletiki ubi Turguo stat* trennt. Gleichzeitig führt an Ossak von Süd nach Nord eine Altstraße vorbei. Sie kam von Belgern her, verlief entlang der Kleinen Elster vorbei an Doberlug, wo auf sie eine weitere Altstraße traf, die ihren Weg aus der Wittenberger Gegend, dem Gau *Uuolauki*, genommen hatte. Sie zog sich am Nordufer der in die Schwarze Elster mündenden Cremitz entlang, durch das Schliebener Ländchen und vorbei an Trebbus, wonach sie sich mit der Altstraße aus dem Südwesten vereinigte. Sie erreichte danach über Gehren die nordwestliche Niederlausitz (Biermann, 2000, S. 89, Abb. 44; Wenzel, 2021, S. 60–70).

Am entgegengesetzten Ende der Niederlausitz begrenzen zwei Verhaue die Siedlungsgebiete der *Selpoli* und *Chozimi* gegenüber dem Lande der Polanen, poln. *Polanie*: Ossig, heute poln. Osiek, sö. von Guben, wnw. von Sommerfeld, poln. Lubsko, 1638 *Oßig*, 1740 *Ossig*, nso. 1846 *Wossika*, aso. **Osěk* (Eichler & Zscheschang, 2011, S. 166 f.).

**Osěčnica*, es handelt sich hier um einen weiteren OrtsN gleicher Bedeutung, verborgen unter dem deutschen Namen Münchsdorf, poln. Sarbia, w. Crossen: 1290–1299 *partem Osecnice, que sita est iuxta Croznam... que nunc ... Monchedorf vocatur*, 1226 *de villa, que vocabatur Ossesnica...* (Eichler & Zscheschang, 2011, S. 160). Die überlieferten Formen sind als aso. **Osěčnica* zu deuten, wahrscheinlich ursprünglich ein Gewässername, gebildet mit der Suffixverbindung urslaw. *-*bnica* aus urslaw. **osěkъ*, also ‘Bach bei einem Verhau’. Danach erhielt die Siedlung ihren Namen. Die Karte mit den Slawengauen *Selpoli* und *Chozimi* verzeichnet nur Ossig am Südostrand von *Selpoli*, nicht dagegen im Nordosten **Osěčnica*. Es müsste östl. des dort eingetragenen Niemaschkleba zu suchen sein und einst zu den östlichsten Ausläufern von *Chozimi* gehört haben (Wenzel, 2014, S. 427, K. 1). Damit sind alle im altsorb. Sprachraum zwischen Saale und Bober/Queis bisher ermittelten OrtsN mit der Bedeutung ‘Grenzverhau’ kurz dargestellt und auf siedlungsgeschichtlichem Hintergrund beschrieben.

In Bezug auf das Bayernslawische, das einst in den Gegenden an der oberen Eger, der oberen Saale sowie am oberen Main und dessen Zuflüssen von slawischen Einwanderern aus Böhmen und Thüringen gesprochen wurde, müssen wir uns mit einer vorläufigen Aufzählung der betreffenden Orte begnügen, denn es liegen nach dem Erscheinen des Buches von Ernst Schwarz im Jahre 1960 keine modernen und umfassenden Darstellungen des einst slawischen Siedlungsraumes von Nordostbayern vor. Bislang fanden sich lediglich zwei *Osěk*-Namen: Osseck bei Hof, 1376 *Ozzek bei der stat*, 1398 *zwen Hoff zu Osseck*, 1497 *Osseck*, 1499 *Osseck*; Osseck am Walde, bei Rehau, sö. von Hof, 1376 *Ozzek bei Dreisendorff*, mundartl. *osich*, 1389 *Osseck da pey Lassan*, 1398 *Osseck*, 1421/29 *Osseckh an der*

Regnitz (Schwarz, 1960, S. 205).² Beide Orte liegen im nordöstl. Grenzbereich des bayernslawischen Siedlungsgebietes gegenüber den altwestsorbischen Stämmen im Norden und Nordosten sowie den altschech. Stämmen im Osten und Südosten.

Sehr häufig kommen die *Oseĕk*-Namen in Böhmen vor, vertreten vierzehn Mal als *Osek*, darunter einmal im Plural als *Oseky*, ferner je einmal als *Osečany*, *Oseček*, *Osečná* und *Osečnice* (an einem kleinen Bach), dazu ein weiteres Mal als *Oseč*. Man führt *Osek* bzw. *Oseč* auf das Appellativum *osek* bzw. *oseč* 'Verhau, Umhau, Verschanzung' zurück (Profous, 1947–1960, Bd. III, S. 287–289). Etwas anders erklärt man die vier *Osek*-Namen in Mähren, *Osek*, *Osičany*, *Osičko* (ursprünglich *Osek*) sowie *Osiĕky* (ursprünglich *Oseč*). Sie werden als typisch für die Kolonisierung der Waldgebiete betrachtet (Hosák & Šrámek, 1970–1980, Bd. II, S. 191 f.).

Alle diese Namen werfen ein bezeichnendes Licht auf die Siedlungsverhältnisse und die Stammesgebiete der Slawen im frühen Mittelalter. Sie verdienen besondere Aufmerksamkeit in einem künftigen Slawischen Ortsnamenatlas.

LITERATUR

- Biermann, F. (2000). *Slawische Besiedlung zwischen Elbe, Neiße und Lubsza. Archäologische Studien zum Siedlungswesen und zur Sachkultur des frühen und hohen Mittelalters*. Bonn: Habelt.
- Blaschke, K. (2015). Die Anfänge der Stadt Leipzig. *Sächsische Heimatblätter*, 2, 99–106.
- Dickers, A., & Hardt, M. (1998). Deutsch-Ossig im Tal der Lausitzer Neiße. *Arbeits- und Forschungsberichte zur sächsischen Bodendenkmalpflege*, 40, 187–210.
- Eichler, E. (1958). *Die Orts- und Flussnamen der Kreise Delitzsch und Eilenburg*. Halle/Saale: VEB Max Niemeyer Verlag.
- Eichler, E. (1985–2009). *Slawische Ortsnamen zwischen Saale und Neiße. Ein Kompendium* (4 Bde.). Bautzen: Domowina-Verlag.
- Eichler, E., & Walther, H. (1966). *Die Ortsnamen im Gau Daleminze I. Namenbuch*. Berlin: Akademie-Verlag.
- Eichler, E., & Zscheschang, Ch. (2011). *Die Ortsnamen der Niederlausitz östlich der Neiße*. Stuttgart/Leipzig: Verlag S. Hirzel.
- Hardt, M. (2019). Allenthalben verhaget: Über das Aussehen slawischer Außengrenzen. In O. Auge, & J.B. Volauartz (Hrsg.), *Der Limes Saxoniae*. Berlin, S. 169–181.
- Hosák, L., & Šrámek, R. (1970–1980). *Místní jména na Moravě a ve Slezsku* [Place Names in Moravia and Silesia] (2 Bde.). Praha: Česká Akademie věd a umění.
- Profous, A. (1947–1960). *Místní jména v Čechách* [Place Names in Bohemia] (5 Bde.; Bd. 4 zusammen mit J. Svoboda, Bd. 5 von J. Svoboda und V. Šmilauer). Praha: Česká Akademie věd a umění.
- Schwarz, E. (1960). *Sprache und Siedlung in Nordostbayern*. Nürnberg: Verlag Hans Carl.
- Wenzel, W. (2006). *Niederlausitzer Ortsnamenbuch*. Bautzen: Domowina-Verlag.
- Wenzel, W. (2014). *Namen und Geschichte*. Hamburg: Baar-Verlag.

² Ergänzt durch Belege aus dem Staatsarchiv von Bamberg, mitgeteilt von Joachim Andraschke, Bamberg.

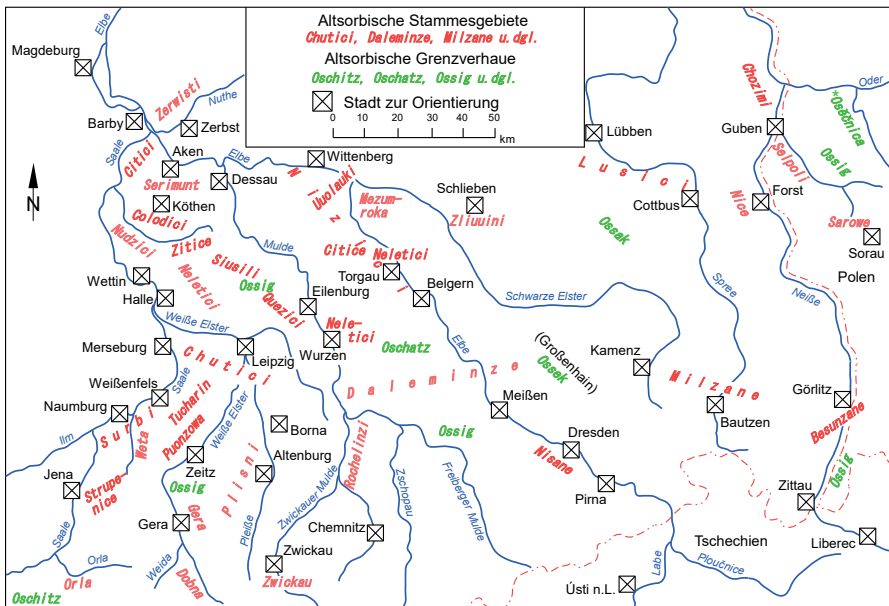
- Wenzel, W. (2015). *Slawen in Deutschland. Ihre Namen als Zeugen der Geschichte*. Hamburg: Baar-Verlag.
- Wenzel, W. (2017). *Die slawische Frühgeschichte Sachsens im Licht der Namen*. Hamburg: Baar-Verlag.
- Wenzel, W. (2019). *Die slawische Besiedlung des Landes zwischen Elbe und Saale*. Hamburg: Baar-Verlag.
- Wenzel, W. (2021). *Slawen zwischen Saale und Neiße*. Hamburg: Baar-Verlag.

SUMMARY

THE OLD SORBIAN OSĚK- AND OSĚČ- NAMES

The *Osěk-* and *Osěč-* names form a small group of place names which designate settlements near a border barrier. The individual tribal areas were usually encircled by a wide band of primeval forest. In the early Middle Ages access to a tribal area was safeguarded by a border barrier. For this purpose one chopped off branches and tree tops at a height of two meters and thus created an impenetrable obstacle. The passage way was easy to control and defend. The Proto-Slavic words **osěkъ* and **osěčъ* which refer to these constructions are derived from the Proto-Slavic verb **osěkati*, meaning “to chop branches off the trees, to trim, hew trees”. In this article all respective place names of the Old Sorbian language area are compiled and historically documented. In addition, the site of a tribal area or an old traffic connection is described. A multicolored map illustrates the results of the research.

Keywords: onomastics, place names, Slavic, Old Sorbian

DIE POLONISIERUNG DER ALTPREUSSISCHEN EIGENNAMEN IM LICHT DER SPRACHKONTAKTFORSCHUNG

Schlüsselwörter: Preußen, Polen, Ortsnamen, Sprachkontakte, Eindeutschung, Polonisierung

1. EINLEITENDES

Die toponymischen Systeme der Balten und Polen waren aufs engste verbunden. Die eingedeutschten Formen der apr. ONN haben die Preußen überlebt. Die Polonisierung stützte sich auf diese Formen und nicht selten auf die apr. Vorlage. Allgemein bekannt ist in der europäischen Geschichtsschreibung die Tatsache, dass die Preußen weite Gebiete des heutigen Polens und des Kaliningrader (vormals Königsberger) Gebietes bewohnt haben. So führte das altpreußisch-deutsch-polnische, später auch z. T. das Zusammenleben mit Litauern, zu Sprachkontakten, die Integrationsprozesse des Namensgutes der jeweiligen Sprachen nach sich zogen. Ob die Namensforscher bereit sind, das Beschreibungsmodell für die Übernahme von apr. Onymen aus dem apr. Sprachsystem, welches allerdings spärlich überliefert ist, in das polnische Sprachsystem zu übernehmen, ist heute schon allein deswegen fraglich, weil es sowohl einen Mangel an Forschungskräften wie auch an Forschungsprojekten gibt, wie etwa die „Hydronymia Europaea“. Diesem Projekt hat es die Namenkunde zu verdanken, dass polnische und litauische Namenforscher in der 2. Hälfte des 20. Jhs. die Herausforderung der Überprüfung des Inventars der apr. Oikonyme und Gewässernamen sowie ihre Analyse auf sich genommen haben. Bei der Erforschung des historischen Namensgutes darf man, nicht nur in diesem Fall, nicht vergessen, dass die Onyme von einer Sprache in eine andere wandern. So unterliegen sie auch dem Einfluss derjenigen Sprache, in die sie übernommen wurden.

2. PROBLEME DER ÜBERLIEFERUNG DER HISTORISCHEN EIGENNAMEN

Probleme der Überlieferung der apr. Eigennamen, gemeint sind auch die Personennamen, bereiten in vielen Fällen die größten Schwierigkeiten bei der Festlegung einer authentischen altpreußischen Grundform, ohne die eine zuverlässige Deutung nicht möglich ist. Damit diese Ansprüche dem Niveau der Erforschung des historischen Namengutes würdig entsprechen, ist die Autorin überzeugt, dass die ältesten und zuverlässigsten Archivalien, d.h. handschriftliche Quellen des Deutschen Ordens (im Weiteren: DO) sowie andere handschriftliche Dokumente der früheren Neuzeit (gemeint sind die Materialien des 16. Jhs. und sogar späterer Jahrhunderte) im Vordergrund stehen müssten. Dabei darf der Kontext, in dem die apr. Eigennamen von den Schreibern der Kanzlei des DO aufgezeichnet wurden, nicht außer Acht gelassen werden, weil heutzutage allein linguistische Angaben nicht ausreichen, um das zu besprechende Onym richtig zuzuordnen, nicht nur sprachlich, sondern auch hinsichtlich der Lokalisation (Blažienė, 2003, S. 270–271; 2019a, S. 10; 2019b, S. 80). Die historische Namenkunde ist zweifellos interdisziplinär geworden. Wann sind die apr. ONN den Polen und Deutschen bekannt geworden? Könnten die Chronisten des DO auf die Idee gekommen sein, dass die apr. ONN in Wirklichkeit einen anderen Klang gehabt haben könnten, als sie ihn vernommen und niedergeschrieben haben? Eine weitere wichtige Frage wäre, ob die Schreiber einheimische Informanten zu Hilfe genommen haben oder selber der fremden Sprache kundig waren und inwieweit (Hengst, 1990, S. 236).

Apr. ENN sind seit dem 13. Jh. nachweisbar. Sie sind die frühesten Zeugen des apr. Schrifttums überhaupt, denn die spärlichen Schriftdenkmäler des Apr. wurden viel später überliefert. Die Integrationsprozesse waren anders als z. B. in slawisch-deutschen Kontaktgebieten. Ob die Schreiber gute apr. Sprachkenntnisse besaßen, ist nicht einfach zu sagen, aber sie haben versucht, die apr. ENN möglichst genau wiederzugeben, obwohl die aufgeführten Belegreihen auf abweichende Schreibungen der apr. ONN hinweisen. Die Deutung der ONN gestaltet sich vielfach schwierig.

3. HISTORISCHES

Im Beitrag wird auf Probleme der Polonisierung der apr. Oikonyme eingegangen, gestützt auf einige Beispiele, die in der polnischen onomastischen Literatur teilweise übersehen wurden. Man kann die ONN auch als Zeugen des historisch nachweisbaren gemeinsamen Zusammenlebens ansehen — am frühesten im Gebiet des ehemaligen Pomesanien, d.h. im westlichen Gebiet der Prußen an der

Weichsel, das sich nördlich des Kulmer Landes, längs der Weichsel bis zum Nogat, zur Sorge und zur Ossa erstreckte¹. Dieses Gebiet wurde 1233 vom DO erobert, der seine Sprache ins Land brachte. Dem DO folgten nicht nur die Schreiber der Urkunden und Privilegien, sondern auch die Hauptmasse der Kolonisten. Diese waren in erster Linie Bauern aus verschiedensten Gegenden des Deutschen Reiches, die unterschiedliche Mundarten sprachen, was sich zweifellos in der Wiedergabe des apr. Namengutes widerspiegelte. Die historischen Ereignisse führten nicht nur zum Zusammenleben und zur sprachlichen Verständigung mit Hilfe von Tolken (Dolmetschern, auch wohl Übersetzern, deren Aufgabe es war, den Einheimischen den Inhalt des von der Kanzlei Geschriebenen nahe zu bringen). Dass einige Prußen gebildet waren und an den Universitäten Europas studiert hatten, ist nach den akribischen Forschungen von Ilja Lemeškin und dem Studium der Studentenverzeichnisse der Universität Prag keine Sensation mehr (Lemeškin, 2013, S. 103–117; 2014, S. 139–161).

Was geschah in den altpreußischen Gebieten im 13. Jh.? Es war der Beginn der Kolonisation mit dem schließlich vollzogenen Sprachwechsel. Am Ende des 18. Jhs. gab es noch Apr. sprechende Bauern, dann erlosch die Sprache. Ob von Kulturkontakten die Rede sein kann, ist fraglich. Der Orden hatte seine Mission, die heidnischen Altpreußen zu bekehren. Die Masse der Kolonisten war besser organisiert, als die einheimischen Prußen. Die Kolonisten haben vieles von den unterworfenen Einwohnern übernommen, auch die Eigennamen. Für das Ohr der Deutschen, Polen und anderer waren apr. ENN unverständlich, aber sie wurden in Tausenden Dokumenten fixiert, und so sind sie erhalten geblieben. Dank dieser Fixierung können wir die apr. ENN erforschen. Die Rede kann nicht nur von einer bilingualen Kommunikation sein, die sich in den ENN, in diesem Fall, den ONN widerspiegelte.

4. FORSCHUNGEN ZU DEN APR. ONN IN SPRACHKONTAKTGEBIETEN

Ein Modell für ONN in diesem Sprachkontaktgebiet, und zwar in Pomesanien, versuchte Hubert Górniewicz vorzulegen. Diesen Versuch kann man als gelungen betrachten, weil der berühmte Namenforscher die historischen Ereignisse in

¹ Im Jahre 1233 wurde die Burg Marienwerder, poln. *Kwidzyn*, auf der Insel der Heiligen Maria, die vor der Insel (lat. ... *insula de Quidino* ...) lokalisiert wird, erbaut. Die Burg wurde durch den Befehl des Burggrafen von Magdeburg, des Grafen von Querfurt, von der Insel *Quidino* in das Territorium von Pomesanien nach *Rysen* (*Risen*), dt. *Reisen*, *Riesenburg*, ab dem 15. Jh. apr. *Prabuth*, polonisierte Form *Prabuty* (SRP I 56–57, vgl. NMPol 5, S. 527–528, 9, S. 230) verlegt. Im Jahre 1274 folgte der Bau der mächtigen Burg Marienburg und 1276 der Stadt (poln. *Malbork*), die spätere Hauptstadt des DO für 148 Jahre (1309–1457) (NMPol 6, S. 162).

Pomesanien vor Beginn des 7. Jhs. und auch später in objektiver Weise eingeschätzt hat (Górniewicz, 1974, S. 234–240)². Hubert Górniewicz (1974, S. 234) behauptet, dass die Pomorjanen (poln. Pomorzanie), so nannte er die Slawen östlich der Mündung der Weichsel, und die Pomesanier (Prußen) schon von Wulfstān im 9. Jh. erwähnt wurden. Es ist nicht gelungen, bei Wulfstān die genannte Erwähnung, zumindest nicht die der Pomesanier, zu finden (Jesch, 2009, S. 29–36)³. Genaue Nachrichten über ein so frühes Auftreten der genannten Stämme sind bis jetzt nicht bekannt, aber es bedeutet nicht, dass Zeugnisse, z. B. in Form von Münzen, nicht noch auftauchen können (Ballester, 2019, S. 51–81). Beachtenswert sind alle mit diesem Thema verbundenen Arbeiten von Górniewicz, besonders seine „Toponimia Powiśla Gdańskiego“ (1980, S. 283 ff.). Das Studium dieses Beitrages durch die Autorin hat zu der Erkenntnis geführt, dass bei der Untersuchung problematischer Aspekte der Polonisierung der apr. ENN, mitgemeint sind auch die apr. Personennamen, alle Sprachebenen und Aspekte berücksichtigt werden sollten, d.h. im Idealfall im Hinblick auf die Sprachebenen die phonologisch-graphematische, die morphematisch-morphologische, die lexikalisch-semantische, in einigen Fällen vielleicht auch die syntaktische: z. B. 1466 zu der *Prewschen Bonaw im gebiete und camerante Balge gelegen* (OF 94, 227r–228v), [1939] *Preußisch Bahnau im Kr. Heiligenbeil* (Blažienė, 2005, S. 159); 1437/38 *Wilthen der kreczemer* (OF 131, 172, 1540 *Deutsch Wilthen* (Ostpr. Fol. 911a 4 137r) bis 1785 *Deutsch Wilten* (Goldbeck, 1785, S. 207) und in späteren Verzeichnissen *Deutsch Wilten*, 1951 *Wielochy (Deutsch Wilten)* (Rospond, 1951, S. 354), 1988 *Wielochy (Deutsch Wilten)* (Kaemmerer, S. 30). Die Ortschaft befand sich in der Woi. Olsztyn, Gem. Bartoszyce. Die poln. Variante *Wielochy* wurde mit dem poln. PN *Wieloch* gebildet (Blažienė, 2005, S. 341). M.E. sind also *Prewschen Bonaw* und *Deutsch Wilthen* als Wortverbindungen zu betrachten⁴. Es wird bei der Erforschung der apr. ONN am häufigsten auf die phonetisch-morphologische Substitution eingegangen. Außer Acht gelassen werden soziolinguistische (Funktionalität der Namen, Namensvarianten) und areale (Entfaltung und Verbreitung von Namenstypen) Aspekte (Eichler, 1980, S. 128–139; Hengst, 1986, S. 55–62). Selbstverständlich ist der Zusammenhang mit einer wohl bewussten

² Die uns interessierenden Arbeiten von H. Górniewicz hat Zygmunt Brocki (1978, S. 130–133) in der litauischen wissenschaftlichen Presse kurz vorgestellt. 2008 wurde die Magisterarbeit von Irena Rogoža über die Prinzipien der Erforschung des baltischen Namengutes in Texten von Hubert Górniewicz unter der Leitung der Autorin dieses Beitrages verteidigt. Online: https://www.vdu.lt/cris/bitstream/20.500.12259/116234/1/irena_rogoza_md.pdf.

³ Pomesanien wurde zum ersten Mal 1231 in der Bulle von Papst Gregor IX (MLE III 404) erwähnt.

⁴ Litauische Namenforscher untersuchen lit. ONN auch auf der syntaktischen Sprachebene (Bilakis, 2018, S. 212–234, <http://journals.lki.lt/actalinguisticalithuanica/article/view/90/88>).

sprachorientierten Adaption des slawischen Namensintegrats an das deutsche toponymische System ganz anders als bei der Übernahme des apr. Namengutes in fremde Sprachsysteme, weil in einigen ehemaligen preußischen Ländern, außer dem südlichen Teil Ostpreußens, dem Ermland und dem ehemaligen Pomesanien, keine Spuren apr. Toponyme mehr zu finden sind. Es wäre auch sehr hilfreich festzustellen, ob die semantische Motivation bei der Übernahme der apr. Oikonyme in den fremden Sprachsystemen nicht verlorengegangen ist. Man sollte beachten, dass die Bestimmung der Motivation durch gründliches Studium der Archivalien und der gedruckten Dokumente sowie der Karten nicht nur für Namenforscher, sondern auch für Historiker, Ethnologen und Geographen das Wissen über die uns interessierenden Gebiete wesentlich erweitern kann.

5. FRAGEN DER NAMENÜBERNAHME

Ungefähr 140 Jahre Forschung zu den apr. Onymen haben bewiesen, dass die noch vor 1326 von Peter von Duisburg (1861, S. 51) und im 13. Jh. und sogar noch früher genannten Prußen⁵ weite Gebiete des heutigen Polens bewohnt haben. Das Alter der überlieferten apr. ENN stimmt nicht mit dem Alter ihrer Entstehung überein. Sie erscheinen in den historischen Quellen nur dann, wenn schreibkundige Beamte des DO sie in Tausenden von Privilegien und anderen Dokumenten aufgezeichnet haben. Die in den historischen apr. Ländern Ankommenden brachten ihre Sitten und Bräuche und nicht zuletzt auch ihre Sprache mit. Daraus ergibt sich die Frage, inwieweit und wann mit der Übernahme der Namen zu rechnen ist. Die apr. Eigennamen, besonders Oikonyme und Hydronyme, erfreuen sich großer Fortschritte ihrer Erforschung, besonders in der zweiten Hälfte des 20. Jhs. und im 21. Jh. Ungeachtet aller Arbeiten, liegt vor den Namenforschern, Historikern, Archäologen, Ethnologen etc. noch ein breites Forschungsfeld. Im Grunde genommen ist das Namenmaterial nicht zuletzt als Beweismaterial für Geschichte, Besiedlung und Sprachkontaktforschung der beteiligten Prußen und Polen zu betrachten. Die neuesten Forschungen haben bewiesen, dass die Überlieferung der apr. Oikonyme nicht als spärlich angesehen werden kann und darf (Górnowicz, 1980; Pospiszylowa, 1987; Przybytek, 1993) die Bände der

⁵ Lange Zeit herrschte die Meinung vor, dass der Name *Bruzi* im 9. Jh. im Bayerischen Geograph *Descriptio civitatum et regionum ad septentrionalem plagam Danubii* als Name der baltischen Prußen erwähnt wurde. Diego Ardoino (2016, S. 13–28) hat eine kritische Analyse der Handschrift durchgeführt und bewiesen, dass der Name kaum die Prußen bezeichnet. Um das Jahr 965 wurde das Ethnonym *Burūs* von dem arabischer Reisenden Ibrāhīm ibn Ya'qūb erwähnt. Wenn man annimmt, dass die Nachricht von Ibrāhīm ibn Ya'qūb als die Ersterwähnung der Prußen betrachtet werden kann, dann beträgt das Alter der Erwähnung etwa 1050 Jahre (Kowalski, 1946, S. 147; Dini, 2014, S. 327; 2019, S. 331).

Hydronymia Europaea ab 1985⁶, alle bis jetzt herausgegebenen Bände (angefangen 1996) der „Nazwy miejscowe Polski“ (Blažienė, 2000; 2005)⁷. Es wurde schon erwähnt, dass das 13. Jh. die Zeit ist, aus der wir die ersten sicheren Aufzeichnungen des apr. Namengutes besitzen. Aus den ersten Belegen ist leider nicht immer ersichtlich, ob der jeweilige Name eine Siedlung bezeichnet hat oder als Flurname anzusehen ist. Deshalb ist der Kontext, in dem der EN steht, in vielen Fällen von großer Bedeutung.

Im Rahmen eines Beitrages kann man nicht alle uns interessierenden Namen referieren und auf alle Fälle der Eindeutschung und späteren Polonisierung eingehen. Solche Arbeiten entstehen nicht in wenigen Forschungsjahren. Den Namensforschern wie auch den Vertretern der zu integrierenden Wissenschaften ist ohnehin klar, dass die ONN sichere Indizien für die Besiedlung und die Bevölkerungsgeschichte und nicht zuletzt auch für die ausgestorbene Sprache selbst sind, weil man apr. Eigennamen als Quelle der apr. Lexik betrachten kann. Beweise dafür sind auch bei der Autorin zu finden (Blažienė, 2017, S. 63–85). Die Bedeutung der in Toponymen enthaltenen Lexeme haben viele Namenforscher betont (s. Eichler, 1999, S. 454, 456).

Es könnte auch die Frage aufkommen, ob Arealbildungen festzustellen sind. Die Topoformantien genau zu untersuchen, wäre eine der Aufgaben im Untersuchungsgebiet, zumal das empirische Material dazu vorhanden ist (vgl. Hengst, 1981, S. 27–28). Auch ist die Zeit dafür gekommen, da das von den Autoren der Reihe „Hydronymia Europaea“ bereitgestellte Material mit ausführlichen Belegreihen aus gedruckten historischen Quellen und aus handschriftlichen Dokumenten des DO⁸ eine zuverlässige Arbeitsbasis zur Erschließung der im Kontaktgebiet vorhandenen onymischen Interferenzerscheinungen bildet. Nur auf der Grundlage gut dokumentierter Belegreihen kann man zu begründeten Schlussfolgerungen kommen.

Im UG kam es zu keiner konsequenten Verteilung der polnischen und deutschen ONN. Die apr. ONN waren wohl in der Überzahl. Sie wurden germanisiert und polonisiert. Die ONN Pomesaniens wurden am frühesten polonisiert. Selbstverständlich konnte der Spracherwerb nur durch Kontakte erfolgt sein.

⁶ Der Autor der Lieferung 1 war Hubert Górniewicz (1985).

⁷ Aufmerksamkeit verdient der Historiker Grischa Vercamer (2010), der sich für die Behandlung der Siedlungs-, Sozial- und Verwaltungsgeschichte der Komturei Königsberg ausschließlich des handschriftlichen Materials bediente. Zu bemerken sei, dass die Autorin des vorliegenden Beitrags die frühmittelalterliche apr. Namensüberlieferung fast ausschließlich mit den handschriftlichen Quellen des DO verbunden hat.

⁸ Ohne Kenntnisse des mittelalterlichen Lateins und der deutschen Mundarten im jeweiligen UG, aus dem die Urkunden stammen, und ohne praktische Erfahrung im Lesen dieser Quellen, stößt man auf große Schwierigkeiten.

6. EMPIRISCHES

Das Fortdauern der Zweisprachigkeit wird durch Toponyme sichtbar. Die ONN im Kontaktgebiet zeigen Konsonantenwechsel, lautliche Varianten und verschiedene Bildungstypen — ONN aus Personennamen, Appellativa und anderen Toponymen, gebildet mit Hilfe von Suffixen und Präfixen. Ob man von toponymischen Suffixen im UG sprechen kann, bedarf noch der Beweise, z. B. 1343 *das dorff Merkaw genant mit 80 huben* in der Woi. Olsztyn, Gem. Olsztynek, von 1785 an als *Mörken* (Goldbeck, 1785, S. 114) bekannt, geht auf eine apr. Vorlage **Merk-av-* zurück, abgeleitet von einem Appellativum, entsprechend. lit. *merkà* 'Flachweiche, Flachstauche' (LKZe), mit dem Suff. *-av-. Poln. *Mierki* wurde in Gestalt der suffixlosen pluralischen Form übernommen (Biolik, 1992, S. 95; Blažienė, 2005, S. 300–301). Bei der Erforschung des apr. Namengutes geht es im wesentlichen um sprachgeschichtliche Untersuchungen und Schreibformen in den historischen Dokumenten. Ohne Überprüfung dieser Dokumente besteht die Gefahr fehlender Exaktheit der Interpretation bei der Festlegung der Grundform und Lokalisierung. Einige Fakten sollen überprüft werden, z. B. beim ON 1458 *zcu Dambeyn im Brandenburgischen gebiete im camerampte Barten gelegen* (OF 94, 404v–405r), 1533 *Dombeynen* (HAPr. V 32), 1785 *Dombeynen* (Goldbeck, 1785, S. 249), nach 1945 poln. *Dębiany* (NMPol 2, S. 322) sind Unstimmigkeiten vorhanden. Die Annahme der Herausgeber von NMPol 2, S. 322, dass der Ort früher *Doben* geheißen hat, bestätigen die handschriftlichen Quellen, besonders der OF 131, nicht, vgl. 1437/38 *Downen do sien 2 kreczemer, die czinsen 8 m. item die mole doselbist czinset 5 m., ...* (OF 131 80), 1437/38 *Doben do sind 2 kretczemer, itczlicher czinset 4 m. die moel ibidem hot geczinset 5 m. ist itczunt wuste*⁹ (OF 131, 204), vgl. *Doben, Wasserstellen* (Gerullis, 1922, S. 29). Im OF 131, 204 geht es um eine wüste Mühle. Wenn eine kleine Ortschaft, die schon im 15. Jh. zum Teil wüst war, und die der aufmerksame Herausgeber des OF 131 als „Das grosse Zinsbuch des Deutschen Ritterordens“ Peter G. Thielen (1958, S. 151) im Ortsregister keinen späteren Namen der Ortschaft angibt, sollte man doch davon ausgehen, dass es sich nur um eine einmalige Erwähnung der Wasserstelle handelt, die die genannte Mühle brauchte, und der Ortschaft mit 2 kretschmern, kretschern (das Wort stammt aus dem Slaw. Bekannt schon im 14. Jh. von Osten nach Thüringen als 'Schenkwirt, Brauer') (DWb <https://woerterbuchnetz.de/?sigle=DWB#4>). Die Autorin des Beitrages ist fast sicher, dass die Belegreihe des ON im Jahre 1458 anfängt. Ob der besagte Name apr. Herkunft sein könnte, ist die Autorin des Beitrages nicht mehr so sicher, wie im Jahre 2005 (Blažienė, 2005, S. 249). Also,

⁹ Mnd. *itzunt* 'jetzt, zur Zeit', *moel*, vgl. mnd. *mole* 'Mühle' (Lübben/Walther, 1888/1995, S. 163, 234).

apr. **Damb-ein-* (?) mit dem apr. Suff. **-ein-* von einem Appellativum abgeleitet, vgl. lit. *damba*, *dambis* ‘Damm’, das seinerseits als Germanismus aus dem Mittelniederdeutschen herzuleiten ist, vgl. mnd. *dam* ‘Damm; Straßenpflaster’ (Lübben/Walther, 1888/1995, S. 73) (Čepienė, 2019, S. 132–133).

Die Namenforscher, die sich mit dem apr. und poln. Namensgut beschäftigen, wirken im altpreußischen-polnisch-deutschen Sprachkontaktraum, und für sie treten die Ortsnamen als historische Zeugnisse auf. Die polnischen und litauischen Namenforscher haben sich in der 2. Hälfte des 20. Jhs. erneut der Überprüfung des Inventars der apr. ONN und ihrer Analyse zugewandt. Im 13. Jh. und später überlieferte apr. ONN sind sehr wichtig, nicht nur für eine möglichst genaue Bestimmung der Ausgangsform und für die Deutung der Namen, sondern auch für die Erweiterung unserer Kenntnisse über die Verbreitung der apr. ONN in Raum und Zeit. Die unten angeführten Namen fehlen bei Przybytek und in NMPol. Sie sind im südlichen Teil Ostpreußens belegt.

In der Woi. Olsztyn, früher KA Morąg, Gem. Zalewo sind zwei ONN belegt, die in dem aus einer gemeinsamen Forschungsarbeit erwachsenen mehrbändigen Werk der polnischen Namenkunde, eben NMPol, das sehr wertvoll auch für die onomastische Welt ist, eine andere Interpretation haben — 1378 *Smausgeyn odir eyn teil des veldes* (OF 99, 33r), 1378 *Smausgheyn, eyn teil des veldis Smausgheyn genant* (OF 100, 48r), um 1400 *Smausgheyeyn villa, Smanseynen, Smauseynen, Bandio von Smausigeyn, Smausgeyn, Smausgheyn, Grosze Smausien KA Neymen* (OF 161, 129r, 156r, 160v, 163r, 164v, 166r, 169v, 180r), 1437/38 *Große Smausien hat 46 hoken... KA Neymen* (OF 131, 136), vgl. 1958 *Große Smausien KA Nehmen, Kr. Christburg (Bündken, Kr. Mohrunen (GZB 159), 1467 das Dorf Grosse-Smauzgeyn mit 46 Hufen...* (RHD II Nr. 3149), 1543 *Bundicken* (HAPr. V 78), 1576 *Bundicken* (HAPr. V 78), seit dem 16. Jh. *Bunthke, jetzt Bündken* (Semrau, 1934, S. 92); 1663 *adl. Güter Bündken und Görcken* (Semrau, 1934, S. 92), 1785 *Bündken adl. Gut, Hof, Vorwerk und Dorf mit 33 Feuerstellen nebst dem Neusaß Marienthal mit 3 Feuerstellen.* (Goldbeck, 1785, S. 23), um 1790 *Bindken* (Schroetter XVI). Von 1802 an wird in allen gedruckten Quellen und Verzeichnissen der Name konsequent als *Bündken* angegeben. Die polonisierte Form *Bądki* erscheint erst in der Nachkriegszeit, gestützt auf die eingedeutsche Variante. Diese Belege werden von der Autorin des Beitrages angeführt (Blažienė, 2005, S. 239). Arthur Semrau (1934, S. 92) hat das Dorf *Große-Smausgeyn* mit dem Gut *Bündken* identifiziert. Im Altpreußischen sind die apr. PNN *Bunthe*, *Buntike* (Trautmann, 1922, S. 21) belegt. In NMPol I, S. 105 werden die Angaben erst ab dem Jahr 1543 präsentiert, und der Name wird zu den apr. PN *Bundiko*, *Bondiko* gestellt. Ohne die ältesten Namen der Siedlung anzugeben, wird die eingedeutsche Form erklärt und dabei betont, dass der Name als *Bądki* polonisiert wurde. Es geht um denselben Namen, vgl. noch 1946 *Buendken (Bądki)*

(Leyding, 1946, S. 45; Wunder, 1968, S. 105). Als Stütze für diese Behauptung wird Vladimir Toporov (1975, S. 263) herangezogen (NMPol 1, S. 105), obwohl er den ON gar nicht erwähnt. Für die apr. PNN steht in erster Linie Trautmann zur Verfügung, selbst Toporov hat nur Trautmann zitiert (s. noch Wunder, 1968, S. 105, 144) usw. Die poln. Form *Bądki* basiert auf der eingedeutschten Vorlage (Blażienè, 2005, S. 239). Viele polonisierte Varianten der apr. ONN im UG basieren auf der eingedeutschten Vorlage.

Bandken eingegangene Ortschaft in der Woi. Olsztyn, früher KA Morağ, Gem. Zalewo: um 1400 *Cleyne Smausgeyn CA Neymen* (OF 161, 130r), 1437/38 *Cleyne Smausien* (oder *Smausgien*) *hat 46 hoken...* (OF 131, 136), vgl. *Cleyne Smaus[en]* KA Nehmen, Kreis Christburg (GZB 147) (vgl. Gerullis, 1922, S. 166), 1474 *das dorff Cleyne Smaußeyn genant Bantiken* (OF 92, 14r), 1543 *Bandken* Kirchspiel Saalfeld (später Zalewo) (Wunder, 1968, S. 54), 1579 [*Bandken*] ... *21 Huben die hatt der Juncker marten Nickritz aller inn ein vorwerk geschlagen ... do aber mittler zeitt etzliche Hubenn wiederumb mit Pauren besetzt wurden ...* (Ostpr. Fol. 1282, 256v), 1607 *Gütlein Bandken* (Semrau, 1934, S. 93), 1785 *Bandken unbebaute adel. Huben der Stadt Saalfeld gehörig* (Goldbeck, 1785, S. 12).

Zunächst ist der apr. Name als **Smaus-ij-ein-* zu analysieren. Die Basis **smaus-* bleibt bis jetzt ohne sichere Etymologie. Zwei Suffixe sind deutlich zu erkennen. Der Name erscheint mit dem dt. Zusatz *Klein*. Beide Siedlungen lagen nebeneinander. Später erscheint der zweite Name apr. **Bantik-*, zu einem apr. PN *Bantiko* (Trautmann, 1925, S. 17; Blażienè, 2005, S. 237). Beide Namen fehlen bei Przybytek und im 1. Band von NMPol. Die Ortschaft bekam im 15. Jh. einen zweiten Namen, was nicht so selten vorkam. In diesem Fall handelt es sich um eine Germanisierung des Namens. Die Frage bleibt offen, wie die polonisierte Form aussehen würde. Am ehesten poln. *Bądki*, das auf der eingedeutschten Form basiert. Semrau (1934, S. 69) gibt den PN *Bandye* an und überlegt, dass nach diesem PN der ON *Bandyan* gebildet wurde. Der Meinung von Semrau widerspricht der Beleg von 1474.

Borki in der Woi. Olsztyn, Gem. Bartoszyce: 1419 *Barken* (XXVI 26), um 1420 *Barken* (OF 163 26r), *Barken das Dorf* (OF 163 35r), 1437/38 *Borken item hat 36 czinshuben* (OF 131 143), seit 1785 *Borken* (Goldbeck, 1785, S. 20), 1951 hat man schon *Borki* (Rospond, 1951, S. 18) der Woi. Olsztyn, Gem. Bartoszyse. Apr. **Bark-*. Der ON fehlt bei Przybytek, in NMPol 1, S. 285 beginnt die Belegreihe mit 1419, dann folgen die gedruckten Quellen von 1570 (s. Blażienè, 2005, S. 241). Wenn man Namen als Zeugen von Sprachkontakten bezeichnet, dann sind historische Angaben von großer Bedeutung. Es ist keine leichte Aufgabe, sich mit den Archivalien zu befassen, aber man hat keine andere Wahl, um in der historischen Namensforschung eine möglichst zuverlässige Deutung der Grundform zu erlangen. Ausschlaggebend für die Etymologie des älteren Namensgutes, besonders einer Kleinkorpusprache, Restsprache oder Trümmersprache, wie das Altpreußische

heutzutage auch genannt wird, sind Lexeme, erhalten in Tausenden von belegten ENN (Blažienė, 2019, S. 19ff.). Das ganze Namensgut, gestützt auf Belegreihen aus glaubwürdigen Quellen, deren Glaubwürdigkeit auch von Historikern, Archivaren, Paleographen und in einigen Fällen sogar von Schriftsachverständigen bestätigt wird, ermöglicht es, Antworten auf viele Fragen zu geben, darunter auch auf die des Einflusses von Sprachkontakten.

Budyty in der Woi. Olsztyn, Gem. Małdyty: 1530 *Pauditte* (Semrau, 1934, S. 35), 1785 *Booditten* (Goldbeck, S. 20), [1893] *Boditten* (OV 43): apr. **Baud-it-*; von einem apr. PN *Bawde*, abgeleitet mit dem Suffix *-it, 1946 *Budyty* (*Boditten*, *Buditten*) (Leyding, 1946, S. 45) (Blažienė, 2005, S. 242).

Ejdele in der Woi. Olstyn, Gem. Górowo Hławeckie: 1411/19 *Edeln* (Gerullis, 1922, S. 33)¹⁰, 1423 *Eydeln* (OF 162, 79r, 82r), 1437/38 *Eydelen item hat 13 hocken* (OF 131, 154), 1585 *Eydeln 12 huben* (Ostpr. Fol. 8575 10r), 1785 *Eydeln oder Egdeln adel. Vorwerk* (Goldbeck, 1785, S. 43), 1804 *Eydlen* (Schrötter XI), [1893] *Egdeln* (OV 104), 1906 *Egdeln 51*, 1933 *Egdeln 37*, 1946 *Edalin* (*Egdelen*, *Eydeln*) (Leyding, 1946, S. 25), 1957 *Ejdele* (*Egdelen*) (Rospond, 1951, S. 68).

Der Name wurde in handschriftlichen Quellen gefunden. Er könnte eine kleine Ortschaft bezeichnen, aber auf alle Fälle ist er als Vorwerk, d.h. als kleiner Bauernhof, der bewohnt war, belegt, auch in allen Verzeichnissen des 19. Jhs. Am ehesten ist es ein apr. Name **Eidel-* zu einem apr. PN *Eidell*, der aus dem 16. Jh. bekannt ist. Reinhold Trautmann (1925, S. 7) sieht einen Zusammenhang zwischen dem ON und dem PN. Für das deutsche Ohr klang *y* als *j* und wurde viel später nach der Ersterwähnung als *g* wiedergegeben. In der poln. Variante wurde das deutsche -*g-* durch -*j-* ersetzt. Der ON fehlt bei Przybytek und im 3. Band von NMPol (Blažienė, 2005, S. 252–253). Im östlichen Teil Ostpreußens, im Untersuchungsgebiet von Przybytek, ist es gelungen, nicht wenige apr. ONN in den handschriftlichen Urkunden des DO zu entdecken. Vermutlich noch sesshafte Prußen haben diese Spuren hinterlassen, aber die Namen wurden nicht entdeckt (vgl. Blažienė, 2005, S. 235–346).

Garbniki in der Woi. Olsztyn, Gem. Barciany: 1437/38 *Garbiniken hot 3 dienste* (OF 31 215), 1461 *in dem velde zu Garbniken*, [1893] *Garbnik* (OV 132), 1946 *Garbniki* (*Garbnik*) (Leyding, 1946, S. 31): apr. **Garb-inik-* von apr. *garbis* 'Berg' mit dem apr. Suff. *-inik- abgeleitet (Blažienė, 2005, S. 255). Die poln. Variante basiert auf einer apr. Vorlage.

Guhlkajmy in der Woi. Olsztyn, Gem. Sępopol: 1400 *und das dorff Galekaymen* (OF 86, 21r), 1432 *zu Galekaymen gelegen* (OF 86, 31r), 1437/38 *Golekaymen item hat 2 freye dinst* (OF 131, 153), 1440 *dorff Golikaym* (OF 97, 76r), vom 1785 *Gahlkeim adel. Vorwerk mit 5 Feuerstellen* (Goldbeck, 1785, S. 50), 1946 *Gulkayny* (*Guhlkeim*) (Leyding, 1946, S. 8): apr. **Gal-kaim-*, mit dem apr.

¹⁰ Die Handschrift, aus der Georg Gerullis das Material geschöpft hat, gilt als verschollen.

caymis 'Dorf' im Bestimmungswort und apr. **galas*, vgl. apr. *gallan* 'Tod' im Grundwort. Die poln. Variante ist eine phonetisch-morphologische Adaption der Vorlage *Guhlkeim* (Blažienė, 2005, S. 262–263).

Es ist bekannt, dass nach dem zweiten Weltkrieg viele ehemalige apr. ONN durch die Kommission zur Festlegung der Ortsnamen [Komisja Ustalania Nazw Miejscowych] verändert wurden. Der im Jahre 1315 zum ersten Mal belegte Name *synen rechten Erben gegeben das velt Sasne genant* (OF 100, 52v–53r) in der Woi. Olsztyn, Gem. Małdyty, später 1437/38 *Sassen hat 1 dinste* (OF 131, 136), 1946 *Zajacki* (Sassen) (Leyding, 1946, S. 50): apr. **Sasnē*, wurde von der KUNM in *Sasiny* umbenannt (Blažienė, 2005, S. 326). 1437/38 folgte die Ersterwähnung des ONs *Sunkliten item hat 16½ hocken allir besatzc* (OF 131, 131): apr. **Sunk-el-it-* wurde im Polnischen *Sąklity* (Leyding, 1946, S. 28). Diese Form ist eine phonetische Adaption der apr. Vorlage. Von der KUNM wurde sie zu poln. *Wysieka* umgeändert, vgl. poln. *wysiekać*, *wysiec* (: *siec*) „peitschen, schlagen“ (Blažienė, 2005, S. 344–345).

7. ZUSAMMENFASSENDES

Der berühmte deutsche Namenforscher Ernst Eichler hat unterstrichen: „Die Entstehung eines jeden beliebigen Toponyms ist aufs engste mit der objektiven Realität und den gesellschaftlichen Bedingungen verbunden, wobei „die Beziehung des ‚Benenners‘ zum benannten Objekt eine grundlegende Rolle spielt“ (Eichler, 1987, S. 812–813). Die Beweiskraft der ONN ist nicht nur für Namenkunde und Lexikologie einer zum Aussterben verurteilten Sprache, sondern auch für die Geschichte der untersuchten Gebiete kaum zu leugnen. Oft stehen die Namen im Zentrum der Untersuchung der Sprache selbst, z. B. des Lautwandels und anderer phonetischer Erscheinungen auch der Namensadaption. Bei der Erforschung der Sprachkontakterscheinungen muss man auch Rücksicht auf die älteste Periode des Kontaktes der im Beitrag besprochenen Völker nehmen sowie auf zuverlässige Belegreihen jedes einzelnen ON, um nicht das Verschwinden einiger Jahrhunderte der Existenz dieser Namen zuzulassen.

Die eingedeutschten Formen der apr. ONN haben die Prußen überlebt. Die Polonisierung stützte sich auf diese Formen und nicht selten auf die apr. Vorlage. Allgemein bekannt ist in der europäischen Geschichtsschreibung die Tatsache, dass die Prußen weite Gebiete des heutigen Polens und des Kaliningrader (vormals Königsberger) Gebietes bewohnt haben. So führte das altpreußisch-deutsch-polnische, später auch z. T. das Zusammenleben mit Litauern zu Sprachkontakten, die Integrationsprozesse des Namengutes der jeweiligen Sprachen nach sich zogen. Ob die Namenforscher bereit sind, das Beschreibungsmodell für die Übernahme von apr. Onymen aus dem apr. Sprachsystem, welches allerdings spärlich überliefert ist, in das polnische Sprachsystem anzunehmen, ist heute schon allein

deswegen fraglich, weil es sowohl einen Mangel an Forschungskräften wie auch an Forschungsprojekten gibt, wie etwa *Hydronymia Europaea*. Diesem Projekt hat es die Namenkunde zu verdanken, dass polnische und litauische Namenforscher in der 2. Hälfte des 20. Jhs. die Herausforderung der Überprüfung des Inventars der apr. Oikonyme und Gewässernamen sowie ihre Analyse auf sich genommen haben. Bei der Erforschung des historischen Namengutes darf man, nicht nur in diesem Fall, nicht vergessen, dass die Onyme von einer Sprache in eine andere wandern. So unterliegen sie auch dem Einfluss der Sprache, in die sie übernommen wurden.

ABKÜRZUNGEN

apr. — altpreußisch
 DO — der Deutsche Orden
 dt. — deutsch
 EN(N) — Eigenname(n)
 lit. — litauisch
 mnd. — mittelniederdeutsch
 poln. — polnisch
 ON(N) — Ortsname(n)
 PN(N) — Personennamen(n)
 slaw. — Slawisch
 Suff. — Suffix
 UG — Untersuchungsgebiet

QUELLEN UND LITERATUR

- Ardoino, D. (2015). Vadinamojo Bavaru geografo Bruzen ir Prūsai [Bruzen und Prußen im sogenannten Bayerischen Geografen]. *Acta Linguistica Lithuanica*, 75, 13–28.
- Ballester, X. (2019). El Chatón Visigótico De Eivina[S] Eivinas' Visigothic Bezel [Westgotischer Ringnest mit Eivina[S] Eivinas']. *Liburna*, 15, 51–81.
- Bilkis, L. (2018). Lietuvių kalbos vietovardžių su šaknimi *gal-* (liet. *gal-* < liet. *gālas* 'pabaiga, kraštas') darvbos ypatybės [Eigenschaften der Bildung lit. Ortsnamen mit der Wurzel *gal-* (lit. *gal-* < lit. *gālas* 'Ende, Rand'). *Acta Linguistica Lithuanica*, 79, 212–234.
- Biolik, M. (1992). *Toponimia byłego powiatu ostródzkiego. Nazwy miejscowe. Pomorskie Monografie Toponomastyczne*, 10 [Die Toponymie des ehemaligen Kreises Ostróda. Ortsnamen. Pommersche toponomastische Monographien 10]. Gdańsk: Wydawnictwo Gdańskie.
- Blažienė, G. (2000). *Die baltischen Ortsnamen im Samland* (= *Hydronymia Europaea*, Sonderband II), Stuttgart: Franz Steiner Verlag.
- Blažienė, G. (2003). Zur altpreuussischen Namenforschung. *Indogermanische Forschungen*, 265–278.
- Blažienė, G. (2005). *Baltische Ortsnamen in Ostpreußen* (= *Hydronymia Europaea*, Sonderband III), Stuttgart: Franz Steiner Verlag.
- Blažienė, G., Daujotytė, V., Kiaupa, Z., Vasiliauskas, A., & Kuprevičius, G. (2015). Kalbos lemtis ir likimas [Schicksal und Verhängnis der Sprache]. *Nerimas 3: išsaugoti Lietuvos valstybę* (S. 17–50). Vilnius: Lietuvos mokslų akademija.

- Blažienė, G. (2017). Altpreußische Eigennamen als Quelle der altpreußischen Lexik. In P. U. Dini (Hrsg.), *Incontri Baltistici in Pisa. Studi e saggi* (S. 63–85). Novi Ligure: Joker.
- Blažienė, G. (2019a). Issledovanie prusskogo onomastikona v baltijskom i evropejskom kontekste [Die Erforschung des altpreußischen Onomastikons im baltischen und europäischen Kontext]. In A. Žuravleva, & B. Uspenskij (Hrsg.) *Slavānskoe i balkanskoe āzykoznanie. Slavistika. Indoeuropeistika. Kulturologiā. K 90-letiiu so dnā roždeniā Vladimira Nikolaeviča Toporova* [Slawische und balkansprachige Sprachwissenschaft. Slawistik. Indogermanistik. Kulturwissenschaft. Zum 90. Geburtstag von Vladimir Nikolajewitsch Toporov] (S. 7–27). Moskva: Institut slavjanovedeniā.
- Blažienė, G. (2019a). Was man nicht alles in den Folianten des deutschen Ordens findet. In N.N. Kazanskij (Hrsg.), *Indoeuropejskoe āzykoznanie i klassičeskaā filologiā, XXIII. Materialy čtenij, posvāščennyh pamāti professora Iosifa Moiseeviča Tronskogo* [Indogermanische Sprachwissenschaft und klassische Philologie–XXIII. Materialien von Lesungen, zum Gedächtnis von Iosif Moisejewitsch Tronsky] (S. 72–88). Petersburg: Nauka. https://tronsky.iling.spb.ru/static/tronsky2019_01.pdf; <https://tronsky.iling.spb.ru/static/tronsky2019/72-88.pdf>
- Brocki, Z. (1978). Baltico-slavica Huberto Gurnovičiaus toponiminius darbuose [Balto-slavica in den toponymischen Werken von Hubert Górniewicz]. *Baltistica*, 14(2), 130–133.
- Dini, P.U. (2014). *Foundations of Baltic Languages*. Vilnius: Vilnius University.
- Dini, P.U. (2019). *Baltų kalbų lyginamoji istorija* [Vergleichende Geschichte der baltischen Sprachen]. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos centras.
- DWb = *Deutsches Wörterbuch von Jacob Grimm und Wilhelm Grimm online*. <https://woerterbuchnetz.de/?sigle=DWB#4>
- Čepienė, N. (2019). *XVI–XXI a. lietuvių kalbos germanizmų ir jų darinių žodynas* [Wörterbuch der Germanismen im Litauischen des 16.–21. Jahrhunderts]. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.
- Eichler, E. (1980). Grundfragen der toponymischen Integration. *NORNA-rapporter*, 17, 128–139.
- Eichler, E. (1987). Die sprachliche Stellung der slawischen Dialekte im heutigen deutschen Sprachraum im Lichte der Onomastik. X. Internationaler Slawistenkongreß Sofia 1988. *Zeitschrift für Slawistik*, 32(6), 801–814.
- Eichler, E. (1999). Wörter und Sachen — Wörter und Namen. *Germanistische Linguistik* 147–148. *Wörter und Sachen als methodisches Prinzip und Forschungsrichtung II*. Hrsg. R. Schmidt-Wiegand. Hildesheim, Zürich, New York: Georg Olms Verlag, 453–459.
- GZB = Thielen, P.G. (1958). *Das grosse Zinsbuch des deutschen Ritterordens (1414–1438)*. Marburg: N.G. Elwert.
- Gerullis, G. (1922). *Die altpreußischen Ortsnamen*. Berlin und Leipzig: Walter de Gruyter & Co.
- Goldbeck, J.F. (1785). *Vollständige Topographie des Königreiches Preußen*. Bd. 1. Königsberg–Leipzig: Kanter.
- Górniewicz, H. (1974). Das altpreußische Suffix *-īt-* und das polnische Suffix *-ic-* in Ortsnamen des preußischen Pomesaniens. *Zeitschrift für slawische Philologie*, 19, 234–240.
- Górniewicz, H. (1980). *Toponimia Powiśla Gdańskiego. Pomorskie Monografie Toponomastyczne, 4* [Die Toponymie des Danziger Gebietes. Pommersche Toponomastische Monographien, 4]. Gdańsk: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- Górniewicz, H. (1985). *Gewässernamen im Flußgebiet der unteren Weichsel* (Nazwy wodne dorzecza dolnej Wisły) (=Hydronymia Europaea, Lfg. I). Stuttgart: Franz Steiner Verlag.
- HAPr V = *Historisch-geographischer Atlas des Preußenlandes* (1978). Lfg. 5. Hrsg. v. H. Mortensen, G. Mortensen, R. Wenskus, H. Jäger. Wiesbaden: Franz Steiner Verlag.
- Hengst, K. (1986). Integrationsprozeß und toponymische Varianten. Namenvarianten bei der Integration slawischer Toponyme ins Deutsche. *Onomastica Slavogermanica*, 15, 55–62.
- Hengst, K. (1990). Frühe Namenüberlieferung als Sprachkontaktzeugnis in Ostthüringen. In R. Schützeichel (Hrsg.), *Ortsname und Urkunde. Frühmittelalterliche Ortsnamenüberlieferung* (S. 236–257). Heidelberg: Carl Winter Universitätsverlag.

- Hengst, K. (1981). Zur Integration slawischer Toponyme ins Deutsche. *Onomastica Slavogermanica*, 13, 21–42.
- Hengst, K. (1996). Namen im Sprachaustausch: Slavisch. In E. Eichler, G. Hilty, H. Löffler, H. Steger, & L. Zgusta (Hrsg.), *Namenforschung. Ein internationales Handbuch zur Onomastik*. 2. Teilband (S. 1007–1011). Berlin–New York: Walter de Gruyter.
- Jesch, J. (2009). Who was Wulfstan? [Wer war Wulfstan?]. In A. Engler, & A. Trakadas (Hrsg.), *Wulfstan's Voyage: The Baltic Sea Region in the early Viking Age as seen from shipboard* (S. 29–36). Roskilde: Viking Ship Museum.
- Kaemmerer, M. (1988). *Ortsnamenverzeichnis der Ortschaften jenseits von Oder und Neiße*. Leer: Verlag Gerhard Rautenberg.
- Kowalski, T. (1946). Relacja Ibrāhīma ibn Ja'kūba z podróży do krajów słowiańskich w przekazie al-Bekrīego [Bericht von Ibrāhīm ibn Ya'qūb über eine Reise in Länder von Slawen in der Bearbeitung von al-Bakrī. *Pomniki Dziejowe Polski, II*(1), Kraków: PAU.
- Lemeškin, I. (2013). Bazelio glosos prūsas ir Prahos baltai [Der Pruße vom Bazeler Epigramm und die Balten von Prag]. *Baltistica*, 48, 103–117.
- Lemeškin, I. (2014). Petrus Wickerau vs. Petrus Turnau. Kretos pēdsako autorystēs klausimu [Petrus Wickerau vs. Petrus Turnau. Zur Frage der Autorschaft vom Kretaer Spur]. *Baltistica*, 49, 139–161.
- LKZe = *Lietuvių kalbos žodynas*. 1–20 [Wörterbuch der litauischen Sprache]. 1941–2002. Elektroninis variantas redaktorių kolegija [eVariante. Redaktionsbeirat]: G. Naktinienė (vyr. red.) [Chefredakteur], J. Paulauskas, R. Petrokienė, V. Vitkauskas, J. Zabarskaitė. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas. 2005 (atnaujinta versija, 2008) [Erneuerte Version, 2008]. <http://www.lkz.lt/>
- Leyding-Mielecki, G. (1946). *Słownik nazw miejscowych okręgu mazurskiego*. Cz. I [Wörterbuch der Ortsnamen des masurischen Gebietes. T. I]. Olsztyn: Wydawnictwo „ZAGON“.
- LPPB = *Lietuvių pavardžių duomenų bazė*. <http://lkiis.lki.lt>
- Lübben, A., & Walther, C. (1888/1995). *Mittelniederdeutsches Handwörterbuch*. Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft.
- MLE III (2006) = *Mažosios Lietuvos enciklopedija*, T. III: Mec–Rag [Enzyklopädie von Preussisch Litauen. Bd. III. Mec–Rag]. Vilnius: Mažosios Lietuvos fondas. Mokslo ir enciklopedijų leidybos centras.
- NMPol = Rymut, K. (Hrsg.). (1996, 1997, 2003, 2005). *Nazwy miejscowe Polski. Historia. Pochodzenie. Zmiany* [Die Ortsnamen von Polen. Geschichte. Herkunft. Veränderungen] (Bd. 1, 2, 5, 6). Kraków: Instytut Języka Polskiego PAN–DWN.
- OF = Ordensfolianten aus dem Geheimen Staatsarchiv „Preußischer Kulturbesitz“.
- Ostpr. Fol. = Ostpreussische Folianten aus dem Geheimen Staatsarchiv „Preußischer Kulturbesitz“.
- OV = *Orts-Verzeichnis nebst Entfernungstabelle der Provinz Ostpreussen* [1893]. Bonn: Buch- und Kunst-Handlung.
- Pospiszylowa, A. (1987). *Toponimia południowej Warmii. Nazwy miejscowe* [Die Toponymie des südlichen Ermland. Ortsnamen]. Olsztyn: Pojezierze.
- Przybytek, R. (1993). *Ortsnamen baltischer Herkunft im südlichen Teil Ostpreußens* (=Hydronymia Europaea, Sonderband). Stuttgart: Franz Steiner Verlag.
- RHD II = *Regesta historico-diplomatica Ordini S. Mariae Theotonicorum 1198–1525* (1950). E. Joachim, W. Hubatsch (Hrsg.). Pars I. Vol. II. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht.
- Rogoža, I. (2008). Baltų vardyno tyrimo principai Huberto Gurnovičiaus tekstuose [Prinzipien der Erforschung des baltischen Namengutes in Texten von Hubert Górniewicz]. Vilnius: Vilniaus pedagoginis universitetas. https://www.vdu.lt/cris/bitstream/20.500.12259/116234/1/irena_rogaza_md.pdf
- Rospond, S. (1951). *Słownik nazw geograficznych Polski zachodniej i północnej* [Wörterbuch der geografischen Namen von West- und Nordpolen]. Warszawa: PTG.
- Semrau, A. (1934). Die Siedlungen im Kammeramt Neimen (Komturei Christburg) im Mittelalter. *Mitteilungen des Copernicus Vereins für Wissenschaft und Kunst zu Thorn*, 42, 1–113.

- Toporov, V.N. (1975). *Prusskij âzyk. Slovar'* [Altpreußische Sprache. Wörterbuch] (Bd. 1). Moskva: Nauka.
- Trautmann, R. (1925). *Die altpreußischen Personennamen*. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht.
- Vercamer, G. (2010). *Siedlungs-, Verwaltungs- und Sozialgeschichte der Komturei Königsberg im Deutschordensland Preußen (13.–16. Jahrhundert)* (= Einzelschriften der Historischen Kommission für ost- und westpreußische Landesforschung, 29). Marburg: fibre.
- Wunder, H. (1968). *Siedlungs- und Bevölkerungsgeschichte der Komturei Christburg. 13.–16. Jahrhundert*. Wiesbaden: Otto Harrasowitz.
- XXVI 26 = Dokumente aus der Urkundenschieblade, aufbewahrt im Geheimen Staatsarchiv „Preußischer Kulturbesitz“.
- 1906 = *Verzeichnis sämtlicher Ortschaften in der Provinz Ostpreussen mit Angabe des Kreises, des Amtsgerichtbezirkes und der Postanstalt, durch welche die Bestellung der Postsendungen ausgeführt sind. Zum Dienstgebrauche per die Postanstalten*. Berlin.
- 1933 = *Ortschaftsverzeichnis für die Provinz Ostpreussen*. Stand vom 1. Dezember 1933. Königsberg.

SUMMARY

POLONIZATION OF PRUSSIAN TOPONYMS IN THE LIGHT OF LANGUAGE CONTACTS

The coexistence of the Balts, namely Prussians, and Poles, began quite a few centuries ago, and we cannot give the precise date when the first contacts between the two nations were established. Most likely, it happened earlier than the first attestations in historical documents appeared and their language systems also came into contact with one another. One of them, the Prussian one, only left a limited written legacy, yet several thousand Prussian proper names were scattered across all the lands inhabited by Prussians and recorded in a number of the documents of the Teutonic Order. Prussian toponyms used to be Germanized, and those Germanized forms outlived Prussians themselves. The processes of Polonization rested upon the Germanized Prussian toponyms and often on the Prussian model itself. It is a fact that Prussians inhabited the areas of present-day Poland and the Kaliningrad Region. The Prussian-German-Polish life in the same lands determined language contacts and the processes of toponym integration. Onomasticians specializing in the proper names from those areas should exhaustively describe the processes of onym adoption from one language system to another by not forgetting one of the key tasks in historical onymy, in-depth attestations of every place name under analysis in the most reliable sources, i.e. manuscript documents. Onyms travel from one language into another by leaving their traces in the authentic form, which is of great value for the determination of reliable etymology. Onyms are reliable witnesses of the actual reality of that time and history. The statements are illustrated by the examples, which have not been found or they were interpreted differently in the works of Polish onomasticians and significant collections of toponyms.

Keywords: toponyms, language contacts, Germanization, Polonization

AFRYKATYZACJA PALATALNEGO *r' W NAZWACH MIEJSCOWYCH I TERENOWYCH POMORZA ZACHODNIEGO

Słowa tematyczne: afryktywizacja *r', silna wymowa sonantów, wymowa nieakomodująca, toponimy, zachodnie i wschodnie dialekty lechickie, typologia dialektów słowiańskich

Charakterystyczna dla polskiego języka literackiego zmiana *r' > *r̥ > ř > ž/š przed samogłoskami rzędu przedniego i przed *j (np. *rzeka* wymawiane jako *žeka* < *r̥ka; *morze* wymawiane jako *može* < *morje czy *pšet* < *predb < *perdb) w dawnych słowiańskich dialektach Pomorza Zachodniego — według załączonej mapki — została ograniczona do obszarów sąsiadujących z dialektami słowińsko-kaszubskimi na wschodzie oraz zawężona do terenów bliskich gwarom polskim na południu tego obszaru, zob. JPPZ, mapa 18 — dla zapisów nazw miejscowości. Prezentowany materiał pochodzi nie tylko z zapisów nazw miejscowości tego terenu, lecz uzupełniony został o przekazy nazw terenowych Pomorza zawierające elementy słowiańskie (według opublikowanego słownika NTPZ I, II). Biały obszar na mapie zawiera dokumentację nazw, w których afryktywizacja palatalnego *r' nie nastąpiła, np. w n. m. *Tribethou*, *Treptow* 1176–80, *Trepetow* 1208, dziś Trzebiatów nad Regą PomSz 55 (: n. os. *Trebětъ : *Trzebiemysł* : *trzebić*), n. ter. *Rietznitz* 1846 błoto koło Rychówka na płd.-zach. od Białogardu NTPZ II 59 (: *rěčьnica : *rzeczny*, *rzeka*). Dla potrzeb tego artykułu ich przytaczanie jest zbędne.

Samo zjawisko afryktywizacji *r' > *r̥ > ř jest, podobnie jak inne palatalizacje, wynikiem akomodacyjnej wymowy r > r' przed samogłoskami rzędu przedniego. W tej pozycji powstaje palatalne r', w którym jako palatalny transjent wydziela się koartylukacyjne ž (czyli *r̥). Po stwardnieniu *r̥ > r̥ sonant ten może w dialektach polskich ewoluować, gdy po zaniku zwarcia/wibracji r pozostaje tylko szczelinowe ž, które w polszczyźnie pisanej oddaje znak rz wymawiany jako ž/š, np. *rzeka* — w wymowie *žeka* (< *r̥ka), *przez* — w wymowie *pšes*. W większości dawnych słowiańskich gwar zachodniopomorskich, także na tzw. Pomorzu

Przednim, w Meklemburgii¹ i w dawnych słowiańskich gwarach połabskich, które zachowują *r/*r'*, afryktywizacja typu polskiego nie zachodzi. Tylko na pograniczu kaszubsko-słowińskim i polskim pojawia się *ř < *r'*. Cały proces afryktywizacji wpisuje się w zjawisko akomodacji spółgłosek do sąsiednich samogłosek przednich, por. przy innych spółgłoskach pol. gw. *pśiwo < piwo*, *mniaso < miasto* itp. (z innymi transjentami — tutaj *ś, ŋ*).

Sam proces zapoczątkowany został w późnej prasłowiańszczyźnie w czasie tzw. I palatalizacji **k', g', x'* na **k^ś, *g^ś, *x^ś*, co — po stwardnieniu i zaniku zwarecia przy **g'* (podobnie jak przy *r'* w języku polskim) — dało w rezultacie dzisiejsze *č, ž, š*, np. *rączka (< *rǫk-ьka) : ręka; żyć : lit. gyti, z pie. *g^uih₃-ti Smoczyński 184 'żyć', por. na stopniu pełnym pol. *goić się* 'ożywać na nowo', *mózdżek : mózg; szedł < *šьdlь : chodzić* (na innym stopniu wokalizmu Boryś 64). W języku polskim podobnej afryktywizacji ulegało także palatalne **t' i d'*, por. *ciotka, dziadek < *tetьka, *dědьkь* (zob. przypis 3).*

W przypadku zmiany *r^z > ž* dochodzi także do zmiany jakościowej spółgłoski, gdyż sonant (spółgłoska półotwarta, zwykle dźwięczna, poza niektórymi pozycjami²) zmienia się w obstruent (nie w sonant), który w otoczeniu spółgłosek bezdźwięcznych łatwo ulega ubezdźwięcznieniu do *š*.

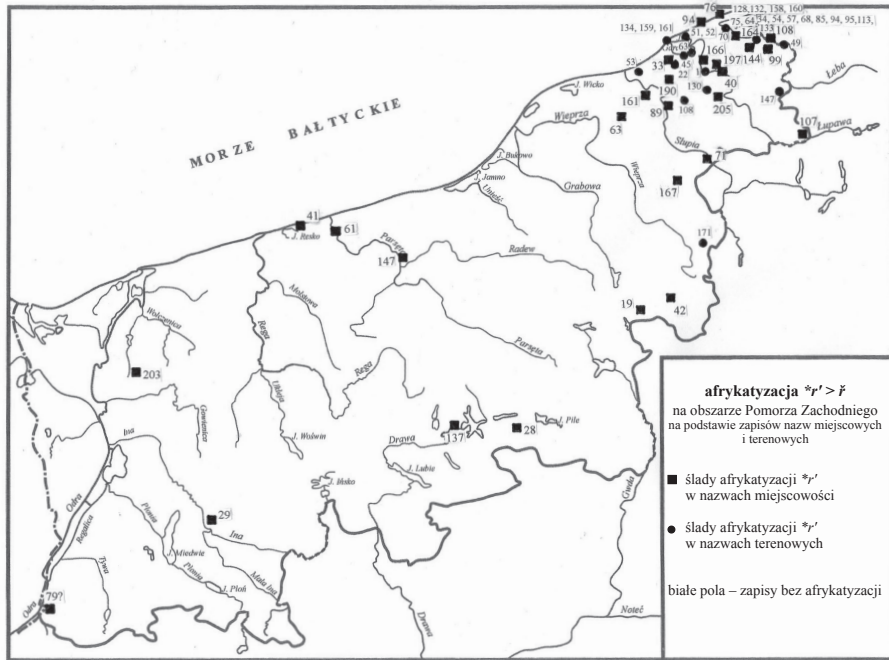
Na Pomorzu Zachodnim zakresy zmiany **r' > ř* wygasają od granicy kaszubsko-słowińskiej w kierunku zachodnim (zob. załączoną mapkę) i są terytorialnie mniejsze od obserwowanych na tym obszarze zmian **t' > *t^ś > č/c* oraz od afryktywizacji **d' > *d^ś > ž/dz*, np. w n. m. *Mallenzin 1755* (: **Maleta*, por. *mały*) JPPZ 111 czy w n. m. *Glötzin 1614* (: *glód*) JPPZ 115³. Zmiany **r' > ř* są też szerzej poświadczone w nazwach miejscowości (oznaczonych na mapce kwadratami) niż w nazwach terenowych (oznaczonych kółkami). Pola białe na mapie wskazują na brak na tym obszarze afryktywizacji **r'* w przekazach dawnych słowiańskich nazw miejscowości i nazw terenowych.

Jak widać, na Pomorzu Zachodnim przeważają zapisy bez afryktywizacji, czyli **r' > r* (jak również w mniejszym stopniu **t' > t, *d' > d*). Świadczą one nie tylko o wpływie substytucji niemieckich, pomijających często drugą część złożonej wymowy słowiańskich spółgłosek palatalnych *r^z, (t^ś, d^ś)*, lecz mówią także o szerzeniu się w dawnych słowiańskich gwarach pomorskich wymowy nieakomodacyjnej, czyli takiej, jaka panuje np. w bułg. *rek'a* 'rzeka' (z twardym *r* przed *e*), *t'etka* 'ciotka', *det'e* 'dziecię' (< **rěka, *tetьka, *dětę*). Według większości zachodniopomorskich przekazów (po welarnym *r, t, d* następuje samogłoska przednia, np. *e* (różnego pochodzenia, np. z nieprzegłoszonego **ě* lub rozłożonego

¹ Zob. też Jeżowa (1962, s. 107–109).

² Takie bezdźwięczne, wygłosowe -r obserwuje się w szybkiej wymowie *v'atr* obok poprawnej *v'atr* i gwarowej *v'ater ot Tater*, gdzie wstawione *e* częściowo takiemu ubezdźwięcznieniu zapobiega.

³ Por. Duma, w druku.

* $\epsilon > em/n$) bez strefy przejściowej, bo bez zapisanego transjentu palatalnego, np. *j, ś, ź* lub innego. Transjent taki występuje np. w ros. wymowie *měня* jako *t'jot'ja* (z przegłoszonym *e > jo* pod akcentem), w pol. *ciocia* wymawiane jako *tʰotʰa* z możliwym dodatkowym transjentem *j* (*tʰjotʰa* w niektórych polskich dialektach kresowych) itp.

Polska gramatyka historyczna (GHJP 148–150) powstanie palatalnego transjentu po palatalnym *r' (*ż', *š') datuje na wiek XIII na podstawie zapisów *r' jako *rs, rsz, rz*, zaś utratę palatalności transjentu datuje na wieki XVI–XVII. Utożsamienie dawnego palatalnego *r' > r^z (z zanikiem sonantu na rzecz *ź, ś*, a więc wymowa np. *žeka, pšy* 'rzeka', 'przy') „pochodzą z początku XV w. z obszaru Wielkopolski”⁴.

W dokumentacji *r' > r^z z badanego obszaru Pomorza Zachodniego wyjątkowe są tylko zapisy przez ř pochodzące z gramatyki i słownika słowińskiego Friedricha Lorentza. Występują tu bowiem konsekwentne zapisy gwarowe, odzwierciedlające żywą jeszcze na początku XX wieku wymowę oddającą zmianę *r', *t', *d', > ř', *ć, *ž', np. *řěká* 'rzeka', *přěpjsali* 'przepisali', *přĩnkã* : *parzyć*

⁴ Por. Długosz-Kurczabowa, Dubisz (2006, s. 146).

SlovG 186, 218, 193; *bjic* 'bić' < **biti*; *blāžęc* 'błądzić' < **blōditi* SlovW 39, 50 z późniejszym kaszubsko-słowińskim stwardnieniem *ć* > *c*, *ǰ* > *z*, por. kasz. *b'ic* 'bić'; *zëk* 'dzik' Sychta I 110, 261.

Zapisy słowińskich nazw miejscowości Pomorza Zachodniego zawierające ślady afryktywizacji **r'* > *ř* podaję za opracowaniem JPPZ 119–125, z kierunku zachodniego na wschód z zachowaniem numeracji zastosowanej w tej publikacji. W nawiasach wskazano najbliższe polskie odpowiedniki wyrazowe. Nie oddają one zatem precyzyjnej etymologii nazwy: **79** *Merzekow*, *Marsekow* 1347 (jeśli od n. os. **Mierzek* : *mierzyc*, a nie od **Marzek* : *marznąc*)⁵ JPPZ 121; **203** *Zabersowe* 1321 (: *zabierać*) JPPZ 125; **29** *Thumercelize* 1269, *Tumerzelice* 1270 (: *domierzać*) JPPZ 120; **41** *Duirin* 1270, *Dwiczin*, *Dwyzin* 1270 (: *drzwi*) JPPZ 120; **61** *Colbrech* 1124, wyjątkowe *Kolbrzega* 1659–65 (dokument polski) JPPZ 121; **147** *Zmogozewic* 1227, *Smogorouiz* 1276 (: *smogórz* 'torf') JPPZ 123; **137** *Repekowe* 1321, *Rzepow* 1579 (: *rzepka*, *rzepa*) JPPZ 123; **28** *Dobrzicz* 1564–65, *Dobberitz* 1779–85 (: *dobry* suf. *-*ic-*) JPPZ 120; **19** *Brzeznice* 1565, *Brieseninitz* XIX w. (: *brzoza*) JPPZ 120; **42** *Zwyrnsno* 1374 (: *drzwi*) JPPZ 120; **167** *Czuchertze* 1518, *Czucherze* 1577 (: n. os. *Suchor(z)a* : *suchy*) JPPZ 124; **63** *Commersin* 1505 (: *komora* 'izba', suf. *-*in-*) JPPZ 121; **71** *Crin* 1266, *Schina* 1275 (: *skrzynia*) JPPZ 121; **89** *Neddersin* 1563 (: *nie darzyć*) JPPZ 122; **161** *Strelen* 1270, *Střieläno* XX w. (: *strzala*) JPPZ 124; **190** *Wressou* 1285, *Vřesce* XX w. (: *wrzos*) JPPZ 125; **205** *Sagerck* 1440, *Zagořeca* XX w. (: *za górą*, suf. -*ica*); **33** *Drzon* 1819 (: *dereń*, *drzon*) JPPZ 120; **40** *Dresow* 1534, *Dřiežovo* XX w. (por. *drzazga*) JPPZ 120; **197** *Virchenzyn* 1486, *Vjeřxuocäno* XX w. (: *wierzch*) JPPZ 125; **166** *Stregonke* XX w., *Střägoŭnk* XX w. (: *strzyga*) JPPZ 124; **94** *Parzuskow* 1779–85 (: *parzyć*) JPPZ 122; **76** *Křiž* XX w. (: *krzyż*) JPPZ 121; **164** *Strelow* XX w., *Střelovo* XX w. (: *strzala*) JPPZ 124; **144** *Zurzino* 1281 (: *skóra*, suf. -*ino*) JPPZ 123; **99** *Przebandowo* 1408, *Prebbentow* 1430 (: n. os. *Przebąd*) JPPZ 122; **108** *Prewoz* 1229, *Przeuosz* 1333 (: *przewóz*) JPPZ 122; **107** *Przerette* XIX w. (: *przeryte*) JPPZ 122.

Zapisy z zaznaczoną afryktywizacją **r'* w nazwach terenowych Pomorza Zachodniego pochodzą z opracowania NTPZ i zachowują numerację, jaka im została przypisana na mapie w przyszłej publikacji o słowińskim i przedśłowińskim nazewnictwie tego obszaru. W nawiasie podawane jest odniesienie do wyrazów polskich i dalej lokalizacja nazwy w NTPZ I, II: **171** *Starzisch Wiese* XX w. (: *starzec*) NTPZ II 84; **53** *Grzada* 1836 (: *grzęda*) NTPZ I 132; **130** *Prschemecska* XX w. (: n. os. *Przemek*) NTPZ II 42; **22** *Die Brzesen* 1836 (: *brzoza*) NTPZ

⁵ Por. n. os. *Mrozek* SSNO i dzisiejszą *Mrózek* (: *mródz*) w fonetyce pomorskiej bez metatezy **tárt*. W pierwszym zapisie zmiana **ar* > *er*, por. *poderla* 'podarla' i in. DejnaA, mapa 48 oraz dla Pomorza Zachodniego JPPZ mapa 14. Dziś wieś zaginiona koło miasta Widuchowa, zob. PomSz 43.

I 71; **45** *Drzon* XX w. (: *dereń, drzon*) NTPZ I 106; **108** *Neiderzin* XX w. (: n. os. *Niedari*, mniej pewne od **Niedzierz*, suf. *-in-*) NTPZ I 280; **63** *Grävuorjoc* XX w. (: *grzywa*) NTPZ I 133; **1** *Vqdřejc* XX w. (: *Andrzej*) NTPZ I 39; **51** *Gřäba* XX w. (: kasz. *gřęba* 'pagórek') NTPZ I 131; **52** *Grohnda* 1926, *Gřada* XX w. (: *grzęda*) NTPZ I 132; **134** *Přecařk* XX w. (: *przecięty*) NTPZ II 43; **159** *Rzeschke* 1837 (: *rzcza*) NTPZ II 59; **161** *Setschke* XX w. (: *rzcza* — inny wariant zapisu nazwy 159) NTPZ II 59; **70** *Kuořeń* XX w. (: *korzeń*) NTPZ I 197; **75** *Křienuška* XX w. (: *krzemień*, kasz. *křem* z uproszczeniem palatalnego **m̃* > **m̃ⁱ* > *n*) NTPZ I 208; **64** *Gřänäutä* XX w. (: pol. *Grzmieć*) NTPZ I 135; **133** *Přesiečnā* XX w. (: *przesieka*) NTPZ II 43; **49** *Drzewkwiesen* XX w. (: *drzewko*) NTPZ I 107; **147** *Przycggowo* XX w. (: n. os. *Przyczek*) NTPZ II 44; **34** *Bschooschtje* *Luk* XX w. (: *brzoza*) NTPZ I 72; **54** *Gřąduově gorkä* XX w. (: *grzęda*) NTPZ I 132; **57** *Gřäbuově* XX w. (: *grzyb*) NTPZ I 132; **68** *Koppschiewje* 1926 (: *koprzywa* 'pokrzywa') NTPZ I 196; **85** *Křäpjic* XX w. (: *krzypać* 'kaszcęć') NTPZ I 209; **94** *Křävė* XX w. (: *krzywe*) NTPZ I 209; **95** *Křiž* XX w. (: *krzyż*) NTPZ I 209; **113** *Parzlėna, Parzonka* XX w. (: *parzyć*) NTPZ II 12; **128** *Prszewank* 1837 (: *przyłęg*) NTPZ II 42; **132** *Bscherwjistka* XX w. (: *przerwać*) NTPZ II 43; **158** *Řějčká* XX w. (: *rzcza*) NTPZ II 59; **160** *Scheetschke* XX w. (: *rzcza*, wariant zapisu n. ter. 158 w innym miejscu) NTPZ II 59.

Nazwy miejscowości wymienione w p. 41, 147 i 71 w części zapisów wykazują zanikanie **r'/ř* na rzecz substytutów **ž*/*š*. Dwie pierwsze lokalizowane są w okolicach Kołobrzegu, trzecia natomiast — nad środkową Słupią. W nazwach terenowych, dla których dokumentacja źródłowa jest uboższa, zamiana **r'/ř* na substytuty **ž*/*š* wystąpiła w punktach: 161, 34, 68, 132, 160 — czyli na obszarze dawnych gwar słowińskich. Zmiana ta (z pominięciem elementu zwarcia *r*) pojawia się tutaj nie w zapisach gwarowych, lecz w przekazach niemieckich i może być wynikiem uproszczeń substytucyjnych.

Zwraca uwagę szerszy terytorialnie zasięg śladów afrykazyzacji w nazwach miejscowości mających zwykle poświadczenia starsze, sięgające średniowiecza, niż w przypadku nazw terenowych, poświadczonych głównie z przełomu XVIII i XIX wieku. W nazwach miejscowości afrykazyzacje *r' > ř* są na obszarze Pomorza Środkowego i Zachodniego bardzo rzadkie, czasami wątpliwe (np. w p. 79), lub prezentują polską wersję językową nazwy (np. p. 61). Wyjątkowo ślady afrykazyzacji w nazwach miejscowości pojawiają się w okolicach dolnej Parsęty (p. 147, 61, 41), ale brakuje ich w nazwach terenowych zawierających elementy słowińskie, które licznie występują od Szczecinka wzdłuż całego biegu tej rzeki po jej ujście do Bałtyku koło Kołobrzegu. Świadczy to o ograniczaniu fonetycznych wpływów polskich na Pomorzu Zachodnim do obszaru przylegającego do dawnych dialektów kaszubsko-słowińskich, podczas gdy na pograniczu językowym wzdłuż południowej granicy Pomorza Zachodniego wpływ ten poświadczony

został tylko w zapisach nazw miejscowości i nie wystąpił już w mniej licznych tutaj nazwach terenowych zawierających elementy słowiańskie.

Systemowo zmiana $r' > \check{r}$ objęła obszar dawnych gwar słowiańskich, kaszubskich oraz dalej na wschód gwary warmińsko-mazurskie, zob. DejnaA, mapa 13. Pojawia się ona wyspowo na Mazowszu, Śląsku i na południu Polski w dialektach sąsiadujących z gwarami czeskimi i słowackimi. Wymowa \check{r} jest więc na obszarze naszego kraju archaizmem peryferyjnym, świadczącym o procesie palatalizacji $*r' > \check{r}$, ale z utrzymaniem części artykulacji sonantu. W stosunku do tej sytuacji utrzymanie r' jako r'/r bez jego afryktywizacji było na Pomorzu Zachodnim jeszcze bardziej zachowawcze, wynikające — moim zdaniem — z utrzymania silniejszej wymowy tego i innych sonantów, a w rezultacie związane było z szerzeniem się w tych dawnych gwarami słowiańskich wymowy nieakomodującej, tzn. takiej, w której przed samogłoskami przedniego rzędu tylko epizodycznie pojawiają się palatalne warianty spółgłosek i nie powstają tzw. transjenty łączące spółgłoskę z samogłoską rzędu przedniego, por. np. polską wymowę *kedy* vs. *k'edy*, *k'edy* itp. Częściowo mogło to wynikać także z oddziaływania języka i dialektów niemieckich, wypierających od średniowiecza gwary słowiańskie.

Wymowę akomodującą przechodzącą stopniowo w nieakomodującą obserwować możemy również w językach południowosłowiańskich, a zwłaszcza w zróżnicowanych pod tym względem gwarami bułgarskich i macedońskich. Dominuje tam w większości gwar zachodnich wymowa nieakomodująca, por. np. zachbułg. *per'o*, *svet' pióro*, 'świat' vs. wschbułg. *per'o*, ale *sv'at* (z przegłosem $*\check{e} > a$ pod akcentem). Po twardej/welarnej spółgłosce p przed e nie pojawia się więc żaden transjent (w postaci j , \acute{s} czy innej spółgłoski palatalnej) a samo p pozostaje twarde, zwłaszcza w dialektach zachodniobułgarskich. Jest to także efekt późniejszej ewolucji tych gwar w stosunku do stanu, jaki prezentują najstarsze, pochodzące z końca X i z XI w. n.e. zabytki staro-cerkiewno-słowiańskie.

Taki stan wynikał z wielu zjawisk fonetycznych. Najważniejszym z nich była wskazana wyżej tendencja do utrzymania, a nawet okresowego wzmocnienia (wyraźnego zwłaszcza w językach południowosłowiańskich) wymowy sonantów r , l , n , m , $w > *r$, $*l$, $*n$, $*m$, $*w$. Wzmocnione sonanty mogą nawet w gwarami bułgarskich przyjmować postać wariantów zgłoskotwórczych, np. k^b 'jff', k^b 'j'f' i in. 'krew' < $*kr\check{r}vb\check{s}$; s^b 'lz'a, s^b 'lz'a, s^b 'z'a 'łza' < $*slbza$ DumaS, mapy 12 i 77, zaś w wypadku l , w ulegać wokalizacji, np. $s^b\check{z}'a$ (z kompensacyjnym wzdłużeniem jeru po zaniku l) oraz $un'uk$ 'wnuk' < $*v\check{r}nuk\check{s}$ DumaW, mapa 39, co częste zwłaszcza w gwarami zachodniobułgarskich i macedońskich.

W dawnych słowiańskich dialektach połabskich sonanty zgłoskotwórcze uległy rozłożeniu, a palatalne, w różnym stopniu, welaryzacji/stwardnieniu, co powszechne dla $*j'$, $*j > \acute{a}u$ (*máuz* 'ślimak' < $*m\acute{l}z\check{s}$, *váuk* 'wilk' < $*v\acute{l}'k\check{s}$) JI II 923, a wyjątkowe dla: $*j'$, $*j > ar$, też *or* (*parstin* 'pierścień' < $*p\acute{r}'st\check{e}n\check{s}$ GJPol. 49,

corně 'czarne' < *čŕnъjъ, *žornü* 'ziarno' < *žŕno, *gornāk* 'garnek' < *gŕnъkъ, *borz* 'szybciej' < *bŕže GJPol. 60 itp.)⁶. W dialektach połabskich nie zauważa się ich wtórnej sylabifikacji na nowe zgłoskotwórcze sonanty. Częsty jest tu jednak zachowany w ich sąsiedztwie dawny zredukowany wokalizm (i nie tylko w tych pozycjach, zob. niżej), por. np. zapis połab. *Blacha, Sladsa* (: *blāxǎ* < *blъxa 'pchła'⁷, *slāzǎ* < *slъza 'łza' GJPol. 51 — zapis przez *ds* sugeruje artykulację zwarto-szczelinową *ʒ). Zjawisko to występowało w dialektach połabskich nawet częściej, niż w językach południowosłowiańskich, por. np. połab. *Stammilē* (*stamile* < *ščъmelē 'trzmiele'⁸), połab. *Cara, Karoi* (< *kŕy 'krew' GJPol. 76, 51 — tu ze wstawnym, skendarnym jerem przed *r*)⁹, połab. *Trōwa, Trowa* (= *drāvǎ* < *drъva 'drwa' GJPol 50) — bez wtórnej sylabifikacji dawnego *rъ w otoczeniu konsonantycznym w odróżnieniu od bułg. gw. *dъrvo*, też *dŕ'ъvo*, *dъ'ŕvo* 'drzewo, drwa' DumaS, mapa 35 — z wtórną sylabifikacją tego połączenia. Zatem w odróżnieniu np. od gwar bułgarskich, brak w połabszczyźnie wtórnej sylabifikacji *lъ, *rъ > l'ъ/ r'ъ i l'ъ/ r'ъ z ruchomą samogłoską jerową lub też innych wariantów takiego usilnienia *l, r* > l'/ r'. Stopień usilnienia sonantów w dawnych gwarach pomorskich i połabskich był zróżnicowany, ale wyraźnie mniejszy niż w dialektach południowosłowiańskich.

Wymowa nieakomodująca spowalnia lub niweluje szerzenie się przegłosów samogłosek przednich w odpowiednie tylne, por. przegłos dawnego *ēT > 'aT w dawnych słowiańskich gwarach pomorskich, osłabiający się w kierunku zachodnim, poczynając od pogranicza polsko-kaszubskiego zob. JPPZ, mapa 9 (np. z przegłosem *Baldestruge* 1409 < *Bēla Struga p. 12, ale *Quesdow* 1509 < *Gvęždov- : *gwiazda* p. 21, bez przegłosu). Powoduje też (szerszy niż przy przegłosie *ēT) zakres braku przegłosu *eT > 'oT, np. *Jesorcke* 1569 < *jezerъko JPPZ, mapa 15, p. 6, ale *Petervitz* 1263 < *Petrovičē : pol. *Piotr* — bez przegłosu itp. (por. Duma, 2019). Na terenie wschodniego Holsztynu odnotowano nazwę terenową *Breesen* 1856 (: pol. *brzoza*), też bez przegłosu *eT (por. Schmitz, 2010, s. 21). Przegłos *ēT jest jednak dobrze poświadczony w dialektach połabskich, por. *Niwa Lgoti* GJPol 60 (**novoje lēto* 'nowy rok/lato'), *priz mōr* 'bez miary' GJPol 164, ale brak przegłosu *eT, np. *Brésa* (*brezǎ* 'brzoza') GJPol 43.

⁶ W oryginalnych przekazach palatalność spółgłoski przed *ŕ zaznaczona jest niekonsekwentnie, np. *Pōrstin, Parstīn, Parstīn* 'pieńsień'; *tžōrne, zohrne* 'czarny', ale *Tschiuŕna* 'czarna', *Sgōrnī, Sjōrnī, Siurnū* 'ziarno' GJPol. 60. Jako paralelę wskazać można większy zakres depalatalizacji *l' niż *ŕ w niektórych wyrazach w gwarach bułgarskich.

⁷ Por. w gwarach bułgarskich i macedońskich kontynuanty *blъxa 'pchła' DumaS mapa 68.

⁸ W języku polskim z wtórnym *trz-*, zob. Boryś 650.

⁹ W hiperstarannej wymowie polskiej również może pojawić się przed sonantem zredukowane wstawne *e*, np. *d^oroga, ś^orotki* 'droga', 'środky'.

Usilniona wymowa sonantów prowadzi zwykle do zaniku wariantów palatalnych przed samogłoskami przednimi. Powodowała też często twardnienie samych sonantów, zwłaszcza /r/ (rzadziej /r'/), co na Pomorzu (i nie tylko) doprowadziło np. do mieszania kontynuantów */j/ i */j'/ w *ol/ou* oraz ujednoczenia kontynuantów */tel/ i */tol/, zob. DejnaD 88–89, gdzie inna interpretacja zjawiska. Widać to wyraźnie w gwarach bułgarskich, gdzie usilnione palatalne */j/ wykazuje tendencję do szybszego ujednoczenia się z formą niepalatalną, bowiem areał gwar objętych stwardnieniem *želt* do *žblt* i inne warianty, np. *žl't*, *žolt* < */žl'tb/ 'zółty' jest o wiele większy niż przy stwardnieniu *č'eren*, *čern* na *čbrn* i inne, np. *čr'bn*, *č'bn* < */č'rn/ 'czarny' (por. DumaS 31–32, mapa 17 i 20). W Bułgarii w kierunku zachodnim w wyniku wzmocnienia sonantu wycofuje się barwa *el* na rzecz *ɛl* i pojawiają się formy z */j/ oraz inne. Ponadto silna artykulacja *ɛl* w jednosylabowym wyrazie *žblt* w gwarach wschodniobułgarskich osłabia się, czasami w tym samym punkcie do *el* w trzysylabowym wyrazie *želtica* 'złota moneta' (DumaS 31–32)¹⁰.

W gwarach zachodniomacedońskich obocznie do zgłoskotwórczych form z */j/ występuje też *ol*¹¹, co przypomina podobne rozłożenie */j'/*/j/ > *ol/ou* w gwarach pomorskich (por. JPPZ 34–8 i mapa 2), a także w grupie języków wschodniosłowiańskich, gdzie palatalny zgłoskotwórczy sonant */j/ również ulega depalatalizacji do */j/ (por. ros. *волк* < */vl'k/ 'wilk'). Z kolei silniejsza wymowa sonantu *r* w *č'eren* prowokuje w kierunku zachodnim w gwarach bułgarskich i macedońskich zanikanie palatalności *č'*: *č'eren*, zanikanie wstawnego wokalizmu: *čern*, zmianę jego barwy: *čbrn*, *č'brbn*, pojawienie się form z usilnionym lub zgłoskotwórczym sonantem: *č'brn*, *č'bn* czy wreszcie powoduje zmianę *č* > *c*: *črn* 'czarny'. W świetle tych zmian związków między silniejszą wymową sonantów a szerzeniem się wymowy nieakomodacyjnej wydaje się wyraźny. Dla wymarłych słowiańskich dialektów pomorskich zjawisko usilnienia sonantów nie jest, niestety, tak wyraziste i mocne, by można na nie wskazywać bezpośrednio na podstawie dokładnych zapisów fonetycznych.

Ponieważ tendencje do wzmocnienia i osłabiania artykulacji sonantów ze względu na ich intensywność i długość były w językach słowiańskich różnicowane, również skłonności do szerzenia się wymowy akomodującej i nieakomodującej oraz tendencje do palatalizacji/depalatalizacji były w historii dialektów słowiańskich różne.

¹⁰ W trzysylabowym wyrazie energia wymowy koncentruje się bowiem wokół akcentowanej samogłoski /i/ a nie wokół sekwencji /el'/ɛl/ w wyrazie jednosylabowym.

¹¹ W gwarach rodopskich *ól* pochodzi z akcentowanego *ɛl*. Natomiast w gwarach zachodniomacedońskich związane może być ze specyfiką artykulacji usilnionego sonantu, pierwotnego lub wtórnego /j, j/, który w różnych pozycjach rozkłada się lub wokalizuje do *o*, por. w gwarach pn.-zach. bułg. *ložica* < */lžica/ < */lžica/ 'łyżka' DumaW, s. 19, mapa 12, gdzie barwa *lo-* nie jest związana geograficznie z zakresami wokalizacji jeru mocnego */ɛ/ > *o* oraz sch. *dāo* < */dal/ 'dał' JI II 990, ze zmianą *-lb* > */-l'/ > *-o*.

Kompleks paralelnych zachodniopomorskich i południowosłowiańskich zjawisk fonetycznych uzupełnić można typowym dla Pomorza zjawiskiem braku metatezy **tärt* (typu kasz. *karva* 'krowa' SEK III 20–21), co wynikało zapewne ze wzmocnienia artykulacji sonantu $r > r$, który, podobnie jak samogłoska, łatwo łączy się ze spółgłoskami lub obudowuje się zredukowanym wokalizmem. Osłabiając się sonant może również powodować nie tylko zanikanie towarzyszącego mu wokalizmu, lecz też przyczyniać się do wystąpienia wzdłużenia kompensacyjnego samogłoski sąsiadującej: **tärt* > **tär^(a)t* > **tārt* (bez metatezy, ale ze wzdłużeniem kompensacyjnym) — podobnie jak w językach południowosłowiańskich, gdzie metateza ze wzdłużeniem jest dziś powszechna: **tärt* > **tär^(a)t* > **trāt* > *trāt* (np. bułg. *krava* z metatezą i wzdłużeniem, niezależnie od intonacji¹²). Na gruncie dialektów lechickich nie można wykluczyć powstania przejściowo niepełnego pełnogłosu **tor^ot*, zob. DejnaD 66, 89–90. Barwa *o* zapisana tu w górnej frakcji jest jednak wątpliwa (zob. przyp. 12) i nawiązuje do pełnogłosowych form wschodniosłowiańskich, w których **ъ* po nierównomiernej metatezie (**korъva*) wokalizował się do *o* — *kor'ova* 'krowa', a także nawiązuje do rezultatów polskiej metatezy bez wzdłużenia (z redukcją i zanikiem pierwszej samogłoski niepełnego pełnogłosu **kъrova*)¹³. Wydaje się, że zredukowana samogłoska była raczej podobna do wymowy, jaka w niektórych gwarach bułgarskich towarzyszy zgłoskotwórczym sonantom, w których zredukowany wokalizm pojawia się, mniej lub bardziej symetrycznie wokół akcentowanego zgłoskotwórczego *ъ* 'j^ъ', *ь* 'j^ь' (typ *kъ* 'j^ъt' 'kret', *kъ* 'j^ьf' 'krew').

Brak takiego wzdłużenia przy metatezie **tert*, **tolt* (**telt*) w dialektach kaszubskich i pomorskich (też polskich) wynika z mniejszej sonorności (stopnia otwarcia) półotwartych **r'*, **l*, (też przed stwardnieniem **l'*) powstałych w wyniku metatezy w stosunku do welarnego, bardziej otwartego *r* w **tort*. Miały one

¹² Zob. J. Duma (1996, s. 111–118). Udział intonacji akutowej przy wzmacnianiu drugiej samogłoski w śródgłosie nie jest zauważalny, por. z intonacją akutową nieprzestawione kasz. *karva*, przedstawione sch. *kräva* i ros. z pełnogłosem *kor'ova* z pie. **korH-uo-* por. Boryś 262. Większy wpływ intonacji akutowej (rosnącej) widać w grupach nagłosowych: *radlo*, lit. *árklas* 'socha' < pie. **h₂erh₃-tl-* (z intonacją akutową po zaniku laryngalnej przed spółgłoską i ze wzdłużeniem **ǎ* > *ā*) oraz *orać* < **h₂erh₃-eh₂-tej*, gdzie brak wzdłużenia (intonacja cyrkumfleksowa) wynika z zaniku laryngalnej przed samogłoską, co skutkuje brakiem wzdłużenia **ǎ* > *o*, por. Smoczyński 22, zob. więcej GHJP 124. W zabytkach starobułgarskich z XI–XII wieku formy pełnogłosowe są jednak wyjątkowe, np. *zolto* PsSin 89b10 < **zolto* Boryś 741 : pie. **ǵ^helh₃-* 'zielenić się, żółknąć' Smoczyński 776 (z intonacją cyrkumfleksową, por. ros. *z oloto*, sch. *zlāto*), zaś w gwarach połabskich *Parred* (= *pared* < **perdъ* 'przed' „z sekundarnym *ъ* po *p*” — według K. Polańskiego z intonacją cyrkumfleksową, por. ros. *n'eped* 'przed') GJPol 85 (podwojenie *r* w zapisie połabskim po samogłosce krótkiej). Wzdłużenie pod intonacją nowoakutową w pol. *król*, *króla*, na co wskazuje ros. *kor'olъ*, por. jednak sch. *krālj*, powoduje w jęz. polskim tylko wzdłużenie **o* > **ō*, zob. Boryś 262.

¹³ Formy podobne powodowały wokalizację jeru, np. w przyimku **ъ*, por. *we głowach* jak *we wsi*, *we mgle*.

bowiem w wypadku **r'*, **l'* nowo utworzoną koartykulację palatalną i tym samym nie tworzyły tak otwartego/wokalnego wariantu, jak niepalatalne *r* w grupie **tort*, por. kasz. *kar'va* 'łąka, pastwisko dla krów' Sychta II 142, ale *vř'ecěno* 'rodzaj dawnego zawiasu drewnianego' Sychta VI 110, pol. *wrzeciono* Boryś 711 < **verteno*. Od wyjściowej formy prasłowiańskiej bez metatezy **tert* w procesie zamiany miejsca samogłoski powstawały efemeryczne formy przejściowe **ter't'/*ter'bt* zapewne z niewielkim wzmocnieniem artykulacji **r' > *r'*, co — przy osłabieniu sonantu — nie prowadziło do kompensacyjnego wydłużenia samogłoski ani do powstania równomiernego pełnogłosu typu wschodniosłowiańskiego, jak np. w ros. *веретен* 'o'wrzeciono'. Brak metatezy **tolt* (ale bez wydłużenia) wystąpił w n. m. *Koldrąb* (*Coldramb* 1326 NMP V 68) oraz (z uproszczeniem) w n. m. *Kodrąb* NMP V 40 : n. os. **Koldrąb* : ap. **koldrąbь* 'ten, który rąbie kłody drzewa' (por. Duma, 2012), ponieważ wzmocnienie **tolt > *tołt* było mniej sonorne/wokaliczne/otwarte niż wzmocnienie **tort > *tořt*, w którym kompensacja nastąpiła: **tōřt > tart*.

Zarysowany na mapie areal zmian **r' > ř* (a także afryktywizacji **t', *d' > ć, ʒ*) dotyka zatem wielu zagadnień z zakresu fonetyki, fonologii a nawet typologii języków i dialektów słowiańskich. Pozwala to, jeśli chodzi o charakterystykę gwar zachodniopomorskich i dawnych słowiańskich gwar Meklemburgii i Połabia, stwierdzić dawną tendencję do ich fonetycznej ewolucji w kierunku wymowy nieakomodacyjnej; należy dodać — ewolucji przerwanej przez procesy germanizacji. Ograniczała ona frekwencję i liczbę spółgłoskowych fonemów palatalnych. Wiąże się z tym zarówno skłonność do ograniczania przegłosu pralechickiego, jak i tendencja do utrzymywania dawnej struktury sylaby o nasilającym się wokalizmie/sonorności w nagłosie (typ FESV- typu *stru-ga*) oraz dążenie do utrzymywania starego zredukowanego wokalizmu głównie w skomplikowanych grupach spółgłoskowych, por. np. nazwę miejscowości *Pasewalk* w najstarszym zapisie n. m.: *Posduwlc* 1029 < **pъzdi-+*vľ'kь* (por. pol. *bździć* 'puszczać wiatry, *pedere*' Boryś 50 i *wilk*)¹⁴ oraz połabskie *Blacha, Plācha, Plauchwoy* (= *blāxā, blāxvāj* — według transkrypcji K. Polańskiego — < **blъxa, *blъxy* 'pchła, pchły') GJPol 51. Zakres takich wokalizacji jest tu nawet większy niż w dialektach wschodnio-bułgarskich, por. połab. *dānū* < **dъno* 'dno' i wsch. bułg. *d'ъno* 'ts.', ale połab. *sāpācē komār* 'sypialnia' < **sъpētjъbь* GJPol. 146, por. pol. *śpiący*, dosłownie 'komora, pokój do spania' i bułg. *nasp'ax se* 'wyspałem się' (aoryst).

Powyższe spostrzeżenia pozwalają stwierdzić istnienie w przeszłości dwóch dużych pasów dialektów lechickich: zachodniego o tendencji do wymowy nieakomodującej (dawne słowiańskie gwary połabskie i częściowo pomorskie)

¹⁴ Nazwa prześmiewcza, por. *Goniwilk, Grzebowlk, Oszczywilk* itp., oznaczająca miejsca leżące na uboczu, przy lasach, zob. też (Białecki, Chłudziński, 2018, s. 117–118).

i wschodniego rozwijającego wymowę akomodującą (gwary polskie). Terenem, gdzie mieszały się różne cechy pomorskie i polskie, byłby obszar gwar kaszubsko-słowińskich, zachowujący częściowo różne archaizmy i rozwijający własne innowacje oraz zmiany fonetyczne.

Powyższe spostrzeżenia, z powodu zaniku dawnych słowińskich dialektów na obszarze Pomorza Zachodniego i dalej na obszarze północnych Niemiec, nie mogą być współcześnie zweryfikowane. Zawsze jednak pozostaje możliwość zestawiania rekonstruowanego materiału zachodniopomorskiego ze stanem panującym w innych językach i dialektach słowińskich¹⁵.

SKRÓTY

bułg. — bułgarski
E — spółgłoska zwarta, też zwarto-szczelinowa
F — spółgłoska szczelinowa
gw. — gwarowy
kasz. — kaszubski
lit. — litewski
n. m. — nazwa miejscowości
n. os. — nazwa osobowa
n. ter. — nazwa terenowa
pie. — praindoeuropejski
pol. — polski
połab. — połabski
ros. — rosyjski
S — spółgłoska półotwarta, sonant
sch. — serbsko-chorwacki
wschbułg. — wschodniobułgarski
zachbułg. — zachodniobułgarski

LITERATURA

- Białecki, T. i Chludziński, A. (2018). *Słowińskie nazwy geograficzne w Niemczech* [Slavic Geographic Names in Germany] (cz. Ia). Szczecin–Pruszcz Gdański: Wydawnictwo Jasne.
- Boryś = Boryś, W. (2005). *Słownik etymologiczny języka polskiego* [Etymological Dictionary of the Polish Language]. Kraków: Wydawnictwo Literackie.
- DejnaA = Dejna, K. (1981). *Atlas polskich innowacji dialektalnych* [Atlas of Polish Dialectal Innovations]. Warszawa–Łódź: PWN.
- DejnaD = Dejna, K. (1973). *Dialekty polskie* [Polish Dialects]. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.

¹⁵ Anonimowym Recenzentem bardzo dziękuję za wszelkie uwagi dotyczące omawianego zagadnienia.

- Długosz-Kurczabowa, K. i Dubisz, S. (2006). *Gramatyka historyczna języka polskiego* [Historical Grammar of the Polish Language]. Warszawa: Wydawnictwa UW.
- Duma, J. (1996). Różnice i podobieństwa zachodzące między metatezą **tärt*, **tält* itp. a zjawiskami sylabifikacji/desylabifikacji sonantów *r*, *l* [Differences and similarities between the metathesis **tärt*, **tält* etc. and the phenomena of syllabification / desyllabification of *r*, *l* sonants]. *Acta Universitatis Nicolai Copernici. Studia Slavica*, 1, 111–118.
- Duma, J. (2012). Archaizmy w rozwoju zachodniopomorskich sonantów na tle gwar kaszubskich i innych języków słowiańskich (Uwagi o różnych przyczynach braku metatezy w nazwie miejscowości *Koldrąb* i pomorskich nazwach typu *Karwia*, *Starogard*) [Archaisms in the evolution of West Pomeranian sonants against the Kashubian dialects and other Slavic languages (Notes on various reasons for the lack of metathesis in the name of *Koldrąb* and Pomeranian names such as *Karwia*, *Starogard*)]. *Slawistyka*, 12, 15–21.
- Duma, J. (2019). Rozwój nieprzegłoszonego **ɛT* w nazwach miejscowości i nazwach terenowych Pomorza Zachodniego a ewolucja **ɛT* w językach i dialektach lechickich oraz w dolnołużyckim [The development of unablauted **ɛT* in locality names and topographic names in Western Pomerania (Poland) and the evolution of **ɛT* in Lechitic languages and dialects and in Lower Sorbian]. *Prace Językoznawcze*, 21(2), 35–45.
- Duma, J. (2022). Afryktywizacja **t'*, **d'* > **ć*, **ź*' na Pomorzu Zachodnim w świetle nazw miejscowych i terenowych [Affricatization **t'*, **d'* > **ć*, **ź*' in Western Pomerania in the light of place and field names]. *Prace Językoznawcze* (w druku).
- DumaS = Duma, J. (1990). *Rozwój sonantów zgłoskotwórczych w gwarach południowo-wschodniej Słowiańszczyzny* [Development of Syllable-Forming Sonants in the Dialects of the South-Eastern Slavic Area]. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- DumaW = Duma, J. (1979). *Wokalizacja jerów słabych w rdzennej sylabie nagłosowej w południowo-wschodniej Słowiańszczyźnie* [Vocalization of Weak Yers in the Root Onset Syllable in the South-Eastern Slavic Area]. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- GHJP = Klemensiewicz, Z., Lehr-Splawiński, T. i Urbańczyk, S. (red.) (1981). *Gramatyka historyczna języka polskiego* [Historical Grammar of the Polish Language]. Warszawa: PWN.
- GJPol = Polański, K. (2010). *Gramatyka języka polabskiego* [A Grammar of the Polabian Language]. <https://sbc.org.pl/dlibra/show-content/publication/edition/18899>.
- Jeżowa, M. (1962). *Dawne słowiańskie dialekty Meklemburgii*. Cz. I: Fonetyka [Slavic Dialects of Mecklenburg. Part I: Phonetics]. Wrocław–Warszawa–Kraków: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- Jl = Sławski, F. (1988). *Języki słowiańskie* [Slavic languages]. W: L. Bednarczuk (red.), *Języki indoeuropejskie* [Indo-European Languages] (t. II, s. 907–1005). Warszawa: PWN.
- NMP = Rymut, K. i in. (red.) (1996–). *Nazwy miejscowe Polski. Historia. Pochodzenie. Zmiany* [Place Names of Poland. History. Origin. Changes] (t. I–). Kraków: IJP PAN.
- NTPZ = Rzetelska-Feleszko, E. i Duma, J. (2008–2013). *Nazwy terenowe Pomorza Zachodniego zawierające elementy słowiańskie* [Field Names of Western Pomerania Including the Slavic Elements] (t. I–II). Warszawa: SOW.
- PomSz = Rzetelska-Feleszko, E. i Duma, J. (1991). *Dawne słowiańskie nazwy miejscowe Pomorza Szczecińskiego* [Old Slavic Place Names of Pomorze Szczecińskie Region]. Warszawa: SOW.
- PsSin = Severánov, S. (1922). *Sinajskaâ Psaltir', glagolitičeskij pamâtnik XI veka*. Petrograd.
- Schmitz, A. (2010). *Flurnamen slawischer und slawisch-deutscher Herkunft im östlichen Holstein*. W: *Onomastische Studien zu slawischen Flur- und Siedlungsnamen, Studien zur Siedlungsgeschichte und Archäologie der Ostseegebiete* (t. 9). Neumünster: Wachholtz Verlag.
- SEK = Boryś, W. i Popowska-Taborska, H. (1994–2006). *Słownik etymologiczny kaszubszczyzny* [Etymological Dictionary of the Kashubian Language] (t. I–V). Warszawa: SOW.
- SlovG = Lorentz, F. (1903). *Slovinzische Grammatik*. Sankt Petersburg: Kaiserliche Akademie der Wissenschaften.

- SlovW = Lorentz, F. (1908). *Slovinzisches Wörterbuch* (t. 1). St. Petersburg: Kaiserliche Akademie der Wissenschaften.
- Smoczyński = Smoczyński, W. (2007). *Słownik etymologiczny języka litewskiego* [Etymological Dictionary of the Lithuanian Language]. Wilno: Wydawnictwo Uniwersytetu Wileńskiego.
- SSNO = *Słownik staropolskich nazw osobowych* [Dictionary of Old Polish Personal Names] (1984–1987) (t. I–VI: red. W Taszycki; t. VII: pod kier. M. Malec). Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- Sychta = Sychta, B. (1967–1976). *Słownik gwar kaszubskich* [Dictionary of Kashubian Dialects] (t. I–VII). Warszawa: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.

SUMMARY

AFFRICATIZATION OF THE PALATAL *r' IN TOPONYMY OF WEST POMERANIA

In the records of the old Slavic place and field names of West Pomerania, we can observe the affricatization *r' > ř, rz etc. in the areas adjacent to the Kashubian-Slavic dialects east of the Słupia River and, rarely, along the south-eastern border of Pomerania. Affricatization of *r' did not take place in the territory of German Vorpommern, Mecklenburg or in the old Slavic dialects of Polabia. This proves the former differentiation of the Lechitic dialects into Western ones, without the accommodation *r' (and also partially without changes *t', *d' before the vowels of the front order) and the Eastern ones, characterized by affricatization *r' > ř, rz, š/ž (and *t' > ć, *d' > j). The lack of accommodation was caused by the tendency to maintain a stronger pronunciation of sonorants. The result was a partial hardening of the consonant system, limitation of the pre-Lechic mutation (proto-Lechitic metaphony), the preservation without metathesis of the group *iärt (*karva* 'cow' type), the merging of continuants *j' and *j > ol (*volk* 'wolf' type), the vocalization of old weak yers (in initial syllables) in the Polabian dialect (*blāxǎ* 'flea' type). Numerous parallels with modern Bulgarian and Macedonian dialects have been found.

Keywords: affricatization of *r', strong pronunciation of sonants, non-accomodating pronunciation, toponymy, Western and Eastern Lechitic dialects, typology of Slavic dialects

BAŁTYCKIE NAZEWNICTWO MAZOWSZA

Słowa tematyczne: nazwy bałtyckie, nazwy miejscowe, nazwy terenowe, hydronimy, Mazowsze

WPROWADZENIE

Z odrębności językowo-obyczajowej mieszkańców Mazowsza zdawano sobie sprawę już w średniowiecznej Polsce. Na temat historii tego regionu istnieje bogata literatura, z której dla onomastyki ważne są: „Atlas historyczny Polski. Mazowsze w drugiej połowie XVI wieku” (Pałucki, 1973), „Dzieje Mazowsza” (Samsonowicz, 2006), publikacje J. Antoniewicza (1967), J. Tyszkiewicza (1974), E. Kowalczyk-Heyman (2003, 2013), P. Sianko (2019) oraz niektóre monografie regionalne. Co się tyczy kontaktów językowych polsko-pruskich, to omówił je przed laty T. Milewski (1947), a dziś głównym przedmiotem badań w tej dziedzinie są bałtyckie nazwy wodne i miejscowe na Mazowszu i Podlasiu (Zierhoffer, 1957; Wolf, Rzetelska-Feleszko, 1982; Kondratiuk, 1985; Bijak, 2001, 2013; Babik, 2001, 2015; Biolik, 2005, i in.).

Hydronimy pochodzenia bałtyckiego występują przede wszystkim na dawnych ziemiach pruskich (Powieśle, Warmia, Mazury) i jaćwieskich (Suwalszczyzna, północne Podlasie). Na terenie Polski etnograficznej spotykamy je na prawie całym Mazowszu, głównie jednak w dorzeczu Narwi i dolnego Bugu; śladowo także na lewym brzegu środkowej Wisły, m.in. w dorzeczu Pilicy i Bzury. Obok nazw wodnych (35 gniazd) znaleziono tam również pewną liczbę bałtyckich nazw miejscowych (24), niektóre z nich zostały zapewne przeniesione przez przybyszów z Prus i Litwy w epoce historycznej.

NAZWY WODNE (35)

Drwęca: (1) *D. Toruńska*, p.d. Wisły (1203) i (2) *D. Warmińska*, p.d. Pasłęki (1282), (3) *Drwęcz*, wieś pod Ostrołęką (1578 *Drwęcza*). Wszystkie pochodzenia pruskiego; dokładny odpowiednik *Druentia*, l.d. Rodanu < ptc. praes. act. **druęntja*, od pie. **dreŭ-/ *drā-/ *dre/om-* ‘biec, śpieszyć, płynąć’, tkwiący w nazwach *Drama*, *Drawa*, *Drwina* oraz w łotewskim *Druve* (rzeka), *Druvas* (jez.) oraz brus. *Drywiaty* (Brasław) < lit. **Druv-intas* (Būga I 501), najbliższe pruskiej nazwie Drwęcy (Babik, 2001, s. 114–117).

- Dybla, d. Elku (→ Biebrza) koło Grajewa: (1426), nad nią *Dybły* wieś (1497) i las (1444); por. lit. gw. *dublūs* 'głęboki', jeziora *Dubliā, Dūblis, Dubl-uñgė* (Vanagas, 1981, s. 93–94; Wolf, Rzetelska-Feleszko, 1982, s. 44; Babik, 2001, s. 119).
- Elk, rzeka, jezioro, miejscowość: 1097, 1251 *Лѣ/укъ*, 1289 *Lick-am*, 1426 *Lek*, 1565 *Łek*, 1879 *Elk*, gw. *lek, do ũku*; por. lit. *lūknė* 'grąźel żółty'; hydronimy *Lukna, Luknia, Luknis, Luknelis* (Vanagas, 1981, s. 197; Babik, 2001, s. 120–121).
- Gołda, l.d. Biebrzy. K. Būga (III 601–602) uważa *-da* za hydronimiczny formant jaćwieski, jak w *Hryw-da* (→ Narew), *Jasiol-da* (→ Prypeć), *New-da, Sioh-da* (→ Serwecz), *Sokol-da* (→ Supraśl) (por. Kondratiuk, 1985, s. 107; Babik, 2001, s. 125).
- Grajewo, miejscowość i jezioro: (1) w pobliżu Łomży, 1426 *Graywa*, (2) koło Giżycka, 1550 *Greuwen*, 1785 *Gereywen*; por. lit. *grevà* 'koryto rzeki' (Kondratiuk, 1985, s. 107; NMPol III 352).
- Jakać, p.d. Ruża koło Łomży; por. lit. *aketė* 'przerębla'; rzeki na Litwie *Eketė, Eketis, Eketys*, łot. *akate/a* 'wgłębienie wypełniona wodą' (Babik, 2001, s. 137–139).
- Kotra, Koterka, p.d. Pulwy; por. *Kotra*, p.d. śr. Niemna, (?) gw. lit. *katāryti* 'bić, walczyć' (Babik, 2001, s. 147).
- Krzna, 1475, l.d. Bugu koło Białej Podlaskiej; por. prus. *kirsnan* (acc.) 'czarny' (Babik, 2001, s. 149–150).
- Kubra (1417), dziś wieś, rzeka *Kubrzanka*, koło Radziłowa, p.d. Wisy; por. lit. *kūbrỹs* 'grzbiet' (Babik, 2001, s. 150–151).
- Krztynia, l.d. Pilicy (1257 *Krtynia*). J. Duma (1999, s. 29) zestawia nazwę z hydronimami bałtyckimi: *Krutyňa* (Mazury), *Kruteinė* (Litwa), od *krutiūs* 'ruchliwy'. Z. Babik (2001, s. 422) uważa nazwę za słowiańską.
- Liwa, Liwna, Liw(iec), Liwieniec, gniazdo hydronimiczne w Prusach i na Mazowszu: (1) *Liwa*, p.d. Nogatu koło Malborka, w górnym biegu jez. *Liwieniec* (1260 lacus *Liwencz* ubi *Lyva* defluit), (2) *Liwna* lub *Liwa*, niewielki dopływ Jez. Drwęckiego koło Ostródy, (3) *Liw* 1355 gród, 1327 rzeka, dziś *Liwiec* p.d. Bugu koło Wyszkowa. Nazwa bałtycka, zapewne pochodzenia fińskiego; por. lit. *Livinta*, które A. Vanagas (1981, s. 194) zestawia z łot. *līven(is)s, līvis* 'rodzaj bagna', wyprowadzając z estońskiego *liiv* 'piasek' (Babik, 2001, s. 155–157).
- Liza (1440)1456, l.d. Narwi koło Suraza. M. Kondratiuk (1985, s. 137–139) łączy nazwę z lit. *ližė* 'łopata chlebowa'; por. hydronimy *Ližė, Liža-balės* (Vanagas, 1981, s. 195), top. prus. (1340) *Lysien* (Gerullis, 1922, s. 90).
- Łu/ydynia, l.d. Wkry. Przyjmując za wyjściowy zapis *Lidinya* (1433), nazwę można uważać za bałtycką; por. lit. **lyda, lýdimas* 'poręba, pole po wykarczowanym lesie' (stąd nazwa miasta *Lida* i rzeki *Lidziejka*).
- *Mankań (rekonstrukcja niepewna), nazwa dwóch lub trzech rzeczek w dorzeczu Narwi (Łomża, Ostrołęka): *Mankan* (HW 208), *Mańkoń* (pole we wsi Wojsze, pow. Ostrołęka); bez pewnej lokalizacji: *rivulo Mankan* (1414–1425), *fluvii Mąkanya* (1464). Z. Babik (2015, s. 33–34) łączy nazwę ze średniowieczną nazwą lasu *Manc(z)* i kilku pobliskich osad. K.O. Falk (1976, s. 112–113) przytacza nazwę ostępu bagienno *Mąkina pod Bliznami* (1641), dziś wieś *Monkinie* (na pld. od jeziora Wigry); por. lit. *mankynė* 'błoto, łośwate miejsce' oraz pruską nazwę lasu (1464) *Mancke* (Gerullis, 1922, s. 94; Vanagas, 1981, s. 204).
- Miedzna (1565), dziś Miedzianka, (1) p.d. Liwca; (2) Miedzna, rzeczka w Puszczy Białowieskiej, i kilka innych toponimów; por. prus. *median* 'las', lit. *mėdis* 'drzewo', *mėdžias* 'las', *mėdinas* 'leśny' (Kondratiuk, 1985, s. 144).
- Mień, Mienia, Mianka, Minina, nazwy kilku rzek na Mazowszu: (1) *Mienia*, p.d. Świdra, (2) *Mień*, p.d. Wisły i p.d. Nurca, dziś *Mianka*; (3) *Minina*, l.d. Wieprza. Forma *Mianka* (*ě < ai*) wskazuje na pochodzenie zachodniobałtyckie; por. prus. *Maynige* (Welawa), jaćwieskie *Máinia* (Olita), wobec litewskiego *Minė, Mini(j)a, Min-upė*, które A. Vanagas (1981, s. 201, 217) łączy z lit. *mýnė* 'trzęsawisko', a nazwę *Mainia* z lotewskim *maina* 'bagnó'.
- Narew: (1379) *Nari* [Nary] i inne liczne warianty (Babik, 2001, s. 180–181); zapożyczenie bałtyckie; por. prus. *Narusa* (1251), *Narus* (1272), dopływ Zalewu Wiślanego koło Braniewa; nazwa częsta w hydronimii litewskiej (Vanagas, 1981, s. 201, 217).

- Omulew, p.d. Narwi w Ostrołęce: (1343) *Omolow*, (1426) *Omolew*; por. lit. *āmālas* 'jemioła'.
- Orz(y)c:(1) *Orzyc*, p.d. Narwi, zapisy: (1314–25) *Naritzce*, (1335–41) *Aricz*, (1341) *Aretis*, (1343) *Oricz*, (1346) *Orzicz*; pruskie toponimy *Arys*, *Arissow*. K. Būga (1 518) zestawia nazwę z *Oressa*, p.d. Płocicz; (2) *Orz*, l.d. Narwi, zapisy: *Herzs* (1423), *Orzs* (1425), *Orz*, które Udolph (1990, s. 219–226) wyprowadza z pie. **e/or-* 'poruszać się szybko' (Babik, 2001, s. 208–210).
- Osa, p.d. Wisły między z. Chelmińską a Pomezianą (1222); por. lit. *uosis* 'jesion', ale nazwa może być słowiańska, od *os-ika*, jak *Osa*, dopływ *Oso-błogi*, l.d. Odry (1107, 1201) (Babik, 2001, s. 491–493).
- Pil(i)ca, Pielnica, Piława, (1) *Pilica*, p.d. Wisły: (1136) *Pelza*, (1255) *Pilcza*, od XVII w. *Pilica*, gw. *p'ılco*, przym. *pilecki*. J. Otrębski (1958, s. 75–76) zestawia nazwę z lit. *pėlkė* 'bagno'; (2) *Pielnia*, niewielki dopływ Wisłoka koło Beska, obocznie *Pielnica*, XV w. *Pella*, top. *Pielnica* (Udolph, 1990, s. 243–246); (3) *Pilawa*, d. Bystrzycy pod Wrocławiem i d. Gwdy (też nazwa herbu i kilku miejscowości). Podstawa *pel-* spotykana w nazwach wodnych na Litwie (Vanagas, 1981, s. 253; Babik, 2001, s. 219–224).
- Pisa, p.d. Narwi (1314–1335); *Pisa*, rzeka na Litwie; por. łot. *pīsa* 'porosłe krzakami bagno' (Vanagas, 1981, s. 260; Babik, 2001, s. 225–226; Bijak, 2013, s. 37).
- Pulwa, p.d. Bugu koło Siemiatycz, *pulwy* 'łąki, bagna nadrzeczne' (Mazowsze, Podlasie), lit. gw. *palvė* 'nizina nadmorska, malina polarna', prus. > niem. gw. *palwe* 'nieużytki porosłe jałowcem'; por. fińskie (Karelia) *palwi* 'miejsce zamieszkanne'; wg Z. Babika (2001, s. 517–518) nazwa terenowa powstała na gruncie polskim od ap. pochodzenia bałtyckiego.
- Raj(gród), miasto, osada nad jeziorem: (1244, *Raj-hrod* 1525); wg K. Būgi (II 103) nazwa jeziora jaćwieska; por. łot. *rāja* 'dziura z wodą', a to z fińskiego *ruoja* 'błoto, bagno'; (?) por. *Rajsk(o)* wieś koło Bielska Podlaskiego.
- Ruz//Ruż, (1) dwa dopływy Narwi koło Ostrołęki: (1240), (1450) fluvium *Ruz*, pobliskie miejscowości *Ruziec*, *Ruzieck*; (2) *Ruże* wieś koło Golubia-Dobrzynia: (1240) *Rustk*, 1252 *Ruz*, dziś *Ruże* (Babik, 2001, s. 546–547; 2015, s. 35–37; NMPol XII 85–86). Pierwotna postać niepewna; por. lit. hydronimy *Rūžas*, *Rūža*, *Rūželis*, łot. *Ruzene* (Vanagas, 1981, s. 286), bez pewnej etymologii.
- Sidra, l.d. Biebrzy (1559) M. Biolik (HE 19, s. 170) zestawia nazwę z prus. *Syxdro* (1387 rzeka), *Syxdrin* (1387 jezioro), *sixdo* 'piasek', lit. *žie(g)ždrà* 'zwir' i liczne hydronimy; pruski wyraz zachował się w nazwie jeziora *Zyzdrój* na szlaku Krutyni (Babik, 2001, s. 253–254).
- Skroda: (1) l.d. Pisy (1314–35) *Scarde*, (1343) *Scharde*, (1414–25) *Scroda*; (2) *Skroda*, późno zapisana nazwa wodna w dorzeczu Orzycy; por. lit. *skar̃dis*, *skar̃džius* 'stromy brzeg (rzeki)', liczne hydronimy (Vanagas, 1981, s. 301); wg Z. Babika (2001, s. 557) nazwa słowiańska.
- Sona, l.d. Wkry, wtórny toponim: *Sansko* (1428), *Sunsko* (1462), *Szunsk* (1467). Z. Babik (2001, s. 336–337) rekonstruuje postać **Suna*, poszukując etymologii indoeuropejskiej. Nazwa ma dokładny odpowiednik koło Reszla (rzeczka, jezioro): *Süno* (1336), *Sune* (1356), G. Gerullis (1922, s. 176) wyprowadza ją z pruskiego *sunis* 'pies'; podobne nazwy częste w hydronimii litewskiej (Vanagas, 1981, s. 336).
- Strabla, l.d. Narwi (koło Bielska Podlaskiego). M. Kondratiuk (1985, s. 69–70) łączy nazwę z lit. *stramblys* 'łodyga' (Babik, 2001, s. 260–261).
- Świder, p.d. Wisły w Otwocku. Jeśli nie od *świder* (brak motywacji semantycznej), to może bałtyckie; por. lit. hydronimy *Svidra*, *Svidrai*, *Svidra-upė*, *Svidra-balė*, *Svidriene*, które A. Vanagas (1981, s. 323) łączy z nazwą rośliny *svidrė* 'życica' (*Lolium perenne* L.); (Babik, 2001, s. 277–279).
- Tyśmienica (?), p.d. Wierpra. Wbrew Z. Babikowi (2001, s. 591–592) bez przekonywających nawiązań słowiańskich; por. może prus. *tusnan* (acc.) 'cichy'.
- Węgra, p.d. Orzycy: (1426) *Wągra*. Różne objaśnienia (Babik, 2001, s. 302), ostatnio K. Witzczak (2015, s. 271–280); por. lit. *vingrūs* 'kręty'.
- Wisa, p.d. Biebrzy: (1335–41) *Wizzo*, (1341) *Wywso*, (1415–24) *Vissa*; por. prus. *Weyssen* (jezioro), *Weis-pelke* (bagno), *Treon-kaymyn-weysigis* 'trium villarum pratum' (Gerullis, 1922, s. 185, 198) < *łaka, jezioro *Veisižjis* (dawna Jaćwież), lit. hydronimy od *Vieš-*, bez pewnej etymologii (Vanagas, 1981, s. 369, 378–379; Babik, 2001, s. 311).

Wkra: (1) p.d. Narwi koło Nowego Dworu, por. *Wcra-m* (XIII w.); (2) d. rzeki Wel koło Lidzbarku, por. *Wickere* (1343) i toponimy *Wickeraw* k. Elbląga (1339), *Wikry* k. Lubawy; por. lit. *vikrius* 'zwiny'. Podobna nazwa na zachód od Odry *U(e)cker* i kilka innych, i w innych częściach Europy (Babik, 2001, s. 318–320).

Zielawa: (1) p.d. Krzyny, (1503) na *Želavě*, (1786) *Zelawa*; (3) *Zelwa* (jaćw. *ž > z*), l.d. Niemna; (4) *Zelwy*, miejscowość koło Sejny; por. lit. *žėlvė* 'zółw', *žėlvas* 'zielonkawy'; wg Z. Babika (2001, s. 628–629) nazwa rodzima.

NAZWY MIEJSCOWE I TERENOWE (24)

Gierwaty, dwie wsie koło Ostrołęki: (1) koło Goworowa *Gierwati* (1578); (2) k. Różana *Gyerwathi* (1508); por. prus. *gerwe* 'żuraw', lit. *gėrvė*, top. lit. *Gierwiaty* koło Oszmiany.

Goleńdzin-ów, dziś Praga-Północ: wieś *Golandzinowo* (1387), *Golandzino* (1426). Mimo podobnych nazw w innych częściach Polski (1203 *Golendinouo*, koło Trzebnicy; *Goleńdzin* koło Radomia), nazwa może mieć związek z pruskim etnonimem *Galindia*, *Galindo*, *Galinden* (Trautmann, 1925, s. 35), podobnie jak mazowieckie antroponimy: *Golandin* (?) (1065), *Goleńdzinowski* (1443), dziś nazwiska *Goleńdzinowski* (167 osób koło Warszawy), *Golenda* (Maków 13, Ciechanów 6).

Jaszczołty: (1) wieś koło Siemiatycz, od nazwy mieszkańców (1580 *Jaszczolt*); (2) *Jaszczulty*, wieś koło Wyszkowa; (3–4) *Jaszczult-owice*, dwie wsie koło Płocka (NMPol IV 133); por. prus. nazwę osobową *Jostaute* (Trautmann, 1925, s. 40).

Kiejstutów Bród, koło Szczuczyna: (1) (1428) *Keysthuthow-brod*, (1447) *Kensthuthow-brod*, dziś wieś Rakowo; w pobliżu (2) (1441) *Kyestoth*, las przy wsi Białaszewo; (3) *Kunstuttin-brast* dziś wieś *Grzegorz* koło Orzysza. Nazwy pamiątkowe z epoki.

Klew-, kilka toponimów: (1) *Klewki* (Przasnysz, Olsztyn); (2) *Klewiny* (Banie Mazurskie); (3) *Klewino* (Zabłudów); (4) *Klewianka* (Goniądz); por. lit. *klėvas* 'klon' (Kondratiuk, 1985, s. 42).

Kolno: (1) miasto na pn. od Łomży; (2) wieś koło Olsztyna; (3) *Kolnizki* koło Gołdapi; por. lit. *kálnas* 'góra, pagórek'; nazwa znana również w innych częściach Polski.

Kumelsk(o), w pobliżu Łomży: jezioro (1424 *Komelisch*), las (1421 *Cumelsko*), dwie wsie (1471 *Kumelischken*, 1550 *Komulsko*, dziś *Kumielsk* oraz 1414 *Cumelsko*); por. lit. *kumėlė* 'klacz' i liczne derywaty w toponimii Litwy i Podlasia: *Kumiala*, *Kumialka* (Kondratiuk, 1985, s. 45; Babik, 2001, s. 151–152).

Kurpie, refugium puszczańskie, zaludniane od północy w XV–XVI wieku; por. prus. **kurpe* 'obuwie łykowe' (Toporov, 1984, s. 323–333); nazwisko *Kurpis* (87) (Olsztyn 19).

Łomża, grodzisko z XI w. na skarpie Narwi: (1403) *Lomza*; por. lit. *lomà* 'nizina, dół, dolina', lit. hydronimy *Lomà*, *Lom(en)à* (Vanagas, 1981, s. 196).

Małkinia: (1240) miejscowość nad Bugiem (gw. *malkiñ*) i rzeczka; (2) *Malkiñ*, rzeczka łącząca Jez. Rajgrodzkie i Selmęt, w pobliżu której leży miejscowość *Ma/elkinsken* (1473), *Malkiehn* (1785), dziś *Malkinie*, wieś k. Elku; por. lit. *málka* 'polano, drewno na opał', *málinkė* 'drwalnia'.

Medzie: (1567) *Gorki Medzie* (1 zapis), ta sama wieś *Gorki* alias *Rapaty* (1425) koło Chorzeli; prus. *median* 'las', lit. *mėdis* 'drzewo', *mėdžias* 'las'; por. hydronimy *Miedzanka*, *Miedzna*, *Miedna*.

Mława (1425), zapewne pierwotnie nazwa rzeki, dziś *Mławka*. Z. Babik (2001, s. 465) podejrzewa pochodzenie germańskie; por. jednak lit. *mulvė* 'bagnó, trzęsawisko' albo też zniekształcona **Mulawa*, nazwa zagadkowa.

Opino-Góra, koło Ciechanowa: (1185) *Opinegote*, (1398) *Opinagora*, (1429) *Opinogora*, od 1659 r. starostwo niegrodowe Krasieńskich, dziś trzy pobliskie wsie. Człon pierwszy nazwy przypomina nazwę wsi *Opin* koło Ornety, (1333) *Opyñ*, zestawiane przez G. Gerullisa (1922, s. 110) z lit. *opūs* 'delikatny, wrażliwy, nabrzmiały'; por. prus. nazwę osobową *Opin* (1398) (Trautmann, 1925, s. 72).

Prusy, liczne nazwy miejscowe (i herby) głównie na Mazowszu; *Pruszanka*, *Pruszcz*, *Pruszewo*, *Pruszki*, *Pruszków*, *Pruszyñ*//*Pruście*. Nazwisko *Prusinowski* (997), głównie na Mazowszu i Podlasiu, zwłaszcza w pow. Kolno (87), Pisz (47), Pułtusk (52).

- Pusz(ów), las nas Skrodą, pow. Kolno: (1461) silva *Pvsch* a *Puschyow* las. A. Wolf i E. Rzetelska-Feleszko (1982, s. 145–146) łączą nazwę z litewskim *pušis* ‘sosna’.
- Rapaty: (1) (1425) *Rapati* zaginiona wieś koło Warszawy; (2) (1425) kilka wsi koło Chorzeli, także nazwisko *Rapata*; (3) (1352) wieś koło Ostródy; od pruskiej nazwy osobowej *Rapote*, *Rapotho*, *Rappoth* (Trautmann, 1925, s. 82).
- Rózan: (1377) *Rozan*, miasto nad Narwią; możliwy związek z *róža(ny)* bez paraleli w toponimii; por. prus. *Rose-gythen* (1399), *Rose-lauken* (1419), *Rosen* (1419), *Ros-itten* (1387), *Ros-ucken* (1412); może spokrewnione z lit. *rãžas* ‘różga, ściernie’.
- Rusnowa: (1) góra koło Szreńska (1487); (2) *Ruśniowska* włóka, koło Zakroczymia (1539). A. Wolf i E. Rzetelska-Feleszko (1982, s. 152) zestawiają nazwę z lit. *rusnis* ‘pstry, pasiasty’.
- Ruswia w, młyn koło Wiśniewa, pow. Siedlce: (1473) *Rusphyaw*, (1482) *Ruschwow*. A. Wolf i E. Rzetelska-Feleszko (1982, s. 153) łączą nazwę z lit. *rūsvas* ‘brązowy’.
- Sasin-y: 4 nazwy miejscowe (i liczne nazwiska na płn. Mazowszu i Podlasiu) od prus. *sasins* ‘zając’ (Kondratiuk, 1985, s. 64–65). Nazwiska *Sasin* (Wołomin, Mińsk Maz.), *Sasinowski* (Podlasie, Zambrów, Wysokie Maz.).
- Wagan (1450), las i wieś koło wsi Niegów, pow. Radzymin. A. Wolf i E. Rzetelska-Feleszko (1982, s. 183–184) łączą nazwę z lit. *uoga* ‘jagoda’ gw. *vuogonis*; por. też może prus. nazwę jeziora (1365) *Waghine* (Gerullis, 1922, s. 191).
- Warszawa: (1252) *Varseva* [Warszewa] osada (rybacka) w parafii Góra (Kalwaria); 1376 gród, 1413 stolica Księstwa Mazowieckiego; od połowy XVI w. *Warszawa* (dokumentacja: Bijak, 2001, s. 214; Handke, 2011, s. 71). Nazwa na gruncie polskim izolowana (najbliższe: 1252 *Varseva* koło Siedlec, od 1416 *Varszovicze*, dziś *Warszawice*); liczne etymologie słowiańskie (Gołąb, 1990). Przypomina pruską nazwę jeziora (1365) *Warssen*, (1367) *Worzen*, (1453) *Warschaw*, *Warschau-See*, pol. gw. *Warzno*, od 1950 *Roś* (HW, nr 471), które G. Gerullis (1922, s. 197) łączy z litewską nazwą węża — *várža*. Byłaby to więc nazwa osiedla rybackiego. Na przedhistoryczne pruskie osadnictwo okolic Warszawy mogą wskazywać pobliskie *Goleździnów* i *Rapaty* (por. wyżej).
- Wizna: (1066) gród graniczny Mazowsza nad Narwią, (1436) rzeczka *Wyszyncza*, dziś *Wiznica*; por. prus. *Wisne* (1326) na Warmii, wieś *Wiżajny* koło Suwałk; nazwa łączona z lit. *vyžà* ‘łapeć’, oraz hydronimy *Vyžintà*, *Vyžuonà* (Vanagas, 1981, s. 390).
- Woduna: (1433) nazwa terenowa („inter graniciebus Olszewskie, *Woduna*, Tworconen et Wilkasy”); w XV w. kilka nazw osobowych na płn.-wsch. Mazowszu (Wolf, Rzetelska-Feleszko, 1982, s. 193); nazwa pochodzenia pruskiego *Waddune*, *Wodune* (Trautmann, 1925, s. 111).

Pominięte zostały liczne inne nazwy miejscowe i terenowe na Mazowszu (około 80), głównie północnym. Niektóre z nich przypominają pruskie nazwy osobowe, które mogły zostać przeniesione w epoce historycznej. Większość omówionych można natomiast traktować jako pozostałość substratu zachodniobałtyckiego.

WNIOSKI

Zgodnie z oczekiwaniem największe zagęszczenie nazw bałtyckich występuje na północno-wschodnim Mazowszu w dorzeczu Narwi i dolnego Bugu. Są to głównie nazwy rzek i jezior (35 gniazd), mniej liczne są nazwy miejscowe oraz terenowe (24). Większość znajduje motywację lub nawet dokładne odpowiedniki na obszarze historycznych Prus i Jaćwieży. Mniej liczne są nazwy nawiązujące do

obszaru języka litewskiego, skąd mogły być przyniesione w epoce jagiellońskiej. Sumując, można przypuszczać, że przedhistoryczne Mazowsze było zaludnione przez ludność zachodniobałtycką, a kolonizacja słowiańska dotarła do jego północnej części w epoce wczesnohistorycznej.

LITERATURA

- Antoniewicz, J. (1967). Toponimiczne nazwy „Prusy” w północnej Polsce i na Rusi Nowogrodzkiej [Toponyms *Prusy* in northern Poland and in Novgorod Land]. *Komunikaty Mazursko-Warmińskie*, 1–2, 121–129.
- Babik, Z. (2001). *Najstarsza warstwa nazewnictwa na ziemiach polskich (w granicach wczesnośredniowiecznej Słowiańszczyzny)* [The Oldest Naming Layer in Polish Lands (within the Limits of Early Medieval Slavdom)]. Kraków: Universitas.
- Babik, Z. (2015). Przesłowiańska warstwa nazewnictwa północnego Mazowsza — poprawki i uzupełnienia (dorzecze Narwi) [Pre-Slavic toponomastic layer of northern Mazovia — corrections and addenda (the Narew drainage)]. *Linguistica*, 55(1), 29–45.
- Bednarczuk, L. (2018). Problem przesłowiańskiej hydronimii ziem polskich [The problem of pre-Slavic hydronymy of the Polish lands]. W: U. Wójcik i V. Jaros (red.), *Przeszłość w języku zamknięta* [The Past Closed in Language] (s. 67–86). Częstochowa: AJD.
- Bijak, U. (2001). *Nazwy miejscowe południowej części dawnego województwa mazowieckiego* [Place Names of the Southern Part of the Former Masovian Voivodeship]. Kraków: DWN.
- Bijak, U. (2013). *Nazwy wodne dorzecza Wisły. Potamonimy odapelatywne* [Hydronyms of the Vistula River Basin. Appellative-Derived Potamonyms]. Kraków: IJP PAN.
- Bilut, E. (1995). *Gewässernamen im Flussgebiet des westlichen Bug*. Hydronymia Europaea [HE] (t. 10). Stuttgart: Franz Steiner Verlag.
- Biolik, M. (2005). *Gewässernamen im Flussgebiet der Narew von der Quelle bis zur Eimundung der Biebrza*. Hydronymia Europaea [HE] (t. 19–20). Stuttgart: Franz Steiner Verlag.
- Błażeniè, G. (2005). *Baltische Ortsnamen in Ostpreussen. Hydronymia Europaea*, Sonderband III. Stuttgart: Franz Steiner Verlag.
- Būga, K. (1958–1962). *Rinkiniai raštai* [Selected Sketches] (t. 1–3). Vilnius: Valstybinè politinès ir mokslinès literatūros leidykla.
- Duma, J. (1999). *Nazwy rzek lewobrzeżnego Mazowsza (z całym dorzeczem Pilicy)* [River Names of the Left Bank of Mazovia (With the Whole of the Pilica River Basin)]. Warszawa: TNW.
- Falk, K.O. (1976). Regestr sPisania leziur ... roku 1569 [Register of lakes from 1569]. *Acta Baltico-Slavica*, 10, 89–179.
- Gerullis, G. (1922). *Die altpreussischen Ortsnamen*. Berlin–Leipzig: Walter de Gruyter & Co.
- Gołąb, Z. (1990). Czy Warszawa (starsze *Warszewa*) rzeczywiście pochodzi od pomorskiego imienia *Warsza — Warcisława*? [Does *Warszawa* (older *Warszewa*) really come from the Pomeranian name *Warsz — Warcisław*?]. *Onomastica*, 35, 55–65.
- Handke, K. (2011). *Dzieje Warszawy nazwami pisane* [The History of Warsaw Written by Names]. Warszawa: Muzeum Historyczne m. st. Warszawy.
- HW = Zwoliński, P. (red.). (1965). *Hydronymia Wisły*. Cz. 1: *Wykaz nazw w układzie hydrograficznym* [Hydronymy of the Vistula. Part 1: List of Names in the Hydrographic System]. Wrocław–Warszawa–Kraków: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- Kamiński, A. (1953). *Jaćwież. Terytorium, ludność, stosunki gospodarcze i społeczne* [Yatvingia. Territory, Population, Economic and Social Relations]. Łódź: ŁTN.

- Kondratiuk, M. (1985). *Elementy bałtyckie w toponimii i mikrotoponimii regionu białostockiego* [Baltic Elements in the Toponymy and Microtoponymy of the Białystok Area]. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- Kowalczyk, E. (2003). *Dzieje granicy mazowiecko-krzyżackiej (między Drwęcą a Pisą)* [History of the Mazovian-Teutonic Border (Between Drwęca and Pisa)]. Warszawa: DiG.
- Kowalczyk-Heyman, E. (2013). *Dzieje granicy mazowiecko-krzyżackiej (między Pisą a Biebrzą)* [History of the Mazovian-Teutonic Border (Between Pisa and Biebrza)]. Warszawa: DiG.
- Milewski, T. (1947). Stosunki językowe polsko-pruskie [Polish-Prussian linguistic relations]. *Slavia Occidentalis*, 18, 21–84.
- NMPol = Rymut, K. i in. (red.). (1996–). *Nazwy miejscowe Polski. Historia. Pochodzenie. Zmiany* [Place Names of Poland. History. Origin. Changes] (t. 1–). Kraków: IJP PAN.
- Otrębski, J. (1959). Z badań onomastycznych 1. *Pilica*, 2. *Przemsza* [From onomastic studies: 1. *Pilica*, 2. *Przemsza*]. *Onomastica*, 4, 75–77.
- Pałucki, W. (red.). (1973). *Atlas historyczny Polski. Mazowsze w drugiej połowie XVI wieku* [Historical Atlas of Poland. Mazovia in the Second Half of the 16th Century] (cz. 1–2). Warszawa: PWN.
- Przybytek, R. (1993). *Ortsnamen baltischer Herkunft im südlichen Teil Ostpreussens*. Hydronymia Europaea, Sonderband. Stuttgart: Franz Steiner Verlag.
- Rola-Stężycki, A.Z. (2019). Prusowie pod Grójcem [The Prus near Grójec]. <http://www.institut-genealogii.com.pl/index.php?mod=artykuly&id=2&itemid=222> (dostęp: 30. 05. 2021).
- Rzetelska-Feleszko, E. (1999). Niektóre mazowieckie nazwy rzek podejrzane o pochodzenie bałtyckie [Some Masovian river names suspected of Baltic origin]. W: Z. Abramowicz i L. Dacewicz (red.), *Nazewnictwo na pograniczach etniczno-językowych* [Naming in Ethno-Linguistic Borderlands] (s. 262–273). Białystok: Libra.
- Samsonowicz, H. (red.). (2006). *Dzieje Mazowsza* [The History of Mazovia] (t. I). Pułtusk: Akademia Humanistyczna im. Aleksandra Gieysztora.
- Sianko, P. (2019). Granica mazowiecko-litewska do 1569 roku. Kształtowanie się, rola społeczna [Masovian-Lithuanian Border Until 1569. Formation, Social Role] [wydruk rozprawy doktorskiej, Uniwersytet w Białymstoku]. <https://repozytorium.uwb.edu.pl/jspui/handle/11320/9080> (dostęp: 30. 05. 2021).
- Toporov, V. (1975–1990). *Prusskij azyk. Slovar'* [Prussian Language. Dictionary] (t. I–V). Moskwa: Nauka.
- Trautmann, R. (1925). *Die Altpreussischen Personennamen*. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht.
- Tyszkiewicz, J. (1974). *Mazowsze północno-wschodnie we wczesnym średniowieczu. Historia pogranicza nad górną Narwią do połowy XIII w.* [Northeast Mazovia in the Early Middle Ages. History of the Borderland on the Upper Narew River Until the Mid-13th Century]. Warszawa: PWN.
- Udolph, J. (1990). *Die Stellung der Gewässernamen Polens innerhalb der alteuropäischen Hydronymie*. Heidelberg: Winter; Bednarczuk, L. (rec.). *Onomastica*, 37, 250–261.
- Vanagas, A. (1981). *Lietuvių hidronimų etimologinis žodynas* [Etymological Dictionary of Lithuanian Hydronyms]. Vilnius: Mokslas.
- Witczak, K.T. (2015). *Węgra* — dawny hydronim jaćwięski [Węgra — a Former Yatvingian Hydronym]. *Onomastica*, 59, 271–280
- Wolf, A., Rzetelska-Feleszko, E. (1982). *Mazowieckie nazwy terenowe do końca XVI wieku* [Masovian Field Names Until the End of the 16th Century]. Warszawa: PWN.
- Wolnicz-Pawłowska, E. (2013). *O nazwach wodnych w Polsce* [About Water Names in Poland]. Warszawa: DiG.
- Zierhoffer, K. (1957). *Nazwy miejscowe północnego Mazowsza* [Place Names of Northern Masovia]. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.

SUMMARY

BALTIC NAMES IN THE MAZOVIA REGION

As one could expect, the greatest number of the Baltic hydronyms and toponyms are featured in the northeastern part of the Mazovia region in the area of the confluence of the entire Narew and lower Bug. These are mainly names of rivers (35), less numerous are place names (24). The majority of these names is motivated by names featured in the area of historical Prussia and Yatvingia. Moreover, some of them even have direct equivalents in that region; references to the Lithuanian language are less common. This enables us to surmise that the prehistorical Mazovia region was inhabited by West Baltic people, and the Slavic colonizers reached this area in the late prehistorical period.

Keywords: Baltic names, place names, terrain names, hydronyms, Mazovia

NAZWY MIEJSCOWE JAKO ARTEFAKTY INSTYTUCJI PRAWNO-SPOŁECZNYCH MONARCHII WCZESNOPIASTOWSKIEJ

Słowa tematyczne: nazwy miejscowe, monarchia wczesnopiastowska, prawo książęce, instytucje prawno-społeczne, motywacja

1. WSTĘP

Przedmiotem artykułu są nazwy miejscowe będące artefaktami wybranych instytucji prawno-społecznych monarchii piastowskiej. Należą one do wczesnej warstwy nazewnicznej, która była przedmiotem dociekań historyków od XIX wieku. Interesujące nas toponimy odegrały istotną rolę w badaniach nad organizacją państwa piastowskiego¹. Nazwy własne posiadają określony status lingwistyczny i historyczny. W naukach historycznych posiadają rangę faktów historycznych (Topolski, 2009). Jako specyficzne znaki językowe odsyłają do konkretnych desygnatów — jednostkowych obiektów materialnych. W opisywanych toponimach zostały utrwalone instytucje związane z organizacją społeczną i prawem książęcym. Termin ten w naukach historycznych pojawił się dopiero w połowie XX wieku i odnosił się do szerokich uprawnień monarchii patrymonialnej, obejmujących takie obszary, jak władza sądownicza, administracyjna i gospodarka — powinności, pobieranie danin, świadczenie usług i korzystanie z regaliów (Modzelewski, 1987, s. 10–11). Został zapożyczony z trzynastowiecznych dokumentów, które potwierdzały rozkład i erozję tej instytucji. Prawo książęce stanowiło najważniejszy element ustrojowy monarchii wczesnopiastowskiej. Wszystkie założenia odnoszące się do jego istotnych elementów i sposobu funkcjonowania oparto na wnioskowaniu retrogresywnym i przyjęto pragmatycznie ze względu na małą liczbę zachowanych źródeł z wcześniejszego okresu. Informacje na temat danin i usług zostały pozyskane głównie z przywilejów

¹ Więcej na ten temat zob. Wójcik (2013, s. 11–13).

immunitetowych. Na podstawie trzynastowiecznych źródeł odtworzono strukturę sądowo-administracyjną i organizację sąsiedzką ludności, która korzeniami sięgała bez wątpienia okresu plemiennego (Modzelewski, 1987, s. 14). Kwestią sporną pozostaje czas wykształcenia się uprawnień prawa książęcego. Część historyków wskazuje na same początki powstania monarchii (Modzelewski, 1987; 2000), inni datują ten proces na połowę XII wieku (Gawlas, 1996).

Trzeba podkreślić, że występowanie we wszystkich księstwach dzielnicowych identycznego zrębu instytucji prawno-społecznych przemawia za uznaniem prawa książęcego za spuściznę ustrojową monarchii pierwszych Piastów.

W toponimii polskiej odnajdujemy liczne poświadczenia i odwołania do nazw instytucji związanych z tym prawem. Wśród nich najliczniejszą grupę stanowią toponimy służebne związane z organizacją gospodarczą. Są one motywowane antroponimami zbiorowymi — nazwami służebników (Wójcik, 2013, s. 43–47). W przypadku tych osad mówi się o specyficznej sytuacji „gospodarczo-osadniczego uniformizmu” (Modzelewski, 2000, s. 9), która doprowadziła do wykształcenia się określonego typu nazw. Osobną grupę tworzą toponimy utrwalające nazwy różnych kategorii wolnych chłopów. W monarchii piastowskiej przysługiwały im tzw. prawa grupowe. Wyznacznikiem przynależności do uprzywilejowanych grup było wyróżnienie i zdefiniowanie kategorialne przez nazwę. I tak w toponimii polskiej mamy potwierdzone następujące nazwy pozostające w związku z tą instytucją: *Łazęki* (: łązący), *Rataje*, na Śląsku — *Oracze*, *Stróże* i *Dziedzice* (Modzelewski, 1987, s. 103). Toponimy tego typu funkcjonowały w sytuacji dualizmu nazewniczego — desygnowały wyodrębnione w prawie książęcym grupy chłopskie (podstawowy desygnat) i osady przez nie zamieszkiwane. Proces toponimizacji tych antroponimów był czasowo skorelowany z erozją instytucji prawa książęcego. Moment utraty praw grupowych znosił potrzebę desygnowania gromad ludzkich. Onim na stałe związał się z jednym desygnatem — osadą. Czynniki pozajęzykowe wpłynęły na ostateczny kształt nazw. W klasyfikacjach onomastycznych wymienione toponimy są zaliczane do subkategorii nazw służebnych i zawodowych motywowanych antroponimami zbiorowymi.

Drugą i mniej liczną grupę tworzą nazwy miejscowe, które bezpośrednio były motywowane nazwami prawno-społecznych instytucji państwa pierwszych Piastów. Część z nich została odziedziczona po ustroju plemiennym i zaadaptowana na potrzeby monarchii patrymonialnej. W nazwach miejscowych Polski zostały przede wszystkim utrwalone określenia archaicznych powinności, które później zostały zastąpione daninami o takiej samej nazwie. Praktycznie nie ma w toponimach poświadczeń nazw powszechnych piastowskich danin, takich jak *powołowe*, *poradlnie*, *podymne*, *podworowe*, *narzaz* i *stan* (Modzelewski, 1987, s. 66). W całym kraju pobierano te daniny w rozmaitych produktach (miód, zwierzęta, owies). Nazwy miejscowe utworzone od takich apelatywów mają charakter

wieloznaczny i trudno wskazać jedną czytelną motywację. W artykule w porządku chronologicznym przybliżyłam wybrane instytucje monarchii wczesnopiastowskiej, które zostały spetyfikowane w średniowiecznych onimach.

2. OPOLE

Podstawową jednostkę organizacyjną społeczności plemiennej stanowiło *opole*. Był to związek sąsiedzki, którego instytucja utrzymała się również w Polsce piastowskiej. W dokumentach historycznych na jej określenie pojawia się łaciński termin *vicinia*. „Słownik staropolski” definiuje *opole* jako ‘jednostkę organizacji terytorialnej ludności chłopskiej, pewne ciężary publiczne i odpowiedzialność karną ponoszoną solidarnie przez tę ludność’ (Sstp V 604). Jak podają mediewiści, w Małopolsce i na Śląsku używano również obocznej nazwy *o(b)sada* (Modzelewski, 1987, s. 32–34). Leksem *opole* kontynuuje psł. **o(b)pol'e*, a to pochodzi od wyrażenia *o(b) + pol'e*, w którym **pol'e* oznaczało m.in. ‘otwartą przestrzeń, równinę’ SEBOR 459, zapewne wśród lasów. Pojęcie to podkreślało terytorialny charakter związku, w przeciwieństwie do nazwy **o(b)sada*, w której eksponowano wspólnotowość związku ludzi osadzonych na pewnym obszarze². W średniowiecznych dokumentach związki opolne były określane najczęściej terminem łacińskim *vicinia*; kiedy odwoływano się do terytorium, używano formy *districtus* (Modzelewski, 1987, s. 34). *Opola* identyfikowano w dokumentach poprzez podanie w zapisie nazwy jego czoła (głównej miejscowości), np. *vicinia de Wolborz* (XIII w.). W toponimii polskiej mamy poświadczony nieliczne przypadki nominacji apelatywem *opole*. Zapewne były to główne miejscowości, w których zbierały się rady starszych i były prowadzone sprawy sądowe. Powstałe w wyniku onimizacji propria denotowały i indywidualizowały te jednostkowe byty. Utrwaleniu tych nazw pochodzenia odapelatywnego sprzyjało zapewne odejście od tej formy organizacyjnej państwa piastowskiego pod koniec średniowiecza, kiedy opola zostały włączone do kasztelanii (Modzelewski, 1987, s. 32–33). Zanik desygnatu w warstwie apelatywnej powodował zacieranie semantyki nazwy własnej.

Współcześnie na terenie Polski mamy potwierdzonych sześć miejscowości, których nazwy historycznie były motywowane apelatywem *opole*³: *Opole*, mto wojewódzkie (*Opul* 1203); *Opole*, lub., gm. Podedwórze (*Opole* 1510); *Opole*, łódz., gm. Parzęczew (*Opole* 1396); *Opole* (dziś Stare i Nowe Opole, Opole-Świerczyna), maz., gm. Siedlce (*Opolye* 1475); *Opole*, maz., gm. Radzymin

² O nazwach miejscowych z nagłosowym *o(b)*- pisał P. Swoboda (2011).

³ Wszystkie cytowane zapisy źródłowe pochodzą ze słownika „Nazwy miejscowe Polski. Historia. Pochodzenie. Zmiany” (dalej NMPol).

(*Opole* 1827); *Opole* (od XX w. Opole Lubelskie), mto, lub. (de *Opol* 1325–27). W dokumentach historycznych potwierdzona jest jeszcze jedna — współcześnie nieistniejąca miejscowość — *Opole*, leżąca w Wielkopolsce w okolicach Kcyni (*Opole* 1136). Wydaje się, że najstarszą metrykę posiada śląski toponim śląski, to właśnie od niego utworzono nazwę tzw. małego plemienia — *Opolanie*. Została ona po raz pierwszy zapisana w formie *Opolini* w tzw. Geografie Bawarskim około 845 roku. Jest to adaptacja morfologiczna słowiańskiej nazwy na gruncie języka niemieckiego; sufiksem **-janie* został oddany przez łac.-niem. *-ini* (Łuczynski, 2017, s. 85).

3. PRZESIEKA, BRONA, STRÓŻA

W nazewnictwie określającym daniny państwa piastowskiego znajdujemy liczną grupę terminów określających powinności związane z obronnością. Mediewiści wskazują tutaj na trzy podstawowe instytucje: *przesiekę*, *bronę* i *stróżę*, których rodowód sięga struktur plemiennych. Istotną rolę w systemie obronnym poszczególnych plemion odgrywała *przesieka*. Była to bariera zbudowana ze ściętych i poukładanych drzew. Wkoło tworzono obszary, na których obowiązywał zakaz karczunku i nowej kolonizacji. W przesiekach znajdowały się specjalne przejścia — *brony*, które były pilnowane przez stróży (Modzelewski, 1987, s. 39). Utrzymanie przesieki i obowiązek pilnowania bron oraz grodów przy przejściach w czasach plemiennych wykonywali naprzemiennie wszyscy mieszkańcy okolicy. Ta powinność była nazywana *stróżą*. We wczesnym okresie monarchii piastowskiej obowiązkowe posługi zostały zmienione na odpowiednie daniny o takich samych nazwach. Powołano również specjalną kategorię ludności książęcej do obrony bron i grodów, zwaną *stróżami* (Buczek, 1957).

Nazwy wymienionych instytucji są dość dobrze utrwalone w toponimii polskiej. Historycy odnoszą do nich termin „nazwy obronne” (Łowmiański, 1967, s. 98). Materiał toponomastyczny był wykorzystywany m.in. w badaniach organizacji obrony terytorialnej. Na szczególną uwagę zasługują prace Elżbiety Kowalczyk, której ustalenia w znacznym stopniu oparte są na danych toponomastycznych (Kowalczyk, 1992; 2000). Dużą grupę w obrębie tej kategorii semantycznej tworzą onimy motywowane ap. *stróża*. Pochodzi on od psł. **storža* ‘strzeżenie, pilnowanie kogoś lub czegoś, czuwanie, pełnienie nadzoru’. Nazwa czynności została utworzona od psł. **stergti*, z sufiksem **-ja* SEBor 580. Ta rodzima forma od XV wieku była wypierana przez zapożyczoną ze staroczeskiego *stráž//strážě*. W większości nazw miejscowych została przechowana pierwotna forma *stróża*. Na terenie Polski mamy poświadczenia kilkunastu toponimów związanych z tym etymonem, o następującym rozmieszczeniu: *Stróża*, część Rudnika nad Sanem, podkarp. (Wola *Stróża* 1662); *Stróża*, dlnśl., gm. Kąty Wrocławskie (de *Strosa* 1202); *Stróża*, łódz., gm. Andrespol, (*Strosza* 1511/12); *Stróża*, łódz.,

wś i os., gm. Rząśnia (*Strossa* 1386); *Stróža*, małop., gm. Dobra (*Stroza* 1447); *Stróža*, małop., gm. Pcim, Item ... *strosam* 1254; *Stróža*, święt., gm. Ożarów (*Stroza* 1783–84); *Stróža*, lub., gm. Kraśnik (*Strocza* 1325–27); *Struża*, lub., gm. Trawniki, (*Stroza* 1431); *Straż*, wś, podl., gm. Sokółka (*Stróža* 1548); *Straża*, wś, dlnśl., gm. Wołów (*Strezsa* 1414). Wymienione toponimy powstały zapewne w wyniku najprostszej konceptualizacji miejsca — nazwa powinności została przeniesiona na miejsce, w którym była ona pełniona. Być może znajdowały się tam małe grody strażnicze, które później dały początek nowym osadom o nazwie *Stróža*.

Termin *stróža* motywował również powstanie kilku formacji sufiksalnych, takich jak: *Stróżów*, dziś *Strażów*, podkarp., gm. Krasne (*Stroszow* 1436); *Strożyszczel/Strożyska*, dziś *Strożyska*, wś, święt., gm. Nowy Korczyn (de *Stroicz* 1325–27, *Stroziska*, *Sthroziska* 1370) i *Stróżna*, wś, małop., gm. Bobowa (de *stroschna* 1378).

W wypadku kilku miejscowości o nazwie *Stróżewo*, uwzględniając kryterium topograficzne (położone przy dawnych przesiekach) i etymologiczne, należy również dopuścić możliwość motywacji odapelatywnej. Można tutaj wskazać na miejscowości z północnego Mazowsza, Wielkopolski, Kujaw i Pomorza: *Stróżewo*, gm. Załuski (*Stroszewo*, *Strzozevo*, *Strozewo*, *Strozewo* 1424); *Stróżewo*, gm. Dobrzyń nad Wisłą (*Strozewo* 1296); *Stróżewo*, gm. Chodzież (*Stroszewo* 1466); *Stróżewo*, gm. Piotrków Kujawski (*Strosowo* 1193); *Stróżewo*, gm. Pyrzyce (*Ztrosewo*, *Strosow* 1224). Trzeba podkreślić, że sufiksy *-ow-* / *-ew-*, *-iszcze*, *-isko*, *-n-* uzyskują dużą produktywność w nazwach odapelatywnych — topograficznych i kulturowych.

W toponimii polskiej mamy również utrwaloną nazwę *Stróże*, która denotuje kilka wsi na południu Polski — *Stróże*, małop., gm. Grybów (*Stroze* 1288); *Stróże*, małop., gm. Zakliczyn (*Stroze* 1369) i *Stróże Małe* i *Wielkie*, podkarp., gm. Sanok (*Strosze* 1439). W przypadku tych miejscowości możemy mówić o motywacji od antroponimu zbiorowego i identyfikacji miejsca zamieszkania poprzez nazwę określającą ich mieszkańców. *Stróże* zamieszkiwali obszary w pobliżu bron, których pilnowali, a więc w rejonie puszczy granicznych. Zostali wyodrębnieni nazwą w prawie książęcym i tworzyli osobną kategorię ludności chłopskiej pod względem prawnym. W związku z tym możemy założyć, że chronologiczne te nazwy są późniejsze od *Stróży* (powinność zachowana jeszcze z ustroju plemiennego).

Liczne ślady w nazewnictwie polskim pozostawił również apelatyw *przesieka*. „Słownik staropolski” podaje jego następujące znaczenia: ‘pas obronny powstały przez podcięcie i zwalenie drzew na pewnym odcinku; powinność polegająca na braniu udziału przy tworzeniu przesieki, pieniężny ekwiwalent tej powinności’ (Sstp VII 23). W okresie plemiennym przesieki stanowiły granice między poszczególnymi plemionami, zabezpieczały przed napadami podczas

międzyplemiennych walk i budowały poczucie odrębności (Modzelewski, 2000, s. 59–60). Powinność ta została przez monarchię odziedziczona i była wypełniana w ramach prawa książęcego. Wiązała się z utrzymaniem obronności kraju. Przesieki powstawały na rubieżach państwa piastowskiego.

Etymologicznie leksem zakotwiczony jest w prasłowiańszczyźnie, por. **sěkti* ‘ciąć ostrym narzędziem’ SEBor 545 i przedrostek **per-* ‘prze-’. Zakres znaczeniowy tego leksemu ulegał rozszerzeniu od nazwy wytworu do nazwy instytucji prawnej — powinności, w końcowym etapie zamienionej na daninę. Podobnie przebiegał proces nominacyjny. Miejscowości, powstające w zalecanej odległości od przesieki, których mieszkańcy tworzyli i dbali o nią, przyjmowały nazwę *Przesieka*. Mamy też poświadczane formy derywowane sufiksalnie. Osady określane tym mianem są jedynym trwałym śladem najstarszej linii obronnej między plemionami lub rubieży państwa wczesnopiastowskiego. I tak mamy poświadczane z terenu całej Polski następujące nazwy miejscowe motywowane przez ap. *przesieka* (podaję tylko nazwy o średniowiecznej proveniencji): *Przysieka*, wś, małop., gm. Kozłów (*Przessek* 1381); *Przysieka*, wś, wielkop., gm. Śmigiel (*Prissec* 1278); *Przysieka*, wś, wielkop., gm. Wągrowiec (*Preseca* 1369); *Przesieka*, wś zaginiona, koło Gniezna (*Preseca* 1243); *Przysieka*, wielkop., gm. Mieleszyn (*Przesieha* 1272). W formie liczby mnogiej występują dwie miejscowości na południu Polski: *Przysieki*, wś, podkarp., gm. Skołyszyn (*Preseky* 1364), *Przysieki*, małop., gm. Rzezawa (*Priseki* 1238).

Są też udokumentowane formy derywowane sufiksalnie: z sufiksem **-bn* — *Przesieczna*, wś, dlnśl. (*Prsesieczna* 1300); z **-jb* — *Przesiecz*, dziś *Przysiecz*, wś, opol., gm. Prószkow (*Prissecz* 1300); z sufiksem **-bsko* — *Przesieczsko*, dziś *Przysiersk*, wś, kuj.-pom., gm. Bukowiec (*Preseczsko* 1328) i z sufiksem **-(bn)ica* — dziś dwie wsi: *Przysietnica*, małop., gm. Stary Sącz (*Przysietnica* 1283), i *Przysietnica*, podkarp., gm. Brzozów (*Przesiecznicza* 1413). W XVI wieku w większości opisywanych nazw dochodzi do systemowej wymiany *e* pochyłonego w prefiksie *prze-* na *przy-*, stąd nowa forma *Przysieka*. Wcześniejsze trzy nastawieczne zapisy nazw na *przy-* należy traktować jako wariant fonetyczny *prze-* (<**per-*), a nie *przy-* (<**pri-*).

Kolejną instytucją, której nazwa została spetryfikowana w toponimach, jest *brona*. W słownikach historycznych języka polskiego nie znajdujemy przywołwanego wcześniej znaczenia ‘strzeżone przejście w przesiecie’ (Modzelewski, 1987, s. 39). *Brona* to wcześniejszy wariant bramy w znaczeniu ‘strażnica’. Polska *brona* pochodzi od psł. **borna* ‘ochrona, osłona, obrona’. Jest to rzeczownik odczasownikowy od psł. **borniti* ‘bronić’ SEBor 38. Od XVI wieku był zastępowany czeskim zapożyczeniem *brána*. Formy *brama*, też notowana *broma* z *m*, powstały w wyniku upodobnienia *n* na odległość do dwuwargowego *b*.

W toponimii odnajdujemy nieliczne ślady tego etymonu⁴. Można postawić hipotezę, że występujące na Pomorzu trzy nazwy *Borne* to pierwotne pom. **Barne* (z wzdłużeniem *o* do *a*), zaadaptowane do niemieckiego jako *Borne*. Na taki ślad wskazuje zapis z 1377 roku odnoszący się do miejscowości *Borne* w pobliżu Łłocieńca. Autorzy NMP (I 292) przyjęli założenie, że zapis sugerujący odczytanie *Barnim* (*a* w miejsce *o*) jest zniekształcony. W związku z tym podano tylko jedno objaśnienie nazwy związane z niem. apelatywem *Born* 'źródło'. Wydaje się zasadne wskazanie również potencjalnej możliwości motywacyjnej przez apelatyw *brona* w wypadku nazw z sufiksem *-ow-* (*Bronów* i *Broniewo/Bronowo*). Sufiks *-ow-* / *-ew-* derywował nazwy również od podstaw apelatywnych, tworząc toponimy o charakterze topograficznym i kulturowym. Być może pochodzą one od skróconej nazwy osobowej *Bron/Broń*, ale niewykluczony jest też związek z ap. *brona*. Trzeba podkreślić, że ta hipoteza została zanegowana w najnowszym opracowaniu historycznym poświęconym temu zagadnieniu (Kowalczyk, 2000, s. 16), przy czym autorka powołała się na słownik NMPol, który podaje wyłącznie w wypadku tych toponimów motywacje odantropomiczne. Oprócz wymienionych dwuznacznych nazw o niepewnej motywacji możemy wskazać toponimy, które są motywowane tym leksemem. Są to nazwy następujących miejscowości: *Bramka*, wś, kuj.-pom., gm. Bukowiec — nazwa występowała początkowo w formach *Bromka*, *Bronki* (1412) i *Branka* (1526). Od XVI wieku ustala się współczesny wariant *Bramka* (1584). Zapisy nazwy dokumentują przeobrażenia fonetyczne rodzimego apelatywu *bronka* i ostateczne przyjęcie zapożyczenia czeskiego. Podobny rozwój nazwy, tożsamy z przekształceniami w sferze apelatywnej, obserwujemy w nazwach *Bramka* (*Branka* 1569) i *Bramki* (*Branki* 1432) z Mazowsza. W wypadku tej drugiej nazwy na uwagę zasługuje forma zestawiona *Bramki Strasowe* (1579), potwierdzająca związek z ap. *stróža*, później *straż*. Przywołane nazwy dotychczas nie były uwzględniane jako materiał egzemplifikacyjny w analizach historycznych.

Apelatyw *brona* stanowi również podstawę kilku innych derywatów sufiksalnych: *Bronne* (1325), z sufiksem *-*bn-*, dziś *Branno*, wś., kuj.-pom., gm. Gniewkowo; *Bronne* (1475), dziś *Branno*, wielkop., gm. Rzgów. W przypadku tych nazw należy dopuścić związek etymologiczny z psł. rdzeniem **br̥n-*, ze względu na pojedyncze zapisy *Brenna*, wtedy w znaczeniu 'błotnisty, gliniany'. Poświadczoną mamy również formę *Bronno* (1386), dziś *Bronno* koło Łęczycy. Ostatni derywat sufiksalny to forma *Brońsko* (*Bronska* 1477), z sufiksem *-bsk-*, który głównie tworzył formacje odapelatywne. Wymieniona nazwa identyfikuje

⁴ O wykorzystaniu materiału toponimicznego w rekonstrukcji średniowiecznych bron pisze E. Kowalczyk (2000).

wieś w Wielkopolsce koło Leszna. Zapisy historyczne onimów potwierdzają paralelne przekształcenia podstawy nazw i leksemu *brona* w okresie staropolskim. To przemawia za przyjęciem odapelatywnej motywacji wymienionych nazw miejscowości. W toponimii mamy zachowane również nazwy terenowe, których geneza nawiązuje do instytucji brony. Są to mikrotoponimy przedrostkowe *Zabronie* (*Zabronie*, część wsi Barcice, gm. Stary Sącz, i *Zabronie*, część miasta Zakliczyn), też poświadczone w materiale historycznym *Zabronie* koło Jasła (XIX w.) i *Zabronie* w okolicach wsi Barnowiec, gm. Łabowo (Kowalczyk, 2000, s. 18; Pawłowski, 1984, s. 227). Trzeba podkreślić, że właśnie na podstawie mikrotoponimów E. Kowalczyk (2000) próbowała odtworzyć lokalizację małopolskich bron.

4. DZIESIĘTNE

Kolejnymi toponimami w omawianej kategorii, które warto przybliżyć, są nazwy związane z tzw. organizacją setno-dziesiętniczą. Dotyczyła ona niewolników (jeńców i niewolnych chłopów), którzy byli osadzeni w liczbie dziesięciu mężczyzn (najczęściej z rodzinami) na ziemi książęcej i traktowani jako jego osobista własność. W źródłach są określani łacińskim terminem *decimi*, nazwa staropolska to *dziesiętne*, por. stp. *dziesiętny* ‘złożony z dziesięciu jednostek’ (Sstp II 318), która odnosiła się do dziesięciu brańców. Niewolnicy byli osadzeni w grupach, dziesiątka była podstawową jednostką większej zbiorowości zwanej setką, która podlegała nadzorowi książęcego setnika. Sama terminologia wskazuje już na rozbudowany system kontroli ludności niewolnej. Najwięcej osad zasiedlanych brańcami powstało w okresie rządów pierwszych Piastów w związku z podbojami sąsiednich ziem i ciągłym dopływem jeńców wojennych (Modzelewski, 1987, s. 118). W toponimii polskiej mamy dwa poświadczenia odwołujące się do tej instytucji prawnej. Są to najprawdopodobniej nazwy nowo założonych osad, którym dali początek brańcy. Jedna z nich to współcześnie część Lublina — *Dziesiąta* (*Deszante* 1430). Drugi zapis źródłowy odnosi się do nieistniejącej już osady w okolicy Pobiedzisk w Wielkopolsce — *Desente* (1302). Na marginesie tych rozważań można dodać, że zapewne część toponimów zawierających w podstawie nazwę etniczną (typu *Czechy*, *Prusy*, *Pomorzany*) pierwotnie była związana z osadami brańców.

5. NAROK

„Słownik staropolski” definiuje *narok* jako ‘bliżej nieustaloną służebność dawnego prawa polskiego’ (Sstp I 90). Nazwa tej powinności pochodzi od psł.

**na-rekti* ‘przyrzec’, też ‘nazwać, określić, ustalić’ i ‘obwinić, uczynić zarzut’; to od psł. **rekti* ‘mówić, powiedzieć, nazwać’ SEBOR 353, 532. W staropolszczyźnie mamy potwierdzony czasownik *narzec* w podobnym znaczeniu ‘powiedzieć, wymienić, oznaczyć’, też ‘przyganiać, postawić zarzut, potępić, oskarżyć o coś, zakwestionować coś’ Sstp V 94. Począwszy od XIX wieku w historiografii polskiej odnajdujemy różne próby objaśnienia tej instytucji państwa piastowskiego. Od początku, z powodu braku odpowiedniej ilości zapisów źródłowych, stosowano kryterium filologiczne oparte na dociekaniach etymologicznych. Ustalenia etymologiczne z natury rzeczy cechuje różny stopień wiarygodności i prawdopodobieństwa. W wypadku nazw o przejrzystej semantyce etymologie nie nastęrcząją większych trudności. Oddziedziczony z zasobu prasłowiańskiego leksem *narok* miał charakter polisemiczny i powodował niejednoznaczne interpretacje dotyczące omawianej instytucji w prawie książęcym. Część historyków odwoływała się do pierwotnego znaczenia wyrazu związanego z przekazem ustnym. Inni odnosili się do nowszego znaczenia, mieszczącego się w obszarze prawnym. Najstarsze teorie dotyczące naroku były związane z kwestiami wojskowości (Wojciechowski, 1948, s. 96–99), następnie ewoluowały w stronę tzw. koncepcji służby informacyjno-łącznościowej (Pałucki, 1958). *Narok* miał być posługą pełnioną przez ministeriałów, polegającą na przekazywaniu wiadomości pomiędzy określonymi grodami. W związku z taką interpretacją w toponimii polskiej powinny być zachowane nazwy *Naroczniki*. Brak nazw motywowanych przez antroponim zbiorowy (służebnicy) *narocznicy* przemawia za odrzuceniem tej hipotezy. Równolegle próbowano połączyć genezę nazwy z instytucją prawną. *Narok* miał określać posiadłość skonfiskowaną w drodze postępowania karnego. Mieszkańcy, którym udowodniono przestępstwo, tracili wolność osobistą i popadali w zależność od najbliższego grodu (Bujak, 1925). Nie wchodząc w meandry rozważań historycznych, wypada podkreślić, że nazwa *narok* (por. znaczenia jej podstawy: ‘przyrzec’, ‘ustalić’) najprawdopodobniej odnosiła się do ziemi, która była uposażeniem grodów. Mieszkańców beneficjów nazywano *narocznikami* (Trawkowski, 1963). Sam etymon i jego znaczenie nie pozwala doprecyzować rodzaju i charakteru omawianej instytucji.

W toponimii polskiej mamy poświadczone trzy miejscowości, w tym jedną nieistniejącą, motywowane tym apelatywem: *Narok* (1511–23), zaginiona osada w pobliżu Kalisza; *Narok*, opol., gm. Dąbrowa (*Naroci* 1234, *Narok* 1499), i *Naroków*, dlnśl., gm. Wińsko (*Narothowa* ok. 1300, *Narakow* 1490). Pierwszy zapis w przypadku ostatniej miejscowości wyraźnie wskazuje, że pierwotnie mieliśmy do czynienia zapewne z formą zestawioną typu *narokowa ziemia*, *narokowa osada*. To raczej przemawia za koncepcjami odwołującymi się do podstawowego znaczenia, które później ewoluowało w stronę nazwy stanu prawnego.

6. UJAZD

Kolejny interesujący nas termin, mający poświadczenia w toponimii, to *ujazd*. Słownik staropolski definiuje *ujazd* jako 'objazd lub obejście czyjejs posiadłości przez rozjemców w celu wytyczenia jej granic, rozgraniczenie nieruchomości' (Sstp IX 339). Jest to nazwa czynności pochodząca od psł. czasownika **jati*, **jado* 'jechać', z sufiksem *-zd(a)* i prefiksem *u-* SEBor 208. W monarchii piastowskiej *ujazd* jako akt prawny polegał na dokładnym wytyczeniu granicy sąsiadujących posiadłości. Likwidował on uprawnienia do zawłaszczania sąsiedzkich gruntów pod nowe uprawy. Sam *ujazd* nie znosił sąsiedzkich wspólnot pozostałych użytków takich jak pastwiska, lasy i dostępu do wód. Likwidowały je akty prawne zwane zapowiedziami (Modzelewski, 1987, s. 164). Praktyki *ujazdów* w dokumentach historycznych są potwierdzone od przełomu XII i XIII wieku. Wytyczanie granic było związane z kształtowaniem się tzw. władztwa gruntowego i poddaństwa⁵. Najczęściej było przeprowadzane na prośby Kościoła lub świeckich właścicieli związanych z dworem panującego. Decyzje podejmował książę, który często sam dokonywał objazdu w asyście przedstawicieli opola. Związek sąsiedzki był tu stroną szczególnie zainteresowaną, gdyż to jego członkowie tracili prawo do pozyskiwania nowych gruntów ornych w obrębie *ujazdu*. W nazewnictwie mamy zachowanych kilkadziesiąt potwierdzeń tej piastowskiej instytucji prawnej. Pochodzą z całego obszaru monarchii Piastów i z reguły mają bardzo stare poświadczenia. Możemy przyjąć, że miejscowości, których nazwy są motywowane tym apelatywem, powstawały w posiadłościach kościelnych czy też możnowładców bezpośrednio po wytyczeniu ich granic. Toponimy dokumentują w sposób bezpośredni stan prawny ziem, na których były lokowane nowe miejscowości. Najczęściej występuje forma *Ujazd*, która identyfikuje ponad 20 miejscowości w Polsce. Najstarsze potwierdzenia pochodzą z końca XIII wieku i dotyczą wsi *Ujazd* w gm. Iwaniska w woj. świętokrzyskim — *Uiazd* 1174. Większość poświadczeń przypada na XIII i XIV wiek, np. małopolski *Ujazd* w gm. Kołaczyce — *Uiazd* 1288.

Interesujący nas termin został również utrwalony w formach sufiksalnych, takich jak *Ujazdów* (warszawski *Ujazdów* — *Iazdow* 1282), *Ujazdowo* (koło Ciechanowa — *Vyasdovo* 1403), *Ujeździec* (dwie miejscowości na Śląsku) i też wtórnie *Ujeździec*, dziś *Ujejsce*, koło Będzina (*Ugyesdzecz* 1443 → *Ujeysce* XVIII w.). W przypadku jednej miejscowości mamy zachowaną nazwę z sufiksem *-na*: *Ujezdna* koło Przeworska (*Vyesdna* 1446). W mikrotoponimii spotykamy

⁵ Władztwo gruntowe polegało m.in. na zwierzchnim prawie własności do chłopskiej ziemi, przede wszystkim księcia (prawo książęce), później zostało rozciągnięte na całość władzy pańskiej. W ramach tego władztwa chłopów łączył z panem gruntowym stosunek zależności o charakterze wieczystego poddaństwa (Modzelewski, 2000, s. 172).

również formy derywowane paradygmatycznie — w liczbie mnogiej *Ujazdy*. W toponimii Śląska Opolskiego została przechowana nazwa z synonimiczną formą *objazd*: *Obes* 1288 (dziś *Objazda*). „Słownik staropolski” definiuje termin *objazd* jako: ‘1. okręg, obwód, regio, tractus; 2. teren objęty jurysdykcją biskupa, diecezja’ (V 339–340). Podane znaczenia sugerują, że przywołany toponim określał pierwotnie wydzieloną własność biskupią.

7. LGOTA, WOLA

Liczną grupę nazw w toponimii polskiej tworzą nazwy odwołujące się bezpośrednio do procesów kolonizacyjnych, takie jak *Lgota/Ligota*, *Wola* i formy pochodne, *Korzeń* (osady powstałe na surowym korzeniu). Zorganizowana kolonizacja w Polsce piastowskiej rozpoczęła się od tzw. obyczajów wolnych gości (*hospites*) i jest ona nazywana kolonizacją na prawie polskim. Okres kolonizacyjny zamyka ramy czasowe funkcjonowania instytucji prawa książęcego. Ten typ osadnictwa nie pozostawił śladów w polskim nazewnictwie (Modzelewski, 2000, s. 153, 215). Od końca XII wieku podejmowano na ziemiach polskich zorganizowane akcje osiedlania kolonistów pochodzenia walońskiego, flamandzkiego, a zwłaszcza niemieckiego. Od czasów Henryka Brodatego (ok. 1170–1238) mówi się o znacznej intensyfikacji procesu osadniczego. Okres kolonizacyjny oznacza koniec funkcjonowania archaicznych instytucji prawa książęcego. Przyciągnięcie wolnych osadników wymagało stworzenia korzystnych warunków lokacji nowych wsi. Przybysze przede wszystkim zyskiwali przywilej posługiwania się własnym prawem (tzw. prawo niemieckie), nabywali dziedziczne lenno chłopskie, wolność osobistą, w zamian byli zobowiązani do płacenia umiarkowanego czynszu. Wszystkie ulgi przeznaczone były dla imigrantów, a nie dla rodzimych chłopów, którzy podlegali zwierzchności księcia lub pana gruntowego i byli zobowiązani do regularnych świadczeń na rzecz monarchii. Chodziło o utrzymanie dotychczasowych zasad prawa książęcego w stosunku do autochtonicznej ludności. Potencjał przybyszów nie zapewniał rosnących potrzeb rodzącej się klasy feudalnej. W związku z tym do kolonizacji została dopuszczona ludność miejscowa. Kolonizacja wewnętrzna przebiegała na zupełnie innych zasadach, obowiązywał niepełny immunitet ekonomiczny, polegający na ulgach w świadczeniach przewidzianych w prawie książęcym. Akcja zakładania takich osad została zainicjowana na początku XIII w. na Śląsku przez Henryka Brodatego, później była kontynuowana (z mniejszą intensywnością) w innych ziemiach dzielnicowych, włączanych do odbudowywanej monarchii. Specjalny status takich rodzimych osad określano terminem *lgota* w znaczeniu ‘ulga’ (Modzelewski, 1987, s. 246–247). Wyróżniał on uprzywilejowaną osadę, niosąc istotne informacje społeczno-gospodarcze. Spełniał kryterium indywidualizacji obiektu i bardzo

często dawał początek nazwie miejscowej. Powstawanie tego typu osad było ograniczone w czasie i przestrzeni. Segregacja osadnicza na dłuższą metę była nie do pogodzenia z interesami możnowładców, dlatego po uzyskaniu zezwolenia na lokację ze stosownym immunitetem mogli oni osadzać wolnych chłopów w nowo tworzonych osadach na prawie niemieckim (połowa XIII wieku). Na samym Śląsku w tym czasie powstało około 90 miejscowości noszących nazwę *Lgota*, prawie połowa z nich przetrwała do dzisiaj (Modzelewski, 1987, s. 248). Obecnie toponim *Lgota* identyfikuje miejscowości na Śląsku, w historycznej południowej Małopolsce i w Wielkopolsce. Osady te, jak podkreślają historycy, zyskały pełny immunitet ekonomiczny z chwilą zrównania w prawie osadników niemieckich i polskich. Zostały jednakże przy starych, utrwalonych nazwach w opozycji do nowo lokowanych polskich wsi na prawie niemieckim, które w nazwie przybierały określenie *wola*. Trzeba zauważyć, że równoległe przebiegała kolonizacja niemiecka, a przybysze wprowadzali do nazewnictwa polskiego obce elementy. W procesie nominacyjnym zakładanych osad odwoływali się do swojego pochodzenia, języka i kultury (Czopek, 1995).

W piśmiennictwie onomastycznym utrwalił się pogląd, że formy *Lgota* i *Ligota* są charakterystyczne dla dialektu śląskiego i synonimiczne z nazwami *Wola*, występującymi na pozostałym obszarze Polski (Taszycki, 1958, s. 312–313). Witold Taszycki wyprowadził ten wniosek na podstawie kryterium terytorialnego i porównawczego. Odwołał się do czeskiego materiału toponomastycznego, w którym występują liczne potwierdzenia nazw miejscowych motywowanych apelatywem *lhota* (według wyliczeń autora — około 300). Trzeba podkreślić, że w podobnym czasie w monarchii Przemysława Ottokara I była prowadzona intensywna akcja osiedleńcza, przede wszystkim na czeskim południowym Przedgórzu Sudeckim. Zaczęto wycinać graniczną Przesiekę Śląską i rozciągający się wzdłuż niej las. Intensywna kolonizacja po stronie czeskiej była prawdopodobnie głównym impulsem do przeprowadzenia podobnej akcji na polskim Śląsku. Nie jesteśmy w stanie współcześnie rozstrzygnąć, czy doszło do zapożyczenia terminu osadniczego przez dwór Henryka Brodatego (Zientara, 1975, s. 46–50, 180). Sam apelatyw *lgota* (czes. *lhota*) pochodzi od psł. **lgbъ* ‘lekki’, z sufiksem *-*ota* (por. SEBor 292). Według Taszyckiego forma *Ligota* powstała, i to dość późno, na gruncie dialektu śląskiego. Miejscowości leżące poza Śląskiem w większości utrzymały nazwy *Lgota* (16 miejscowości), ale mamy też przykłady z nagłosowym *Li-* (7), trzeba jednakże podkreślić, że są to innowacje późne, przeprowadzone w XIX wieku. Brak uwzględnienia zarysowanego wcześniej kontekstu historycznego doprowadził w tym przypadku do błędnych wniosków końcowych. Instytucja prawna *lgota* jako instytucja prawna miała ograniczony zasięg czasowy (pierwsza połowa XIII wieku) i terytorialny (monarchia Henryka Brodatego), dlatego nie rozprzestrzeniła się na pozostałe dzielnice rozbitego państwa piastowskiego. Współcześnie mamy

poświadczono 23 obiekty o nazwie *Lgota/Ligota* poza historycznym Śląskiem, dokumentują one inkorporowanie poszczególnych dzielnic do restaurowanej monarchii. Na samym Śląsku zachowało się prawie 40 toponimów, zdecydowana większość to nazwy zestawione (34). W przypadku trzech wsi, które w średniowieczu były w dokumentach określane mianem *Lgota*, po 1945 roku urzędowo wprowadzono nazwę *Lgotka*. Najstarsze potwierdzenia nazw miejscowości pochodzą z trzeciego dziesięciolecia XIII wieku i występują w aktach lokacyjnych: apud *Lgotam* 1228 (*Lgota*, śl., gm. Rudnik, koło Raciborza), *Lgotam* 1228 (*Lgota*, opol., gm. Polska Cerkiew, koło Kędzierzyna-Koźła). W Wielkopolsce mamy zachowaną oboczną jednostkową nazwę derywowaną od tego samego etymonu z sufiksem *-ów*: *Lgow* 1391 (*Lgów* koło Żerkowa).

8. PODSUMOWANIE

Niniejszy artykuł wyrasta z tradycji onomastyki historyczno-etymologicznej, która zawsze miała charakter interdyscyplinarny. Przedmiotem opisu w artykule były toponimy, w których zostały spetryfikowane nazwy instytucji prawno-społecznych monarchii wczesnopiastowskiej. Prawidłowe objaśnienie tych nazw implikuje wykorzystanie wiedzy historycznej i odpowiedniej metodologii badawczej. Rozszerzenie językoznawczej perspektywy opisu o znajomość kontekstu historycznego i odtwarzanej konsytuacji nazewnictwa umożliwia nową interpretację i wyjaśnia związki między formą, pierwotnym znaczeniem i funkcją opisywanych nazw własnych. Opisywane nazwy miejscowe powstawały jako jednostki językowo znaczące i przejrzyste semantycznie ze względu na swoje odwołania do instytucji prawa książęcego. Zanik desygnatów w płaszczyźnie apelatywnej (likwidacja instytucji) spowodował, że już w okresie staropolskim określenia te wyszły z użycia w języku ogólnym. Interesujące nas toponimy wraz z osadami, które denotują, są jedyną materialną pozostałością przywoływanych instytucji. Współcześnie tworzą one „archiwum kulturowe” państwa piastowskiego.

LITERATURA

- Bednarczuk, L. (2018). *Początki i pogranicza polszczyzny* [The Beginnings and Borderlands of Polish]. Kraków: Lexis.
- Buczek, K. (1957). Stróże. Studium z ustroju społecznego Polski wczesnofeudalnej [Stróże. A study of the social system of early feudal Poland]. *Roczniki Dziejów Społecznych i Gospodarczych*, 19, 11–41.
- Bujak, F. (1925). *Narok. Przyczynek do ustroju społecznego Polski piastowskiej* [Narok. Contribution to the Social System of Piast Poland]. *Badania z Dziejów Społecznych i Gospodarczych* [Research on Social and Economic History] (z. 1). Lwów: Instytut Popierania Polskiej Twórczości Naukowej.

- Czopek-Kopciuch, B. (1995). *Adaptacje niemieckich nazw miejscowych w Polsce* [Adaptations of German Place Names in Poland]. Kraków: Instytut Języka Polskiego PAN.
- Gawlas, S. (1996). *O kształt zjednoczonego królestwa. Niemieckie władztwo terytorialne a geneza społecznoustrojowej odrębności Polski* [For the Shape of a United Kingdom. German Territorial Sovereignty and the Roots of Poland's Socio-Political Identity]. Warszawa: DiG.
- Hensel, W. i Pazdur, J. (red.). (1978). *Historia kultury materialnej Polski w zarysie* [History of Polish Material Culture] (t. 1–6). Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- Kowalczyk, E. (1992). „Nazwy obronne” *Slup, Samborza i Zawada* a zagadnienie obrony stałej ziem polskich w średniowieczu [„Defensive Names” *Slup, Samborza and Zawada* and the Problem of Permanent Defense of Polish Lands in the Middle Ages]. Warszawa: Instytut Archeologii UW.
- Kowalczyk, E. (2000). *Brona Małopolska. Ze studiów nad obroną stałą ziem polskich we wczesnym średniowieczu* [Brona Małopolska: From Studies on Permanent Defense of Polish Lands in the Early Middle Ages]. Warszawa: Instytut Archeologii UW.
- Łowmiański, H. (1967). *Początki Polski. Z dziejów Słowian w I tysiącleciu n.e.* [The Beginnings of Poland. From the History of the Slavs in the First Millennium CE] (t. 3). Warszawa: PWN.
- Łuczynski, M. (2017). „Geograf Bawarski” — nowe odczytania [„Bavarian Geographer” — revisited]. *Polonica*, 37, 67–89.
- Modzelewski, K. (1987). *Chłopi w monarchii wczesnopiastowskiej* [Peasants in the Early Piast Monarchy]. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- Modzelewski, K. (2000). *Organizacja gospodarcza państwa piastowskiego* [Economic Organization of the Piast State]. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- NMPol = Rymut, K. i in. (red.). (1996–2018). *Nazwy miejscowe Polski. Historia. Pochodzenie. Zmiany* [Place Names of Poland. History. Origin. Changes] (t. 1–15). Kraków: IJP PAN.
- Pawłowski, E. (1984). *Nazwy terenowe ziemi sądeckiej* [Field Names of the Land of Nowy Sącz]. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- Pałucki, W. (1958). *Narok. Studium z dziejów służby informacyjno-lącznikowej w Polsce wczesnośredniowiecznej* [Narok. A Study of the History of the Information and Liaison Service in Early Medieval Poland]. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- SEBań = Bańkowski, A. (2000). *Etymologiczny słownik języka polskiego* [Etymological Dictionary of the Polish Language] (t. 1–2). Warszawa: PWN.
- SEBOR = Boryś, W. (2005). *Słownik etymologiczny języka polskiego* [Etymological Dictionary of the Polish Language]. Kraków: Wydawnictwo Literackie.
- Sstp = Urbańczyk, S. i in. (red.). (1953–2002). *Słownik staropolski* [The Old Polish Dictionary] (t. 1–10). Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich–Instytut Języka Polskiego PAN.
- Swoboda, P. (2011). O kilku polskich toponimach z nagłosowym *o(b)*- na tle słowiańskim [On several Polish toponyms with initial *o(b)*- against a Slavic background]. *Onomastica*, 55, 53–71.
- Taszycki, W. (1958). Śląskie nazwy miejscowe [Silesian place names]. W: W. Taszycki (red.), *Rozprawy i studia polonistyczne* [Polish Dissertations and Studies] (t. 1, s. 297–320). Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- Trawkowski, S. (1963). Narok — beneficjum [Narok — the benefice]. *Kwartalnik Historyczny*, 70(2), 437–439.
- Wojciechowski, T. (1948). *Państwo polskie w wiekach średnich. Dzieje ustroju* [The Polish State in the Middle Ages. The History of the System] (wyd. 2). Poznań: Księgarnia Akademicka.
- Wójcik, U. (2013). *Polskie toponimy związane z organizacją gospodarczą państwa wczesnopiastowskiego. Nazwy miejscowe motywowane antroponimami zbiorowymi* [Polish Toponyms Related to the Economic Organization of the Polish Kingdom Under the Early Piast Dynasty. Place Names Motivated by Collective Anthroponyms]. Kraków: Lexis.
- Zientara, B. (1975). *Henryk Brodaty i jego czasy* [Henryk Brodaty and His Times]. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.

SUMMARY

PLACE NAMES AS ARTIFACTS OF LEGAL AND SOCIAL INSTITUTIONS OF
THE EARLY PIAST MONARCHY

The article focuses on toponyms genetically related to the princely law in the Piast monarchy. Historical terms (*opole, przesieka, brona, stróża, stróże, dziesiętne, ujazd, łgota*) have been recorded in them. The correct explanation of these names implies the use of historical knowledge and appropriate research methodology. The extension of the linguistic perspective of description with the knowledge of the historical context and the reconstructed onyms enables a new interpretation and explains the relations between the form, original meaning and function of the described proper names.

Key words: toponyms, early Piast monarchy, princely law, legal and social institutions, motivation

IMIĘ *STANISŁAW* I JEGO DERYWATY W OJKONIMII POLSKI W ASPEKTCIE HISTORYCZNO-KULTUROWYM

Słowa tematyczne: imię chrześcijańskie o rodowodzie słowiańskim, formy pochodne, toponimy odantroponimiczne, warstwy chronologiczne, motywacja

1. UWAGI WSTĘPNE

W ostatnich latach polskie toponimy odantroponimiczne doczekały się kilkunastu opracowań (np. Czopek-Kopciuch, 2017; Górny, 2011; 2017a, b; 2018a, b; Magda-Czekaj, 2019; Skowronek, 2019; Wójcik, 2017). Niektóre z tych tekstów powstały w ramach realizowanego w Pracowni Onomastyki Instytutu Języka Polskiego PAN w Krakowie projektu „Imiona jako podstawy nazw geograficznych Polski”. Niniejszy artykuł poświęcony polskim nazwom miejscowym motywowanym imieniem *Stanisław*, jego żeńskim odpowiednikiem i derywatami, stanowi kontynuację problematyki zogniskowanej wokół wielowymiarowych relacji między dwiema kategoriami nazewniczymi: toponimami i antroponimami. Podstawowym celem artykułu jest ukazanie stopnia rozpowszechnienia jednego z najpopularniejszych imion męskich i jego licznych form pochodnych w nazwach miejscowych z obszaru Polski, zarówno tych najstarszych, powstałych do końca XVI wieku, i nowszych, tworzonych zwłaszcza w XIX i pierwszej połowie XX wieku na wzór średniowiecznych modeli nazewniczych. Istotny jest tu aspekt frekwencyjno-geograficzny, ale też historyczno-kulturowy związany z przyczyną/amí wysokiej częstości użycia w ojkonimii imienia notowanego w źródłach średniowiecznych co najmniej od XIII wieku (zob. Malec, 1971, s. 115, por. SSNO)¹.

Materiał badawczy pochodzi ze słownika „Nazwy miejscowe Polski. Historia. Pochodzenie. Zmiany” (dalej NMPol), nie obejmuje zatem nazw (historycznych i współczesnych), które nie zostały uwzględnione w tym opracowaniu.

¹ Według H. Frosa i F. Sowy (2004, s. 294) imię *Stanisław* poświadczono było już w XI wieku.

Imię słowiańskie *Stanisław*, z formą imperatywu na *-i* w pierwszym członie (*stani-*) oraz *-sław* w drugim, o prawdopodobnym pierwotnym znaczeniu 'oby stał się sławny' (Grzenia, 2002, s. 296; Fros, Sowa, 2004, s. 294; Malec, 1971, s. 115; Sowa, 2003, s. 181), to jedno z najpopularniejszych imion męskich w Polsce, począwszy od wieków średnich, a także jedna z najczęstszych podstaw imiennych w polskiej toponimii (po imionach *Jan*, *Adam*, *Piotr/Pietr*, a przed *Michał*, *Józef*, *Aleksander*²). Na popularność imienia *Stanisław* wpływ miała niewątpliwie kultura religijna, gdyż imię to — należące pierwotnie do złożonych imion słowiańskich, a następnie włączone do kanonu imion chrześcijańskich — łączono już we wczesnym średniowieczu z kultem świętego Stanisława ze Szczepanowa, biskupa i męczennika, kanonizowanego w 1253 roku, a później także z kultem św. Stanisława Kostki, patrona młodzieży, zmarłego w 1568 roku, kanonizowanego w 1726 roku (zob. Malec, 1994a, b). Kult ten miał szeroki zasięg, również poza Polską. W źródłach staropolskich notowane jest też imię żeńskie *Stanisława* (ok. 1265 SSNO) oraz liczne formy pochodne (zdrobnienia i skrócenia imienia *Stanisław*), takie jak: *Stan/Stań*, *Stanio*, *Stanek*, *Staniek*, *Stanko*, *Stenko*, *Stanik*, *Stach*, *Stachan*, *Stacho*, *Stachosz*, *Stachno*, *Stachnik*, *Stachoń*, *Stachura*, *Staniec*, *Stanieczek*, *Stanisz*, *Stanosz*, *Stanusz*, *Stasz*, *Staszak*, *Staszek*, *Staszyc*, *Staszeczko*, *Staszczel*, *Stanosz*, też *S(z)tancel*, *S(z)tancyl*, *S(z)tencel*, *S(z)tencyl* (SSNO; Malec, 1982). Część z nich została zachowana w nazewnictwie geograficznym Polski (zob. niżej). W XX wieku frekwencja imienia *Stanisław* również była wysoka. Według „Słownika imion współcześnie w Polsce używanych” (Rymut, 1995) imię męskie nadano 826 229 razy, a żeńskie — 333 176. Imię *Stanisław* cieszyło się dużą popularnością aż do lat dziewięćdziesiątych XX wieku, kiedy to zdecydowanie zmalała liczba nadań. Imię *Stanisława* wybierano dla dziewcząt coraz rzadziej, począwszy od lat siedemdziesiątych XX wieku. Wśród innych dwudziestowiecznych nadań można odnotować takie imiona, jak: *Stanislaus* (5), *Stanislaw* (1), *Stanislava* (2), *Stanka* (2), *Stanko* (2), *Stasia* (1), *Staszko* (1). Dla porównania warto przytoczyć dane frekwencyjne zawarte w obszernym opracowaniu dotyczącym imion częstych w latach 1995–2010 autorstwa Pawła Swobody (2013). Imię *Stanisław* w tym okresie z liczbą użyc 13 213 plasuje się w piątej dziesiątce na miejscu 53. (w latach 1981–1990 ma rangę 48, a od początku XX wieku do 1994 roku zajmuje 2. miejsce po imieniu *Jan*). Wskazuje to na ponowny wzrost liczby nadań od połowy lat dziewięćdziesiątych. Natomiast niską frekwencję ma imię *Stanisława*, które nie znalazło się na liście 100 najczęstszych imion żeńskich w latach 1995–2010, mimo że w XX wieku należało do imion popularnych, zajmując 22. miejsce (Swoboda, 2013, s. 25, 33). Do najrzadszych imion w Polsce w latach 1995–2010 należą m.in. imiona *Stanislav*, *Stanislaw* (po 5 nadań), będące

² O imieniu *Aleksander* w podstawie toponimów, zob. Bijak, 2021, s. 29–41.

wariantami graficznymi imienia *Stanisław* (Czopek-Kopciuch, 2013, s. 71–93). Męskie imię dwuczłonowe znalazło się również na liście frekwencyjnej 100 najczęściej nadawanych imion na przełomie XX i XXI wieku w 39 największych miastach Polski z frekwencją 5351 (42. miejsce na liście wielkowiejskiej, 53. na liście ogólnopolskiej, 41. na liście mazowieckiej i 22. na liście warszawskiej) (Skowronek, 2013, s. 111).

Od imienia *Stanisław* i jego derywatów pochodzi wiele nazwisk. Już w okresie staropolskim w funkcji drugiego określenia występują m.in. antroponimy: *Stachna*, *Stachnic(z)*, *Stachnikowic(z)*, *Stachowic(z)*, *Stachiewicz(z)*, *Stachura*, *Stachurzyc*, *Stacher*, *Stachyra*, *Stachyrzyna* (fem.), *Stanek*, *Staniak*, *Stanik*, *Stanisławowic*, *Staniszowic*, *Staniszewic*, *Stankowic(z)*, *Stanowic(z)*. Liczba nazwisk motywowanych imieniem *Stanisław* i derywatami wzrasta w średniopolszczyźnie (AntrP IV, s. 339–340, 341–342), a obecnie nazwiska te, z których znaczna część ma wysoką frekwencję (zob. ISNP), tworzą gniazda onimiczne obejmujące wiele jednostek nazewniczych (zob. Rymut, 2001, s. 472, 474–476, 478).

Na bazie imienia *Stanisław* wraz z derywatami powstało około 150 struktur ojkonimicznych. Czy stała popularność imienia w związku z chrześcijańską motywacją mogła mieć wpływ na liczbę utworzonych od niego toponimów? Czy znaczenie miał żywy kult świętych w średniowieczu, tradycje patriotyczne w okresie rozbiorów, a może chodziło jedynie o przywołanie i utrwalenie w nazwie miejscowej imienia konkretnej osoby (w tym właściciela osady)? W artykule podejmuję próbę odpowiedzi na powyższe pytania.

2. OJKONIMY POCHODZĄCE OD IMIENIA *STANISŁAW* I JEGO ŻEŃSKIEGO ODPOWIEDNIKA

Wśród toponimów odantroponimicznych utworzonych do końca XVI wieku wyróżnia się trzy podstawowe modele nazewnicze: nazwy dzierżawcze z przyrostkami *-j-*, *-ow-* / *-ew-*, *-in-*, *-sk-*, nazwy patronimiczne z suf. *-ice* (*-ewice*, *-owice*), *-ęta* oraz nazwy rodowe w formie pluralnej. Zdecydowana większość najstarszych ojkonimów tworzona była od imion rodzimych (dwuczłonowych). Imiona chrześcijańskie rzadziej stanowiły podstawę nazw miejscowych w okresie staropolskim, większą częstotliwość użycia w toponimii miały natomiast w kolejnych stuleciach. *Stanisław* to staropolskie imię złożone, ale jednocześnie imię świętych patronów. Stanowi bazę ojkonimów średniowiecznych, ale największą produktywność wykazuje w XIX i XX wieku³.

³ O imieniu *Kazimierz* (słowiańskim, ale włączonym do kanonu imion chrześcijańskich) i jego derywatach w toponimii Polski, zob. Bijak, 2001, s. 125–135.

2.1. Toponimy z imieniem *Stanisław* w podstawie prezentują różne modele strukturalne. Brak wśród nich nazw rodowych⁴. Nazwa miejscowa *Stanisław* (dziś dwie wsi *Stanisław Dolny* i *Stanisław Górny* w gm. Kalwaria Zebrzydowska i Wadowice, młp.) to jeden z najstarszych wśród omawianych ojkonimów z pierwszą notacją w 1388 r. (in Pascouicz et *Stanislaw villis, Stanislawie* 1581)⁵. Z 1218 r. pochodzi natomiast zapis *villa Stanizlai* (od XIV w. nazwa niem. Wilhelmsdorf, następnie Wilmsdorf, Willmannsdorf). Współczesna nazwa *Stanisławów* (gm. Męcinka, dłśl.) została ustalona urzędowo po 1945 r.

Pierwsze zapisy w XIV wieku mają nazwy patronimiczne z suf. *-ice* wskazujące pierwotnie na relacje zależnościowe wobec osoby noszącej imię *Stanisław*: *Stanislawice*, wś w gm. Koniecpol, śl. — *Stanislawicz* 1393, *Stanislawicze* 1511; *Stanislawice*, dziś cz. wsi Siedliska, dawniej wś w gm. Koszyce, młp. — de *Stanislawicz* 1379, in *Stanislawice* 1400; *Stanislawice*, wś w gm. Kłaj, młp. — *Stanislawicze* 1364; *Stanislawice*, przysiółek notowany do 1967 r., dawniej wś w gm. Wyciąże, młp. — in *Stanislawicz* 1389, *Stanislawicze* 1470–1480; *Stanislawice*, wś w gm. Bedlno, łódz. — *Stanislawice* 1387.

W wiekach średnich powstała także nazwa dzierżawcza *Stanisławowo*, z suf. *-owo* (prawdopodobnie od imienia właściciela osady) identyfikująca wieś w gm. Września, wlkp. — *Stanisławowo* 1463. Do nielicznych należą ponadto ojkonimy szesnastowieczne, a wśród nich: nazwa posesywna *Stanisławowo*, z suf. *-owo* (†*Stanisławowo* 1562), odnosząca się dawniej do przedmieścia Poznania (dziś Miasteczko i Święty Roch, cz. Poznania, wlkp.); ojkonim *Stanisławów* z suf. *-ów* (dziś trzy wsi: *Stanisławów*, *Kolonia Stanisławów*, *Mały Stanisławów* w gm. Stanisławów, maz.), powstały w 1523 roku od imienia założyciela miasta (w miejsce nazwy wsi Cisek — *Czyssek* 1361, która uzyskała prawa miejskie od Janusza III i Stanisława); ojkonim *Stanisławie* (wś w gm. Tczew, pom.), utworzony na wzór nazw miejscowych z suf. *-je* (*Stanislawie* 1534)⁶; toponim dzierżawczy *Stanislawowo* 1597–1598, *Stanislawowa* 1609 (dziś Stanclewo w gm. Biskupiec, warm.-maz.), od imienia biskupa Stanisława Hozjusza, założyciela wsi.

Imię *Stanisław* stanowiło podstawę nielicznych ojkonimów powstałych do końca XVI wieku i zaliczanych do najstarszej warstwy nazewniczej. Wśród nich znajduje się nazwa *Stanisław*, pięć ojkonimów z sufiksem *-ice* (*Stanislawice*), trzy nazwy z *-owo* (*Stanisławowo*), jedna z *-ów* (*Stanisławów*) oraz toponim *Stanisławie*. Na tej podstawie trudno wysuwać wnioski o szczególnej produktywności imienia

⁴ Toponimy motywowane imieniem złożonym *Stanisław* nie występują na Mazowszu do końca XVI wieku (zob. Wójcik, 2017, s. 303–321), nie dziwi zatem brak w materiale nazw rodowych typowych dla tego obszaru.

⁵ Zapisy źródłowe i informacje dotyczące lokalizacji podają za NMPol.

⁶ Wcześniejsze nazwy obiektu to m.in.: *Stoyslaw* (1258), *Stoslawe* (1293), *Steyslaw* 1402–1415, *Stenczlaw* 1445, a zatem miejscowość istniała co najmniej od XIII wieku (NMPol XV 136).

Stanisław w okresie średniowiecza, co mogłoby być widoczne również w warstwie toponimicznej. Obiekty identyfikowane nazwami z imieniem *Stanisław* w podstawie zlokalizowane są przede wszystkim w Małopolsce (głównie nazwy patronimiczne), rzadziej w Wielkopolsce, na Mazowszu i Śląsku, jednostkowo na Pomorzu i Warmii. Odnosić należy również późniejsze zmiany formy tych nazw (trwale lub chwilowe) związane z dodaniem do nazwy podstawowej członów odróżniających w związku z podziałem osady (*Stanisław Dolny* i *Górny*, wcześniej *Półstanisławice* — *Polsthanysławicze* 1470–1480), a także ze zmianami leksykalnymi prowadzącymi do wyeliminowania nazwy dawnej na rzecz nazw nowych (*Stanisławowo* > Miasteczko). Obserwuje się również typowe dla nazewnictwa miejscowego nieustabilizowanie morfologiczne (najczęściej w obrębie tego samego modelu nazwotwórczego, choć nie zawsze). Dotyczy to np. nazw *Stanisławice* i *Stanisławowice* w gm. Koszyce i gm. Bedlno (suf. *-ice* i rozszerzony morfemem *-ow-* suf. *-owice*), *Stanisławice/Stanisławie/Stanisławy* w gm. Kłaj (suf. patronimiczny *-ice*, dzierżawczy *-je* i pluralna forma bezsufiksalna). Wprowadzanie członów odróżniających przyczyniło się do funkcjonowania nazw obocznych desygnujących ten sam obiekt w ciągu wieków, np.: *Stanisławice Maior*, *Stanisławice Orłowskie*, *Stanisławice Tarnowskie* (dziś *Stanisławice*, gm. Bedlno).

2.2. Następne wieki przynoszą kolejne nadania nazw. Z 1647 roku pochodzi zapis *Stanisławka* (kol., dawniej wś w gm. Zławieś Wielka, kuj.-pom.), który odnosi się do obiektu istniejącego co najmniej od XV wieku, ale identyfikowanego wcześniej nazwą niemiecką *Erlenmühle*. Wskazać można ponadto kilka nazw osiemnastowiecznych od imienia *Stanisław*, z suf. *-(ow)ice*: *Stanisławice*, wś w gm. Gidle, łódz. — de *Stanisławice* 1785; *Stanisławice*, wś w gm. Kozienice, maz. — *Stanisławowice* 1783–1784, *Stanisławice* 1787, a także z suf. *-ów*, *-owa*, *-owo*: *Stanisławowo*, wś w gm. Zbójna, podl. — *Stanisławow* 1783, *Stanisławowa* 1808, *Stanisławowo* 1890; *Stanisławowo*, dziś cz. wsi Grabowiec, dawniej wś w gm. Grudziądz, kuj.-pom. — *Stanisławo* 1789, *Stanisławowo* 1890⁷; *Stanisławów*, wś w gm. Złoczew, łódz. — *Stanisławow* 1783–1784. W XVIII wieku notowane były także nazwy oboczne z suf. *-ów*, *-czyk* (*Stanisławów*, *Stanisławczyk*) denotujące dawne miasteczko, dziś wieś w gm. Przemyśl (podkarp.), a upamiętniające Jana Stanisława Fredrę, który założył miejscowość w XVII wieku. Od imienia *Stanisław* pochodzi także nazwa *Stanisławka*, z suf. *-ka* (wś w gm. Szubin, kuj.-pom.), która w źródłach osiemnastowiecznych notowana była także w postaci *Stanisławowo* (1750–1760), a w XIX wieku w formie pluralnej *Stanisławki* (1846). Postać plurale tantum *Stanisławki* ma obecna nazwa wsi w gm. Wąbrzeźno

⁷ Nazwa miejscowości, założonej w 1765 roku, może upamiętniać króla Stanisława Augusta Poniatowskiego (NMPol XV 138).

(kuj.-pom.), z pierwszym zapisem *Stanislawken* 1772/1773, a formę zestawienia nazwa *Stanisławów Skrzański* (wś w gm. Gostynin, maz.) początkowo znana pod nazwą *Budy Skrzańskie* (1789).

2.3. Najliczniejszą grupę ojkonomów zachowujących w podstawie imię *Stanisław* stanowią niewątpliwie nazwy należące do młodszej warstwy chronologicznej, których pierwsze zapisy pojawiają się w dokumentach i wykazach z XIX i XX wieku.

Wśród nich największą frekwencję (około 50 jednostek) mają nazwy utworzone przy użyciu sufiksu *-ów*. Są to nazwy pamiątkowe (często o znanej motywacji) lub dzierzawcze bądź utworzone na wzór nazw posesyjnych: *Stanisławów*, wś w gm. Ulan-Majorat, lub. (1877); *Stanisławów*, kol., dawniej wś w gm. Wola Uhruska, lub. (*Stanisławów*, folw. 1921); *Stanisławów*, wś w gm. Żmudź, lub. (1859); *Stanisławów*, wś w gm. Lipie, śl. (1884 — od imienia Stanisława Bednarka, rolnika w kolonii *Stanisławów*); *Stanisławów*, os., dawniej wś w gm. Praszka, opol. (kol. *Stanisławów* 1935); *Stanisławów*, wś w gm. Przyrów, śl. (1870); *Stanisławów*, cz. Kielc, dawniej wś, święt. (1877); *Stanisławów*, wś w gm. Chodów, wlkp. (1921); *Stanisławów*, cz. wsi Borki, dawniej wś w gm. Kramsk, wlkp. (*Stanisławowo* 1843, *Stanisławów* 1868, 1877); *Stanisławów*, cz. wsi Drzewce, dawniej wś w gm. Olszówka, wlkp. (1902); *Stanisławów*, wś w gm. Uniejów, wlkp. (1876 — od im. właściciela Stanisława Zalewskiego); *Stanisławów*, wś w gm. Zagórów, wlkp. (*Stanisławowo* 1843, *Stanisławów*, os. leśna i folwark 1881, 1890); *Stanisławów*, przys. wsi Tomaszów, dawniej wś w gm. Puławy, lub. (1890); *Stanisławów*, wś w gm. Opole Lubelskie, lub. (1827); *Stanisławów*, wś w gm. Dąbrówka, maz. (*Stanisławów*, kol. 1921); *Stanisławów*, wś w gm. Falków, święt. (1879); *Stanisławów*, cz. wsi Kotuszów, okresowo wś w gm. Aleksandrów, święt. (1894); *Stanisławów*, wś w gm. Paradyż, łódz. (1890); *Stanisławów*, wś w gm. Rzeczyca, łódz. (*Stanisławów*, kol. 1921); *Stanisławów*, wś w gm. Sulmierzyce, łódz. (1847); *Stanisławów*, dziś dwie wsi *Stanisławów Drugi* i *Stanisławów Pierwszy* w gm. Szczerców, łódz. (Kolonia *Stanisławów* 1844); *Stanisławów*, wś w gm. Tuszyn, łódz. (1877); *Stanisławów*, wś w gm. Wolbórz, łódz. (1899–1900); *Stanisławów*, wś w gm. Żelechlinek, łódz. (1899–1900); *Stanisławów*, cz. wsi Tretki, dawniej wś w gm. Dobrzelin, łódz. (1921); *Stanisławów*, cz. wsi Natolin Kiernoski, dawniej wś w gm. Kiernoza, łódz. (*Stanisławów*, kol. 1933); *Stanisławów*, wś w gm. Kutno, łódz. (1921); *Stanisławów*, wś w gm. Oporów, łódz. (1865); *Stanisławów*, wś w gm. Rataje, maz. (1877); *Stanisławów*, wś w gm. Głowaczów, maz. (1877 — nazwa może nawiązywać do sąsiedniej wsi *Stanisławice*); *Stanisławów*, cz. wsi Augustów, dawniej wś w gm. Grabów nad Pilicą, maz. (1837 — prawdopodobnie nazwa upamiętniająca Stanisława Augusta Poniatowskiego); *Stanisławów*, wś w gm. Odrzywół, maz. (1827); *Stanisławów*, wś w gm. Policzna, maz. (*Stanisławowo*, kol. 1921); *Stanisławów*, wś w gm. Promna, maz. (1902); *Stanisławów*, wś w gm. Skaryszew,

maz. (1877); *Stanisławów*, wś w gm. Wierzbica, maz. (1877); *Stanisławów*, wś w gm. Stanin, lub. (1904); *Stanisławów*, dziś *Stanisławów Nowy* i *Stanisławów Stary*, dwie wsi w gm. Lutomiersk, łódz. (*Stanisławów stary*, *Stanisławów nowy*, dwie kol. 1877); *Stanisławów*, wś w gm. Mokrsko, łódz. (*Zadwornik* 1802–1803, *Stanisławów* 1839); *Stanisławów*, wś w gm. Osjaków, łódz. (*Stanisławów*, kol. 1921); *Stanisławów*, wś w gm. Wodzierady, łódz. (1877); *Stanisławów*, wś w gm. Baranów, maz. (1870 — nazwa być może upamiętnia Stanisława Potockiego); *Stanisławów*, wś w gm. Biała Rawska, łódz. (1802–1803); *Stanisławów*, dziś *Stanisławów-Majątek*, cz. wsi Rulice, i *Stanisławów*, leśn. i gaj., okresowo wś w gm. Bielawy, łódz. (*Stanisławów*, folw. 1921 — nazwa upamiętniająca Stanisława Jana Grabińskiego); *Stanisławów*, przys., dawniej wś w gm. Baćkowice, święt. (*Moskwa* 1885, *Stanisławów*, wś 1921)⁸; *Stanisławów*, wś w gm. Leoncin, maz. (1860); *Stanisławów*, wś w gm. Stare Babice, maz. (1921); *Stanisławów*, wś w gm. Józefów, lub. (1802 — od imienia syna Andrzeja Zamojskiego, wieś powstała w 1791 roku)⁹. Nazwy te identyfikują obiekty zlokalizowane na terenie obecnych województw: łódzkiego (17), mazowieckiego (12), lubelskiego (7), wielkopolskiego (5), świętokrzyskiego (4), śląskiego (2), opolskiego (1).

Zdecydowanie mniej jest ojkonimów z imieniem *Stanisław* w podstawie utworzonych za pomocą suf. *-owo* (jedynie 7): *Stanisławowo*, wś w gm. Juchnowiec Dolny, podl. (*Станиславово-Сольники* 1878–1886, *Stanisławowo* 1916); *Stanisławowo*, wś w gm. Biezuń, maz. (*Stanisławów ... w Stanisławowie* 1863); *Stanisławowo*, wś w gm. Wierzbinek, wlkp. (1921); *Stanisławowo*, cz. wsi Grodziec, dawniej wś w gm. Czerwińsk nad Wisłą, maz. (*Grodziec-Stanisławowo* 1921, *Stanisławowo* 1982); *Stanisławowo*, wś w gm. Drobin, maz. (1911); *Stanisławowo*, wś w gm. Pomiechówek, maz. (*K. Aleksandrowska* 1839, *Stanisławowo* 1921); *Stanisławowo*, wś w gm. Serock, maz. (1874). Tę samą postać morfologiczną ma nazwa wsi w gm. Cedry Wielkie (pom.), która została nadana urzędowo po 1945 roku zamiast dawnej nazwy niemieckiej. Toponimy te denotują obiekty przede wszystkim na Mazowszu, Podlasiu, Pomorzu i w Wielkopolsce.

Kolejną grupę stanowią nazwy zestawione, w których człon utożsamiający ma postać ojkonimu odantroponimicznego z suf. *-ów*, *-owo*, a człon dyferencyjny, dodawany zwykle w celu odróżnienia dwu obiektów o tej samej nazwie, ma formę odmiejscowego przymiotnika, wyrażenia przyimkowego z nazwą miejscową lub został utworzony od przymiotników *mały*, *duży/wielki* bądź liczebników *pierwszy*, *drugi*: †*Stanisławowo Osieckie*, nieistniejąca dziś wieś w gm. Czerwińsk nad Wisłą, maz. (1921); *Stanisławów Duży*, wś w gm. Kamionka, lub. (*Stanisławów Wielki*

⁸ Prawdopodobnie nazwa *Moskwa* (1885), podobnie jak *Kolonia Aleksandrowska* (1839), zostały symbolicznie zastąpione odpowiednio nazwami *Stanisławów* i *Stanisławowo* (NMPol XV 138, 144).

⁹ Dodać tu należy również nazwę obiektu istniejącego co najmniej od XVI wieku (pierwotnie jako Ruda Stolim, następnie Stel(i)mów, a od 1815 r. *Stanisławów*) (NMPol XV 141).

1865, *Stanisławów Duży* 1867); *Stanisławów koło Legionowa*, dziś *Stanisławów Drugi*, wś w gm. Nieporęt, maz. (*Stanisławów* 1921, *Stanisławów koło Legionowa* 1971); *Stanisławów koło Rembelszczyzny*, dziś *Stanisławów Pierwszy*, wś w gm. Nieporęt, maz. (Kolonja Nieporęcka *Stanisławów* 1824); *Stanisławów Lipski*, wś w gm. Czerniewice, maz. (Z Kolonii *Stanisławów* 1810, *Stanisławów-Lipie* 1867, *Stanisławów Lipski* 1877); *Stanisławów Mały*, cz. wsi Michałówka, dawniej wś w gm. Abramów, lub. (*Stanisławów ... na kolonii Stanisławów* 1865, *Stanisławów Mały* 1867); *Stanisławów Sierakowicki*, przysiółek, dawniej wś w gm. Gostynin, maz. (*Stanisławów Kr. 1802–1803*, *Stanisławów Sierakowski* 1921, *Stanisławów Sierakowicki* 1972); *Stanisławów Studziński*, wś w gm. Czerniewice, maz. (*Hołędry Stanisławowskie ... w Kolonij Stanisławowskiej* 1818, *Stanisławów-Studzianki* 1867, *Stanisławów Studziński* 1877). Wszystkie wymienione zestawienia (poza jedną nazwą) dotyczą obiektów z lokalizacją mazowiecką.

Imię *Stanisław* stanowi także podstawę dwóch toponimów z wtórnym suf. *-ka*: *Stanisławka*, wś w gm. Wąwolnica, lub. (*Stanisławów* 1827, *Stanisławka* 1877); *Stanisławka*, wś w gm. Sitno, lub. (*Stanisławowka* 1802, *Stanisławka* 1827), a także nazwy miejscowej z suf. *-(ów)ka*: *Stanisławówka*, wś w gm. Dubienka, lub. (1890 — od im. *Stanisław* lub od nazwy pobliskiej miejscowości *Stanisławów*) oraz ojkonomu z suf. pluralnym *-ki*: *Stanisławki*, wś w gm. Grabów, łódz. (*Stanisławów* 1869, *Stanisławki* 1960). Ponadto wymienić należy nazwę *Stanisławie* w gm. Bukowiec, kuj.-pom. (*Stanisławie*, folwark 1835), utworzoną od imienia właściciela wsi Stanisława Łębińskiego.

Imię żeńskie *Stanisława* zostało utrwalone tylko w jednej nazwie miejscowej powstałej w XIX wieku (*Stanisława*, kol. 1881, 1890). Ojkonom bezsufiksalny, formalnie równy imieniu żeńskiemu, pierwotnie był nazwą kolonii, a następnie wsi w gm. Kawęczyn (wlkp.)¹⁰.

Toponimy z nowszą metryką desygnują obiekty zlokalizowane na Mazowszu, Lubelszczyźnie, w Wielkopolsce, Małopolsce. Historycznie są to w większości ziemie Królestwa Polskiego, na których w XIX wieku przebiegała planowa kolonizacja, m.in. w związku z uwłaszczeniem chłopów i rozwojem przemysłu. Niewątpliwie na tak znaczną frekwencję nazw pochodzących od imienia *Stanisław* (około 70 jednostek) wpływ miała utrzymująca się popularność imienia, ale także zwrot ku tradycji w okresie zaborów (w tym ku imiennictwu uznawanemu za rodzime). Duże znaczenie mógł mieć również kult świętych Stanisławów (pochodzenia polskiego), mający szeroki zasięg geograficzny i chronologiczny. Święty Stanisław ze Szczepanowa w okresie zaborów (a wcześniej w czasach rozbitcia dzielnicowego) był symbolem jedności narodowej (zob. m.in. Malec, 1994a,

¹⁰ O nazwach miejscowych utworzonych od imion kobiecych, ich frekwencji i czasie powstania w związku ze zmianami społeczno-kulturowymi, m.in. z usamodzielnieniem się kobiet w różnych sferach życia, zob. m.in. Karpluk (1955), Skowronek (2019), Czopek-Kopciuch (2017).

s. 65–71). Część spośród wymienionych wyżej nazw to onimy o charakterze pamiątkowym, nadane dla uczczenia i upamiętnienia różnych osób, w tym króla Stanisława Augusta Poniatowskiego.

3. OJKONIMY UTWORZONE OD FORM POCHODNYCH IMIENIA *STANISŁAW*

Już w okresie staropolskim istniało wiele form skróconych od imienia *Stanisław* o zróżnicowanej budowie morfologicznej (zob. Malec, 1982; SSNO). Część z nich zachowała się w toponimii Polski. Są to formy: *Stach*, *Stasz(o)*, *Staszek*, *Stachel*, *Stachura*, *Stan/Stań*, *Stan(i)ek*, *Stańko*, *Stanisz*, *Stanięta*, *Stanioch*, *Staniątko* oraz skrócenia rekonstruowane na podstawie nazw miejscowych: **Stanom(a)*, **Stanim(a)*. Nie zawsze wiadomo jednak czy w podstawie ojkonimu znajduje się derywat funkcjonujący jako imię, czy jako drugie określenie (lub nazwisko), a także czy nazwa miejscowa motywowana jest skróceniem imiennym, czy apelatywem. Ponadto niektóre formy pochodne można łączyć zarówno z imieniem *Stanisław*, jak i *Stanimir*. W przeciwieństwie do nazw miejscowych motywowanych pełną formą imienia toponimy z formą skróconą w podstawie należą w dużej części do starszej warstwy nazewnictwa geograficznego, choć i tu nie brak nazw powstałych po XVI wieku i nadań urzędowych po 1945 roku.

3.1. Spośród derywatów imienia *Stanisław* większą frekwencję w tworzeniu form ojkonimicznych wykazywało skrócenie *Stan/Stań*. Odnajdujemy je w nazwach dzierżawczych z suf. *-ew* (pierwotnie *-ewo*), *-owo*, *-in*: *Staniew*, wś w gm. Koźmin, wlkp. (de *Stanevo* 1291, *Staniew* 1789); *Stanowo*, wś w gm. Dzierżoń, pom. (*Woysewite* (1360) XIV, *Wosgewiten ader Stanaw* 1437, villae ... *Stanowo* 1647 — pierwotnie **Wojszewice*, od XV w. *Stanowo*); †*Stanowo*, wś zaginiona koło Gdańska (*Stanowe* 1178); *Stanin*, dziś dwie wsi *Stanin* i *Nowy Stanin* w gm. Stanin, lub. (*Sthanin* 1484), oraz w nazwach patronimicznych z suf. *-ewice*, *-owice*: *Staniewice*, wś w gm. Postomino, zachpom. (*Staniuithze* 1285); *Staniowice*, wś w gm. Sobków, święt. (*Staneuicze* 1331); *Stanowice*, wś w gm. Bogdaniec, lubus. (nazwa zniemczona *Streueniz* (!) 1300, de *Stennewitz* 1319); *Stanowice*, wś w gm. Leszczyny, śl. (*Stanowitz* ok. 1300). Derywat odimieny *Stan* zachowany jest także w nazwie *Stany* (dziś dwie wsi *Stany Duże* i *Stany Małe* w gm. Suchożebry, maz.), mającej formę liczby mnogiej typowej dla nazw rodowych — *Stany*, z *Stanów* 1569. Taką postać ma również ojkonim *Stany*, denotujący wieś w gm. Przystajń (śl.), który pochodzi jednak od nazwiska założyciela Stanisława Stana (*Kuznica ... Stanowska* 1588, *Stany* 1787).

Kilka toponimów z dawną metryką pochodzi od skróconych nazw osobowych *Stan(i)ek*, *Stańko*. Znalazły się one w podstawie nazwy patronimicznej †*Stankowice* (os. zaginiona, kuj.-pom. — *Stancouicze* 1432) oraz toponimów

posesywnych z suf. *-owa, -owo*: *Stańkowa*, wś w gm. Olszanica, podkarp. — in villa *Stankowa Vola* 1481, *Stankawa* (!) 1508; *Stańkowa*, wś w gm. Łososina Dolna, młp. — de *Stancowa* 1403 — od imienia sołtysa; *Stankowo*, wś w gm. Gostyń, wlkp. — *Stanchouo* (1181)1258, *Stankowo* (1360) XV–XVII wiek.

Z późnego średniowiecza pochodzą także pierwsze zapisy nazw zestawionych z obszaru historycznego Mazowsza, w których drugi człon *Stankowięta* utworzony został od n. os. *Stanek, Stańko*, z suf. patronimicznym *-owięta*: *Chojane-Stankowięta* (wś w gm. Kulesze Kościelne, podl., 1580); †*Dzierżki-Stankowięta* (wś nieistniejąca, podl., 1580); †*Piszczaty-Stankowięta* (wś nieistniejąca, podl., 1528); *Moczydły-Stanisławowięta* (wś w gm. Szepietowo-Stacja, podl. — *Moczydły Sthankowiętha* 1580).

Imienne formy pochodne *Stasz(o)*, *Staś* mogły motywować ojkonim *Stasiówka* (wś w gm. Dębica, podkarp.) z wahaniami w wygłosie podstawy (*Stasiówka* (1441), *Staszowka* (1470–1480)). N. os. *Stasz(a)* stanowiła także podstawę nazwy patronimicznej †*Staszowice* (wś zaginiona, dlśl., ok. 1300, z suf. *-owice*) oraz nazw dzierżawczych z suf. *-ów, -in*: *Staszów* (mto, podkarp. — de *Stassow* 1325–1327); †*Staszyn* (os. zaginiona, wlkp. — *Stasin* (1243) XVIII wiek). Od skróceń *Staszek, Stasz* pochodzi ojkonim *Staszkówka*, z suf. *-ówka* (w gm. Gorlice, młp. — *Stascowca* 1382).

Forma skrócona *Stanisz* motywowała ojkonim *Staniszewice* (wś w gm. Chynów, maz. — hereditatibus *Staniszewicze* 1313, z suf. *-ewice*), n. os. *Stachel* — nazwę miejscową *Stachlew* (wś w gm. Łyszkowice, łódz. — *Stachlevo* (1359)), n. os. *Stanięta* — nazwę geograficzną *Stanęcin* (dawniej wś w gm. Podegrodzie, dziś cz. wsi Olszana, młp. — *Stanantino* (1293), z suf. *-ino*, wtórnie *-in*), n. os. **Stanom(a)* — toponim *Stanomin* (wś w gm. Dąbrowa Biskupia, kuj.-pom. — de *Stanomino* 1394), a być może n. os. **Stanim(a)* — onim *Stanomino* (pierwotnie **Stanimin* (nazwa zniemczona *Standemin* 1495), wś w gm. Białogard, zachpom.). U podstaw toponimu *Staniątki* (wś w gm. Niepołomice, młp. — ecclesie de *Stanantek* (1238), de *Staniatky* (1241)) tkwi natomiast derywat *Staniątko*.

3.2. Pierwsze zapisy nazw miejscowych od form pochodnych imienia *Stanisław* notowane są również w wieku XVIII¹¹. Są to onimy: *Staniochy*, cz. wsi Świątki w gm. Klonowa, łódz. — *Stanioch* Pustkowie 1783, od n. os. *Stanioch*; *Staniszewskie*, wś w gm. Raniżów, podkarp. — *Staniszowskij* 1779–1783, od n. os. *Stanisz*, z suf. *-owskiel-ewskie*; *Stanowo*, wś w gm. Bodzanów, maz. — *Stanowo* 1784, od n. os. *Stan*, z suf. *-owo*¹²; *Stańków*, wś w gm. Chełm, lub. — *Stankow* 1783–1784, od im. właściciela *Stanko, Stańko*, z suf. *-ów*; *Stachura*, wś w gm. Mniów,

¹¹ Z XVII wieku pochodzi zapis *Kłopoty Staszewieta* (1676) — drugi człon zestawienia od n. os. *Stasz*, z suf. *-ewięta* (od XVIII wieku w. *Stanisławy*, w formie lm., w miejsce nazwy *Staszowięta*) NMPol IV 530.

¹² Pierwsze zapisy nazwy wsi to: *Myschewo (Mystewo)* (1319), *Misszewo* (1417) NMPol XV 152.

święt. — *Stachura* 1783–1784, od n. os. *Stachura*; *Stasiówka*, wś w gm. Łomazy, lub. — *Staszowka* 1775, pierwotnie od n. os. *Stasz(o)*, z suf. *-ówka*; *Staszów*, wś w gm. Kozienice, maz. — Międzyzyleś, czyli *Staszow* 1783–1784. Od nazwiska *Stankowicz* (to od n. os. *Stanek*, *Stanko*) powstała nazwa młyna *Stankowicze*, a następnie osady w gm. Mielnik (podl.), dziś cz. wsi Maćkowicze — [Młyn *Stankowicze*] 1774. Deminutywna forma imienia *Stas* motywowała drugi człon zestawienia *Miodusy-Stasiowięta* (wś w gm. Wysokie Mazowieckie, podl., 1783), z suf. *-owięta*.

3.3. Z XIX i XX wieku pochodzą pierwsze zapisy ojkonimów, które odnoszą się do obiektów zlokalizowanych na Mazowszu i Lubelszczyźnie: †*Staniów* (kol. notowana do 1933, dawniej wś w gm. Kowala, maz., 1890, od n. os. *Stań*, z suf. *-ów*); *Staniszówka* (cz. wsi Basinów, dawniej wś w gm. Magnuszew, maz., 1890, od n. os. *Stanisz*, z suf. *-ówka*); *Stachów* (cz. wsi Augustów, dawniej wś w gm. Grabów nad Pilicą, maz. — *Nowy Stachów*, *Stachów* 1877, od n. os. *Stach*, z suf. *-ów*); *Stachowo* (wś w gm. Naruszewo, maz. — *Wronino Stachowo* 1918, z suf. *-owo*); *Stachowo* (wś w gm. Lesznawola, maz., 1921); *Stasin* (kol., dawniej wś w gm. Chodel, lub. — *Stasin*, folw. 1877, od n. os. *Stas* lub *Stasia*, z suf. *-in*); *Stasin* (wś w gm. Józefów, lub., 1877); *Stasin* (wś w gm. Konopnica, lub., 1878); *Stasin* (wś w gm. Wojciechów, lub., 1921); *Stasin* (wś w gm. Długosiodło, maz., 1875); *Stasin* (wś w gm. Paradyż, łódz., 1875); *Stasin* (wś w gm. Paprotnia, maz., 1921); *Stasin* (wś w gm. Sabnie, maz., 1890); *Stasin* (cz. wsi Jaranowo, dawniej wś w gm. Bądkowo, kuj.-pom., 1877); *Stasin* (cz. wsi Kosinowo, dawniej wś w gm. Włocławek, kuj.-pom., 1877); *Stasin* (dziś *Stasin Dolny*, wś w gm. Siedliszcze, lub., 1890); *Stasinów* (wś w gm. Radzyń Podlaski, 1877, od n. os. *Stas*, *Stasia*, z suf. *-ów*); *Stasinów* (wś w gm. Tłuszcz, maz., 1919); *Staszówka* (cz. wsi Hucina, dawniej wś, podkarp. — *Hucina-Staszówka* 1952, człon drugi od n. os. *Stasz*, z suf. *-ówka*); *Staszyn* (cz. wsi Kępie, dawniej wś w gm. Kozłów, młp. *Staszyn* 1827, od n. os. *Stasz(a)*, z suf. *-in*).

Odnosić należy również nazwy, które zostały wprowadzone urzędowo po 1945 roku w miejsce wcześniejszych nazw niemieckich lub ziemnych (na ziemiach północnych i zachodnich), np.: *Stachowice* (dlśl.), *Stachowiczki* (dlśl.), *Stanięcino* (pom.), *Staniszów* (dlśl.), *Stankowice* (dlśl.), *Stankowo* (warm.-maz.), *Stanowo* (warm.-maz.), *Stanów* (lubus.), *Staszkowo* (warm.-maz.), *Staszowice* (dlśl.), *Stasin* (dlśl.).

4. PODSUMOWANIE

Przedstawione w artykule porównawcze zestawienie ojkonimów odantroponimicznych od imienia *Stanisław*, jego form żeńskich i derywowanych miało na celu ukazanie częstotliwości użycia w nazwach miejscowych Polski jednego

z najpopularniejszych imion słowiańskich, które w związku z żywym kultem świętego Stanisława ze Szczepanowa weszło również do kanonu imion chrześcijańskich. Z pewnością imię to wraz z derywatami stanowi jedną z najczęstszych podstaw antroponimicznych w toponimii Polski.

Do starszej warstwy ojkonimów utworzonych od złożenia *Stanisław* do końca XVI wieku zaliczyć można jedynie ok. 10 nazw. Są wśród nich patronimika na *-ice* (*Stanisławice*), nazwy dzierżawcze z suf. *-j-* (*Stanisław*, *Stanisławie*), *-ów* (*Stanisławów*), *-owo* (*Stanisławowo*). Z wieków średnich pochodzi natomiast znacznie więcej ojkonimów (około 30), które mają w podstawie formy pochodne imienia *Stanisław*, takie jak: *Stan/Stań* (około 10 ojkonimów), *Staniek*, *Stańko* (8 wraz z nazwami zestawionymi, w których jeden człon ma postać *Stankowięta*), *Stasz(o)*, *Staś* (5), *Stanisz* (1), *Stachel* (1), *Stanięta* (1), *Staniątko* (1) oraz rekonstrukcje imienne **Stanom(a)*, **Stanim(a)* (2). Są to głównie nazwy posesywne z suf. *-ew*, *-ewo* (*Staniew*, *Stachlew*), *-ów* (*Staszów*), *-owo* (*Stanowo*, *Stankowo*), *-owa* (*Stankowa*), *-in* (*Stanin*, *Staszyn*, *Stanomin*), *-ówka* (*Stasiówka*, *Staszkówka*) oraz nazwy patronimiczne na *-owice* (*Staniowice*, *Stanowice*, *Stankowice*, *Staszowice*), *-ewice* (*Staniszewice*), *-ęta* (w zestawieniach typu *Chojane-Stankowięta*). W formie pluralnej występują nazwy *Stany*, *Staniątki*. Żadna z nazw średniowiecznych nie była motywowana imieniem żeńskim *Stanisława* lub jego skröceniami, co wiąże się z panującą wówczas sytuacją społeczno-kulturową i dominującym patriachatem. Większa koncentracja nazw miejscowych od imienia *Stanisław* występuje w Polsce południowej, natomiast toponimy od form pochodnych zlokalizowane są w różnych regionach kraju (przeważnie są to wystąpienia jednostkowe).

Nowsza warstwa toponimiczna zdominowana jest przez nazwy utworzone w XIX i XX wieku (głównie na obszarze dawnego Królestwa Polskiego) od imienia pełnego (około 70 jednostek), co najprawdopodobniej ma związek z kultem świętych Stanisławów (zwłaszcza kultem Stanisława ze Szczepanowa, trwającym nieprzerwanie od wczesnego średniowiecza), a także z podtrzymywaniem tradycji patriotycznych w trudnych czasach niewoli (w tym z ponownym zainteresowaniem imionami uznawanymi za rodzime). W tej grupie nazw miejscowych wymienić można następujące onimy: *Stanisławów* (48), *Stanisławowo* (7), *Stanisławka* (2), *Stanisławówka* (1), *Stanisławki* (1), *Stanisławie* (1) oraz zestawienia typu *Stanisławowo Osieckie*, *Stanisławów koło Rembelszczyzny*, *Stanisławów Mały* (8). Wśród nich znajdują się nazwy upamiętniające króla Stanisława Augusta Poniatowskiego (też inne osoby, np. założycieli osad). Skröcenia imienia dwuczłonowego stanowią podstawę co najmniej 18 toponimów nadanych w XIX i XX wieku, takich jak: *Staniów*, *Staniszówka*, *Stachów*, *Stasin*, *Staszyn*, *Stasinów*, *Staszówka*. Znaczna część nazw miejscowych należących do młodszej warstwy chronologicznej to dawne nazwy kolonii, folwarków, wsi włościańskich, ale też osad leśnych, gajówek. Współcześnie są to nazwy wsi, części wsi lub miast, a także nazwy osad i przysiółków, które w przeszłości funkcjonowały w większości jako odrębne jednostki osadnicze. Nie można pominąć także nominacji

osiemnastowiecznych (po 9 nazw z imieniem *Stanisław* w podstawie i od form derywowanych) oraz nazw nadanych urzędowo po 1945 roku (kilkanaście toponimów).

Na przykładzie wymienionych w artykule nazw miejscowych obserwujemy zjawiska typowe dla nazewnictwa miejscowego, m.in. wahania sufiksów, zanik nazwy w związku z nietrwaniami obiektu, polireferencjalność (np. nazwa *Stanisławów* odnosi się do ponad 50 obiektów) i polionimię (obejmującą zmiany leksykalne, renominacje, formy oboczne). Większość nazw została utworzona przy użyciu sufiksów patronimicznych i dzierżawczych. Do rzadkości należą nazwy w formie pluralnej (co najwyżej jedną nazwę można uznać za nazwę rodową). Spotyka się natomiast zestawienia toponimiczne z członem odimiennym oraz dziewiętnastowieczne złożenia typu *Stasiolas*, *Stasiopole*.

SKRÓTY

dlśl. — woj. dolnośląskie
 gaj. — gajówka
 gr. — gromada
 kol. — kolonia
 kuj.-pom. — woj. kujawsko-pomorskie
 leśn. — leśniczówka
 lub. — woj. lubelskie
 lubus. — woj. lubuskie
 łódz. — woj. łódzkie
 maz. — woj. mazowieckie
 młp. — woj. małopolskie
 n. os. — nazwa osobowa
 os. — osada
 podkarp. — woj. podkarpackie
 podl. — woj. podlaskie
 pom. — woj. pomorskie
 przys. — przysiółek
 śl. — woj. śląskie
 święt. — woj. świętokrzyskie
 warm.-maz. — woj. warmińsko-mazurskie
 wlkp. — woj. wielkopolskie
 wś — wieś
 zachpom. — woj. zachodniopomorskie

LITERATURA

- AntrP = A. Cieślukowa (red.) (2013). *Antroponimia Polski od XVI do końca XVIII wieku* [Polish Anthroponymy of the 16th–18th Century] (t. 4). Kraków: Instytut Języka Polskiego PAN.
- Bijak, U. (2001). Imię *Kazimierz* i jego derywaty w toponimii polskiej [The name *Kazimierz* and its derivatives in Polish toponymy]. W: A. Cieślukowa i B. Czopek-Kopciuch (red.), *Toponimia i oronimia* [Toponymy and Oronymy] (s. 125–135). Kraków: DWN.

- Bijak, U. (2021). Polish anthroponym-derived geographical names (An overview). W: A. Choleva-Dimitrova, M. Vlahova-Angelova, & N. Dancheva (red.), *Proceedings of the International Onomastic Conference "Anthroponyms and Anthroponymic Researches in the Beginning of 21st Century"* (s. 29–41). Sofia: Bulgarian Academy of Sciences.
- Czopek-Kopciuch, B. (2013). Frekwencja i geografia imion najrzadziej nadawanych Polsce w latach 1995–2010 [The frequency and geography of names most rarely given in Poland during the years 1995–2010]. *Onomastica*, 57, 71–93.
- Czopek-Kopciuch, B. (2017). Imię *Maria* w polskiej ojkonimii [The personal name *Maria* in Polish oikonymy]. *Onomastica*, 61(2), 43–51.
- Fros, H. i Sowa, F. (2004). *Księga imion i świętych* [The Book of Names and Saints] (t. 5). Kraków: WAM.
- Grzenia, J. (2002). *Słownik imion* [Dictionary of Names]. Warszawa: PWN.
- Górny, H. (2011). Obraz idei współzycia Słowian zachowany w toponimii Polski — na przykładzie nazw miejscowych motywowanych wybranymi imionami dwuczłonowymi [The image of the idea of Slavic co-existence preserved in Polish toponymy — based on the example of place names motivated by compound names]. *Universitatis Paedagogicae Cracoviensis. Studia Russologica*, 4, 65–76.
- Górny, H. (2017a). Imię *Cz(ś)cibor* w polskiej antroponimii i toponimii [The name *Cz(ś)cibor* in Polish anthroponymy and toponymy]. *Onomastica*, 61(2), 129–141.
- Górny, H. (2017b). Słowiańskie imiona dwuczłonowe zachowane w najstarszych polskich toponimach (rekonesans) [Slavic compound names recorded in the oldest Polish toponyms (reconnaissance)]. *Onomastica*, 61(1), 255–264.
- Górny, H. (2018a). Imiona złożone o pierwotnym znaczeniu związanym z życiem rodzinnym w polskiej antroponimii i toponimii [Compound names with a primary meaning related to family life in Polish anthroponymy and toponymy]. W: M. Graf, W. Hofmański i P. Graf (red.), *Z nazwą w świat. Filologiczna podróż z Profesorem Ireną Sarnowską-Gieffing* [With a Name to the World. A Philological Journey with Professor Irena Sarnowska-Gieffing] (s. 195–208). Poznań: Instytut Naukowo-Wydawniczy MAIUSCULA.
- Górny, H. (2018b). Polish name-based toponyms from a historical and cultural perspective. *Onomastica Uralica*, 12, 149–162.
- ISNP = *Internetowy słownik nazwisk w Polsce* [The Internet Dictionary of Polish Surnames]. <https://nazwiska.ijp.pan.pl/>
- Karpluk, M. (1955). Polskie nazwy miejscowe od imion kobiecych [Polish place names derived from female names]. *Studia z Filologii Polskiej i Słowiańskiej*, 1, 111–160.
- Magda-Czekaj, M. (2019). Imię *Zofia* w kontekście językowym, kulturowym i religijnym [The name *Zofia* in the linguistic, cultural and religious context]. W: A. Rygorowicz-Kuźma i K. Rutkowski (red.), *Nazwy własne w języku, literaturze i kulturze. Księga dedykowana profesor Zofii Abramowicz* [Proper Names in Language, Literature and Culture. Book Devoted to Professor Zofia Abramowicz] (s. 55–71). Białystok: Wydawnictwo UB.
- Malec, M. (1971). *Budowa morfologiczna staropolskich złożonych imion osobowych* [Morphological Structure of Old Polish Compound Names]. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- Malec, M. (1982). *Staropolskie skrócone nazwy osobowe od imion dwuczłonowych* [Old Polish Personal Names Abbreviated from Compound Names]. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- Malec, M. (1994a). Imiona chrześcijańskie o rodowodzie słowiańskim [Christian names of Slavic origin]. *Studia historycznojęzykowe*, 1, 65–71.
- Malec, M. (1994b). *Imiona chrześcijańskie w średniowiecznej Polsce* [Christian Names in Medieval Poland]. Kraków: Instytut Języka Polskiego PAN.
- NMPol = Rymut, K., Czopek-Kopciuch, B. i Bijak, U. (red.). (2001, 2018). *Nazwy miejscowe Polski. Historia. Pochodzenie. Zmiany* [Place Names of Poland. History. Origin. Changes] (t. 4, 15). Kraków: DWN, Instytut Języka Polskiego PAN.

- Rymut, K. (1995). *Słownik imion współcześnie w Polsce używanych* [Dictionary of Given Names Currently Used in Poland]. Kraków: IJP PAN.
- Rymut, K. (2001). *Nazwiska Polaków. Słownik historyczno-etymologiczny* [Names of Poles. Historical and Etymological Dictionary] (t. 2). Kraków: DWN.
- Skowronek, K. (2013). Imiona „wielkomiejskie” w latach 1995–2010 w perspektywie statystyczno-onomastycznej i społeczno-kulturowej [The newest „big city” given names in a statistical-onomastic and sociocultural perspective]. *Onomastica*, 57, 95–127.
- Skowronek, K. (2019). Antropologia feministyczna i historia kobiet a onomastyka — miejsca wspólne (na przykładzie chrześcijańskich imion żeńskich obecnych w nazwach miejscowych) [Feminist anthropology and the history of women and onomastics — common points (based on the example of Christian female names used in toponyms)]. *Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis. Studia Linguistica*, 14, 218–234.
- Sowa, F. (2003). Imię *Stanisław* w słowiańskiej tradycji onomastycznej [The name *Stanisław* in Slavic onomastic tradition]. *Folia Historica Cracoviensia*, 9, 177–184.
- SSNO = Taszycki, W. (red.). (1977). *Słownik staropolskich nazw osobowych* [Dictionary of Old Polish Personal Names] (t. 5). Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- Swoboda, P. (2013). Imiona częste w Polsce w latach 1995–2010 oraz ich zróżnicowanie w czasie i przestrzeni [Given names frequent in Poland during the years 1995–2010 and their temporal and geographical diversification]. *Onomastica*, 57, 19–69.
- Wójcik, U. (2017). Mazowieckie toponimy motywowane słowiańskimi imionami złożonymi [Mazovian toponyms motivated by Slavic compound names]. *Onomastica*, 61(2), 303–321.

SUMMARY

THE NAME *STANISŁAW* AND ITS DERIVATIVES IN THE OIKONYMY OF POLAND
IN ITS HISTORICAL AND CULTURAL ASPECT

The article is devoted to Polish deanthroponymic oikonyms created from the name *Stanisław* and its derivatives. The aim of the paper was to show the frequency of one of the most popular male names and its numerous derivative forms in place names, both the oldest ones, created by the end of the 16th century, and newer ones, created later in the 18th century, and especially in the 19th and in the first half of the 20th centuries. The name *Stanisław* was the basis of few (approx. 10) toponyms (patronymic with the suffix *-ice*, possessive with *-j-*, *-ów*, *-owo*) included in the oldest naming layer. Many more medieval oikonyms (about 30) have as their basis the derivatives of the name *Stanisław* (*Stan/Stań*, *Staniek*, *Stańko*, *Stasz(o)*, *Staś*, *Stanisz*, *Stachel*, *Stanięta*, **Stanom(a)*, **Stanim(a)*, **Staniątek*). These are possessive names with suffixes *-ew*, *-ewo*, *-ów*, *-owo*, *-owa*, *-in*, *-ówka*, patronymic names ending with *-owice*, *-ewice*, *-ęta* and plural names *Stany*, *Staniątki*. The 18th century bestowals refer to 9 place names from the name *Stanisław* and about 9 from its derivatives, while approx. 70 oikonyms with a full name in the base and approx. 20 toponyms motivated by shortened form of compound name come from the 19th and 20th centuries. Many of names are certainly related to the cult of St. Stanislaus. Among them there are also names commemorating King Stanisław August Poniatowski and founders of settlements. Over a dozen toponyms were officially introduced after 1945 to replace German or Germanized names with Polish ones.

Keywords: Christian name of Slavic origin, derivative forms, deanthroponymic oikonyms, chronological layers, motivation

ŚLĄSKIE NAZWY GEOGRAFICZNE MOTYWOWANE NAZWAMI KOLORÓW

Słowa tematyczne: nazwy geograficzne, nazwy kolorów, Śląsk

1. PRZEDMIOT I CEL BADAŃ

Kolory uznawane są za podstawowe środki orientacji człowieka w świecie. Są również ważnym elementem konceptualizacji świata. Mogą być wyrazem tożsamości jednostkowej i zbiorowej (Jurek, 2011, s. 71–73), informować o wartościach wyznawanych przez dane społeczeństwo oraz odzwierciedlać sposób postrzegania otaczającej rzeczywistości (Czachorowska, Stypa, 2010, s. 47; Gonigroszek, 2008). Nazwy kolorów są przedmiotem zainteresowania wielu nauk: od fizyki, przez neurologię, psychologię, sztukę, kulturoznawstwo, aż po językoznawstwo, szczególnie semantykę, dialektologię i etnolingwistykę (por. Libera, 1987; Tokarski, 1995; Wierzbicka, 1999; Zaręba, 1954). Nieliczne są prace onomastyczne podejmujące ten temat, por. artykuły o przymiotnikach właściwościowych w hydronimii autorstwa Ewy Jakus-Borkowej (1989) i Jerzego Dumy (2003), Izabeli Różyckiej w mikrotoponimii (2001) czy Iryny Gaponenko w toponimii rosyjskiej, polskiej i białoruskiej (2019).

W swoich pracach na temat onimicznego obrazu Śląska przedmiotem zainteresowania uczyniłam również polskie i niemieckie nazwy geograficzne z elementem nazywającym kolor. Śląsk jest regionem, w którym nastąpiło spontaniczne przejmowanie nazw, będące wynikiem wielowiekowego współżycia różnych grup językowych i etnicznych. Historia Śląska i naturalna symbioza językowo-kulturowa pozwalają traktować na równi nazwy niemieckie i polskie, tym bardziej że nie zawsze można potwierdzić, która z nazw jest pierwotna. Równocześnie po II wojnie światowej nastąpiły sztuczne, urzędowe zmiany nazw geograficznych. Komisja Ustalania Nazw Miejscowości¹ miała za zadanie spolonizowanie

¹ W 1948 roku nazwę zmieniono na Komisja Ustalania Nazw Miejscowości i Obiektów Fizjograficznych.

nazw niemieckich, uwzględniając nazwy istniejące w obiegu potocznym (jak np. na Górnym Śląsku), chociaż nie wszędzie było to możliwe (na Dolnym Śląsku ludność niemiecką wysiedlono). W zaleceniach Komisja miała brać pod uwagę krajobraz i ukształtowanie terenu, a także miejscowe zwyczaje i obrzędy. W swej pracy kierowała się zapisami historycznymi nazw polskich i uwzględniała słowiańskie nazwy osad zaginionych, często nadawała jednak obiektom o nazwach pierwotnie niemieckich nowe nazwy polskie, były to tzw. chrzty, niekiedy nawiązujące do poprzednich znaczeń (Choroś, 2011, s. 29–31).

W prowadzonych badaniach wykorzystuję metodologię językowego obrazu świata (JOŚ), która zakłada, że elementy języka są nośnikami wiedzy potocznej, wiedzy o sposobach postrzegania rzeczywistości, conceptualizacji świata i wyznaczanych wartościach. Takimi elementami języka są (podobnie jak frazeologizmy) nazwy własne. Chociaż same nie mają znaczenia leksykalnego, żywo odczuwany jest ich związek z apelatywnym budulcem, od którego pochodzą. Interesują mnie nazwy odapelatywne, zarówno obiektów zamieszkałych (ojkonimy), jak i niezamieszkałych (anojkonimy), a także oronimy i hydronimy. Nazwy są wyekscerpowane ze „Słownika etymologicznego nazw geograficznych Śląska” (NGŚ) (Rospond 1970 i in.)². W celu uwypuklenia pewnych zjawisk oraz wskazania konotacji i asocjacji oprócz nazw najstarszych (polskich i niemieckich) biorę też pod uwagę nowe nazwy polskie, używane współcześnie. Analiza ma charakter jakościowy, dlatego niektóre powtarzające się nazwy zostały opuszczone.

Niniejszy artykuł jest kontynuacją badań opublikowanych w „Pracach Językoznawczych”³, w części pierwszej opisałam nazwy zawierające przymiotniki *czarny*, *zielony* i *biały*. Pokazałam podstawowe kolokacje, które potwierdziły prototypowe wzorce bieli, zieleni i czerni, ale wprowadziły też nowe, niezapisane w słownikach znaczenia konotacyjne. Korzystając z badań semantycznych i dialektologicznych, przedstawiłam podstawowe opozycje: biały — czarny i zielony — czarny, plasujące się na osi wartościowania dobry — zły, jasny — ciemny, życie — śmierć. Nie wyczerpało to jednak palety barw, które charakteryzują Śląsk. Oprócz kolorów podstawowych, jak *rot/czerwony* (też *rudy*) na uwagę zasługują barwy pochodne, których nazwy zostały utworzone od nazw minerałów, metali,

² W niektórych przykładach materiał ten został zweryfikowany i uzupełniony, m.in. o dane zawarte w „Elektronicznym słowniku hydronimów Polski” (ESHP). Jeśli to możliwe, w swoich rozważaniach wychodzę od nazw pierwotnych i pokazuję ich odpowiedniki w drugim języku. Ponieważ interesuje mnie przede wszystkim semantyczny aspekt apelatywnego budulca nazw, datowanie jest tu sprawą drugorzędną, np. dla niemieckich nazw ekscerpowanych z powojennych „Monitorów Polskich” i kartoteki URM (eksploracji terenowej z ramienia Komisji Ustalania Nazw Miejscowych i Obiektów Fizjograficznych przy Urzędzie Rady Ministrów) przyjmuję orientacyjne datowanie przed 1945 rokiem.

³ Tu też omówiłam problematykę kolorów i barw w różnych dziedzinach nauki, a także konotacje, symbolikę i ludową wizję świata zawarte w tych nazwach (por. Lech-Kirstein, 2021).

kamieni lub substancji barwnych, jak *gold(en)/złoty*, *silber(n)/srebrny*, *kupfer(n)/miedziany*⁴, a także okazjonalne (raczej polskiego pochodzenia): *purpurowy*, *lazurowy*, *szary*, *siwy* czy *szady*.

Nazwy kolorów użyte w tytule rozumiem szeroko jako wszystkie elementy nazywające kolor, pochodzące od nazwy koloru czy uruchamiające asocjacje z nazwą koloru. Nie będą to tylko przymiotniki właściwościowe (por. Jakus-Borkowa, 1989, s. 141), jakościowe, tworzące nazwy topograficzne charakteryzujące i kulturowe (por. Myszką, 2006, s. 169), lecz także derywaty, które pochodzą od nazw kolorów. Będą to również nazwy pośrednio nazywające kolor, a bezpośrednio związane z występowaniem na tym terenie złóż metali i minerałów (np. *Złoty Stok*, *Srebrna Góra*). Wszystkie je będę omawiać wspólnie jako te, które dzisiaj kojarzą się z nazwą koloru i tak mogą być postrzegane przez współczesnego użytkownika języka. To, co w momencie nadania nazwy było podstawową motywacją, z czasem mogło stać się mniej przejrzyste, a nawet wyparte przez inne konotacje⁵.

2. ANALIZA NAZW POCHODZĄCYCH OD NAZW KOLORÓW

2.1. Niem. *gold*, *golden* / pol. *złoty*

Przymiotnik *złoty* wiąże się z wydobywaniem i płukaniem złota na tym terenie, stąd nie zawsze bezpośrednio będzie nazywać kolor. Występowanie tzw. piasków złotoносnych było udokumentowane na Dolnym Śląsku od starożytności. Złóża rud arsenu zawierających złoto ciągną się pasem o długości około 55 km od Wądroża Wielkiego i Mikołajowic na wschodzie przez Złotoryję do Lwówka Śląskiego na zachodzie. Na południu złoto spotykane było w bloku karwonosko-izerskim. Eksploatacja tego kruszcu z piasków i żwirów odbywała się także w okolicach Strzegomia i Świdnicy, w Górach Sowich, regionie kłodzkim i Sudetach Wschodnich, a także w rejonie Głucholaz (Grodzicki, 2002, s. 50). Większość nazw geograficznych zawierających przymiotnik *złoty* występuje właśnie w Sudetach w województwie dolnośląskim.

Symbolika złota w kulturze ludowej i chrześcijańskiej zyskuje przeważnie walor dodatni, związany ze światłem, jasnością, niebem i ogniem (Libera, 1987, s. 126–127). Prototypowe odniesienia koloru złotego do słońca pozwalają umieścić go w podstawowych opozycjach ciepły — zimny, jasny — ciemny

⁴ Według badań nazwy pochodne od minerałów, metali, kamieni plasują się na drugim miejscu zaraz po nazwach pochodzących od roślin (Madeja, 2010, s. 198).

⁵ Analiza nie obejmuje nazw motywowanych przez inne nazwy własne (nazwy geograficzne i osobowe) typu *Srebrne Siodelko* (: n. ter. *Srebrne Turniczki*), *Srebrna Dolina* (: n. m. *Srebrna Góra*), *Goldberger Vorwerke* (: n. m. *Godberg*, pol. *Złotoryja*), *Slotagłowa* (: n. os. *Złota Głowa*).

w pozytywnie wartościowanych członach (Tokarski, 2004, s. 103). Pozytywne waloryzowanie wiąże także złoto z górą, a dalej z bogactwem, pięknem i boskością (Libera, 1987, s. 127).

Niewiele śląskich nazw z przymiotnikiem *złoty* jest tłumaczeniem niemieckiego przymiotnika *golden*. Większość nazw niemieckich zawiera rzeczownik *Gold* oznaczający 'złoto jako surowiec', używany w funkcji przymiotnika w znaczeniu, które można znaleźć w słowniku Grimmów: 'związany ze złotem', 'mający kolor złota'. Znaczenia *Gold* w takiej funkcji w niemieckim to m.in.: 'łśniący, jasny, błyszczący wygląd złota, często w porównaniach', 'złoto jako barwnik', 'w porównaniach dotyczących wyglądu złota' (DWB).

„Słownik staropolski” podaje następujące znaczenia leksemu *złoty*: 'zrobiony ze złota, dotyczący złota', 'zawierający złoto' i 'złotej barwy, złocisty' (SSStp XI 408–409), „Słownik wileński” powtarza te znaczenia: 'ze złota, od złota', a także 'podobny do koloru złota, cytrynowo-żółty, wpadający w pomarańczowy' (SWil II 2225)⁶.

W złożonych nazwach geograficznych Śląska człon określany związany jest z górą, stokiem lub żyłą złota: *Gold-Berg*, dziś *Złota Góra* 1886, góra, Brama Krzeszowska, Sudety Środ., NGŚ XVI 155; *Gold Berge* przed 1945, pol. *Złocien*, wzgórze, pow. żar. i żag., NGŚ XVI 154; *Sloto gora* ok. 1934, n. ter. w Nowej Wsi Królewskiej, dziś cz. mta Opole, opol., NGŚ XVI 155; *Goldberg*, też *Złotnik* przed 1945, wzgórze, daw. pow. woł., NGŚ XVI 157; *Gold Höhe* przed 1945: niem. 'złote wzgórze', pol. *Michałówka*, wzgórze, daw. pow. wałb., NGŚ VII, 129.

Nazwy wodne z niemieckim członem *gold-* wskazują na strumienie i potoki, w których płukano złoto, np. *Gold Wasser* 1816, pol. *Złote Wody*, cz. Bartnicy, gm. Nowa Ruda, dlnśl., NGŚ XVI 156; *Gold-Wasser* 1925, pol. *Złotniczka*, potok, l. dopł. Czarnego Potoku, dorz. Bobru, Odra, NGŚ XVI 156, ESHP; *Goldbach* 1670, pol. *Złoty Potok*, wś, gm. Leśna, dlnśl., NGŚ XVI 160; *Goldbach* 1520, pol. *Złotno*, wś, gm. Szczytna, dlnśl., NGŚ XVI 158; *Gold B.[ach]* 1830, dziś *Złota*, struga, l. dopł. Czernej Wielkiej, Bóbr, Odra, NGŚ XVI 155, ESHP; *Goldener B.[ach]* 1905, pol. *Złotnica*, rzeka, l. dopł. Bystrzycy, dorz. Odry, NGŚ XVI 156, ESHP; *Gold Graben*, też *Schloss Graben* 1951, pol. *Złotnik*, rzeka, p. dopł. Cienkówki, dorz. Oławy, Odra, NGŚ XVI 157; *Goldfloß*, pol. *Złotnik* ok. 1911, potok, p. dopł. Mielnicy, dorz. Izery, Łaba, NGŚ XVI 157, ESHP; *Gold-Br[unnen]* 1938: niem. *Gold Brunnen* 'złote źródło', pol. *Srebrnik*, źródło w Masywie Raduni, dlnśl., NGŚ XIII 13, ESHP.

Człon związany z kolorem złotym łączy się też z innymi określeniami topograficznymi: *Goldwiese* 1845: niem. 'złota łąka', pol. *Złocieniec*, os. koło Bartnicy,

⁶ Jak podaje A. Zaręba (1954, s. 33), przymiotnika *złoty* w znaczeniu koloru nie używano w gwarach polskich, chociaż kartoteka SGŚ dysponuje pojedynczymi poświadczeniami.

gm. Nowa Ruda, dlnśl., NGŚ XVI 154; *An der Lunze, an der goldnen Lunze* 1845: niem. 'złota łąka', pol. *Łączka*, rzeka, p. dopł. Młyńska, dorz. Zimnej Wody, Odra, NGŚ VII, 55; *Goldene Wald* 1785, pol. *Złoty Las*, os. leśna, gm. Świdnica, dlnśl., NGŚ XVI 159; *Goldene Aussicht* przed 1945: niem. 'złoty widok', pol. *Kolo Zakrętu*, pole, daw. pow. lwów., NGŚ V, 56⁷.

2.2. Niem. *silber* / pol. *srebrny*

Kolor srebrny w nazwach ma związek z istnieniem srebronośnych rud ołowiu w rejonie nizinnym Bytomia i Tarnowskich Gór. Pierwsze wzmianki o ich istnieniu pochodzą z XII i XIII wieku (Mikoś, 2002, s. 88–91; Zalewski, 2018, s. 19).

Niemiecki rzeczownik *Silber* oznacza 'srebro, biały, błyszczący metal, który ze względu na ognioodporność uważany jest za najszlachetniejszy po złocie', w znaczeniach przenośnych oznacza kolor srebrnobiały, odnoszący się do srebrnego obłoku, srebrnego strumyka, srebrnego źródła, srebrnego połysku itp.' (DWB). W nazwach śląskich raczej nie pojawia się niemiecki przymiotnik *silbern* 'srebrny', ale element *silber-* — wykorzystywany w apelatywach typu *Silberbär*, *Silbergeld* tłumaczony jest przez KUNM jako *srebrny*.

Przymiotnik *srebrny* (w odmianach fonetycznych *siebrny*, *strzebrny*, *śrebrny*, *śrebrny*, *śrzebrny*, *śrzebrny*, *śrzebrny*) od staropolszczyzny oznaczał 'zrobiony ze srebra, dotyczący srebra' (SPJS), w „Słowniku wileńskim” widzimy znaczenie 'ze srebra', ale także 'mający blask srebra, srebrzysty' (SWil II 1552), dopiero jednak „Słownik warszawski” podaje 'z barwy podobny do srebra' (SW VI 371), a Doroszewski — 'mający kolor srebra' (SJPDor VIII 665).

Semantycznie nazwa koloru srebrnego ma związek z bielą, co potwierdzają etymologie tych kolorów w wielu językach indoeuropejskich (Tokarski, 2004, s. 71). Jest to więc biały z metalicznym połyskiem, przywołujący prototypy księżyca i gwiazd. W materiale onimicznym znaczenia te potwierdzają połączenia srebrnego z wodą i wierzchołkami gór, co oznacza zapewne obiekty jasne i błyszczące, np. rzeka *Srebrna* wcześniej nosiła nazwę *Moyser Bach* 1845, ale też *Helle Bach* 'jasny potok' (p. dopł. Wilczycy, Bóbr, Odra, NGŚ XIII 12).

Niewiele jest nazw niederywowanych typu *Silber* 1679, pol. *Żelistaw*, n. przejściowa *Srebrnik*, wś, gm. Małomice, lubus., NGŚ XVI 183; większość nazw to derywaty złożone.

Najczęściej człon związany ze srebrem i kolorem srebrnym wykorzystywany jest w nazwach obiektów wodnych: *Silber Fl.* 1717, pol. *Srebrna Woda*, potok,

⁷ Pośrednio z wyrazem *złoto* i kolorem złotym związane są nazwy służebne, np. *Złotniki*: *złotnicy* 'wytwórcy ozdób ze złota i drogich kamieni' (*Złotnici* 1260, pol. *Złotniki*, wś, gm. Prószków, opol., NGŚ XVI 157) czy nazwy zawierające człony pochodne, np. *Goldgrubenhübel* 'góra przy kopalni złota' (*Goldgrubenhübel* przed 1945, pol. *Złote Jamy*, góra, G. Izerskie, Sudety Zach., NGŚ XVI 156).

p. dopł. Walimki, dorz. Bystrzycy, Odra, NGŚ XIII 12, ESHP; *Silber Bach* 1993, pol. *Srebrnik*, też *Srebrny Potok*, potok, p. dopł. Złotnej, Bóbr, Odra, NGŚ XIII 13; *Silber Quelle* przed 1945, pol. *Srebrne Źródło*, też *Orle Źródło*, źródło pod twierdzą srebrnogórską, d. pow. ząb., dlnśl., NGŚ XIII 12; *Silberquelle* przed 1945, pol. *Srebrne Źródło*, źródło u podnóża Wysokiego Kamienia, G. Stołowe, Sudety Środ., NGŚ XIII 12; i górskie: *Silber Berg* przed 1945, pol. *Srebrna*, wzniesienie w Grzbiecie Małym, G. Kaczawskie, Sudety Zach., NGŚ XIII 12; *Silberberg* 1331, pol. *Srebrna Góra*, wś, gm. Stoszowice, dlnśl., NGŚ XIII 12; *Silberkamm* przed 1945: *der Kamm* 'grzebień, grzbiet', pol. *Srebrny Uplaz*, też *Srebrny Grzebień*, *Srebrna Grań*, *Srebrna Orań*, zbocze Smogorni, Karkonosze, Sudety Zach., NGŚ XIII 13; *Silberstein* przed 1945, pol. *Trzy Korony*, wzniesienie, Rudawy Janowickie, Sudety Zach., NGŚ XIV, 105; *Silber Lehne* przed 1945: niem. 'srebrne zbocze', pol. *Radoń*, też *Złota Góra*, góra, Pog. Wałbrzyskie, Sudety Środ., NGŚ XI 98.

Istnieją też nazwy mniejszych obiektów zawierające w nazwie przymiotnik *srebrny*, notowane przez przewodniki i słowniki geograficzne, niepoświadczone w języku niemieckim, np.: *Srebrne Turniczki* 1993, urwiska skalne pod krawędzią Kotła Małego Stawu, NGŚ XIII 12; *Srebrny Widok* 1993, łąka na stoku Rudzianek w Zachelmiu, gm. Podgórzyn, dlnśl., NGŚ XIII 13; *Silber Wiese* przed 1945, pol. *Srebrna Łąka*, łąka w Lasockim Grzbiecie, Karkonosze, Sudety Zach., NGŚ XIII 12.

Sporadycznie nazwy zachowują starą formę przymiotnika *strzebny*, np. *Strzebrincop* ok. 1300: *srebrny kop* 'srebrna góra', pol. *Strzybnik*, wś, gm. Rudnik, śl., NGŚ XIII 102; lub decyzją KUNM *Strzybnik*, też *Strzybne Skały* 1993, góra, G. Złote, Sudety Wsch., NGŚ XIII 102.

2.3. Niem. *rot* / pol. *czerwony* / *rudy* / *rdzawy*

W języku niemieckim przymiotnik *rot* oznacza 'czerwony', ale też 'rudy, ryży' (raczej o człowieku i jego włosach). Słownik Grimmów podaje, że przymiotnik *roth* dawniej mógł też określać kolor złoty, następnie zbliżył się w stronę brązowego, szczególnie żółtawobrazowego i czerwobrazowego oraz obejmował takie kolory, jak szkarłatny, krwisty, miedziany, karminowy, jaskrawoczerwony, różowoczerwony, jasnoczerwony (DWB).

Wiele nazw zawierających niemiecki element *rot* zostało przetłumaczonych (naturalnie lub sztucznie) na polskie *czerwony*. Są to nazwy związane z wodą: *Rotes Wasser* 1915, pol. *Czerwieńca*, rzeka, p. dopł. Miedzianki, Nysa Łużycka, Odra, NGŚ II 68, ESHP; *Rothwasser* 1927, pol. *Czerwona Woda*, wś, gm. Węgliniec, dlnśl., NGŚ II 69; *rothe fl.[oss]* 1736, pol. *Czerwony Potok*, potok, l. dopł. Kwisy, Bóbr, Odra, NGŚ II 71, ESHP; *Rothflus* 1665, pol. *Czerwony Strumień*, nieistniejąca wieś, gm. Międzylesie, dlnśl., NGŚ II 71; *Rote Lache* przed 1945, pol. *Czerwone*, cz. lasu, Koniowo, gm. Trzebnica, dlnśl., NGŚ II 70; nazwy górskie: *Roterberg*

przed 1945, pol. *Czerwieniec*, góra, Pogórze Izerskie, Sudety Zach., NGŚ XII 68; *Rotheberg*, pol. *Czerwoniak*, góra, Kotlina Kłodzka, Sudety Środ., NGŚ II 70; *Rote Höhe* przed 1945, pol. *Czerwota*, góra, Kotlina i Brama Krzeszowska, Sudety Środ., NGŚ II 71; *Rothe Grund* 1786, pol. *Czerwoniak*, też *Czerwona Dolina*, cz. wsi Sosnówka, gm. Podgórzyn, dlnśl., NGŚ II 70; także nieliczne nazwy kulturowe: *Rothaus* 1845, pol. *Czerwony Dwór*, przys. do wsi Brzezina, gm. Brzeg, opol., NGŚ II 70; *Czerwony dwór* 1879, też *Rothe H.[of]*, przys. wsi-gm. Jaworze, śl., NGŚ II, 70; *Rothneudorff* 1743, pol. *Czerwieniec*, wś, gm. Łagiewniki, dlnśl., NGŚ XII 68; *Rothkirch*, łac. *Ruffa ecclessia* ok. 1300, pol. *Czerwony Kościół*, daw. też *Studzienica*, wieś, gm. Krotoszyce, dlnśl., NGŚ XII 70.

Nazwy polskie niemające odpowiedników niemieckich również wykorzystują przymiotnik *czerwony*, np. *Czerwona Grobla* 1845, pustkowie we wsi Płużniczka, gm. Toszek, śl., NGŚ II 69; *Czerwona Górka* przed 1945, wzgórze, daw. pow. krap., NGŚ II 69; *Czerwona Góra* przed 1945, wzgórze, daw. pow. Iwów., NGŚ II, 69.

W nazwach polskich na Śląsku zachowała się też gwarowa forma *czerwiony*, np.: *Czerwiona górka* ok. 1934, n. ter. we wsi Rozbark, obecnie cz. mta Bytom, śl., NGŚ II, 68; *villa Czerwonko* 1679, *Czervienka* 1687/1688, cz. mta Pyskowice, śl., NGŚ II, 68–69; *Czerwencka* 1743, *Czerwonka* 1784, dziś *Czerwionka-Leszczyny*, mto-gm., śl, NGŚ II 68–69.

W wielu powojennych nazwach geograficznych KUNM tłumaczyła niemieckie *rot* jako *rudy*: *Roter Hübel* przed 1945: niem. ‘rude zbocze’, dziś *Rudawka*, góra, daw. pow. jel., NGŚ XII 16; *Rote Höhe* przed 1945: niem. ‘rude wzgórze’, dziś *Rudawka*, góra, Pogórze Bolkowickie, Sudety Wsch., NGŚ XII 16; *Rote Berg*, dziś *Rudna*, wzgórze, wś Rudna, dlnśl., NGŚ XII 17; *Rothe Gr.(aben)* 1889, dziś *Rudnica*, rzeka, p. dopł. Czerńca, dorz. Cichej Wody, Odra, NGŚ XII 19, ESHP; *Rothe Lehne* przed 1945: niem. ‘czerwone zbocze’, dziś *Rudnica*, daw. pow. jel., NGŚ XII 19; *Roter Sandhaufen* przed 1945: niem. ‘kupa rudego piasku’, dziś *Rudnik*, n. ter., daw. pow. bol., NGŚ XII 19; *Roter Saum* 1845: niem. ‘rudy brzeg, skraj’, dziś *Rudy Krajek*, kolonia Nowej Świdnicy, gm. Olszyna, dlnśl., NGŚ XII 21; *Rothe Sümpfe* przed 1945: niem. ‘rude bagna’, dziś *Rudawiec*, polana na północnym stoku góry, G. Bialskie, Sudety Wsch., NGŚ XII 16; *Rothe Lache* przed 1945: ‘ruda łacha, kałuża’, dziś *Ruda Łacha*, mokradło, daw. pow. woł., NGŚ XII 14; *Rotes Floss* przed 1945, pol. *Rudzik*, strumyk, dopł. Maliny, dorz. Jedlicy, Łomnica, Bóbr, NGŚ XII 24.

Bardzo trudno stwierdzić, które z nazw polskich zawierają element *rudy* w znaczeniu przymiotnikowym ‘czerwony, rdzawy’, por. *rudy* i *rdzawy* ‘rdzawy, ryży, czerwono-brązowy’ (SSp VIII 43–44), ‘czerwono-brązowy, rdzawy’ (SpXVI, XXXVII 127), ‘śniady, brudnoczerwony, jak ruda’ (SWil II 1423), ‘śniadobrudnoczerwony, jak ruda; żółtoczerwony’. Zapewne określenie koloru znajdziemy w nazwach z elementem *rudny* ‘czerwony, rdzawy’, por. *Rudna* 1347, wś-gm.,

dlnśl., NGŚ XII 17; *Rudnak (rudinok)* ok. 1934, ogólnopolski *Rudniak*, n. ter., wś Brynica, gm. Łubniany, opol., NGŚ XII 18; *Rudno* 1228–43, dziś *Rudnica*, wś, gm. Stoszowice, dlnśl., NGŚ XII 18–19.

Polski rdzeń *rud-* jest polisemantyczny. Może pochodzić również od rzeczownika *ruda*, który oznaczał w staropolszczyźnie ‘surowiec mineralny, z którego wytapia się jakiś metal’ oraz ‘prymitywny zakład hutniczo-metalurgiczny’ (SStp VIII 43), por. liczne derywaty: *rudny* ‘mający związek z rudą’, *rudnik* ‘wydobyczący rudę, pracujący w kopalni’ lub ‘wytapiacz żelaza z rudy’ (SStp VIII 44; SW V 765), *rudnia* ‘kopalnia rudy’, *rudnik* ‘górnik’ (SW V 764). Na minerały może wskazywać nazwa *Ruda fluvio* 1258, dziś *Ruda*, rzeka, p. dopł. Odry, NGŚ XII 13, o zakładzie metalurgicznym — nazwa *Ruda* ok. 1300, dziś *Ruda Śląska*, mto, śl., NGŚ XII 15, wiąże się bowiem z istnieniem w tym miejscu kuźnicy (najpierw ołowiu, potem żelaza). Jednym z rodzajów rud są rudy darniowe, występujące na mokradłach i łąkach, stąd znaczenie rzeczownika *ruda* ‘torf miałki, przesiąknięty wodą; błoto; bagnisko’ (SW V 763), por. derywaty: *rudzina* ‘małe bagno’, *rudawa* ‘odmiana bagna, zwana tak zapewne od koloru rudego’ i ‘góra obfitująca w rudę’ (SW V 764), np. *Rudowke* 1731, dziś *Rudawka*, cz. Międzyrzecz Górny, gm. Jasienica, śl., NGŚ XII 16; *Die Rudofke Lache* 1786/87: ‘kałuża Rudawka’, dziś *Rudawka*, n. ter., Gosławice, gm. Miękinia, dlnśl., NGŚ XII 16.

W odcieniach koloru czerwonego pojawia się jeszcze *rdzawy*, znany w staropolszczyźnie jako ‘mający kolor rdzy’ (SStp IX, 445), ‘czerwonobrunatny’ (SpXVI, XXXV 176), ‘rudawy, rdzy pełen’ (SL V 33–34) i poświadczony m.in. w nazwach wodnych: *Rdzawka* 1951, rzeka, l. dopł. Kłodnicy, dorz Odry, NGŚ XI 118; *Rotwasser fl.*[oss] 1660, pol. *Rdzawa* (też *Czerwony Potok*), potok, dorz. Bystrzycy, Odra, NGŚ XI 118, ESHP.

Kolor *purpurowy* ‘krwistoczerwony’ (SWil II 1330), ‘koloru purpury, czerwono-krwisty, szkarłatny’ (SW V 436); ‘ciemnoczerwony z odcieniem fioletowym’ (SJPDor VII 735) pojawia się tylko w nazwie polskiej *Purpurowe Jeziorko*, też *Czerwone Jeziorko*, która pierwotnie brzmiała *Schwefelkies Grube* 1998: niem. ‘kopalnia pirytu’, wyrobisko po kopalni łupków pirytowych, koło Wieściszowic, gm. Marciszów, dlnśl., NGŚ XI 72⁸.

⁸ *Purpurowe Jeziorko* jest elementem kompleksu *Kolorowe Jeziorka*, związanego z istnieniem w tym miejscu kopalni pirytu. Nazwy kolorów zwracają uwagę na skład chemiczny ścian i wyrobiska: *Purpurowe Jeziorko* swoją barwę zawdzięcza roztworowi kwasu siarkowego, *Żółte Jeziorko* wypełnia woda o żółtawym zabarwieniu, *Niebieskie Jeziorko*, zwane także *Lazurowym*, *Szmaragdowym* lub *Błękitnym*, swój kolor ma dzięki związkom miedzi, a *Zielone Jeziorko* (nazwane tak ze względu na odbijające się w nim drzewa) podczas powodzi nazywano też *Czarnym Jeziorkiem*; por. <https://kolorowejeziorka.pl/historia>, https://pl.wikipedia.org/wiki/Kolorowe_jeziorka (dostęp: 19.02.2021).

Zupełnie sporadycznie KUNM zdecydowała się przetłumaczyć niemieckie *rot* na *różowy*: *Rothe Hübel* przed 1945, pol. *Różanka*, góra, Wzgórza Lewińskie, Góry Stołowe, NGŚ XII 12. Nazwy polskie kojarzące się z tym kolorem nawiązują prawie zawsze do niemieckiego rzeczownika *Rose* 'róża'.

2.4. Niem. *kupfer* / *miedziany*

Niemiecki człon *kupfer* może oznaczać rzeczownik *Kupfer* 'czerwonawy metal nieszlachetny', jak i przymiotnikowy *kupfer-*, występujący w połączeniach typu *kupfergeld* 'miedziane monety' (sam przymiotnik *kupfern* w nazwach nie występuje). W słowniku Grimmów jest też mowa o kolorze miedzianym, np. *twarzy* (DWB).

W języku polskim przymiotnik *miedziany* używany jest w znaczeniu 'zrobiony z miedzi, związany z miedzią, podobny do miedzi' (SSStp IV 219; SWil I 655). Interesujące nas znaczenia podają słowniki od XVI wieku: 'koloru miedzi, rudy' (SpXVI, XIII 565); *miedziany* i *miedziowy* to 'przymiotnik od miedź (zawierający miedź lub koloru miedzi)', por. też *miedzianka* górń. 'ruda miedziana' (SW II 952–953); *miedziany* 'zrobiony z miedzi', ale też 'koloru miedzi; o odcieniu pomarańczowo-czerwonym, rdzawym' (SJPdor IV 634).

Nazwy z niemieckim elementem nawiązującym do miedzi i koloru miedzianego to: *Kupferhübel* 1941: niem. 'miedziowe zbocze', pol. *Miediak*, os. do Nowej Rudy, dlnśl., NGŚ VII, 135; *Kupferberg* 1784: niem. 'miedziana góra', pol. *Miedziana*, też *Miedziana Góra*, wś, gm. Tarnów Opolski, opol., NGŚ VII, 135 (to nazwa przeniesiona, gdyż nie było tu miedzi); *Cupra* 1346, *Koppher*, *Kopphir* 1404: niem. *Kopfer* 'miedź', łac. *cuprum*, wś, gm. Sulików, dlnśl., NGŚ VII, 135; *Kupferberger Steine* przed 1945, pol. *Miedziane Skąły*, skały, Rudawy Janowickie, Sudety Zach., NGŚ VII, 136; *Kupfferberg* 1605, pol. *Miedzianka*, wś, gm. Janowce Wielkie, dlnśl., NGŚ VII, 136; *das flyss die Kopper* 1503, pol. *Miedzianka*, rzeka, p. dopł. Nysy Łużyckiej, Odra, NGŚ VII, 136, ESHP.

2.5. Pol. *szary* / *siwy* / *szady* / niem. *grau*

Odcienie szarości są charakterystyczne przede wszystkim dla nazw polskich. Określenie *szary* jest w tej grupie najbardziej neutralne, w staropolszczyźnie 'ciemnopopielaty, może też niebieski' (SSStp VIII 535), ale później już najczęściej 'mający kolor mieszany z czarnego i białego' (SWil II 1619), 'ciemnosiwy, popielaty' (SW VI 571), 'białoszary, jasnoszary, jasnopopielaty' (SJPdor VIII 245), też 'ciemny, mroczny' (SJPdor VIII 1029). Kolor ten jest podstawą nazw: *Szary dol* ok. 1934, n. ter., wś Smolnica, gm. Sońnicowice, śl., NGŚ XIII 129;

Scharzinafeld, Zarzinafeld ok. 1934, pol. *Szarzyna*, n. ter., wś Grodzisko, gm. Strzelce Opolskie, opol., NGŚ XIII 130.

W języku staropolskim *siwy* w znaczeniu 'białoszary' był raczej zastrzeżony dla maści konia, ogólnie zaś oznaczał 'niebieskofioletowy, może też ciemnoniebieski' (SStp VIII 213), później częściej 'będący koloru między białym a czarnym' (SWil II 1586; SL V 273), 'odznaczający się kolorem białym, wpadającym nieco w czarny', por. *siwe wody, siwe skały*, 'białoszary, jasnoszary, jasnopopielaty' (SJPDor VIII 245), chociaż „Słownik warszawski” notuje też 'niebieski, modry, błękitny' (SW VI 124). Na Śląsku istnieją polskie nazwy pochodzące od tego przymiotnika, np.: *Siwka* 1951, rzeka, l. dopł. Prószkowskiego Potoku dorz. Odry, NGŚ XII 98, ESHP; *Schiwki* ok. 1934, dziś *Siwki*, n. ter. w Ściborzycach Wielkich, gm. Kietrz, opol., NGŚ XII 98. Niemieckie *Graue Allee* ok. 1954: niem. 'szara aleja' KUNM przetłumaczyła jako *Siwa Aleja*, droga w daw. pow. niemodl., NGŚ XII 97.

Ciekawym reliktem przeszłości jest określenie koloru *szady*, pochodzące od stp. *szady* 'siwy, pokryty siwizną', już w staropolszczyźnie występujące prawdopodobnie w nazwach terenowych, por. *szady kierz* (SStp VIII 529)⁹. Przymiotnik ten nie jest znany współcześnie, zaniknął prawdopodobnie w ciągu XVII wieku (Zaręba, 1954, s. 14), w „Słowniku wileńskim” i u Lindego jest już tylko przymiotnik *szadawy* 'popielaty' (SL V 544; SWil II 1612). W kartotece „Słownika gwar śląskich” notuje się apelatyw *szady* w znaczeniu 'siwy, szroniasty' (SGŚ kart.), które zapisało się także w nazwach terenowych i wodnych: *Schade-Lugi* ok. 1934, pol. *Szade Lugi*, n. ter., wś Dąbrówka, gm. Wielowieś, śl., NGŚ XIII 126; *Szadok* 1772, cz. Katowic, śl., NGŚ XIII 126; *Szadzica* 1951, rzeka, l. dopł. Średzkiej Wody, NGŚ XIII 127.

2.6. Niem. *blau* / pol. *modry* / *siny*

Niemiecki przymiotnik *blau* oznacza 'niebieski', związany z kolorem nieba i skał, zawierający w sobie gamę kolorów od jasnoniebieskiego, błękitnego, po ciemnoniebieski, kobaltowy i jasnofioletowy (DWB). Element *blau* w nazwach niemieckich realizowany jest jako polskie *modry* i *siny*. Takie decyzje KUNM potwierdzają znaczenia tych leksemów w polszczyźnie.

Siny od doby staropolskiej miał znaczenie 'niebieskofioletowy, może też ciemnoniebieski, niebieski wpadający w czarny' (SStp VIII 205), 'ciemniejszy od błękitnego' (SWil II 1484), 'niebieski, modry' (SW VI 116), 'niebieskofioletowy, czasem z odcieniem szarym, reg. ciemnoniebieski', może miał też związek

⁹ Przykłady wykluczają raczej znaczenie 'kosmaty, najeżony, rozczochrany' (SW VI 553), tak jak w języku kaszubskim 'rozłożysty, rozgałęziony' (o lesie)

z określeniem *siny kamień* ‘siarczan miedzi’ (SJPDor VIII 233). Poświadczone nazwy polskie pochodzą od niemieckiego *blau*: *Blaue Steine* 1989, pol. *Sine Skalki*, góra, Wysoki Grzbiet, G. Izerskie, Sudety Zach., NGŚ XII 94; *Blauer Berg* 1928, pol. *Siniak*, góra, Grupa Śnieżnika, Sudety Wsch., NGŚ XII 94.

Modry w staropolszczyźnie oznaczał ‘niebieski lub fioletowy’ (SSStp IV 323), w XVI wieku ‘niebieski o dużej intensywności: nasycony niebieski, ciemnoniebieski, fioletowy’ (SpXVI 568), później już tylko ‘błękitny, niebieski’ (SWil I 675), ‘bławatny, szafirowy’ (SW II 1028); ‘niebieski o dużej intensywności, ciemnoniebieski, ciemnobłękitny’ (SJPDor V 799). Element ten zachował się tylko w jednej nazwie śląskiej: *Blaustein* przed 1945: niem. *blau* ‘niebieski’, *der Stein* ‘kamień’, pol. *Modrak*, góra, Wzgórza Radomickie, Pog. Izerskie, Sudety Zach., NGŚ VIII 51.

Interesujące jest to, że brak w nazewnictwie polskim określić *błękitny* czy *niebieski* (wyjątek stanowi *Niebieskie Jezioro*¹⁰, zwane także *Lazurowym*). Należy to tłumaczyć tym, że sam leksem *niebieski* w znaczeniu ‘koloru nieba’ notowany jest w „Słowniku polszczyzny XVI wieku” z niewielkimi przykładami użycia, a u Lindego dopiero z końca XVII wieku (por. Zaręba, 1954, s. 41).

2.7. Inne, rzadko występujące kolory

Leksem *zółty* znany był w staropolszczyźnie i oznaczał ‘mający barwę siarki, słonecznika czy złota’ (SSStp XI 598) i to on przede wszystkim określał kolor złota w gwarach (Zaręba, 1954, s. 33). Podobnie jak *złoty*, symbolizował życie i płodność oraz związany był z jasnością, ogniem i Bogiem (Libera, 1987, s. 126). W toponimii śląskiej (podobnie jak w polskiej) występuje niezwykle rzadko, por. *Gelblach* 1929, pol. *Żółta Woda*, *Żółty Potok*, potok, p. dopł. Nysy Łużyckiej, dorz. Odry, NGŚ XVI 190, ESHP.

Niemieckie *braun* ‘brązowy, brunatny’ nie ma dokładnego tłumaczenia w nazwach polskich. Niemiecka nazwa *Brauner Berg* to pol. *Rudzik* (góra, Sokole Góry, Rudawy Janowickie, Sudety Zach., NGŚ XII 24). Szukając odpowiedzi na pytanie, dlaczego elementy *brunatny* i *brązowy* tak rzadko pojawiają się w nazwach geograficznych, należy zwrócić uwagę na to, że koloru brązowego rzadko używa się do nazwania koloru gleby, a sam wyraz notowany jest dopiero w XIX wieku w „Słowniku wileńskim” (SWil I 108). Poza tym *brunatny* w gwarach oznacza także ‘purpurowy i fioletowy’ i ‘ciemny’ (Zaręba, 1954, s. 26), a istniejące połączenia gwarowe mają wyraziste ograniczenia łączliwości (np. *gniada sierść*, *śniada cera*, por. Różycka, 2001, s. 80).

¹⁰ Por. <https://kolorowejeziorka.pl/historia> (dostęp: 19.02.2021).

3. WNIOSKI

Analiza wybranej grupy nazw pokazała, jak wiele problemów wiąże się z omawianymi nazwami, jak różne są sposoby adaptacji tych nazw i jak trudne jest potwierdzenie konkretnych znaczeń. Współistnienie na opisywanym terenie nazw polskich i niemieckich stanowi, z jednej strony, bogactwo językowe i kulturowe, ale z drugiej strony powoduje wiele problemów interpretacyjnych.

Wiele powojennych nazw polskich z członami określającymi kolor nie nawiązuje w żaden sposób do wcześniejszych niemieckich nazw przedwojennych. Zdarza się jednak i tak, że nawiązania Komisji Ustalania Nazw Miejscowych mogą wskazywać na pewne konotacje i asocjacje repolonizowanych nazw, np. *Złoty Stok* pierwotnie nosił nazwę *Reichenstein* 'bogaty gród' (*Richinstein* 1293, NGŚ XVI 160), co pokazuje związek znaczeniowy wyrazu *złoty* i *bogaty*. „Słownik wileński” jako drugie znaczenie leksemu *złoty* podaje przecież 'cenny, kosztowny, uszczęśliwiający, szczęśliwy, wyborny, drogi' (SWil II 2225).

Czasem zmiany nazw zdają się przeczyć temu, że konkretna nazwa koloru miała znaczenie, np.: niemiecka nazwa *Farbenstein* przed 1945: niem. 'kolorowy' to pol. *Czerwone Skalki* (też *Kolorowy Kamień*, skałki, daw. pow. jel., NGŚ II 70); *Schwarzes Floss* to pol. *Czerwony Potok* (potok, daw. dopł. Kamienicy, dorz. Bobru, Odra, NGŚ II 71), a *Gold Br.[unnen]* 1938 to pol. *Srebrnik*, też *Śnieżna Woda* (źródło w Masywie Raduni, NGŚ XIII 13, ESHP).

W większości jednak nazwy powojenne są dokładnymi tłumaczeniami nazw niemieckich lub znaczeniowo nawiązują do nich. Jest to dowód na to, że nazwy kolorów występujące w śląskich nazwach geograficznych są istotnymi określeniami właściwości nazywanych obiektów. Prócz odniesień do realnych znaczeń, obrazu naturalnych cech krajobrazu wraz z minerałami, kruszcami i glebami nazwy te są nośnikami znaczeń przenośnych i konotacyjnych.

WYKAZ SKRÓTÓW

bol. — bolesławiecki
 cz. — część
 dopł. — dopływ
 daw. — dawny
 dorz. — dorzecze
 dlnśl. — dolnośląskie
 G. — Góry
 gm. — gmina
 jel. — jeleniogórski
 kart. — kartoteka
 krap. — krapkowicki
 l. — lewy

lubus. — lubuskie
lwów. — lwówecki
mil. — milicki
mto — miasto
nam. — namysłowski
niem. — niemiecki
niemodl. — niemodliński
n. ter. — nazwa terenowa
ok. — około
opol. — opolskie
os. — osada
p. — prawy
pol. — polski
przys. — przysiółek
śl. — śląskie
Środ. — Środkowe
wałb. — wałbrzyski
woł. — wołowski
Wsch. — Wschodnie
wś — wieś
Zach. — Zachodnie
záb. — ząbkowicki
żag. — żagański
żar. — żarski

LITERATURA

- Czachorowska, M. i Stypa, H. (2010). Porównania prototypowe barw w językach polskim i niemieckim [Prototype comparisons of colours in the Polish and German languages]. *Linguistica Bidgostiana*, 7, 7–58.
- DWB = *Deutsches Wörterbuch von Jacob Grimm und Wilhelm Grimm (1852–1954)*. Digitalisierte Fassung im *Wörterbuchnetz des Trier Center for Digital Humanities*, Version 01/21. <https://www.woerterbuchnetz.de/DWB> (dostęp: 22.06.2021).
- Duma, J. (2003). Nazwy rzek polskich ze słowiańskim przymiotnikowym określeniem barwy wody [Names of Polish rivers with the Slavic adjective term for the colour of water]. W: M. Biolik (red.), *Metodologia badań onomastycznych* [Onomastic Research Methodology] (s. 385–409). Olsztyn: Ośrodek Badań Naukowych im. W. Kętrzyńskiego w Olsztynie.
- ESHPI = *Elektroniczny słownik hydronimów Polski* [Electronic Dictionary of Hydronyms of Poland] (b.d.). Instytut Języka Polskiego PAN. <https://eshp.ijp.pan.pl> (dostęp: 22.06.2021).
- Gaponenko, I. (2019). The colour names in Belarusian, Russian and Polish toponyms: frequency ways of implementation of semantics, ethnic meaningful characteristics. *Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska, Sectio FF*, 37, 41–53.
- Gonigroszek, D. (2008). Językowy obraz świata barw i kolorów jako przykład kulturowych różnic w językach [The linguistic image of the world of colours as an example of cultural differences in languages]. *Językoznawstwo*, 1(2), 91–99.
- Grodzicki, A. (2002). Osady złotonośne okolic Głucholaz w świetle badań geologicznych [Gold-bearing settlements in the Głucholazy area in the light of geological research]. W: P. Chrobak, M. Dąbkowska i P. Szymkiewicz (red.), *Europejskie dziedzictwo górnictwa złota na terenie*

- Glucholaz i Złatych Hor* [The European Gold Mining Heritage in Glucholazy and Złate Hory] (s. 50–56). Glucholazy: „Aneks”.
- Jakus-Borkowa, E. (1989). Przymiotniki właściwościowe w hydronimii polskiej [Property adjectives in Polish hydronymy]. W: K. Rymut (red.), *Hydronimia słowiańska. Materiały z IX Konferencji Komisji Onomastyki Słowiańskiej przy Międzynarodowym Komitecie Słowistów. Mogilany, 16.–18.09.86* [Slavic Hydronymy. Materials from the IX Conference of the Slavic Onomastics Commission at the International Committee of Slavists. Mogilany, September 16–18, 1986] (s. 141–149). Wrocław–Warszawa–Kraków: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- Jurek, K. (2011). Znaczenie symboliczne i funkcje koloru w kulturze [The symbolic meaning and functions of colour in culture]. *Kultura — Media — Teologia*, 4, 68–80.
- Kolorowe Jeziora* [Colourful Lakes] (b.d.). https://pl.wikipedia.org/wiki/Kolorowe_jeziorka (dostęp: 19.02.2021).
- Kolorowe Jeziora w Rudawach Janowickich* [Colourful Lakes in the Rudawy Janowickie] (b.d.). Historia. <https://kolorowejeziorka.pl/historia> (dostęp: 19.02.2021).
- Lech-Kirstein, D. (2021). Konotacje nazw barw w toponimii i hydronimii śląskiej (*czarny, biały, zielony*) [Connotations of colour names in Silesian toponymy and hydronymy (*black, white, green*)]. *Prace Językoznawcze*, 23(2), 91–103.
- Libera, Z. (1987). Semiotyka barw w polskiej kulturze ludowej [Colour semiotics in Polish folk culture]. *Etnografia Polska*, 31(1), 115–138.
- Madeja, A. (2010). Skąd pochodzą polskie nazwy kolorów [What is the origin of Polish names of colours]. *Postscriptum Polonistyczne*, 2(6), 197–217.
- Mikoś, T. (2002). XVI-wieczne sztolnie odwadniające na Śląsku [16th century drain drifts in Silesia]. W: P. Chrobak, M. Dąbkowska i P. Szymkiewicz (red.), *Europejskie dziedzictwo górnictwa złota na terenie Glucholaz i Złatych Hor* [The European Gold Mining Heritage in Glucholazy and Złate Hory] (s. 81–93). Glucholazy: „Aneks”.
- Myszka, A. (2006). *Toponimia powiatu strzyżowskiego* [Toponymy of the Strzyżów District]. Rzeszów: Wydawnictwo URz.
- NGŚ = Rospond, S. (1970). *Słownik etymologiczny nazw geograficznych Śląska* [Etymological Dictionary of the Geographical Names of Silesia] (t. I) Borek, H., Rospond, S. (red.). (1985–1986); (t. II–III); Borek, H. (red.). (1988) (t. IV). Warszawa–Wrocław: PWN; Sochacka, S. (red.). (1991–2016) (t. V–XVII). Opole: Instytut Śląski.
- Różycka, I. (2001). Mikrotoponimy motywowane przez nazwy kolorów w kartotece *Słownika nazw terenowych Polski* [Microtoponyms motivated by the names of colours in the file of the *Dictionary of Polish Field Names*]. W: K. Michalewski (red.), *Współczesna leksyka* [Contemporary Lexis], II (s. 76–88). Łódź: Wydawnictwo UŁ.
- SGŚ = Wyderka, B. (red.). (2000–2020). *Słownik gwar śląskich* [A Dictionary of Silesian Dialects] (t. I–XVII). Opole: Instytut Śląski (i kartoteka).
- SJPDor = Doroszewski, W. (red.). (1958–1968). *Słownik języka polskiego* [Dictionary of the Polish Language] (t. I–X). Warszawa: Wiedza Powszechna.
- SL = Linde, S.B. (1951). *Słownik języka polskiego* [Dictionary of the Polish Language] (t. I–VI). Warszawa: PIW.
- SpXVI = Mayenowa, M.R. i Peplowski, F. (red.). (1966–1995). *Słownik polszczyzny XVI wieku* [Dictionary of the Polish Language of the 16th Century] (t. 1–34), Mrowcewicz, K. i Potoniec, P. (red.), t. 35–37; Wilczewska, K., Woronczakowa, L. i in. (t. 27–37). Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- SPJS = Sieradzka-Baziur, B. (red.). (b.d.). *Słownik pojęciowy języka staropolskiego* [A Conceptual Dictionary of the Old Polish Language]. Instytut Języka Polskiego PAN. <https://spjs.ijp.pan.pl> (dostęp: 22.03.2021).
- SStp = Urbańczyk, S. (red.). (1953–2002). *Słownik staropolski* [The Old Polish Dictionary] (t. I–XI). Wrocław–Warszawa–Kraków: Instytut Języka Polskiego PAN.

- SW = Karłowicz, J., Kryński, A.A. i Niedźwiedzki, W. (red.). (1952–1953). *Słownik języka polskiego* [Dictionary of the Polish Language] (t. I–VIII). Warszawa: PIW.
- SWil = Zdanowicz, A. (red.). (1861). *Słownik języka polskiego* [Dictionary of the Polish Language] (t. I–II). Wilno: Wydawnictwo M. Orgelbranda.
- Tokarski, R. (2004). *Semantyka barw we współczesnej polszczyźnie* [Colour Semantics in the Contemporary Polish Language]. Lublin: Wydawnictwo UMCS.
- Wierzbička, A. (1999). Znaczenie nazw kolorów i uniwersalia widzenia [The meaning of colour names and the universals of vision]. W: J. Bartmiński (red.), *Język — umysł — kultura* [Language — Mind — Culture] (s. 405–449). Warszawa: PWN.
- Zaręba, A. (1954). *Nazwy barw w historii i dialektach języka polskiego* [Colour Names in the History and Dialects of the Polish Language]. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.

SUMMARY

SILESIA GEOGRAPHICAL NAMES MOTIVATED BY COLOUR TERMS

The subject of the paper is Silesian geographical names motivated by colour terms. The analysis comprised Polish and German appellative-derived names of inhabited and uninhabited buildings as well as oronyms and hydronyms. The term *colour* appearing in the title is broadly understood as every element naming a colour, deriving from a colour term or evoking associations with a colour term. The analytical part contains a description of particular colour terms constituting the basis for proper names, with their meanings, connotations and prototypes. It is followed by a presentation of geographical names in which colour terms are elements of juxtapositions, simple compounds and closed compounds, as well as bases for derived names. Polonised and transitional names were also considered in order to emphasize certain phenomena. Apart from the basic colour referring to Silesia (such as *black, green, white, red*) the bases for proper names can be non-basic colours, such as *golden, silver, copper, ginger* as well as more rarely used: *purple, azure, grey, greyish*. It can be concluded from the analysis that colour names motivated by colour terms not only present a real colour palette but also preserve the image of surface formation, hydrography and the natural characteristics of the landscape, with the minerals, metals and soils in the area, and they can be carriers of valuation and emotion as well.

Keywords: geographical names, names of hues/colours, Silesia

PRÓBA OCENY SKUTECZNOŚCI ROZPOZNAWANIA ETYMONÓW APELATYWNYCH I ANTROPONIMICZNYCH W UN-OWSKICH MATERIAŁACH Z POWIATU WADOWICKIEGO

CZĘŚĆ I WSTĘP, APELATYWY

Słowa tematyczne: toponomastyka, toponimy powiatu wadowickiego, leksyka toponimiczna, archaizmy leksykalne

Celem niniejszego dwuczęściowego tekstu jest analiza etymologiczna toponimów pow. wadowickiego zebranych w ramach akcji UN-owskiej z końca lat pięćdziesiątych (Babik, 2019), w której nacisk położony został na wiarygodność wskazywanych etymonów apelatywnych i antroponimicznych. Badania te powinny pomóc odpowiedzieć na pytania, jaki jest potencjał źródeł wykorzystywanych przez onomastów i jaką skutecznością charakteryzują się wykorzystujące go procedury badawcze. W największym skrócie — chodzi o to, w jakim stopniu w podstawowym, ogólnie dostępnym kanonie źródeł apelatywnych i antroponimicznych można zidentyfikować rzeczywiste, nie tylko potencjalne, „wirtualne” etymony, i jakie zabiegi można podjąć w wypadku nieskuteczności procedur, które można nazwać „rutynowymi”.

Uwiarygodnienie (się) etymonu nazwy geograficznej polega, z jednej strony, na spełnieniu pewnych wymagań formalnych i semantycznych (zgodność fonetyczna części rdzennej, sytuowanie się w obrębie kategorii nazewniczych typowych dla derywatów danej klasy etymonów), jak i — choć to dotyczy głównie nazw osobowych — na okazaniu, że z historycznego punktu widzenia egzystencja etymonu w rejonie występowania pochodnej nazwy jest istotnie możliwa i prawdopodobna. Oczywiście, w przypadku braku odpowiednich etymonów w zbiorach leksykalnych i nazewniczych danego terytorium konieczne jest odwołanie

się do rekonstrukcji, gdzie drugie z powyższych kryteriów właściwie nie znajduje zastosowania. Nie mamy dostatecznie precyzyjnych danych o geografii znacznej części rozpoznawanych wyrazów toponimicznych w gwarach polskich XX wieku czy wcześniejszych (nie prowadzono odpowiednich badań ankietowych). W wielu wypadkach musimy zatem zadowolić się obecnością etymonu apelatywnego w tradycji leksykalnej polszczyzny (lub innych języków słowiańskich), niezależnie od — często trudnego do oszacowania — potencjalnego dystansu geograficznego dzielącego nazywany obiekt od rozpoznanych miejsc bytowania apelatywu. W przypadku dwudziestowiecznych¹ nazwisk nasze możliwości ich lokalizacji są znacznie większe. Z tych względów niniejszą część artykułu poświęconą apelatywom traktuję raczej jako wstęp do badania właściwego problemu, porządkowanie bazy źródłowej poprzedzające rozpoznawanie i uwiarygodnianie etymonów antroponimicznych.

W polskiej toponomastyce pewnego rodzaju przełomem okazało się udostępnienie w pierwszej połowie lat dziewięćdziesiątych niemal pełnego zestawu współczesnych polskich nazwisk (ok. miliona osobnych formalnie jednostek), wcześniej niedostępnego dla badaczy (Snazw). Oznaczało to rewolucyjny przyrost możliwości odszukiwania odpowiednich etymonów antroponimicznych (zwłaszcza w badaniu nowszych warstw toponimicznych), rychło zaowocowało jednak także widoczną w różnym stopniu u różnych autorów (kiedyś także piszącego te słowa) niebezpieczną tendencją do zbyt pochopnego wywodzenia „trudnych” nazw geograficznych od nazwisk (czy też utożsamiania ich, por. derywację bezafiksalną), bez prześledzenia geografii tych antroponimów, rozpoznania geografii potencjalnie pokrewnych nazw w skali ogólnopolskiej i szerszej (zwłaszcza słowiańskiej) i bez wyczerpania możliwości interpretacji odapelatywnej. Mimo rychłego opublikowania nowszej wersji wykazu — tym razem z lokalizacjami do poziomu powiatu, umożliwiającej jeszcze bardziej precyzyjne porównanie geografii nazwisk z lokalizacją toponimów podejrzewanych o związek z nimi — sytuacja nie uległa zmianie. Wiąże się to z ogólnymi problemami w precyzyjnym odróżnianiu toponimów odapelatywnych i odantroponimicznych, wynikającym z ząbienia się niektórych typów nazwotwórczych (zwłaszcza formacji z pluralizacją jako środkiem kreacji nazwy, częściowo również formacji bezafiksalnych)².

¹ Szczęśliwie dysponujemy formalnie wprawdzie nieopublikowaną, jednak dostępną badaczom obszerną rozprawą doktorską Teresy Kolber (2008a, b), zbierającą materiał antroponimiczny z lat 1786–1939 z parafaliów rzymskokatolickiego dekanatu wadowickiego (nie całkiem pokrywające się z obszarem powiatu). Zostanie ona szczegółowiej wykorzystana w drugiej części artykułu.

² Z doświadczeń m.in. niniejszego badania wynika, że inwentarze modeli nazwotwórczych (środków formalnych) derywujących od apelatywów i antroponimów nie są zasadniczo różne, znacznie może różnić się natomiast produktywność poszczególnych modeli. Nie jest to zresztą regułą bezwzględną, gdyż np. pluralizacja jako środek kreacji nazwy jest tu względnie produktywna w obu wypadkach.

Ocena wiarygodności rozpoznania etymonu powinna dopomóc również w tego typu rozstrzygnięciach.

O wyborze nazewnictwa pow. wadowickiego, prócz sentymentalnych względów subiektywnych, zadecydowały też pewne przesłanki obiektywne. Nie chciałem badać pod tym kątem nazewnictwa już opracowanego etymologicznie (np. Sąddecki czy Żywiecczyzny); planując pierwotnie ograniczenie badania do etymonów antroponimicznych, analizowałem także materiał z pow. limanowskiego, charakteryzujący się chyba największą w skali ogólnopolskiej nierównowagą zasobów nazw rubryki II (części wsi) i III (obiekty fizjograficzne) tomiku na korzyść tych pierwszych, wynikającą z powszechnej w nim rozproszonej struktury osadnictwa wiejskiego. Nierównowagę tę ostatecznie musiałem uznać jednak za czynnik niepożądany zawężający pole widzenia (z pow. limanowskiego nie zachował się zresztą maszynopis UN-owski). Jako autochton wywodzący się z terenu powiatu, miałem ułatwione zadanie sprawnego rozpoznawania rzeczywistej postaci nazwisk, mogłem też powołać się na własną wiedzę odnoszącą się do lokalizacji niektórych noszących badane nazwiska rodzin w ostatnich dekadach XX wieku. Pewną rolę — przynajmniej do pewnego momentu — odegrały też aktualne, oparte głównie na obecnym stanie badań archeologicznych poglądy historyków osadnictwa, przyjmujących stosunkowo późną chronologię średniowiecznej kolonizacji obszaru powiatu (pozwalającą oczekiwać względnej „świeżości” tutejszego nazewnictwa).

Właściwą bazę materiałową niniejszego opracowania stanowią wyłącznie³ nazwy zebrane podczas akcji UN-owskiej (UN XVI; UNMasz XVI⁴), natomiast korzystałem także z materiałów innych, traktowanych jednak wyłącznie jako źródło dodatkowych informacji, nawiązań lub wariantów. Wykorzystałem hasła SHGKr (do tomu V, zesz. 2, czyli do hasła *Nidek*), mapy poczynawszy od Miega (austriackie mapy wojskowe z lat 1855 i 1914, polskie „setki” WIG z lat dwudziestych i trzydziestych XX wieku, powojenne powiatowe mapy cywilne Mp-100 i Mp-25, obrębówka, wreszcie mapy turystyczne MpZiemOśw) i zasób PRNG/Geoportalu. Z nieocenionego nazewnictwa „Metryki Józefińskiej” wyzyskałem

³ Już dziś można ocenić, że materiał ten jest mocno niepełny, a systematyczna monografia, uwzględniająca wszystkie nazwy notowane w zachowanych źródłach z XIII–XXI wieku, pozwoliłaby ten zasób zapewne nawet zwielokrotnić. Dzieło to przyjdzie chyba jednak pozostawić innym.

⁴ Zachowany mps (korzystałem ze skanów) liczy 74 strony paginowane (karty zapisane jednostronnie) i jest prawdopodobnie kompletny — ostatnia strona została doprowadzona do końca karty (nazwy ze Stanisława Dln.), ale znalazły się na niej wszystkie toponimy wymienione pod tą wsią w tomiku. Kartograficznego źródła nazw kolumny 1 („Nazwy z wykazu i z mapy”) nie udało mi się ustalić (nie była nim z pewnością Mp-100, wykorzystywana w terenie przez eksploratorów). Zapewne spisano je z którejs z wojskowych (tajnych) map 1 : 50 000 (lub raczej 1 : 100 000) z lat 50. Tożsamości eksploratora (-ów?) też nie udało się jednoznacznie ustalić (może J. Bubak?). „Wadowickie” tomik i maszynopis, w przeciwieństwie do tomików, matryc i maszynopisów innych powiatów, w dalszej części tekstu przytaczam bez numeru XVI.

tylko materiał zawarty w HE XII. Starsze mapy zdradzają wyraźną wzajemną zależność — polscy kartografowie (zwłaszcza wojskowi) zwykle przejmowali nazwy z map austriackich. Szczególnie silna jest zależność Mp-100WIG od Mp1914⁵, także w zakresie zasobu nazw. Wyraźną (acz niepełną) autonomię wykazuje dopiero Mp-25 z 1961 roku, z nazewnictwem zebrany najwidoczniej podczas nowych badań terenowych w latach pięćdziesiątych Zapewne tłumaczy to uderzające niekiedy zbieżności⁶, ale i różnice z nazewnictwem UN-owskim (różne są też zasoby nazw)⁷; brak jednoznacznych przesłanek wskazujących na wzajemne wykorzystywanie materiałów tych dwu zespołów eksploratorskich. Mapa ta zawiera celowe deformacje niektórych elementów (przesunięcia nie przekraczają jednak 3 cm, czyli niespełna kilometra).

Próbując wyodrębnić zasób nazw odapelatywnych, nie mogłem wykluczyć a priori żadnego z tworzących choćby kilkuelementowe miniserie typów ukształtowania postaci toponimów, nawet zakończonych na *-ówka*, *-ów*, *-owice*, *-ak* czy *-izna*⁸. Natomiast za wyraźny sygnał pochodzenia odapelatywnego traktowałem zakończenia (formanty) *-isko* (w pl. *-iska* lub *-iski*), syngulatywne *-(n)ica* i przymiotnikowe *-na*, gen. *-nej*. Oparłem się zatem głównie na dotychczasowym stanie wiedzy obowiązującym w dyscyplinie, na własnej znajomości zasobu polskich nazw geograficznych oraz możliwościach zidentyfikowania etymonu w polskich źródłach leksykalnych. Wykorzystałem tu przede wszystkim dwie największe monografie polskiej leksyki toponimicznej (Nitsche, 1964; Kowalska, 2011), ale także słowniki historyczne (SSp, „Słownik polszczyzny XVI wieku”, słownik Lindego), gwarowy słownik J. Karłowicza i tzw. słownik warszawski (SW) oraz indeks wyrazów kartoteki SGP PAN (plus wydane tomy), które w razie potrzeby przeglądałem. To ostatnie źródło, zgodnie z oczekiwaniami, okazało się najbardziej przydatne. Przykłady budzące wątpliwości oznaczono znakiem zapytania,

⁵ Na Mp1914 znajdujemy podpis *Moczurka*, odnoszony do góry pomiędzy Wysoką i Lgotą (w innych źródłach *Wysoka* lub *Lubań*, w UN 55 *Luboń*). *Moczurka* została skopiowana na Mp-100WIG, Mp-100, Mp-25 (tu podpisy *G. Moczurka* i *G. Lubań*, choć szczyt jest tylko jeden) i pokutuje do dzisiaj wśród krajoznawców (ale brak jej np. w PRNG). Najprawdopodobniej jednak był to niedoskonały zapis ówczesnej postaci *Maśorka*, funkcjonującej dziś jako nazwa przysiółka Wysokiej (UN 81; UNMasz 71: *Maśorka*; Mp-25; na MpZiemOśw mylnie *Misiorka*), ok. 1,5 km na pld. wsch. od szczytu), pochodzącej od znanego m.in. w sąsiednim pow. oświęcimskim nazwiska *Masiarz* < *Masiârz* (Snazw VI 226). Por. też „[...] Moczurki (zwanej przez miejscową ludność Mosiurką) [...]” (Dobroski, 1986, s. 6). Innym przykładem jest *Judka* w Przytkowicach (Mp-100WIG; Mp-100), wynikała z pomylenia inicjalnych *J-* i *L-* o nietypowych, podobnych do siebie kształtach na Mp1914 (*Mieg Lutka*, Mp-25 *Ludka*).

⁶ W obu źródłach chociażby *Stużyny* w Rzykach (dziś *Surzyny*, por. PRNG), nazwa bez wątplenia pochodząca od miejscowego nazwiska *Surzyn* (autopsja autora).

⁷ Np. Mp-25 *Rysów*, ale UN *Ryśa* (p. niżej) i szereg innych.

⁸ W praktyce okazało się, że nie ma takich nazw wśród niezbyt licznych struktur na *-owo*, gen. *-wa* (zaświadczonych jedynie z Ponikwi i Kozińca) oraz jeszcze rzadszych nazw na *-oń*, gen. *-ńa*.

podano także postacie nazw utworzone od wykazanych podstaw na drodze typowej derywacji afiksальной — (prefiksально-)sufiksальной. Umieszczono tu także pewną liczbę wyrazów zrekonstruowanych, o ile pochodzenie odantroponimiczne uznano za mało prawdopodobne lub nieprawdopodobne. Wszystkie wyrazy podane bez asterysku mają potwierdzenie w przekazach leksykalnych ze źródeł polskich.

W UN-owskich materiałach z pow. wadowickiego można stwierdzić odbicie następujących wyrazów toponimicznych⁹:

baba ‘wzniesienie?’; *bagno* i *bagienny?* (też *Bagieniec*); *bajoro*; *bania* ‘zagłębienie’; *baran?* (*Baraniska*, *Baranówka*); *barło* ‘barłóg?’ *‘błoto?’; *bekas?* (*Bekasówka*); *b(i)eskid*; *biały* i *biel* ‘grzyb niejadalny?’ (*Zbięła*; *Bielówka?*)¹⁰; *bléch*; *blonie*; *zablocie*; *bóbr* (*Bobrek*); *zbój* ‘?’ i *zbójceki*; *borowina* i *bór*; *bród* (też *Brodawka*); *browar*; *brzeg*; *brzos(t)* ‘wiąz’ (*Brzestowa?*; *Brzosy*); *brzoza* i *brzezina(k)a*; *bugaj*; *buk* (też *Bucznik*), *bukowy* (*Bukowiec*) i *buczyna*; *byczy* i *byk*; *bystry* i **bystrzec* (*Bystrz* ~ *Berszcz*); *capi*; **carchla* (*Porcachle* < **Po(d)carchle*); *cegielnia*; *chałup(k)a*; *chelm*; *chlew* (*Chlewna*); *chłopi* i *chłopski*; *chmielnik*; **chobot* ‘starorzecze?’ ‘meander?’; *chyb* ‘typ lasu’ (*Chybki*, *Podchybie*); *zacisze*; **przećierz* ‘ścieżka?’; **czartor(y)ja* ‘wawóz’ (*Czantoryja*); *czarny*; *czartak* (też *Czartakówka*)¹¹; **czerny* < *czermny* ‘czerwonawy’; *czerwony*; *część*; **czoło* ‘stromie zbocze?’; *czuba* ‘wzniesienie’; *czwarty*; *dąb*, *dąbr*, *dąbrowa* i *dębina* (też *Dąbie*, *Dębówka*); *dolanin*, *dolina*, *dól*, *podól* (także *Podolany*), *padól* i *wądole*; *droga*; *drugi*; *duch?/duk?*; *dwór* i *dworski*; *dział* (też *Dzielec*) i **wydziałowy* ‘podległy wydziałowi, wydzieleniu/podziałowi’¹²; *dziura*; *dzwonek* ‘pewne gatunki bylin?’; *fara* (*Farówka*); *folwark* i *folwarczysko*; *gać*; *gadżina* (*Gadziniec*); *gaj* i *gajka* (też *Podgaje*); *garncarz?*; *glina* i *glin(n)ik*; **głębiec* ‘głęboki potok’ i *głębozec*; *głowa* *‘wzniesienie?’ (*Głownik*); *gołąb?* (*Gołębiówka*); *ogon* ‘zagon?’ i *przeгон* (*Przygon*); **gorzeń*; *gościniec*; *gotowizna* ‘otrzymane w stanie gotowym’; *góra* (też *Podgóry*), *górnny*, **górnica*, *górzanin*; *góralski*, *pagór(ek)*, *podgórze*; *zagórze* i *zagórny* (*Zagórnik*); *grab* (*grabie?*) (też *Zagrabie*); *gradobić* ‘zasiewy zniszczone gradem’ (*Gradowic*)¹³; *granica* i *graniczny* (też *Granicznik*); *grapa* (i *drapa*); *grobla* i *grób*¹⁴; *grodzisko*,

⁹ Uporządkowanie zasadniczo alfabetyczne, ale według morfemu rdzennego.

¹⁰ Takie znaczenie znane m.in. z pobliskich Zembrzyc (SGP II 186). *Biel* w znaczeniu ‘podmokła łąka’ na tym terenie nie ma poświadczeń, rzadkie są też współrdzenne toponimy.

¹¹ Wyraz jest karpackim turcyzmem, o ostatecznym źródle irańskim. Por. Machek (1957, s. 66) s.v. *čarták*.

¹² Por. SW VII 849, s.v. *wydział I. i 2*.

¹³ Por. Bańkowski (1979, s. 494) i ESJP I 470, s.v. *gradobity*. W UNMasz odnotowano oba warianty.

¹⁴ *Groby -bów*, pola w Jastrzębiej (UN 41), zaświadczone już w MJ jako hydronim (HE XII 61), nawiązują do miejsca pochówku kilkuset konfederatów barskich poległych w bitwie stoczonyj 23 maja 1771 roku. https://pl.wikipedia.org/wiki/Bitwa_pod_Lanckorona.

*ogród, zagroda i zagrodnik; gromadzki; groń (Groniczek, Zagronik); gruda? (Grudki); huta; iłowy (Iłowiec); iz(d)ba (Izdebnik); jagniarz 'pasterz owiec'?¹⁵ (Jagniarzówka); *jagniąd 'topola czarna'¹⁶; jagoda (Jagodnica; Jagódki?); jałowiec; jama (też Jamnik); jasiień 'jesion' (też Jasionek); *jaska? 'dolina' (Jastki < *Jastki?)¹⁷; jastrzębi; jaszczór? < *jaščerъ (Jaszczurowa < Jaszczórowã); jawor (Jawornica); jaz (Jazówka); jezioro (Jeziorka, Zajezerze); jodla i jedlina (Jadelnik; Jodelnik; Jedliniec); kaczka? (Kaczyna), kaczak? 'pomieszczenie dla kaczek' (Kaczakówka) i kaczy; kadź *'zagłębienie terenu'? lub *kadny 'dymiący' (Kadnica); kamera 'własność dworu wiedeńskiego'?¹⁸; kamień, kamienny i kamieniec; kania? (Kaniów) i kani; kapral?; kapustnik; kárczé (Korcza)?; karczma (Zakarczmie); kawa? 'ptak kawka' (Kawówki); przékaza 'przeszkoda?', 'szkoda'?¹⁹; kąt (też Kącina, Kąciki); kęp(k)a; kierz (Krzyk?; Zakrzów; Międzykrze) i krzak; klasztor; kleparz; klin; *kłokocz '?' (K(ł)okocznik)²⁰; kobyła, kobyłarz '?'²¹ (Zakobyłarz)? i kobyli; kościarnia 'zakład przerabiający kości, np. na nawóz'?; *koło 'meander, starorzecze'²² i zakole; konwencki 'należący do konwentu'; kościół i kościelny (Kościelnik); koniec i konieczny 'położony przy końcu'; kopań (też Kopanka) i wykop; kopiec; kos? (Kosowa); kocioł i kotlina; kozi; kozub; okrajek *'krawędź wzniesienia? lasu?'; (*)okrawina 'skraj?'; *kraków²³ (też Krakowica); okrążek '?'; kres; krowi; krzan 'chrzan'?²⁴; krzemień (Krzemionka); krzynowisko 'obszar źródłiskowy'; krzywy; krzyżowa 'skrzyżowanie' i krzyż? (też Krzyżowiec); księży; kurka (Kurczyna)?; las (też Podlas, Zalas), leśny/leśni (Leśniówka)?, *oblas(ek)²⁵, przedlesie, zalesie, ulesie i *nalesie²⁶; *lanckorona 'wzniesienie z widocznymi skałami na szczycie'?²⁷; laskowy (XV wieku*

¹⁵ Taki wyraz (ze Śląska Cieszyńskiego) w kartotece SGP PAN.

¹⁶ Por. Babik (2019, s. 302–303).

¹⁷ Obiekt jest lokalizowany w wyraźnej podłużnej dolince (Mp-25). Jeszcze na mapie katastralnej z 1845 r. nazwę pobliskiego potoku zapisano jako <Spotjaslek> (HE XII 185; autorzy chyba niesłusznie uznali ten zapis za zniekształcony). Holly (1990, s. 76) podobną nazwę z Żywiecczyzny łączyła z podstawowym znaczeniem nietopograficznym 'złób'.

¹⁸ Por. SW II 217: „magistratura do pilnowania dochodów krajowych (w Austrii); apanaż, własność osobista cesarza austrijackiego”.

¹⁹ Por. SSStp VIII 133.

²⁰ Por. Babik (2015, s. 416–417).

²¹ Różne znaczenia w SW II 384 s.v.

²² Por. Babik (2016, s. 115).

²³ Por. Babik (2018a).

²⁴ *Krzanowiska* mogą być jednak wykojeniem zaświadczonej w innych miejscach powiatu postaci *Krzynowiskali*.

²⁵ Por. Swoboda (2011, s. 55–59). Autor artykułu dysponował jednak tylko materiałem mikrotoponimicznym z ówczesnych zasobów PRNG (ekscerpcja tomików, matryc i mpsów UN pozwala go wydatnie poszerzyć).

²⁶ Rekonstruowany z derywatu *nalesisko* (kartoteka SGP PAN).

²⁷ O tym germanizmie por. w planowanej drugiej części artykułu.

Laskowiec > *Leskowiec*) i *leszczyna*; *lgota* 'wolnizna'; *lipa* (*lipié?*) i *lipowy*; *lisi*; *luty* *'stromy'? (*Ludka*)²⁸; *lan*; *ławka* 'kładka?'; *laz* (też *Łazówka*, *Łaśnica?*); *ląka* (też *Łączany*); *łęg* (też *Podłęże*); *łękawy* (*Łękawica*, *Łękawka*); *łochące* 'jakaś roślina'; *łopata* '?'²⁹; *łub* 'kora? niecka?' (*Łubionka*); *łusy*; *magura*; *majdan*; *malinowy* (*Malinowiec*); *mały*; *przymiarek* i *wymiarek*; *miejsce* i *miasto*; *miedza* (*Miedzne*); *mielerz*; *mladahora* 'rodzaj góry?'; *młyn(ik)* i *młynówka*; *mokrawina?*; *morga*; *most* (*mościsko*); *mrażnica* 'typ zagrody dla zwierząt'; *mrowi* 'mrówczy' (*Mrowia Góra* → *Mrowica*); *zamek*; *myto*; *niedźwiedź* (też *Niedźwiadek*); **ponikiew* 'ponik'³⁰; *niwa*; *nizina*; *nowy* i *nowizna*; *snoza*; *obszar* (też *Obcar*); *wzór* < **вѣз-орѣ* 'pole uprawne'; *orzel* (*Orłówka?*); *osika* (*osieczyna*) i **osicze*; *ostrów* (i *ostrowa* 'pasieka?') (*Ostrowa*, *Ostrowiec*); *ostry* 'stromy'; *owczarnia*; *owsiany* (*Owsianka*); *zapat*; *palenica* i *spalenisko*; *pański*; *park*; **pas* 'pastwisko' (*Paska?*); *pasternik* 'pastwisko' i *pastwisko*; *patryja* 'wieża obserwacyjna (triangulacyjna?)'; *pecka* '??' (*Pęczki*, gw. *Pecki*); *pérz* (*Pyrcek*, *Pyrzówka?*); *piasek*; *piec*; *piekło* (też *Piekielec*); *pierwszy*; *plebański*; *plaski*; *plósa*; *pniak*; **pobiódr* 'dolina?', *skarpa?*; *polana*; *pole* i *pólko*; *spólny* 'wspólny'; *paproć*; *prebenda* 'probostwo'; *pręcie* 'wiklina' (*Pręciovka?*); *proboszczowy*; *przeczka* i *przecznicza* > *przyśnica* 'niwa, rola poprzeczna'; *przeorowy*; **przykr(z)ażń* 'stromizna'; *ptach* (*Ptasznica*); *opusta*, *puszta*, *puszcza* i *zapust(a)*; *rak?* (*Rakówka*); *wyrąb* i *wyrąbany*; *rdza* (*Redz*)³¹ i *rdzawy* (*Rdzawiec*, *Rdzawki*); *remiza* 'ambona myśliwska?'; *resztówka* 'część pozostała po parcelacji'; *poręba* i *zarębek*; *rędzina*; *wyrobisko*; *rogatka*; *rola* i *rólka*; *rzeka*, *porzecze* i *zárzécze* (też *Zarzyce*); *rynek*; **rys(z)y* 'rud(aw)y'; *przerwa* (też *Przerywka*) i *przerwa*; *ryty*; *zarząd*³²; *sadzisko*; *sadzawka*; *pasieka*; *sęk* (*Sękówki?*); *siedlisko*; *sikor(k)a?* (też *Sikorowa*, *Sikorzec*, *Sikorówka*); *sitowie* (*Sitowiec*) i *sitowina*; *skała*, *skåle*, *skalny* (*Skalnica*) i *skalisty*; **skorni* 'szybki' (*Skornica*)³³; *skotnia* i *skotnica*; **niesłoń* 'miejsce odsłoneczne, zacienione?'³⁴; *stony*; *solnisko* i *solca?* 'słonawa ziemia'/*solec* 'łacha

²⁸ Zachodnie zbocze tego wzniesienia, opadające ku dolinie potoku, jest bardzo strome.

²⁹ Por. Babik (2020, s. 232).

³⁰ Wyraz zafiksowany w zniekształconym derywacie *ponichwie*, używanym na Kielecczyźnie (Kopertowska, 1998, s. 49), nieodnotowanym w innych źródłach. *Ponikwę* Brücknera, powtórzoną przez Nitschego (1964, s. 160), trzeba uznać za rekonstrukcję z toponimii.

³¹ Można przyjąć zmianę paradygmatu żeńskiego **Rdza* → *(*ta*) *Redz* i późniejszą reinterpretację tej postaci jako maskulinum.

³² Nazwa zalanej dziś części Mucharza *W Zarządzie* nawiązuje do zlokalizowanego tam zarządu lasów habsburskich (Zarząd Lasów Dóbr Żywieckich). Siedzibę tej instytucji, przeniesionej do Mucharza z Makowa, oddano do użytku w 1938 roku (por. <https://sdm.upjp2.edu.pl/miejscowosci/mucharz>). Nie widziałbym tu związku z położoną ok. 2 km dalej nazwą *Rzędziówka*, trudną skądinąd do objaśnienia (lokalizacja obu obiektów na podstawie Geoportalu).

³³ Por. Babik (2015, s. 432).

³⁴ *Niesłoń -ni*, p. i ł. w Leńczach (na Mp-25 i w PRNG na płn. stoku wyraźnie zaznaczonej dolinki). W MJ zapisano tam nazwę potoku *Nieswoń* (HE XII 126; autorzy tomu nie skojarzyli nazw ze sobą).

piaszczysta?’ (*Solca*); *sołtys?* (*Sołtyse*) i *sołtystwo* ‘nieruchomości sołtysa’; *sosna* (*Sosienki, Sosnowice?, Sosnowka?*) i *sośnina* > *soślina/sosina*; **przésów?* ‘bagno?’³⁵; *stary*; *staw(ek)*, *stawczyisko* i *stawisko*; *stodoła*; **stodowie?* (*Stodówka*)³⁶; *straszny* (*Strasznik*); **strączowisko*; *strona* (też *Stronie*); *struga*; *studzianka*; *suchy* (*Suszycza*); *szachta* (*Sachetnik*); *szczalba*; *szczep* (*Szczypie*); *szkoła* (*Zaszkoła*); *szopa?/sapa?* (*Przys(ł)opie, Sopna, Sopiennik*); *szpitalny*; *sztuka* ‘rola, niwa?’; *szumny?/szumnik* ‘las?’ (*Sumniki*); *pośredni* i *średni* (też *Średnik*); *środek* i *pośród(ek)* ‘ts.’; (*nowy*) *świat*; *świerczyna* (*Świerczynie*) i **ćwierkiel* ‘(mały?) świerk?’; *świnia* (*Świnna Poręba, Świnka*); *isep*; **targanica* ‘?’³⁷; *tarn* ‘tarnina’ (*Tarnawa*); **tluczań* ‘?’; **toboła*³⁸ (*Tobołki*); *potok*; *trawa* (*Trawna Góra*); *potrójny*; *trybula* ‘czosnek niedźwiedzi’ (*Trybulec*)?; *twierdza*; *zatyłe* ‘miejsce z tyłu’; *ubocz(e)*; *ulica*; *zawada*; *wał*, *zawale* ‘lekkie pochylenie gruntu?’ i *zawał(a)*; *wapienny* (*Wapienica*); *wesoły*; *wielki*; *wieniec* ‘?’; *wieprz?*; *widły* ‘rozwidlenie’; **widów* ‘miejsce dobrze widoczne?’³⁹; **swornica* ‘potok pełniący funkcję kanału stawowego?’⁴⁰; *wierzch* i *wierzchowina*; *wieś*, *nawsie* i *nawieśny* (także *Nawieśnica, Nawieśnik*); *wiklina*; *wilk* (*Wilkówka*)? i *wilczy*; *wisielica* ‘szubienica’; **włosień* ‘potok zarośnięty glonami nitkowatymi?’⁴¹; *zawrot* ‘zakręt?’; *przewóz* ‘bród’ i *wąwóz*; *wrona* (*Wronowiec, Wronówka*)?; *wróbel?* (*Wróblówki*); *wyka* (*Wykówka*)?; *wysoki*; *zajac* (*Zającówka*)?; *zielony*; *ziemia*; *ziemniaczysko*; *zimny*; *wyźrał* ‘obiekt obserwacyjny’; *złoty*; *zwierzyniec*; *żar(ek)*.

* * *

Kilkanaście sytuacji badawczych wymaga szerszej dyskusji. I tak *Barglica*, góra i las w Izdebniku (w stronę Brodów), pojawia się po raz pierwszy w 1593 roku jako *Barlica* (SHGKr III 142, w kontekście Zebrzydowic), następnie u Miega jako <*Bargliza*>] (trzykrotnie). W akcji UN-owskiej (UNMasz 19) zapisano oba warianty (w UN 37 przyjęto wariant *Barglica*), ale Mp-25 ma tylko formę *Barlica*. Z racji chronologii obu postaci należałoby przyjmować pierwotność raczej brzmienia *Barlica* i niezupełnie konsekwentne nawiązanie do *bargiel* nie

Relacja między oboma wariantami pozostaje niejasna (może odrębny zapis *Niesłoń* notatek odczytano jako *Niesłoń* i ustandaryzowano jako *Nieswoń*?).

³⁵ W nazwie *Przysów* -szowa, gw. *Pšysuf*-sova (cz. Podolan i pole, UN 52; UNMasz 30; Mp-25; PRNG), jeśli istotnie z **Przésów*. Por. Babik (2018b, s. 320–321).

³⁶ Por. Babik (2018b, s. 319–320).

³⁷ Por. Babik (2015, s. 428–429).

³⁸ Por. Babik (2017).

³⁹ Rekonstruowane z wyrazu *widowisko* w tymże znaczeniu (Kowalska, 2011, s. 32, 36); dopuszcza się także analizę *wid-owisko*.

⁴⁰ Por. Babik (2015, s. 426–427). Prawdopodobnie średniowieczny śląski bohemizm.

⁴¹ Por. Babik (2015, s. 430–431).

później niż w drugiej połowie XVIII wieku. Najtrafniejszym etymonem wydaje się *barło* < **bbr(d)lo*, zaświadczone na Śląsku wprawdzie w znaczeniu 'niechlujne łóżko', w innych językach zachłów. wykazujące jednak bardziej pierwotną semantykę (SP I 430, s.v. *br̥lo* [sic!]). Wyraz jest podstawą lepiej zachowanego **bbr(d)logъ* 'barłóg zwierzęcy' (SP I 430–431), pierwotnie należał zatem niewątpliwie do grupy leksyki toponimicznej. Łączenie naszego **bbr(d)lo* 'barłóg' z nieodpowiadającym semantycznie i głosowo litewskim *buřlas* 'błoto' (tak m.in. SP I.c.; wyraz z pochodzenia zapewne dźwiękonaśladowczy, pierwotnie może o tzw. źródle wysiękowym) należy odrzucić⁴², ale w gwarach bojkowskich zaświadczone odpowiadające mu ściśle *bórlo* 'błoto' (Jurkowski, 1971, s. 150, z innym objaśnieniem), którego hipotetyczny odpowiednik polski (**bbr̥lo* >) **barlo* 'błoto' również można brać pod uwagę jako etymon (byłaby to wówczas pierwotna nazwa potoku?). Możliwość związku toponimu z wyrazami zestawionymi w SP I 420–421, s.v. *br̥lb* (w rzeczywistości raczej **vbr̥(t)lb*) wymagałaby bardziej szczegółowej dyskusji.

Brzosa -ów, cz. Gierałtowic (UN 73; UNMasz 14: *Bżosa* -suf; Mp-25: las; PRNG: las), w niektórych źródłach ukazują się jako *Brzozy* (por. UNMasz I.c.: kolumna 1) lub *Brzosty* (MpZiemOśw: las). W maju 2007 roku miałem okazję potwierdzić, że w terenie (Głębowice) używana jest (nadal) postać gen. *Bżosuf*. Najprawdopodobniej mamy tu ślad nazwy 'wiązu' **berstъ*, w postaci pozbawionej -t- (*bżos -u*) podawanej m.in. z nieodległej Jaszczurowej w tymże powiecie (SGP II 616). Natomiast nazwy wrzosa *břos(t) ~ bżos(t)* w kartotece SGP PAN zadokumentowano jedynie z Polski płn. (Pomorze, Wielkopolska, Mazowsze).

Chobot jest udokumentowanym od XVIII wieku (Mieg 73, 75) wschodnim przysiółkiem Ponikwi, położonym około 500 m od koryta Skawy, tworzącej tutaj duży zakręt omijający Jaroszowską Górę. Refleksy słowiańskiego terminu **xobotъ* nazywają głównie (por. ÈSSÂ VIII 47) rozmaite przedmioty o wydłużonym kształcie (ogony zwierząt; trąbę słonia; sznury; buty z cholewami; wydłużone saki rybne, też niektóre gatunki roślin). Na związek równobrzmiących nazw geograficznych z hydrografią chyba najwcześniej zwrócono uwagę w onomastyce czeskiej (MJČ II 24), w tym też areale notowano znaczenie 'wąski zalew' (Mal'ko, 1974, s. 22, ze źródeł czeskich i słowackich). W toponimii polskiej współrdenne nazwy wykazują tendencję do skupiania się we wsiach leżących bezpośrednio nad brzegami znacznie większych rzek (Wisły, Bugu, Proсны, Uszwicy, Raby, Kosówki i właśnie Skawy). Pierwotnym znaczeniem hydrograficznym było zapewne 'wydłużone starorzecze', skąd rozwinęło się wtórne 'meander, zakręt rzeki' (starorzecza powstają zwykle w wyniku odcięcia meandrów). Odnotujmy

⁴² Widziałbym tu raczej związek z rodziną słów. **berq* w pierwotnym znaczeniu 'nieść', a więc 'nanesione (przy budowie barłogu)'.

jednak, że nazwisko (Wojciech) *Chobot* (dziś nieznane w powiecie) występowało w XIX w. w Spytkowicach (Kolber, 2008b, s. 86).

Czantoryja -yi, gw. *Cantoryja -ji*, nazwa lasu w Kosowej (UN 20; UNMasz 9; na Mp-25 *Centoria*) jest przekształceniem wcześniejszej postaci *Czartor(y)ja*, zaświadczonej w początkach XVI wieku⁴³ dla wąwozu i wypływającego z niego strumienia (l. dopł. Wisły, około 3 km długości; identyfikacja/lokalizacja tych obiektów, wbrew HE XII 35, nie nasuwa wątpliwości). Jest to jeden z licznych w nazewnictwie polskim śladów dawnego terminu o znaczeniu ‘wąwóz, parów’ (etymologicznie ‘wyrte przez czarty’), zachowanego apelatywnie w gwarach ukraińskich i rosyjskich (zob. np. SP II 255, s.v. *чѣторѣја*, z dalszą literaturą). W nazewnictwie polskim występuje on w szerokim zasięgu (wszystkie główne dzielnice, choć z dysjunkcjami), tworząc ponad 20 gniazd (por. NMPol II 198; PRNG; niepublikowane dane autora). Należy podkreślić, że odwoływanie się do apelatywnych członów złożenia, wciąż powszechne w naszej toponomastyce (tak chociażby HE l.c.), należy do etymologii apelatywu, nie do etymologii pochodnych toponimów. Interesujące, że dysymilacyjna zamiana $r > n$ dokonała się tu, podobnie jak w innych gniazdach, gdzie ją zaświadczone (por. HE IX 5, s.v. *Biała Przemsza*; 15, s.v. *Centoria*), po XV wieku, już po onimizacji. Może to wskazywać, że odzwierciedlała ona szerzenie się nowej postaci wciąż istniejącego apelatywu. Zasięg tej nowej postaci z *-n-* obejmuje głównie Małopolskę, częściowo pogranicze Śląska (Cieszyńskie).

Powtarzająca się kilkakrotnie na terenie powiatu *Czerna -ej* (UN 35, 39, 45, 67, 80, 81; gw. rozmaicie) była dawniej rozumiana jako zniekształcona postać przymiotnika *czarny* — spisy nazw miejscowości nierzadko poprawiały ją na *Czarna*, zaś M. Karaś (1964, s. 66) dopatrywał się tutaj słowacyzmu — mimo nietypowego zasięgu postaci w toponimii, znacznie (aż poza Wisłę) wykraczającej ku północy poza zasięg niewątpliwych elementów słowackich. Tymczasem średniowieczna dokumentacja czterech z tych rzekomych słowacyzmów — trzech hydronimów (HE IX 21, s.v. *Czerna* (4), HE XII 35, 36, s.vv. *Czerna* (2) i (3)), a także ojkonimu w pow. chrzanowskim (NMPol II 215, s.v. *Czerna* (2)) — wskazuje na dawne brzmienie *Czyrmna* > *Czermna* i późniejsze uproszczenie grupy *rmn* > *rn* (por. też Borek, 1968, s. 40). Przymiotnik *czermny* < **чѣрмнѣ (jѣ)* ‘czerwon(aw)y’ (por. SP II 227) uchodzi(ł) za niezaświadczony apelatywnie w polszczyźnie. Jednakże niektóre zapisy ojkonimu *Czyrmna* w pow. tarnowskim <*Rufa aqua*> (1383), <*Czyrmna alias Ruffa aqua*> (1398), zob. NMPol II 214, s.v. *Czermna* (1), czyli kalkowanie nazwy z użyciem łac. *rūfus* ‘rud(aw)y’, wskazuje na znajomość

⁴³ Zapis nazwy tegoż strumienia, datowany na lata 1286–1287 <*Csarnina*> (bis), czytałbym *Czarnina* (dyplom, uchodzący za fałszykat z XV wieku, stosuje jotowanie). Przy confirmacji dokumentu w XVI wieku dawną nazwę potoku podmieniono by na nowszą *Czartor(y)ja*.

wyrazu w płd. Małopolsce w momencie sporządzania tych zapisek (lata osiemdziesiąte XIV wieku).

Czoło jest nazwą góry położonej między Rzykami i Ponikwią, około 1200 m na wschód od Gancarza (UN 32). Pojawia się po raz pierwszy na mapach dziewiętnastowiecznych (brak u Miega, sytuacji w MJ nie rozpoznałem). Pokrewne nazwy górskie występują m.in. w powiatach żywieckim (UN XVII 66, 95), limanowskim (UN VI 46), nowotarskim (UN X 52, 161, 194) i leskim (UN XLI 19, 36; por. też PRNG, wyszukiwanie po hasle *Czoło*: także pow. bielski, krośnieński i bieszczadzki). Inne nawiązania w toponimii są mniej pewne (por. UN XIX 40: *Koziczółek*; CXXV 20: *Czołownica*; LXIII 20: *Czołynki*). Kontynuanty wyjściowego **čelo*, zaświadczonego głównie w znaczeniach somatycznych, w niektórych dialektach wschodnio- i południowosłowiańskich miewają oboczne znaczenia związane z orografią (SP II 127–128). ‘Szczyt wzniesienia’ notowano w ros. gwarach jarosławskich, natomiast z ukraińskiego podawano zarówno je, jak i odrębne ‘bardzo strome zbocze góry’. Z macedońskiego por. ‘płaski teren między dwoma szczytami’, ‘przednia część wzniesienia’, ‘płaskie, nagie miejsce na wzniesieniu’ (Vidoeski, 1999, s. 171–172). Gwarowe słowackie *čolisko* ‘pole na stromym zboczu’, podawane z pow. lewockiego (SSN I 244), ze względu na *o* wywiedziemy raczej z łemkowskiego. Być może termin odbity w naszym nazewnictwie karpackim zawdzięczamy kolonizacji wołoskiej. Niektórzy etymolodzy za pierwotne znaczenie wyrazu w ogóle uważają ‘wzniesienie’ (SP l.c.), jednak przynajmniej ‘stromo zbocze; przednia część góry’ jest wyraźnie wtórne względem wyspecjalizowanego znaczenia anatomicznego.

Ćwierkle -i, gw. *Ćf'irkle -li*, olszyny, zarośla i pola w Wieprzu (UN 77; UNMasz 65: *e* dopisane odręcznie między *i* i *r*; Mp-25; PRNG: w płn.-zach. części wsi) znajdują odpowiedniki w sąsiednim pow. oświęcimskim (*Pod Ćwierklem*, cz. Osieka, Mp-100 *Pod Świrkiem*, i *Ćwierkiel -la* [sic! pro *-kla?], pastwisko w Brzeszczach, por. UN XII 40, 7), bez nawiązań w antroponimii. Jest to niewątpliwie lokalne wykolejenie postaci **świerkla*, dokonane chyba stosunkowo niedawno wewnątrz wyłaniającego się z toponimii zasięgu motywującego leksemu. Odpowiednie apelatwy ‘(karłowaty) świerk’ notowano w gwarach morawskich, w obu wariantach nagłosu wyraz uchodzi jak dotąd za nieuchwycony apelatynie w polskim. Nazwy na obszarze polskim sięgają od Śląska Opolskiego po pogranicze Łemkowszczyzny (por. SNGŚ XIV 43–47; Borek, 1975). Borek bazujący na kartotece „Słownika polskich wyrazów toponimicznych”, nie skojarzył z nimi postaci na *Ćwierkl-*. Nazwy z Oświęcimskiego sugerują też maskulinizację apelatwy ([**ćwierkla*] > **ćwierkiel* (f.) > **ćwierkiel* (m.)).

Gorzeń objaśniano dotąd w związku z czasownikiem *gorzeć* (Lubaś, 1968, s. 51) lub jako nazwę dzierżawczą od antroponimu *Gorzen* (NMPol III 252, jako opcja). Tę drugą możliwość musimy odrzucić z racji nieruchomości *-e-*

(por. zapewne dopełniaczowy najstarszy zapis <(de) Gorzena> z 1390 r.), a i sama hipoteza genezy odosobowej staje się wątpliwa wobec dość licznego powtarzania się nazwy w toponimii polskiej, także w nazwach terenowych. Należy raczej rekonstruować derywat imienny **gorĕn-jb* ‘miejsce wypalone’, oparty może na participium (o wartości czynnej, ‘wygorzały’) **gorĕnъ*.

Powtarzający się wielokrotnie — zwłaszcza w tym powiecie — toponim *Górnica* (UN 5, 17, 24, 30, 37, 47, 77; też PRNG po haśle) nakazuje rekonstrukcję równobrzmiącego apelatywu o znaczeniu ‘wyżej położona część’ (wsi, terenu; uniwersalizacja grupy atryb. z *górný* ‘wyżej położony’), wspieranym przez porównanie realiów towarzyszących nazwom o znanej lokalizacji.

Ochoc -y, nazwa odnotowana przez eksploratora na pograniczu Frydrychowic i Przybradza⁴⁴ (UN 26: cz. F. oraz pola i pastwisko; 27: cz. P. oraz pola i las; UNMasz 12, 13; PRNG), przysparza pewnych problemów. W MJ zanotowano z Przybradza nazwę niwy *Łochaczna* i potoku *Łochaczka*, które autorzy HE XII (s. 110) zestawili z ap. *łochacze* pl. ‘borówka bagienna, *Vaccinium uliginosum* L.’. Wyraz ten F. Sławski (SEJP V 132) uznał za rutenizm, choć pogląd taki jawnie koliduje z przyjętą przezeń etymologią, nawiązującą do rodziny słowiańskiego **wolsъ* ‘włos’. Poza SW *łochacze* są poświadczone w kilku opracowaniach botanicznych z XIX wieku, m.in. u A. Wagi (por. Majewski, 1891, s. 204), brak natomiast autentycznych przekazów gwarowych. Najprawdopodobniej jednak wyraz powstał w języku polskim (*włochaty* → *włochãc(e)*, w nawiązaniu do owłosionych gałązek rośliny, z późniejszą utratą *w-*), skąd przejęto go do gwar ukraińskich i białoruskich (uderza brak poświadczeń gwarowych z terenu Rosji, zob. SRNG XVII). Przyjmując związek toponimu z tym wyrazem, musielibyśmy raczej założyć zmianę znaczeniową, gdyż wspomniany gatunek, wymagający specyficznych siedlisk borowo-torfowiskowych, na tym terenie nie został

⁴⁴ We wcześniejszej pracy (Babik, 2015, s. 421) oparłem się na lokalizacji Ochaczy zawartej na nowszych mapach turystycznych i w PRNG (płn. peryferia Przybradza, na płn. od drogi Piotrowice — Graboszyce, czyli dzisiejszej ul. Akacyjowej), uznając rozbieżność z lokalizacją UNMasz za niemożliwą do spójnego wyjaśnienia i skłaniając się do przyjęcia pomyłki eksploratora. Tymczasem również na Mp-25 oznaczona jest ona w innym miejscu — ok. 3 km dalej na południe, w granicach Frydrychowic, przy wzniesieniu 297 m n.p.m. opływanym przez potok (l. dopł. Skawy w Graboszczach) — zatem na pograniczu Przybradza, gdzie PRNG lokalizuje przysiółek Michałowszczyzna. Według telefonicznej informacji sołtysa Przybradza, p. Tadeusza Sordyla (rozmowa 25 marca 2021 roku), nazwy *Ochacz* ~ *Ochoc* (loc. *na -y* padł spontanicznie) używano w odniesieniu do skarp („zerwańców”) we wsch. części Przybradza (okolice przysiółka Kanada, ulic Koziniec i Konwaliowej) i zlokalizowanych tam zabudowań (a więc nieco na płn. od lokalizacji Mp-25). Być może w poczuciu niektórych mieszkańców doszło do zawężenia niedawnego jeszcze zakresu nazwy do jego płn. części. Na podstawie danych, którymi rozporządzam obecnie, lokalizację PRNG uznaję za pomyłkę kartografów — wyrzucając sobie, że przechodząc przez to miejsce latem 2017 roku, nie przeprowadziłem odpowiednich wywiadów (zapewne i wspomniana w MJ *Łochaczka* nie należała do zlewni Wieprzówki, zaś niwa *Łochaczna* obejmowała wschodnią część wsi).

potwierdzony (por. Zając, Zając, 2001, s. 568), a większych zbiorowisk na tych przeważnie gliniasto-lessowych glebach nie mógł tworzyć i w niezbyt odległej przeszłości. Mało zrozumiały — i mogący, przynajmniej, sugerować inne pochodzenie nazwy — jest też żeński paradygmat fleksyjny. Wydaje się jednak, że refleks pochylenia samogłoski sufiksu trudno pogodzić z pierwotnością fleksji na *-*ř*. Być może kilka wieków temu nazwa brzmiała **Lochác(z)e -y* (pl.) i została przeprowadzona w syngulatywum skutkiem reinterpretacji formy dopełniacza.

Okrajki (cz. Leńcz, UN 52; PRNG; na Mp-25 w dwóch miejscach) powtarzają się kilkakrotnie w toponimii Małopolski (*Okrajek* w Zagórniku UN 11; UNMasz 73; w PRNG z pow. Bochnia, Radomsko, Jasło, Tomaszów Maz., Brzesko, Myślenice). Mimo poświadczenia nazwiska *Okrajek* w sąsiednich powiatach (Snazw VII 43: *Okrajek* ogółem 220, Kr 77) skłonni bylibyśmy widzieć tu ślad apelatywu topograficznego. W kartotece SGP zebrano przekazy w trzech zasadniczych znaczeniach: 'deska zrobiona z zewnętrznej części pnia (z jedną stroną zaokrągloną)', 'piętka chleba' i 'zęby mleczone konia'. Z jednej tylko miejscowości (Stary Sącz) podano ściśle topograficzną semantykę 'nieroztopiony do końca lód przy brzegu zbiornika wodnego', które mogło rozwinąć się ze starszego 'brzeg, skraj lądu'. Ponieważ w niektórych wypadkach nazw o znanej lokalizacji znaczenie hydrograficzne motywującego apelatywu wydaje się nieprawdopodobne, za najwiarygodniejsze uważałbym znaczenie 'skraj (lasu?), urwisko, brzeg' < *'odkrojenie'. Na Mp-25 *Okrajki* oznaczono w bardzo stromych miejscach.

Etymologicznie spokrewniona (*)*okrawina* wydaje się odbita w dwu toponimach powiatu (*Okrawina -ny*, cz. Zawadki i pola oraz pola i wzgórze w Zagórze UN 33, 34, 49; PRNG; brak obu na Mp-25). SW III 747 przytacza 'lichy, nędzny okrawek' na podstawie cytatu „na tej okrawinie Korony polskiej”, może w znaczeniu 'resztki, pozostałości' (w odniesieniu do terytorium pozostałego po podziale). Ograniczenie poświadczeń toponimicznych w skali ogólnopolskiej do kilku wsi powiatu może przemawiać za niezależnością semantyczną względem powyższego (szczególnie predestynującą lokalny leksem do tworzenia nazw terenowych), a więc może również lokalnym znaczeniem 'urwisko, stromizna'. Zaświadczona w Ponikwi *Mokrawina -ny* (UN 33; UNMasz 42: las i krzaki) z racji geografii również mogłaby być przekształceniem wcześniejszej **Okrawiny*, choć odpowiedni termin pochodny od przymiotnika *mokry* także zaświadczone apelatywne (Kowalska, 2011, s. 104, 128).

Pobiedr -ra, nazwę dawnej wsi, dziś przysiółka Paszkówki (pierw. *Pobiedrze*, *Pobiodro*, *Pobiódr*, zob. NMPol IX 6), od dawna łączono z apelatywem *biodro* (Lubaś, 1968, s. 112–113; NMPol l.c.). Wystąpienie drugiej podobnej nazwy w oddalonym o około 13 km w linii prostej miejscu w Barwałdzie Dln. (*Pobiedro* PRNG: skarpa; wskazywane jest miejsce nad małym lewym dopływem Kleczanki) nie pozostawia wątpliwości, że był to „w całości” (endemiczny?) apelatyw

topograficzny, zapewne związany z apelatywem **bedro*, może w jego znaczeniach topograficznych (o nich por. Nepokupnyj, 1976, s. 101–104). Miejscowość położona jest przy tzw. siodle, między dwoma wzgórzami⁴⁵, chodziłoby zatem o apelatywne określenie zagłębienia, doliny lub jej krawędzi. Postać rekonstruowanego wyrazu należałoby odtwarzać jako **po-bedr-* (temat na **-o-*), starszy wariant nazwy *Pobiedrze* jest może obocznym derywatem onimicznym na **-bje*.

Porcachle -la (pod Jaroszowską Górą od strony Łękawicy; UN 69: cz. wsi i pola; UNMasz 32; Mp-25; PRNG) można traktować jako wykolejenie wcześniejszych brzmień **Podcarchle* (? > **Porcarchle*) lub **Pocarchle* (metateza płynnej) i łączyć z zaświadczonym w toponimii dorzecza Skawy wariantem **c(z)archla* < **čbxla* 'czerchla' (*Carchla -li*, cz. Grzechyni w pow. suskim i potok *Carchlanka* tamże, UN XIV 17; przełęcz *Carchla* k. Tarnawy w PRNG). Geneza nieoczekiwanego *-a-* zamiast **é* pozostaje dla mnie niejasna (może „systemowa” transpozycja przy przejmowaniu wyrazu słowackiego?).

Na tejsze Jaroszowskiej Górze źródła od lat sześćdziesiątych XX wieku notują nazwę lasu *Przycierz* (UN 31; Mp-25; PRNG). W przypadku UN podstawą tej standaryzacji był eksploratorski zapis *Pšyćiš -ćéža* (UNMasz 21), uderzający oznaczeniem nieznanego w zasadzie gwarom powiatu autonomicznego *é* pochyłonego⁴⁶ — zwłaszcza że samogłoska taka miałaby tu alternować z *i* mianownika, które trudno wyprowadzać z prapostaci innej niż właśnie śrópol. *é*⁴⁷. Wypada sądzić, że opozycja *i* : *é* odzwierciedla dawną alternację *é* : *e* (a uchwycone przez eksploratora fonetyczne zwężenie wynikało z wpływu sąsiadującej głoski miękkiej) lub raczej jednolite w całym paradygmacie *é*. *Przycierz* znajduje nawiązania w innych częściach Polski południowej i środkowej⁴⁸. Można podejrzewać, że

⁴⁵ Por. https://www.paszkowka.pl/historia_obiektu.

⁴⁶ Równie osobliwy jest zapis *Zodžéle*, ale gen. *Zodžila* (UNMasz 61: Tłuczań). W mpsie znak *é* pojawia się najczęściej przed nosową, jotą oraz końcowym *j* (odpowiednie zapisy wynikały zapewne z nieumiejętności informatorów wymówienia w tych pozycjach „czystego” *e*), kilkakrotnie jako wokalizacja dawnego sonantu (*Šfěrc-*, *Tfěrdza*, *Věrch*, *Věsch-*). Ani razu *é* nie pojawiło się pomiędzy twardymi, np. w częstych zapisach refleksów śrópol. *rzéka*.

⁴⁷ Według syntez K. Dejny (np. 1981: mapa 54) obszar powiatu w całości zawiera się w strefie zmiany *é* > *y*. Mój dziadek Jan Buda (1907–1988), sułkowski autochton z Budówki, jeszcze ćwierć wieku po akcji UN-owskiej realizował samogłoskę, którą percypowałem jako *y* (np. w *šyc* 'kosić (trawę)' < śrópol. *siéc*), w żadnym razie *i*. Stan w mpsie jest zupełnie inny — dominuje *i*, zaś *y* jest w tej pozycji sporadyczne (por. *Zbyla* ~ *Zbila* z Zagórza, UNMasz 51; UN 67 *Zbiela*). Sytuacja ta jest dla mnie trudna do wytłumaczenia.

⁴⁸ *Przycież -ža*, pola w Libiszowie i Libiszowie-Kolonii w pow. Opoczno (UN XXVIII 16, 17; PRNG: *Przycierz*); *Przycierz -rza*, gw. *Pszycis -iža*, dom w Kuźnicy w pow. Pajęczno (UNMasz XLV 7); *Przysierz -[rz]a*, gw. *Pšyćiš -[iž]a* (UNMasz XXXIX 6: standaryzacja *Przycierz*), łąki w Helenowie w pow. Bełchatów (UN XXXIXa 5); *Przycierz -rza*, część Kunowej (oraz pola, kotlina i łąki) w pow. Jasło (UN LVIII 88; PRNG). Udokumentowana w częściowo zbieżnym areale postać z nosowością (*Przyciąż*, pięć osobnych gniazd) może być jednak innego pochodzenia (Bańkowski,

pochodzą one z praformy **Przeciérz -érza* < **Pertiřb* (**Pri-?*); za taką rekonstrukcją przemawia dość konsekwentna obecność *ž* < **ř* w formach gwar mazurzących przy jednoczesnym występowaniu refleksów *é* również w przypadkach zależnych. Rekonstrukt można z kolei wywodzić z dawnego iteratywnego **per-tir(j) ati*⁴⁹ ‘przecierać (drogę)’ (por. nasze *przeciérać* (także szlak, drogę), formalnie < **per-tirati*), ostrożnie przypisałibyśmy mu zatem znaczenie ‘ścieżka wydeptana?, przecinka przez las?’⁵⁰.

Nazwy gór *Przykraźń -ni* na pograniczu Zagórnik i Inwałdu (UN 11: z Zagórnik; UNMasz 73: *Pšykras -źni*, kwadrat T9; Mp-25 i inne) oraz *Przykraźnia -ni* w Ponikwi (UN 34; UNMasz 42: *Pšykraźna*, kwadraty R10 i R11, a więc na wschód od Gancarza)⁵¹ są śladami nieuchwyconego leksykalnie apelatywu o znaczeniu ‘stromość, stromizna, strome zbocze’. Tego typu abstrakta odprzymiotnikowe niekiedy ulegają konkretyzacji w apelatywy topograficzne (np. *mokraźń, golaźń*). Należałoby może zakładać pierwotne **przykraźń* (oronom *Przykraźnia* ← **Przykraźń* w Milówce w pow. żywieckim, UN XVII 53, Holly, 1990, s. 85; *Pšykšaźna*, to forma moim zdaniem *difficilior*) i późniejszą restytucję niezmienionej postaci morfemu rdzennego wg motywującego *przykry* ‘stromy’ lub dysymilację.

W Głębowicach eksplorator zapisał postaci *Rysa*, gen. *Rysy* i *Rysěj*, loc. (*V*) *Rysy* i (*V*) *Rysěj*, a więc strukturę typowo przymiotnikową. W UNMasz 16 zaproponowano zatem standaryzację *Rysa -ej*, jednak w tomiku umieszczono ostatecznie *Rysa -y* (UN 76: pola, łąki i staw; na Mp-100 *Rysa* jako przysiółek). W HE XII⁵² 295 przytoczono ten ostatni przekaz, zestawiony z formami *Rysa* z MJ i *Rysów* z Mp-25 (jako nazwy stawu) i wywiedziony z pol. *rysa*. Z niejasnych powodów w haśle nie podano formy gwarowej. Wszystko jednak wskazuje, że chodzi o pierwotny przymiotnik **Rys(z)ǎ -ěj* (zamiana [**-ǎ* >] **-o* → *-a* daje się łatwo wyjaśnić presją systemu polszczyzny ogólnej), jego żeńska postać w nazwie stawu sugeruje natomiast jej ponowienie z innego obiektu (przymiotnikowe nazwy stawów są na tym terenie najczęściej męskie). Jako że staw został

1984, s. 140, przypis 138; Babik, 2018c, s. 103–104, gdzie stanowisko Bańkowskiego przedstawiono w sposób nieco mylący; SStp VII 96, s.v. *przeciąż*).

⁴⁹ Słoweńskie gwarowe *pretiriti* ‘utorować (drogę, np. przez śniegi)’ (SNS II 283) powstało (zapewne dopiero na gruncie słoweńskim) jako perfektywum denominalnego *tiriti* (← *tir* < **tirb* ‘ślad; wydeptana ścieżka’).

⁵⁰ Prefiks **pri-* zawiera współrdzenny **pitorb*, zachowany w ros. gw. *pritór* m. ‘urwisko, zaraz pod którym płynie rzeka’, ‘wąska ścieżka między rzeką lub przepaścią a skałą’ (SRNG XXXII 22: Syberia), także ‘grząskie, błotniste miejsce’ (Nowogrodzkie, ib.). Śladem tego apelatywu jest też zapewne *Przytór*, niem. *Pritter*, 1313 <*Prittü*>, nazwa dzielnicy Świnoujścia charakterystycznie położonej nad odnogą Świny (NMPol IX 368, z dalszą literaturą, ale bez wyrazu ros.).

⁵¹ Taka lokalizacja każe je uznać za dwa osobne gniazda.

⁵² Notabene hasło to powinno być znaleźć się w HE IX (zlewnia Soły).

założony na prawym cieką źródłowym Potoku Osieckiego (spływającego na pñ. zach. w kierunku Soły), nie można wykluczyć dawnego odnośnienia nazwy do niego, a nawet całego cieką (aż do ujścia). Mielibyśmy tu zatem archaizm — przymiotnik **rysъ(jb)* ‘rud(aw)y’⁵³ (< **rūd-s-*), postulowany przez etymologów jako podstawa przymiotników **rysavъ(jb)* i **ryšavъ(jb)* ‘rudawy’, wtórnie ‘pstrokaty’, tudzież denominalnego inchoatywum **rysěti-ějo* ‘rudzieć’ (Machek, 1957, s. 431, s.v. *rysavy*; Králik, 2015, s. 517, s.v. *rysavy*), nigdzie natomiast chyba nieuchwycony apelatycznie. Występujące tu niewątpliwie już w drugiej połowie XVIII wieku mazurzenie nie pozwala przy tym wykluczyć wtórnego wariantu **ryszy* < **rysъ(jb)*, sugerowanego przez wyrazy z niemazurzącej części Śląska — *rysyz* ‘rudzielec’ (Olesch, 1937, s. 72, 103, Strzeleckie) oraz *rysyzák* ‘ts.’ (ib.; kartoteka SGP PAN: Sulków, Baborów — gwary laskie; Rogów k. Rybnika)⁵⁴, ponieważ także samo **ryšavъ*.

Solcę, nazwę p. dopł. Cedronu w Zarzycach, lasu nad nim i przysiółka tejże wsi, dokumentowano od 1593 roku (SHGKr III 142, s.v. Lanckorona; Mieg 16, 18 <*Soltza*>, <*Solza*>; MJ <*Szulca*> [sic!] i liczne późniejsze przekazy). W HE XII 183 założono związek z pol. *solec* -*lca* ‘przyczółek piaszczysty’ (SW VI 505, obok *zulec*, s.v. *sudziec*; niedawne przekształcenie innego wyrazu?), przyjmując wtórną feminizację, znajdującą paralele w lepiej udokumentowanych żeńskich *Solcach* Polski południowej i środkowej — wszystkie one pokazują wahanie brzmień mianownika *Solec* : *Solca* w najstarszej (XIV–XV wieku) fazie dokumentacji (NMPol XV 59–60). Być może powodem tych wahań był wspólny dla obu postaci miejscownik **Solcy*, wynikły z możliwego dłuższego niż gdzie indziej utrzymania się dawnego -y < **-i* miejscownika właśnie w derywatach na -ec, a dodatkowo z wpływu może przeżywającego się wówczas w Małopolsce archaicznego, typowego dla osnów na **-i-* deminutywum **solca* (por. ros. gw. *solcý* pl. ‘sól’ w Tulskiem w połowie XIX wieku, SRNG XXXIX 310). Niemniej, niektóre noszące tę nazwę obiekty wiążą się z występowaniem zasolenia gleby (*Solca* Wlk. i Mł. pod Zgierzem). W macedońskim znaleziono apelatyw *solca* ‘słona ziemia’ (por. Vidoeski, 1999, s. 147: *Argulica*, tamże pokrewne toponimy), jak gdyby z tymże „recesywnym” sufiksem **-bca*, nie ma jednak pewności, czy forma nie powstała z **sol(n)ica* (znanego w tymże znaczeniu) wskutek zaniku *i*.

⁵³ Także konsekwentne zastąpienie dawnego **l-* przez *r-* w prasłow. nazwie ‘rysia’ prościej niż „tabu myśliwych” wytłumaczyć można podciągnięciem pod taki przymiotnik (por. rudawą barwę rysiej sierści). A. Bańkowski (ESMP 212, s.v. *rysawy*) mało przekonująco przyjmował odwrotny kierunek zależności (*rys(z)awy* utworzono by od *rys*).

⁵⁴ Spotykany w polskim internecie *ryszy* (dop. *ryszezo*), najczęściej zresztą jako pejoratywny epitet określający Donalda Tuska, nie figuruje w kartotece SGP PAN, stanowiąc zapewne zupełnie świeże, ekspresywne zniekształcenie lepiej zaświadczonego zapożyczenia *ryży* (może pod wpływem znanego na południu Małopolski bliskoznacznego *rysawy*).

Nie udało mi się także potwierdzić obecności słonych źródeł, pokładów soli czy stanowisk halofitów w Zarzyczach.

W Jaroszowicach zanotowano hydronim *Sopna -nej* (zapewne mały l. dopł. Kleczanki, płynący przez kleczański Kleparz) oraz pochodny od niego toponim *Sopiennik* (UN 31: las; UNMasz 21), który w HE XII 184 wywiedziono z gw. *sap(a)* 'rozmiękła ziemia'. Apelatyw nie pozostawił śladów w nazewnictwie powiatu, choć wydaje się odbity w sąsiednich (krakowskim i suskim). Niemniej wykazuje on refleksy *a* jasnego, a zastąpienie *a* przez *â* w nowym derywacie na *-nâ* (nazwy brak w MJ) wydaje się mało prawdopodobne. Trafniejszym etymonem byłaby zaświadczone apelatywnie już od średniowiecza, zmazurzona tu *szopa* (może przez pośrednictwo jakiejś nieprzeczuwalnej nazwy terenowej?). Z kolei z Zagórza UN 49 podaje *Przysłopie -pia* (las i pole), oparte jednak na brzmieniu gwarowym *Pšysope -pa*, niezawierającym śladu dawnego **l* (UNMasz 33). Tutaj **Przysâpie* byłoby bardziej prawdopodobne.

Wypada jednak wziąć pod uwagę osobliwą geografę tych nazw, rozlokowanych po przeciwległych stronach dominującego okolicę wzniesienia (innych nazw z rdzennym (-)*sop-* w powiecie brak). Być może w przeszłości owo *sop-* wchodziło w skład jego nazwy (**Sop(a)*? **Sopie*?). Możliwość potwierdzenia takiej nazwy w starszych źródłach jest mało realna, warto jednak zwrócić uwagę na obecność w słoweńskim potencjalnie toponimicznego znaczenia 'opary, para' (obok 'oddech') apelatywu *sôp -pa* (SNS II 535), związanego z rodziną słowiańskiego **sosti sopô* 'oddychać, wydychać parę' (a także z naszym *sapać* i zapewne również ze wspomnianym *sap(a)*). Wykształcone wtórnie znaczenie 'mgły' (por. niem. *Dunst* 'opary, para; mgły') nie byłoby nieodpowiednie do nazwania wzniesienia. Dawność wyrazu słu. nie jest wszakże pewna.

Nazwę wsi *Thuczań W.* Lubaś (1968, s. 153) uznał za pierwotne maskulinum (opierając się zapewne na uzusie utrwalonym w „Słowniku geograficznym”, gdzie *Thuczań Górny i Dolny*), wywodząc ją od antroponimu **Thuczan* (niepoświadczonego, choć prawdopodobnego), ale biorąc pod uwagę także możliwość związku z pol. *tłoka ~ tłuka* 'pomoc sąsiedzka w polu'⁵⁵. Obecne w zebranej dokumentacji toponimu zapisy z końcowymi <-i>, <-y> (z lat 1419, 1449, 1470–80, 1522, 1529) prostoprocentowo potraktował jako oboczne formy pluralne, a więc twar-dotematowe, por. jego standaryzowane warianty *Thuczany, Thuczeny!*). Przeoczył przy tym, że postaci zakończone literami samogłoskowymi w starszej fazie dokumentacji występują tylko po przyimkach, mogą zatem odzwierciedlać polskie i czeskie formy przypadkowe na *-i*, użyte po łacińskim *de* (a więc

⁵⁵ Wyraz ten kontynuuje, jak wiadomo, dawne **tolka*, zatem postać stpol. musiała brzmieć *tloka ~ tlôka*. Koliduje to z przekazami nazwy, gdzie — poza jednym bodaj wyjątkiem — w pierwszej sylabie występuje <u>.

dopełniacz), łacińskim *in* i czeskim *v* (a więc miejscownik)⁵⁶. Byłyby to jednak formy odmiany żeńskiej na spółgłoskę (dawne osnowy na **-ř-*)⁵⁷, co dziwnym trafem zgadza się z uzusem lokalnym utrwalonym we współczesnej postaci nazwy, potwierdzonym także podczas eksploracji UN-owskiej (UN XVI 23: *Thuczań -ni*; UNMasz XVI 61: *Tucoj*, gen. *Tucaňe ~ Tucaňi*). Nie powinno ulegać wątpliwości, że przynależność nazwy do tego typu jest pierwotna, zaś efemeryczna maskulinizacja nastąpiła w kręgach nie najlepiej obeznanymi z rzeczywistym funkcjonowaniem toponimu. Uniemożliwia to oczywiście interpretację dzierżawczą (ten wzór fleksyjny i sufiks **-j-* wykluczają się wzajemnie).

Szczęśliwie w obrębie wsi zachowały się współrdenne, zapewne pierwotne w gnieździe nazwy terenowe. Na Mp1914 r. las w zachodniej części Tłuczani (dzisiejszy Burzynek vel Las Burzyńskiego)⁵⁸ lub porastane przezeń wzniesienie opisano jako *<Thuczan>*, zaś podczas eksploracji UN-owskiej zapisano nazwę pól i łąk *Thuczanki -nek* (UN l.c.; UNMasz 61: *Tucoňki -nek*). Mamy zatem wszelkie podstawy, by sądzić, że ojkonim — jak inne nazwy topograficzne — powstał w wyniku transnimityzacji starszej nazwy terenowej. Objasnienie postaci **Tbľčamb -i* (f.) napotyka na trudności, nie udaje się bowiem zidentyfikować odpowiedniego apelatywu. Przeglądając zbiory słownikowe przynoszące dużą liczbę zróżnicowanych formalnie derywatów imiennych tej rodziny wyrazowej (por. SRNG XLIV 185–194, 217–219), zauważamy jednak obecność znaczeń, jakie potencjalnie mogłyby stać się punktem wyjścia znaczeń ściśle topograficznych. Z jednej strony, mamy bowiem ‘coś rozgniecionego na miazgę (ziemniaki dla świń itp.)’⁵⁹, z drugiej — nazwy przyrządów służących do tłuczenia (stępa, tłuczek w niej; koryto)⁶⁰. Wspomnianą praformę możemy objaśnić chociażby jako

⁵⁶ Nieuwzględniony w książce W. Lubasia zapis *<w Thluczanimy>* z tekstu czeskiego z 1522 r. (z oświęcimskich ksiąg ławniczych; kartoteka NMPol) przekazuje wprost formę miejscownika *Thuczani* (*lapsus calami* polegał tu najwidoczniej na powtórzeniu przez pisarza ostatniej sylaby). W czeskim forma taka nie identyfikuje jednak rodzaju gramatycznego ani wzoru odmiany.

⁵⁷ Nie można wykluczyć, że niektóre z tych przekazów to rzeczywiście pluralia. Jednak i w takim wypadku należałoby rozpoznawać w nich *-i* i traktować je jako przynależne do tego wzoru odmiany; niektóre z należących do niego wyrazów (*wsi, włości, kości, postaci* itd.) zachowały tę pierwotną końcówkę do dziś.

⁵⁸ Obie nazwy na mapach turystycznych (MpZiemOśw), *Burzynek* w UN 23; na Mp-25 *Las Burzyński* (sic, nom. nieprawidłowo „dotworzony” do gen. *Lasu Burzyńskiego*). Jest to formacja pamiątkowa (pseudoeponimiczna), utworzona w latach dwudziestych XX w. przez nabywcę tego lasu, oficera Stanisława Bohdana Burzyńskiego (1888–1953), por. <http://www.tluczani.com/burzyn.html>. *Burzynka* nie uwzględniłem oczywiście w dalszych analizach materiału nazewnictwa powiatu.

⁵⁹ Zob. hasła *tolkán, tolkanica, tolkanixa, tolkótki, tolkúta, tolč, tolča, tolčéj, tolčúška*. Por. też pol. *tłuczeń -cznia* ‘kruszywo mineralne’, uformowane jednak za pomocą innego formantu.

⁶⁰ Por. hasła *tolk, tolkáč, tolki, tolkún, tolkúčka, tolkúška, tolkúšnica, tolčátka, tolčaja, tolčéjka, tolčéj, tolčénka, tolčók, tolčúška, tolč’é*. Do znaczenia ‘tłuczek’ nawiązuje też spotykane wśród tych wyrazów botaniczne ‘skrzyp, *Equisetum*’.

substancywizację imiesłowu **tblčanъ*, od czasownika **tblčati -ajō*, za pomocą konwersyjnego sufiksu *-b). Zważywszy na mocno zróżnicowaną rzeźbę terenu wsi, ta ostatnia możliwość wydaje się najbardziej obiecująca. Ostateczną instancję stanowiłoby odszukanie w przyszłości odpowiedniego apelatywu, chociażby w znaczeniu nietopograficznym, bliskim etymologicznemu (na topograficzne raczej jednak nie liczymy). Obecnie najbliższej stoi ros. gw. *tolčanka* (SRNG XXXVI 217, z różnych miejsc na Syberii), która jednak wykazuje oba znaczenia (i 'stępa', i 'potłuczone ziemniaki; odpadki jedzenia pogniecione dla świń'), a swoją postacią nie gwarantuje wyjściowego **tolčañ -ni*, dopuszczając także derywację za pomocą formantu *-anka*.

Nazwę Zbój (i jej derywaty w toponimii) łączono dotąd powszechnie z apelatywem 'zbójca'. W pow. wadowickim nazwę tę noszą część Wyżrału i pola (UN 23, 24), por. także przysiółek *Na Zboju* w Łękawicy (PRNG, brak w UN). W skali ogólnopolskiej znaczna produktywność i korelacja z archaicznym formantem *-bn- (kilkakrotnie *Zbójno*, por. Borek, 1968, s. 270) nie pozwalają wykluczyć odbicia w nich homonimów o znaczeniach topograficznych. W języku ukraińskim zanotowano apelatyw *zboj -u* 'miejsce w rzece lub jeziorze, gdzie woda kłębi się, faluje' (Jurkowski, 1971, s. 90: nad Dniestrem), znaczenie odpowiednie dla nazwy jeziornej, zaś w gwarach ros. *sboj* to 'skraj pola' (zach. Briańszczyzna), 'kiepska łąka' (siewierodźwińskie), 'cofka wody morskiej w delcie Dunaju' (SRNG XXXVI 178, znaczenia 1., 8., 9.) Jako osobne hasło wyodrębniono (ib. 179) *sboj* 'miejsce uboju bydła'.

* * *

Ogólne wrażenia z analizy formacji odapelatywnych są ambiwalentne. Produktywność poszczególnych typów nazwotwórczych sugerowałaby względnie młody wiek starszych warstw tego nazewnictwa — brak tu struktur na *-*bsk-* i *-*bn-* o fleksji rzeczownikowej (może *Chocznia*, jeśli < *-*na*, podstawy jednak przekonująco nie objaśniono), brak też niewątpliwych formacji na *-ynia*, zaś formacje na *-nica* (*Ptasznica*, *Leśnica*, *Łaśnica*?) i *-ica* (*Bar(g)lica*, *Suszyca*) nieponawiające „w całości” apelatywów są nieliczne. Wrażenie to osłabia nieco obecność dwu toponimów na *-awa* (*Brodaw(k)a*, *Tarnawa*). Trochę więcej jest formacji na *-nik*, zajmujących nieco późniejszą pozycję w łańcuchu chronologii względnej.

Obraz ten kontrastuje ze względnie dużą liczbą niewątpliwych i prawdopodobnych archaizmów w zakresie leksyki toponimicznej. Mamy tutaj zarówno rekonstrukty niezaświadczone apelatywnie w odpowiednich znaczeniach w żadnym chyba języku słowiańskim (**głębiec*, **gorzeń*, **kolo*?, **okrawina*?, **jasła* 'dolina', **kraków*?, **niestoń*, **pobiodr(o)*, **przéciérz*, **przykr(z)ażń*, **rys(z)y*?;

stod-?*, **tluczań*), jak i zrównania z konkretnymi wyrazami, najczęściej czeskimi (swornica*, **ćwierkiel*) czy wschodniosłowiańskimi (**czartor(y)ja*, **oblas*, **przésów?*, **toboła*, **zbój?*), niekiedy znanymi w kilku grupach (**chobot*, **czoło*, **jagniąd*). Część tych wyrazów, mimo braku poświadczeń apelatywnych, wykazuje znaczną produktywność i spore zasięgi w toponimii polskiej (**chobot*, **koło*, **świerkla*, **toboła* itd.), inne są rzadsze i niekiedy występują tylko tutaj.

* * *

W drugiej części przedstawione zostaną: analiza materiału podejrzewanego o związek z antroponimią, przegląd nazw relacyjnych i niejasnych oraz wnioski końcowe.

LITERATURA

- Babik, Z. (2015). Nazwy rzeczne zlewni Wieprzówki — komentarze do haseł zamieszczonych w „Hydronymia Europaea” 12 [River names of the Wieprzówka drainage basin. Comments on entries published in “Hydronymia Europaea” 12]. *Onomastica*, 59, 401–442.
- Babik, Z. (2016). Profesor Franciszek Sławski w moich oczach [Professor Franciszek Sławski in my eyes]. *Język Polski*, 96(1), 112–121.
- Babik, Z. (2017). *Toboła* — szczęśliwie rozwiązany (?) problem (nie tylko) polskiej toponomastyki [*Toboła*: A happy solution (not only) for Polish toponymy?]. *Jezikoslovni zapiski*, 23(2), 53–66.
- Babik, Z. (2018a). *Kraków* jako pra- i staropolska nazwa topograficzna — przegląd polskiego materiału nazewniczego i północnosłowiańskich nawiązań apelatywnych [Kraków as a Proto- and Old Polish topographical place name. A survey of the Polish toponomastic and the North Slavic lexical material. W: U. Bijak, H. Górný i M. Magda-Czekaj (red.), *Onomastyka — neohumanistyka — nauki społeczne* [Onomastics — Neohumanities — Social Sciences] (s. 37–56). Kraków: Instytut Języka Polskiego PAN.
- Babik, Z. (2018b). (rec.) Ewelina Zajęc, *Toponimia powiatu tureckiego*. *Słownik nazw*, Łódź 2016. *Onomastica*, 62, 315–326.
- Babik, Z. (2018c). Wkład Andrzeja Bańkowskiego w badania nad słowiańskim złożem apelatywnym w toponimii polskiej [Andrzej Bańkowski’s contribution to the study of the Slavic lexical stock in the Polish toponymy]. W: U. Wójcik i V. Jaros (red.), *Przeszłość w języku zamknięta. In memoriam Andr[e]ae Bańkowski* [The Past Closed in Language. In Memoriam Andr[e]ae Bańkowski] (s. 95–107). Częstochowa: Wydawnictwo im. S. Podobińskiego AJD.
- Babik, Z. (2019). Tzw. akcja UN-owska (1954?–1970?) — projekt, przebieg, efekty, próba oceny [The action of gathering terrain names in Poland (1954?–1970?) — project, realization, effects, attempt at its evaluation]. *Onomastica*, 63, 291–313.
- Babik, Z. (2020). Nowy etap badań nad toponimią słowacką (uwagi po lekturze książki Ivety Valentovej „Lexika slovenských terénnych názvov. Koncepcia lexikografického spracovania”) [A new phase in the investigation of the Slovak toponymy. Reading Iveta Valentová’s book “The lexis of Slovak anointonyms. Conception of lexicographical processing”]. *Onomastica*, 64, 229–238.

- Bańkowski, A. (1979). Szkice z polskiej etymologii onomastycznej II [Sketches from the research in Polish onomastic etymologies. Part 2]. *Poradnik Językowy*, 10, 483–494.
- Bańkowski, A. (1984). Ciekawe relikty leksykalne wśród staromazowieckich nazw polnych [Some interesting lexical relics found among field names in ancient Mazovia]. *Język Polski*, 64, 122–143.
- Bańkowski ESJP I = Bańkowski, A. (2000). *Etymologiczny słownik języka polskiego* [Etymological Dictionary of Polish] (t. I: A–K). Warszawa: PWN.
- Bańkowski ESMP = Bańkowski, A. (2014). *Etymologiczny słownik mowy polskiej* [Etymological Dictionary of Polish] (t. III: R). Częstochowa: Linguard.
- Borek, H. (1968). *Zachodniosłowiańskie nazwy toponimiczne z formantem -ьн-* [West Slavic toponyms with the suffix -ьн-]. Wrocław: PWN.
- Borek, H. (1975). Wyraz *świerkla na podstawie toponimii [The term *świerkla as reflected in the toponymy]. *Prace Filologiczne*, 25, 275–279.
- Dejna, K. (1981). *Atlas polskich innowacji dialektalnych* [Atlas of Polish Dialectal Innovations]. Warszawa–Łódź: PWN.
- Dobroski, J.S. (1986). *Między Skawą a Skawinką* [Between the Skawa and Skawinka Rivers]. Warszawa–Kraków: Wydawnictwo PTTK „Kraj”.
- ÈSSÁ VIII = Trubačev, O.N. (red.). (1981). *Ètimologičeskij slovar' slavânskikh âzykov. Praslavânskij leksičeskij fond* [Etymological Dictionary of the Slavic Languages. The Lexical Fund of Common Slavic] (t. VIII: *xa-*jъvьlga). Moskva: Nauka.
- HE IX = Rymut, K. (1993). *Gewässernamen im Flußgebiet der oberen Weichsel von der Quelle bis zu Sola und Przemsza*. Stuttgart: F. Steiner.
- HE XII = Rymut, K. (1996). *Rechte Zuflüsse zur Weichsel zwischen Sola und Dunajec*. Stuttgart: F. Steiner.
- Holly, K. (1990). Nazwy terenowe Żywiecczyny [Field names of the Żywiec area]. *Onomastica*, 35, 67–90.
- Jurkowski, M. (1971). *Ukraińska terminologia hydrograficzna* [Hydrographical Terminology of Ukrainian]. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- Karaś, M. (1964). Ze studiów nad toponomastyką Żywiecczyny. V. Elementy słowackie w nazwach geograficznych [Studies in the toponomastics of the Żywiec area. Part 5: Place names with Slovak phonetic features]. *Onomastica*, 9, 64–81.
- Kolber, T. (2008a). *Motywacja i struktura nazwisk dawnego dekanatu wadowickiego. Część I – analiza* [Motivation and Structure of Surnames of the Former Wadowice Decanate. Part 1 — Analysis] [Niepublikowana rozprawa doktorska w repozytorium Uniwersytetu Pedagogicznego im. KEN w Krakowie].
- Kolber, T. (2008b). *Motywacja i struktura nazwisk dawnego dekanatu wadowickiego. Część II — słownik* [Motivation and Structure of Surnames of the Former Wadowice Decanate. Part 2 — Dictionary] [Niepublikowana rozprawa doktorska w repozytorium Uniwersytetu Pedagogicznego im. KEN w Krakowie].
- Kopertowska, D. (1998). Topograficzna motywacja nazw miejscowych (na przykładzie Kielecczyny) [Topographic motivation for place names (example of the Kielce area)]. *Onomastica*, 43, 37–51.
- Kowska, A. (2011). *Apelatywne nazwy miejsc w dialektach polskich. Derywacja sufiksalna* [Appellative Nomina Loci in Polish Dialects. Suffixal Derivation]. Poznań: PTPN.
- Králik, L. (2015). *Stručný etymologický slovník slovenčiny* [Concise Etymological Dictionary of Slovak]. Bratislava: Veda.
- Lubaś, W. (1968). *Nazwy miejscowe południowej części dawnego województwa krakowskiego* [Place Names in the Southern Part of the Former Kraków Voivodeship]. Wrocław–Warszawa–Kraków: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- Machek, V. (1957). *Etymologický slovník českého a slovenského jazyka* [Etymological Dictionary of Czech and Slovak]. Praha: Academia.

- Majewski, E. (1891). *Słownik nazwisk zoologicznych i botanicznych polskich* [...]. T. I: *Słownik polsko-laciński* [Dictionary of Polish Zoological and Botanical Terms [...]. Part 1: Polish-Latin Dictionary]. Warszawa.
- Mal'ko, R.N. (1974). *Geografičeskaâ terminologiâ češskogo i slovackogo âzykov (na obšeslavânskom fone)* [Geographical Terminology of Czech and Slovak (Against the Slavic Background)]. Minsk: Nauka i technika.
- Mieg = *Galicja na józefińskiej mapie topograficznej (1779–1783)*. I (2012). B, sekcje 1–30 [Galicia on a Josephinian Topographical Map]. Skala 1 : 28 800. Kraków: UP.
- MJ = *Metryka Józefińska*. Rękopis z lat 1785–1788. Zbiór nr 19 w Centralnym Archiwum Historycznym we Lwowie. Cyt. za: HE XII [Josephinian Metrics. A Manuscript from 1785–1788. Collection No. 19 in the Central Historical Archive in L'viv. Quoted after HE XII].
- MJČ II = Profous, A. (1949). *Místní jména v Čechách: jejich vznik, původ, význam a změny* [Place Names in Bohemia: Rise, Origin, Meaning and Subsequent Changes]. Díl [Part] 2: *Ch–L*. Praha: Česká Akademie Věd a Umění.
- Mp1914 = Austriacka mapa wojskowa, Zone 6, Kol. XII: *Wadowice* [Austrian Military Map], Skala 1 : 75 000.
- Mp-25 = *Powiat Wadowice, województwo krakowskie* [Map of the Wadowice County, Kraków Voivodeship]. (1961). Skala 1 : 25 000. Warszawa: Zarząd Kartograficzny Sztabu Generalnego [Mapa czteroarkuszowa].
- Mp-100 = *Mapa powiatu Wadowice* [Map of the Wadowice County]. (1969). Skala 1 : 10 000. Warszawa: PPWK.
- Mp-100WIG = *Mapa taktyczna, arkusz Wadowice* [Military Map, Sheet Wadowice]. (1924). Warszawa: WIG.
- MpKumm = *Administrativ-Karte von der königreichen Galizien und Lodomerien* [...] von Carl Kummerer, Ritter von Kummersberg [...]. (1855). Skala 1 : 115 000. Wien.
- MpZiemOśw = *Ziemia Oświęcimska. Mapa turystyczna* [Oświęcim Area. Tourist Map]. (2006). Skala 1 : 50 000. Wyd. 2, Kraków: Compass.
- Nepokupnyj, A.P. (1976). *Baltijskaâ i balto-slavânskaâ geografičeskaâ terminologiâ Belorussii i Ukrainy* [Baltic and Balto-Slavic topographical terminology in Belarus and Ukraine]. *Acta Baltico-Slavica*, 9, 99–123.
- Nitsche, P. (1964). *Die geographische Terminologie des Polnischen*. Köln–Wien: Böhlau Verlag.
- NMPol = Rymut, K. i in. (red.). (1996–). *Nazwy miejscowe Polski. Historia. Pochodzenie. Zmiany* [Place Names of Poland. History. Origin. Changes] (t. 1–). Kraków: Instytut Języka Polskiego PAN.
- Olesch, R. (1937). *Beiträge zur oberschlesischen Dialektforschung. Die Mundart der Kobylorze, I. Deskriptive Phonetik*. Leipzig: Kommissionsverlag Otto Harrassowitz.
- PRNG = *Państwowy Rejestr Nazw Geograficznych* [National Register of Geographical Names]. <https://www.geoportal.gov.pl/dane/panstwowy-rejestr-nazw-geograficznych/>
- SGP = *Słownik gwar polskich* [Dictionary of Polish Dialects]. (1979–) (t. 1–). Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk: Zakład Narodowy im. Ossolińskich–Instytut Języka Polskiego PAN.
- SHGKr = *Słownik historyczno-geograficzny województwa krakowskiego w średniowieczu* [Historical and Geographical Dictionary of the Medieval Cracow Voivodeship]. (1980–) (t. 1–). Wrocław–Warszawa–Kraków: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- Sławski SEJP V = Sławski, F. (1982). *Słownik etymologiczny języka polskiego* [Etymological Dictionary of the Polish Language] (t. V). Kraków: Towarzystwo Miłośników Języka Polskiego.
- Snazw = Rymut, K. (1992–1994). *Słownik nazwisk współcześnie w Polsce używanych* [Dictionary of Surnames Currently Used in Poland] (t. 1–X). Kraków: Instytut Języka Polskiego PAN.

- SNGŚ = Rospond, S. i in. (red.). (1970–2016). *Słownik etymologiczny nazw geograficznych Śląska* [Etymological Dictionary of the Geographical Names of Silesia] (t. I–XVII). Wrocław–Opole: PWN–Instytut Śląski.
- SNS = Pleteršnik, M. (1894–1895). *Slovensko-nemški slovar* [Slovene-German Dictionary] (t. I–II). Ljubljana: Knezškofijstvo.
- SP = Slawski, F. i in. (1974–2001). *Słownik prasłowiański* [Dictionary of Common Slavic] (t. 1–8). Wrocław–Warszawa–Kraków: Zakład Narodowy im. Ossolińskich–Instytut Slawistyki PAN.
- SRNG = Filin, F.P. i in. (red.). (1965–2021). *Slovar' russkich narodnyh govorov* [Dictionary of Russian Dialects] (t. 1–52). Leningrad: Nauka.
- SSN I = Ripka, I. i in. (red.). (1994). *Slovník slovenských nářečí* [Dictionary of Slovak Dialects] (t. I: A–K). Bratislava: Veda.
- SStp = Urbańczyk, S. i in. (red.). (1953–2002). *Słownik staropolski* [Old Polish Dictionary] (t. I–XI). Warszawa–Kraków: Zakład Narodowy im. Ossolińskich–Instytut Języka Polskiego PAN.
- SW = Karłowicz, J., Kryński, A. i Niedźwiedzki, W. (red.). (1900–1927). *Słownik języka polskiego* [Dictionary of Polish] (t. I–VIII). Warszawa: nakładem prenumeratorów.
- Swoboda, P. (2011). O kilku polskich toponimach z nagłosowym *o(b)-* na tle słowiańskim [On several Polish toponyms with initial *o(b)-* against a Slavic background]. *Onomastica*, 55, 53–71.
- UN = *Urzędowe nazwy miejscowości i obiektów fizjograficznych* [Official Names of Localities and Physiographical Objects] (1963–1975). Warszawa: Urząd Rady Ministrów.
- UNMasz = niepublikowany maszynopis „profesorski” pow. wadowickiego, w zbiorach IJP PAN [Unpublished “professorial” typescript relative to the Wadowice district, preserved in the Institute of the Polish Language of the Polish Academy of Sciences].
- Vidoeski, B. (1999). *Geografskata terminologija vo dijalektite na makedonskiot jazik* (Geographical Terminology in the Dialects of Macedonian]. Skopje: Makedonskata akademija na naukite i umetnostite.
- Zajac, M. i Zajac, A. (red.). (2001). *Atlas rozmieszczenia roślin naczyniowych w Polsce* [Distribution Atlas of Vascular Plants in Poland]. Kraków: Pracownia Chorologii Komputerowej Instytutu Botaniki UJ.

SUMMARY

AN ATTEMPT TO ASSESS THE DEGREE OF EFFECTIVENESS OF ASSIGNING APPELLATIVE AND ANTHROPONYMICAL ETYMONS TO TOPONYMS OF THE WADOWICE DISTRICT AS CONFIRMED IN THE LATE 1950S. PART ONE: INTRODUCTION, APPELLATIVES

The paper is the first part of a larger study aiming at characterizing toponyms of the Wadowice district (Małopolska Voivodeship, southern Poland), an area so far regarded as more densely populated only in late Middle Ages or later, on the basis of its etymons, both appellative and anthroponymical. Only names confirmed in the course of data collection in the late 1950s were taken into consideration. The main question to be answered is to what extent the procedures identifying etymons of geographical names currently used by toponomasticians can prove both effective and accurate. In this part of the study, attention was focused on appellative etymons. A list of such items has been compiled, containing words attested in the major dictionaries or collections of the Polish lexis, as well as archaisms reconstructed solely on the basis of related toponyms. Some of the latter ones are discussed at some length in the body of the paper; some have been preserved in their topographical meanings in other Slavic languages (*čelo ‘precipitous slope’ metaph., *čьрторъja ‘valley’, *xobotъ

'river bend' metaph., **сѣбожь* in various meanings, derivative **сѣвѣкѣл-* '(dwarf) spruce' locally distorted to **ćwierkiel*), others remain mere reconstructions, sometimes encountered in the toponymy of other parts of Poland as well (**gorěňb* 'burned forest', **pertiŕb* 'path?') or even endemic to that area (**nesŕlnb* 'shaded place?', **pobedr-* 'slope?', **prik(ŕ)ŕaznb* 'precipitous slope', **ryšb -a -e* 'reddish'; **tblčanb* 'valley?' metaph.). The only few unattested terms can be easily explained as Polish in origin (e.g. **gorŕnica* 'upper part of a village etc.'). To sum up, the 20th century toponymy of this area is characterized by a notable lack/paucity of more archaic native derivational models (no structures in *-*bsko*, *-*ьno* or *-*yni*), but at the same time by a surprisingly large number of Slavic lexical archaisms preserved in place names.

Key words: toponomastics, toponyms of the Wadowice district, toponymical lexis, lexical archaisms

РЕЛІКТИ АПЕЛЯТИВА *VOLJA В СУЧАСНОМУ УКРАЇНСЬКО-ПОЛЬСЬКОМУ ОЙКОНІМНОМУ ПРОСТОРИ

Ключові слова: апелятиви (укр. *воля, волиця, волька*; пол. *wola, wolica, wólka*), онімізація апелятивів, ойконімія, структурні типи ойконімів

Світлій пам'яті пані професор
Барбари Чопек-Копцюх
присвячується

1. ВСТУП

1.1. Мета цієї статті — презентація, класифікація, встановлення продуктивності й поширення сучасних назв поселень із компонентом пол. *Wola, Wolica, Wólka* ~ укр. *Воля, Волиця, Волька*, мешканці яких ще в епоху середньовіччя були адміністративно звільнені від податків, або ж самовільно засновували оселі на вільних, незагосподарьованих землях; також маємо на меті вказати на назовничі тенденції, закладені в первинній семантиці базового апелятива **volja* та відбиті в його подальшій онімізації в українській та польській ойконімії.

1.2. Тези та гіпотези. Відомо, що будь-яка культура народжується й формується в національних формах. Для того, щоб зрозуміти, що саме і яким чином колись відкривали для себе як давні слов'яни-праслов'янський період, ранне середньовіччя (кінець V ст.–середина XI ст. — Західна Європа, IX–XI ст. — Східна Європа), високе середньовіччя (XI–XIV ст.), пізні середньовіччя (XIV–XVI ст. — централізація держав під королівською владою), — так і сучасні слов'янські народи, необхідно хоча б у загальних рисах відтворити окремішні картини пізнання ними світу за допомогою словесних образів і понять. Національна своєрідність слов'ян, хоча б

на прикладі польського та українського народів, виявлялась у словесних образах, у тій «внутрішній формі» слова, яка спочатку виникає в глибокій давнині, а потім при кожному новому називанні поступово хронологічно розгортається в багатстві його переносних значень, які зберігають первинний прадавній словесний образ.

Проте саме в пізньому середньовіччі (XIV–XVI ст.), коли масово почали з'являтися різні населені пункти та залюднюватися території сучасної Польщі та України, в суспільно-економічній, суспільно-політичній та суспільно-господарській термінології предків поляків та українців велику продуктивність отримала лексема *воля*, яка набула здатності до онімізації, вказуючи на певний тип поселень, звільнених («вільних») від сплати різного виду податків і повинностей, а також — на мешканців, які в них проживали. В українській (східнослов'янській) мові, як і в інших слов'янських (зокрема західнослов'янських, з-поміж яких — польська) мовах, апелятив *воля* сягає псл. **vol'a* (< **vol-ja*): польське *wola*, російське *воля*, староцерковнослов'янське *воля* (Вогуś, с. 707).

У сучасному ж розумінні семантика лексеми *воля* в українській мові зводиться до тлумачення: 'відсутність економічного чи політичного гноблення, або ж певних обмежень у суспільно-політичному житті' (СУМ I, с. 735). *Воля* в своїй основі — це те, що в середньовіччі (далі — у XVII ст. і пізніше — у XVIII, XIX, XX і в теперішньому XXI ст.) вважалося свободою дій, незалежністю: пор. *вольна воля*, 1627 р. 'нічим не обмежена свобода' (СУМ XVI–п. пол. XVII ст., с. 223)¹.

Іншими словами, неможливо зрозуміти та витлумачити давню суспільно-господарську термінологію, зокрема апелятиви на позначення типу поселення, як-от: *воля*, *волька*, *волиця* (або ж близьких до них синонімічних відповідників типу *льгота* 'пільга', пор.: чеськ. *lhota* 'пільга', слц. *lehota* 'т.с.' < псл. **lygota* 'пільга, полегшення' (ЕСУМ 3, с. 345) або *слобода* (*свобода*), *слобідка* 'свобода', пор.: пол. *swoboda* (*świeboda*), чеськ. *svoboda*, слц. *sloboda* < псл. **svoboda* (ЕСУМ 5, с. 198²), не маючи певних уявлень про розвиток понять та образів, скритих у лексемах, які їх закріплювали.

Вважаємо, що ще середньовічна людина в своїх уявленнях намагалася створити певну образно-словесну модель навколишнього світу, тож потреба

¹ Упродовж свого діахронійного періоду побутування апелятив *воля* мав досить широке значення: поєднаний у словосполучення «*свобода волі*» (разом із лексемою *свобода*) він перейшов у категорію філософської термінології та означає 'можливість вияву певним суб'єктом своєї волі при усвідомленні законів розвитку природи та суспільства'. Треба, однак, зауважити, що з філософського погляду апелятив *свобода* не виступає синонімом до лексеми *воля*.

² Онімізація праслов'янського апелятива **svoboda* та простеження в діахронії його функціонування в ролі назв різного типу поселень у слов'янських країнах, зокрема в Польщі та Україні, буде предметом наших наступних розвідок.

опису ключових понять цієї моделі, одним із яких, без сумніву, було поняття і лексема *воля*, є особливо актуальною сьогодні. Базову лексему **volja* можемо зарахувати до моделі термінів на означення суспільно-господарських стосунків, у яких вона в Україні набула семантичного розвитку ще в період Давньої Русі (XIII ст.): **ВОЛЯ = ВЪЛЯ**, «**СВОЯ ВОЛЯ** — ‘свобода’ (Срезн. I, с. 300), **ВОЛЯ, ВЪЛЯ, СВОБОДА** ‘воля, свобода’ (Старч., с. 78, 748), ставши основою для формування назв поселень — українських ойконімів, починаючи із XV ст. (Czapła, 2011, сс. 205–206), пізніше — у XVI–XVIII ст. (Pluskota, 1998), а також (ще давніше) польських — у першій половині XIII ст., де такі номінації вже масово мали місце в XIV та XV ст. (Czorek-Korciuch, 1988, с. 108).

Особливого значення надаємо онімізації цієї лексеми, в якій розвинулись і за якою потім закріпились поняття та ознаки, на основі яких із предметного світу вицленовуються і оформлюються в слові явища дійсності з потенційною здатністю називати численні «вільні» поселення в Україні (назви поселень типу: *Воля, Волиця, Волька* та похідні) та Польщі (ойконіми: *Wola, Wolica, Wólka* та похідні).

Вважаємо, що важливо вказати на онімізацію цієї апелятивної лексеми в українській та польській мовах з її потенційною здатністю називати різнотипні давні поселення, іншими словами, виступати у функції ойконімів. Тобто — це те, чому в польській мові відповідають лексеми *wola, wolnica, wolność* із семантикою ‘*osada, kolonia, zwolniona na pewien czas od podatków, czynszów, pańszczyzn*’ (SW VII, с. 686), а в українській *воля* — це ‘звільнення селян від кріпацтва’ та надання їм можливості створювати «вільні» поселення (СУМ I, с. 735). Адже семантика лексеми *воля*, за якою пізніше закріпилось ойконімне значення, починалась із усвідомлення висловів: «**на воли седети (осадити), посадити волю, сѣсти на воли**», 1552 р., тобто ‘бути звільненим від повинностей і податків; засновувати поселення, жителі якого тимчасово звільнялися від феодальних повинностей і податків’, пор.: «**посадил собе волю на Вижве**», 1538 р. (СУМ XVI–п. пол. XVII ст., сс. 223–224). У цих середньовічних словникових дефініціях ми бачимо пряме відбиття розвитку народних уявлень чи образів про соціальні та суспільні відносини цього часового проміжку, які будувалися, якщо говорити про Україну, починаючи ще з давньоруського періоду — цілісного та досить важливого компонента в розвитку української культури як культури «середземноморського типу». Встановлено, що протягом усього середньовіччя розмовна руська (українська) мова відчувала помітний вплив з боку католицької культури через посередництво польської мови, адже багато з руських мовних особливостей, які здаються, на перший погляд, питомо своїми, насправді виникли під прямою дією цієї культури (Лавриненко, 2008).

1.3. Методи. У статті використовуємо лексико-семантичну методику, яка дозволяє встановити тлумачення термінів, зокрема дефініцію лексем *wola* ~ *woła* в польських та українських лексикографічних джерелах. Застосовуємо також і елементи статистичного методу, зокрема методику кількісних підрахунків, яка полягає, в нашому випадку, у встановленні кількості ойконімів (як сучасних, так і історичних) на досліджуваній території; беремо до уваги також елементи порівняльно-історичного методу, адже щоб отримати достовірні результати ойконімного характеру, необхідно опиратися на первинні згадки про назви поселень в історичних джерелах (див.: AGZ, Atl. Jabł., MRPS, ЦДІАЛ та ін.).

2. СТАН ДОСЛІДЖЕНЬ

Сьогодні, треба сказати, активно проводяться дослідження, в яких на основі аналізу джерельного матеріалу активно аналізується найдавніша апелативна та онімна лексика: це стосується розв'язання проблем, пов'язаних із дослідженням топонімів (зокрема ойконімів) та апелативів, які лежать в їхній основі.

Так, наприклад, словацький дослідник Рудольф Крайчовіч (Krajčovič, 2005) у монографії „Živé kroniky slovenských dejín skryté v názvoch obcí a miest» дав визначення номенклатурного терміна *vol'a* на означення суспільно-господарських стосунків та його відбиття у словацькій ойконімії, вказавши на найбільше географічне поширення на сході Словацької Республіки, на межі з Україною: «[...] na istý čas z vôle zemeřána osadníci oslobodení od dávk za užívanie jeho pozemkov [...]. Z apelativa vznikli početné miestne názvy hlavne na východe našej krajiny» (Krajčovič, 2005, с. 210). Найдавніші з такого типу ойконімів, за його спостереженнями, сягають початку XIV ст., з-поміж яких: «Vól'a, od Michaloviec na severozápad (Wolya, Volya et alia Volya 1337, Volya Zaborsky 1773). — Vyšná Vól'a, od Bardejova na juhovýchod (Vola 1310, Wissna Wolya 1773). — Nižná Vol'a, od Bardejova na juhovýchod (Vola 1310, Nižna Wolya 1773). — Ruská Vol'a, od Vranova nad Topľou na severozápad (Wolya 1356, Ruská Wola 1808). — Juskova Vol'a, od Vranova nad Topľou na juhozápad (Volya 1390, Juskowola 1808, od roku 1927 Juskova Vól'a)» (Krajčovič, 2005, сс. 210–211).

Ойконім *Wola* та його похідні потрапляв у поле зору дослідників історичної польської ойконімії періоду I Речі Посполитої. Так, провідна польська ономастка Барбара Чопек-Копцюх (Czopek-Korciuch, 1988) у монографії «Nazwy miejscowe dawnej ziemi chełmskiej i bełskiej (w granicach dzisiejszego państwa polskiego)» на прикладі задекларованих у назві роботи ойконімів Холмської та Белзької земель (у кордонах сучасної держави Польща) періоду

XV–XVI ст. виявила на цій території з-поміж 2000 назв поселень 88 ойконімів із компонентом *Wola*, у яких визначила їхню структуру (словоскладання, основоскладання, демінутивація *Wola* — *Wólka* та ін.) та констатувала рівномірне поширення на досліджуваній території. Такого типу назви, за спостереженнями дослідниці, є досить характерними для цих земель [Холмської та Белзької] і виражають правничо-господарські стосунки стосовно мешканців нових поселень, звільнених від сплати податків і повинностей (Czorek-Korciuch, 1988, с. 56).

Тереза Плюскота у монографічному дослідженні «*Nazwy miejscowe ziem ruskich Rzeczypospolitej XVI–XVIII w.*» (Pluskota, 1998), присвяченому аналізу ойконімії періоду XVI–XVIII ст. історичних руських земель: Белзького, Руського (землі: Холмська, Галицька, Львівська, Перемишльська, Саноцька), Подільського, Волинського (повіти: Луцький, Володимирський, Кременецький), Київського, Брацлавського воєводств, назвам поселень із компонентом *Woля* та похідними приділяє також певну увагу. Так, за її спостереженнями, з-поміж 19000 проаналізованих назв поселень: 1) у Холмській землі таких ойконімів є: 16 назв (для XVI ст.), 9 назв (для XVII ст.), 8 назв (для XVIII ст.); 2) у Галицькій землі: 1 назва (для XVI ст.), 4 назви (для XVII ст.), 1 назва (для XVIII ст.); 3) у Львівській землі: 1 назва (для XVI ст.), 16 назв (для XVII ст.), 3 назви (для XVIII ст.); 4) у Перемишльській землі: 31 назва (для XVI ст.), 7 назв (для XVII ст.), 4 назви (для XVIII ст.); 5) у Луцькому повіті Волинського воєводства: 11 назв (для XVI ст.), 4 (для XVII ст.), 1 назва (для XVIII ст.); 6) у Київському воєводстві: для XVI ст. назви типу *Woля* відсутні, 2 назви (для XVII ст.), 1 назва (для XVIII ст.); тут спостерігається тенденція до заміни ойконімів типу *Woля* на ойконіми з компонентом *Слобода* (Pluskota, сс. 66–67, 92, 117, 142–143, 198–199, 271).

Досліджуючи назви поселень колишньої Львівської землі Руського воєводства, польська дослідниця з Любліна Анна Чапля (Czapla, 2011) з-поміж 1042 поселень виділяє 14 середньовічних (XV–XVI ст.) ойконімів із компонентом *Wola/Wulka (Wólka)* у своїй монографії «*Nazwy miejscowości historycznej ziemi lwowskiej*» (Czapla, 2011, сс. 205–206, 208). Ця ж ономастка, аналізуючи ойконіми (1224 населені пункти) історичної Галицької землі Руського воєводства І Речі Посполитої (цього разу вже в своїй габілітаційній монографії «*Nazwy miejscowości historycznej ziemi halickiej*» (Czapla, 2018), одним із рецензентів якої був також і автор цієї статті), в історико-етимологічному словнику виокремлює 5 назв поселень із назвами *Wola* та *Wolica* із періоду XVI ст. (Czapla, 2018, сс. 219–220).

Проте можемо вказати тільки на 2 наукові статті (1 польська, 1 українська), безпосередньо присвячені аналізу назв поселень із компонентами *Wola* ~ *Woля*: 1) польська дослідниця Геновефа Сурма проаналізувала ойконіми *Wola*,

Wólka, Wolica в польській регіональній ойконімії на прикладі Опочинського повіту Лодзького воєводства (Surma, 1996, сс. 51–56); 2) на основі аналізу пам'яток української мови XVI–XVII ст. Р. Осташ простежив функціонування українських ойконімів *Воля* та *Волиця*, утворених внаслідок онімізації відповідних апелювативів *воля*, *волиця*, та показав вплив народного називання на їх появу й функціонування. Крім того, автор вказує на часте приєднання до базових компонентів *Воля/Волиця* атрибутитивів для точної локалізації населених пунктів (Осташ, 2007, сс. 222–235).

Отож, наше завдання, як це ми задекларували в меті, полягає у з'ясуванні сучасної продуктивності та поширеності³ польських та українських ойконімів із названими компонентами з урахуванням назвотворчих традицій та тенденцій, які збереглися ще з епохи середньовіччя.

3. АНАЛІЗ МАТЕРІАЛУ

3.1. Назви поселень із компонентом *Воля* в сучасній польській ойконімії

XIII том фундаментальної (та й авторитетної для ономастів і сьогодні) польської енциклопедії кінця XIX століття «*Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*» (далі — SG) містить досить повний реєстр поселень із компонентом *woła* та, що важливо, дефініцію самого терміна пол. *wola*: «... nazwa dawana wsiom rolniczym, pojawiającym się już w pierwszej połowie XIII w. i stanowiącym, w stosunku do innych, odrębną kategorią osad, ze względu na ludność używaną do zasiedlania takowych i nadawane jej swobody» з вказівкою на появу такого типу поселень уже в першій половині XIII ст. на території тогочасного Польського Королівства (SG XIII, с. 774), межі якого охоплювали також і значну територію правобережної України. Отож, дані про населені пункти з компонентом *Wola*, почерпнуті з цього словника, ми розмежовуємо на українські та польські, керуючись логікою їхньої територіальної приналежності в межах сучасних кордонів України та Польщі.

Зроблені нами в SG підрахунки ойконімів на означення поселень, де проживали «вільні» поселенці (ті, котрі були звільнені від усяких повинностей та податків) із компонентом *Wola* (словосполучення типу: Adj. + Subst.

³ Ми свідомі того, що, вказуючи на географічну поширеність та густоту різних типів ойконімів *Wola ~ Воля*, варто було би це явище картографувати. Однак значна їхня кількість та й сам обсяг статті, відведений для висвітлення основних її положень, дозволять це зробити в окремій монографії

Wola/Subst. *Wola* + Adj.) та з кореневим *Wol-* в однослівних назвах (одноосновні назви-демінутиви: *Wolica*, *Woliczka*, *Wólka*), дозволяють констатувати 1465 онімів, з яких:

1) 809 назв-словосполучень із компонентом пол. *Wola* ~ укр. *Воля* (767 польських та 42 українські);

2) 124 назви пол. *Wolica*; укр. *Волиця* (46 польських ойконімів та 78 українських);

3) 490 назв пол. *Wólka*; укр. *Волька* (440 польських та 50 українських);

4) 15 назв пол. *Sucha Wola/Wolica Sucha*; укр. *Суха Воля/Суха Волиця* (11 польських та 4 українських).

5) 3 назви пол. *Woliczka* ~ = укр. *Волька (Воленька)* (1 польська та 2 українські)

6) 24 назви — це польські ойконіми типу: *Wolaki* (3), *Wolańczany*, *Wolańczyce* (2), *Wolanik*, *Wolaninowo*, *Wolaniny-Ratwica*, *Wolanka* (2), *Wolanki*, *Wolanów* (2), *Wolański Majdan*, *Wolańszczyzna* (2), *Wolany* (4), *Wolarka* (2), *Wolawce* (SG XIII, сс. 774–821). У цій групі ойконімів, які слід вважати секундарними, до певних назв — як-от *Wolaki* — можуть бути певні застереження щодо їхнього беззаперечного зв'язку із поняттям *woli* з огляду на багатозначність базової апелятивної лексеми *wolak*, закладеної в основі назви *Wolaki*, точніше трьох таких однойменних назв. З іншого боку, наявність апелятивів типу *wolanin (-anie)* 'nowy osadnik na woli, kolonista', *wolnik* 'nowa osada wyzwolonych chłópów', *wolnizna* 'stan wolny, wolność', а також прикметника *wolny (wolen)* 'mający wolność, korzystający z wolności' (SW VII, сс. 686, 688, 691) для інших ойконімів із цього ряду все ж схиляє до думки етимологічно пов'язувати їх із «вільними поселеннями та вільними мешканцями».

У переліку із 176 ойконімів — назви українських населених пунктів, які свого часу входили до складу Речі Посполитої. Тобто простий підрахунок дозволяє говорити про існування 1289 суто польських ойконімів із компонентом *Wola* станом на кінець XIX століття.

Знаний польський історик, етнограф та краєзнавець Зигмунт Глогер у своїй «Encyklopedii staropolskiej ilustrowanej» (Warszawa 1903) (далі — ESI) прирівнює у значенні старопольські лексеми *wolność* та *wola*, даючи дефініцію останній, як: «... ziemię pustą, oddaną osadnikom z uwolnieniem ich na pewną liczbę lat od wszelkich służb, powinności i czynszów dla dziedzica, nazywano w o l ą» (ESI, 1900, с. 471).

Проте статистичні дані поширення ойконімів типу *Wola* зі «Słownika geograficznego Królestwa Polskiego i inych krajów słowiańskich» (SG XIII), наведені нами вище та подані З. Глогером в ESI (ESI, 1903), суттєво відрізняються (дивись таблицю).

	<i>Wola</i> (в тому числі <i>Sucha Wola</i>)	<i>Wólka</i> (в тому числі <i>Woliczka</i>)	<i>Wolica</i>	Інші ойконіми з коренем <i>Wol-</i>
SG	824	493	124	24
ESI	301	257	30	5

Неточність даних, як показує порівняння, полягає в тому, що за 10 років, які минули в проміжку від часу появи тринадцятого тому SG (1893 р.) та видання ESI (1903 р.) кількість населених пунктів, а відповідно і їхніх назв, не могла так суттєво зменшитися: на 523 (824 — 301) — для ойконімів типу *Woля*); на 436 (для ойконімів типу *Wólka (Woliczka)* (493 — 57); на 94 (124 — 30) — для ойконімів типу *Wolica*. Тут схилиємось до авторитетності SG, яка є поза всяким сумнівом, як і достовірність та обсяг даних, вміщених саме в ньому (на противагу, однак, ESI).

Зрештою, доречною видається думка згаданої нами Геневефи Сурми, яка, цитуючи А. Брюкнера та Г. Борка, посилається на середньовічні джерела, вказуючи на поширеність назв *Wola* та *Wólka* в XVI ст. у Малопольщі (444 назви), Мазовщі (134 назви) з найбільшою продуктивністю (до 1000 назв) у колишній Речі Посполитій. У самому ж Опочинському повіті, ойконіми якого були об'єктом її аналізу, у минулому нараховувалось понад 90 назв цього типу, з яких збереглося до сьогодні 40 (Surma, 1996, с. 51).

На основі аналізу сучасних адміністративно-територіальних джерел ми встановили кількість та поширення ойконімів із цими компонентами станом на 2021 рік на території всієї Польщі, погрупувавши їх за структурою.

Так, загальна кількість однослівних назв поселень типу *Wola* (назви окремих сіл та їх частин) становить 53 (див.: «Wykaz urzędowych nazw miejscowości i ich części 2019», далі — Wykaz 2019). Із компонентом *Wola* в сучасній ойконімії Польщі сьогодні виокремлюємо 788 онімів-словосполучень, які можна розподілити на два типи: 1. Adj. + Subst. *Wola* (329 назв). Цікавою тут видається однойменна назва поселень типу *Boża Wola*, яка зустрічається аж 14 разів (5 назв у Мазовецькому воєводстві, по 2 в Люблінському та Прикарпатському, по одній — у Лодзькому, Свентокжиському, Великопольському та Вармінсько-Мазурському) та має, як вважаємо, культовий характер; 2. Subst. *Wola* + Adj. (459 назв). У цих ад'єктивно-субстантивних чи субстантивно-ад'єктивних словосполученнях означальний компонент вказує або на колишню первинну приналежність поселення до якогось власника (*Mrozowa Wola, Wola Wężykowa, Wola Matiaszowa*), або ж на його топографічне місцерозташування (розміри, уточнення локалізації щодо іншого поселення: *Dzierzkowice-Wola, Wola*

Uchańska, Wola Łagiewnicka) при базовому компонентові *Wola*, який указує на тип оселі. Якщо взяти до уваги територіальне поширення таких назв, то сьогодні найбільша їхня кількість сконцентрована в південно-східній частині Польщі (Малопольща), центрально-східній її частині (Мазовше); натомість на півночі Польщі (Помор'ї) та у центрально-західній частині (Великопольщі) назви цього типу практично відсутні.

Загальне число однослівних ойконімів *Wólka* становить 64 — це назви як окремих сіл, так і їхніх частин (Wykaz 2019), і зосереджені вони здебільшого на південному сході, сході та півдні Польщі, а саме: в Люблінському, Підкарпатському та Сілезькому воєводствах. Північно-центральні (Куявсько-Поморське воєводство), північно-східні (Підляське воєводство) та центральні (Мазовецьке, Лодзьке воєводства) частини держави такими назвами представлені значно менше.

Словоскладання (складні ойконіми) із препозитивним ад'єктивним компонентом і постпозитивним компонентом *-wola (-wólka)* та сполучним голосним *o* становлять 77 назв, з-поміж яких можна виокремити 4 характерних типи однойменних назв (21 ойконім), як-от: 1) *Suchowola* (12 ойконімів: 6 — у Люблінському воєводстві; по 1 — у Лодзькому, Мазовецькому, Підкарпатському та Підляському; 3 — у Сьвентокжиському); 2) *Dobrowola* (4 ойконіми: 3 — у Люблінському, 1 — у Західнопоморському воєводствах); 3) *Górnwola (Majoratna, Szpitalna)* (3 ойконіми у Сьвентокжиському воєводстві); 4) *Krzywówólka* (3 ойконіми: 2 — у Люблінському, 1 — у Підляському воєводстві).

Знову ж таки, ад'єктивно-субстантивні чи субстантивно-ад'єктивні словосполучення з компонентом *Wólka* (591 назва), як і подані вище назви-словосполучення з базовим *Wola*, також утворюють однотипні структурні моделі (Wykaz, 2019): 1. Adj. + Subst. *Wólka* (255 назв), напр.: *Boża Wólka, Cicha Wólka, Duża Wólka*; 2. Subst. *Wólka* + Adj (336 назв), напр.: *Wólka Abramowicka, Wólka Kątna, Wólka Zychowa*.

Однослівних назв населених пунктів типу *Wolica* нараховуємо 30, а словосполучень (Subst. *Wolica* + Adj.), у яких другим компонентом виступає означення, — 14; всього зустрічається 2 назви *Wolice* у формі *pluralia tantum* (Wykaz 2019).

Загальна ж кількість ойконімів із компонентом *Wola, Wolica* та *Wólka* сьогодні в Польщі складає 1542 назви. Із семантичного погляду назви поселень у представлених структурних типах або вказують на локалізацію поселення стосовно іншого (включно з розмірами, віком), або — на колишнього власника-засновника (відантропонімі), напр.: *Wólka Bielińska, Krasowo-Wólka, Nowa Wólka, Wólka Czarnińska, Wólka Duża*. Тобто ойконіми тут чітко

виконують свою диференціюючу та ідентифікуючу функцію. Компоненти назв *Wola*, *Wolica* (*Wólka*) незалежно від структури вживаються паралельно: *Wola* = *Wolica* = *Wólka* (пор.: *Wola Stopska* = *Stopska Wólka* (NMPol XIV, с. 132).

Підсумовуючи сказане про географічну локалізацію назв із компонентом *wola* в польській ойконімії, можна стверджувати, що рівномірне їхнє поширення спостерігається в Люблінському, Малопольському, Підкарпатському воєводствах, а також, додамо, на території історичного Мазовша (суч. Мазовецьке воєводство), на що справедливо вказує польська дослідниця Уршуля Біяк в одному зі своїх останніх досліджень, присвяченому аналізу природного і культурного ландшафту з точки зору історичної географії та їхнього відображення в польській топонімії, що вносить корективи в наші висновки та з чим ми погоджуємося (Bijak, 2021, сс. 201–202, карта 3).

3.2. Назви поселень із компонентом *Воля* в сучасній українській ойконімії

Розглянемо українські ойконіми із компонентом *воля*, виходячи із його середньовічного значення (XV–XVI ст.), яке поширилося на назви сіл і в п. пол. XVII ст., як поселення, засноване на «суворому корінні», тобто на необробленому ґрунті, із застосуванням для його нових жителів, *волян*, пілґ для загосподарювання. Адже **воляне**, 1637 р. — це 'селяни, які поселились на вільних землях або тимчасово звільнені від феодалних повинностей' (СУМ XVI–п. пол. XVII ст., с. 224), тобто ті, що **на Воли передместской и на весце мешкають**, 1649 р. (АЮЗР 3/IV, сс. 156–157).

Власне такі численні вільні поселення — *Воли* (інша назва: *слободи*, *слобідки*) — почали з'являтися на території України в староукраїнський період, починаючи ще з: 1) XIV ст.: **воля** 'слобода', XIV–XV ст. (Тимченко I, с. 306–307); 2) XV ст.: **воля**, **вола**, **воль** 'тимчасове звільнення новосельців від феодалних повинностей і податків', XV ст. (ССУМ I, сс. 195–196); 3) XVI ст.: **до воли**, **вола**, 1546 р. 'б. (поселення людей, яких на певний термін звільняли від повинностей і податків) воля, свобода' (СУМ XVI–п. пол. XVII ст., с. 223).

Як і польські НП з онімізованим компонентом *wola*, українські ойконіми, починаючи з XV ст., створювали різноструктурні типи, які збереглися до сьогодні. Такою є назва неіснуючого поселення **Воля Щирецька*. Сьогодні це присілок селища міського типу *Щирець* Пустомитівського р-ну, Льв. (АТУ, 2012, с. 223), на що вказував польський історик права Пшемислав Домбковський: «*Szczerzecka Wola (nad rz. Szczercem), złała się z m. Szczercem*» (Dąbkowski, 1939, с. 84). Саму ж назву *Щирецька Воля*, як досить давно, засвідчено 1407 року: *Wola Szczerzecka (ad Szczercem)* (AGZ II, с. 35, 59). Назва

носить локативно-антропогенний характер, містячи вказівку на місцерозташування поселення (ад'єктивний компонент *Щирецька*) та вказуючи на його тип — *воля* «звільнення селян від кріпацтва» (СУМ I, с. 735). *Щирецька Воля* було тим НП, де проживали звільнені від феодальних податей мешканці. Зрештою найбільша кількість українських ойконімів із компонентом *воля* засвідчена історичними джерелами в XVI ст. (пор.: *Воля*, 1585 р.; *Грушова воля*, 1593 р.; *Крива воля*, 1585 р.; *Кънегининна воля*, 1592 р.; *Буха воля*, 552 р.; *Хрыпська воля*, 1546 р.) (СУМ XVI–п. пол. XVII ст., с. 224).

Сам термін *воля* як «поселення людей, яких на деякий час звільняли від повинностей і сплати податків» мав свої синонімічні відповідники, як-от: апел. *волька* (*волиця*), *вулька волька*, *волька* 'поселення, мешканці якого на певний час були звільнені від повинностей, податків'; «на *волице* нашої *Девлинської*», 1591 р.; «... на *волице* новоосаженой», 1649 р. (СУМ XVI–п. пол. XVII, 4, с. 218); *вулька* «назва зменшена від *воля*», означає оселю, закладену на окремих вольностях, свободах» (Крип'якевич, 2009, с. 92). Стосовно лексеми *вулька*, то тут, швидше, спостерігається рефлекс середньопольського *ó* (*wólka*, *wulka*) з його переходом в *у* (*вулька*) у західноукраїнських діалектах.

У назвах поселень зі складовими компонентами *Воля* ~ *Волиця*, *Волька* базові апелятиви *воля* ~ *волиця*, *волька* є абсолютними синонімами, що підтверджують джерельні записи: «*Wola Dobrostańska* alias [укр.: інакше, по-іншому] *Wolica*» (Lustr. 1661–1665/II, с. 193). Крім того, *воля*, *волиця* та *волька* не є деминутивами до *воля*, іншими словами, поселення, ними названі, є однаковими за розміром. Про градацію розмірів НП, які здебільшого виступають суміжними, свідчать означальні диференціюючі компоненти назв *велик(-а)ий* та *мал(-а)ий*: пор.: *Велика Воля* (Лв)/*Мала Воля* (Лв)/*Велика Волиця* (Жт). У середньовічних латиномовних документах ці назви кваліфікуються як: «*Volia utraque Maior et Minor*», 1497 р. (MRPS II, сс. 44, 46).

Загальну ж кількість сучасних українських ойконімів із компонентами *Воля*, *Волиця* можна розподілити на такі структурні типи або ж моделі:

1. Однослівні ойконіми *Воля* (загалом 9 назв):

Вл, Днц, Лв (2), Мк (3), Пл, Тр (АТУ, 2012, сс. 53, 97, 227, 230, 239, 240, 272, 323; «Алфавітний покажчик населених пунктів України» (далі — АП 2021⁴).

Словоскладання із препозитивним ад'єктивним компонентом і постпозитивним компонентом *-воля* (*-волиця*) (загалом 15 назв):

Самоволя (Вл) (АТУ, 2012, с. 50), *Красноволя* (3) (Вл) (АТУ, 2012, сс. 52, 55), *Красноволиця* (Жт) (АТУ, 2012, с. 118), *Суховоля* (Вл) (АТУ, 2012, с. 54), *Суховоля* (2) (Жт) (АТУ, 2012, сс. 106, 112), *Суховоля* (3) (Лв) (АТУ,

⁴ <http://static.rada.gov.ua/zakon/new/NEWSAIT/ADM/zmist.html> (доступ 22.02.2021)

2012, сс. 214, 216, 227), *Суховоля* (Рв) (АТУ, 2012, с. 285), *Купичволя* (Лв) (АТУ, 2012, с. 218), *Довговоля* (Рв) (АТУ, 2012, с. 285), *Мокроволя* (Хм) (АТУ, 2012, с. 363; АП 2021)

2. Adj. + Subst. *Воля* (загалом 21 ойконім):

Арламівська Воля (Лв) (АТУ, 2012, с. 221), *Березна Воля* (Вл) (АТУ, 2012, с. 54), *Більська Воля* (Рв) (АТУ, 2012, с. 285), *Божя Воля* (Лв) (АТУ, 2012, с. 230), *Велика Воля* (Лв) (АТУ, 2012, с. 221), *Галина Воля* (Вл) (АТУ, 2012, с. 57), *Добра Воля* (Мк) (АТУ, 2012, с. 241), *Красна Воля* (Днп) (АТУ, 2012, с. 72), *Кухітська Воля* (Рв) (АТУ, 2012, с. 288), *Любешівська Воля* (Вл) (АТУ, 2012, с. 54), *Майстрова Воля* (Жт) (АТУ, 2012, с. 112), *Мала Воля* (Лв) (АТУ, 2012, с. 221), *Малнівська Воля* (Лв) (АТУ, 2012, с. 222), *Марія-Воля* (Вл) (АТУ, 2012, с. 49), *Маркова Воля* (Жт) (АТУ, 2012, с. 115), *Нова Воля* (Вл) (АТУ, 2012, с. 57), *Писарева Воля* (Вл) (АТУ, 2012, с. 49), *Червона Воля* (Жт) (АТУ, 2012, с. 113), *Черемошна Воля* (Вл) (АТУ, 2012, с. 55), *Чорнокінецька Воля* (Тр) (АТУ, 2012, с. 325), *Щитинська Воля* (Вл) (АТУ, 2012, с. 56; АП 2021 доступ 23.02.2021).

3. Subst. *Воля* + Adj. (загалом 17 назв населених пунктів):

Воля-Баранецька (Лв) (АТУ, 2012, с. 225), *Воля-Бартатівська* (Лв) (АТУ, 2012, с. 215), *Воля-Блажівська* (Лв) (АТУ, 2012, с. 225), *Воля-Висоцька* (Лв) (АТУ, 2012, с. 218), *Воля-Гомулецька* (Лв) (АТУ, 2012, с. 218), *Воля-Добростанська* (Лв) (АТУ, 2012, с. 230), *Воля-Довголуцька* (Лв) (АТУ, 2012, с. 228), *Воля-Задеревацька* (Лв) (АТУ, 2012, с. 228), *Воля-Жовтанецька* (Лв) (АТУ, 2012, с. 220), *Воля-Ковельська* (Вл) (АТУ, 2012, с. 52), *Воля-Любинська* (Лв) (АТУ, 2012, с. 230), *Воля-Любитівська* (Вл) (АТУ, 2012, с. 52), *Воля-Облазницька* (Лв) (АТУ, 2012, с. 218), *Воля-Садківська* (Лв) (АТУ, 2012, с. 222), *Воля-Свійчівська* (Вл) (АТУ, 2012, с. 49), *Воля-Старицька* (Лв) (АТУ, 2012, с. 230), *Воля Якубова* (Лв) (АТУ, 2012, с. 216; АП 2021; доступ 25.02.2021).

4. *Волиця* (23 назви поселень):

Вл (3); Жт (2); Кв (2); Лв (7); Рв; Тр (5); Хм (4) (АТУ, 2012, сс. 50, 51, 58, 103, 108, 166, 176, 218, 221, 222, 224, 225, 226, 290, 315, 317, 320, 321, 323, 369, 371, 374; АП 2021).

5. Subst. *Волиця* + Adj. (9 ойконімів):

Волиця-Барилова (Лв) (АТУ, 2012, с. 224), *Волиця-Гніздичівська* (Лв) (АТУ, 2012, с. 217), *Волиця-Деревлянська* (Лв) (АТУ, 2012, с. 215), *Волиця Друга* (Хм) (АТУ, 2012, с. 369), *Волиця-Дружкопільська* (Вл) (АТУ, 2012, с. 49), *Волиця-Керекешина* (Хм) (АТУ, 2012, с. 372), *Волиця-Лобачівська* (Вл) (АТУ, 2012, с. 49), *Волиця-Морозовицька* (Вл) (АТУ, 2012, с. 51), *Волиця-Польова* (Хм) (АТУ, 2012, с. 373; АП 2021; доступ 26.02.2021).

6. Adj. + Subst. *Волиця, Волька* (1 ойконім):

Лісова Волиця (Хм) (АТУ, 2012, с. 369; АП 2021; доступ 27.02.2021).

Підрахувавши загальну кількість назв українських назв населених пунктів із компонентом *воля* отримаємо число 95, і всі вони географічно майже компактно розташовані на заході України: Львівська (38) та Волинська (23) області, а також — Хмельницька (9), Тернопільська (7), Ровенська (5) області. Таку значну кількість ойконімів у Західній Україні пояснюємо середньовічними колонізаційними поселенськими процесами, які відбулися на цих землях (колишні Белзьке, Руське, Подільське, Волинське воєводства Речі Посполитої) у пізньому середньовіччі (поч. XIV–XVI ст.).

Решта ж назв є нечисленною і має поширення: у центрі України — це Житомирська (8), Кіровоградська (3), Полтавська (1), на південному сході — Миколаївська (4), на сході — Донецька (1), Дніпропетровська (1). Треба сказати, що масові поселенські процеси у центрі, на сході та на південному сході України мали місце значно пізніше, починаючи десь із XVIII століття.

Багато назв давніх українських поселень у радянські часи були перейменовані, що негативно позначилося на збереженні історичної інформації про їхнє заснування. З граматичного погляду такі ойконіми часто зазнавали універбації (семантичної компресії). Так, назву села *Воля Задевевацька* (Стрийський р-н, Льв), відомого із XVI ст. як *Wola Zaderewacka* (Atl. Jabł., карта 3), було перейменовано на *Задевеці*, а село *Воля Якубова* того ж району та області — на *Воля*. І тільки в 1992 році вдалося відновити первинну історичну назву: на державному рівні зробити офіційне перейменування, тобто повернути цим населеним пунктам їхні старі назви *Воля Задевевацька* та *Воля Якубова* (ВідВРУ, 03.03.1992, №9, с. 251; АТУ, 2012, с. 558). Ідеологічного забарвлення в радянські часи зазнала також назва поселення *Божа Воля* (Яворівський р-н, Льв.), перейменованого в *Червона Воля*, пор.: *Червона Воля* — назва села у Новоград-Волинському районі, Жт (АТУ, 2012, с. 113), в якій означальний компонент «червона» мав указувати на один із радянських символів (пор. інші радянські перейменування цього типу: *Червона Зоря*, *Червона Нива*, *Червона Перемога* та ін.). У тому ж 1992 році було відновлено, тобто документально засвідчено перейменування *Божа Воля* (АТУ, 2012, с. 556; ВідВРУ, 03.03.1992, №9, сс. 253–254). Перейменувальні процеси, які торкнулися назв із компонентом *Воля* мають ще й уточнювальний характер: так, орфографічно було поправлено назву населеного пункту *Малнівська Воля* (Мостиський р-н, Льв) із помилкового запису в означальному компоненті, поданого як *Мальнівська Воля* (АТУ, 2012, с. 705; ВідВРУ, 20.04.1993, №16, с. 431).

З одного боку, згадані вище перейменування свідчать про тенденцію до відновлення первинних історичних назв, зокрема з аналізованим нами

компонентом *Воля*, а їхня кількість — 95 назв населених пунктів — чітко відповідає існуючим сьогодні поселенським об'єктам цього типу.

З іншого ж боку, такі назви могли зникати природнім шляхом. Так, наприклад, неіснуюче сьогодні поселення **Воля-Замарстинівська*, вперше згадане в історичних документах у 1570 році як *Wolica*: «[...] osadzili ususzyszy błoto [...] y nazwali to wsią Wolica» (ЦДІАЛ. Фонд 52, опис 1, справа 391, аркуш 26–27), розташовувалось на міських ланах міста Львова (як і сам зниклий НП **Замарстинів*, який був розташований на околиці міста Львова, ввійшовши пізніше до його складу).

4. ВИСНОВКИ

Історія становлення апелятивів укр. *воля* та пол. *wola* подана нами із врахуванням загального фону соціальної (суспільно-господарської, суспільно-економічної, суспільно-політичної) термінології середньовіччя, яка зробила помітний вплив на формування уявлень і понять як поляків, так і українців при називанні поселень різного типу.

Поява ойконімів із компонентом *Wola, Wólka, Wolica* ~ *Воля, Волиця, Волька* є результатом середньовічних поселенських процесів, які проходили на території Польщі (Люблінське, Підкарпатське, Малопольське, Мазовецьке воєводства) та західної України (Львівська, Волинська, Хмельницька, Тернопільська області), починаючи з XIV ст.–XVI ст., маючи місце в XVII–XVIII, XIX, XX ст. та до наших днів.

Як засвідчили дані з «Wykazu urzędowych nazw miejscowości i ich części 2019» та «Алфавітного покажчика населених пунктів України 2021», ойконіми із компонентами *Wola* ~ *Воля* впродовж своєї еволюції сформували майже однакові структурні типи, які збереглися донині в польській та українській ойконімії. Зокрема це: однослівні ойконіми; словоскладання із препозитивним означальним компонентом і постпозитивним компонентом *-воля* (*-волиця*); оніми-словосполучення: 1. Adj. + Subst. *Wola, Wolica, Wólka* ~ *Воля, Волиця, Волька*; 2. Subst. *Wola, Wolica, Wólka* ~ *Воля, Волиця, Волька* + Adj. Найбільшою продуктивністю відзначаються відтопонімічні (локалізуюча функція поселення в просторі та місцезрештування НП один відносно іншого) і відприсвійні словосполучення (присвійний член назви походить від скорочених та повних імен, від прізвищ або прізвиськ власників чи засновників), щоби назва могла виконувати свою диференціюючу та ідентифікуючу функції.

Між компонентами словосполучень можна визначити наступні відношення: ад'єктивний компонент має топографічний (відойконімний) характер: *Wola Łagiewnicka, Wola Wereszczyńska, Zakrzewska Wola* ~ *Воля-Добростанська,*

Чорнокінецька Воля, а також пов'язаний із фізіогеографічними реаліями ландшафту: *Wola Sosnowa, Wola Wąkorna* ~ Волиця-Польова, Мокроволя; означуваний компонент має присвійний характер (вказівка на власника, засновника): *Wola Aleksandra, Bobrowa Wola, Wola Matiaszowa* ~ Волиця Барилова, Галина Воля, Маркова Воля; відношення між даним об'єктом та іншим об'єктом з метою локалізації села, опису його ландшафтного розташування (близьке сусідство, ближні й дальні околиці): *Podleśna Wola, Podmiejska Wola* ~ Лисова Воля, Волиця Друга; вказівка на вік поселення: *Wolica Nowa, Wolica Stara* ~ Воля (як опозиційна пара — *Стара*), *Нова Воля*; вказівка на розмір поселення: *Wielka Wola, Wola Mała* ~ Велика Воля, Мала Воля.

Якщо статистично порівняти кількість ойконімів із компонентами *Wola, Wolica, Wólka* ~ Воля, Волиця, Волька, які до сьогодні збереглися в Польщі та Україні, то згідно з даними «Wykazu 2019» та «АП 2021», можна констатувати наступне: 1) у Польщі — це 1542 назви; 2) в Україні — 95 назв. Крім того, дані, подані нами вище із «Słownika geograficznego...», вказують, що із загальної кількості назв (1465 ойконімів) Польського Королівства на українські припадає 176 назв поселень. Відповідно 1289 онімів — це питомо польські ойконіми.

Логіка підрахунків, зроблених на підставі цих трьох джерел, підказує, що, починаючи з кінця ХІХ ст. і до сьогодні, в Польщі їхня кількість зросла на 253 одиниці, а в Україні — зменшилася на 81 (176 — 95).

Можлива дискусійність висновків на основі цих даних полягає в тому, що така значна кількість польських назв пояснюється тим, що сучасний «Wykaz 2019» враховує не тільки окремі села з компонентом *Wola*, але й їхні частини (пол. *część wsi, kolonii*), на відміну від українського «АП 2021», який, навпаки, містить тільки назви сіл із компонентом *Воля*.

Така значна кількість польських та українських ойконімів типу *Wola* ~ *Воля*, порівняно з іншими назвами поселень, свідчить також не тільки про адміністративно-правове надання окремим суспільним верствам певних вольностей і свобод, але й часто — про стихійне, спонтанне заснування групами середньовічних колонізаторів «вільних» поселень на незаселених територіях. З хронологічного погляду не можна простежити якоїсь закономірності в онімізації апелятивів *wola* ~ *воля*, проте це й неважливо, адже майже всі ойконіми цього типу виникли в період середньовіччя та засвідчують у своїх назвах тогочасне прагнення суспільних верств до «вільного життя», «життя на волі».

Сформована у назвах поселень із компонентом *Wola* ~ *Воля* культура номінаційних процесів, як вважаємо, справила важливий вплив на становлення онімних систем Польщі та України в наступні століття. У перспективі доречним видається аналіз семантично спорідненої до *wola* ~ *воля* лексики

swoboda (*świboda*, *swyboda*) ~ *свобода*, враховуючи потенційну здатність останньої до номінації поселень, що дасть можливість встановити сучасну продуктивність, географічну локалізацію та семантичний рух такого типу термінів на позначення суспільно-господарських стосунків в українських та польських ойконімах.

ПРИЙНЯТІ СКОРОЧЕННЯ

< — походить від
 Вл — Волинська
 див. — дивись
 Днп — Дніпропетровська
 др. пол. — друга половина
 Жт — Житомирська
 Кв — Кіровоградська
 Мк — Миколаївська
 НП — населений пункт
 Од — Одеська
 п. пол. — перша половина
 Пд — Полтавська
 пол. — польське
 поч. — початок
 прсл. — праслов'янське
 р. — рік
 Рв — Ровенська
 р-н — район
 с. — сторінка
 слц. — словацьке
 сс. — сторінки
 ст. — століття
 суч. — сучасне
 Тр — Тернопільська
 укр. — українське
 Хм — Хмельницька
 чеськ. — чеське
 Чрн — Чернівецька

ЛІТЕРАТУРА ТА ДЖЕРЕЛА

- AGZ = Tatomir, L., Liske, K. i Prochaska, A. (red.). (1868–1935). *Akta grodzkie i ziemskie z czasów Rzeczypospolitej Polskiej z Archiwum tak zwanego Bernardyńskiego we Lwowie* (t. 1–25).
 Lwów: w drukarni Zakładu im. Ossolińskich.
- Atl. Jabł. = Jabłonowski, A. (red.). (1889–1904). *Atlas historyczny Rzeczypospolitej Polskiej. Epoka przełomu z wieku XVI na XVII. Dział II: Ziemie Ruskie Rzeczypospolitej*. Warszawa–Wiedeń:
 C. i K. Wojskowo-Geograficzny Zakład w Wiedniu.

- Bijak, U. (2021). Space and landscape in Polish toponymy. *Jazykovedný časopis (Journal of Linguistics)*, 72(1), 194–207.
- Boryś, W. (2005). *Słownik etymologiczny języka polskiego*. Kraków: Wydawnictwo Literackie.
- Czapla, A. (2018). *Nazwy miejscowości historycznej ziemi halickiej*. Lublin: Wydawnictwo KUL.
- Czapla, A. (2011). *Nazwy miejscowości historycznej ziemi lwowskiej*. Lublin: Towarzystwo Naukowe KUL.
- Czopek-Kopciuch, B. (1988). *Nazwy miejscowe dawnej ziemi chełmskiej i belskiej (w granicach dzisiejszego państwa polskiego)*. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- Dąbkowski, P. (1939). Podział administracyjny województwa Ruskiego i Belskiego w XV wieku (z mapą) W: *Zabytki dziejowe* (t. 5). Lwów: Towarzystwo Naukowe.
- ESI = Gloger, Z. (1903). *Encyklopedia staropolska ilustrowana* (t. 4). Warszawa: Druk P. Laskauera i W. Babickiego.
- Krajčovič, R. (2005). *Živé kroniky slovenských dejín skryté v názvoch obcí a miest*. Bratislava: Literárne informačné centrum.
- Lustr. 1661–1665/II – Arłamowscy E. i K. (red.). (1974). *Lustracja województwa ruskiego 1661–1665. Część II: Ziemia Lwowska*. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- MRPS = Wierzbowski T. (red.). (1905–1910). *Matricularum Regni Poloniae Summaria* (t. 1–4). Varsoviae: Typis officinae C. Kowalewski.
- NMPol = Rymut, K. i in. (red.). (1996–2018). *Nazwy miejscowe Polski. Historia. Pochodzenie. Zmiany* (t. 1–15). Kraków: Instytut Języka Polskiego PAN.
- Pluskota, T. (1998). *Nazwy miejscowe ziem ruskich Rzeczypospolitej XVI–XVIII w.* Bydgoszcz: Wydawnictwo Uczelniane WSP w Bydgoszczy.
- SG = Sulimierski T. i in. (red.). (1880–1902) *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich* (t. 1–15). Warszawa: Nakładem Filipa Sulimierskiego i Władysława Walewskiego. Druk „Wieku”.
- Surma, G. (1996). Nazwy miejscowe z członem *Wola, Wólka, Wolica* w procesie komunikacji językowej (na przykładzie Opoczyńskiego). *Onomastica*, 41, 51–56.
- SW = Karłowicz J. i in. (red.). (1900–1927). *Słownik języka polskiego* (t. 1–8). Warszawa: Nakładem prenumeratorów w drukarni E. Lubowskiego i S-ki.
- Wykaz 2019 = Wykaz urzędowych nazw miejscowości i ich części (2019). http://ksng.gugik.gov.pl/urzedowe_nazwy_miejscowosci.php (dostęp 21–25.02.2021).
- АП 2021 = Алфавітний покажчик населених пунктів України. <http://static.rada.gov.ua/zakon/new/NEWSAIT/ADM/zmist.html> (дostęp 21–27.02.2021).
- АТУ, 2012 = Скопненко, Г.П. (red.). (2012). Україна: Адміністративно-територіальний устрій (станом на 1 січня 2012 р.). Київ: Парламентське видавництво.
- АЮЗР (1859–1914) = *Архив Юго-Западной России, издаваемый Временною комиссиею для разбора древних актов высочайше учрежденною при Киевском, Подольском и Вольнском генерал-губернаторе* (Ч. 1–8. Т. 1–35). Киевъ: Въ университетской типографіи.
- ВідВРУ (03.03.1992, №9, s. 251; ВідВРУ, 03.03.1992, №9, с. 253-254; ВідВРУ, 20.04.1993, № 16, с. 431) = Відомості Верховної Ради України. Нормативний бюлетень. Офіційне видання. Київ: Парламентське видавництво.
- ЕСУМ = Мельничук, О. (red.). (1982–2012). *Етимологічний словник української мови* (Т. 1–6). Київ: Наукова думка.
- Крип'якевич, І. (2009). *Історичні проходи по Львові*. Львів: Априорі.
- Лавриненко, А. (2008). *Польское языковое влияние в староукраинской деловой письменности XIV–XV веков*. Rzeszów: Wydawnictwo UR.
- Осташ, Р. (2007). *До питання про онімізацію апелятивів при виникненні ойконімів у XVI–XVII ст.* (Випуск 1 (16)). В: *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету. Серія: Мовознавство* [с. 222–235]. Тернопіль: ТНПУ.

- Срезн. = Срезневский, И. И. (ред.). (1893–1903). *Материалы для словаря древнерусского языка по письменным источникам* (Т. 1–3). Санкт-Петербург: Издание Отделения русского языка и словесности Императорской академии наук.
- ССУМ = Гумецька, Л. (ред.). (1977–1978). *Словник староукраїнської мови XIV–XV ст.* (Т. 1–2). Київ: Наукова думка.
- Старчевский = Старчевский А.В. (ред.). (1899). *Словарь древн#го слав#нского #зыка* (составленный по Остромирову Евангелию. Ф. Миклошичу, А.Х. Востокову, Я.И. Бередникову и И.С. Кочетову). СПб: Издание А.С.Суворина.
- СУМ = Білодід, І. (ред.). (1970–1980) *Словник української мови* (Т. 1–11). Київ: Наукова думка.
- СУМ XVI = п. пол. XVII ст. – Гринчишин Д. (ред.). (1994–2004). *Словник української мови XVI – першої пол. XVII ст.* (Випуск 1–11). Львів: Інститут українознавства імені І. Крип'якевича НАН України.
- Тимченко = Тимченко, С. (ред.). (1930). *Історичний словник українського язика* (Т. 1. А–Ж). Харків–Київ: Державне видавництво України.
- ЦДІАЛ (Фонд 52, опис 1, справа 391, аркуш 26–27) = Центральний державний історичний архів у місті Львові.

SUMMARY

RELICS OF THE APPELLATIVE *VOLJA IN MODERN UKRAINIAN AND POLISH OIKONYMIC SPACE

The productiveness and localization of modern place names with the component *volja that underwent further onymization in the 15th to 16th centuries was authenticated in the article. It signifies a new type of newly coined localities in Polish and Ukrainian oikonymy designating settlements that were free from taxes, in particular, Polish (*Wola, Wolica, Wólka*), Ukrainian (*Воля (Volia), Волиця (Volysia), Волька (Vol'ka)*) and their derivatives. Polish and Ukrainian oikonyms with the components *Wola ~ Воля (Volia)* over the period of history of their use formed homogeneous structural types that are used today: single-word oikonyms, multiword oikonyms with pre- and postpositional adjectival components, and pre- and postpositional component *-воля (-volia)/-волиця (-volysia)*, multiword onyms: 1) Adj. + Subst. *Wola, Wolica, Wólka ~ Воля (Volia), Волиця (Volysia), Волька (Vol'ka)*; 2. Subst. *Wola, Wolica, Wólka ~ Воля (Volia), Волиця (Volysia), Волька (Vol'ka)* + Adj. From the point of view of signification, these oikonyms denote a type of a free settlement indicating their owner or founder, geographical location, location in relation to neighbouring settlements, i.e. the differentiating and localising function of these types of onyms is emphasized. The number and geographical distributions of the oikonyms in Poland and Ukraine are presented. It was established that their highest number is in Lublin, Małopolskie, Podkarpackie and Mazowieckie Voivodeships (Poland) and in the west of Ukraine (Lviv, Volyn, Ternopil Oblasts). The naming tendencies of the further onymization of the appellative *volja in Ukrainian and Polish oikonymy were emphasized.

Keywords: appellatives (Ukrainian *воля (volia), волиця (volysia), волька (volka)*; Polish *wola, wolica, wólka*); onymization of appellatives, oikonymy, structural types of oikonyms

REFERENCES

- AGZ — Tatomin, L., Liske, K. i Prochaska, A. (Eds.). (1868–1935). *Akta grodzkie i ziemskie czarów Rzeczypospolitej Polskiej z Archiwum tak zwanego Bernardyńskiego we Lwowie* [Town and land acts of Rzeczpospolita from so called Bernardyński Archive in Lwów] (Vols. 1–25). Lwów: w drukarni Zakładu im. Ossolińskich.
- AP 2021 = Alfavitnij pokazčik naselenih punktiv Ukraïni [Alphabetical Index of Place Names of Ukraine]. <http://static.rada.gov.ua/zakon/new/NEWSAIT/ADM/zmist.html> (accessed: 21–27.02.2021).
- Atl. Jabł. = Jabłonowski, A. (Ed.). (1889–1904). *Atlas historyczny Rzeczypospolitej Polskiej. Epoka przelomu z wieku XVI na XVII. Part II: Ziemie ruskie Rzeczypospolitej* [Historical Atlas of Rzeczpospolita at the Turn of Sixteenth and Seventeenth Centuries. Part 2: Rus Lands of Rzeczpospolita]. Warszawa–Wiedeń: C. i K. Wojskowo-Geograficzny Zakład w Wiedniu.
- ATU 2021 = Skopnenko, G.P. (Ed.). (2012). *Ukraïna: Administrativno-teritorial'nij ustrij (stanom na 1 sičnâ 2012)* [Ukraine: Administrative Territorial Division (as of 1 January 2012)]. Kiev: Parlaments'ke vidavnictvo.
- AÛZR (1859–1914) = *Arhiv Ūgo-Zapadnoj Rossii, izdavaemyj Vremennoû komissieû dlâ razbora drevnih aktov vysocajše učreždennoû pri Kievskom, Podol'skom i Volynskom general-gubernatore* [Archive of South Western Russia Published by Temporary Board for Interpreting Ancient Acts Founded at Kiev, Podolskyi and Volynskyi General Governor]. (pp. 1–8, t. 1–35). Kiev: V" universitetskij tipografii.
- Bijak, U. (2021). Space and landscape in Polish toponyms. *Jazykovedný časopis (Journal of Linguistics)*, 72(1), 194–207.
- Boryś, W. (2005). *Słownik etymologiczny języka polskiego* [Etymological Dictionary of the Polish Language]. Kraków: Wydawnictwo Literackie.
- CDĀL (Fond 52, opis 1, sprava 391, arkuś 26–27) = Central'nij deržavnij istoričnij arhiv u misti L'vovi [Central State Historical Archives of Ukraine in Lviv. Fund № 52. Volume number 1. Case 391, Page number 26–27].
- Czapla, A. (2011). *Nazwy miejscowości historycznej ziemi lwowskiej* [Place Names of the Historical Lwów Land]. Lublin: Towarzystwo Naukowe KUL.
- Czapla, A. (2018). *Nazwy miejscowości historycznej ziemi halickiej* [Place Names of the Historical Halicz Land]. Lublin: Wydawnictwo KUL.
- Czopek-Kopciuch, B. (1988). *Nazwy miejscowe dawnej ziemi chełmskiej i belskiej (w granicach dzisiejszego państwa polskiego)* [Place Names of the Former Chełm and Belz Lands (within the Borders of Today's Polish State)]. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- Dąbkowski, P. (1939). Podział administracyjny województwa Ruskiego i Belskiego w XV wieku (z mapą) [Administrative Division of Ruthenian and Belzke Voivodeship in the 15th century (with map)]. W: *Zabytki dziejowe* [Historical Monuments] (Vol. 5). Lwów: Towarzystwo Naukowe.
- ESI = Gloger, Z. (1903). *Encyklopedia staropolska ilustrowana* [Old Polish Illustrated Encyclopedia] (Vol. 4). Warszawa: druk P. Laskauera i W. Babickiego.
- ESUM = Mel'ničuk, O. (Ed.). (1982–2012). *Etimologičnij slovník Ukraïns'koï movi* [Etymological Dictionary of the Ukrainian Language] (Vols. 1–6). Kiïv: Naukova dumka.
- Krajčovič, R. (2005). *Živé kroniky slovenských dejín skryté v názvoch obcí a miest* [Live Chronicles of Slovak History, Hidden in the Names of Villages and Towns]. Bratislava: Literárne informačné centrum.
- Krip' ŕkevič, Ī. (2009). *Īstorični prohodi po L'vovi* [Historical Transitions in Lviv]. L'viv: Apriori.
- Lavrinenko, A. (2008). *Pol'skoe ŕzykovee vliânie v staroukraïnskoj delovoj pis'mennosti XIV–XV vekov* [Polish Linguistic Influence on the Old Ukrainian Business Writing in the 14th and 15th Centuries]. Rzeszów: Wydawnictwo UR.

- Lustr. 1661–1665/II = Arłamowscy, E. i K. (Eds.). (1974). *Lustracja województwa ruskiego 1661–1665. Cz. II. Ziemia Lwowska* [Lustration of the Ruthenian Voivodeship 1661–1665. Part 2. Lwów Land]. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- MRPS = Wierzbowski T. (red.). (1905–1910). *Matricularum Regni Poloniae Summaria* (Vols. 1–4). Varsoviae: Typis officinae C. Kowalewski.
- NMPol = Rymut, K. et al. (Eds.). (1996–2018). *Nazwy miejscowe Polski. Historia. Pochodzenie. Zmiany* [Place Names of Poland. History. Origin. Changes] (Vols. 1–15). Kraków: Instytut Języka Polskiego PAN–DWN..
- Ostaš, R. (2007). Do pitannâ pro onimizaciû apelâtiviv pri viniknenni oikonimiv u XVI–XVII st. [To the question of onimization of appellatives in the formation of oikonyms in 16th–17th centuries]. *Naukovî Zapiski Ternopil's'kogo nacional'nogo pedagogičnogo universitetu. Seriâ: Movoznavstvo*, 1(16), 222–235.
- Pluskota, T. (1998). *Nazwy miejscowe ziem ruskich Rzeczypospolitej XVI–XVIII w.* [Place Names of Ruthenian Territories of the Polish Republic in the 16th–18th Centuries]. Bydgoszcz: Wydawnictwo Uczelniane WSP w Bydgoszczy.
- SG = Sulimierski T. et al. (Eds.). (1880–1902). *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich* [Geographical Dictionary of the Kingdom of Poland and Other Slavic Countries] (Vols. 1–15). Warszawa: nakładem Filipa Sulimierskiego i Władysława Walewskiego. Druk „Wiek”.
- Srezn. = Sreznevskij I.I. (Ed.). (1893–1903). *Materialy dlâ slovarâ drevnerusskogo âzyka po pis'mennym istočnikam* [Materials for the Dictionary of Old Russian] (Vols. 1–3). Sankt-Peterburg: Izdanie Otdeleniâ russkogo âzyka i slovesnosti Imperatorskoj akademii nauk.
- SSUM = Gumec'ka, L. (1977–1978). *Słownik staroukraińsk'koï movi XIV–XV st.* [Dictionary of the Old Ukrainian Language in the 14th–15th Centuries] (Vols. 1–2). Kiïv: Naukova dumka.
- Starčevskij = Starčevskij, A. V. (Ed.). (1899). *Slovar' drevnego slavânskago âzyka (sostavlennij po Ostromirovu Evangeliiu)* [Dictionary of the Old Slovenian Language (compiled on the basis of Ostromyrove Evanheliiye)]. SPB: Izdanie A.S. Suvorina.
- SUM = Bilodid, Ī. (Ed.). (1970–1980). *Słownik ukraińsk'koï movi* [Dictionary of the Ukrainian Language] (Vols. 1–11). Kiïv: Naukova dumka.
- SUM XVI-p. pol. XVII st. = Grinčišin D. (Ed.). (1970–1980). *Słownik ukraińsk'koï movi XVI–peršoï pol. XVII st.* [Dictionary of the Ukrainian Language 16th–First Half of 17th Centuries] (Vols. 1–11). L'viv: Īnstitut ukraińoznavstva imeni Ī. Krip' âkeviča NAN UKRAĪNI.
- Surma, G. (1996). Nazwy miejscowe z członem *Wola, Wólka, Wolica* w procesie komunikacji językowej (na przykładzie Opoczyńskiego) [Oikonyms with *Volia, Wólka, Volica* components in the process of language communication (exemplified by Opoczno Region)]. *Onomastica*, 41, 51–56.
- SW = Karłowicz J. et al. (Eds.). (1900–1927). *Słownik języka polskiego* [Dictionary of Polish] (Vols. 1–8). Warszawa: nakładem prenumeratorów w drukarni E. Lubowskiego i S-ki.
- Timčenko, Ė. (1930). *Īstoričnij słownik ukraińsk'kogo âzika* [Historical Dictionary of the Ukrainian Language] (Vol. 1: A–Ž). Harkiv–Kiïv: Deržavne vidavnictvo Ukraïni.
- VidVRU (03.03.1992, №9, p. 251; 03.03.1992, №9, pp. 253–254; 20.04.1993, №16, p. 431) = Vidomosti Verhovnoï Radi Ukraïni. Normativnij búleten' [Supreme Council Bulletin]. Oficijnevidannâ. Kiïv: Parlaments'ke vidavnictvo.
- Wykaz (2019) = *Wykaz urzędowych nazw miejscowości i ich części* [List of Official Names of Localities and Their Parts (2019)]. http://ksng.gugik.gov.pl/urzedowe_nazwy_miejscowosci.php (accessed 21–25.02.2021).

O METODZIE KRYTYCZNEJ W TOPONOMASTYCE*

Słowa tematyczne: metodologia, tradycja badań onomastycznych, toponimia, przestrzeń społeczna, szkoła krytyczna, ideologie, humanistyka

WPROWADZENIE

Postulowany w ramach współczesnej „nowej humanistyki” zwrot krytyczny manifestuje się naświetlaniem społecznych, ideologicznych i zwłaszcza politycznych kontekstów zjawisk, procesów czy obiektów poddawanych naukowej refleksji¹. W onomastyce takimi opisywanymi obiektami są oczywiście nazwy własne, które — gdy spojrzeć na nie jako na swoiste produkty, teksty, znaki czy symbole — mogą dostarczyć bardzo bogatego i ciekawego materiału do tego rodzaju pogłębionych obserwacji. Być może nawet — ze względu na swój szczególny status, stanowiący swoistym napięciem pomiędzy ogólnoludzką koniecznością nazywania, konsekwencjami komunikacyjnymi a potencją kształtowania tożsamości zbiorowej, pamięci kolektywnej czy wręcz magicznej, mitotwórczej sfery symbolicznej — nazwy własne stanowią dla takich badań sferę szczególnie atrakcyjną. Pojemność symboliczna tak postrzeganych nazw jest nieporównywalnie większa niż leksykalnego złoza apelatywnego.

Już sam zatem status nazw własnych otwiera tu szerokie perspektywy eksploatacji: ujawniają się takie kwestie, jak złożoność podmiotu nazywającego, sytuacji nazwotwórczej i wreszcie — rzeczywistości postnominacyjnej. Dywersyfikacja

* Publikacja została napisana w wyniku odbywania przez autora stażu na Uniwersytecie w Trieście, współfinansowanego przez Unię Europejską w ramach Europejskiego Funduszu Społecznego (Programu Operacyjnego Wiedza Edukacja Rozwój), zrealizowanego w projekcie „Program Rozwojowy Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego w Olsztynie” (POWR.03.05.00-00-Z310/17).

¹ Na temat badań neohumanistycznych, które orientują się m.in. na społeczną użyteczność czy wręcz służebność refleksji nad człowiekiem i kulturą, por. Markowski (2014). Samo pojęcie „zwrotu” w humanistyce jest opisane w „Performatywnych wymiarach kultury” (Leszczyńska, Skowronek 2012). Z kolei zarys i rozwój metod krytycznych w lingwistyce opisują np. Norman Fairclough, Anna Duszak czy Adam Warzecha (Fairclough, Duszak 2008; Warzecha, 2014).

tych elementów kształtuje dynamiczny układ różnicujących cech składowych: w odniesieniu odpowiednio do podmiotu nazywającego jest to charakter indywidualny lub instytucjonalny, osadzenie ideologiczne, tradycja, do sytuacji — typ przymusu, okoliczności (wieloaspektowy kontekst nadania nazwy), a w odniesieniu do rzeczywistości postnominacyjnej — pragmatyka używania nazw w komunikacji oraz bardziej dalekosiężna, a przez to często niedostrzegalna sfera kultury, norm i wierzeń (która zresztą wpływa też na poziom pierwszy, tj. podmiot nazywający). Opisanie nazw własnych jako symbolicznych i komunikacyjnych efektów przecinania się tak skomplikowanych układów to zadanie, jeśli już nie dla osobnej subdyscypliny onomastycznej, to z pewnością dla specjalnie zaprojektowanej metodologii, która by uwzględniała zarówno własności samej sfery onimicznej, jak i możliwości rekonstruowania ukrytych znaczeń, ideologii czy wzorów kultury na poziomie wspólnotowym.

Metodologie nakierowane na rekonstrukcję niektórych ze wskazanych aspektów są już w polskich badaniach onomastycznych obecne, dotyczą przede wszystkim nazw własnych jako komunikatów, nazw w użyciu i są efektem wykorzystania założeń analizy dyskursu w procesie odczytywania funkcji nazw². Nastawienie dyskursywne nie wyczerpuje jednak potencjału wspomnianych na wstępie metod krytycznych, także w obszarze onomastyki. Jeśli da się taką perspektywę rozciągając na humanistykę w sensie najogólniejszym, wyznaczając społecznie użyteczne cele dla myślenia o człowieku i kulturze, to da się z pewnością ją zastosować również do wyselekcjonowanych „produktów” ludzkich działań czy zachowań. Gdy spojrzeć w taki właśnie sposób na zasoby nazewnicze, ujawnią się mniej lub bardziej usystematyzowane przejawy działań człowieka, skrywające konkretne ideologie³.

W tym miejscu zostaną poddane pod rozważę wybrane elementy potencjału metodologicznego oferowanego przez podejście krytyczne do systemowo pojmowanych nazw własnych. Systemowe ujęcie oznacza tu, w odróżnieniu od poziomu użycia (pragmatyki nazewniczej czy onomastycznej analizy dyskursu), płaszczyznę nazw jako wielkich zbiorów, kategorii wyodrębnionych na podstawie

² W ciągu ostatnich kilkunastu lat powstało wiele prac z tego zakresu, odnoszących się do nazw wprzęgniętych w szeroko rozumiany proces komunikacji. Dotyczą one przede wszystkim możliwości dekodowania społecznych funkcji nazw w użyciu, w konkretnym kontekście (i często: otoczeniu tekstowym). Syntetyczne ujęcie por. Rutkowski, Skowronek (2020), także Rejter (2019).

³ Ideologie są tu rozumiane w znaczeniu ustabilizowanym w ramach krytycznych badań nad komunikacją, zwłaszcza zaś w Krytycznej Analizie Dyskursu — a więc, najogólniej, jako wzorce konstruowania grup społecznych będące reprezentacjami określonego rozkładu władzy (van Dijk, 1993). Takie ideologie nie tylko kształtują rzeczywistość społeczną, ale odzwierciedlają również społeczną tożsamość oraz konstrukcję światopoglądów. Są jednym z podstawowych parametrów opisu doświadczeń i wartości wspólnotowych na różnych poziomach społecznych (partii politycznych, grup lokalnych, narodów etc.).

krzyterium spójności denotacyjnej (por. tradycyjne pojęcie kategorii onimicznej czy onomastycznej). Na takich zbiorach możliwe jest również dokonywanie prób dekonstrukcji ideologii, zwłaszcza przy uwzględnieniu instytucjonalnego czy administracyjnego „autorstwa” nazw. W naszych rozważaniach przykładów będą dostarczać głównie nazwy geograficzne z różnych poziomów⁴.

TRADYCJE I EWOLUCJE METODOLOGII TOPONOMASTYCZNYCH

Toponimia to jeden z najbardziej wyeksplorowanych i najlepiej rozpoznanych zbiorów nazw własnych. To na toponimach wykuwały się podstawy klasycznych metodologii onomastycznych w polskiej lingwistyce — by przywołać chociażby kanoniczne prace Witolda Taszyckiego (1946), Stanisława Rosponda (1957) i ich kontynuatorów: Kazimierza Rymuta czy Roberta Mrózka⁵. Metodologie te koncentrowały się, w myśl ogólniejszych założeń szkoły filologicznej czy strukturalizmu, na odtworzeniu semantycznego podłoża procesu powstania konkretnych toponimów — w odniesieniu do nazw własnych było to wskazanie źródeł leksykalnych, etymologii, a także motywacji semantycznej. Drugim ważnym celem było wskazanie procesów językowych, które ukształtowały te nazwy, i był to cel realizowany na drodze szczegółowych analiz ich struktury. Dostrzeżenie najważniejszych wzorów semantyczno-motywacyjnych oraz strukturalnych pozwoliło stworzyć modelowe klasyfikacje toponimów, przy czym niezwykle ważne było dokonanie tego na etapie stosunkowo wczesnym, w fazie wypracowywania szczegółów metodologicznych. Na skutek tego wiele późniejszych opracowań siłą rzeczy przyjmowało rozwiązania i terminologię Taszyckiego i Rosponda, niekiedy zbyt dosłownie czy mechanicznie powielając propozycje autorów⁶. Wartość

⁴ Jak zauważył jeden z Recenzentów, uwagi tu poczynione można w znacznym stopniu odnieść i do innych dziedzin onomastyki (co zresztą miejscami czynię). Wydaje się jednak, że — zwłaszcza patrząc z poziomu metodologii badań, a taki rys ma niniejszy szkic — nieco inaczej rozkładają się akcenty udziału poszczególnych poziomów ideologicznych w różnych kategoriach nazw, inny jest również krąg ich użytkowników, a co za tym idzie — także ewentualny zasięg i zakres „wpływu społecznego” (widocznego zwłaszcza na opisywanym w dalszej części tekstu poziomie performatywnym). Z tego głównie powodu uwagi tu poczynione staram się zawęzić do badań nad toponimią, która zresztą stała się już przedmiotem licznych studiów z zakresu chociażby pamięci zbiorowej, co dodatkowo uzasadnia podjęcie próby refleksji syntetyzującej.

⁵ Do tego kanonu należą zarówno podstawowe prace, nakreślające podstawy metodologiczne wszechobecnych w polskiej tradycji onomastycznej metod analizy semantyczno-motywacyjnej oraz strukturalnej (Taszycki, 1946; Rospond, 1957), jak i wdrażające te założenia do badań konkretnego złoza toponimicznego (np. Mrózek, 1990). Na temat ewolucji metodologii onomastyki polskiej (por. Kaleta, 1998).

⁶ Przywołać tu można z jednej strony dyskusję nad problemem motywacji semantycznej jako pokłosie klasyfikacji Taszyckiego, a z drugiej — zrewidowanie terminu „nazwy prymarne” i pojęcia prymarności, wprowadzonego przez S. Rosponda (por. np. Kaleta, 1998, s. 56).

poznawcza i siła oddziaływania tych fundamentalnych opracowań — „kamieni milowych” polskiej toponomastyki (a także onomastyki w jak najszerszym rozumieniu, bo ślady czy wręcz matryce tych klasyfikacji obecne są w badaniach przeróżnych kategorii nazw) — były tak olbrzymie, że można dopatrywać się tu pewnego paradoksu: oto mamy klasyfikacje, one kształtują metodologię i postępowanie analityczne, a zatem nie ma potrzeby poszukiwania innych sposobów opisu nazw. W przypadku niektórych opracowań obciążenie klasyfikacjami było tak silne, że w zasadzie cała czynność analityczno-interpretacyjna sprowadzała się właśnie do poklasyfikowania materiału. Trzeba jednak wyraźnie zaznaczyć, że w rozkwicie paradygmatu strukturalistycznego — nie tylko w językoznawstwie, ale i w całej humanistyce — taka dominacja metodologiczna była całkowicie zrozumiała i nie była kwestionowana, a format i celność obserwacji dwóch tuzów polskiej onomastyki jeszcze bardziej ją uzasadniały.

Badania tego rodzaju były w zasadzie typowymi ścieżkami postępowania w całej onomastyce. Podejście słowiańskie, w którego największym kręgu oddziaływania pozostawały i formowały się również polskie badania nad nazewnictwem miejscowym i terenowym, charakteryzowało się dominacją perspektywy lingwistycznej. Konsekwencją bezpośrednią tezy wyjściowej, że nazwy są tworam i językowymi (wyrażają się za pomocą znaków językowych i przynależą tym samym do systemu językowego) było, po pierwsze, umiejscowienie badań onomastycznych w kręgu językoznawstwa, a po drugie — ukształtowanie ściśle językowych metodologii ich opisu.

Nie oznacza to jednak, że była to reguła uniwersalna. W toponomastyce anglojęzycznej, zwłaszcza amerykańskiej, lingwocentryzm w przywołanym wyżej sensie odgrywał już nie tak dominującą rolę. Badania onomastyczne w ogóle były tam zasilane przez reprezentantów wielu różnych dyscyplin naukowych, które w swoisty dla siebie sposób i pod kątem własnych potrzeb, z zastosowaniem własnej metodologii obejmowały jako przedmiot badań również nazwy własne. I tak nazwy osobowe były obiektem uwagi nie tylko językoznawców, ale i psychologów, prawników, socjologów, przedstawicieli nauk o administracji⁷. Nazwy geograficzne z kolei badali, oprócz językoznawców, także historycy (zwłaszcza osadnictwa), geografowie, kartografowie, badacze z obszaru nauk o polityce, administracji, studiów miejskich. W porównaniu z dość homogeniczną metodologią onomastyki słowiańskiej mamy tam zatem do czynienia z wieloma podejściami badawczymi, często o sprzecznych założeniach, ale mimo to zachodzącymi na siebie, krzyżującymi się, tworzącymi osobliwą siatkę perspektyw i punktów widzenia. Takie naświetlanie nazw wieloma różnymi „reflektorami” metodologicznymi ma swoje

⁷ Dobrze to ilustruje przegląd przewodnika bibliograficznego po antroponomastyce (Lawson, 1987), którego autor jest z wykształcenia psychologiem.

zalety, ale i pewne niedogodności. Wśród tych ostatnich można dostrzec pewną „lekkość” spojrzenia, która nie musi skutkować bardziej pogłębioną obserwacją i refleksją, może zatrzymywać się na poziomie wniosków dość powierzchownych, a z naszej słowiańskiej perspektywy wręcz banalnych. Czytelnik przywykły do dogłębnych studiów językoznawczych może mieć więc wrażenie niedosytu podczas obcowania z opracowaniami, które operują stwierdzeniami na tyle ogólnymi, że wydają się oczywiste i wręcz niegodne osobnych studiów.

Jednocześnie ten sam przywykły do lingwocentrycznej onomastyki odbiorca ma prawo czuć się zaskoczony szerokim spektrum zagadnień, jakie podejmują tak zróżnicowane badania, pozostające w obrębie osobnych dziedzin i metodologii. Przy uwzględnieniu tych osobnych punktów widzenia nazwy własne, paradoksalnie, mogą jawić się jako bardziej autonomiczne i wielowymiarowe — nie tylko jako fenomeny językowe (choć wciąż: prymarnie językowe, co jednak można niekiedy dyskretnie pominąć). Paradoks polega na tym, że będąc zanurzonymi jedynie w lingwistycznym nurcie, nazwy ujawniają tylko część — być może najważniejszą i najbardziej istotną — swojego statusu jako osobnego zjawiska społecznego. Ten pełniejszy, społeczny właśnie, charakter widać w pełni dopiero w kontekście badań niejęzykoznawczych, które pokazują wagę nazw własnych nie tylko z punktu widzenia ich miejsca w systemie językowym, ale wskazują ich społeczną wagę jako znaków pełniących rozmaite, złożone, mniej lub bardziej istotne funkcje dla używających tych nazw ludzi.

Nie jest jednak tak, że dostrzeżenie społecznego kontekstu nazw wymaga wykroczenia poza stricte lingwistyczne metodologie. W polskiej i słowiańskiej onomastyce dokonano wielu cennych spostrzeżeń na ten temat, wskazując na rozmaite aspekty społecznego używania nazw, a wiązanie nazw z językiem i społeczeństwem stało się już tradycją. Badania w ramach onomastyki językoznawczej same w sobie również ewoluowały, w różnym stopniu uwalniając się od tradycji strukturalistycznej czy — ogólniej — wewnątrzjęzykowej (por. np. Biulik, red. 2003; Kaleta, 1998; Mrózek, 2000), przez co zyskiwały możliwość eksponowania coraz to nowych poziomów społecznego zdeterminowania nazewnictwa. Można tu widzieć podobne zmiany w metodologii, co w obrębie językoznawstwa w ogóle. W onomastyce na przełomie wieków uwidaczniać się zaczął rys metodologii „otwartych”⁸,

⁸ Odwołuję się tu do znanego ujęcia A. Furdala (1990), który postulował postrzeganie językoznawstwa nie tylko jako dyscypliny zinterioryzowanej, ale łączącej — na zasadzie uznania, także metodologicznego, społecznego i kulturowego charakteru języka — rozmaite punkty widzenia i nastawione przez to na odślanianie również faktów zewnętrznych w stosunku do samego systemu językowego. Możliwość wypowiedzania się „za pośrednictwem języka” (ściślej mówiąc: badań językoznawczych) na tematy szersze, kulturowe i społeczne właśnie, znalazła wyraz w sformułowanym przez niego koncepcie językoznawstwa otwartego. Tezy te były zresztą rozwijane i uzupełniane przez tego samego badacza w kontekście postępów metodologii językoznawczych po ponad 20 latach (por. Furdal, 2011).

dopuszczających już nie tylko spojrzenie strukturalne, motywacyjne czy etymologiczne (których emanacjami były niejednokrotnie same tylko klasyfikacje nazw), ale także próby zerkania w stronę innych płaszczyzn, na jakich można również lokować nazwy własne. Najbardziej naturalne było poszerzenie perspektywy samego języka jako systemu na jego wymiar użytkowy, pragmatyczny, wreszcie — komunikacyjny. Nazwy w użyciu to już nie wyselekcjonowane i uporządkowane zbiory, układające się w rozmaite onomastykony, lecz jednostki w użyciu: w tekście, kontekście, mówieniu. Pojawiają się wraz z takim podejściem już nie tylko „kreatorzy” czy dawcy nazw, ale również ich użytkownicy, nadawca i odbiorca, a wraz z nimi ujawniają się możliwości oddziaływania na innych za pomocą nazw, naznaczanie rzeczywistości poprzez nazywanie, odczytywanie nazw (konotacje, asocjacje), ich przekształcenia i wtórne użycia (metafora, metonimia). Osadzenie nazw w strukturze komunikatu lub wręcz postrzeganie nazw jako autonomicznych komunikatów *sui generis* (Rutkiewicz-Hanczewska, 2013), rekonstruowanie sposobów użycia nazw jako procesu komunikacyjnego w określonym kontekście historycznojęzykowym i kulturowym (Rejter, 2019), kulturowo-przestrzennym (Siwiec, 2012) czy konsumpcyjnym (Skowronek, 2016) skutkowało i wciąż skutkuje niezwykle interesującymi spostrzeżeniami na temat ich natury i funkcji społeczno-kulturowych.

Poszerzenie pola obserwacji dało zatem onomastyce polskiej wgląd w te sfery, które przy tradycyjnych metodach opisu pozostawały w cieniu. Zagadnienia klasyczne: dlaczego nadano taką właśnie nazwę?; jak jest ona zbudowana?; od czego pochodzi?; jak sytuuje się w systemach klasyfikacyjnych względem innych jednostek?, coraz częściej zaczęły zastępować bardzo różnie sformułowane pytania o użycie, funkcjonowanie i społeczno-kulturową funkcję. Dostrzeżone zostały kwestie związane ze zróżnicowaniem kategoryjnym nazw, ich liczebnością, trwałością obiektów, sposobami nominacji i funkcjami (Cieślakowa, 1996). Włączone w ten sposób do badań nad nazewnictwem elementy metodologii komunikologicznych, socjologicznych czy kulturoznawczych w wielkim stopniu wzbogaciły (i wciąż wzbogacają) dokonania onomastyki, która stała się dzięki takiemu otwarciu subdyscypliną może w mniejszym stopniu językoznawczą (choć i to jest dyskusyjne⁹, podobnie jak samo wyznaczanie obszaru lingwistyki), ale z pewnością oferującą „więcej z nazw”¹⁰.

⁹ Dyskusyjne także i z tego względu, że na ogół nie są to jednak metodologie „wtrącone” bezpośrednio z poziomu innych dyscyplin, lecz raczej zaimplementowane przez metodologie językoznawstwa otwartego, w którego kręgu oddziaływania nowe pokolenia onomastów terminowały w zasadzie od początku.

¹⁰ Uzupełnieniem tradycji słowiańskiej może być syntetyczny przegląd zachodnich metodologii toponomastycznych (por. Taylor, 2016).

KRYTYCZNE BADANIA TOPONIMÓW

Wracając do istoty metodologii krytycznej w toponomastyce, trzeba zaakcentować różnice w samym postrzeganiu przestrzeni. W tradycyjnym ujęciu jawi się ona jako fenomen niezmienny, determinowany fizycznie (fizjograficznie), istniejący obiektywnie w formie niezależnej od jakichkolwiek czynników społecznych i poznawczych. Człowiek nazywał elementy tak rozumianej przestrzeni w celach związanych, najogólniej mówiąc, z orientacją oraz jej posiadaniem (przynależnością polityczną czy administracyjną). Przestrzeń taka była „bezproblemowym konceptem geograficznym” (Azaryahu, 2011, s. 32). Podejście krytyczne zmienia w sposób radykalny jej postrzeganie: staje się ona „produktem” określonych działań społecznych i może zmieniać się wraz z przekształcającymi się czynnikami politycznymi.

Można by rzec, że teza ta nie jest nowa, bo sytuuje się *de facto* na fundamencie kanonicznych prac z zakresu socjologii przestrzeni i antropologii przestrzeni (por. Jałowicki, 1988; Lefebvre, 1991; Tuan, 1987). Tak samo jednak jak tradycyjna onomastyka nie dostrzegała społecznego wymiaru przestrzeni i jej zmienności, tak klasyczna socjologia przestrzeni ignorowała kwestie nazewnictwa, traktując nazwy jedynie jako językowe oznaczenia czy „konieczne” etykiety, służące identyfikacji w terenie lub (zwłaszcza) na mapie, a pozbawione realnego związku z jakością społecznie relewantnych cech nazywanych miejsc. Badania krytyczne łączą te dwie niepełne perspektywy oglądu nazw geograficznych, w których to albo bierna, niezmienna i obiektywna pozostaje przestrzeń, albo też nieobecne (i nieistotne) w procesie społecznego konstruowania przestrzeni są jej językowe etykiety. W podejściu krytycznym niwelowane są więc niedostatki zarówno metodologii lingwocentrycznych, jak i socjologii przestrzeni¹¹. Zwornikiem dla obu tych metod stają się nazwy własne. Aby tego rodzaju interferencja metodologiczna mogła zaistnieć, konieczne jest dostrzeżenie i wyeksponowanie potencjału ideologicznego nazw jako jednostek zaangażowanych w procesy konstruowania rzeczywistości politycznej. Możliwości kumulowania i transferu treści ideologicznych przez nazwy geograficzne widać najlepiej w tych momentach, w których nazwy te ulegają zmianom, zwłaszcza zaś zmianom systemowym. Te z kolei są na ogół powiązane z radykalnymi zmianami politycznymi, zgodnie

¹¹ Warto przy okazji wspomnieć o nurcie językoznawstwa kognitywnego, które również odchodzi od tradycyjnego widzenia toponimów jako etykietek fizycznie istniejącej, obiektywnej przestrzeni. Dla badaczy tego nurtu nazwy ujawniają silne powiązania zarówno z właściwościami ludzkiego postrzegania, jak i z elementami struktury społecznej, a także wpływają na określone zachowania przestrzenne — por. np. pojęcia mapy mentalnej, reprezentacji przestrzennej, indywidualizacji postrzegania czy wreszcie względności językowej (toponimicznej) (por. Reszegi, 2020).

z przypisywaną Konfucjuszowi regułą, że pierwszą rzeczą po zmianie rządów powinna być zmiana nazw.

Wydaje się zatem, że polityczne i ideologiczne podłoże jest pierwszym „naturalnym” tropem, którym powinny podążać refleksje nad zmianami nazewnictwa geograficznego. Odzwierciedla się tu przede wszystkim proste przełożenie polityki i związanej z nią posesywności wobec określonego terytorium, które już dawno naprowadzało na związki władzy politycznej i procesów nadawania nazw przestrzeni. Widać to dobrze zwłaszcza we wspomnianych historycznych momentach przesilen, które wręcz obfitują w zmiany nazewnictwa. Przekonują o tym chociażby liczne prace dotyczące procesów zmian nazewnictwa ulic w państwach totalitarnych i posttotalitarnych (np. Azaryahu, 1997; Chloupek, 2019; Light, 2004; Rutkowski, 2019; Yeoh, 1996). Opisywane w nich modyfikacje nazw w dość oczywisty sposób wiążą się ze zmianami obowiązujących w nowym systemie ideologii, które w przypadkach radykalnych, rewolucyjnych zmian politycznych najczęściej są opozycyjne wobec zastanego porządku symbolicznego, stanowionego przez dawny/zmieniany system polityczny. Prace z zakresu toponomastyki krytycznej pozwalają wyeksponować dodatkowy społeczno-polityczny wymiar procesu zmian nazewnictwa, określany mianem „symbolicznej retribucji” (Azaryahu, 2011, s. 29). Jest to szczególnie widoczne, gdy wyizolowany pierwotnie jako fakt językowy czy topograficzny proces zmian zostanie powiązany z towarzyszącymi mu zjawiskami społecznymi. Wplecenie zmiany pozornie czysto administracyjnej (choć w sposób jasny determinowanej dokonującymi się przemianami politycznymi) w szerszy kontekst społeczny, pozwala wydobyć bardzo istotne parametry, współtworzące całość szerszego procesu społecznego, jak choćby skala emocji, wznoszone hasła (deklarowanie wartości *explicite*) czy konsekwencje dla życia politycznego. Widać to dobrze w tych badaniach, które dotyczą terenów poddawanych wieloletniej, a czasami wielowiekowej opresji politycznej. Przykładowo: zmiany nazw ulic i dróg w RPA po upadku *apartheidu* wywołały liczne zamieszki, bo nowe nazewnictwo nie tylko symbolicznie zrywało z przeszłością, ale było interpretowane jako oręż doraźnej walki politycznej poprzez gloryfikowanie członków nowej siły politycznej: Afrykańskiego Kongresu Narodowego (Azaryahu, 2011, s. 29). Takie poszerzenie kontekstu pozwala dostrzec społeczne i polityczne tło z wieloma jego odcieniami (ujawnienie ukrytych aktorów sceny politycznej), nie tylko lepiej opisuje społeczne i ideologiczne motywacje zmian, ale eksponuje tu właśnie pewne uniwersalne zjawiska, opisywane dotąd przez socjologów i politologów. Symboliczna retribucja stanowi jeden z przykładów — a jak jest uniwersalna, pokazuje choćby w kontekście polskim analiza procesu powtórnej, narzuconej mocą ustawy sejmowej procedury oczyszczania nazw z postkomunistycznej symboliki (Rutkowski, 2019).

Zmiany nazewnictwa, zwłaszcza tak „elastycznego” i poddającego się działaniom sił politycznych, jak placeonimia (nazewnictwo miejskie), zawsze mogą być więc dla krytycznie zorientowanych badaczy wstępem do dostrzeżenia, a następnie scharakteryzowania głębszych sfer kulturowych i ideologicznych. Wspomniane wyżej procesy „oczyszczania” symbolicznej przestrzeni miejskiej sprowadzają się do uhonorowania nowych i usunięcia starych patronów/bohaterów. Te pozornie „naturalne” (po zmianie systemu) czynności pokazują, jak w praktyce wygląda alokacja pamięci i władzy w przestrzeni czy też, mówiąc inaczej, reprezentują „uprzestrzennianie” ważnych kategorii ideologicznych¹². Dzięki tym działaniom społeczności czynią namacalnymi płynne i rozmyte narracje o samych sobie, jednocześnie redukując ogólne, niedookreślone historie do formy skonkretyzowanych mitów (Whelan, 2005, s. 62). Nazwy mają potencję do kumulowania wartości i ideologii, a będąc znakami stricte terenowymi, umocowanymi w sposób symboliczno-referencyjny w bardzo konkretnej przestrzeni, zakotwiczą niejako projekcję tożsamości narodowej w określonym fizycznym terytorium. Dalszą konsekwencją jest już również „niewidzialne” i „naturalne” formowanie przekonań na poziomie społecznym, które przejawia się w aktach codziennej komunikacji z użyciem nazw. W ten sposób nazwy funkcjonują równocześnie na dwóch poziomach: jako nośniki pamięci zbiorowej czy skonkretyzowane kumulacje mitów (Chlebda, 2012, 2018), a także jako „interteksty” wykorzystywane przez przeróżnych aktorów dyskursu (Vuolteenaho, Berg, 2009, s. 11).

Nierzadkie są również sytuacje, gdy w wyniku procesów historycznych dochodzi do zmiany nazwy państwa. Emblematycznym przykładem takiej zmiany było utworzenie w latach dziewięćdziesiątych na gruzach dawnej federacyjnej Jugosławii szeregu nowych niepodległych państw. Nazwanie (się) jednego z nich *Dawną Jugosłowiańską Republiką Macedonii* zainicjowało międzynarodowy konflikt, przez Grecję bowiem zostało to jednoznacznie zinterpretowane jako próba zawłaszczenia przez nowo powstałe państwo „tradycyjnej” starogreckiej nazwy *Macedonia* (Flourdas, 1996; Galasiński, Skowronek, 2000, s. 75). Konflikt ten był na tyle poważny, że wyhamował inne ważne procesy, w tym rozszerzenie NATO i Unii Europejskiej, a zakończył się dopiero w 2019 roku wraz z przyjęciem nowej nazwy: *Macedonia Północna*. Osłą konfliktu była co prawda nazwa, ale spór toczył się de facto wokół całego dziedzictwa kulturowego i, co może się

¹² Jak wrażliwe społecznie są to zagadnienia, pokazują ostatnie badania z zakresu polskiej toponimii pamięci. Badania te rejestrują nie tylko same procesy zmiany i ich polityczne determinanty, ale uwzględniają również społeczne reakcje, postawy „zwykłych mieszkańców” wobec zmian w „ich” przestrzeni. Ujawniają się w ten sposób swoiste „konflikty pamięci i władzy” (Fabiszak, Brzezińska, 2020), toczone na terytorium miejskiej przestrzeni, ale swą — ideologiczną z jednej strony i pragmatyczną z drugiej — naturą wykraczają znacznie poza same kwestie przestrzeni, stając się fenomenami społecznymi czy politycznymi; por. inne przykłady Rutkowski (2019).

wydać niepozorne, ale symbolicznie niezwykle znaczące, kulturowych i historycznych konotacji. Dla Greków była to próba wykradzenia części dziedzictwa historycznego (por. np. konotacje samej tylko nazwy osobowej *Aleksandra Macedońskiego*), a dla nowego państwa, najmniej zamożnego spośród byłych jugosłowiańskich republik, była to motywowana pozornie czysto geograficznie, choć oparta na nie całkiem jednoznacznych ustaleniach, próba ufundowania już na samym wstępie silnej tożsamości narodowej. W tle wielkich procesów historycznych i politycznych rozgrywały się równie znaczące akty oddolne, które były emanacją ideologii tożsamościowych. Przez lata w nowej republice krążyły w obiegu społecznym liczne mapy, naklejki samochodowe i plakaty przedstawiające tzw. *Wielką Macedonię*, tj. całą geograficzną Macedonię rozciągającą się na południe aż do Olimpu. Wskazywanie takiego obszaru jako „historycznej ojczyzny Macedończyków”, podsycane przez siły nacjonalistyczne, było bardzo niebezpieczne jako źródło potencjalnego konfliktu zbrojnego. Gdy dodać do tego sugestie, formułowane również w oficjalnych podręcznikach szkolnych, że nowy kraj nie pokrywa geograficznie całego „dziedzictwa dawnej Macedonii” i że istnieją obszary na terytorium Bułgarii i Grecji, które „nie są wyzwolone”, sytuacja stawała się potencjalnie bardzo niebezpieczna (Flourdas, 1996, s. 297–299).

Kwestie zarządzania przestrzenią z bezpośrednim udziałem nazw pojawiają się również w kontekście studiów nad toponimią obszarów postkolonialnych (np. Yeoh, 1996; Stolz, Levkovich, Warnke, 2016; liczne teksty w: Berg, Vuolteenaho, 2009). Pokazują one dość uniwersalne zjawiska, wspólne dla procesów administrowania na określonym terytorium, odsłaniając różne poziomy sprawowania władzy. Pierwszą kwestią jest ogólna potrzeba organizacji przestrzeni zgodnie z duchem i porządkiem kolonizatorów: na tej zasadzie np. na terytorium Brytyjskiego Mandatu Palestyny po I wojnie światowej zmuszono władze miast, zarówno arabskich, jak i żydowskich dzielnic, do wprowadzania nazewnictwa ulic w ogóle. Samo bowiem istnienie nazw jako znaków porządkujących przestrzeń było już symboliczną reprezentacją określonego sposobu myślenia i władania nad danym terytorium. Drugi poziom władzy wyznaczała już jakoś tych nazw, które przecież przez wiele lat odzwierciedlały symbolikę narzuconą przez zewnętrznych (nawet tymczasowych) administratorów. Identyczne nazwy stawały się znakami brytyjskiej hegemonii od RPA, poprzez Australię, Kanadę, Indie, Singapur i inne kraje należące do imperium, formując nie tylko nazewnictwo przestrzenne, ale również całą kulturę w duchu zgodnym z określonym porządkiem symbolicznym (Azaryahu, 2011, s. 30–31). Uwalnianie się świata postkolonialnego dokonywało się w większości również na poziomie nazewnictwa, a samo przemianowanie było symbolicznym i bardzo czytelnym zerwaniem ze starym porządkiem i stanowieniem nowego, podobnie jak na omówionym wyżej poziomie toponimii miejskiej.

Podłoże ideologiczne warunkowało również systemowe zmiany nazw miejscowych w Polsce, wystarczy przywołać choćby proces polonizacji nazw miejscowych na tzw. Ziemiach Odzyskanych (por. Biolik, 2021) czy na pograniczu polsko-ukraińskim (Bieszczady, Beskid Niski). Zamazywanie śladów niepolских nazw, rugowanie nazewniczych świadectw obecności obcych/innych i wprowadzanie w to miejsce polskich ekwiwalentów lub zupełnie nowych struktur nazewniczych wynikały wprost z polityki państwa, dążącego do ucieleśnienia teorii o jednym narodzie i „odwiecznym” prawie do władania określonym terytorium. Interesujące są w tym kontekście również obserwowane w ostatnich latach próby działań odwrotnych, tj. swoistej „rewitalizacji” dawnych nazw, opierającej się z kolei na koncepcie „małych ojczyzn” i idei wielokulturowości, czego emanacją jest np. dwujęzyczność nazw miejscowości na Śląsku Opolskim. Ścieranie się w różnych momentach historii ideologii nacjonalistycznych i kosmopolitycznych to niezwykle interesujący i wciąż aktualny dyskurs świata konserwatywnego, zamkniętego, dawnego, zhomogenizowanego i oswojonego (bezpiecznego) ze światem pronowoczesnym, otwartym, heterogenicznym¹³. Można tu włączyć perspektywę szerszą i pokazać bardzo podobne zjawiska na pograniczach czy terenach wieloetnicznych lub takich, gdzie nastąpiła radykalna zmiana władzy politycznej — por. np. sprawę statusu nazw polskich na Litwie czy Białorusi, węgierskich na Słowacji, rosyjskich na Ukrainie.

TOPONOMASTYKA KRYTYCZNA — WIELOŚĆ PERSPEKTYW

Krytycznie zorientowane badania toponimii, w odróżnieniu od tradycyjnych metod filologiczno-etymologicznych, dają wgląd w podłoże ideologiczne określonych działań z zakresu polityki nazewniczej. Nade wszystko jednak, niezależnie od rodzaju szczegółowych ideologii, oferują spojrzenie na kwestię sprawowania władzy nad przestrzenią za pomocą nazw własnych. Zawsze istnieją bowiem czynniki administracyjne, które realizują i wdrażają owe polityczne zapotrzebowanie na sposób funkcjonowania przestrzeni społecznej. Aby spełniała ona zaprojektowane i pożądane funkcje, przestrzeń fizjograficzna (jako, w uproszczeniu, domena geografii) musi zostać przekształcona w przestrzeń społeczną/kulturową za pomocą wyodrębnionych poznawczo lub stworzonych kategorii (domena socjologii) i oznaczona za pomocą systemu nazw własnych (domena językoznawstwa czy — jeszcze ogólniej — semiotyki)¹⁴. Teoretyczna triada

¹³ O próbach pogodzenia takich dwóch wizji mówi m.in. koncepcja retrotopii Zygmunta Bau-mana (2018).

¹⁴ Wskazanie takich trzech domen, powiązanych z konkretnymi dziedzinami wiedzy/nauki, jest dużym uproszczeniem, ma na celu jedynie zaakcentowanie heterogeniczności przestrzeni, zwłaszcza jej kategoryzowania i postrzegania za pomocą bardzo różnych narzędzi poznawczych.

fizyczność — *społeczna/kulturowa relewancja* — *oznaczenie* znajduje punkt wspólny w pojęciu władzy politycznej i symbolicznej, która umożliwia działania na wszystkich, a z pewnością na dwóch najważniejszych symbolicznych poziomach. Władza warunkuje i narzuca określone „widzenie” i tworzenie przestrzeni (por. np. wspomniany wyżej nakaz nazywania ulic na terytoriach kolonizowanych), co jest wstępem do społecznego i kulturowego „mapowania” przestrzeni. W ten sposób realizuje się proces tworzenia miejsc (Tuan, 1987). Władza przyczynia się także do oznaczania tak wyodrębnionej przestrzeni za pomocą konkretnych, starannie wyselekcjonowanych nazw, co można odnieść do tego samego przykładu nadawania nazw ulicom na obszarach kolonialnych, tym razem kierując uwagę na poziom konkretnych nazw: jacy „bohaterowie” są upamiętniani i dlaczego?; jakich ideologii są oni konkretyzacją i symboliczną reprezentacją? Nie będzie więc przesadą twierdzenie, że centrum krytycznej toponomastyki znajduje się na przecięciu konceptów nazwy, miejsca i władzy (Vuolteenaho, Berg, 2009, s. 7).

Tego rodzaju przeorientowanie perspektywy badawczej musi wiązać się z modyfikacjami metodologii. Do toponomastycznych studiów krytycznych nie wystarczą mapy, słowniki, źródła językowe (teksty) czy badania terenowe. Konieczne jest uzupełnienie zarówno samego podłoża pojęciowo-teoretycznego — czego dostarczają opracowania z zakresu politologii, socjologii czy geografii społeczno-kulturowej — jak i bazy materiałowej i kontekstu społecznego użycia (komunikacji). Ten drugi aspekt wydaje się mieć nawet większe znaczenie, bo uwzględnienie w polu widzenia zróżnicowanych głosów dyskursu publicznego pozwala zrekonstruować konteksty (nominacyjny i postnominacyjny), pokazać pragmatykę i odsłonić potencjalną performatywność sfery toponimicznej (por. Fabiszak, Brzezińska, 2018, 2020). Na porządku dziennym jest tu więc czerpanie z oficjalnego wymiaru przekazu publicznego (przemówienia polityków, serwisy informacyjne, doniesienia prasowe, notki internetowe), tekstów literackich¹⁵, ale także oddolnej i spontanicznej sfery komunikacji: chociażby komentarzy i głosów formułowanych w nowych mediach, jak też i takich komunikatów, jak slogany reklamowe czy napisy na murach. Uwzględnienie źródeł tego rodzaju, przy jednoczesnym eksponowaniu aspektu politycznego (zwłaszcza w sensie działania określonych ideologii), skutkuje wytyczeniem trzech zasadniczych ścieżek rozwoju krytycznych studiów toponomastycznych: semiotycznej, tekstologicznej oraz zorientowanej na kwestie sprawiedliwości, dominacji i rozkładu władzy (Rose-Redwood i in., 2010, s. 458–460).

¹⁵ Bardzo ciekawe efekty mogłoby przynieść połączenie metody krytycznej z onomastyką literacką, tym bardziej że osiągnięcia polskiej szkoły krytycznej w najnowszych badaniach nad literaturą są już całkiem pokaźne — por. chociażby serię publikacji Centrum Badań Dyskursów Postzależnościowych Wydawnictwa Universitas.

Szczególnie pociągająca poznawczo wydaje się ścieżka semiotyczna. Gdy spojrzeć na nazwy jako na szczególnego rodzaju znaki o złożonej strukturze semantyczno-konotacyjnej i możliwościach kumulacji określonych sensów, wartości i ideologii, można te kategorie powiązać z częstą w toponimii praktyką tworzenia nazw upamiętniających. Całościowo ujęta sfera tychże tworzy z kolei określoną wersję historii i pamięci, które poprzez osadzenie w konkretnej przestrzeni wydają się oczywiste i zgodne z „naturalnym porządkiem rzeczy” (Nowak, 2021). Mimo umowności i wynikającego z niej pozornie słabego umocowania w rzeczywistości, tego rodzaju mitologiczna historia odbita w toponimach jest postrzegana jako „naturalna” i „oczywista”, bo znajoma (Rose-Redwood i in., 2010, s. 459). W obrębie tak zorientowanego programu badawczego można by zatem odnaleźć wiele szczegółowych zagadnień powiązanych z takimi kategoriami, jak: pamięć zbiorowa, tożsamość grupowa, mitologizacja pamięci czy jeszcze szerzej rozpatrywane zagadnienia przekazu różnych typów skondensowanej czy skumulowanej historii (Chlebda, 2012, 2018; Czachur, 2018).

Wspomniana wcześniej potencja performatywna toponimów otwiera jeszcze inne perspektywy dla pogłębionych studiów krytycznych. Społeczne działanie za pomocą nazw to nie jedynie ukryte moce illokucyjne (by przywołać tradycyjnie pragmatyczne spojrzenie) jednostek nazewniczych¹⁶, ale to również formy działania i kreowania rzeczywistości, w których nazwy mają swój udział. Ilustracją może być ogromny potencjał marketingowy tkwiący w toponimach, a wiążący się chociażby z rozwojem branży turystycznej. W kontekście globalizacji i postępującego konsumpcjonizmu nazwy geograficzne różnych kategorii stanowią wyraziste znaki towarowe czy marki, wykazujące wiele cech wspólnych z markami handlowymi. Sposób ich wykorzystania (a nawet kreowania¹⁷) to niezwykle obiecujące pole badawcze dla dociekań, które mogłyby opierać się na założeniach krytycznej toponomastyki (Light, 2014). Inny wymiar performatywności ujawnia się wówczas, gdy potraktujemy systemy toponimiczne jako oznakowanie „miejsc-do-życia”, które spełnia określone funkcje nie tylko lokalizacyjne, ale też kategoryzacyjne i merkantylne. Tego rodzaju działania widzimy w sposobach używania przez ludzi różnego typu interaktywnych map, wprzęgniętych w globalną sieć komunikacji online, gdzie to, co najbardziej interesuje użytkownika po wpisaniu określonego pytania do wyszukiwarki mapy, stanowi układ nazw naniesionych na konkretną przestrzeń. Uwzględnienie aktywnego użytkownika takich map zmienia postrzeganie samej przestrzeni, bo jej „mapowanie” staje się wynikiem jego indywidualnych, hipertekstowych wyborów. Pozornie wspólna i jednakowa dla

¹⁶ Rozwinięcie i liczne przykłady w pracy Rutkowskiego (2012).

¹⁷ Można przywołać np. kontrowersje związane z obecnością członu *zdrój* w nazwach niektórych miejscowości o potencjale wypoczynkowym, ale niekoniecznie uzdrowskim.

wszystkich, „obiektywna” przestrzeń może się tu rozpaść na szereg przestrzeni „równoległych” (Law, 2010; Hoelzl, Marie, 2014).

Ostatnie z zasygnalizowanych pól badawczych mogą być pretekstem do postawienia pytania o granice metody krytycznej w toponomastyce. Wydaje się to zasadne zwłaszcza przy uwzględnieniu genezy humanistycznych studiów krytycznych, które krystalizowały się wokół politycznie zdeterminowanych pojęć władzy, nierówności, wykluczenia, ideologii¹⁸. Kluczowe jest tu z pewnością pojęcie polityczności, a więc kategorii, która fundowała i definiowała wczesną myśl krytyczną, a której rozumienie ewoluowało wraz z różnymi kontynuacjami i mutacjami metodologicznymi. W wyniku tej ewolucji w polu widzenia badaczy pojawiało się coraz więcej zagadnień, a sama „polityczność” coraz mniej wiązana była z polityką jako taką, a coraz bardziej — z możliwościami zmiany czy oddziaływania na innych, przede wszystkim w kontekście zachowań i praktyk wspólnotowych (Bronner, 2017; Kuziak, 2017, s. 255). Kieruje to perspektywę badań na szereg zagadnień z kręgu krytyki subwersywnej, jak np. kwestie wykluczenia czy mniejszości. Jako przedmiot badań antropologicznych, socjologicznych, kulturowych czy historycznych pojawiają się więc kwestie „wyzwalania” się kulturowego czy symbolicznego w różnych odsłonach: od wychodzenia z pozycji zależności politycznej, przez ujawnianie wymiarów dyskryminacji religijnej, lokalnej, genderowej czy seksualnej. Wydaje się niemal pewne, że tego rodzaju ukryte, nieoczywiste problemy mogą znajdować odzwierciedlenie także w warstwie nazywania przestrzeni. Teoretycznie nakreślony projekt „toponomastycznego czytania Polski”¹⁹ w duchu metody krytycznej pozwoliłby je odsłonić, nazwać i zinterpretować w kategoriach ogólnych sił aksjologicznych i ideologii, regulujących funkcjonowanie wspólnot lokalnych i wspólnoty narodowej. Takie właśnie, syntetyzujące i uogólniające ujęcia można chyba intuicyjnie uznać za horyzonty opisywanej tu metody badawczej. Metafora horyzontu wydaje się tu bardzo na miejscu — jego przesuwanie w efekcie nieuchronnych modyfikacji metodologii jest tylko kwestią czasu.

¹⁸ Przegląd teorii krytycznych oraz rozwój poszczególnych szkół badawczych, por. Bronner (2017).

¹⁹ Nawiązuję tu celowo do pociągających metafor odczytywania ukrytych znaczeń z różnych układów semiotycznych, interpretowanych jako tekstualizacje czy „utekstowania” rzeczywistości np. literackich (Dunin, 2004), retoryczno-komunikacyjnych (Wasilewski, 2012) czy przestrzeni miejskich (Siwiec, 2021).

LITERATURA

- Azaryahu, M. (1997). German reunification and the politics of street names: the case of East Berlin. *Political Geography*, 16, 479–493. [https://doi.org/10.1016/S0962-6298\(96\)00053-4](https://doi.org/10.1016/S0962-6298(96)00053-4)
- Azaryahu, M. (2011). The critical turn and beyond: The case of commemorative street naming. *ACME: An International E-Journal for Critical Geographies*, 10(1), 28–33. <https://www.acme-journal.org/index.php/acme/article/view/883>
- Bauman, Z. (2018). *Retrotopia. Jak rządzi nami przeszłość?* [Retrotopia]. Warszawa: PWN.
- Berg, L. i Vuolteenaho, J. (red.). (2009). *Critical Toponymies: The Contested Politics of Place Naming*. Aldershot-Burlington: Ashgate.
- Biolik, M. (2021). Polonizacja nazw miejscowych na Warmii i Mazurach po 1945 r. [Polonization of place names in Warmia and Mazury]. W: M. Rutkowski i A. Hącia (red.), *Nazwy własne w języku i społeczeństwie* [Proper Names in Language and Society] (s. 105–120). Olsztyn: Wydawnictwo UWM.
- Biolik, M. (red.). (2003). *Metodologia badań onomastycznych* [Methodology of Onomastic Research]. Olsztyn: Ośrodek Badań Naukowych im. W. Kętrzyńskiego.
- Bronner, E. (2017). *Critical Theory: A Very Short Introduction*. Oxford: Oxford University Press.
- Chlebda, W. (2012). Pamięć ujęzykowiona [Languaged memory]. W: J. Adamowski i M. Wójcicka (red.), *Pamięć jako kategoria rzeczywistości kulturowej* [Memory as a Category of Cultural Reality] (s. 109–119). Lublin: Wydawnictwo UMCS.
- Chlebda, W. (2018). Pamięć a język. Zarys relacji [Memory and language: outline of the relationship]. W: W. Czachur (red.), *Pamięć w ujęciu lingwistycznym. Zagadnienia teoretyczne i metodyczne* [Memory in the Linguistic Approach. Theoretical and Methodological Issues] (s. 56–67). Warszawa: Wydawnictwo UW.
- Chloupek, B.R. (2019). Public memory and political street names in Kosice: Slovakia's multiethnic second city. *Journal of Historical Geography*, 64, 25–35. <https://doi.org/10.1016/j.jhg.2018.11.007>
- Cieślakowa, A. (1996). Metody w onomastycznych badaniach różnych kategorii nazw własnych [Methods in onomastic studies of various categories of proper names]. *Onomastica*, 41, 5–19.
- Czachur, W. (2018). Lingwistyka pamięci. Założenia, zakres badań i metody analizy [Linguistics of memory. Principles, questions and methods]. W: W. Czachur (red.), *Pamięć w ujęciu lingwistycznym. Zagadnienia teoretyczne i metodyczne* [Memory in the Linguistic Approach. Theoretical and Methodological Issues] (s. 7–55). Warszawa: Wydawnictwo UW.
- van Dijk, T. (1993). Principles of critical discourse analysis. *Discourse & Society*, 4(2), 249–283.
- Dunin, K. (2004). *Czytając Polskę. Literatura polska po rok 1989 wobec dylematów nowoczesności* [Reading Poland: Polish post-1989 Literature and the Dilemmas of Modernity]. Warszawa: W.A.B.
- Fabiszak, M. i Brzezińska, A.W. (2018). *Cmentarz — park — podwórko: Poznańskie przestrzenie pamięci* [Cemetery — Park — Yard: Poznań Spaces of Memory]. Warszawa: Scholar.
- Fabiszak, M. i Brzezińska, A.W. (2020). Konflikt pamięci czy konflikt władzy? Strategie językowe w dyskusji nad zmianą nazwy ulicy w Poznaniu [Conflict of memory or conflict of power? Linguistic strategies in the debate over renaming a street in the city of Poznań]. *Tekst i Dyskurs — Text und Diskurs*, 13, 81–99. <https://doi.org/10.7311/tid.13.2020.05>
- Fairclough, N. i Duszak, A. (2008). Wstęp. Krytyczna analiza dyskursu — nowy obszar badawczy dla lingwistyki i nauk społecznych [Introduction: Critical Discourse Analysis — a new Research area for linguistics and social sciences]. W: A. Duszak i N. Fairclough (red.), *Krytyczna Analiza Dyskursu. Interdyscyplinarne podejście do komunikacji społecznej* [Critical Discourse Analysis: Interdisciplinary Approach to Social Communication] (s. 7–29). Kraków: Universitas.

- Flourdas, D.A. (1996). A conflict for a name or a name for conflict? An analysis of Greece's dispute with FYROM (1991–1996). *Journal of Political and Military Sociology*, 24(2), 285–321.
- Furdal, A. (1990). *Językoznawstwo otwarte* [Open Linguistics]. Wrocław–Warszawa–Kraków: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- Furdal, A. (2011). Językoznawstwo otwarte — dziś [Open linguistics — today]. *Biuletyn Polskiego Towarzystwa Językoznawczego*, 67, 291–298.
- Galasiński, D. i Skowronek, K. (2000). Krytyczna analiza nazw własnych w polskim dyskursie politycznym [A critical analysis of proper names in Polish political discourse]. W: M. Czachorowska i Ł.M. Szewczyk (red.), *Onomastyka polska a nowe kierunki językoznawcze* [Polish Onomastics and New Linguistic Trends] (s. 75–95). Bydgoszcz: WSP.
- Hoelzl, I. i Marie, R. (2014). Google Street View: Navigating the operative image. *Visual Studies*, 29(3), 261–271. <https://doi.org/10.1080/1472586X.2014.941559>
- Jałowicki, B. (1988). *Spoleczne wytwarzanie przestrzeni* [Social Production of Space]. Warszawa: Książka i Wiedza.
- Kaleta, Z. (1998). Kierunki i metodologia badań. Terminologia [Trends and methodology in research: Terminology]. W: E. Rzetelska-Feleszko (red.), *Polskie nazwy własne. Encyklopedia* [Polish Proper Names. Encyclopedia] (s. 45–81). Warszawa–Kraków: Towarzystwo Naukowe Warszawskie, Instytut Języka Polskiego PAN.
- Kuziak, M. (2017). W sprawie polityczności polskiej humanistyki [The political nature of the humanities in Poland]. *Teksty Drugie*, 1, 253–261. <https://doi.org/http://doi.org/10.18318/td.2017.1.21>
- Law, R. (2010). Internet and Tourism—Part XXIX: Google Maps. *Journal of Travel & Tourism Marketing*, 27, 645–647. <https://doi.org/10.1080/10548408.2010.507161>
- Lawson, E.D. (1987). *Personal Names and Naming: An Annotated Bibliography*. New York: Greenwood Press.
- Lefebvre, H. (1991). *The Production of Space*. Oxford: Blackwell.
- Leszczyńska, K. i Skowronek, K. (2012). Wolność i wierność. O roli „zwrotów” w humanistyce i naukach społecznych [Freedom and fidelity. About the role of “turns” in the humanities and social sciences]. W: K. Skowronek i K. Leszczyńska (red.), *Performatywne wymiary kultury* [Performative Dimensions of Culture] (s. 9–25). Kraków: Libron.
- Light, D. (2004). Street names in Bucharest, 1990–1997: exploring the modern historical geographies of postsocialist change. *Journal of Historical Geography*, 30, 154–72.
- Light, D. (2014). Tourism and toponyms: commodifying and consuming place names. *Tourism Geographies: An International Journal of Tourism Space, Place and Environment*, 16, is. 1, 141–156.
- Markowski, M.P. (2013). *Polityka wrażliwości. Wprowadzenie do humanistyki* [The politics of sensitivity. An introduction to the humanities]. Kraków: Universitas.
- Mrózek, R. (1990). *System mikrotoponimiczny Śląska Cieszyńskiego XVIII wieku* [Microtoponymic System of Cieszyn Silesia in 18th Century]. Katowice: Wydawnictwo UŚ.
- Mrózek, R. (2000). Współczesna lingwistyka a sfera onimiczna języka [Contemporary linguistics and the onymic sphere of language]. W: M. Czachorowska, Ł.M. Szewczyk (red.), *Onomastyka polska a nowe kierunki językoznawcze* [Polish Onomastics and New Linguistic Trends] (s. 31–39). Bydgoszcz: WSP.
- Nowak, P. (2020). *Naturalny porządek rzeczy w języku* [The Natural Order of Things in Language]. Warszawa: KSAP.
- Rejter, A. (2019). *Nazwy własne w kontekstach kultury* [Proper Names in Con/texts of Culture]. Katowice: Wydawnictwo UŚ.
- Reszugi, K. (2020). Toponyms and spatial representations. *Onomastica*, 64, 23–39. <https://doi.org/10.17651/ONOMAST.64.4>
- Rose-Redwood, R. (2008). From number to name: symbolic capital, places of memory, and the politics of street renaming in New York City. *Social and Cultural Geography*, 9, 431–452. <https://doi.org/10.1080/14649360802032702>

- Rose-Redwood, R., Alderman, D. i Azaryahu, M. (2010). Geographies of toponymic inscription: new directions in critical place-name studies. *Progress in Human Geography*, 34(4), 453–470. <https://journals.sagepub.com/doi/10.1177/0309132509351042>
- Rospond, S. (1957). *Klasyfikacja strukturalno-gramatyczna słowiańskich nazw geograficznych* [Structural and Grammatical Classification of Slavic Geographical Names]. Wrocław: PWN.
- Rutkiewicz-Hanczewska, M. (2013). *Genologia onimiczna. Nazwa własna w płaszczyźnie motywacyjno-komunikatywnej* [Onymic Genology. Proper Name on Motivational and Communicational Level]. Poznań: Wydawnictwo Poznańskie.
- Rutkowski, M. (2012). Od Goebbelsa do Balcerowicza. Performatywne aspekty użycia nazw własnych w dyskursie publicznym [Goebbels to Balcerowicz. Performative aspects of the use of proper names in public discourse]. W: K. Skowronek i K. Leszczyńska (red.), *Performatywne wymiary kultury* [Performative Dimensions of Culture] (s. 61–72). Kraków: Libron.
- Rutkowski, M. (2019). Urban toponymy and collective memory: A case of law-enforced decomunization of street names in Poland. *Lege Artis-Language Yesterday Today Tomorrow*, 4(2), 261–300.
- Rutkowski, M. i Skowronek, K. (2020). *Onomastyczna analiza dyskursu* [Onomastic Discourse Analysis]. Kraków: Wydawnictwo AGH.
- Siwiec, A. (2012). *Nazwy własne obiektów handlowo-usługowych w przestrzeni miasta* [Names of Retail and Service Facilities in the Urban Space]. Lublin: Wydawnictwo UMCS.
- Siwiec, A. (2021). „Czytanie” nazw własnych w przestrzeni miasta: O kulturowym aspekcie funkcjonowania nazewnictwa miejskiego w sferze handlu i usług [„Reading” proper names in the city space: about the cultural aspect of the functioning of urban naming in the sphere of trade and services]. W: M. Rutkowski i A. Hącia (red.), *Nazwy własne w języku i społeczeństwie* [Proper Names in Language and Society] (s. 213–231). Olsztyn: Wydawnictwo UWM.
- Skowronek, K. (2016). *Kultura konsumpcji, kultura terapii. Studia językoznawcze* [The Culture of Consumption, the Culture of Therapy: Linguistic studies]. Kraków: Libron.
- Stolz, T., Levkovich, N., i Warnke, I.H. (2016). Colonial place names in a comparative perspective. *Beiträge zur Namenforschung*, 51(3–4), 279–355.
- Taszycki, W. (1946). *Słowiańskie nazwy miejscowe (ustalenie podziału)* [Slavic Place Names (Determining the Classification)]. Warszawa: Wydawnictwo PAU.
- Taylor, S. (2016). Methodologies in place-name research. W: C. Hough (red.), *The Oxford Handbook of Names and Naming* (s. 69–86). Oxford: Oxford University Press.
- Tuan, Y. (1987). *Przestrzeń i miejsce* [Space and Place: The Perspective of Experience]. Tłum. A. Morawińska. Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy.
- Vuolteenaho, J. i Berg, L. (2009). Towards Critical Toponymy. W: L. Berg i J. Vuolteenaho (red.), *Critical Toponymies: The Contested Politics of Place Naming* (s. 1–18). Aldershot: Ashgate.
- Warzecha, A. (2014). Krytyczna Analiza Dyskursu (KAD) w ujęciu Normana Fairclougha. Zarys problematyki [Critical Discourse Analysis (CDA) in the approach of Norman Fairclough. An outline of the problems]. *Konteksty Kultury*, 11(2), 164–189.
- Wasilewski, J. (2012). *Opowieści o Polsce. Retoryka narracji* [Tales about Poland: Rhetoric of Narratives]. Warszawa: studio headmade.
- Whelan, Y. (2005). Mapping meanings in the cultural landscape. W: G. Ashworth, i B. Graham (red.), *Senses of place: senses of time* (s. 61–71). Aldershot: Ashgate.
- Yeoh, B. (1996). Street-naming and nation-building: Toponymic inscriptions of nationhood in Singapore. *Area*, 28(3), 298–307.

SUMMARY

ON THE CRITICAL METHOD IN TOPONOMASTICS

The article presents an outline of critical methodology in relation to toponomastics. Critical research is aimed at uncovering hidden ideologies that constitute the background of the formation or change of geographical names of various categories. In the article, the traditions of toponomastic research are shown, and against their background, the possibilities of including in such research also the critical perspective are presented. Specific examples of both research and social processes that regulate the changes of names (e.g. of streets, countries) are shown. The perspectives of critical toponomastics research are outlined; this research may be undertaken, if both theoretical methodological assumptions (the notion of social space, cultural space, symbolic power, collective memory) and source resources (the use and registration of names by users) are modified.

Keywords: methodology, onomastic research tradition, toponymy, social space, critical research, ideologies, humanities

JAROSLAV DAVID
Jaroslav.David@osu.cz
ORCID: 0000-0003-2443-5351
University of Ostrava
Ostrava, Czech Republic

JANA DAVIDOVÁ GLOGAROVÁ
jana.davidova@osu.cz
ORCID: 0000-0002-3946-1379
University of Ostrava
Ostrava, Czech Republic

PRESIDENT VÁCLAV HAVEL AS AN INSPIRATION FOR CZECH URBANONYMY*

Keywords: commemorative names, street names, urbanonymy, Václav Havel, Czech presidents

1. INTRODUCTION

The goal of the text is to focus on a specific group of commemorative place names (*nazwy pamiątkowe* in Polish, *Ehrennamen* in German), especially on street and square names, based on the personal names of Czechoslovak and Czech presidents, mostly those inspired by Václav Havel (1936–2011). Havel, the first post-Communist head of state, was President of the Czechoslovak Republic from 1989 to 1992 and held the post of President of the Czech Republic from 1993 to 2003. Although the street names including Václav Havel represent the upper, and also, the newest layer of the “presidential names” of the Czech urbanonymy in the temporal perspective, it is the opinion of the author that their research can contribute to a more detailed knowledge of the naming processes as well as of the name perception in post-totalitarian society. Thanks to the possibility of exploring various types of current-time sources — municipal agenda, scholarly reviews on the names, texts of opinion journalism, and public discussions —, the backstage of the process leading to the names on street signs can be revealed. The key questions we would like to answer are: What is the post-totalitarian

* The research was supported by the grant project SGS01/FF/2020–2021 *Reflexe jazykové a jazykovědné problematiky v nelingvistických textech* [Reflections on Language and Linguistic Issues in Non-Linguistic Texts], provided by the Faculty of Arts, University of Ostrava, Czech Republic. The authors would like to thank the reviewers for their careful reading of the manuscript and thoughtful comments aimed at improving the text.

(the post-Communist, in this case) society's approach to the names commemorating the personalities connected with its establishment, in particular to Václav Havel? – Do the commemorative names bear the stigma of their participation in the creation of the memory of the totalitarian regime and its ideological world, and are they still regarded as the appropriate form of commemoration in a democratic society? — If the answer to the last question is “yes” — are their usage and perception different from the previous period, and if so, in which aspects?

2. COMMEMORATIVE PLACE NAMES AND STREET NAMES

In the Czech onomastic theory, the term *honorifikační jméno* [honorific name, name given to honour somebody/something] is used (Šrámek, 1999, p. 49; David, 2016a), despite the fact the act of its giving includes a commemorative function as well. This can be explained through the modern historical experience of the country in Central Europe, where the place names, mostly street names, were used by changing political regimes to create a new pantheon in the public space. Their instability — illustrated mostly with frequent replacements — was the reason why the names predominantly served to honour “ideologically appropriate” personalities, frequently even during their lifetimes; there was thus not any place for these names to develop their commemorative role in a longer time perspective. The fact of honorification is also reflected in the names being evaluated as expressing a false (unreal, symbolic) possessiveness (cf. Šrámek, 1999, p. 49); this semantic feature is also represented by their forms, which use language devices for the possessiveness expression: e.g., T. G. Masaryk — *Masarykova* Street [Masaryk's Street], or *T. G. Masaryka* [Street of T. G. Masaryk]. In the following text, we use the international term *commemorative name*.

Commemorative place names have a relatively long tradition in the region known as Czechia. From the viewpoint of the modern era, the beginning of commemoration by means of place names dates back to the 18th century (David, 2011b, pp. 23–71; David, 2016a). Over the course of the eighteenth and nineteenth centuries, it was represented mostly by the names of newly established settlements, e.g., *Josefov*, *Františkovy Lázně*, *Klánovice*, *Terezín*; they were predominantly named to honour the Habsburg emperors, and after the settlement founders and members of their families.

Spring 1848 is regarded as the starting point of the commemoration in Czech street names. At that time, Karel Havlíček Borovský, a Czech journalist and liberal politician, published the article “Všichni věrní Čechové” [All Faithful Czech People], with a proposal to rename several places in Prague to commemorate St. Wenceslaus, the patron saint of the Czech state, and the medieval king

Charles IV, also known as the Father of the Homeland (Havlíček Borovský, 1848, p. 1). Consequently, urban names *Karlova* [Charles Street], *Karlovo náměstí* [Charles Square], and *Václavské náměstí* [St. Wenceslaus Square] appeared in the Prague centre, replacing the original names *Jezuitská* [Jesuit Street], *Dobytčí trh* [Cattle Market] and *Koňský trh* [Horse Market].

The number of names, based on the famous and ideologically preferred personalities, was essentially enriched with street and square names in the second half of the nineteenth century. The list of personalities was later complemented with namings of a group of people, names of organizations, important historical events and dates, and with geographical names.

In general, commemorative street-naming is regarded as “a dominant feature of modernity world-wide” (Azaryahu, 2020, p. 16) and “a widespread feature of modern political culture” (Azaryahu, 2009, p. 460). In terms of Czech and Central European onomastics, commemorative naming used to be connected with the totalitarian regimes of the 20th century and mostly illustrated with place names. However, it also influenced chrematonymy, mostly the names of institutions and events — e.g., *Divadlo Antonína Dvořáka* [Antonín Dvořák Theatre], *Základní škola Emila Zátopka* [Emil Zátopek Primary School], the musical festival *Smetanova Litomyšl* [Smetana’s Litomyšl, a town] — and personal names — e.g., Soviet revolutionary names, personal names in Nazi Germany –, and has always been used in both autocratic regimes and democratic ones (cf. examples in Azaryahu, 2009, pp. 460–462).

A quick establishment process, a very tight relation to (or more precisely, dependence on) the political and social contexts, is typical of commemorative street names, along with a frequent renaming of the object (cf. David, 2011a; David, 2011b, pp. 38–58; Rose-Redwood, Kim, 2020). As concerns the persons who are chosen to be honoured and commemorated through the names in the public space, there are evident period-specific “sets” and patterns. The person in the name frequently did not have any actual relationship to the place, and the name was only used to honour and to commemorate the person in a symbolic way, to present her/his heritage and name to the public.

In current place-name research, frequently focused on street names, the concept of memory is applied, and research is focused on an interdisciplinary study of names and naming (cf. David, 2016b; Neethling, 2016; David, 2017; Křížová, Martínek et al., 2017; Caiazzo, Coates, Azaryahu, 2020). When used for commemorative purposes, street names become a vehicle of commemoration transposing history into the geography of the city and into the politics of public memory. As elements of language, commemorative street names introduce an authorized version of history to numerous references to — and narratives of — the

city. “In this semiotic capacity, they introduce an official version of history into mundane settings of everyday life. [...] Their power lies in their ability to make a version of history an inseparable element of reality and it is constantly constructed, experienced, and perceived on a daily basis” (Azaryahu, 2009, pp. 460, 462; cf. Drozdowski, 2014; Rose-Redwood, Kim, 2020). Name-giving and changes in proper names (i.e., renaming the object), revitalization (reviving the use of a name), or updating (placing a name in a new context, its transfer to another object, its usage as a metaphor, etc.) — all these activities are present in the process of commemorating important persons and in the artificial creation of their traces in the collective memory.

3. SOURCES

Mapping the timeline and circumstances of the insertion of Havel’s name into the public space and its presentation were mostly based on archival sources collected in *Knihovna Václava Havla. Dokumentační centrum* [Václav Havel Library. Documentation Centre] and Czech newspapers from the period of 2011–2020 that are available online. When necessary, the source was referred to in detail. In the cases presented to illustrate the naming process, records of meetings of local authorities were used. In the case of the town of Trutnov, we drew on an e-mail interview with Zdenka Prouzová (as well as her private archive), as she is a person who actively participated in the process, and the private archive of the author, who was also involved in the matter as a specialist in onomastics.

4. CZECHOSLOVAK AND CZECH PRESIDENTS — THE OBJECT OF CULT AND PUBLIC COMMEMORATION THROUGH PLACE NAMES

In retrospect, the position of the presidents in Czechoslovak and Czech history is frequently characterized as a continuation of the previous monarchic tradition. The approach was adopted by the first Czechoslovak president, Tomáš Garrigue Masaryk (Kosatík, 2018, pp. 342–344; cf. Mlejnek, 2014, pp. 42–43; Pithart, 2014) and was later substantially developed by the Communist president Klement Gottwald at the turn of the 1950s (Macura, 2008, pp. 101–130). The president’s residence is located at the Prague Castle, the former seat of Czech kings, with his authority, respect, and power being similar to that of a monarch. His personality is also an object of commemoration, through portraits on postage stamps and in classrooms, through sculptures situated in main squares and parks, and through place naming as well.

As concerns the appearances of Czechoslovak and Czech presidents in place names, it is apparent that there are three different periods in the twentieth century. The first one is represented by the first Czechoslovak Republic and the post-war era, approximately until mid-1950s. This period is connected with the first Czechoslovak president Tomáš Garrigue Masaryk (1918–1935, in office), his successor Edvard Beneš (1935–1938, 1945–1948), and the first two Communist, “workers’ presidents”, Klement Gottwald (1948–1953) and Antonín Zápotocký (1953–1957). Especially in cases of Masaryk and Gottwald, one can speak of a cult of personality which was officially supported and developed, even during their lives and presented by means of naming activities (cf. David, 2011b, pp. 83–87, 104–107). The name of Edvard Beneš frequently appeared immediately after the Second World War, and its usage was a mark of respect being paid to him. It also represented Czech post-war nationalism, based mostly on the anti-German atmosphere. This was the reason why Beneš’s name was used for naming urban spaces in the city centers in the regions with a high density of German population and for places connected with a German presence as well as with German history and culture, cf. *Adolf Hitler Platz > náměstí Presidenta Dr. Edvarda Beneše* [President Dr Edvard Beneš Square] (1945, Liberec), *Školní náměstí > náměstí dra Edvarda Beneše* [Dr Edvard Beneš Square] (1945, Teplice); *Schillergasse > Benešova* [Beneš Street] (1945, Jihlava); *Schillerovo náměstí > náměstí dr. Edvarda Beneše* [Dr Edvard Beneš Square] (1945, Ostrava-Moravská Ostrava; there was also the Deutches Haus [German House] building on the premises, which was demolished after the war).

After the 1956 official Soviet criticism of the cult of Stalin, which took place during the 20th Congress of the Communist Party of the Soviet Union, commemorative activities connected with the presidents during their lives were also reduced in Czechoslovakia. Up until the end of the 1950s, it was possible to name city streets and squares after living people (cf. David, 2011b, pp. 77–80; Štěpán, 2018, pp. 86–87). There were only several restrictions, these being laws no. 266/1920 (Zákon č. 266/1920) and no. 267/1920 (Zákon č. 267/1920), which prohibited naming after people who manifested a hostile approach to the Czechoslovak Republic, or in cases where the named object did not correspond to the person’s importance. In 1960, as a response to criticism of the cult of personality, law no. 36/1960 (Zákon č. 36/1960 Sb.) and the following regulation no. 97/1961 (Vyhláška č. 97/1961 Sb.) established a clear rule not to name streets after living persons. This section is also included in law no. 128/2000 (Zákon č. 128/2000 Sb.). At that time, similar laws were also passed in many countries of the Communist bloc.

From that time on, naming places after important persons was prohibited during their lifetimes — however, with certain exceptions, such as names of

Soviet astronauts (cf. *Gagarinova* [Gagarin Street], 1961–1990, *Koblišná Street* now, Brno). Ludvík Svoboda (1968–1975) is the only Czechoslovak president after 1960 to have been commemorated in a street name; Antonín Novotný's (1957–1968) and Gustav Husák's (1975–1989) names did not appear in cities at all. Street names after Svoboda already appeared before his presidency, as he was appreciated and commemorated as the leader of the Czechoslovak troops in the Soviet Union during the Second World War (cf. streets and squares *Svobodova* [Svoboda Street], 1945–1951, *České armády* now, Litoměřice; *generála Svobody* [General Svoboda Street], 1945–now, Kroměříž; *nábřeží generála Svobody* [General Svoboda Waterfront], 1945–1963, *Nábřeží* now, Olomouc; *generála Svobody* [General Svoboda Street], 1945–now, Šumperk; *náměstí generála Svobody* [General Svoboda Square], 1945–now, Ostrava-Zábřeh; *generála Svobody* [General Svoboda Street], 1946–now, České Budějovice).

The rule to not name streets and squares after persons during their lifetimes is still part of Czech law and is respected in Czech naming and commemorative culture. Ivan Lutterer, a Czech linguist and onomastician, specified this in his study at the close of the Communist era in Czechoslovakia: “In the case of namings after representatives of political, economic, and partially also of scientific and cultural spheres, a sufficiently long period (20 years from their death) should be kept to prove that the person will be of importance and will be worthy of public commemoration” (Lutterer, 1988, p. 127). As will be shown below, this was only a proposal as the naming reality was different.

4.1. Václav Havel, the first post-communist president and symbol of the velvet revolution in 1989, and his public commemoration through place names

Václav Havel, the president who became (along with Lech Wałęsa in Poland) a symbol of resistance to the Communist regime and the fight for freedom in Central and Eastern Europe, died on 18 December 2011. As early as 23 December 2011, the *Pražský deník* newspaper, along with other media, in an article *Havlova ulice, náměstí i letiště* [Havel Street, Square, even the Airport] listed streets and squares which “will be changed in a short time to Havel ones”. Despite the enthusiasm, it also remarked: “Politicians do not agree, however, with the change everywhere” (jak (red.), 2011). To date, out of the towns listed in the article — e.g., Bílina, Mikulov, Ústí nad Labem —, there is only a Václav Havel square in Hradec Králové.

Havel's death immediately initiated discussions about his commemoration and about activities aimed at introducing his name into the public space. The first recorded act of naming after Václav Havel in the Czech Republic

was a primary school in Poděbrady, which was named *Základní škola Václava Havla* [Václav Havel Primary School] on 18 January 2012, a month after the former president's death. This case was not merely an empty act of naming for the sake of naming, as Havel studied in the town over the period of 1947–1950, and met there his life-long friend Miloš Forman, the film director (Forman, Novák, 1994, pp. 46–49).

There was also a huge public discussion in process. It was launched by a petition initiated by the film director Fero Fenič. Only a day after Havel's death, Fenič introduced a proposal to name the Prague airport after Václav Havel (Fenič, 2011). On 21 March 2012, the Czech government passed the new name *Letiště Václava Havla Praha* [Václav Havel Airport of Prague] and its English form *Prague Airport — Václav Havel*. However, the English name was immediately criticized by linguists as incorrect and became the subject of discussions and jokes. It was later changed to *Václav Havel Airport Prague*. The airport was renamed on 5 October 2012. Although the name of the airport was finally approved, there were numerous arguments against it — for example, a petition against renaming the airport emphasized the fact there was not “enough historical distance” for assessing Havel's role in history (Petice proti přejmenování, 2012). Another one focused on the named object, arguing that a university, library, theatre, etc., would possibly have been more appropriate for Havel's name (cf. another survey — Klepetko, 2014, p. 75). Nevertheless, the proposal to name the airport was inspired, by the namings of international airports, such as *John F. Kennedy International Airport* (New York, USA) and *Aéroport de Paris-Charles-de-Gaulle* (Paris, France).

Please replace the text with the following one: In December 2013, *ulička Václava Havla* [Václav Havel Lane] appeared in Brno, as the third of the Havel street names in the Czech Republic, after the cities of Roztoky and Kadaň (2012; see Table 1). A small and narrow lane, situated in the city centre close to *Husana provázku* theatre, was chosen at the instigation of theatre and film director Vladimír Morávek. Two public inquiries were carried out by the city hall because the first one was called into doubt. Arguments also emerged against naming such a minor object, but the proposers emphasized Havel's modesty as the main reason for choosing a lane, not a street or a square. Another argument, which appeared here and in other cases, is that there are not any addresses on the street — i.e., naming, eventually renaming, would not result in any administrative problems for city inhabitants.

On the grounds of the data collected in the RÚIAN system (Registr územní identifikace, adres a nemovitostí — the Registry of Area Identification, Addresses and Property), 8 urban areas named after Václav Havel are recorded at present — 3 streets, 3 squares, and 2 waterfronts (see Table 1).

Table — Urban places named after Václav Havel (Czech Republic, 2020)

Street name	Previous street name, if replaced	Establishment (year)	City
<i>Václava Havla</i>	<i>Fučíkova</i> (after a Communist journalist Julius Fučík, a member of the anti-Nazi resistance)	2012	Kadaň
<i>Václava Havla</i>	<i>Kuželova</i> (after a local mayor Bohumil Kužel; after renaming the street, the replaced name was used to name a new street)	2012	Roztoky
<i>Václava Havla</i>	a newly named place	2013	Brno
Square name			
<i>náměstí Václava Havla</i>	a newly named place	2016	Praha
<i>náměstí Václava Havla</i>	a newly named place	2019	Hradec Králové
<i>náměstí Václava Havla</i>	a newly named place	2019	Litomyšl
Waterfront name			
<i>nábřeží Václava Havla</i>	<i>Revoluční</i> [Revolution Street]	2016	Trutnov
<i>nábřeží Václava Havla</i>	a part of <i>Labská</i> [the River of Labe Street]	2020	Pardubice

The background of the namings reflects a period which differed from the previous totalitarian one. Prior to 1990, mostly at the first half of the 1950s, President Klement Gottwald's name was used for naming the most prestigious streets and squares in the city centre — in addition to other objects —, regardless of the administrative problems connected with changes of addresses, etc. This became the most important argument as concerns namings after Václav Havel. It was frequently emphasized that there were not or only several addresses located at the chosen urban place. It is a distinct shift from the state power arrogance of the Communist era to the current respect for people living in the named area.

However, this post-1989 approach may also have its drawbacks as the renamed objects may not match the importance of people of the status of Havel. The correspondence between the significance assigned to the historical figure and the spatial status of its commemoration, this being the basic feature of commemorative street names (cf. Azaryahu, 2009, p. 463; David, 2011b, pp. 155–157, 168), has been broken. Another feature of Havel namings is that they were mostly given to places that previously had not borne any name. Comparing this with the 1950s naming practice, the that-time strategy was completely different. The Communist

regime wanted to erase the names of ‘unsuitable’ persons from the city history and memory by replacing them with ideologically ‘suitable’ ones. This aim is absent when giving names to streets and squares at present. This is illustrated with the Havel street name in Roztoky, where a replaced name was used for naming another street, and in both cases, there places without any addresses were chosen (Kronika města Roztoky, 2012, p. 5; see table). The last specific feature of Havel namings is that they do not represent state or local authorities-driven acts, but are based on the activities of civil society.

The scale of urban objects named after Václav Havel goes beyond the namings of streets and squares. There are more than twenty *Lavička Václava Havla* [Václav Havel Bench] — a set of two chairs and a round table with a lime tree situated in its centre, which symbolizes a dialogue; there are parks bearing his name, e.g., in Litoměřice and Říčany; there is *Lavička Ferdinanda Vaňka* [Ferdinand Vaněk Bench] in front of the Ostrava-Heřmanice prison, where Havel was imprisoned at the turn of the 1980s. Ferdinand Vaněk is Havel’s alter ego in his plays.

In 2012, *Olgy Havlové Street*, commemorating Havel’s wife Olga Havlová (1933–1996), who was greatly involved in charity work, appeared in Prague, in the Žižkov district, where she was born and spent her childhood. The only Havlová Street in the Czech Republic was not the first name given to commemorate Václav Havel’s wife. Immediately after she died in 1996, a grammar school in Ostrava was permitted by Václav Havel to bear the name *Gymnázium Olgy Havlové* [Olga Havlová Grammar School].

However, Havel’s name also appears in namings abroad. Apart from the naming of the new building of the European Parliament in Strasbourg (France, 2017), Havel Square in Haifa, a street in Jerusalem (Israel, 2015), and a boulevard in Kiev (Ukraine, 2016), Serbia holds the first place, and Poland set the world record in terms of speed. In Serbia in 2005, a street in the small village of Tcheshko Selo (Чешко Село), inhabited by Czech people, was named after Václav Havel. As early as 22 December 2011, the municipal authority of the city of Gdańsk, the home of the anti-Communist movement Solidarity (Solidarność), named a newly built avenue *Aleja Vaclava Havla* [Václav Havel Avenue]. In its justification, Havel’s life and activities are mentioned, altogether, with the fact that the naming of the avenue does not involve any extra expenses: “Żaden z mieszkańców Gdańska nie jest zameldowany przy tej ulicy, nie działa tam też żaden z podmiotów gospodarczych, nie będzie więc konieczności wymiany pieczętek, dokumentów czy druków. [None of the citizens and economic subjects of Gdańsk are registered on the street, there is no need to exchange stamps, documents and forms]”. Today, Poland has the highest number of Havel namings in the world, Czechia excluded — 3 streets, 1 square and 2 roundabouts.

4.2. Václav Havel in the town of Trutnov — a case study

The next part of the text will focus on a particular case — the naming of part of the waterfront in the town of Trutnov. Although Prague is the city where Václav Havel was born and spent his life (cf. Lukeš, 2018), the town of Trutnov and the region of eastern Bohemia are also closely connected with Havel's life. There are four aspects linking him to the region. First, it is the town, in particular the town brewery, where Havel had to work as an unskilled labourer for eight months in 1974. This period of his life inspired his most famous one-act play, *Audience* [Audience], written in 1975 (Kaiser, 2009, pp. 92–96; Žantovský, 2014, pp. 148–154). He also visited the town post office in Trutnov to transmit his texts via phone calls to Western radio broadcast stations: Radio Free Europe / Radio Liberty and Voice of America. Second, it is the locality of Hrádeček, situated 7 km north-west of the city centre. At the end of the 1960s, Václav Havel bought a cottage there, where he spent a number of years, organizing various underground activities, e.g., theatre performances, concerts and meetings of opponents to Communism. Third, it is the village of Bojiště, 1.5 km south of Trutnov town centre, where the area Na Bojišti is situated. The place is well-known for the open-air festival also known as *český Woodstock* [Czech Woodstock], organized by Havel's friends between 1987 and 2016 and commemorating his life and work; in 2012, the festival was dedicated especially to Václav Havel. The fourth, but not an unimportant point is the fact that Havel was given honorary citizenship of the town of Trutnov in 2010.

In 2016, on the fifth anniversary of Havel's death, a citizens' initiative in Trutnov proposed naming part of *Horská* Street in the town centre after Václav Havel; the street is situated close to areas connected with Havel's time in Trutnov: the brewery and the post office building. Although the proposal was supported by the reviews of three onomasticians, Jaroslav David (University of Ostrava, Ostrava), Václav Ledvinka (Archive of the Capital of Prague), and Pavel Štěpán (Institute of the Czech Language, Academy of Sciences of the Czech Republic, Prague), it was ultimately not accepted. The reasons were complicated by the personal relationships between members of the initiative and the municipal authority of the time, and the unprofessional presentation of the arguments (the author's personal experience and the personal testimony of Zdenka Prouzová). The authority suggested using the name for a newly established street in the town periphery, or renaming *Revoluční* Street, not such an impressive street at the edge of the town centre, without any direct connection to Václav Havel. After an intensive public campaign on both sides, the town authority decided to give *Revoluční* Street the new name *nábřeží Václava Havla* [Václav Havel Waterfront] in December 2016. The head of the town naming board, Vladimír Wolf, a historian, declared that the

authors of the reviews, linguists and onomasticians, did not have enough information concerning the issue. The key argument of the town authority was that *Revoluční* street was not densely populated and that there were not many companies situated there (Trutnov-zápis, 2016). By only one vote, the original proposal was finally rejected, and Havel's name replaced the one of *Revoluční* Street.

The same argument, accompanied by aversion to another renaming, also won out in the city of Hradec Králové in June 2012, where the proposal to rename *náměstí Svobody* with Havel's name appeared, but was rejected (Hradec Králové-zápis, 2012).

4.3. Václav Havel as a Proposer of Urban Name Change

In the paper, attention is paid to the street names inspired by Václav Havel but the former president took an active part in the renaming of urban objects himself. The first time was in the spring of 1990, when he supported the renaming of the Prague waterfront where his flat was situated. *Nábřeží Bedřicha Engelse* [Friedrich Engels Waterfront] was created in 1951 by joining two originally separated waterfronts — *Palackého* [Palacký Waterfront] and *Rašínovo nábřeží* [Rašín Waterfront] (Lašťovka — Ledvinka, 1998, pp. 141–143). In a meeting on 29 April 1990, Havel delivered a short speech at which he explained the act of renaming: “I as a citizen am not indifferent to whether I live on a waterfront dedicated to a relatively unimportant philosopher of the last century Friedrich Engels, or on one dedicated to Alois Rašín, a man who contributed to the foundation of the country along with Tomáš Garrigue Masaryk, Milan Rastislav Štefánik, Edvard Beneš and Karel Kramář. I care about it, I confess it. The citizens of Zlín also care about whether they live in the city of Zlín, or in the city of Gottwaldov.¹ And I think it is right that they care. This is probably the first reason for our meeting” (Havel, 1990).

Václav Havel actively participated in the naming process for the second time in 1994. During his meeting with Czech compatriots living in Chicago, he announced that he had proposed to the Prague municipality to name a street after Antonín Čermák [Anton J. Cermak], a Chicago mayor in the first third of the twentieth century (Havel, 1994). The street appeared on the map in the same year, when the original *U hřbitova* [At Cemetery Street] — situated in the district of Prague-Bubeneč — was replaced by *Antonína Čermáka* [Antonín Čermák Street] (Lašťovka, Ledvinka, 1997, p. 48).

¹ In the period of 1949–1989, the city of Zlín bore the name *Gottwaldov*, which was inspired by the surname of the Communist president Klement Gottwald.

These two examples illustrate Havel's open and positive approach to commemorative naming. He regarded it as part of identity creation and a form of commemoration. We have not, however, as yet determined his approach to the usage of his own name — he would have probably rejected the honour of being commemorated through his name in the public space, or would have been modestly proud of it, if it is possible to speculate about it at all.

5. CONCLUSIONS

At the beginning of the study, three questions were asked: What is the post-totalitarian (the post-Communist, in this case) society's approach to the names commemorating the personalities, in particular to Václav Havel? — Are the commemorative names still regarded as an appropriate form of commemoration? — And the third one: Are their usage and perception different from the previous period, and if so, in which aspects? — We summarize the answers in the following paragraphs.

The politicians' approaches, as well as public discussions, have shown that Czech society is not fully identified with the perception of Václav Havel as one of the greatest Czechs of modern history — despite the fact that he reached third place, following the medieval king Charles IV and the first President Tomáš Garrigue Masaryk, in the 2005 public-survey show *Největší Čech* [The Greatest Czech].

This controversy is one of the examples that lead (apart from a general aversion to naming after personalities, mostly politicians, due to the negative experience of the twentieth century and multiple renamings) to an ambiguous approach to commemorative street names. On the one hand, it is evident that Czech society maintains this commemorating practice, i.e., using honorific street names, of previous decades and centuries. On the other hand, the process of naming has turned out to be to a more public matter and has begun to respect public opinion and interests — cf. public inquiries and open discussions, efforts to minimize administrative problems for inhabitants, etc. The most visible expression of the ambiguous approach to commemorative names is that any free space in the city centre is considered an appropriate one to be named after the commemorated figure, regardless of the correspondence between his/her historical role and the named place.

In conclusion, to illustrate the ambiguous approach of the Czech people to Václav Havel and to commemoration through naming places, a section from the blog of Václav Klaus is provided here. Klaus, the prime minister and later president (2003–2013), presented himself as the main political opponent of Havel's. In the following text, he sarcastically commented on the new name of Prague airport: "I moved from Prague-Ruzyně airport to the Roma-Fiumicino airport; actually, I am thinking about it in such an old-fashioned way. However, as a matter of fact,

I flew from Václav Havel Airport to Aeroporto Leonardo da Vinci. Renaming the Rome airport after a legend, proven by centuries, makes sense (although I do not why it happened). Renaming Ruzyně airport, however, was a spiteful act with a very short-time, i.e., non-hundred-years touch. We are always more stupid than the rest of the world and more hateful towards each other” (Klaus, 2016).

The aim of the research was to map a particular issue in the field of commemoration, this being the process of naming urban objects after President Václav Havel. Another step in the research will be to explore the archival sources collected in Archiv Kanceláře prezidenta republiky [Archive of the President’s Office] in Prague. Its rich archival material, which could not be examined in 2020 due to the COVID-19 restrictions, may reveal additional aspects and developments of naming after Czechoslovak and Czech presidents and contribute to the description of varied commemorative activities and their changes within various political regimes in the twentieth century.

REFERENCES

- Archiv Kanceláře prezidenta republiky [The Archive of the Republic’s Presidential Office]. <https://www.prazskyhradarchiv.cz/cs/archivkpr>.
- Azaryahu, M. (2009). Street names and iconography. In R. Kitchin, & N. Thrift (Eds.), *International Encyclopedia of Human Geography* (pp. 460–465). Amsterdam: Elsevier Science.
- Azaryahu, M. (2020). Name-making as place-making. In L. Caiazzo, R. Coates, & M. Azaryahu (Eds.), *Naming, Identity and Tourism* (pp. 11–27). Newcastle upon Tyne: Cambridge Scholars Publishing.
- Caiazzo, L., Coates, R., & Azaryahu, M. (Eds.). (2020). *Naming, Identity and Tourism*. Newcastle upon Tyne: Cambridge Scholars.
- David, J. (2011a). Commemorative place names — their specificity and problems. *Names*, 59(4), 214–228.
- David, J. (2011b). *Smrdiv, Brežněves a Rychlonožkova ulice. Kapitoly z moderní české toponymie* [Smrdiv, Brežněves and Rychlonožkova Street. Chapters from Modern Czech Toponymy]. Praha: Academia.
- David, J. (2016a). Honorifikační toponymum [Commemorative place name]. In P. Karlík, M. Nekula, & J. Pleskalová (Eds.), *Nový encyklopedický slovník češtiny* [New Encyclopaedia of the Czech Language] (pp. 640–641). Praha: Nakladatelství Lidové noviny.
- David, J. (2016b). Toponymie městského prostoru v kontextu mezioborovosti české onomastiky — kritické poznámky a perspektiva dalšího výzkumu [Toponymy of the urban area in the context of interdisciplinary approaches to Czech onomastic research — critical remarks and perspectives of further research]. *Studie z aplikované lingvistiky*, 7, 39–54.
- David, J. (Ed.). (2017). *Toponyma. Kulturní dědictví a paměť míst* [Place Names. Cultural Heritage and The Memory of Places]. Ostrava: Filozofická fakulta OU.
- Drozdowski, D. (2014). Using history in the streetscape to affirm geopolitics of memory. *Political Geography*, 42, 66–78.
- Fenič, F. (2011, December 19). Letiště Václava Havla [Václav Havel Airport]. *Lidovky.cz*. https://www.lidovky.cz/domov/letiste-vaclava-havla.A111219_161526_in_redakce_mev

- Flodrová, M. (2019). Ulička Václava Havla [Václav Havel Lane]. In I. Loskotová et al., *Internetová encyklopedie dějin Brna* [The Internet Encyclopaedia of the History of Brno]. https://encyklopedie.brna.cz/home-mmb/?acc=profil_ulice&load=7914
- Forman, M., & Novák, J. (1994). *Co já vím? Autobiografie Miloše Formana* [What do I know? An autobiography of Miloš Forman]. Brno: Atlantis.
- Havel, V. (1990, April 29). Přejmenování Engelsova nábřeží na Rašínovo — projev 29. 4. 1990 [The Renaming of Friedrich Engels Waterfront to Rašínovo — Speech, 29 April 1990]. <https://archive.vaclavhavel-library.org/Archive/Detail/54080/>
- Havel, V. (1994, October 28). Beseda prezidenta republiky Václava Havla na setkání s krajany — Chicago, USA, 28. října, 1994 [Discussion of Václav Havel, President of the Republic, During a Meeting with Compatriots — Chicago, USA, 28 October 1994]. <https://archive.vaclavhavel-library.org/Archive/Detail/17233/>
- Havlíček Borovský, K. (1848, March 19). Všichni věrní Čechové [All faithful Czech people]. *Pražské noviny*, 23, 1.
- Hradec Králové-zápis (2016, June 26). *Zápis z 19. zasedání zastupitelstva města Hradec Králové ze dne 26. června 2016* [The Report of the 19 Meeting of the City Representatives' Board, 26 June 2012]. <http://web2.mmhk.cz/zm/2012/19/>
- jak, red. (2011, December 23). Havlova ulice, náměstí i letiště [Havel Street, Square, and the Airport]. *Pražský deník*, 299, 14. <https://archive.vaclavhavel-library.org/Archive/Detail/17975/>
- Kaczorowski, M., & Naliwajek, J. (2012, December). Wniosek do Rady Miasta Gdańska o nadanie drodze nazwy „Aleja Václava Havla” [Application to the Gdańsk City Council to name a road “Václav Havel Avenue”]. https://s-trojmiasto.pl/download/1/wniosek_Havel_1_.pdf
- Kaiser, D. (2009). *Disident. Václav Havel 1936–1989* [A Dissident. Václav Havel 1936–1989]. Praha — Litomyšl: Paseka.
- Kellner, P. (2012). *Petice proti přejmenování letiště Ruzyně na letiště V. Havla* [The Petition against the Renaming of the Ruzyně Airport to V. Havel Airport]. https://www.petice.com/proti_prejmenovani_letiste_ruzyne_na_letiste_v_havla
- Klaus, V. (2016, March 23). Zápisky z cesty do jižního Maroka na Crans-Montana Forum [Notes from a Trip to Southern Morocco to the Crans-Montana Forum]. <https://www.klaus.cz/clanky/3892/>
- Klepetko, R. (2014). Současná role národní identity aneb proč (ne)stavíme památníky [The current role of national identity or why we (do not) build monuments]. *Kulturní studia*, 2 (1), 64–79. *Knihovna Václava Havla. Dokumentační centrum* [Václav Havel Library. Documentation Centre]. <https://www.vaclavhavel.cz/>
- Kosatík, P. (2018). *Jiný T. G. M.* [A Different T. G. M.]. Praha: Nakladatelství Paseka.
- Křížová, L., & Martínek, J. et al. (2017). *Od Karlova mostu ke Gottwaldovu. Osobnosti v názvech měst a míst* [From the Charles Bridge to the City of Gottwaldov. Personalities in the Names of Cities and Places]. Praha: Historický ústav AV ČR, v. v. i.
- Lašťovka, M., & Ledvinka, V. (1997–1998). *Pražský uličník. Encyklopedie názvů pražských veřejných prostranství* [Uličník of Prague. The Encyclopedia of Naming of Public Spaces in Prague] (Vols. 1–2). Praha: Libri.
- Lukeš, Z. (2018). Václav Havel's Prague: A Guide to Buildings and Places with a Role in the Life of the Playwright, Dissident and President. Praha: Knihovna Václava Havla, o. p. s.
- Lutterer, I. (1988). Názvy pražských ulic z hlediska praxe [Prague street names in a practical perspective]. In P. Žigo (Ed.), *Urbanonymia. 8. — 10. oktobra 1986, Modra–Piesky, zborník prednášok z 2. celoštátneho onomastického seminára* [Urbanonymy. 8–10 October, 1986, Modra–Piesky. The Proceedings of the Second Statewide Onomastic Seminar] (pp. 125–128). Bratislava: Univerzita Komenského.
- Macura, V. (2008). *Šťastný věk (a jiné studie o socialistické kultuře)* [Happy Age (and Other Studies on Socialist Culture)]. Praha: Academia.

- Mlejnek, J. (2014). Prezidenti a magie charismatického panství [Presidents and the magic of a charismatic rule]. In M. Kubát, & T. Lebeda (Eds.), *O komparativní politologii a současné české politice. Miroslavu Novákovi k 60. narozeninám* [On Comparative Political Science and Current Czech Politics. Dedicated to the 60th Birthday of Miroslav Novák] (pp. 37–43). Praha: Karolinum.
- Neethling, B. (2016). Street names. A changing urban landscape. In C. Hough (Ed.), *The Oxford Handbook of Names and Naming* (pp. 144–157). Oxford: Oxford University Press.
- Pithart, P. (2014). Úvaha o prezidentech na hradě českých králů. Dvě dispozice: k pasivitě v podhradí a k vůdcovství na Hradě [An essay on presidents at the castle of the Czech kings. Two issues: passivity beneath the castle, and leadership at the castle]. *Politologická revue*, 20(2), 5–18.
- Rose-Redwood, R., & Kim, S. (2020). Street naming and power. In A. Kobayashi (Ed.), *International Encyclopedia of Human Geography* (2nd Edition) (pp. 55–60). Amsterdam: Elsevier.
- Štěpán, P. (2018). Namegiving in the Czech Republic: legal regulation and the role of onomasticians. *Onomastica Uralica*, 14, 83–92.
- Šrámek, R. (1999). *Úvod do obecné onomastiky* [Introduction to General Onomastics]. Brno: Masarykova univerzita.
- Trutnov-zápis (2016, December 12). *Zápis z 5. zasedání zastupitelstva města Trutnov ze dne 12. prosince 2016* [Report of the Fifth Meeting of the City Representatives' Board, 12 December 2016]. <https://materialy.trutnov.cz/file/12348/>
- Výhláška č. 97/1961 Sb., o názvech obcí, označování ulic a číslování domů* [Regulation no. 97/1961, on Namings of Municipalities, Street Signs and House Numbers]. <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/1961-97>
- Weberová, J. (2012). *Kronika města Roztoky: rok 2012* [The Chronicle of the City of Roztoky 2012]. <https://www.roztoky.cz/userfiles/file/authority/kronika-mesta-roztoky-2012-1.pdf>
- Zákon č. 266/1920 Sb., o názvech měst, obcí, osad a ulic [Act no. 266/1920, On the Naming of Cities, Municipalities, Settlements and Streets]. <https://www.beck-online.cz/bo/chapterview-document.seam?documentId=onrf6mjzgiyf6mrwg4wta>
- Zákon č. 267/1920 Sb., o odstranění nevhodných názvů [Act no. 267/1920, On Removal of Inappropriate Namings]. <http://www.beck-online.cz/bo/chapterview-document.seam?documentId=onrf6mjzgiyf6mrwg4wta>
- Zákon č. 36/1960 Sb., o územním členění státu [Act no. 36/1960, On the Territorial Division of the State]. <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/1960-36>
- Zákon č. 128/2000 Sb., o obcích (obecní zřízení) [Act no. 128/2000, On Municipalities]. <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/2000-128>
- Žantovský, M. (2014). *Havel* [Havel]. Praha: Argo.

SUMMARY

The goal of the text is to summarise and analyse commemorative strategies and trends that were used in case of the Czechoslovak and Czech president Václav Havel (1936–2011; 1989–2003, in office) and that were especially expressed through proper names, mostly street names. The research is primarily based on selected archival sources and opinion journalism of the day. The research issue is presented against the broad background of place names commemorating Czechoslovak and Czech presidents over the course of the 20th century.

OLIVIU FELECAN
olifelecan@yahoo.com
ORCID: 0000-0002-0078-4437

Technical University of Cluj-Napoca, North University Centre of Baia Mare
Baia Mare, Romania

<https://doi.org/10.17651/ONOMAST.65.1.16>

Onomastica LXXV, 2021

PL ISSN 0078-4648

NICOLAE FELECAN

FEMININE NAMES IN CURRENT ROMANIAN HODONYMY*

Keywords: hodonyms, gender inequality, urban toponymy, commemorative names, Romania

1. INTRODUCTION

There are people who inspire in many fields of knowledge: they play the role of pioneers and represent role models for disciples. They set up institutions and schools and publish scientific papers. Thus, their professional path remains a landmark in the collective memory. Prof. Barbara Czopek-Kopciuch fits into this category and what she leaves behind is essential not only for the journal “Onomastica”, where she served as editor-in-chief, or for various Polish and international professional organizations, but also for the entire international community. She published numerous notable works in the field of onomastics, and our collaboration dates back to 2013 when the study “Names of companies in Poland” was included in the volume “Onomastics in Contemporary Public Space” (2013, pp. 120–130). Also, her last article — “Multiculturalism in Polish Toponymy” — was printed posthumously in the volume “Names and Naming: Multicultural Aspects” (2021, pp. 331–343).¹ Considering the collaboration between us corroborated with the Cracow-based researcher’s interests, we have chosen to devote the present study “Feminine names in current Romanian hodonymy” to Barbara Czopek-Kopciuch.

* This study is a part of the research project International Scientific Cooperation for Exploring the Toponymic Systems in the Carpathian Basin, ID: NKFI 128270 (English: NRDI 128270), supported by the National Research, Development and Innovation Fund (Hungary).

¹ We cannot omit the good collaboration within four editions of the International Conference on Onomastics “Name and Naming” (ICONN 2-5: <https://onomasticafelecan.ro>), held in the years 2013–2019, when Barbara Czopek-Kopciuch was a member of the Scientific Committee.

This topic has not been addressed to date in Romanian onomastics. Even in the international specialized bibliography, only a few studies are dedicated to female hodonymy, as the traditional nomenclature had an almost exclusively male component. Recent publications include “Female Street Namesakes in Selected Polish Cities” (Walkowiak, 2018, pp. 331–350), “Commemorative Urban Practices and Gender Equality: The Case of Santiago de Compostela’s Urban Anthroponymy” (Novas Ferradás, 2018, pp. 109–129), “Gender-Biased Street Naming in Urban Sub-Saharan Africa: Influential Factors, Features and Future Recommendations” (Zuvalinyenga, Bigon, 2020), “Feminine urbanonymy in Polish and Italian linguistic landscapes” (Galkowski, 2020, pp. 2–53). Regardless of the researched area, Central European, Western European, African, one can notice evident gender inequality regarding the references to women and men in street names. From a sociolinguistic and historical perspective for the Romanian space, one can easily explain the situation. Throughout history, all political, social, military leaders, from Antiquity, the Middle Ages to the modern era, have been men.² A plausible explanation could be deduced from the fact that those who recorded the great deeds and their doers were exclusively men.

From a religious perspective, in Orthodoxy (the religion of the majority in Romania) and Catholicism (with a significant impact in Transylvania), the hierarchy can only be male. Culture and science have traditionally been the prerogative of men, so women were able to access education and manage to assert themselves only in the second half of the nineteenth century (see Smith, 2008). They only gained the right to vote in 1938. All this proves that Romanian society was a masculinized one. The language itself often provides evidence which “proves a certain ‘masculinity’ at least, both in terms of grammar and the lexicon. Thus, a ‘dominant’ masculinity can be noticed, for example, in the use of plural forms. If there are four sisters in a family and then a brother is born, it will be said that there are five brothers in the family (although the sisters already form a majority). If there are 29 female students in a class, it is enough for only one male student to come, to then talk about a class with 30 male students” (Munteanu, 2018, p. 101, orig. Romanian).

In such a context, it should come as no surprise that urban microtoponymy³ illustrates, through street names, a “masculine” perspective both in terms of the name givers and the anthroponyms they chose to designate different means of communication. Hodonyms represent reflections of mentalities, of the prevailing

² There are notable exceptions too, but they strengthen the rule. For example, Jeanne d’Arc/Joan of Arc, a controversial character in her era (1412–1431), but who was canonized in the 20th century, Saint Teresa of Ávila (1515–1582), canonized in 1622 or the British queens Elizabeth I (1533–1603) and Victoria (1819–1901), Maria Theresa of Austria (1717–1780).

³ This expression designates boulevards, streets, markets, etc., namely the constituent elements of public space, as opposed to urban macrotoponymy, which refers to the names of localities.

ideas in society, of a *modus vivendi* with good and bad parts/with lights and shades. They indicate how communities know how to pay homage to their predecessors and how their name/memory is preserved in the public space.

2. MATERIAL AND METHODOLOGY

The act of name-giving depends on a wide range of factors because this responsibility does not belong to a person, but a group of people (mayor, local council, a special committee), often of various ethnicities, with different interests and egos, all related to a historical moment: the sociopolitical regime as a whole. As a result, hodonymy is among the most fluctuating categories of the so-called minor toponymy.

In the present study, we aim to highlight the category of hodonyms based on female anthroponyms. In this sense, considering the Romanian urban configuration, the multitude of cities and, implicitly, the related streets, we decided to restrict the research to a limited number of localities (15) of various sizes, selected from all country areas. We thus focused on the following three categories: large cities, with over 280,000 inhabitants: Bucharest (B), Cluj-Napoca (CJ), Constanța (CT), Craiova (CV), Iași (IS); medium-sized cities, with a population between 120,000–200,000: Bacău (BC), Baia Mare (BM), Oradea (OR), Pitești (PT), Sibiu (SB); small towns with up to 100,000 inhabitants: Călărași (CL), Focșani (FC), Sighetu Marmăției (SMM), Suceava (SV), Vaslui (VS). We analyzed the names of the streets for each locality according to the lists available online.

The name of the streets (in which we have also included the alleys, boulevards, paths, riverside streets, squares, sidewalks, roads, etc., where they exist) leads us to the idea that the source of selection is varied. Thus, they range from common words in all spheres of vocabulary (names of plants, animals, objects, weapons, abstract terms, etc.) to proper names such as (inter)national geographical names, many linguistically motivated, names of people, names with historical significance, astronyms or even numbers. The share of these categories of names is unequal; large cities have the most diverse range of names, while small towns barely have a name of anthroponymic origin. This is the reason why we do not specify the number of occurrences, but the percentage of the investigated hodonyms.

Our methodology was the following: we inventoried the share of anthroponyms in the current Romanian hodonymy. Further, from the anthroponyms we selected the ones referring to female characters. We recorded the number of occurrences and the commemorated women's status in the national or international "pantheon". Out of the total number of streets considered in the investigated cities, the share of men's names reaches even up to half of the total number of names: 50.89% in Suceava, 36.49% in Craiova, 28.62% in Vaslui, 22.52% in Bucharest, Area I; in the case of women, the numbers remain at a percentage

below 3%: 2.64% in Suceava, 2.38% in Bucharest, Area I, 2.23% in Craiova, 1.83% in Constanța, 1.64% in Vaslui. At the same time, considering the lack of national hodonymic regulations, we also discussed the spelling of street names.

3. DISCUSSION: CLASSIFICATION AND DESCRIPTION

3.1. Regarding the corpus, we identified several categories, which we reproduce according to occurrences, without always specifying *street*, a defining element for any anthroponym that has been included in the category of hodonyms.

3.1.1. Historical characters, members of noble families (princely, boyar, royal families): *Ancuța Băneasa*, (*Mrs.*) *Chiajna*, *Clucereasa Elena*, *Despina/Mrs. Despina*, *Mrs. Elena*, *Mrs. Ghica*, *Mrs. Maria Voichița*, *Mrs. Oltea/Oltea Lady*, *Mrs. Stanca*, *Doamnei*, *Domnița Anastasia*, *Domnița Florica*, *Domnița Ruxandra*, *Elena Cuza/Elena Doamna/Elena Cuza Doamna*, *Margareta*, *Maria Calimachi*, *Maria Clucereasa*, *Maria Teresa*, *Regina Elisabeta*, *Regina Maria*, *Rhea Silvia*. The highest visibility of women in Romanian hodonymy can be linked with historical characters, members of the ruling families from Romanian lands or the royal family. However, according to the local laws, they never exercised leadership functions. They were noticed only as wives, daughters or mothers and from these positions, they could influence politics, culture, arts, or science. The situation is comparable to that in other cities around the world. In “Mapping the Sexism of City Street Names”, Linda Poon (2015) found that “only 2.6 per cent of the city’s streets were named after prominent female figures”, and “many of the 166 women honoured in Paris were wives and daughters of famous men”. “This massive gap of recognition of men and women on street signs exists, ironically, at the same time that Paris is becoming known for its progressive street and transportation policies” (Rose-Redwood, Alderman, Azaryahu, 2018, p. 13). The masculinism of hodonyms can be found in any country (see Schwab, 2020).

The oldest and the most substantial presence in Romanian hodonymy belongs to the wives of the kings of the Hohenzollern-Sigmaringen family, during whose reign independence was obtained, the Great Union took place, and the country developed from all points of view. The name of Queen Elizabeth (1843–1916) dominated interwar hodonymy, and her pen name, Carmen Sylva, even designated a town on the Black Sea: Eforie Sud.⁴ Romanian Queen Marie (1875–1938) distinguished herself through her involvement in helping the wounded in the First World War, for the diplomatic qualities that helped the international recognition of the reunited Romanian state, and for supporting artists and writers. The popularity she enjoyed during her life contributed to her presence in the street nomenclature

⁴ “In numerous situations, the new localities were designated by means of commemorative, celebratory names, inspired by the history” (Felecan, 2019, p. 59).

not only in the interwar period but also after 1989: *Regina Maria Municipal Park* (Baia Mare), *Regina Maria Blvd.* (Bucharest), *Regina Maria Street* (Cluj-Napoca, Alba Iulia, Râmnicu Vâlcea, Dej, Iași, Sibiu — between 1919–1947), *Regina Maria Square* (Timișoara). The only queen whose name did not appear in Romanian hodonymy was Elena (1896–1982). Her lack of popularity is related to her tragic destiny, marked by her divorce from Charles II, the drastic restriction of her rights (personal and public) and the establishment of communism. She spent most of her life in exile in Florence, and as a sign of recognition, the Italian City Council decided to name a street after her (Mazilu, 2021).

The only foreign historical figure is *Maria Teresa* (B), the leader of the Habsburg Empire between 1740–1780, and a supporter of the Romanians from Transylvania. In addition to her duties as Archduchess of Austria, Queen of Bohemia, Queen of Hungary, she was also the Grand Princess of Transylvania. She remained in the collective memory for her work here. A prime example is the *Măriuții Road*,⁵ which crosses Gutâi Mountain, the former being a route by which the salt extracted in the Historical Maramureș was transported to Baia Mare and further to the Austro-Hungarian Empire.

3.1.2. Common, ambiguous names, which, without additional details, can spark interpretive confusion: *Amalia*, *Anastasia*, *Bogdănița*, *Cornelia*, *Cosmina*, *Diana / Diana*, *Elena*, *Elena Pleșoianu*, *Elisabeta*, *Eliza Moroiu*, *Filofteia Popescu*, *Firuța*, *Flavia*, *Florica*, *Irina Stănescu*, *Larisa*, *Maria Lăzărescu*, *Maria Moscu Hagi*, *Măriuța*, *Marta*, *Mixandrei*, *Popova*, *Rodica*, *Silvia*, *Suzana*, *Zamfira*. Whether they are simple first names or appear with the last name, they are opaque to most people. Some may be only of local importance, which is why they cannot be found in encyclopedias or, due to anthroponymic homonymy,⁶ the reference considered by local authorities (who are entitled, according to the laws in force, to decide the street nomenclature) remains uncertain. The ambiguity is proved in the case of *Popova Street* (CR), which can refer variously to a Russian chemist (end of the 19th century), a Russian avant-garde artist (beginning of the 20th century), or a Moldavian sportswoman, Olympic rowing champion in 1980. Only the nominating local authorities can decipher the “mystery”.

The ambiguity of these street names makes them deeply gendered. Because of the absence of their memory and heritage within traditional place-based names, they do not have the power to impose themselves in the collective memory, to

⁵ The diminutive form of the name (*Măriuța* < *Maria* + dim. suffix *-uța*) in Romanian attests to the popularity enjoyed by the Viennese empress among the Transylvanian Romanians.

⁶ An approach to the issue related to anthroponymic homonymy can be found at Felecan D.: An unconventional anthroponym is the named subject's *signum singulare* and may convey:

a) a practical necessity: to avoid anthroponymic homonymy (several bearers for a particular name); or

b) the intention to qualify a human type [...]” (2014, p. 21).

convey an emotion. They are not “expressions of power and politics” (Drozdewski, 2018, p. 114), culture or science. Their names on street signs are not much more than female proper nouns.

3.1.3. Heroines of wars or revolutions (1848, 1989): *Ana Ipătescu, Ancuța Ilie, Serg. Maj., Ioana Ursulescu, Capt., Diana Alexandra Donea, Ecaterina Teodoroiu, Ecaterina Varga, Luiza Mioara Mirea, Mihaela Ruxandra Marcu, Palaghia Roșu, Tina Radu, soldier, Zinca Golescu*. The significant number of occurrences in this category shows that Romanians’ attention is attracted, especially, to heroic deeds, to the people who sacrificed their lives for the freedom, independence and union of Romanians. Most occurrences in the hodonymy of the researched cities appear in the case of *Ana Ipătescu* (B, BC, BM, CJ, CR, CT, FC, OR, PT, SB, SMM, SV, VS), *Ecaterina Teodoroiu* (B, BC, BM, CJ, CL, CR, CT, OR, SB, SV, VS) and *Ecaterina Varga* (B, BC, CJ, CT, FC, OR, SB). If the second is a heroine of the First World War, the first and the third link their names to the Revolution of 1848. Regarding the last name, it should be noted that it is an ethnic Hungarian (*Varga Katalin*) who fought for the rights of Romanians in Transylvania, against the abuses of the imperial authorities. As proof of the ethnic sensitivities reflected in the street nomenclature, her name does not appear in localities with a Hungarian ethnic majority, numerous in certain parts of Transylvania, but, in the Romanianized form, in those that have a Romanian administration. This fact demonstrates the different perceptions of the same historical figure (traitor/heroine), depending on the ethnicity of local political decision-makers. “The names might be considered offensive to a certain political ideology (Christian democracy, socialism, liberalism, nationalism, among others)” (Felecan, 2015, p. 233). At the same time, the name *Varga Katalin* appears in the street nomenclature of several cities in Hungary (including Budapest and Győr), which demonstrates the different perception of the Transylvanian woman in the memory of the Hungarians from the neighbouring country. Detachment, moving away from a complex historical event/character, allows an objective perception of it, *sine ira et studio*.

Of particular interest are the lack of female names related to the Unification of Transylvania with the Kingdom of Romania (1918), the greatest accomplishment of the Romanian political elite. “As one can notice, the list of those who have prepared and established the Unification does not include any women; thus, there are no streets in present-day public space related to the Great Union and bearing women’s names. Although this situation could be construed as deeply gendered, it can be accounted for, on the one hand, by the position of women in Romanian society in the past century and, on the other, by their engagement in political life and the movement of national liberation” (Felecan, 2020, p. 504).

Another explanation is related to the participation of only men in that event, which involved a high degree of danger in the context of the end of the First World War, but also the collapse of the Austro-Hungarian Empire.

The names of the women killed during the events of December 1989 are also missing from contemporary street nomenclature. Bucharest currently pays homage to the names of those who were shot in the anti-communist revolution, a list that includes five women.

3.1.4. Religious characters, all related to Christianity: *Maica Domnului* [Mother of Lord], *Fecioara* [Virgin], *Maica Alexandra* [Mother Alexandra], *Maica Teofana* [Mother Teofana], *Sf. Constantin și Elena* [St. Constantine and Helen],⁷ *Sfânta Agnes* [St. Agnes], *Sfânta Ana* [St. Anne], *Sfânta Ecaterina* [St. Catherine], *Sfânta Maria* [St. Mary], *Sfânta Vineri* [Good Friday]. “Romania is one of the most religious countries in the world. According to the Global Index of Religion and Atheism — 2012, compiled by Gallup International, Romania is the seventh state in the world and the first in the European Union concerning religiousness, as 89 per cent of the population claims to be religious” (Felecan 2020a, p.1). However, it seems that the association of religion with femininity is not commonly accepted, as evidenced by the relatively timid presence of women’s names in current Romanian hodonymy, compared to those of Orthodox hierarchy, Greek Catholics, Roman Catholics, Protestants, Jews, who enjoy much greater representativeness (see Felecan, 2021a). Indeed, Romanians like to call their country “the garden of the Mother of Lord”, a linguistic reality confirmed by Pope John Paul II and Pope Francis during their visits to Romania in 1999 and 2019, respectively.⁸ Yet, the name of *Virgin Mary* is recorded only once in the capital city. A tacit, traditional taboo can explain the avoidance of the names such as *Jesus, Christ* or the *Virgin Mary* in profane contexts; however, some appear as first names in Spain (*Jesús*) or Greece (*Χρήστος*). The discrepancy is considerable when compared to other Catholic countries (Poland, Spain): “the overall number of streets devoted to saints is the highest in Częstochowa, the site of the most famous Catholic shrine in Poland. Relatively many of the commemorated saints are women (36 per cent)” (Walkowiak, 2018, p. 343). Among the examples identified, most of the holy names, only two refer to nuns. As we have remarked on another occasion, “The preservation in the collective memory — the street nomenclature — of the names of some church faces is equivalent, from a secular perspective to the eternal remembrance existing in a religious context. Benefiting from the help of local authorities, street names inspired by the lives and work of priests, monks and high ecclesiastical figures can be compared to civic canonization” (Felecan, 2021a).

⁷ If they are honoured together in the Christian calendar, this is also reflected in the street nomenclature. Thus, the name of the Roman emperor Constantine, who legalized the Christian religion in 313 by the “Edict of Milan” (lat. *Edictum Mediolanense*), is always associated with his mother, Elena.

⁸ <https://www.mediafax.ro/social/the-most-beautiful-statement-of-pope-franciscan-romania-is-the-garden-of-mother-of-lord-a-mother-who-cultivates-sons-dreams-18152819>.

3.1.5. Female writers: *Elena Farago, Elena Văcărescu, Eliza Opran, Magda Isanos, Maria Cunțan, Marta Bibescu, Otilia Cazimir, Veronica Micle*. Less publicized than male writers, women have been in the literary landscape since the 19th century. All those present in the names of streets were active in the past. There is a pronounced restraint in choosing the names of living people in Romanian public space, even if they are internationally recognized. A case in point is that of Herta Müller, recipient of the 2009 Nobel Prize in Literature. Born and educated in Romania, a reality which had served as a source of inspiration for the topics of her books, the German novelist is not found in the street nomenclature of her country of origin. In 2012, the Local Council of Timișoara, the city where she attended high school and university, proposed that a street bear her name as a sign of recognition. Still, the proposal was rejected, under the pretext that “it is not appropriate to name some streets after the names of living people” (Both, 2021). It seems that Herta Müller’s world fame did not matter; according to the principle that “no one is a prophet in his country”, they exploited the power of a rule with no legal backup, a rule which was not respected in other localities. In Germany, however, her name already appears in the street nomenclature: *Herta Müller Straße* in Gundelsheim, Baden-Württemberg,⁹ which confirms a difference in the treatment of contemporary personalities, existing in the country of residence/country of origin in the case of the Nobel Prize winner.

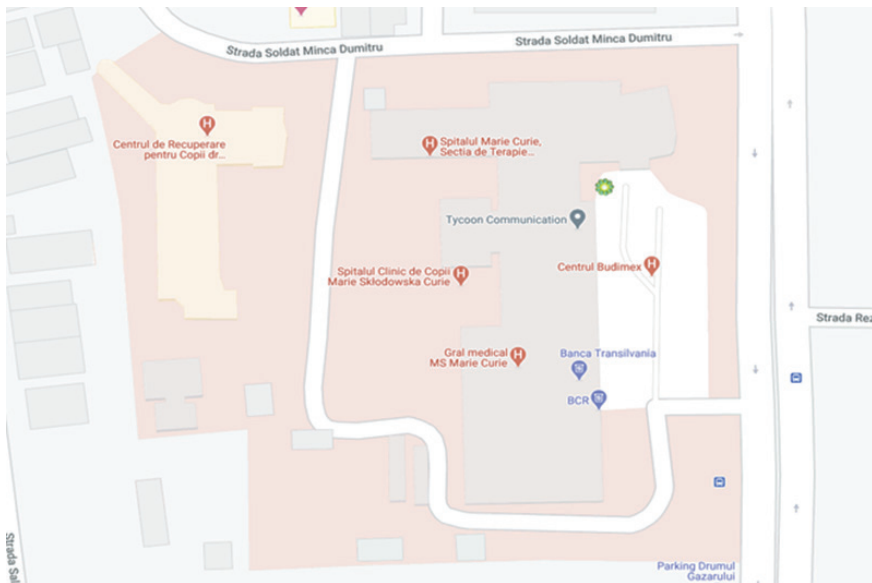
One can notice a particular situation in the case of the poet Veronica Micle, whose name can be found in the street nomenclature in Iași, where she spent her life, but also in Bacău, Bucharest, Constanța, Suceava, Vaslui; in Iasi and Bucharest her name has been used even more times to name streets, alleys, entrances, dead ends. We are inclined to believe that her name in six cities is due not so much to her publishing activity but especially to her friendship with the Romanian national poet, Mihai Eminescu, and to the early, tragic demise of both in the same year (1889).

3.1.6. Actresses who performed both in Romania and abroad: *Agatha Bârsescu, Aglae Pruteanu, Aristița Romanescu, Aura Buzescu, Elena Ghica, Eufrosina Popescu, Leopoldina Bălănuță*. As in the case of women writers, the actresses whose names were immortalized on street signs lived a long time ago, the last having died at the end of the last century (Leopoldina Bălănuță). This indicates a certain reluctance in choosing contemporary names for street names. Hodonyms in the Romanian space are linked to what happens in other countries: “female civil figures are more related to the art world (filmmaker, dancer, actress, painter, drawer and musician), as well as teachers, academics, activists, writers, politicians, scientists, unionists and philosophers” (Novas Ferradás, 2018, p. 122).

Several women after whom streets in Romania are named were active in many fields, being actresses, singers, writers or painters at the same time: *Anda*

⁹ <https://www.neue-strassen.de/baden-wuerttemberg/gundelsheim/herta-mueller-stra%C3%9F%C3%A9>

Călugăreanu, Cella Delavrancea, Elena Bibescu, Margareta Sterian. They deserve their place in the Romanian “Pantheon” and the perennial homage through everything they have done. Strange, however, is the absence of their foreign counterparts, much better known worldwide but ignored by the local authorities responsible for the by-elections held in public. Instead, foreign names can be found in the names of some institutions (*Maria Sklodowska Curie Children’s Emergency Clinical Hospital Bucharest*), but not in the street nomenclature. One of the reasons is probably the wish to avoid the orthoepic and spelling difficulties of some foreign anthroponyms, especially from non-Romance languages, given that many websites fluctuate in offering the full name of the *Marie (S.) Curie*, including Google Maps:

The present situation reveals a certain dose of nationalism, on the one hand, and misogyny, on the other, since men are not subjected to “the same treatment”.¹⁰ If one examines the European space in comparison with one culturally close to Romania, in this case the French, he or she can find there streets named after some famous Romanian female figures: *Rue Anna de Noailles* (40 occurrences, including Paris), *Rue Anna Pauker* (a Romanian communist leader!), *Cour Marthe Bibesco* (Savigny-le-Temple) (see Rateau, 2011, pp. 457, 460) and, starting with 2019,

¹⁰ The reluctance of local authorities is not found in the case of masculine names, taken from Germanic or Slavic languages, which also pose spelling and orthoepic problems to Romanian speakers: *Ludwig van Beethoven Street* (B, CJ, CV, etc.), *Wolfgang Goethe Street* (CJ, SB etc.).

The Promenade Marie de Roumanie, which is named after Romanian Queen Marie, within walking distance of the Eiffel Tour (Paris) (Fontaine, p. 2019).

3.1.7. Characters from Romanian or universal mythology (Greco-Roman). It is the only category in which Romanian names (*Dochia, Ileana Cosânzeana, Vrâncioaia / Vrâncioaiei*) are in relative balance with the foreign ones (*Minerva / Minerva, Venera / Venus*). However, their foreign dimension is relative since the Romanian language is the heir of the Latin language, and the Romanians are the Romans' successors in the Carpathian-Danubian-Pontic space. Implicitly, Greco-Roman mythology and the Roman Empire's cultural inheritance were appropriated by compatriots as common heritage to the entire Romanic space, from the Iberian Peninsula to Romania.

3.1.8. The remaining names will be treated together in one category, as they have no more than 3 occurrences. The number of women inventors, pioneers in specific fields of science, doctors, researchers is low in the 15 cities researched: *Ana Aslan, Elena Caragiani, Elisa Leonida Zamfirescu*. The same is true of journalists, activists for women's rights: *Ecaterina Raicoviceanu, Maria Rosetti*. Their number is small because, compared to other countries, the feminist movement has never been widespread in Romania.

Several hodonyms are toponymically motivated, as they evoke former owners of the lands where the streets are currently located: *Filofteia Gheorghiu, Maria Ghiculeasa*. Representatives of bygone eras, long before communism, characters of this type demonstrate the connection of hodonymy with the historical, national context, with specific social and cultural values, in general. "The naming of places is a key component in the relationship between *place* and the *politics of identity* in contemporary societies. In this sense, *naming* is a form of *norming*. Names are part of both a symbolic and a material order that provides normality and legitimacy to those who dominate the politics of (place) representation" (Berg & Kearns, 1996, p. 99). The choice of street names after the names of former landowners, banned during the communist dictatorship, is a reparative act, a reply to the purge action, "from the inventory of Romanian placenames [of] the items that were reminiscent of the royal family and key political figures of the former "bourgeois-landowning" regime" (Felecan, 2017, p. 79).

A linguistic motivation can also be perceived in other situations, even if the anthroponymic reference is not on the first position: *Hanul Ancuței* [Ancuței's Inn] (B), *Madona Dudu*¹¹ (CR), *Stadionul Național Lia Manoliu* [Lia Manoliu National Stadium] (B), *Teiul Doamnei* [Lady's Linden Tree] (B). The last two

¹¹ Madonna Dudu is one of the largest churches in Craiova, dedicated to the Assumption, built between 1750–1756. According to legend, the church was named after the Icon of the Mother of Lord, a miracle, which was found in a mulberry tree (Apostolache, 2009).

examples must be correlated with the neighbourhoods, as they are related to the sports arena and the park, which bears the same name,¹² respectively to *Str. Lacul Tei* [Lake Linden Street].

The only artery in Bucharest that bears the name of a living personality is *Gabriela Szabo* Street. The name of the streets in the Capital is handled by a special commission, which includes historians, museographers and specialists in urban nomenclature. Although the regulation that entered into force in 2007 states that “people’s names will be assigned at least three years after their death” (see Chilianu, 2017), it seems that exceptions can be made. Gabriela Szabo was an Olympic champion who remained close to the world of sport following her retirement but also entered politics, becoming a minister.

A different motivation of the linguistic sign can be perceived in the naming of some streets after local personalities, who were born or lived a good part of their life in the respective city. For example, in Suceava, there is an *Ileana Bardă* street, after a painter from Bukovina, and in Bucharest, there is *Iza Emilia* Street, which evokes a young woman injured in 1945, at an anti-communist demonstration in the capital.

An “anachronic oddity” in the Romanian hodonymic landscape is the maintenance of the names of some communist militants: one Romanian, *Elena Pavel* (SV), another of Polish origin, *Roza Luxemburg*¹³ (B), who was active in Germany. They were not removed from the street nomenclature¹⁴, probably precisely because they were women, but, according to power relations, dominance, contention, each new political power assumes the appropriation of public space. “Street name changes to accord with, and give material expression to, a regime’s sanctioned version of history and ideology, weaving narratives of historical longevity into the streetscapes” (Drozdewski, 2018, p. 114). It is interesting that checking on the internet, we found only a single occurrence of *Róża Luksemburg street* in Poland (in the town of Gliwice, Silesia). We could also track this hodonym in Skopje (North Macedonia), Tiraspol (Transnistria, Republic of Moldova), Atbasar (Kazakhstan). Her presence in the Eastern European space is not surprising, but *Rosa-Luxemburg-Straße* in Berlin should be interpreted as a sign of “political correctness” rather than a homage to a political theorist, partisan of Marxism.

We cannot omit the names of some women who fought against communism during the years of the dictatorship established by the Soviet army after the Second

¹² It evokes Lia Manoliu, an athlete with an Olympic longevity record, mentioned in Guinness World Records: she participated in 6 consecutive editions of the Olympic Games (from Helsinki 1952 to Munich 1972), winning several medals.

¹³ We respected the Romanian street spelling.

¹⁴ “While totalitarian authorities were disturbed by names that were against the regime, current authorities do not see the change of several settlement names as a priority” (Felecan, 2017, p. 84).

World War: *Elisabeta Rizea* (IS, B — a park). Their heroic example, morally upright stand, courage, dignity, honoured the Romanian people, in particular, and the human condition, in general.

From what we have outlined so far in terms of feminine names and hodonyms, we can draw two concluding remarks, both essential for our research. Taking as a benchmark the localities, one has to admit that there is a big difference between the number of records: Bucharest (83), Constanța (20), Craiova (16), Iași, Suceava (9), Pitești (8), Bacău, Cluj-Napoca (6), Focșani, Vaslui (5), Sibiu (4), Baia Mare, Oradea (3), Călărași, Sighetu Marmăției (1). By provinces, there is a higher share in the southern part of the country: 128 names, then in Moldova 34 and, lastly, Transylvania, with 17 names.

These findings, rendered as a percentage, lead to the following situation, made for several important cities taken as references: in Bucharest, Area 1, with a total of 1008 streets, the names of those from anthroponyms amount to 251, representing 24.90%, almost a quarter of the total number. Of these, 227 are men's names, with a share of 22.52%, and only 24 are women's names, which is 2.38%; in Constanța, with 1146 streets, only 21 are female names, which is 1.83%; in Craiova, with 718 streets, 278 (38.72%) come from anthroponyms, of which there are 262, or 36.49%, male names, and 16 female ones, representing 2.23%; in Suceava, with 340 streets, 182 (53.53%) come from anthroponyms, of which 173 are male names and represent 50.89%, and 9 come from female names, representing 2.64%; in Vaslui, with 304 streets, 92 anthroponyms, representing 30.26%, of which 87 (28.62%) are men's names, and 5 (1.64%) come from women's names.

4. INCONSISTENCIES IN THE SPELLING OF STREET NAMES

Investigating 15 cities across Romania, we found a lack of orthographic consistency, which can generate some confusion in the perception of residents, passers-by or tourists. Those inconsistencies could be grouped as follows:

4.1. The order of the two elements of the anthroponymic formula, name and surname, right inside the same city: *Ana Aslan/Aslan Ana*, *Ana Ipătescu/Ipătescu Ana*, *Marta Bibescu/Bibescu Marta*, *Maria Rosetti/Rosetti Maria*. The situation is repeated when the first name is accompanied by a determiner: *Oltea Doamna/Doamna Oltea*, *Maria Clucereasa/Clucereasa Maria* etc. This inconsistency often creates situations that are difficult to decipher, especially when both elements have identical values (first name and last name): *Tina Radu/Radu Tina*, *Iza Emilia/Emilia Iza*, *Elena Pavel/Pavel Elena*. For those less acquainted with the norms, the street anthroponymic formula remains ambiguous, as the academic norms of the Romanian language prescribe the placement of the first name (pref. *pre-* means "before", as in Latin) before the family name, with a few exceptions: the school system, the legal system, and often the medical one.

4.2. Placing the military rank before the name, but without other specifications: *Capt. Ioana Ursulescu*, *Serg. Maj. Ancuța Ilie*, *Soldier Tina Radu*. Without any additional notes, that phrase does not justify its status, given the multitude of these ranks in the army. Given that most of these young women gained their place in the street nomenclature through their heroic death in December 1989, when they took to the streets to demand their freedom, we consider that the mention of military rank should be placed after the name. An additional explanatory note, such as “Hero of the Revolution of December 1989”, following the name, would clarify the situation and contribute to passers-by’s education by continuously recalling the event.

4.3. Incorrect rendering of names in the street nomenclatures available online: *Aristia Romanescu* instead of *Aristița Romanescu*, *Filfteia Popescu* instead of *Filofteia Popescu*, *Soldier Floarea Gheorghe* instead of *Flore Gheorghe*, *Soldier Floarea Ionescu* instead of *Flore Ionescu*, *Teodorovici Doina* and *Aldea* instead of *Ion* and *Doina Teodorovici Aldea*. Such examples reveal some officials and computer scientists’ total disinterest and negligence in recording the street names on specialized websites.

4.4. The use of first names with a high degree of use, without a mention of the respective personality, produces difficulties in deciphering, and the names remain opaque for everyone: *Amalia* (CT), *Cornelia* (B), *Cosmina* (B), *Flavia* (B, CT), *Florica* (B), *Larisa* (B), *Măriuca* (B), *Rodica* (B, CT), *Suzana* (B). Simultaneously, these street names validate the lack of professionalism of the specialized commissions, which have as attributions the choice of the urban nomenclature from certain localities.

4.5. Some first names appear in the genitive case: *Dianeî*, *Doamnei*, *Minervei*, *Venerei*, *Vrâncioaiei*, etc. In such situations, the name does not have any of the genitive values but is a simple apposition, which lacks another word in the nominative or even a sentence, whose attribute was: *Diana Street* < *Diana’s Street* [where there is a temple of/ the church of], *Lady’s Street*, etc. These examples show “the complexity of nominal coding in street nomenclature and the possibilities of misinterpreting a single reference. In order to avoid possible confusions, it would be necessary to standardize, impose and respect some norms” (Felecan, 2021a) for the whole country.

5. CONCLUSION

Because “the study of the gender politics of street naming is still a woefully neglected theme in urban studies and critical toponymic scholarship” (Rose-Redwood, Alderman & Azaryahu, 2018, p. 13), the present paper offers a unique image of the Romanian public space. This reality, mirrored by hodonyms, is an androcentric one, as throughout history public life used to belong almost

exclusively to men. Women only came out of the private and domestic spheres in the nineteenth century, and this justifies, in a way, the much smaller number of hodonyms that are claimed by female names. As Rose-Redwood, Alderman and Azaryahu note, “while urban toponymic patterns are highly racialized, they are also deeply gendered” (2018, p. 13), but with a significant discrepancy between the two sexes. The masculinity of the contemporary hodonymic landscape alludes to a society firmly anchored in patriarchal domination.

This study is an attempt to cover the hodonyms of all the domains in which representatives of women excelled. In the current Romanian street nomenclature, one can find historical characters, members of noble families (princely, boyar, royal families); common, ambiguous names; heroines of wars or revolutions (1848, 1989); religious characters, all related to Christianity; female writers; actresses, singers; characters from Romanian or universal mythology (Greco-Roman); women inventors, pioneers in specific fields of science, doctors, researchers; journalists, activists for women’s rights; former owners of the lands where the streets are currently located; women from the world of sports; (anti-) communist militants. However, some notable absences can be noted, if one takes a closer look at a top of Romanians with the most significant contribution at the international level (25 de românce care au schimbat lumea — Gândul (gandul.ro) [25 Romanian women who have changed the world]): *Elena Negruzzi* (the first female lawyer in Romania), *Marina Stîrbey* (one of the best trained European pilots), *Iulia Hasdeu* (daughter of a scientist, brilliant young woman, the first Romanian woman to study at Sorbonne, Paris), *Elvira Popescu* (Romanian-French stage and film actress and theatre director), *Alice Voinescu* (the first Romanian woman to become a *Doctor of Philosophy* at Sorbonne, imprisoned by communists without being tried or convicted), *Sarmiza Bilcescu* (the first woman in the world to obtain a PhD in Law according to the *World Record Academy*),¹⁵ *Aurora Gruescu* (the world’s first woman forestry engineer), *Sofia Ionescu* (considered to be the first female neurosurgeon in the world to perform brain surgery), *Nadia Comăneci* (the first gymnast to score a perfect 10 at the Olympics),¹⁶ *Irina Burnaia* (the first female pilot to fly over the Carpathian Mountains), *Florica Bagdasar* (a Romanian neuropsychiatrist, who was the first woman minister in Romania). All these examples demonstrate that the number of famous women in Romania is sufficient to name streets.

¹⁵ <https://www.worldrecordacademy.org/amazing/worlds-first-woman-with-a-doctorate-in-law-sarmiza-bilcescu-alimanisteanu-219231>.

¹⁶ Even though it is not honoured in the hodonymy of her native country, in Spain, there is a city (San Andreas del Rabanedo) where the authorities have decided that an artery should be named after the gymnast who obtained the perfect 10, as a sign of appreciation for “Nadia’s unparalleled performance at the Olympics since 1976, from Montreal” (Ionaşcu, 2012).

Urban development involves the emergence of new traffic arteries, and the names of famous women can be a source of inspiration in choosing the hodonyms. “The naming of streets is a political act, but it is much more than this as well [...]. A seemingly mundane aspect of urban administration, street naming systems also make up very foundations of urban spatial imaginaries. Naming streets, therefore, plays an important role in the making of ‘urban worlds,’ and the act of street naming is one of the primary means of historicizing space and spatializing history” (Rose-Redwood, Alderman & Azaryahu, 2018, p. 309). The recognition of women’s role in society and their commemoration through hodonyms play the role of a restorative act, a heteroglossia of many voices juxtaposed in a common space. The polyvocality of the nominees must be correlated with the complexity of contemporary reality, in which the power asymmetries are visibly diminishing, but without demolishing myths and personalities for the sake of change. An injustice of history cannot be corrected by a random decision, taken under the pressure of groups, events, or fashion. The fight against discrimination must not be turned into a war against names (see Felecan, 2021, pp. 45–48).

REFERENCES

- Apostolache, I. (2009, March 17). Legenda Bisericii “Madona Dudu” [The Legend of the Church “Madonna Dudu”]. Ziarul Lumina. <https://ziarullumina.ro/actualitate-religioasa/documentar/legenda-bisericii-madonna-dudu-46959.html>
- Both, Ș. (2012, May 4). EXCLUSIV Strada Herta Müller din Timișoara nu a fost acceptată pe motiv că scriitoarea este în viață [EXCLUSIVE Herta Müller Street in Timișoara Was Not Accepted on the Grounds that the Writer Is Alive]. Adevărul. https://adevarul.ro/locale/timisoara/exclusiv-strada-herta-muller-timisoara-nu-fost-acceptata-motiv-scriitoarea-viata-1_50aee15e7c42d5a663a16f8e/index.html
- Berg, L.D., & Kearns, R.A. (1996). Naming as norming: “Race”, gender, and the identity politics of naming places in Aotearoa/New Zealand. *Environment and Planning D: Society and Space*, 14, 99–122.
- Chilianu, D. (2017, December 30). Singura stradă din București cu numele unei personalități care trăiește! [The Only Street in Bucharest with the Name of a Living Personality!]. Libertatea. <https://www.libertatea.ro/stiri/strada-care-poarta-numele-atletei-gabriela-szabo-2092106>
- Czopek-Kopciuch, B. (2013). Names of companies in Poland. In O. Felecan, & A. Bugheșiu (Eds.), *Onomastics in Contemporary Public Space* (pp. 120–130). Newcastle upon Tyne: Cambridge Scholars Publishing.
- Czopek-Kopciuch, B. (2021). Multiculturalism in Polish toponymy. In O. Felecan, & A. Bugheșiu (Eds.), *Names and Naming: Multicultural Aspects* (pp. 331–343). New York: Palgrave Macmillan.
- Drozdowski, D. (2018). Locating the geopolitics of memory in the Polish streetscape. In R. Rose-Redwood, D. Alderman, & M. Azaryahu (Eds.), *The Political Life of Urban Streetscapes. Naming, Politics, and Place* (pp. 114–131). Abingdon: Routledge.
- Felecan, D. (2014). Prolegomena to a different kind of naming: name-giving between the conventional and unconventional. In O. Felecan, & D. Felecan (Eds.), *Unconventional Anthroponyms: Formation Patterns and Discursive Function*. Newcastle upon Tyne: Cambridge Scholars Publishing.

- Felecan, O. (2015). Borders and ethnic identities reflected in street names from Transylvanian Localities. *Transylvanian Review*, XXIV, Supplement no. 1: *Regionalization in Globalisation*, 229–244.
- Felecan, O. (2017). Oikonymic transformations in Romania in the second half of the twentieth century. *Names*, 65(2), 78–87. <https://doi.org/10.1080/00277738.2016.1262132>
- Felecan, O. (2019). Oikonymic transformations in Romania in the first half of twentieth century. *Dacoromania*, XXIV/1, 57–65.
- Felecan, O. (2020a). The Romanian Orthodox Church and higher education: between academic freedom and constraint. *Diacronia*, 11(A164), 1–6. <https://doi.org/10.17684/i11A164en>
- Felecan, O. (2020b). Romanian oikonyms and hodonyms mirroring the Great Union of 1918. *Mitteilungen der Österreichischen Geographischen Gesellschaft*, 162, 495–517. <https://doi.org/10.1553/moegg162s495>
- Felecan, O. (2021a). A semiotic perspective on the presence of Clergy in Romanian hodonymy. In M. Kopytowska, A. Gałkowski, & M. Leone (Eds.), *Thought-Sign-Symbol: Cross-cultural Representations of Religion*. Frankfurt am Main: Peter Lang (in press).
- Felecan, O. (2021b). Onomastic considerations on certain news items in the recent mass media. In A. Choleva-Dimitrova, M. Vlahova-Angelova, & N. Dancheva (Eds.), *Proceedings of the International Onomastic Conference “Anthroponyms and Anthroponymic Researches in the Beginning of the 21st Century”* (pp. 42–58). Sofia: Prof. Marin Drinov Publishing House of Bulgarian Academy of Sciences.
- Fontaine, N. (2019, October 16). Une partie du quai Branly rebaptisée «promenade Marie de Roumanie» en présence de la princesse Margareta et Stéphane Bern. *Histoires Royales*. <https://histoiresroyales.fr/inauguration-promenade-marie-de-roumanie-quai-branly-paris/>
- Gałkowski, A. (2020). Feminine urbanonymy in Polish and Italian linguistic landscapes. *Lege Artis. Language Yesterday, Today, Tomorrow*, 5(1), 2–53.
- Ionașcu, R. (2012, February 27). Nadia Comăneeci dă numele unei străzi dintr-un oraș spaniol [Nadia Comăneeci Gives the Name to a Street in a Spanish City]. *Libertatea*. <https://www.libertatea.ro/sport/nadia-comaneci-da-numele-unei-strazi-dintr-un-oras-spaniol-708521>
- Mazilu, P. (2021, January 28). O stradă din Florența va purta numele Reginei Elena a României [A Street in Florence Will Be Named After Queen Elena of Romania]. *Mediafax*. <https://www.mediafax.ro/life-inedit/o-strada-din-florenta-va-purta-numele-reginei-elena-a-romaniei-19886516>
- Munteanu, C. (2018). Când vorbitorul nu are dreptate. Câteva observații referitoare la „masculinitatea” limbii române [When the speaker is not right. Some remarks regarding the “masculinity” of the Romanian language]. *Philologica Jassyensia*, XIV, 1(27), 97–106.
- Novas Ferradás, M. (2018). Commemorative urban practices and gender equality: The case of Santiago de Compostela’s urban anthroponymy. *Hábitat y Sociedad*, 11, 109–129.
- Poon, L. (2015, November 4). Mapping the Sexism of City Street Names. Bloomberg CityLab. <https://www.bloomberg.com/news/articles/2015-11-04/mapping-the-sexism-of-street-names-in-major-cities>
- Rateau, M. (2011). Noms des voies de communication urbaines françaises ayant un lien avec le pays de Roumanie. Motivations des dénominations. In O. Felecan (Ed.), *Proceedings of the First International Conference on Onomastics Name and Naming, Multiethnic Connections in Anthroponymy* (pp. 453–478). Cluj-Napoca: Editura Mega.
- Rose-Redwood, R., Alderman, D., & Azaryahu, M. (Eds.). (2018). *The Political Life of Urban Streetscapes. Naming, Politics, and Place*. Abingdon, UK: Routledge.
- Schwab, P.N. (2020, March 11). The Feminization of Street Names: Useful Debate or a Political Artifice? *IntoTheMinds*. <https://www.intotheminds.com/blog/en/feminisation-street-names/>

- Smith, B.G. (Ed.). (2008). *The Oxford Encyclopedia of Women in World History*. Oxford University Press.
- Walkowiak, J.B. (2018). Female street namesakes in selected Polish cities. *Mitteilungen der Österreichischen Geographischen Gesellschaft*, 160, 331–350. <https://doi.org/10.1553/moegg160s331>
- Zuvalinyenga, D., & Bigon, L. (2020). Gender-biased street naming in urban Sub-Saharan Africa: Influential factors, features and future recommendations. *Journal of Asian and African Studies*, 56(3), 589–609. <https://doi.org/10.1177/0021909620934825>
- <https://www.mediafax.ro/social/cea-mai-frumoasa-declaratie-a-papei-francisc-romania-e-gradina-maicii-domnului-o-mama-care-cultiva-visurile-fiilor-18152819> (accessed in March 2021).
- Promenade Marie de Roumanie inaugurated in Paris near the Eiffel Tower | Romania Insider (romania-insider.com) (accessed in January 2021).
- <https://familiaregala.ro/istorie/regina-elisabeta> (accessed in March 2021).
- <https://familiaregala.ro/istorie/regina-maria> (accessed in March 2021).
- <https://familiaregala.ro/istorie/regina-elena> (accessed in March 2021).
- [https://www.neue-strassen.de/baden-wuerttemberg/gundelsheim/herta-müller-strasse](https://www.neue-strassen.de/baden-wuerttemberg/gundelsheim/herta-mueller-strasse) (accessed in March 2021).
- 25 de române care au schimbat lumea — Gândul (gandul.ro) (accessed in March 2021).

SUMMARY

FEMININE NAMES IN CURRENT ROMANIAN HODONYMY

This study aims to map the gender politics of contemporary Romanian street naming. Hodonyms mirror mentalities and the ideas prevailing in a society. Urban microtoponymy is an androcentric one, as public life has belonged, throughout history, almost exclusively to men. Women emerged from the private and domestic spheres only in the nineteenth century, and this justifies, in a way, the much smaller number of street names that are claimed by female names. The recognition of women's role in society and their commemoration through hodonyms can function as a reparative act of balancing the power and influence asymmetries.

INTERFERENCJE JĘZYKOWE I KULTUROWE W PRZEMYSKIEJ URBANONIMII

Słowa tematyczne: urbanonimy, pogranicze językowo-kulturowe, interferencje, Przemyśl

WPROWADZENIE

Przemyśl jest miastem ulokowanym na pograniczu polsko-ukraińskim. Od zarania dziejów był to teren sporny pomiędzy Koroną Polską i Rusią¹. W dziejach kontaktów polsko-ukraińskich można wyróżnić pięć okresów: 1) do połowy XIV wieku (ekspansja Rusi), 2) do końca XVIII wieku (ekspansja polska, polonizacja elit ukraińskich), 3) 1772–1918 — okres zaborów, 4) okres międzywojenny (wejście zachodniej Ukrainy w skład Polski), 5) okres powojenny (podzielenie obszaru granicą państwową, procesy nacjonalizacyjne po obu stronach granicy) (por. Wolnicz-Pawłowska, 1998, s. 456)².

Cechą charakterystyczną pogranicza polsko-ukraińskiego było to, że różnorodność etnosów pokrywała się w zasadzie z różnorodnością wyznań. Trzy największe skupiska to katolicy Polacy, grekokatolicy Ukraińcy oraz starozakonni Żydzi. Uzupełniały je mniejszości niemiecka i ormiańska³. Ta mieszanek żyła we względnej zgodzie do I wojny światowej; znacząco naruszyły ją dopiero krwawe walki Polaków z Ukraińcami w latach 1918–1920, którym towarzyszyło oskarżenie Żydów o sprzyjanie jednej ze stron. Ostateczny kres tej symbiozie przyniosła II wojna światowa i jej skutki polityczne.

¹ Wcześniej zapewne teren leżał na styku plemion zachodnio- i wschodniosłowiańskich; wielu badaczy wskazuje, że granicę między tymi dwoma zespołami stanowiło dorzecze Bugu (szerzej na temat rozpadu wspólnoty prasłowiańskiej zob. np. Walczak (1999)).

² Inaczej periodyzują historię tych stosunków socjologowie, którzy pierwszy okres rozciągają do połowy XIX wieku, do czasu rozwoju świadomości narodowej na pograniczach (w tym okresie można mówić raczej o pograniczu w wymiarze społecznym czy klasowym, a nie terytorialnym, gdyż były to ziemie należące do Rzeczypospolitej); drugi okres trwa do II wojny światowej, a trzecim jest czas oddziaływania totalitaryzmu komunistycznego (Wojakowski, 2002, s. 98; Babiński, 1997, s. 65–70).

³ Na ten temat zob. więcej: Wojakowski (2002, s. 99–101) i Budzyński (1993).

Językoznawcy definiują pogranicze (w szczególności pogranicze językowe) jako „obszar geograficzno-kulturowy wzdłuż granicy językowej, na którym większość mieszkańców (lub określona grupa ludzi) wchodzi stale w kontakt językowy z językiem sąsiednim” (Wolnicz-Pawłowska, 1998a, s. 397). Socjologowie wyodrębniają z kolei pogranicza ze względu na dwa kryteria: przestrzenne — obszar wokół granic, i społeczne — obszar, „na którym występowały trwałe i wieloaspektowe kontakty między co najmniej dwoma zbiorowościami społecznymi” (Babiński, 2002, s. 14). Analizują oni pogranicza w kontekście ich oddalenia od centrum i związanymi z tym oddziaływaniami politycznymi, prawnymi, ekonomicznymi i kulturowymi (w tym religijnymi) różnych centrów. O ile granice dzielą, o tyle pogranicza łączą elementy różnych kultur, są naturalnym (w przeciwieństwie do często sztucznych granic) filtrem, swoistym pasem przejściowym, „obszarem półcienia” (Babiński, 1997, s. 42, 49). Nie wszystkie pogranicza mają jednakowy charakter, dlatego dokonuje się różnej ich typologii. Socjologowie często wyróżniają pogranicza stykowe i przejściowe, stare i nowe⁴, geograficzne i kulturowe, społeczne i administracyjne, izolowane i zintegrowane. Podkreśla się też dynamikę strategii interpretacyjnych pogranicza (Niedźwiedzka-Iwańczak, 2020, s. 286–290).

Pogranicze niemal zawsze związane jest z transferem i wzajemnym przenikaniem się wzorców językowych i kulturowych sąsiadujących ze sobą żywiołów. Interesujący nas obszar to pogranicze stare, przejściowe. Warto jednak podkreślić, że w miastach tego regionu — prócz Polaków i Ukraińców — zamieszkiwali także Żydzi i inne mniejszości. Sprawia to, że — podobnie, jak to stwierdzili H. Krasowska i O. Suchomłynow (2007, s. 56) na Bukowinie — trudno tu mówić o pograniczu kultur, a właściwszym terminem byłby tygiel kulturowy, swoista amalgamacja kulturowa.

O toponimii tego terenu w granicach historycznych województw bełskiego i ruskiego (z ziemią sanocką, przemyską, lwowską i halicką) wiele pisano w literaturze polskiej w odniesieniu do nazewnictwa miast i wsi, hydronimów oraz mikrotoponimów. Analizowano etymologię, interferencje językowe, motywację i budowę tych nazw, zob. badania J. Riegera (1969), W. Makarskiego (1986; 1999), B. Czopek-Kopciuch (1988), E. Wolnicz-Pawłowskiej (np. 1998), A. Czapli (2011; 2018), M. Kopra (2019) i in. Zdecydowanie mniej uwagi poświęcano nazewnictwu miejskiemu na Kresach wschodnich⁵, dlatego warto się temu zagadnieniu uważnie przyjrzeć.

⁴ W wypadku Przemysła nie ma mowy o wspólnie rozwijanej teorii nowego pogranicza o nieokreślonym terytorium, definiowanego w kategoriach symbolicznych, jak to zrobił F. Barth (por. Babiński, 2002, s. 17–18; Niedźwiedzka-Iwańczak, 2020, s. 283).

⁵ Por. publikacje A. Myszkki i P. Wisza (2012), A. Myszkki (2015) czy M. Kopra (2017).

Do analizy wybrano nazwy miejskie jednego z najstarszych grodów pogranicza — Przemysła. Początek historycznych wzmianek o mieście to X wiek⁶, lecz pierwsze określenia ulic odnotowano tu dopiero w piętnastowiecznych dokumentach (por. Sagan-Bielawa, 2004, s. 224). O nazewnictwie tego miasta pisała wprawdzie M. Sagan-Bielawa (2004; 2006), ale raczej w kontekście historii niż interferencji językowo-kulturowych. Warto zatem prześledzić, w jakim zakresie wielokulturowość miasta znalazła odzwierciedlenie w jego onimii.

1. POŁOŻENIE — GRANICE POLITYCZNE

Przemysł to prastary gród leżący na stokach gór nad Sanem, nieopodal ujścia rzeki Wiar. Główną cechą jego położenia jest ulokowanie na historycznej granicy między Wschodem a Zachodem⁷. Za czasów I Rzeczypospolitej i Rzeczypospolitej Obojga Narodów gród był stolicą ziemi przemyskiej wchodzącej w skład województwa ruskiego, po rozbiorach stał się częścią Królestwa Galicji i Lodomerii (był trzecim co do wielkości miastem Galicji), w okresie międzywojennym wchodził w skład polskiego woj. lwowskiego. Po zmianach granic po II wojnie światowej znalazł się w obrębie województwa rzeszowskiego, potem przejściowo stał się miastem wojewódzkim (1975–1998), obecnie administracyjnie należy do województwa podkarpackiego. Położony 14 km od granicy z Ukrainą, jest znaczącym węzłem komunikacyjnym (przejście graniczne drogowe i kolejowe).

Onimicznie granicę i przynależność etniczno-administracyjną miasta wyznaczają dwa średniowieczne zamki: *Zamek Książąt Ruskich*⁸ — istniejący już tylko w tradycji ustnej; nawet jego położenie nie jest pewne; doszczętnie zniszczony prawdopodobnie podczas najazdu Wołochów w 1498 roku, oraz *Zamek Kazimierzowski* — wzniesiony w XIV wieku przez Kazimierza Wielkiego po przejściu tych terenów od Rusi (Róžański, 2001, s. 22–23). Obie nazwy to zróżnicowane formalnie struktury posesywne (pierwsza — z przydawką dopełniaczową, druga — z przymiotną; oba onimy są późniejsze niż obiekty).

Znaczący przyrost nazw miejskich w Przemysłu przypada na okres galicyjski (XVIII i XIX wiek). Miasto było wówczas rozdarte między Wschodem (Lwowem — stolicą Wschodniej Galicji) a Zachodem (Krakowem — miastem stołecznym Galicji Zachodniej), choć wyraźnie ciążyło ku pierwszemu z tych

⁶ Pierwsze wzmianki źródłowe dotyczące Przemysła odnajdujemy w latopisie Nestora „Powieść minionych lat”. Autor pod rokiem 6489 (981) pisze: „Poszedł Włodzimierz ku Lachom i zajął grody ich: Przemysł, Czerwień i inne grody, które są i do dziś dnia pod Rusią” (Sielecki, 1999, s. 65).

⁷ Zaliczany do historycznych Grodów Czerwieńskich, we wczesnym średniowieczu był terenem spornym Polski, Rusi i Węgier (Wolski, 1957, s. 8–9; dużo na ten temat zob. Malczewski, 2017).

⁸ Wszystkie człony nazw zestawionych (również te uważane za gatunkowe, np. *zamek, rondo, cmentarz, kościół, kamienica*) zapisywane są wielką literą, z wyjątkiem spójników, przyimków i skrótów.

miast. Widoczne jest to już w najstarszych urbanonimach: w XVI wieku wjazd do miasta strzegły bramy, z których najokazalszą była *Brama Lwowska*, zwana też *Bramą Senatorską*; kolejna brama, usadowiona przy moście na Sanie, zwana była *Bramą Wodną* lub *Bramą Krakowską* (Róžański, 2001, s. 31), później też *Sanową* lub *Mostową* (Wolski, 1957, s. 76–77). Z czasem powstała jeszcze *Brama Sanocka*. Mimo że miasto miało więcej bram, to właśnie te trzy wyznaczały kierunek kontaktów Przemysła, podkreślony nazwami ulic biegnących od bram.

Na wschód wiodła *ul. Lwowska*⁹, na zachód — *ul. Krakowska*, nieco na południe — *ul. Sanocka*. Przypomnieć trzeba, że w toponimii miast ulice kierunkowe były tymi nazwami, które od zawsze określały strategiczne i geograficzne położenie: wskazywały najważniejsze kierunki handlowe, gospodarcze, administracyjne. Niemal do końca XIX wieku miały one charakter wyłącznie realistyczny¹⁰. Nazwy dwóch największych galicyjskich miast zostały utrwalone także w nazwach przemyskich przedmieść, a później osiedli: *Przedmieście Lwowskie* (pojawiające się już w dokumentach z lat 1521, 1629 i 1668) (Kramarz, 1930, s. 11, 29–30), obecnie *os. Lwowskie*, i *Przedmieście Krakowskie*, teraz *os. Krakowskie*. W latach międzywojennych w mieście była *Cukiernia Lwowska Rosiewiczza* (Orłowicz, 1917, s. 10).

Dla przemysłan Lwów był miastem bardziej swoim niż Kraków — ze względu na odległość, podległość administracyjną, dostęp do edukacji. Po wojnie to się zmieniło, Lwów znalazł się po drugiej stronie granicy, mimo to wciąż pozostaje jeśli nie swój, to przynajmniej swojski i bliski. Nazwy utworzone w relacji do nazwy stolicy Galicji Wschodniej nie są usuwane z onimicznej przestrzeni Przemysła, przeciwnie — są przechowywane w pamięci pokoleń, niezależnie od napięć społecznych i warunków politycznych. Zwłaszcza że do dziś żyją Polacy wykształceni na lwowskiej uczelni, urodzeni po drugiej stronie granicy. Widać to m.in. w życiorysach patronów przemyskich ulic, w których przeplatają się wątki polskie i ukraińskie; przemyskie, lwowskie, a nawet moskiewskie, np.: *ul. Nestora*¹¹, *ul. Bohdana Zaleskiego*¹², *al. Harcmistrza Edwarda Heila*¹³, *ul. Emilii Gierczak*¹⁴, *ul. płk. Kazimierza Gurbiela*¹⁵.

⁹ Istniejąca współcześnie *ul. Lwowska* jest nowa; pierwotna *ul. Lwowska*, ta z motywacją realistyczną, to obecna *ul. Kazimierza Wielkiego* — biegła od rynku do Bramy Lwowskiej (Sagan-Bielawa, 2004, s. 225).

¹⁰ Inaczej jest współcześnie; w Przemysłu obecnie mamy dużo nazw konwencjonalnych tworzonych na wzór kierunkowych, np.: *Zakopiańska*, *Legnicka*, *Dynowska*, ale wiele takich onimów wciąż ma motywację realistyczną — kierunkową lub lokalizującą. Utrwalają one nazwy dawnych wsi włączonych w obręb miasta lub położonych tuż obok niego, np.: *Sielecka* (greckokatolicka wieś Sielec), *Bakończycka* (wieś Bakończyce zarządzana w XIV wieku przez węgierskiego starostę), *Belwińska* (wieś Belwin, wcześniej Lubomierz).

¹¹ Nestor — kronikarz dawnej Rusi, żyjący na przełomie XI i XII wieku, autor jednego z najstarszych latopisów (kronik ruskich), czyli „Powieści lat minionych”. Dokument ten zawiera najstarsze poświadczenie nazwy *Przemysł*.

Pojedyncze przemyskie urbanonimy utrwalają historię ziem pogranicznych, np. dawną przynależność Przemyśla do Grodów Czerwieńskich zapisano w plateonimie *ul. Czerwieńska*, a położenie na kresach dokumentuje nazwa *Rondo Kresowian*. Ciemne karty historii tych ziem przypomina onim *Rondo Ofiar Wołynia*. Kilka nazw obiektów miejskich utrwala pamięć o Orlętach Przemyskich¹⁶ — młodych polskich obrońcach miasta przed Ukraińcami i Rosjanami w latach 1918–1921. W mieście znajduje się nie tylko *Plac Orląt Przemyskich*, ale stanął też *Pomnik Orląt Przemyskich* oraz *Most im. Orląt Przemyskich*.

2. WIELONARODOWOŚĆ — POGRANICZE ETNICZNE

Przemysł, jak wiele polskich, a zwłaszcza przygranicznych miast, był miejscem, gdzie mieszały się różne żywioły osadnicze. W średniowieczu oprócz Polaków i Rusinów mieszkali tu sprowadzeni przez Kazimierza Wielkiego osadnicy niemieccy, a także Żydzi oraz — w znacznie mniejszej liczbie — Tatarzy i Ormianie (Wolski, 1957, s. 12). W okresie rozkwitu miasta przybyli tu także włoscy architekci i różnej narodowości (głównie Austriacy i Węgrzy) żołnierze tworzonej twierdzy Przemysł¹⁷. Wielonarodowość Przemyśla i związane z nią interferencje kulturowe dokumentują nazwy pamiątkowe, ale też uznaniowe¹⁸, nadane nie tyle na pamiątkę, ile na cześć określonych osób, wydarzeń, miejsc.

Jak już wspomniano, narodowość na pograniczu polsko-ukraińskim była dość ściśle związana z religią, dlatego spisy mieszkańców, prowadzone od XV wieku

¹² Bohdan Zaleski — romantyczny poeta polski, zaliczany do tzw. szkoły ukraińskiej.

¹³ Edward Heil — urodzony w Stryju w 1903 roku uczestnik walk w obronie Przemyśla i Lwowa w 1918 roku, komendant Krakowskiej Chorągwi Szarych Szeregów, żołnierz, rozstrzelany przez Niemców w 1944 roku.

¹⁴ Emilia Gierczak — urodzona w 1925 roku w Maszewie, w woj. wołyńskim, żołnierka, podporucznik, deportowana z Wołynia w 1939 roku, wywieziona do kolchozu, wcielona do armii, brała udział w walkach II wojny światowej.

¹⁵ Podpułkownik Kazimierz Gurbiel — syn oficera armii carskiej, urodzony w Moskwie, od młodości związany z Przemyślem, patriota i bohater, walczył m.in. pod Monte Cassino; pochowany w Przemyślu.

¹⁶ Nazwa powstała przez analogię do Orląt Lwowskich — młodych Polaków walczących o miasto z wojskami ukraińskimi w 1918 roku, w czasie, kiedy nie było tam regularnych oddziałów Wojska Polskiego. Młodzież ta walczyła także z Armią Czerwoną w 1920 roku, w czasie wojny polsko-bolszewickiej. Polegli zostali pochowani na specjalnie wydzielonej części Cmentarza Łyczakowskiego.

¹⁷ W latach pięćdziesiątych XIX wieku, w czasie pogorszenia stosunków między Rosją i Austro-Węgrami, rozpoczęto w Przemyślu budowę ogromnych fortyfikacji. W przededniu I wojny była tu trzecia co do wielkości twierdza w Europie. Stacjonowało w niej około 130 tys. żołnierzy (Wolski, 1957, s. 32–34).

¹⁸ Różnicuję tu terminologicznie nazwy pamiątkowe, upamiętniające osoby, wydarzenia związane z nazywanym elementem przestrzeni miasta, i nazwy uznaniowe, powstałe z chęci uczczenia kogoś (czegoś).

według wyznania, w dużym stopniu odzwierciedlały stan etniczny. Spisy te dowodzą, że odsetek Żydów w mieście rósł aż do końca XVIII wieku. Od połowy XIX wieku do dwudziestolecia międzywojennego oscylował wokół trzeciej części. Blisko jedną piątą mieszkańców stanowili grekokatolicy, a powyżej 40% rzymskokatolicy. Odsetek osób innej wiary był marginalny (zob. tabelę nr 1).

Tabela 1. Liczba mieszkańców Przemyśla z uwzględnieniem wyznania

Rok	Liczba mieszkańców miasta ogółem	Rzymscy katolicy	Grekokatolicy	Starozakonni (Żydzi)	Inni
1521	1100	1050 (95%)		50 (5%)	bd
XVI/ XVII w.	1579	1272 (80%)		307 (20%)	bd
1668	1549	1049 (68%)		500 (32%)	bd
1717	1651	787 (48%)		864 (52%)	bd
koniec XVIII w.	2902	1416 (49%)		1486 (51%)	bd
1857	10140	3860 (38%)	2075 (20,5%)	4180 (41%)	25 (0,5%)
1870	15185	6297 (41,5%)	2858 (19%)	5692 (39%)	68 (0,5%)
1880	22040	9563 (43,5%)	4712 (21,5%)	7645 (34,5%)	120 (0,5%)
1890	35214	16671 (47,5%)	7177 (20,5%)	10998 (31%)	368 (1%)
1900	46304	21320 (46%)	10429 (22,5%)	14109 (30,5%)	446 (1%)
1910	54078	25306 (47%)	12018 (22%)	16062 (29,7%)	692 (1,3%)
1921	47958	21942 (46%)	7459 (15,5%)	18360 (38%)	197 (0,5%)

Opracowanie własne na podstawie publikacji: „Ludność Przemyśla w latach 1521–1921” (Kramarz, 1930, s. 11–32, 55, 59, 67, 72, 75, 81, 97).

Najliczniejszą mniejszością w mieście byli Żydzi. Nie wiadomo, kiedy dokładnie przybyli do Przemyśla, ale z całą pewnością można stwierdzić ich obecność za panowania Kazimierza Wielkiego. Źródła dokumentują, że za Zygmunta Augusta mieszkało tu 18 rodzin żydowskich. Przez cały wiek XVII Żydzi rośli w siłę i zamożność, a kroniki z 1740 roku mówią, że przejęli cały handel w mieście (Rózański, 2001, s. 7–8). W okresie międzywojennym stanowili blisko 40% mieszkańców miasta. Niestety, wskutek działań agresorów w czasie II wojny światowej cała społeczność żydowska albo została wymordowana, albo wywieziona, albo uciekła (Wolski, 1957, s. 134).

Co zostało po wyznawcach judaizmu w onimii miasta? Przede wszystkim wciąż utrzymuje się nieoficjalna nazwa *Dzielnica Żydowska*, określająca część miasta między ulicami Kazimierza Wielkiego, Jagiellońską i Wodną. Znikła z kolei prastara nazwa, poświadczona już w XV wieku — *ul. Żydowska*¹⁹. Nie ma też notowanych w XVII wieku nazw *Lwowska — Żydowska* i *Lwowska — Katolicka*, motywowanych narodowością i wyznaniem osób tam zamieszkujących (Sagan-Bielawa, 2004, s. 228). Pamiątką po eksterminacji społeczności żydowskiej jest *ul. Bohaterów Getta*; poza tym w mieście mamy *ul. Juliana Klaczki* — nazwa upamiętnia syna kupca żydowskiego, krytyka literackiego, historyka sztuki, publicystę²⁰, oraz *Rondo Hermana Liebermana*, upamiętniające adwokata i publicystę pochodzącego z Drohobycza, którego symboliczny grób znajduje się na przemyskim kirkucie²¹. W mieście niegdyś były dwa miejsca pochówku Żydów. Do dziś pozostało jedno: *Cmentarz Żydowski*, położony w sąsiedztwie Cmentarza Komunalnego; jest to największa żydowska nekropolia na Podkarpaciu, założona w 1822 roku. Po drugim, zwanym *Starym Cmentarzem Żydowskim*, wymianym już w 1568 roku, zachowała się do dziś tylko brama — został doszczętnie zniszczony w czasie II wojny światowej.

Drugą pod względem liczebności mniejszość stanowili prawosławni Ukraińcy. Po wojnie większość z nich została wywieziona — najpierw na wschód, a potem na tzw. Ziemię Odzyskane. Ci, którzy zostali, częściowo się zasymilowali. Ukraińskie wpływy językowe i religijne zostaną omówione dalej. W tym miejscu warto wspomnieć dwie nazwy: pamiątkowy platoonim *ul. Tarasa Szewczenki*, upamiętniający ukraińskiego poetę narodowego i działacza politycznego, skazanego za pisanie w języku ukraińskim i promowanie niepodległości Ukrainy, oraz urbochrematonim *Narodnyj Dim* — sygnujący dom ludowy zbudowany na początku XX wieku ze składek przemyskich Ukraińców, po wojnie przejęty przez skarb państwa, zwrócony pierwotnym właścicielom dopiero po wielu zabiegach w 2011 roku. Nazwy te są jednak odosobnione, bowiem ze względu na „złą pamięć” i negatywne emocje towarzyszące powojennym stosunkom polsko-ukraińskim, w urbanonimii Przemyśla nie utrwalono nazw odwołujących się do tej narodowości.

¹⁹ M. Sagan-Bielawa (2004, s. 228) dowodzi, że nazwa związana jest z osadą o nazwie *Żydz*, znajdującą się poza murami Przemyśla; pierwotnie była to zatem nazwa kierunkowa, już jednak w XVIII wieku ulica ta stała się rzeczywiście centrum powstającej wówczas Dzielnicy Żydowskiej. Osadę o nazwie *Żydz* wspomina np. spis podymnego z 1668 roku, w którym wymieniane są trakty: *Z rynku do żydów, Od Franciszkanów do żydów, Między żydami* (Kramarz, 1930, s. 28).

²⁰ Julian Klaczko, właśc. Jehuda Lejb (1825–1906), syn kupca Hersza Lejba i Taby Lei Grundberg, ochrzczony w 1856 roku; po upadku powstania styczniowego działał w Galicji na rzecz zbliżenia z rządem austriackim.

²¹ Herman Lieberman (1870–1941), urodzony w rodzinie zasymilowanych Żydów, w dzieciństwie posługiwał się imieniem Hersz. Jako prawnik pracował w Rzeszowie i Przemyśle; żołnierz I wojny światowej.

Przemyśl za Kazimierza Wielkiego był zasiedlany Niemcami, ale w nazewnictwie miejskim z tego czasu nic nie zostało. Trochę więcej wpływów niemieckich na urbanonimię wystąpiło w wiekach XVI i XVII, kiedy to arystokrację miejską stanowili przybysze z zachodu (nie tylko z Niemiec, ale też z Włoch). Bogatych mieszczan upamiętniają urbochrematonimy: *Kawiarnia Stiebera* — najelegantsza w Przemyślu, mieszcząca się w hotelu Royal; kamienica *Pod Krzysztofory* — położona w płd. pierzei rynku, własność Krzysztofa Helznera (na jej fasadzie znajdowała się figura św. Krzysztofa); *Kamienica Bononiowska* — znajdująca się w płn. pierzei rynku, będąca własnością słynnego włoskiego architekta Andrzeja Bononiego; *Kamienica Adrianowska* — ulokowana w rynku, należąca do bogatych kupców pruskich, nazwana od imienia jednego z nich Adriana Helznera, *Kamienica Korniaktów*, *Kamienica Hildów* i inne (Różański, 2001, s. 5–15; Wolski, 1957, s. 63–66). Jeszcze w dwudziestoleciu międzywojennym przewodniki po Przemyślu dokumentują nazwy eleganckich restauracji, sygnowanych obcymi nazwiskami właścicieli: *Jakób Huber*, *Hartmayer* w hotelu *Victorya*, *Oschenberg*, *Jan Szlagor* (Orłowicz, 1917, s. 9).

Ślady politycznej zależności Przemyśla i regionu od Austro-Węgier odnajdujemy w nazwie drogi łączącej Przemyśl przez Duklę z Węgrami — onim *Trakt Węgierski* był w użyciu jeszcze w dwudziestoleciu międzywojennym (Orłowicz, 1917, s. 102). Z napływem cudzoziemców z Austro-Węgier (ale też z innych krajów) do miasta mamy do czynienia od 1873 roku — był to początek rozbudowy Twierdzy Przemyśl. Przybysze pozostawili ślady nie tylko w architekturze, ale także w onimii: wśród zachowanych do dziś nazw fortów znajdują się miana pamiątkowe, np. *Fort Salis Soglio*, nazwany na cześć Daniela Salis-Soglio, dyrektora budowy umocnień, *Fort Bruner*, utrwalający nazwisko projektanta Moritza von Brunnera, *Fort Werner*, dokumentujący nazwisko projektanta inż. Antona Wernera. Z języka francuskiego pochodzi ciekawa nazwa *Fort San Rideau*, utworzona od wyrazu *rideau* ‘zasłona, kotara’ — fort miał stanowić osłonę linii rzeki San od wschodu.

Kolejną warstwę onimów dokumentujących wielonarodowość stanowią nazwy miejsc pamięci — echa walk i wojen, najpierw z Tatarami (*Kopiec Tatarski* i *ul. Tatarska*), a potem z Ukraińcami, Rosjanami i Niemcami. Nazwy licznych cmentarzy wojskowych z XX wieku są motywowane narodowością poległych (*Ukraiński Cmentarz Wojenny*²², *Niemiecki Cmentarz Wojenny*²³, a także cztery cmentarze zgrupowane w *Zespole Cmentarzy Wojennych Twierdzy Przemyśl: Cmentarz Żołnierzy Rosyjskich*, *Cmentarz i Mauzoleum Żołnierzy Niemieckich*

²² Założony około 1920 roku dla jeńców Armii Zachodnio-Ukraińskiej Republiki Ludowej i internowanych żołnierzy walczących pod dowództwem Semena Petlury.

²³ Oddany do użytku w 1995 roku; złożono tu szczątki około 4000 żołnierzy niemieckich poległych w czasie II wojny światowej.

oraz dwa *Cmentarze Żołnierzy Austro-Węgierskich*). Rzadziej nazwy pochodzą od lokalizacji nekropolii (cmentarz *Zasanie*²⁴).

Najnowszą warstwę urbanonimów stanowią te, które dokumentują współczesne kontakty z innymi narodami. Miastem partnerskim Przemyśla jest Paderborn w Niemczech; utrwalono je w onimie *Rondo Paderborn*; z kolei *ul. Heidi Wernerus-Neumann* upamiętnia nazwisko niemieckiej aktywistki społecznej i samorządowej, jednej z inicjatorek nawiązania współpracy pomiędzy miastami Paderborn i Przemyśl, założycielki Towarzystwa Przyjaciół Przemyśl — Paderborn, działaczki na rzecz zbliżenia Niemców i Polaków, Honorowego Obywatela Miasta Przemyśla. W mieście są też: *ul. Węgierska*, *ul. Grenada* oraz *Skwer Wyszehradzki*.

3. POGRANICZE JĘZYKOWE

Zróznicowana etnicznie i wyznaniowo ludność Przemyśla posługiwała się głównie trzema językami: polskim, ukraińskim i jidysz. Marginalny odsetek mieszkańców mówił po niemiecku lub włosku. Poniższa tabela wskazuje relacje językowe panujące na przełomie XIX i XX wieku, ustalone na podstawie dokumentów spisów podatkowych. Dane te jednak do pewnego stopnia zaciemniają, a nawet fałszują obraz stosunków językowych w tej okolicy.

Tabela 2. Liczba i odsetek mieszkańców Przemyśla w zależności od języka

Rok	Język				
	polski	ruski	niemiecki	jidysz	inne
1880	18838 86%	1659 7,6%	1117 5,4%	0	76 0,3%
1900	32438 86,1%	3946 10,4%	1193 3,1%	0	159 0,4%
1921	29523 61%	5119 10,7%	69 0,1%	13156 27,5%	89 0,1%

Opracowanie własne na podstawie publikacji „Ludność Przemyśla w latach 1521–1921” (Kramarz, 1930, s. 110).

W wieloetnicznych społecznościach możliwe są sytuacje, że używa się tylko jednego języka, że języki poszczególnych etnosów mają równą pozycję lub występuje mieszanina języków. Czwartą opcją jest istnienie społeczeństwa

²⁴ Spoczywają tam żołnierze armii austro-węgierskiej, żołnierze polscy z okresu obu wojen światowych, a także zamordowani w latach 1943–1944 żołnierze AK i żołnierze walczący w 1946 roku z UPA.

dwujęzycznego, przy czym użycie każdego z języków zależne jest od sytuacji komunikacyjnej. Taka sytuacja występowała w Przemyślu i okolicach. Badania prowadzone przez socjologów pokazały, że jeszcze w okresie międzywojennym panował tu swoisty pluralizm językowy: językami narodowymi posługiwano się w domu i w kościele, a w urzędzie, szkole, za bramą domu mówiono po polsku. Po II wojnie światowej, kiedy dokonano czystek etnicznych i zaprzestano nauczania języków mniejszości w szkołach²⁵, obserwuje się zjawisko asymilacji językowej. Żydzi przyjeżdżają tu tylko na święta, a młodzi Ukraińcy właściwie mówią wyłącznie po polsku (por. badania D. Wojakowskiego, 2002, s. 144–154).

Język jidysz, jako zupełnie obcy dla Słowian, nie znalazł odbicia w przemyskiej urbanonomii. Inaczej powinno być z językiem ukraińskim. W toponimii pogranicza częste są interferencje językowe dotyczące płaszczyzny fonetycznej, leksykalnej czy morfologicznej tych dwóch języków słowiańskich (zob. np. Koper, 2019; Makarski, 1999). W nazewnictwie miejskim jest jednak zupełnie inaczej. Wpływy języków wschodniosłowiańskich możemy obserwować głównie w tych nazwach, które dawniej były toponimami, a — na skutek rozrastania się miasta — stały się urbanonimami: nazwami części miasta, osiedli, a także w nazwach ulic kierunkowych. Nazwą wsi (notowaną już w 1418 roku) motywowane są dwa przemyskie osiedla *Kruhel Wielki* i *Kruhel Mały* (ukr. *kruh* 'krąg, koło'). Współcześnie biegnie tamtędy *ul. Kruhelska*. W mieście są też inne nazwy ulic zachowujące ukraińskie cechy fonetyczne: *ul. Nehrebecka* (zapisywana już od XVI wieku — Kramarz, 1930, s. 14), biegnąca do wsi, która niegdyś nazywała się *Nehrebka*, dziś *Nehrybka*, oraz *ul. Dubiecka*, prowadząca w kierunku miejscowości Dubiecko (por. pol. *dąb*, ukr. *dub*). Jedną z części miasta zwana była (nazwa powoli zanika) *Blahowiszczenie* — onim motywowany jest patrocinium istniejącej tu kiedyś *Cerkwi Blahowiszczenia*, czyli 'Zwiastowania'. Nieznaczące wpływy ukraińskie można dostrzec w urbochrematonimii. Oprócz wspomnianego wyżej budynku o nazwie *Narodnyj Dim* (zwanego też po polsku *Domem Ukraińskim*)²⁶, mamy w mieście hotel i restaurację o nazwie *Trojka*, zlokalizowane przy ul. Lwowskiej w Przemyślu.

4. WIELOWYZNANIOWOŚĆ — POGRANICZE RELIGIJNE

Przemyśl od wieków był siedzibą dwóch metropolii kościelnych: obrządku łacińskiego oraz wschodniego. Także później znany był z różnorodności religijnej, a w wieku XVII wieku był świadkiem zajadłych walk religijnych (reformacja,

²⁵ Do lat sześćdziesiątych XX wieku nawet karano za mówienie po ukraińsku. Język ukraiński wrócił do szkół na pograniczu w 1996 roku (Wojakowski, 2002, s. 145).

²⁶ Warto zaznaczyć, że nazwa egzogeniczna nie jest tłumaczeniem nazwy endogenicznej (por. Popowska-Taborska, 1999, s. 58).

kontrreformacja, kalwini, arianie, unicy, dyzunicy)²⁷ (Wolski, 1957, s. 22–23). Liczne klasztory i kościoły były największymi budynkami w przestrzeni miejskiej, dlatego stawały się doskonałymi lokalizatorami. Już najstarsze, opisowe nazwania ulic odwołują się do tych elementów krajobrazu, np. piętnasto- i szesnastowieczne zapisy: *platea eundo ad ecclesiam* — 1439, *platea versus Ecclesiam*, *platea ad ecclesia cathedraly* — 1540 (Sagan-Bielawa, 2004, s. 226). W spisie domów z 1629 roku wymieniane są m.in. ulice: *Z rynku ku kościółowi*, *Ku Karmelitom*, *Władycze*, *od kościoła katolickiego do Grodzkiej*, *Z rynku ku farze*, *Od Franciszkanów ku żydom*. W tym samym wykazie wyliczono 193 domy miejskie, 40 szlacheckich i aż 32 domy duchownych (Kramarz, 1930, s. 13).

Lokalizujące nazwy ulic o motywacji realistycznej do dziś licznie występują w toponimii Przemysła i nadal często odwołują się do budowli sakralnych (ulice: *Kapitulna*, *Katedralna*, *Klasztorna*, *Mariacka*, *Plac Katedralny*). Co ciekawe, w mieście nie ma dziś ulic **Cerkiewnej* czy **Bożniczej* (mimo że zachowały się budynki synagog), ale lokalizatorami są obiekty obu wyznań chrześcijańskich (np. *ul. Mariacka* biegnie w sąsiedztwie cerkwi Narodzenia Przenajświętszej Bogurodzicy). Temu typowi semantycznemu bliski jest inny model — nazwy tworzone od określeń zgromadzeń zakonnych i godności kościelnych. Strukturalnie przypominają one nazwy posesyjne, nie wskazują jednak na „posiadacza”, ale na sąsiedztwo z budynkami będącymi czyjąś własnością, czyli de facto na położenie. Już na dziewiętnastowiecznych mapach katastralnych odnajdziemy nazwy: *ul. Franciszkańska*, *ul. Jezuicka*, *ul. Reformacka*, *ul. Biskupia*. Nazwy te miały motywację realistyczną, w związku z czym zmieniały się, jeśli ich motywacja przestawała być żywa. Świadczy o tym np. nazwa *ul. Pojezuicka* na nowszej mapie katastralnej, sporządzonej po kasacji zakonu jezuitów w Przemysłu (Sagan-Bielawa, 2004, s. 226). Do dziś w mieście zachowały się ulice: *Biskupia*, *Felicjanek*, *Franciszkańska*, *Karmelicka*, *Mnisza*, *Salezjańska*, *Władycze*²⁸.

Z urbochrematonimów motywowanych stosunkami religijnymi wymienić można: *Domek Kanoniczny/Domek Orzechowskiego*, *Folwark oo. Misjonarzy*, *Gmach Kapitularny*, *Kamienicę Śnigurskiego*, *Kolegium Jezuickie*, później *Kolegium Pojezuickie*, *Szkołę Kapitularną* czy *Szkołę Katedralną* (Wolski, 1957, s. 44–48; Różański, 2001, s. 13–27; Kramarz, 1930, s. 38). Człony określające

²⁷ Wielu badaczy i czytelników (zob. np. Wolski, 1957, s. 43) w mieście opisanym w „Monachomachii” Ignacego Krasickiego widzi właśnie Przemysł (por. Pieśń I: „W mieście, którego nazwiska nie powiem [...] / Było trzy karczmy, bram cztery ulomki, / Klasztorów dziewięć i gdzieniegdzie domki”). Tezę tę uprawdopodobnia fakt, że poeta i satyryk urodził się w Dubiecku, uczył we Lwowie, święcenia kapłańskie przyjął w Przemysłu, kilka lat później został kanonikiem tutejszej katedry i objął tu probostwo — mógł więc opisać miasto, w którym żył i pracował.

²⁸ Jest to bardzo stara, co najmniej siedemnastowieczna nazwa, pochodząca od określenia dawnej jurydyki grekokatolickich biskupów przemyskich; biskupów tego obrządku zwano władkami (Różański, 2001, s. 7; Sagan-Bielawa, 2004, s. 226).

wszystkich tych nazw są posesywne — motywowane albo nazwiskami właścicieli, albo apelatywnymi określeniami pochodzącymi od tytułów, godności, rodzajów instytucji kościelnych, nazw zgromadzeń.

Także liczne w Przemysłu klasztory i świątynie obu wyznań katolickich najczęściej nazywane były od nazw zgromadzeń (np. *Klasztor Benedyktynek*, *Klasztor Bonifratrów*, *Klasztor Bazylianów*, *Kościół Dominikanów*, *Kościół Reformatorów*). Czasami — podobnie jak w przypadku nazw ulic — nazwy świątyń utrwałyby byłych właścicieli (np. *Cerkiew Pobazylińska*, *Kościół Pojezuicki*). W przypadku kościołów katedralnych członem określającym była nazwa wyznania (*katedra greckokatolicka*, *katedra łacińska*, *katedra rzymskokatolicka*). We współczesnych oficjalnych nazwach utrwalane są: narodowość, wyznanie, ranga świątyni (*Cerkiew Bizantyjsko-Ukraińskiej Cerkwi Prawosławnej Narodzenia Przenajświętszej Bogurodzicy*, *Bazylika Archikatedralna Wniebowzięcia Najświętszej Maryi Panny i św. Jana Chrzciciela/Archikatedra Rzymskokatolicka pw. Wniebowzięcia NMP i św. Jana Chrzciciela*; *Sobór Archikatedralny św. Jana Chrzciciela/Archikatedra Bizantyjsko-Ukraińska św. Jana Chrzciciela*)²⁹. Wszystkie kościoły rzymsko- i greckokatolickie mają też swoich świętych patronów³⁰.

Inaczej zbudowane są nazwy żydowskich domów modlitwy. W Przemysłu było ich pięć: *Najstarsza Synagoga*³¹, *Stara Synagoga*³², *Synagoga Tempel*³³, *Synagoga Zasańska*³⁴ oraz *Nowa Synagoga*, zwana też *Synagogą Scheinbacha*³⁵. W przeciwieństwie do kościołów rzymsko- i greckokatolickich bożnice nie miały wezwań (patrociniów); określano je, lokalizując w czasie lub przestrzeni. Wyjątkowo w jednej z nazw utrwalono nazwisko inicjatora budowy, działacza żydowskiego Mojżesza Scheinbacha, a w innej — wyraz *tempel*, oznaczający świątynię, a nawiązujący, po pierwsze, do krakowskiej synagogi, zwanej też Postępową (ze względu na jej „nieortodoksyjność”, m.in. sprawowanie nabożeństw po polsku), po drugie, do zburzonej świątyni Salomona w Jerozolimie.

Od XIX wieku w urbanimii rozwija się moda na nazwy uznaniowe. Patronami ulic stawali się artyści, politycy, naukowcy, a przed wojną — także

²⁹ Znamienne, że archikatedrom obu obrządków patronuje ten sam święty.

³⁰ O patrociniach przemyskich świątyń zob. Myszką (2020, s. 110–111).

³¹ Drewniana, zbudowana w 1560 r. przez imigrantów z Hiszpanii, spalona już rok później.

³² Zbudowana na miejscu starszej, drewnianej, w centrum Dzielnicy Żydowskiej, przy ul. Jagiellońskiej pod koniec XVI wieku, zburzona po II wojnie światowej.

³³ Wzniesiona w latach 1886–1890 przy ul. Jagiellońskiej, zburzona po wojnie; była jedyną synagogą, w której modlono się po polsku.

³⁴ Zbudowana na Zasaniu w latach 1890–1892, w czasie wojny przerobiona przez Niemców na elektrownię, obecnie opuszczona i zaniechana.

³⁵ Wzniesiona w latach 1910–1918 przy ul. Słowackiego. W czasie II wojny światowej Niemcy urządzili tu stajnię dla koni, dlatego budynek ocalał; przez wiele dziesięcioleci była tam biblioteka; obecnie został zwrócony Żydom.

święci i duchowni. Ci ostatni, zdjęci z tabliczek adresowych w epoce PRL-u, w ostatnich dekadach triumfalnie powrócili. W Przemysłu placeonimów utrwalających świętych i duchownych jest wyjątkowo dużo³⁶. Okazuje się jednak, że zdecydowanie dominują duchowni związani z Kościołem rzymskim, np. *ul. bpa Józefa Sebastiana Pelczara, ul. ks. Jerzego Popiełuszki, ul. Piotra Skargi, ul. kard. Stefana Wyszyńskiego, ul. ks. Stanisława Stojalowskiego, ul. ks. Ignacego Skorupki, ul. ks. Stanisława Brzóska, ul. św. Andrzeja Boboli, ul. św. Brata Alberta*, także lokalni księża: *ul. bpa Jakuba Glazera, ul. bpa Karola Józefa Fischera, ul. ks. Jakuba Federkiewicza, ul. ks. Jana Balickiego, ul. ks. Józefa Ziemiańskiego, Most im. ks. Franciszka Winnickiego, Wiadukt im. ks. pplk. Władysława Deca, rondo Arcybiskupa Ignacego Tokarczuka, Wiadukt im. bł. ks. Bronisława Markiewicza*. W tej grupie lokalnych duchownych są też biskupi i kapłani obrządku greckiego, np. *ul. bpa Antoniego Radyłowskiego, ul. bł. bpa Jozafata Kocyłowskiego, ul. bpa Jana Śnigurskiego, ul. ks. Antoniego Dobriańskiego, ul. ks. Jana Mogilnickiego*. Wśród patronów znajdziemy ponadto duchownego, który urodził się w rodzinie prawosławnej, potem przeszedł na arianizm, w końcu został karmelitą (i bohaterskim obrońcą Przemysła przed Tatarami): *ul. o. Makarego Demeskiego*³⁷. Oprócz kanonizowanych i beatyfikowanych duchownych patronami ulic zostają także inni święci, np.: *ul. św. Jana Nepomucena, ul. św. Józefa, ul. św. Królowej Jadwigi, Plac św. Brunona Bonifacego*. Jest też w mieście siedemnastowieczna *ul. Świętojańska*, ale jej nazwa ma (prócz kultowej) dodatkową motywację lokalizującą (położenie przy Katedrze pw. św. Jana).

5. PODSUMOWANIE

Nazwy miejskie są postrzegane jako mniej ciekawe, do pewnego stopnia „gorsze” od innych toponimów, jeśli chodzi o badanie relacji pomiędzy językiem a historią i kulturą. Dzieje się tak ze względu na chronologię nazw miejskich, a także rodzaj ich związku z desygnatem — wśród nowszych urbanonimów (powstałych od końca XIX wieku) spory odsetek stanowią te bez motywacji realistycznej, niejako „zewnątrzne”. Ich motywacja nie pochodzi od obiektu, tylko od kreatora, który na dodatek może nie być członkiem lokalnej społeczności³⁸. Jest to swoisty rodzaj nazw egzogenicznych — obcych genetycznie nie w sensie językowym, ale raczej kulturowym (por. Popowska-Taborska, 1999, s. 58)³⁹. Tymczasem okazuje

³⁶ Na 234 nazwy odantroponimiczne aż 36 (12%) utrwała nazwiska świętych i duchownych.

³⁷ <https://www.karmel.pl/wierni-chrystusowi/2/>

³⁸ Przyrost tych nazw nadanych odgórnie przez władze, samorządy, działacze obserwujemy zwłaszcza w latach 1945–1980. Także współcześnie nazwy miejskie często są nadawane „z klucza” i obejmują słownictwo z określonego pola tematycznego.

³⁹ Zjawisko to należy odróżnić od egzo- i endonimii mającej związek ze „swoim” i „obcym” tworzywem językowym (por. Włoskiewicz, 2021, s. 137–157).

się, że także nazwy miejskie, i to nie tylko te najstarsze, mogą dokumentować ciekawe zjawiska językowe, kulturowe, historyczne itp.

W przypadku nazewnictwa miejskiego interferencje rzadko dotyczą fonetycznych cech językowych (jeszcze rzadziej — morfologicznych); częściej obserwujemy je w warstwie leksyki dotyczącej współistniejących języków, kultur, religii (por. Krasowska, Suchomłynow, 2007, s. 58). Transfer kulturowy można obserwować nie tylko w starszych nazwach z motywacją realistyczną, ale też w nowszych — wszak ich twórcy dokonywali wyborów: w nazwach uznaniowych — patronów ulic, którzy reprezentują różne wyznania i kultury, w nazwach pamiątkowych — osób i wydarzeń związanych z danym miejscem, w nazwach kierunkowych — nazw miejscowości z różnych stron granicy, a w lokalizujących — nazwań miejsc, znaczących budynków, elementów z różnych kultur.

Dla badania interferencji językowych i kulturowych na pograniczach ważne jest, jak dawne i jak długotrwałe są kontakty między poszczególnymi etnosami i religiami, czy wciąż są one żywe, jakich warstw społecznych i jakich sytuacji komunikacyjnych dotyczą/dotyczyły (Wolnicz-Pawłowska, 1998a, s. 398). Dlatego, analizując nazewnictwo na pograniczu polsko-ukraińskim, nie można zapominać o historii politycznej, społecznej i gospodarczej tych ziem: o tym, że były to tereny sporne, że poczucie narodowości zaczęło się tu rodzić stosunkowo późno (wiek XIX), że jedno terytorium dzieliły ze sobą grupy o różnej narodowości i różnym wyznaniu. Na dodatek na ten pluralizm etniczno-religijny do pewnego stopnia nałożyła się struktura stanowa: kultura żydowska identyfikowana była jako mieszczańsko-kupiecka, Rusini to głównie chłopci, a polskość utożsamiana była ze stanem wyższym — szlacheckością i mieszczańskością, co zaważyło „zarówno na późniejszym postrzeganiu kultury ukraińskiej przez Polaków jako „niższej”, jak i na traktowaniu Polaków przez ludność ukraińską jako obszarników-ciemieźczyeli” (Wojakowski, 2002, s. 101). Znalazło to wyraz w ponurej dwudziestowiecznej historii tych ziem — procesach nacjonalizacyjnych, które doprowadziły do tego, że społeczność żydowska zniknęła z mapy miasta zupełnie, społeczność ukraińska została rozbita, język ukraiński przestał być językiem nauczania, Kościół greckokatolicki stracił swoją pozycję⁴⁰, a polska polityka językowa opierała się na dążeniu do eliminacji wszelkich egzynomów⁴¹.

Konsekwencją opisanych powyżej działań i wydarzeń było to, że Ukraińcy i ich język zaczęli być postrzegani jako „gorsi”, a nazwy o obcej proveniencji — jako

⁴⁰ Inaczej niż na Lubelszczyźnie (gdzie po unii brzeskiej sytuacja Kościoła wschodniego znacząco się zmieniła — Koper, 2019, s. 342), w zaborze austriackim pozostały cerkwie greckokatolickie; niestety, wiele z nich uległo zniszczeniu lub podupadło, bo wyznawcy zostali wywiezieni na wschód lub na Ziemię Odzyskane.

⁴¹ Władze PRL usiłowały administracyjnie „spolszczyć” wszystkie nazwy ukraińskie; nie doszło do tego po głośnych protestach inteligencji polskiej (zob. Koper, 2019, s. 374–378; Wolnicz-Pawłowska, 1998, s. 456).

dziwne, „stare”. O ile w nazewnictwie miejscowym regionu pozostało wiele oni-mów z naleciałościami ukraińskimi, o tyle w nazewnictwie miejskim przetrwały głównie te, które powstały przez zmianę statusu obiektu (np. dawna wieś stała się osiedlem miejskim). Stosunkowo dużo interferencji dotyczy sfery religii — w onimii zachowały się zarówno nazwy świątyń, jak i budynków sakralnych, a w nazwach pamiątkowych utrwalaono nazwiska grekokatolików (choć zdecydowanie dominują nazwy utrwalające religię rzymskokatolicką). Być może przyczyna takiego stanu wynika z obserwowanej przez socjologów funkcji sakralnej języka (por. np. rolę języka staro-cerkiewno-słowiańskiego w Kościele greckim, łaciny w rzymskim czy hebrajskiego w judaizmie). Mimo że w Kościele (a konkretnie: w języku liturgii) faktycznie można się dopatrywać czynnika podtrzymującego języki narodowe, to jednak jest on niewystarczający wobec sytuacji społecznej i historycznej. Dla wyznawców określonej religii język jest jej składnikiem w podobnym stopniu, jak np. przyśpiewki ludowe są elementem folkloru. To, jak mówi się za drzwiami kościoła, nie przekłada się na mowę poza nim (por. Wojakowski, 2002, s. 148).

LITERATURA

- Babiński, G. (1997). *Pogranicze polsko-ukraińskie. Etniczność — zróżnicowanie religijne — tożsamość* [Polish-Ukrainian Borderland. Ethnicity — Religious Diversity — Identity]. Kraków: Nomos.
- Babiński, G. (2002). Przemiany pograniczy narodowych i kulturowych — propozycje typologii [Changes in national and cultural borderlands — typology suggestions]. W: R. Stemplowski, A. Żelazko (red.), *Polskie pogranicza a polityka zagraniczna u progu XXI wieku* [Polish Borderlands and Foreign Policy on the Threshold of the 21st Century] (s. 13–30). Warszawa: PISM.
- Budzyński, Z. (1993). *Ludność pogranicza polsko-ruskiego w drugiej połowie XVIII w.* [The Population of the Polish-Ruthenian Borderland in the Second Half of the 18th Century] (t. I–II). Rzeszów: Wydawnictwo WSP.
- Czapła, A. (2011). *Nazwy miejscowości dawnej ziemi lwowskiej* [Place Names of the Historical Lwów Land]. Lublin: Wydawnictwo KUL.
- Czapła, A. (2018). *Nazwy miejscowości dawnej ziemi halickiej* [Place Names of the Historical Halicz Land]. Lublin: Wydawnictwo KUL.
- Czopek-Kopciuch, B. (1988). *Nazwy miejscowe dawnej ziemi chełmskiej i bełskiej (w granicach dzisiejszego państwa polskiego)* [Place Names of the Former Chełm and Belz Land (Within the Borders of Today’s Polish State)]. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- Koper, M. (2017). O nazwach ulic w miejscowościach gminy Lubycza Królewska [About street names in localities of the commune of Lubycza Królewska]. W: M. Koper (red.), *Ziemia Lubycka. Geografia, historia, język, kultura* [Lubycza Land. Geography, History, Language, Culture] (s. 181–194). Lublin–Lubycza Królewska: Fotokopia.
- Koper, M. (2019). *Powiat tomaszowski w pejzażu toponimicznym pogranicza polsko-ukraińskiego* [The District of Tomaszów in the Toponymic Landscape of the Polish-Ukrainian Borderland]. Lublin: Wydawnictwo KUL.

- Kramarz, W. (1930). *Ludność Przemysła w latach 1521–1921* [The Population of Przemyśl between 1521 and 1921]. Przemyśl: Drukarnia J. Łazora.
- Krasowska, H. i Suchomłynow, O. (2007). Interferencja językowa jako jeden z aspektów przejawu pogranicza kultur (na przykładzie Bukowiny) [Linguistic interference as one of the aspects of the manifestation of the borderland of cultures (the case of Bukovina)]. *Aktual'ni problemi inozemnoi filologii: Lingvistika ta literaturoznavstvo*, 1, 55–59.
- Makarski, W. (1986). *Nazwy miejscowości dawnej ziemi sanockiej* [Place Names of the Former Sanok Land]. Lublin: TN KUL.
- Makarski, W. (1999). *Nazwy miejscowości dawnej ziemi przemyskiej* [Place Names of the Former Przemyśl Land]. Lublin: TN KUL.
- Malczewski, J. (2017). *Przemyśl na pograniczu polsko-ruskim we wczesnym średniowieczu* [Przemyśl on the Polish-Ruthenian Borderland in the Early Middle Ages]. Rzeszów: Pro Carpathia.
- Myszka, A. i Wisz, P. (2012). *Nazewnictwo ulic Rzeszowa. Historia i współczesność* [Names of Streets of Rzeszów. History and the Present Day]. Rzeszów: Fraza.
- Myszka, A. (2016). *Urbanimia Rzeszowa. Językowo-kulturowy obraz miasta* [The Urbanonymy of Rzeszów. Linguistic and Cultural Image of the City]. Rzeszów: Wydawnictwo UR.
- Myszka, A. (2020). Kultura materialna i duchowa utrwalona w podkarpackich urbanimach — wybrane aspekty [Material and spiritual culture recorded in the urbanonyms of Podkarpacie — selected aspects]. W: M. Rutkiewicz-Hanczewska i J.B. Walkowiak (red.), *Wielkopolska nazwami opisana* [Wielkopolska Region Described with Names] (s. 97–120). Poznań: Wydawnictwo PSP.
- Niedźwiecka-Iwańczak, N. (2020). Pogranicze [Borderland]. W: E. Opiłowska i in. (red.), *Studia nad granicami i pograniczami. Leksykon* [Studies on Borders and Borderlands. Lexicon] (s. 283–294). Warszawa: Scholar.
- Orłowicz, M. (1917). *Ilustrowany przewodnik po Przemyślu i okolicy* [Illustrated Guide to Przemyśl and its Surroundings]. Lwów: Zjednoczenie Towarzystw Polskich w Przemyślu.
- Popowska-Taborska, H. (1999). Językowe wykładniki opozycji swoi–obcy w procesie tworzenia etnicznej tożsamości [Linguistic exponents of the opposition us/them in the process of creating ethnic identity]. W: J. Bartmiński (red.), *Językowy obraz świata* [The Linguistic Picture of the World] (s. 57–63). Lublin: Wydawnictwo UMCS.
- Sielecki, F. (red.). (1999). *Powieść minionych lat* [Tale of Bygone Years]. Kraków: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- Rieger, J. (1969). *Nazwy wodne dorzecza Sanu* [Water Names of the San River Basin]. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- Różański, J. (2001). *Przemyśl. Przewodnik historyczno-turystyczny* [Przemyśl. Historical and Tourist Guide]. Przemyśl: Drukarnia San Set.
- Sagan-Bielawa, M. (2004). Obraz miasta w toponimii dawnego Przemyśla [The picture of the city in the toponymy of the former Przemyśl]. W: H. Kurek i J. Labocha (red.), *Studia linguistica Danutae Wesolowska oblata* (s. 223–231). Kraków: Universitas.
- Sagan-Bielawa, M. (2006). Przestrzeń miejska a nazewnictwo ulic (na przykładzie toponimii Przemyśla) [Urban space and names of streets (based on the toponymy of Przemyśl)]. W: M. Świącicka (red.), *Miasto. Przestrzeń zróżnicowana językowo, kulturowo i społecznie* [Town. A Linguistically, Culturally and Socially Diverse Space] (s. 405–415). Bydgoszcz: Wydawnictwo UKW.
- Walczak, B. (1999). *Zarys dziejów języka polskiego* [An Outline of the History of the Polish Language]. Wrocław: Wydawnictwo UW.
- Włoskiewicz, W. (2021). *Uzus toponimiczny. Zarys teorii na przykładzie polskiej toponimii Huculczyzny* [Toponymic Usus. An Outline of Theory on the Example of the Polish Toponymy of the Hutsul Region]. Kraków: PAN.

- Wojakowski, D. (2002). *Polacy i Ukraińcy. Rzecz o pluralizmie i tożsamości na pograniczu* [Poles and Ukrainians. About Pluralism and Identity on the Borderland]. Kraków: Nomos.
- Wolnicz-Pawłowska, E. (1998). Pogranicze wschodnie [Eastern borderland]. W: E. Rzetelska-Feleszko (red.), *Polskie nazwy własne. Encyklopedia* [Polish Proper Names. Encyclopedia] (s. 453–466). Warszawa–Kraków: TNW–IJP PAN.
- Wolnicz-Pawłowska, E. (1998a). Wprowadzenie [Introduction]. W: E. Rzetelska-Feleszko (red.), *Polskie nazwy własne. Encyklopedia* [Polish Proper Names. Encyclopedia] (s. 397–399). Warszawa–Kraków: TWNW, IJP PAN.
- Wolski, K. (1957). *Przemysł i okolice* [Przemysł and its Surroundings]. Przemysł: Oddział PTTK w Przemysłu.

SUMMARY

LINGUISTIC AND CULTURAL INTERFERENCES IN THE URBANONYMY OF PRZEMYSŁ

Przemysł used to be a fortified border town between the Kingdom of Poland and Kievan Rus. The influence of various languages, religions or nationalities existed in that area for centuries, and the numerous traces of such interference can be observed in the toponymy of the region. The aim of this article is to attempt to answer the question to what degree the complex linguistic and national and religious relations have been reflected in both contemporary and old urban names, which are younger and more changeable than settlement names.

The impact of the location of a fortified town was analyzed, as well as the reflection of national (the ethnic border) and religious (the multiconfessionalism of city dwellers) relationships in urbanonyms and linguistic interference. The conducted analysis has shown that the complicated past of the region has had only a slight impact on the contemporary onomastics, but cannot be ignored. The influence of the language and culture of ethnic and religious minorities on the urbanonyms is mostly noticeable in the names motivated by religion, and less so in localizing, cultural or commemorative names.

Key words: urbanonyms, linguistic and cultural borderline, interferences, Przemysł

WSPÓŁCZESNE POLSKIE NAZWY ULIC MOTYWOWANE TOPONIMAMI PRZEJŚCIOWYMI

Słowa tematyczne: nazwy ulic, plateonimy, nazwy przejściowe, Ziemie Odzyskane, Komisja Ustalania Nazw Miejscowości

WSTĘP

Przedmiotem refleksji badawczej są polskie plateonimy (nazwy ulic) pochodzące od tzw. nazw przejściowych (inaczej: przedkomisyjnych), nadawanych przez osadników zasiedlanym miejscowościom na tzw. Ziemach Odzyskanych¹ w pierwszych latach powojennych, zwykle zanim nastąpiły oficjalne decyzje nazewnicze KUNM (Komisji Ustalania Nazw Miejscowości przy Ministerstwie Administracji Publicznej). Zostaną one omówione bardziej szczegółowo w dalszej części artykułu.

Wiele plateonimów motywowanych jest nazwami miast czy wsi. Przykładem mogą być: *aleja Krakowska* (: miasto *Kraków*) w Warszawie czy ul. *Załęska* (: wieś *Załęże*) w Rzeszowie (obydwie nazwy kierunkowe), ul. *Słocińska* w Rzeszowie (nazwa lokalizująca — upamiętnia włączoną w obręb Rzeszowa dawną wieś Słocina, której główną ulicą była obecna Słocińska), ul. *Zwierzyniecka* w Rzeszowie (nazwa przeniesiona z Krakowa), ul. *Biskupińska* w Poznaniu (nazwa pamiątkowa, która metonimicznie upamiętnia fakt, że przy tej ulicy mieszkał prof. Józef Kostrzewski, prowadzący wykopaliska w Biskupinie) czy ul. *Belgradzka* w Gdańsku (nazwa konwencjonalna, część gniazda nazewniczego nawiązującego do miast Europy). Bez względu na klasyfikację, u podłoża wszystkich przywołanych plateonimów legły toponimy istniejące współcześnie.

¹ Były to tereny odebrane Niemcom i przyznane Polsce jako swego rodzaju rekompensata za utracone na rzecz ZSRR Kresy Wschodnie na mocy postanowień konferencji poczdamskiej (lipiec–sierpień 1945) obejmujące w szczególności Pomorze Zachodnie, Ziemię Lubuską, Dolny Śląsk, Opolszczyznę, Warmię, Mazury.

Zdarza się jednak, że motywujący toponim współcześnie nie funkcjonuje². Można wyróżnić kilka wariantów tej sytuacji:

1. Nazwa motywująca jest tworem sztucznym, rekonstruowanym. Za przykład mogą posłużyć nazwy ulic w Poznaniu: *Chotomińska*, *Wieprawska*, *Ługańska*, *Kłoińska*, *Dziewińska* czy *Łuczowska* — wszystkie one (oraz inne, tu niewspomniane, por. Walkowiak, 2019) nawiązują do słowiańskich rekonstruowanych odpowiedników nazw miejscowych i wodnych w Niemczech, np. *Dziewin* to słowiański rekonstruowany odpowiednik nazwy *Magdeburg*. Z racji swej genezy nazwy te są nieprzejrzyste etymologicznie nie tylko w planie współczesnym, ale były takimi zapewne już w chwili nominacji, czyli w pierwszych latach powojennych.

2. Nazwa motywująca niegdyś funkcjonowała jako urzędowa, lecz znikła z oficjalnego obiegu (*Czechosłowacja*, *Syjam*, *Birma*, *Jugosławia*, *Stalinogród*, *Leningrad*). Często za zmianą toponimu podąża zmiana plateonimu (np. po śmierci Stalina ulica *Stalinogrodzka* wróciła do nazwy *Katowicka*), choć do dziś jest w Polsce ul. *Birmańska*, *Syjamska* oraz kilka *Czechosłowackich* i *Jugosłowiańskich*. Na uwagę zasługują ulice o nazwie *Królewiecka* w Elblągu, Braniewie, Mrągowie, Tolkmicku, Gołdapi i Pieniężnie: wszystkie są kierunkowe i wiodą do dawnego Królewca, obecnego Kaliningradu. Ich motywacja jest dla współczesnego odbiorcy stosunkowo czytelna, gdyż znajomość nazw je motywujących jest elementem wiedzy ogólnej.

3. Nazwa motywująca to nazwa przejściowa — takie właśnie plateonimy zostaną przedstawione w niniejszym artykule.

NAZWY PRZEJŚCIOWE (TZW. PRZEDKOMISYJNE) I PROBLEMY Z IDENTYFIKACJĄ MOTYWOWANYCH NIMI PLATEONIMÓW

Nazwy ulic typu *Zemska* (Wrocław) czy *Broniszewska* (Gryfice) łączy to, że można je interpretować jako nawiązujące (w sposób realnoznaczeniowy — często jako nazwy kierunkowe bądź w sposób konwencjonalny — jako nazwy pamiątkowe) do nazw przejściowych (przedkomisyjnych), obecnie nieużywanych, funkcjonujących na tzw. Ziemiach Odzyskanych bezpośrednio po wojnie. Mimo że nazwy te czasami czerpano z opracowań np. Stanisława Kozierowskiego³ czy — na Śląsku — Antoniego Wrzoska⁴, najczęściej były one wynikiem

² Pomijamy nazewnictwo miejskie motywowane przez polskie egzonimy, jak ul. Kowieńska (oryginalny toponim: Kaunas).

³ Por. Rymar (2010, s. 181–182).

⁴ Por. np. hasło *Sobczyce* w t. 15 słownika „Nazwy miejscowe Polski” (Czopek-Kopciuch i Bijak (red.), 2018, s. 6).

[...] żywiłowej, często wielotorowej, a dyktowanej koniecznością, działalności nazwotwórczej władz lokalnych różnych szczebli, dyrekcji kolejowych, pocztowych, zarządów lasów oraz samej ludności zarówno miejscowej, jak i przybywającej z różnych stron kraju, zwłaszcza z ziem utraconych na rzecz ZSRR. Zdarzało się więc często, że do czasu nadania oficjalnej urzędowej nazwy przez Komisję Ustalania Nazw Miejscowych jedna miejscowość miała nawet kilka nazw używanych przez lokalną społeczność, urzędy administracji państwowej, Kościół oraz różnego rodzaju instytucje. Te nazwy tymczasowe zwykle się określać terminem „nazwy przejściowe” lub „przedkomisyjne”, gdyż były one w obiegu do czasu ich weryfikacji przez Komisję Ustalania Nazw Miejscowych (Choroś, Jarczak, 1998, s. 53).

Od zakończenia II wojny światowej problematyka zmian nazw na tzw. Ziemiach Odzyskanych zyskała już bogatą literaturę — dotyczy to zarówno prac tworzonych niejako na bieżąco, równoległe z pracami KUNM (por. np. Nitsch, 1945), jak i późniejszych opracowań analityczno-krytycznych, pisanych już z nieco innej perspektywy (np. Jarczak, Choroś, 1998; Swoboda, 2015; Wagińska-Marzec, 2017 i wiele innych). W części tych prac omawiane bądź wspomniane są też nazwy przejściowe:

Nazwy te były z reguły odmienne od późniejszych, oficjalnie ustalonych i uchwalonych komisyjnie, na przykład w wypadku niemieckiej miejscowości Bad Altheide nazwa administracyjna to Puszczyców, kolejowa — Wrześniów, a ustawowa — Polanica-Zdrój. Za przykład takiego chaosu nazewniczego może posłużyć miejscowość w powiecie sulęcińskim, której niemiecka nazwa to Sternberg, kolejowa — Gwiazdowiec, administracyjna — Toruń Lubuski, a ustawowa — Torzym. [...] Jednocześnie często funkcjonowały liczne nazwy lokalne, nadawane przez miejscową ludność, będące z reguły dosłownym tłumaczeniem nazw niemieckich. [...] Warto dodać, iż wszelkie tego typu nazwy nie zanikły od razu po wprowadzeniu oficjalnego nazewnictwa i niejednokrotnie funkcjonowały jeszcze przez długi czas, zwłaszcza w świadomości lokalnych mieszkańców (Utracki, 2013, s. 54–55).

Od przyjętej perspektywy i od stopnia akceptacji działań KUNM (zwykle w tekstach dawniejszych był on wyższy, ale też opracowania współczesne nie zawsze cechuje krytyczny dystans) zależy pogląd na mechanizmy kreacji nazw przedkomisyjnych. Mogą one być postrzegane jako „przypadkowo dobrane”, jako „dowolnie poskładane litery bez jakiegokolwiek sensu” (Sochacka, 2017, s. 344), ale spotyka się też próby zrozumienia szczególnej sytuacji psychologicznej przesiedleńców i interpretacji czy klasyfikacji tworzonych przez nich nazw:

Nie do rzadkości należały sytuacje, kiedy osadnicy nadawali miejscowościom nazwy znane im ze stron rodzinnych, by utrwalić w świadomości następnych pokoleń pamięć o ziemiach utraconych. Czyniono tak, mimo że przedstawiciele nauki przestrzegali przed „mechanicznym przenoszeniem” nazw geograficznych z dawnych Kresów Wschodnich. Zdarzało się jednak, że lokalne władze szanowały i przychylały się do takich wyborów, używając i firmując przez to nazwy przeniesione. Tak było np. ze „Świtezią”, nowym określeniem nadanym przez repatriantów Tomkiewicza (Tomkiewicz, 2004, s. 540).

Główną tendencją było dosłowne lub przybliżone tłumaczenie nazwy niemieckiej. Pojawiły się także swoiste chrzty o zabarwieniu patriotycznym lub propagandowym (Wolność, Polonia, Polska, Żymirów, Bierutowo). Dość typowe było nadawanie miejscowościom nazw odmiennych, stąd w propozycjach odnajdziemy, m.in. Michałówkę, Romanówkę, Romanowo, Stefanówkę, Zosinek, Bolesławowo, Janów, Konradów [...], Adamowo, Janowo, Józefowo i Kazimierzowo (Welniak, 2008, s. 179).

Wśród spontanicznie tworzonych określeń nie brakowało odnoszących się do niedawnej walki z III Rzeszą, np. w zachodniopomorskim były to Akowo (dziś Warzynice) i Narwik (dziś Czarna Łąka). Nie mniej popularne były nazwy włączające Ziemię Zachodnie w symbolikę ojczyzny ideologicznej: Chrobryń (dziś Lisie Pole), Piastów (dziś Psary) (Targański, 2016, s. 129).

Analiza wspomnianych wyżej nazw *Zemska*, *Włodarzewska*, *Broniszewska* ujawnia problemy wiążące się z ich poprawną interpretacją. Pierwszy z plateonimów motywowany jest nazwą *Zemsz* — przejściową (1945–1947) nazwą miasta Lubsko i choć młodszym mieszkańcom nazwa ta może nie być znana, związek motywacyjny nie nastęrcza wątpliwości, a brzmienie jednoznacznie wskazuje na odtoponimiczną genezę.

Z inną sytuacją mamy do czynienia w wypadku ul. *Broniszewskiej*; według urzędowego wykazu mamy w Polsce zarówno wieś Broniszew, jak i pięć wsi oraz jedną kolonię o nazwie Broniszewo. O prawidłowym rozpoznaniu motywacji analizowanego plateonimu przesądza jednak to, że jest to nazwa kierunkowa — ulica prowadzi do pobliskiej wsi Brojce, do której odnosiła się powojenna nazwa przejściowa *Broniszewo*. Być może jest to zatem nazwa lokalnie przejrzysta motywacyjnie, przynajmniej dla starszych mieszkańców.

W niektórych wypadkach nazwa przejściowa stanowiła jednocześnie potwierdzony źródłowo odpowiednik polski — była więc nazwą używaną w obiegu nieoficjalnym przez miejscową ludność i/lub jako egzonim już wcześniej, jak np. *Nibork*, *Szafeld*, *Wołyń*, *Ządzbork*. Istniały również, a czasem istnieją do dziś nazwy ulic motywowane dawnymi, obecnie nieużywanymi polskimi egzonimami historycznymi, niestanowiącymi wszakże nazw przedkomisyjnych. Przykładem może być (zniesiona w 2016 roku) nazwa ulicy *Libawska* w Warszawie — od spolszczenia *Libawa* (łot. *Liepāja*, niem. *Libau*) obecnie *Lipawa* (Urbańczyk, 1976, s. 314–315), lub *Prośnicka* w Poznaniu (*Prośnica* — historyczna polska nazwa rzeki Parsęty⁵).

Długie życie niektórych nazw przejściowych dobrze ilustruje historia toponimu *Łuczany*, stanowiącego powojenną nazwę przejściową miasta *Lötzen* (po mazursku *Lec*). Była ona używana w obiegu oficjalnym do 1946 roku, gdy zmieniono ją

⁵ Jak podaje „Elektroniczny słownik hydronimów Polski” (<https://eshp.ijp.pan.pl/search/results/241544>), była ona poświadczona w drugiej połowie XIX wieku, między innymi w „Słowniku geograficznym Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich”.

na *Giżycko*, na cześć zasłużonego dla polskości mazurskiego działacza Gustawa Gizewiusza, wywodzącego się z rodu Giżyckich. Przeciw tej zmianie protestowali mieszkańcy miasta, wysyłając bezskutecznie pisma do władz, w tym do prezydenta Bieruta. Jak to ujął przewodniczący KUNM prof. Stanisław Srokowski, „[...] zostawałaby chyba jeszcze apelacja do ONZ w Nowym Jorku” (Białuński, 1998, s. 85; Wagińska-Marzec, 2000, s. 316–324). Nazwa *Łuczany* przetrwała w świadomości mieszkańców miasta⁶. Kanał Giżycki nieformalnie nazywano Łuczańskim, w mieście działały też Klub Sportowy „Łuczanie” (Wagińska-Marzec, 2000, s. 324), restauracja Łuczanka oraz Wytwórnia Wyrobów Cukierniczych „Łuczanka”. Ponadto do dziś w bazie TERYT⁷ widnieje nazwa pobliskiej osady *Knieja Łuczanska* (gmina Krukłanki). Stosunkowo niedawno grupa giżyckich radnych wystąpiła z propozycją usankcjonowania stanu faktycznego poprzez zmianę nazwy kanału z Giżyckiego na Łuczański, co poparli mieszkańcy miasta w konsultacjach, i od 2018 roku zmiana weszła w życie⁸. Nazwa *Łuczanska* w Węgorzewie ma charakter kierunkowy (ulica prowadzi do Giżycka), w samym zaś Giżycku stanowi relikwyt czasów powojennych.

Innym przykładem jest nazwa przejściowa *Korszyń* (obecnie *Korsze*). W czasach PRL w Korszach działała spółdzielnia Korszynianka⁹, a do dziś przez miasto płynie struga o tej samej nazwie. Ponadto lokalnie w potocznym użyciu występuje przymiotnik *korszyński* (obok zalecanej przez słowniki formy *korszeński*)¹⁰. Utrzymywaniu się takich nazw w świadomości społecznej sprzyja wzrost zainteresowania historią lokalną. W Mrągowie realizowany jest program społeczny „Ządzborskie pola pamięci”¹¹ (Ządzbork — przejściowa i historyczna nazwa Mrągowa). Nazwa jednego z ośrodków wypoczynkowych w Pobierowie to *Białobórz* — od równobrzmiącej nazwy przejściowej osady w pow. kamieńskim¹².

⁶ Por. np. <https://horacy67.blogspot.com/p/wiersze-babci-ireny.html?m=1> (dostęp: 8.07.2021).

⁷ TERYT (Krajowy Rejestr Urzędowy Podziału Terytorialnego Kraju) jest urzędowym rejestrem podziału terytorialnego Polski, a jego wyszukiwarka jest dostępna pod adresem: https://eteryt.stat.gov.pl/eTeryt/rejestr_teryt/udostepnianie_danych/baza_teryt/uzytownicy_indywidualni/wyszukiwanie/wyszukiwanie.aspx?contrast=default (dostęp: 7.09.2021).

⁸ Rozporządzenie Ministra Spraw Wewnętrznych i Administracji z dnia 14 grudnia 2017 r. sprawie ustalenia, zmiany i zniesienia urzędowych nazw niektórych miejscowości oraz obiektów fizjograficznych (Dz.U. poz. 2401); <https://radioolsztyn.pl/od-stycznia-kanal-gizycki-zmieni-nazwe-na-luczanski-tak-byla-wola-mieszkanow/01365187> (dostęp: 8.07.2021), <http://gac.gizycko.pl/items/show/9883> (dostęp: 8.07.2021).

⁹ <https://www.kochamywarmie.pl/2015/02/przystanek-mazury-stary-parowoz-i-korsze.html> (dostęp: 8.07.2021).

¹⁰ https://jezykotw.webd.pl/wiki/U%C5%BCytkownik:Dynozaur/Nazwy_miejscowe_w_Prusiech#Powiat_z.C4.85dzborski_.28mr.C4.85gowski.29 (dostęp: 8.07.2021).

¹¹ <https://www.it.mragowo.pl/zadzoborskie-pola-pamieci,1,4016,pl.html> (dostęp: 8.07.2021).

¹² Niem. Baldebuß, nazwa ustalona Białobudz (Bialecki, 2002, s. 25), ob. nieformalnie Białobudz.

PLATEONIMY OD NAZW PRZEJŚCIOWYCH UŻYWANE OBECNIE

Powojenne nazwy przejściowe, które stały się podstawą omawianych w artykule plateonimów, wyekscerpowano z prac historyków i regionalistów (Białecki, 2002 dla Pomorza Zachodniego; Choroś i Jarczak, 1998 dla Opolszczyzny; Siciński, 1991, 1992 dla Dolnego Śląska oraz południowej części Ziemi Lubuskiej; Wagińska-Marzec, 2000 dla Warmii i Mazur; Wełniak, 2008 dla okolic Elbląga; Zysnarski, 2007 dla Gorzowa Wlkp.), a także z innych źródeł, takich jak prasa regionalna oraz strony internetowe gmin i poszczególnych miejscowości. Istnienie pochodzących od nich plateonimów weryfikowano następnie w bazie TERYT, a ich lokalizację — na mapach Google, ponieważ kierunkowy charakter ulicy bądź jej przynależność do gniazda nazewniczego motywowanego nazwami miejscowości na Ziemiach Odzyskanych stanowiły dodatkowy argument przemawiający za włączeniem nazwy do analizowanego zbioru. Wyniki ekscerpacji przedstawiono w tabeli 1. Dla każdej znalezionej nazwy ulicy podano miejscowość, w której się ona znajduje, a także motywujący ją toponim wraz z odpowiednikiem niemieckim i formą ostatecznie ustaloną przez KUNM. O nazwach przejściowych stanowiących motywację dla omawianych w artykule plateonimów można mówić oczywiście wyłącznie w kontekście Ziemi Odzyskanych, jednak motywowane nimi plateonimy występują — jak się okazuje — również poza tym obszarem, o czym szerzej w podsumowaniu.

Komentarza wymaga obecność w tabeli ul. *Wołyńskiej*. W większości wypadków (np. w Poznaniu, gdzie z Wołyńską sąsiadują ulice Pomorska, Mazowiecka, Śląska, a całe gniazdo nazewnicze powstało jeszcze przed wojną i upamiętniało krainy geograficzno-historyczne Polski w jej ówczesnych granicach) podstawą nazwy jest *Wołyń* — kraina historyczna w granicach współczesnej Ukrainy. We Wrocławiu nazwy ulic sąsiadujących z *Wołyńską* (jak *Uznamska*, *Helska*, *Dziwnowska*) każą jednak podejrzewać, że nazwa motywowana jest słowiańską¹³ nazwą wyspy lub miasta Wolin (niem. Wollin). Podobna może być geneza plateonimu w Szczecinie (Białecki, 2002, s. 240, 241¹⁴).

Niekiedy nazwy ulic upamiętniają dawną (przedkomisyjną) nazwę właśnie tej miejscowości, w której ulica się znajduje, podobnie do wspomnianej ul. *Luczańskiej* w Giżycku. Za przykład mogą posłużyć ul. *Solicka* w Szczawnie-Zdroju (nazwa przejściowa *Solice-Zdrój*) (por. Choroś, 2018, s. 423; Urbańczyk, 1947) oraz ul. *Nowej Naprawy* w Lubrzy (jej nazwa przejściowa brzmiała *Nowa Naprawa*, co wynika stąd, że powojenni osadnicy pochodzili w znacznej części z Podhala, ze wsi Naprawa koło Rabki¹⁵).

¹³ Nazwa *Wołyń*, która pojawia się między innymi w przedwojennych pracach S. Kozierowskiego, używana była w odniesieniu do Wolina (wyspy i miasta) bezpośrednio po wojnie.

¹⁴ Por. też „Kurier Szczeciński” (7–8.10.1945, nr 1, s. 1).

¹⁵ <https://nto.pl/jak-gorale-zalozyli-nowa-naprawe/ar/4665514> (dostęp: 8.07.2021).

Tabela 1. Plateonimy od nazw przejściowych używane obecnie

Plateonim		Nazwa motywująca		
Nazwa	Lokalizacja	Przejściowa	Niemiecka	Obecna
Białkowska	Wrocław	Białka ¹⁶	Oderbeltsch	Belcz Wielki
Bielawska	Chojnów (pow. legnicki, D)	Bielawa	Bielau	Biała, gm. Chojnów (pow. legnicki, D)
Borkowska	Brzozowiec (F)	Borkow	Borkow	Borek
Borkowska	Ciecierzycze (F)	Borkow	Borkow	Borek
Brodzka ¹⁷	Wrocław	Bródź	Herrnprotsch	Pracze Odrzańskie (część Wrocławia)
Broniszewska	Gryfice (Z)	Broniszewo	Broitz	Brojce
Bystrzycka	Dzieńmorowice (D)	Bystrzyck	Wüstegiersdorf	Głuszycza (D)
Chojnowska	Jedlina-Zdrój (D)	Chojna	Kynau	Zagórze Śląskie (D)
Cylichowska	Warszawa	Cylichów	Züllichau	Sulechów
Czernicka	Wrocław	Czernice	Tscharnitz (Schwartzmühle)	Czarnyż (D)
Czerwona Dolina	Sosnowka (pow. karkonoski, D)	Czerwona Dolina	Rothengrund	Czerwoniak
Czerwony Dworek	Mysłakowice (D)	Czerwony Dworek	Rothervorwerk	Czestków (ob. przysiółek wsi Mysłakowice)
Gierdawska	Warszawa	Gierdawy ¹⁸	Gerdauden	Żelaznodorodnyj (Obwód Kaliningradzki)
Goleszańska	Chojnów (pow. legnicki, D)	Goleszany	Göllschau	Goliszów (D)
Gołnowska ¹⁹	Wrocław	Gołonóg	Gollnow	Goleniów

¹⁶ Jest to prawdopodobna motywacja nazwy z uwagi na sąsiedztwo ulic o nazwach motywowanych nazwami innych wsi na Dolnym Śląsku (np. Dłużycka : Dłużyce, Wilkszyńska : Wilkszyn, Grębocicka : Grębocice).

¹⁷ Niem. Herrnprotscher Str. (od 1931 r.).

¹⁸ Krótko po wojnie w granicach Polski jako stolica powiatu gierdawskiego, jesienią 1945 r. przejęta przez ZSRR.

¹⁹ Nazwa nawiązuje bezpośrednio do spolszczonej fonetycznie nazwy niemieckiej. Co ciekawe, w Szczecinie zachowała się nazwa *Nabrzeże „Golnów”* (<https://www.prawo.pl/akty/m-p-1958-96-522,16812444.html>; dostęp: 8.07.2021, <http://port.szczecin.pl/files/port/>

Górska	Jeziorany (N)	Górsko ²⁰	Landsberg (Ostpreußen)	Górowo Haweckie (N)
Gronowska	Strzegom (D)	(nie ustalono)	Grunau bei Striegau	Skarżyce ²¹
Gryfiogórska	Lubomierz (D)	Gryfia Góra	Greiffenberg	Gryfów Śląski
Gumbińska	Gołdap (N)	(nie ustalono)	Gumbinnen	Gusiew (Obwód Kaliningradzki)
Hermanowska	Wrocław	Hermanowo ²²	Herrmannsdorf	Jerzmanowo
Jagielnicka	Ścinawa Mała (O)	Jagielnica	Jäglitz	Jegielnica
Janczarska	Legnickie Pole (D)	Janczary ²³	Janis (Janisch)	Janiszów (ob. część wsi Legnickie Pole, D)
Jaškowicka	Wrocław	Jaškowice ²⁴	Jäschkowitz (Langefeld)	Jeszkowice (wieś w pow. wrocławskim)
Kaczanowska	Przemków (D)	Kaczanów	Kotzenau	Chocianów (D)
Knignicka	Wrocław	Knignice ²⁵ , Książenice ²⁶	(Polnisch) Kniegnitz, Elfhofen	Księginice
Kobylogórska ²⁷	Gorzów Wlkp. (F)	Kobyła Góra/ Kobyłagóra	Landsberg an der Warthe	Gorzów Wlkp.

Instrukcja_ruchu_i_eksploatacji_sieci_dystrybucyjnej.pdf, <https://zdrowiedlawnystycznych.pl/index.php/komorka/179553/przychodnia-miedzyzakladowa-zarzadu-morskiego-portu-szczecin-swinoujscie-s-a-nabrzeze-golnow>, dostęp: 8.07.2021), choć nie figuruje ona w bazie TERYT.

²⁰ Por. Wagińska-Marzec (2000, s. 348).

²¹ <http://www.izba.centrum.zarow.pl/slownik>

²² Dawne osiedle w południowo-zachodniej części Wrocławia, <https://ossolineum.pl/index.php/75-lat-powojennego-wroclawia-zaklad-narodowy-im-ossolinskich/plan-wroclawia-z-1946-r/> (dostęp: 8.07.2021), <http://fotopolska.eu/378658,foto.html?a=969&b=2098&c=5> (dostęp: 8.07.2021).

²³ W „Podziale administracyjnym” woj. legnickiego z 1 czerwca 1975 r. Janiszów-Janczary figuruje jako integralna część miejscowości Legnickie Pole.

²⁴ Pochodzenie nazwy ulicy od toponimu Jaškowice jest wysoce prawdopodobne — w pobliżu biegną też ul. Dobrzykowicka, Nadolicka, Łaniewska, Jelczańska (żadna nie jest jednak ulicą o nazwie kierunkowej), o nazwach motywowanych nazwami pobliskich wsi *Dobrzykowice*, *Nadolice*, *Łany*, *Jelcz* (od 1987 r. miasto Jelcz-Laskowice).

²⁵ Por. Nitsch (1945, s. 35).

²⁶ Por. Siciński (1991, s. 153).

²⁷ Nazwa niem. Kuhburgerstrasse (Zysnarski, 2007, s. 50) nawiązuje do bydła, nie do koni.

Kolbaczewska	Warszawa	Kolbacz ²⁸	Kolbatz	Kołbacz
Koniawska	Gorzów Wlkp. (F)	Koniawa ²⁹	Rosswiese	Zieleniec
Korszyńska	Sępólno (N)	Korszyn	Korschen	Korsze (N)
Kozuchowska	Wrocław	Kozuchów ³⁰	Bischofswalde	Biskupin ³¹ (część Wrocławia)
Królewiecka	Krzywin Gryfiński (Z)	Królewiec, Królewiec nad Odrą	Königsberg in der Neumark	Chojna
Królewiecka	Mysłibórz (Z)	Królewiec, Królewiec nad Odrą	Königsberg in der Neumark	Chojna
Królewiecka	Drawsko Pom. (Z)	Królewiec, Królewiec nad Odrą	Königsberg in der Neumark	Chojna
Litomska	Wrocław	Litom	Leuthen	Lutynia ³²
Łasicka	Bolesławiec (D)	Losice	Looswitz	Łaziska (pow. bolesławiecki)
Łozińska	Prusowice (D)	Łozina ³³	Lossen	Łosina ³⁴ (D)
Łuczkańska	Giżycko (N)	Łuczany	Lötzen	Giżycko
Łuczkańska	Węgorzewo (N)	Łuczany	Lötzen	Giżycko
Małoszyńska	Poznań	Małoszyn, Maleszyce	Maltsch	Małczyce

²⁸ T. Białecki (2002, s. 101) podaje Kolbacz jako nazwę przejściową wsi Kolbacz w woj. zachodniopomorskim (powiat gryficki, gmina Stare Czarnowo). Ulica w Warszawie do 2012 r. nosiła nazwę Kolbaczowska.

²⁹ „Das Roß = koń, rumak, die Wiese = łąka, czyli «końska łąka», łąka tej nazwy wspomniana już w 1372 r. Stąd Koniawa, jako próba spolszczenia tej nazwy” (Zysnarski, 2007, s. 60)

³⁰ Jak podaje Z. Antkowiak, „[w] średniowieczu istniała na terenie obecnego Biskupina osada o nazwie Koczotów. [...] Nieudolne średniowieczne zapisy próbowano też zrekonstruować jako Kozuchów, co wszelako jest nieuzasadnione” (Antkowiak, 1973, s. 24).

³¹ „Nazwę Biskupin zaproponował po wyzwoleniu prof. Witold Taszycki. Utrzymała się ona, mimo że uprzednio zwracano uwagę, iż prawidłowym mianem [...] byłby Koczotów (czy też Kozuchów, jak wówczas błędnie mniemano). Kozuchów pojawia się m.in. na planach miasta z r. 1947. Ostatecznie jednak w r. 1948 nazwa Biskupin została zatwierdzona jako obowiązująca urzędowo” (Antkowiak, 1973, s. 27).

³² Przedwojenna niemiecka nazwa ul. Litomskiej to Leuthenstrasse (od Leuthen — Lutynia) na cześć zwycięstwa wojsk pruskich nad austriackimi pod Lutynią (1757 r.). https://polska-org.pl/586600,Wroclaw_ul_Litomska.html (dostęp: 8.07.2021).

³³ Por. Siciński (1991, s. 155).

³⁴ Do 1958 r., ob. Łozina.

Małoszyńska	Wrocław	Małoszyn, Maleszyce	Maltsch	Malczyce ³⁵
Niborska	Elbląg	Nibork	Neidenburg	Nidzica (N)
Niborska	Olsztyn	Nibork	Neidenburg	Nidzica (N)
Niborska	Wrocław	Nibork	Neidenburg	Nidzica (N)
Gościniec Niborski	Bartąg (N)	Nibork	Neidenburg	Nidzica (N)
Niemkińska	Wrocław	Niemkini	Nimkau	Miękinia
Niepierzyńska	Wrocław	Niepierzyn	Nippern	Mrozów (D, pow. średzki)
Nowy Dom	Wałbrzych (D)	(nie ustalono)	Burg Neuhaus	Zamek Nowy Dwór ³⁶
Nowy Dwór	Gorzów Wlkp. (F)	Nowy Dwór	Neusoest/Neu Soest	Zielnica (F)
Odyniec	Szczepanów (pow. średzki, D)	Odyniec	Vorwerk Schweinberg	Świnka ³⁷
Opolowska	Bogatynia (D)	Opolówka	Bad Oppelsdorf	Opolno-Zdrój
Pankowicka	Wierzbną pow. świdnicki (D)	Pankowice	Penkendorf	Panków (D)
Pawicka ³⁸	Legnica (D)	Pawice	Pfaffendorf	Piątnica (ob. część Legnicy ³⁹)
Perkunowska	Giżycko (N)	Perkunowo ⁴⁰	Pierkunowen	Pierkunowo (N)
Pięknej Wody	Księginice (D)	Piękna Woda	Wasserjentsch (Schönwasser)	Komorowice (gm. Żórawina, D)
Przybytowska	Tolkmicko (N)	Przybytów	Dünhofen	Przybyłowo
Puszczy- kowska ⁴¹	Wrocław	Puszczyków	Bad Altheide	Polanica Zdrój

³⁵ Por. Nitsch (1945, s. 40). Nazwę „Małoszyn” nosiła też po wojnie cukrownia w Malczycach, por. <https://mukmalczyce.pl/historia/historia-malczyce/> (dostęp: 8.07.2021).

³⁶ <https://www.zamkipolskie.com/ndwor/ndwor.html> (dostęp: 8.07.2021).

³⁷ Tak podaje B. Siciński (1991, s. 154), w bazie TERYT brak; por. też https://polska-org.pl/7424173,Szczepanow,Odyniec_przysiolek.html, <http://www.mojemiasto.swidnica.pl/?p=14178> (dostęp: 8.07.2021).

³⁸ Nazwa *Pawice* do dziś funkcjonuje w kartografii i rejestrach nazewniczych jako niestandardyzowana nazwa części Legnicy (PRNG), w której zlokalizowana jest ul. Pawicka, w pobliżu położony jest również Lasek Pawicki.

³⁹ Por. <http://lieginitz.pl/index.php?OBJ/725> (dostęp: 8.07.2021).

⁴⁰ Por. <https://ugg.pl/cms/22101/pierkunowo> (dostęp: 8.07.2021).

⁴¹ „Enklawę budynków jednorodzinnych [we Wrocławiu na osiedlu Gaj] mamy przy ulicach, których nazwy pochodzą od uzdrowisk (Lądecka, Świeradowska, Puszczykowska itd.)” (Antkowiak, 1973, s. 45).

Sernicka	Wrocław	Serniki	Gr. Sürding (Schönborn)	Żerniki Wrocławskie (część Wrocławia)
Starodworska	Mokry Dwór (D)	(nie ustalono)	Althofnass	Mokry Dwór (D)
Starogrodzka ⁴²	Gryfice (Z)	Starogród	Stargard in Pommern, Stargard an der Ihna	Stargard (do 2015 r. Stargard Szczeciński)
Starogrodzka	Drawsko Pom. (Z)	Starogród	Stargard in Pommern, Stargard an der Ihna	Stargard (do 2015 r. Stargard Szczeciński)
Starogrodzka	Pelczyce (Z)	Starogród	Stargard in Pommern, Stargard an der Ihna	Stargard (do 2015 r. Stargard Szczeciński)
Starowiejska	Smolec (pow. wrocławski, D)	Stara Wieś	Blankenau	Cesarzowice
Starynowska	Kołobrzeg (Z)	Starynow	Alt Werder	Korzystno
Stobnicka	Poznań	Stobnica	Groß Stepenitz	Stepnica (Z)
Strażnicza ⁴³	Elbląg	Strażnica	Kraffohlsdorf ⁴⁴	Bielnik
Strumykowa	Elbląg	Strumykowo	Dörbeck	Próchnik (część Elbląga)
Strzygłowska	Warszawa	Strzygłów ⁴⁵	Striegau	Strzegom
Sukielicka	Wrocław	Sukielice ⁴⁶	Tschanchelwitz (Rübenau)	Szukalice (D)
Sulejowska ⁴⁷	Wrocław	Sulejewo	Sulau	Sułów (D, pow. milicki)

⁴² Odmienna jest geneza nazw ul. Starogrodzkiej w Benicach i Lutogniewie w pow. krotoszyńskim (obie prowadzą do pobliskiej wsi Starygród) oraz ul. Starogrodzkiej we wsi Brzozowo, pow. chełmski, woj. kujawsko-pomorskie, wiodącej do pobliskiej wsi Starogród.

⁴³ Przed wojną Wintertrift: <https://www.portel.pl/dawny-elblag/od-grochowskiej-do-stawidlowej-historia-elblaskich-ulic-odcinek-98/88840> (dostęp: 8.07.2021).

⁴⁴ Wełniak, 2008, s. 193; <https://www.elbing-land-familienforschung.de/seite150.html> (dostęp: 8.07.2021).

⁴⁵ Jak podkreśla J. Miodek (<https://www.lo.strzegom.pl/2010/news.php?readmore=650>; dostęp: 8.07.2021), nazwa *Strzygłów* jest nieprawidłowa. Strzygłów to też przejściowa nazwa wsi Trzygłów w pow. gryfickim (Białecki, 2002, s. 208).

⁴⁶ <https://polska-org.pl/506853,Szukalice.html> (dostęp: 8.07.2021).

⁴⁷ Przed wojną Sulauer Str.

Szafałdzka	Unieszewo (N)	Szafald, Szafalt, Szomfald, Szomfalt, Szomfalt ⁴⁸	Schönfelde	Unieszewo (N)
Sztynwaldzka	Biskupiec (Pomorski) (N)	Sztynwald	Stangenwalde	Słupnica
Węgorzowska	Wrocław	Węgorbork	Angerburg	Węgorzewo (N)
Więzowska	Poznań	Więzów ⁴⁹	Wansen	Wiązów (D)
Wołyńska	Szczecin	Wołyń	Wollin	Wolin
Wołyńska	Wrocław	Wołyń	Wollin	Wolin
Woronowicka	Wrocław	Woronowice	Wohnwitz	Wojnowice (D, pow. średzki, gm. Miękinia)
Wysokogórska	Bolków (D)	Wysoka Góra	Hochenfriedeberg	Dobromierz (D)
Zagórska	Trzebiatów (Z)	Zagórze	Greiffenberg in Pommern	Gryfice
Zaulek Rogoziński	Wrocław	Rogozin ⁵⁰	Rosenthal	Różanka ⁵¹
Zemska ⁵²	Wrocław	Zemsz	Sommerfeld	Lubsko
Zgorzelicka	Tomaszów Maz. (E)	Zgorzelice	Görlitz	Zgorzelec
Zielonego Dębu ⁵³	Wrocław	Zielony Dąb ⁵⁴	Grüneiche	Dąbie (część Wrocławia)
Zwierzyniecka	Oława (D)	Zwierzyniec	Thiergarten	Zwierzętnik (część Oławy)
Zygmuntowska	Koźuchów/ Podbrzezie Dolne (F)	Zygmuntów (Dolny, Górny)	Nieder Siegersdorf, Ober Siegersdorf	Podbrzezie (Górne, Dolne)
Żegańska	Warszawa	Żegań	Sagan, Sagan in Schlesien, Sagan am Bober	Żagań (F)

⁴⁸ Por. Lewandowska (2010, s. 46, 52).

⁴⁹ https://polska-org.pl/540782,Wiazow,Stacja_kolejowa_Wiazow_dawna.html (dostęp: 8.07.2021).

⁵⁰ Jak jednak podaje Z. Antkowiak, „[n]ie znajduje potwierdzenia teza niemieckiego badacza P. Hefftnera, że pierwotnie wieś nosiła polską nazwę Rogozin. W 1945 r. mieszkańcy samorzutnie nazwali osiedle Różanką i tak zostało” (Antkowiak, 1997, s. 367).

⁵¹ Dawna wieś, ob. osiedle w północnej części Wrocławia.

⁵² Nazwa ul. *Zemskiej* we wsi Piekary (P) pochodzi nie od przedkomisyjnej nazwy Lubaska, a od pobliskiej wsi Zemsko, do której prowadzi.

⁵³ Przedwojenna nazwa niem. ulicy brzmiała *Zur Grünen Eiche*.

⁵⁴ Por. Antkowiak (1997, s. 68).

PLATEONIMY OD NAZW PRZEJŚCIOWYCH OBECNIE NIEUŻYWANE

Liczba omawianych powyżej plateonimów byłaby bez wątpienia wyższa, gdyby nie powojenne korekty nazw ulic po ustaleniu przez KUNM ostatecznych postaci urzędowych motywujących je toponimów. Jak na przykład podkreśla A. Gąsiorowski, w Poznaniu „[w]iele nazw odmiejscowych poprawiono w 1966 r. Zmieniono wówczas np. ul. Canowską na Sianowską, Derłowską na Darłowską, Człopowską na Człopską, Białyborską na Białoborską, Wałczewską na Wałęcką, Czarnecką na Trzcianecką” (Gąsiorowski, 1984, s. 58). Stało się tak zwykle w związku z korektą samej nazwy motywującej. Przykłady nieistniejących już dziś plateonimów przedstawia poniższa tabela.

Tabela 2. Plateonimy pochodzące od nazw przejściowych obecnie nieużywane — przykłady

Nazwa ulicy		Lokalizacja	Motywująca nazwa		
Dawna	Obecna		Przejściowa	Niemiecka	Obecna
Canowska	Sianowska	Poznań	Canów	Zanow	Sianów ⁵⁵
Chudobicka ⁵⁶	Kudowska	Wrocław	Chudoba	Bad Kudowa	Kudowa-Zdrój
Ciążyńska	Księska	Wrocław	Ciążyn Wielki, Ciążyn Mały ⁵⁷	Groß Tschansch, Klein Tschansch	Księżę Wielkie, Księżę Małe
Cierniogajska ⁵⁸	Tarnogajska	Wrocław	Cierniogaj ⁵⁹	Dürrgoy	Tarnogaj ⁶⁰ (część Wrocławia)
Derłowska	Darłowska	Poznań	Derłowo, Derłów	Rügenwalde	Darłowo (Z)

⁵⁵ <https://www.sianow.pl/pl/content/can%C3%B3w-staje-si%C4%99-sianowem> (dostęp: 8.07.2021).

⁵⁶ <https://fotopolska.eu/222758,foto.html> (dostęp: 8.07.2021).

⁵⁷ Jak zwraca uwagę Z. Antkowiak, „[w]prowadzona wkrótce po wyzwoleniu nazwa Ciążyn była rezultatem błędnej rekonstrukcji średniowiecznych zapisów, dokonanej przez zasłużonego skądinąd badacza zagadnień nazewnictwa miejscowego Śląska, ks. Stanisława Kozierowskiego. Zajmujący się tym problemem po wojnie językoznawcy szybko się spozostregli, iż zaszło nieporozumienie, dzięki czemu prawidłową formę Księżę zaczęto lansować już w r. 1947. Niemniej wrocławianie zdążyli się już przyzwyczaić do nie mającego uzasadnienia Ciążyna i określenie to słyszy się tu i ówdzie do dziś” (Antkowiak, 1973, s. 94).

⁵⁸ W latach 1945–1972, por. https://polska-org.pl/502639,Zmiany_nazw_wroclawskich_ulic_po_roku_1945.html (dostęp: 8.07.2021); https://polska-org.pl/587430,Wroclaw,ul_Tarnogajska.html (dostęp: 8.07.2021).

⁵⁹ W latach 1945–1948, <https://osiedle.wroc.pl/index.php/tarnogaj-historia/tarnogaj-historia-tarnogaju> (dostęp: 8.07.2021).

⁶⁰ Nazwa zaproponowana przez językoznawcę W. Taszyckiego (Antkowiak, 1973, s. 224).

Gądawska	Gądowska	Wrocław	Gądawa	Klein Gandau	GądówMały (część Wrocławia)
Głogczycka	Kłokoczycka ⁶¹	Wrocław	Głogczyce, Głogszyce ⁶²	Glogschütz	Kłokoczyce
Kielcowska ⁶³	Kielczowska	Wrocław	Kielców, Kielcow	Groß Weigelsdorf	Kielców (D, pow. wrocławski)
Kłęczkowska ⁶⁴	Kleczkowska	Wrocław	Kłęczków	Kletschkau	Kleczków (część Wrocławia)
Miłaszewicka ⁶⁵	Miłoszycka	Wrocław	Miłaszowice	Meleschwitz	Miłoszyce
Swojecka ⁶⁶	Swojczycka	Wrocław	Swojec	Schwoitsch	Swojczyce
Torzemska ⁶⁷	(ul. nie istnieje)	Poznań	Torzem, Toruń Lubuski	Sternberg	Torzym

PODSUMOWANIE

Łącznie wyekscerpowano 85 współcześnie używanych urzędowych nazw ulic pochodzących od nazw przejściowych. Ponad połowa z nich (45) znajduje się w woj. dolnośląskim, z czego aż 23 w samym Wrocławiu. W woj.

⁶¹ Od 20 XII 1974, por. https://www.wratislavia.net/breslau_names.pdf (dostęp: 8.07.2021).

⁶² <http://fotopolska.eu/378658,foto.html?a=4713&b=3200&c=5> (dostęp: 8.07.2021).

⁶³ Do marca 1971 r.

⁶⁴ Jak podaje Z. Antkowiak, „[z]niekształconej nazwy Kletschkau nie używano już pod koniec ubiegłego stulecia i tym niewątpliwie należy tłumaczyć, iż działająca po wyzwoleniu komisja, mająca za zadanie ustalić polskie nazwy wrocławskich osiedli, nie wprowadziła ponownie miana dawnej wsi. Mimo to znalazło się ono w powszechnym użyciu tak mieszkańców, jak i w urzędach, na równi z oficjalnie obowiązującymi nazwami osiedli. Nazwę tę co prawda zniekształcono, tak że przez wiele lat mieliśmy ul. Kłęczkowską i w rezultacie także Kłęczków. Dopiero kampania przeprowadzona przez «Wieczór Wrocławia» na początku 1971 r., a poświęcona wyrugowaniu licznych nieporozumień w nazewnictwie ulic naszego miasta, spowodowała, że tabliczki z błędnym określeniem tejże ulicy wymieniono. Ponadto 26 kwietnia 1971 r. Miejska Pracownia Geodezyjna zawiadomiła [...], iż obowiązującą formą jest ul. Kleczkowska. W ślad za tym zaczęto też mówić poprawnie — Kleczków, które to określenie uwidoczniło po raz pierwszy na urzędowym planie miasta Wrocławia w r. 1972” (1973, s. 79–80).

⁶⁵ <http://fotopolska.eu/378658,foto.html?a=4776&b=2015&c=5> (dostęp: 8.07.2021).

⁶⁶ <https://polska-org.pl/666449,foto.html?idEntity=587337> (dostęp: 8.07.2021).

⁶⁷ Nazwa ta widnieje na planach miasta z 1962, 1965 i 1971 r. O jej skreśleniu z ewidencji donosi „Kronika Miasta Poznania” (45, 1977, nr 4).

warmińsko-mazurskim znaleziono ich 14 (w tym jedną w Olsztynie), w woj. zachodniopomorskim — 10 (w tym jedną w Szczecinie), w lubuskim sześć, w Warszawie pięć, w Poznaniu trzy; po jednej nazwie przypada na woj. opolskie i łódzkie. Jak zatem ustalono, plateonimy te występują nieomal wyłącznie na tzw. Ziemiach Odzyskanych, podobnie jak motywujące je nazwy przejściowe.

Nazwy ulic objęte namysłem badawczym mogą stanowić zarówno nazwy kierunkowe na terenach wiejskich, jak *Broniszewska*, jak i nazwy ulic w dużych miastach, o charakterze pamiątkowym, bez motywacji realnoznaczeniowej, jak *Żegańska* czy *Zemska*. Ich identyfikacja jest ułatwiona, gdy tworzą one spójne gniazdo nazewnicze, co ma miejsce raczej w mieście, np. we Wrocławiu w dzielnicy Fabryczna, gdzie spotykamy ulice Niepierzyską, Małoszyńską, Woronowicką i Niemkińską. Wrocław jest zarazem przypadkiem szczególnym pod względem zachowanej obecności nazw przedkomisyjnych w codziennym obiegu:

W sumie sporo z tych nazw pędziło swój półoficjalny żywot w ustach okolicznej ludności przez wiele następnych lat, a niektóre są sporadycznie i dzisiaj spotykane (por. np. nazwy dzielnic Wrocławia Ciężyn zamiast Księżę, Cierniogaj zamiast Tarnogaj, Swojec zamiast Swojczyce, Patenice zamiast Partynice, Ołtarzyn zamiast Ołtaszyn) (Siciński, 1991, s. 145–146).

Niektóre współczesne plateonimy są enigmatyczne. Niekiedy (np. ul. Trzmielowicka⁶⁸ we Wrocławiu, niem. Heidauerstrasse) można zasadnie podejrzewać ich pochodzenie od zapomnianych nazw przedkomisyjnych. Niejasna jest też geneza nazwy ul. Rajskiej w Giżycku — może od nazwy grodu jaćwieskiego Raj (na półwyspie na Jeziorze Rajgrodzkim). Motywacją nazwy ul. Rzecnej we wsi Przybymierz (pow. zielonogórski) może być zarówno pobliski ciek wodny, jak i wieś Stanów (niem. Rengersdorf, przejściowa nazwa *Rzeka*). Podobnych trudności nastrocza homonimia. Przykładowo, nazwa ul. Żółwińskiej w Szczecinie może być motywowana nazwą przejściową *Żółwino* (niem. Stettin-Scholwin, obecnie Skolwin — osiedle, na którym ulica jest zlokalizowana), co wydaje się najbardziej prawdopodobne, choć istnieją też dwie wsie o nazwie *Żółwino*: w pow. kamieńskim (niem. Wollmirstädt) i choszczeńskim (niem. Hassendorf). Nazwa ulicy Białodrzewnej we Wrocławiu może być niedokładnym spolszczeniem nazwy niemieckiej (Weißdornweg < Weißdorn ‘głóg’), ale można też podejrzewać związek z nazwą *Białodrzew* — nazwą przejściową wsi w pow. głogowskim (niem. Weissholz, pol. nazwa urzędowa Białolęka). Motywacją nazwy ul. Gorlickiej we Wrocławiu może być nazwa miasta Gorlice na Podkarpaciu lub Gorlice — przejściowa nazwa części Wrocławia (niem. Görlitz, pol. Zgorzelisko). Ulica Łagiewnicka we Wrocławiu może upamiętniać albo wieś *Łagiewniki* (niem.

⁶⁸ Być może istnieje związek plateonimu z nazwą przejściową Trzmielów (niem. Thielau, ob. Radomiłów w pow. lubińskim), por. Siciński (1991, s. 153).

Heidersdorf) w pow. dzierzoniowskim, albo wieś Golina (niem. Heidersdorf) w pow. wołowskim, nazwa przejściowa *Lagiewniki* (Siciński, 1991, s. 153). Motywacją nazwy ul. Winnickiej w Elblągu może być *Winnica* (niem. Weklitz, Wöcklitz, Wöklitz), obecnie Wekllice (obok biegną ul. Iławska i Fromborska), ale też nazwa niewielkiej dzielnicy Elbląga *Winnica* (choć nie leży na jej terenie ani do niej nie prowadzi) lub miasta na Ukrainie (choć w pobliżu nie ma gniazda o podobnej motywacji).

Współczesna nieczytelność motywacyjna nazw ulic pochodzących od toponimów przejściowych doprowadziła niekiedy również do wykreowania swoistych dubletów nazewniczych. We Wrocławiu pomiędzy Leśnicą a osiedlem Żar znajdują się ul. Lutyńska, Lubska i Malczycka, a jednocześnie w dzielnicy Szczepin do dziś biegnie ul. Litomska, na osiedlu Nowy Dwór — Zemska, a w obrębie osiedla Leśnica — Małoszyńska. Każda z tych par nazw odnosi się do jednej miejscowości — raz przez nazwę przejściową, raz poprzez nazwę obecną. W Elblągu jest i ul. Królewiecka, i rondo Kaliningrad. Na marginesie wypada zaznaczyć, że z przypadkami takich dubletów można się spotkać również w obu wcześniej wspomnianych typach platonimów motywowanych toponimami nieistniejącymi (np. ul. Prośnicka w Poznaniu i bulwar Nad Parsętą w Kołobrzegu; ul. Retry i Radogoska w Szczecinie⁶⁹).

SKRÓTY

- D — woj. dolnośląskie
 E — województwo łódzkie
 F — woj. lubuskie
 N — woj. warmińsko-mazurskie
 O — woj. opolskie
 P — woj. wielkopolskie
 Z — woj. zachodniopomorskie

LITERATURA

- Antkowiak, Z. (1973). *Stare i nowe osiedla Wrocławia* [Old and New Districts of Wrocław]. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
 Antkowiak, Z. (1997). *Wrocław od A do Z* [Wrocław from A to Z]. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.

⁶⁹ Nazwy obu szczecińskich ulic są motywowane nazwą Radogoszcz (Retra) — ośrodka politycznego plemienia Wieletoń na Rugii.

- Białecki, T. (red.). (2002). *Słownik współczesnych nazw geograficznych Pomorza Zachodniego z nazwami przejściowymi z lat 1945–1948* [Dictionary of Contemporary Geographical Names of Western Pomerania, Including Provisional Names of 1945–1948]. Szczecin: Książnica Pomorska.
- Białyński, G. (red.). (1998). *Z dziejów Leca (Giżycko): wybór szkiców i źródeł* [The History of Lec (Giżycko): Selected Essays and Sources]. Olsztyn–Giżycko: Stowarzyszenie „Wspólnota Mazurska”.
- Choroś, M. (2018). Wybór tekstów ilustrujących proces przemian nazewniczych w latach 1945–1950 na Śląsku [Selection of texts illustrating naming changes in Silesia 1945–1950]. *Rocznik Ziemi Zachodnich*, 2, 418–439.
- Choroś, M. i Jarczak, Ł. (1998). Wykaz przejściowych nazw miejscowych na Opolszczyźnie w latach 1945–1948 [List of provisional place names in Opole Silesia 1945–1948]. *Onomastica*, 43, 53–80.
- Czopek-Kopciuch, B. i Bijak, U. (red.). (2018). *Nazwy miejscowe Polski. Historia. Pochodzenie. Zmiany* [Place Names of Poland. History. Origin. Changes] (t. 15). Kraków: Instytut Języka Polskiego PAN.
- Gąsiorowski, A. (1984). Nazwy poznańskich ulic. Przemiany i trwanie. Wieki XIV–XX. Aneksy: „Pomyłkowi” patroni poznańskich ulic. Zmiany w nazewnictwie ulic Poznania w latach 1981–1983 [Street names of Poznań: Changes and permanence. Annexes: Mistaken namesakes. Changes in street names of Poznań 1981–1983]. *Kronika Miasta Poznania*, 3/4, 23–64.
- Jarczak, Ł. i Choroś, M. (1998). Przejściowe nazwy miejscowe na Śląsku w latach 1945–1948 (na przykładzie Opolszczyzny) [Provisional placenames in Silesia 1945–1948 (the case of Opole Silesia)]. W: E. Jakus-Borkowa i K. Nowik (red.), *Najnowsze przemiany nazewnicze* [The Most Recent Naming Changes] (s. 165–174). Warszawa: Energeia.
- Lewandowska, I. (2010). Oswajanie poniemieckiej przestrzeni nazewniczej na Warmii i Mazurach po II wojnie światowej [Adapting post-German onymic space in Warmia and Masuria after WW2]. W: J. Nowosielska-Sobel, G. Strauchold i W. Kucharski (red.), *Nazwa dokumentem przeszłości regionu* [Names Document the Past of the Region] (s. 35–64). Wrocław: Oficyna Wydawnicza „Atut”.
- Nitsch, K. (1945). Nazwy miejscowe w odzyskanej Polsce zachodniej [Place names in recovered Western Poland]. *Język Polski*, 25(2), 33–41.
- Podział administracyjny 1 VI 1975. Województwo legnickie* [Administrative division as of June 1, 1975: Legnica Voivodeship]. (1975). Wrocław: Wojewódzki Urząd Statystyczny. <https://www.sbc.org.pl/dlibra/publication/180305/>
- PRNG — *Państwowy Rejestr Nazw Geograficznych*. Główny Urząd Geodezji i Kartografii [National Register of Geographical Names]. <https://www.geoportal.gov.pl/dane/panstwowy-rejestr-nazw-geograficznych>
- Rozporządzenie Ministra Spraw Wewnętrznych i Administracji z dnia 14 grudnia 2017 r. W sprawie ustalenia, zmiany i zniesienia urzędowych nazw niektórych miejscowości oraz obiektów fizjograficznych [Regulation of the Minister of the Interior and Administration of December 14, 2017 on establishing, changing and abolishing official names of certain places and physiographic objects], Dz.U. poz. 2401. <https://dziennikustaw.gov.pl/DU/rok/2017/pozycja/2401>
- Rymar, E. (2010). Metryka i nazwy miejscowości dawnego powiatu gorzowskiego w granicach z lat 1945–1950 [Place names and their history in the former Gorzów County within its 1945–1950 limits]. *Nadwarciański Rocznik Historyczno-Archivalny*, 17, 179–251.
- Siciński, B. (1991). Pierwsze powojenne polskie nazwy miejscowe na Dolnym Śląsku. Cz. 1 [First post-war Polish place names in Lower Silesia. Part 1]. *Śląski Labirynt Krajoznawczy*, 3, 145–158.
- Siciński, B. (1992). Pierwsze powojenne polskie nazwy miejscowe na Dolnym Śląsku. Cz. 2 [First post-war Polish place names in Lower Silesia. Part 2]. *Śląski Labirynt Krajoznawczy*, 4, 109–122.

- Sochacka, S. (2017). Zmiany nazw miejscowych na Śląsku Opolskim po 1945 r. [Placename changes in Opole Silesia after 1945]. *Rocznik Ziemi Zachodnich*, 1, 341–359.
- Swoboda, P. (2015). (Nie)autentyczność mikrotoponimów ustalonych po 1945 roku na tzw. Ziemiach Zachodnich [(In)authenticity of microtoponyms determined after 1945 on so-called Western Lands in Poland]. W: A. Gałkowski i R. Gliwa (red.), *Mikrotoponimy i makrotoponimy w komunikacji i literaturze* [Microtoponyms and Macrotoponyms in Communication and Literature] (s. 41–54). Łódź: Wydawnictwo UŁ.
- Targański, T. (2016). Egzorcyzmy nad słownikiem [Exorcising the dictionary]. W: *Z Kresów na Kresy. Wielkie przesiedlenie Polaków. Pomocnik historyczny „Polityki”* [From Borderlands to Borderlands. Great Resettlement of Poles] (s. 127–131). Warszawa: Polityka.
- Tomkiewicz, R. (2004). O działalności Komisji Ustalania Nazw Miejscowych i Obiektów Fizjograficznych na terenie Warmii i Mazur [Activities of the Commission for the Determination of Place Names in Warmia and Masuria]. *Komunikaty Mazursko-Warmińskie*, 4, 539–547.
- Urbańczyk, S. (1947). Walka o Solice i Chojnasty [The battle for place names Solice and Chojnasty]. *Język Polski*, 27(2), 46–50.
- Urbańczyk, S. (1976). Odpowiedzi Redakcji 541 [The Editor replies]. *Język Polski*, 56(4), 314–315.
- Utracki, D. (2013). Polityka onomastyczna władz jako element przywracania polskości na Ziemiach Zachodnich po II wojnie światowej (na przykładzie nazewnictwa powiatu słubickiego) [Official onomastic policy as part of restoring Polish character of Western Lands after WW2 (the case of Słubice County)]. *Studia Zachodnie*, 15, 49–65.
- Wagińska-Marzec, M. (2000). Społeczność lokalna w obronie „swych” nazw na Warmii i Mazurach [Local community in defence of “its” names in Warmia and Masuria]. W: Z. Mazur (red.), *Wspólne dziedzictwo? Ze studiów nad stosunkiem do spuścizny kulturowej na Ziemiach Zachodnich i Północnych* [Common Heritage? Research into the Attitudes to Cultural Heritage in Western and Northern Borderlands] (s. 309–354). Poznań: Instytut Zachodni.
- Wagińska-Marzec, M. (2017). Wokół zmian nazewnictwa ulic na Ziemiach Zachodnich i Północnych po 1945 r. — wybrane aspekty [On the changes of street names in the Western and Northern Territories after 1945 — selected aspects]. *Rocznik Ziemi Zachodnich*, 1, 384–422.
- Walkowiak, J. (2019). Słowiańszczyzna Połabska jako zapoznana motywacja niektórych hodonimów w Poznaniu [Polabian Slavs as unacknowledged motivation for some hodonyms in Poznań]. *Język Polski*, 99(3), 84–97.
- Wełniak, A. (2008). Nazewnictwo przejściowe miejscowości na terenie powiatu elbląskiego w latach 1945–1949 [Provisional placenames in Elbląg County 1945–1949]. *Rocznik Elbląski*, 21, 175–200.
- Zysnarski, J. (2007). Od Abdeckerei do Żwirowej, czyli klucz do toponomastyki Gorzowa [The toponymy of Gorzów]. *Nadwarciański Rocznik Historyczno-Archivalny*, 14, 31–70.

SUMMARY

CONTEMPORARY POLISH STREET NAMES MOTIVATED BY TRANSITIONAL TOPONYMS

The aim of the article is to present and discuss contemporary street names motivated by transitional (pre-commission) names of places in the so-called Recovered Territories (Ziemie Odzyskane) in Poland. The latter names were often created spontaneously directly after the Second World War by the first settlers to the area, typically existed for a short time only, and usually in a few years gave way to the names finally approved by the Commission for the Determination of Place Names (KUNM). However, not all the hodonyms created from such transitional placenames in the first post-war years have been changed to this day. Thus, these hodonyms constitute a non-obvious relic of spontaneous post-war place naming.

In the search for them, various lists of transitional placenames available in scholarly literature were used, with the existence of hodonoms potentially derived from them subsequently verified in an all-Polish streetname database. The results were additionally confirmed by examining the location of the excerpted hodonoms on the map. Specifically, the fact that the name of the street was indicative of its destination, or that it was part of commemorative theme naming, justified its inclusion among hodonoms derived from transitional placenames. In total, 85 street names in official use have been found, with more than half of them in Lower Silesia, mainly in its capital, Wrocław. It was also established that outside the area of the Recovered Territories, the hodonoms under consideration only appear sporadically.

Keywords: Polish street names, hodonoms, transitional place names, Recovered Territories, Commission for the Determination of Place Names

STAN BADAŃ ONOMASTYCZNYCH
W POLSCE I NA ŚWIECIE
[ONOMASTIC RESEARCH IN POLAND
AND IN THE WORLD]

STANISŁAWA SOCHACKA
s.sochacka@instytutslaski.pl
ORCID: 0000-0002-3697-4873
Instytut Śląski
Opole, Polska

<https://doi.org/10.17651/ONOMAST.65.19>
Onomastica LXV, 2021
PL ISSN 0078-4648

KATOWICE — STALINOGRÓD

W KLIMACIE DYSKUSJI NAUKOWYCH I SPORÓW IDEOLOGICZNYCH

Słowa tematyczne: onomastyka, etymologia, zmiany nazw

Katowice to nazwa powszechnie znanego miasta — stolicy Górnego Śląska, a zarazem nazwa wyjściowa niewielkiego gniazda toponimicznego, obejmującego przezwisko *Kat* : *kat*.

Historia i znaczenie tej nazwy były przedmiotem ożywionej dyskusji i polemik między językoznawcami, zwłaszcza Stanisławem Rospondem i Władysławem Lubasiem. Nazwano ją „sporem o ogonek”, gdyż chodziło o to, czy były to pierwotnie *Katowice* czy *Katowice*. Ustalenie etymologii tego historycznego miasta — symbolu dynamicznego rozwoju i nowoczesnej technologii, któremu w 1953 roku nadano „dumną nazwę Stalinogród”, by uczcić pamięć zmarłego 6 marca tego roku Józefa Stalina, ma wciąż aktualne znaczenie społeczne, gdyż szerzy się zainteresowanie genezą nazw miejscowych i osobowych, historią w ogóle, a regionalną w szczególności.

Celem artykułu jest wyjaśnienie powyższych sporów w oparciu o niezbędną podstawę metodologiczną w formie zestawienia: z jednej strony, historii autentycznej nazwy *Katowice*, z drugiej — sztucznego tworu polityczno-administracyjnego *Stalinogród*, narzuconego odgórnie, bez konsultacji z Komisją Ustalania Nazw Miejscowości i Obiektów Fizjograficznych¹. Był to przejaw dążenia władzy

¹ O działalności Komisji Ustalania Nazw Miejscowości i Obiektów Fizjograficznych związanej z Ministerstwem Administracji, później z prezesem Rady Ministrów napisano już wiele prac. W 2003 r. powołana została Komisja Nazw Miejscowości i Obiektów Fizjograficznych, działająca przy ministrze właściwym do spraw administracji publicznej (zob. B. Czopek-Kopciuch, 2012, s. 71–80).

do realizacji własnych celów i ambicji — lekceważący głos użytkowników nazw. Urzędowa ingerencja w nazewnictwo może być krzywdząca dla lokalnych społeczności, dla których ciągłość pamięci i tradycji (także w zakresie nazewnictwa) jest istotnym składnikiem tożsamości.

Artykuł składa się z dwóch głównych części. Najpierw spróbujemy przyjrzeć się krytycznemu przeglądowi stanu badań miana *Katowice*, a następnie zmianie tej tradycyjnej nazwy na *Stalinogród*, wyjaśniając powody i skutki tej decyzji w świetle prac historycznych.

PRZEGLĄD LITERATURY NA TEMAT NAZWY *KATOWICE*

Nazwą miasta *Katowice* zajmowało się wielu autorów, zarówno niemieckich, jak i polskich. Odnośnie do jej pochodzenia i znaczenia wysunięto kilka hipotez. Przedwojenne prace niemieckie nie mają dziś dla współczesnych żadnego znaczenia, są traktowane jako amatorskie (por. Damrot, 1898, s. 67; Adamy, 1887–1889, s. 59). Warto natomiast zająć się nowszą polską literaturą prezentującą stanowiska znanych językoznawców. Przedstawimy ją w kolejności chronologicznej.

1. Jako pierwszy wypowiedział się już w 1935 roku Witold Taszycki (1935, s. 307–308), wyjaśniając *Katowice* jako nazwę patronimiczną, w której należy widzieć rdzeń od przezwiska *Kat-* oraz przyrostek patronimiczny *-owice* (z dawnego *-owicy*) (Taszycki, 1936, s. 33–42), podobnie jak w nazwach miejscowych polskich *Raclawice*, *Michałowice*, *Rogalice*, czeskich *Babice*, *Halušice* czy serbskich *Berislavići*, *Milanovići*, *Sovići*.

2. Dopiero po II wojnie światowej kilkakrotnie powracał do tej nazwy Stanisław Rospond, stwierdzając, że podstawa nazwy *Kat* : *kat* jest niejasna i nie wydaje się wiarygodna. Wiele nazw miejscowych i terenowych na Pomorzu i Śląsku ma wtórną zniemczoną formę *Kat* zamiast pol. *Kot* (por. niem. *Katze*) (Rospond, 1966a, s. 234–239). Profesor przypuszczał, że kiedyś była to polska nazwa *Kotowice*, a nie *Katowice*, gdyż na Śląsku mamy stare nazwy: *Cotowici* 1245 r., pow. wrocławski, *Cotowic* 1203, pow. trzebnicki. Ostatecznie sformułował wniosek, że w nazwie *Katowice* pierwotne *o* zostało przekształcone pod wpływem pisowni niemieckiej w *a*. W 1966 roku S. Rospond zrezygnował z tej interpretacji i uznał za właściwą nazwę *Kątowice* od wyrazu *kąty* ‘liche kąty, ubogie chaty dla zagrodników leśnych’. Taką nazwę cytuje Ludwik Musioł: „Ad parochiam pertinent villae Boguczycze, Załęzie et nova villa Kątowicze” (Musioł, 1936, s. 69) w kopii dokumentu powizytacyjnego z 1598 r., dotyczącego kościoła w Bogucicach. Tymczasem w oryginale tego dokumentu z 1598 r. występuje forma *Katowicze* (Jarosz, Lubaś, 1958, s. 55). Nazwy *Kątowice* bronił S. Rospond w kilku swoich pracach i nazwał ją „sporem o ogonek” (Rospond, 1967, s. 681),

nawet w ostatniej pracy z 1984 r. (SEMiG, 1984, s. 136–137) opowiada się za nazwą *Kątowice*².

3. Obie te propozycje etymologiczne S. Rosponda spotkały się z krytyczną oceną dwu autorów: Adama Jarosza (archiwisty) i Władysława Lubasia (językoznawcy) (Jarosz, Lubaś, 1967, s. 193–199) z Uniwersytetu Śląskiego w Katowicach. Stwierdzili oni, iż w świetle nowych źródeł obie hipotezy S. Rosponda o związku *Katowic z Kotem* oraz *Katowic z Kętami* muszą upaść jako oparte na ubogiej bazie źródłowej, tj. jednorazowym zapisie w kopii dokumentu. W innym miejscu A. Jarosz i W. Lubaś piszą:

Prof. S. Rospond oparł swe dowodzenia lingwistyczne na wąskiej podstawie źródłowej. Cytowane bowiem wyżej zdanie zaczerpnięte zostało z wydanego przez L. Musioła skróconego wypisu z protokołu wizytacyjnego ks. Kazimierskiego z r. 1598 (Villa Bogucice). Wypis ten był utrwalony na pergaminie z przywieszoną do niego pieczęcią Kapituły Krakowskiej w metalowej kapsułce, a co najważniejsze, wypis ten nie był datowany, a jedynie nazwisko notariusza, Jakuba Ptaszyńskiego, oraz charakter pisma dawały możliwość określenia czasu sporządzenia wyciągu na wiek XVII. [...] Toteż nie można — mimo przytoczone poniżej argumenty — wykluczyć faktu, że w owym nie istniejącym dziś wypisie z protokołu wizytacji istniała forma nazwy miejscowej *Kątowice*. Można w tym wypadku zaufać L. Musiołowi, który przecież w oparciu o realną przesłankę filologiczną sformułował do *Katowic* znamieny przypis (Jarosz, Lubaś, 1968, s. 54–55).

A przypis ten brzmi: „Tu pierwsza wyraźna wzmianka o wsi Katowicach, zwanej tu «nową», więc chyba założono ją niedawno przed r. 1598. W pisowni powyższego dokumentu kreska pod «ą» nie oznacza nazalności, lecz jak często w XVI w. oznacza — a otwarte” (Musioł, 1936, s. 69, przyp. 3). S. Rospond znał ten przypis, lecz go zanegował: „Staranny wydawca, ale nie-językoznawca L. Musioł niesłusznie skomentował [...] ten przekaz źródłowy [...]” (Rospond, 1966a, s. 83). Ostatecznie A. Jarosz i W. Lubaś potraktowali tę pracę S. Rosponda nie jako «spór o ogonek» lecz spór o metodologię toponimiczną, gdyż Rospond posłużył się kopią dokumentu, a nie oryginałem. Jako podstawę do swych rozważań o nazwie miejscowej *Katowice*, poza Musiołem, autorzy włączyli inne przekazy źródłowe. Warto je obecnie przybliżyć.

O PIERWOTNOŚCI NAZWY *KATOWICE* WOBEC *KĄTOWICE*

Przedstawiony uprzednio stan badań na temat historii i znaczenia nazwy stolicy województwa śląskiego i zasygnalizowane w nich fakty zmobilizowały autorów

² Z późniejszych powojennych prac należy wskazać dwie pozycje: „Słownik etymologiczny nazw geograficznych Śląska”, t. IV, H-Kos, red. Henryk Borek, Warszawa–Wrocław 1988 (Borek, red. 1988, s. 157); „Nazwy miejscowe Polski. Historia. Pochodzenie. Zmiany” (Rymut, red. 2001, s. 375), które zawierają zestawienie zapisów źródłowych nazwy *Katowice* oraz związłą informację o dyskusji naukowej nad tą nazwą.

katowickich do krytycznej weryfikacji ustaleń S. Rosponda, którzy odkryli w archiwach wiele innych, bardziej wiarygodnych zapisów źródłowych omawianej nazwy. Niżej przytaczam je za Jaroszem i Lubasiem (Jarosz, Lubaś, 1968, s. 55–57). Są to:

1. „Acta visitationis” z 1598 roku, znajdujące się w Archiwum Kurii Metropolitarnej w Krakowie, A. V. Cap. nr 65. Są to oryginalne rękopiśmienne protokoły wizytacji wewnętrznej, w których po raz pierwszy pojawia się nazwa miejscowa *Katowice*.

2. „Acta visitationis exterioris”, znajdujące się w Archiwum Kurii Metropolitarnej w Krakowie, A. V. Cap. nr 15. Są to akta wizytacji zewnętrznej dekanatów: skalskiego, wolbromskiego, lelewskiego, bytomskiego i pszczyńskiego, należących do archidiakonatu krakowskiego.

W protokołach z wizytacji wewnętrznej i zewnętrznej, pisanych przez dwu różnych skrybów, znajdują się identyczne zdania o tej samej pisowni, w których jest w tekście łacińskim wymieniona: *nova villa Katowice* (Akta 1938).

3. Kolejnym dowodem przemawiającym za formą *Katowice* od najdawniejszych zapisów jest kopia skróconego wypisu z protokołu z 1598 roku, który był zapisany na pergaminie i stał się podstawą wydania L. Musioła. Wypis ten zawierał formę *Kątowice*. Jednakże kopia odnaleziona w Urzędzie Parafialnym w Bogucicach zawiera nie tylko zdanie z nazwą *Kątowice*, ale dopisek o przysiółku czy roli w Kątach (Archiwum 1746–1830). W wyniku poszukiwań archiwalnych w parafii w Bogucicach, A. Jarosz i W. Lubaś stwierdzili, że forma *Kątowice* w tamtejszych źródłach nie występuje: „Dokumenty te na przestrzeni dwu wieków były pisane, z większymi lub mniejszymi wstawkami polskimi, przez ludzi o zróżnicowanym opanowaniu ówczesnej ortografii polskiej. W tych tekstach wiele dziesiątków razy pojawiło się określenie *de villa Katowice*” (Jarosz, Lubaś, 1968, s. 59). Zatem forma *Kątowice*, zapisana jednokrotnie w kopii, do tego nie-datowanej, wzbudziła zastrzeżenia. Autorzy cytowanej pracy ostatecznie tłumaczą ten zapis nie pomyłką kopisty, lecz tradycją ortograficzną sięgającą XV w., którą dobrze znał wydawca tekstów staropolskich (Vrtel-Wierczyński, 1963)³. Pisownia ta polegała na zapisywaniu *c* przez *cz*, *ł* przez *l* i *a* przez *ą*.

Przytoczone informacje na temat genezy nazwy *Katowice* dowodzą, że pierwszą odnotowaną formą w oryginalnych dokumentach była de facto nazwa *Katowice*. Pozostaje ona w bliskości z nazwą osobową *Kat* : *kat*. Przezwisko *Kat* przekazują polskie źródła średniowieczne, np. *Contra Cath de Beganov* 1374, *Testis ... Wislaus Kath* 1386, *cum sandone Kat de Thopolia* 1386 (SSNO II 547).

Ponadto mamy wyraz pospolity *kat* ‘wykonawca wyroków śmierci’, przenośnie ‘znęcający się nad kimś, okrutnik’, staropolskie też ‘lichy, diabeł, diasek

³ Przykłady z pisownią z XV wieku: za *roskazanym vassine* (= za rozkazaniem waszym); *miął* (= miał), *chwąla* (= chwala).

(w gwarach), zła rzecz, wielki kłopot, nieszczęście' (Sławski, 1959, s. 98–99). Z powyższych znaczeń wynika, że wyraz ten łatwo objął funkcję nazewniczą, charakteryzującą człowieka o określonej predyspozycji psychicznej, a więc skłonności do okrucieństwa. Przezwisko to znane jest nie tylko w języku polskim, gdyż notują go także źródła czeskie (Svoboda, 1964, s. 192). W tym kontekście warto przytoczyć nazwy miejscowe od podstawy *Kat* występujące w toponimii polskiej i zachodniosłowiańskiej. Podaję je według Jarosza i Lubasia (Jarosz, Lubaś, 1968, s. 62).

Polskie nazwy miejscowe od podstawy *Kat*

1. Katowice, villa Cathowitz, wieś koło Oławy, dziś zaginiona (Taszycki, 1935, s. 309).
2. Kacice (później Kaczyce), wieś i folwark w pow. miechowskim, SG III 649–650.
3. Kacice, wieś w pow. pułuskim, SG III 649.
4. Katowicze, wieś w gm. Zabłocie w pow. lidzkim, SG II 909.
5. Katowo al. Katowa (niem. Karlsmarkt), wieś w regencji wrocławskiej, SG II 909.
6. Katy, wieś w pow. nizańskim w par. Pysznicza (osada nowa), SG II 911.

Nazwy czeskie i słowackie (Administrativní, 1958)

1. Katov, pow. czeskobudziejowicki, s. 68.
2. Katowice, pow. czeskobudziejowicki, s. 70.
3. Kátov, pow. bratysławski, s. 313.
4. Katov, pow. brnieński, s. 258.
5. Katovsko, pow. pilźnieński, s. 85.

Przedstawione w artykule fakty dowodzą, że górnośląskie *Katowice* nie należą do nazw odosobnionych (izolowanych), niemających polskiej analogii i zachodniosłowiańskich odpowiedników. Chcąc jednak rozwiązać pewne wątpliwości, podkreślmy jeszcze problem znaczeniowy nazwy miasta *Katowice*. Osada powstała pod koniec XVI wieku jako *Villa nova* (nowa wieś). Wobec powyższego nie możemy jej zakwalifikować do starych (wymarłych w XIV wieku) nazw patronimicznych, tzn. określających pierwotnie „potomków lub poddanych człowieka, którego imię lub przezwisko czy nazwa zawodu (godności) tkwi w nazwie miejscowej” (Taszycki, 1935, s. 308). Była to więc to forma pseudopatronimiczna, jakich wiele w toponimii polskiej. Tworzono je na wzór sąsiednich nazw w okręgu katowickim autentycznie patronimicznych, np.: *Bogucice*, *Mysłowice*, *Siemanowice*, *Świętochłowice* (Rospond, 1966a, s. 38).

W tym miejscu warto raz jeszcze podkreślić, że nazwa *Katowice* została poświadczona w 1598 roku w obecnej postaci z uwagą *Villa nova*. Za jej prymarnością przemawiają kwerendy dziesiątek rękopisów obejmujących okres około 200 lat. Znaleziono w nich wielką liczbę poświadczeń nazwy *Katowice*, podczas gdy forma *Kątowice* wystąpiła tylko jeden raz w kopii dokumentu. Wiadomo, że gdyby pisarz zapisał ją jako *Kątowice*, wówczas *q* byłoby zapisane przez *-on-*, tj. *Kontowice* a zapisy niemieckie tę nosowość by zachowały jako *Kantowitz* lub *Kontowitz*, por. nazwę *Kąty Wrocławskie* w zapisach *Canthi* 1295, *Zające* w zapisach *Sagencz* 1336 (Rospond, 1970b, s. XXV).

Przedstawienie sporu naukowego o ustalenie etymologii nazwy *Katowice* jest ważnym przyczynkiem naukowym z zakresu historii kultury i onomastyki oraz służy dążeniu do ustalenia obiektywnego spojrzenia. Nazwy geograficzne stanowią cenne dziedzictwo kulturowe ludzkości i dlatego wymagają obiektywnej ochrony prawnej. Nie udało się jednak uchronić nazwy *Katowice* przed zmianą na *Stalinogród*, której dokonano wyłącznie z inicjatywy władz politycznych i administracyjnych. Modyfikacja ta była uwarunkowana ówczesną sytuacją polityczną. Była to zmiana wyjątkowo niepożądana i nieakceptowana przez społeczeństwo.

POLITYCZNE UWARUNKOWANIA ZMIANY NAZWY *KATOWICE — STALINOGRÓD*

Jak już zasygnalizowano wcześniej, zmiana ta z wielu względów stała się niepopularna, by nie powiedzieć „przymusowa”. Nowa nazwa nie miała bowiem tego naturalnego związku motywacyjnego, jaki się wytwarza między nazwą a obiektem w sposób realistyczny. Nazwy determinowały wygląd, charakter i funkcje obiektu, a ich treść była zrozumiała dla odbiorców, np. *Barzyna* : *barzyna* ‘błoto, moczar’, *Rędzina* : *rędzina* ‘urodzajna gleba’. Takie nazwy mają dużą wartość poznawczą dla historii i kultury regionu w przeciwieństwie do urzędowych przemianowań, tzw. chrztów, które nie są wykorzystywane jako źródło w badaniach onomastycznych. Na podstawie literatury onomastycznej, m.in. bibliografii, łatwo zauważyć, że nazwa *Stalinogród* nie wzbudzała zainteresowania onomastów, gdyż uważano ją za obcą, motywowaną politycznie i nie dającą się poprzeć dowodami filologicznymi (Rzetelska-Feleszko, 2006, s. 102). Mamy natomiast dowody historyczno-źródłowe, które dobrze pozwalają określić czas i motywy nadania nazwy.

Problematyka przemianowania nazwy *Katowice — Stalinogród* doczekała się wielu opracowań pióra polskich historyków. Istnieje natomiast zapotrzebowanie na upowszechnienie tej wiedzy w szerszym kręgu społecznym.

Podstawową pracą źródłową i dokumentacyjną jest dzieło Zygmunta Woźniczki (2012), w którym sporo miejsca poświęcono tej sprawie. Wiele nowych informacji zawierają też artykuły Andrzeja Małkiewicza (2011, s. 176–189) i Zygmunta Woźniczki (2011, s. 191–209), które zostały w niniejszej pracy spożytkowane.

Jest rzeczą powszechnie znaną, że zmiana starej, rdzennie polskiej nazwy przekreślała polską tradycję miasta tak dzielnie broniącego polskości. Nic zatem dziwnego, że nowa nazwa, mimo zmasowanej propagandy komunistycznej, nie była aprobowana przez społeczeństwo przywiązane do rodzimych wzorów kulturowych. Inteligencka część zbiorowości umiejętnie ukrywała swoją dezaprobatę, zdając sobie sprawę, że jest to zmiana mająca podłoże koniunkturalne. Nie wszyscy komuniści byli lojalnymi, zdyscyplinowanymi biurokratami, pozbawionymi krytycznego, samodzielnego myślenia. Tylko tym posłusznym łatwo było wykonywać polecenia płynące z Moskwy. Polscy komuniści działali podobnie jak komuniści z innych państw obozu komunistycznego. Stalinizacja nazw, czyli upamiętnianie w nich nazwiska Stalina, w innych krajach przebiegała już od marca 1953 roku, np. w Albanii, Bułgarii i Rumunii miasta otrzymały nazwy *Stalin*. Były to kolejno *Kucovë*, *Warna* i *Brasov*. Na Węgrzech miasto *Dunapentele* zmieniono na *Sztalinováros*. W Bułgarii imieniem Stalina „ochrzczono” sztuczne jezioro *Pasarel* w pobliżu Sofii i szczyt górski *Musala*. W Czechosłowacji najwyższy szczyt Karpat *Gierlach* przemianowano na *Stalinov štít*. Nieporównywalnie największe rozmiary kult wodza narodów przybrał w Związku Radzieckim, gdzie upamiętniono nazwiskiem Stalina 20 miast (Małkiewicz, 2011, s. 189).

Warto dodać, że utrwalanie imion władców było częstą praktyką już od czasów starożytnych. W państwach demokratycznych, np. w Stanach Zjednoczonych, istnieje sporo nazw miejscowości pochodzących od nazwisk władców lub bohaterów narodowych: *Washington*, *Lincoln*, *Kościuszko*. Na znacznie szerszą skalę ten zwyczaj stosowały kraje bloku wschodniego. Upolitycznianie nazw to temat szeroki i wielowątkowy, godny monograficznego opracowania.

ZMIANA NAZWY KATOWICE W KLIMACIE KULTU STALINA

W Polsce stalinizm osiągnął punkt kulminacyjny w latach 1948–1956 włącznie z dominacją kierowniczej roli PZPR i propagandą, która manipulowała świadomością Polaków, wpajała im ideały socjalizmu, zniekształcając rzeczywistość. Instrumentami propagandy stały się prasa, radio i teatr. We wszystkich krajach bloku komunistycznego szalał terror, represje wobec Kościoła i ludzi samodzielnie myślących. Jednak zmiany nazwy miasta *Katowice* na *Stalinogród* chyba nikt się nie spodziewał. Wcześniej w pracach podkreślano rolę ruchu

komunistycznego (Ziomba, 1953, 1955), deprecjonując Górny Śląsk jako „żałosny strzępek wielkiej polskiej ziemi”. Ówczesny obraz Katowic w konkluzji przeciwstawiano nowemu wspaniałemu Stalinogrodowi: „Stalinogród jest miastem rosnącym, miastem wielkim, jest metropolią bogactwa naszej Ludowej Ojczyzny” (Woźniczka, 2012, s. 200). To tylko jeden z drobnych przykładów tego, jak manipulowano prawdą historyczną.

Decyzja w sprawie zmiany nazwy *Katowice* na *Stalinogród* zapadła 7 marca 1953 roku w Warszawie na posiedzeniu Sekretariatu Biura Politycznego KC PZPR. W protokole z posiedzenia władze upozorowały, że wniosek wyszedł ze Śląska, z KW PZPR i Rady Narodowej miasta Katowic. Czytamy tam: „2. Sekretariat zatwierdził wniosek KW PZPR i rady narodowej m. Katowic o przemianowanie m. Katowice na miasto Stalinogród i województwo na województwo Stalinogrodzkie” (Archiwum Akt, 1953). Była to ewidentna manipulacja, gdyż niepopularne decyzje zapadały poza oficjalnymi posiedzeniami konstytucyjnych organów. Władzom niższego szczebla były one przekazywane najczęściej telefonicznie. Oto, co pisze Z. Woźniczka:

Według Edwarda Gierka, ówczesnego sekretarza KW PZPR w Katowicach, polecenie zmiany nazwy przekazał Jakub Berman 7 marca 1953 r. rano, telefonicznie, I sekretarzowi KW PZPR w Katowicach, Józefowi Olszewskiemu. Rozmowa odbyła się w obecności Gierka i innych członków kierownictwa. Zaskoczony Olszewski usiłował się wykręcić argumentując, że będzie to trudne do realizacji. Mówił po latach: „Sekretarz KW był przeciwny pomysłowi. Tłumaczyliśmy, że Katowice są zbyt starym miastem, aby zmieniać im nazwę. Sugerowaliśmy, że odpowiedniejsza do noszenia imienia Stalina byłaby na przykład budowana wtedy Nowa Huta albo Tychy. Po pewnym czasie Berman zadzwonił ponownie i ponowił propozycję”. Olszewski wykręcał się, mówiąc, że o podjęciu takiej decyzji musi zdecydować Plenum KW. Jego stanowisko popierali obecni przy rozmowie członkowie katowickiego kierownictwa partyjnego. Dopiero telefon samego Bieruta, który groził rozwiązaniem całej Egzekutywy KW, rozwiał wątpliwości kierownictwa partyjnego w Katowicach. Co oznaczało, że nie liczył się zdrowy rozsądek i ważne argumenty, ale partyjny nakaz, zwany w nowomowie „pryncypiami”, oraz partyjna dyscyplina. Olszewski wziął na siebie odpowiedzialność za przeprowadzenie całej sprawy związanej ze zmianą nazwy (Woźniczka, 2012, s. 59–60).

Elity intelektualne Katowic stawiały sobie pytanie, dlaczego wybór zmiany nazwy padł właśnie na Katowice? Zagadkę tę próbowała rozwikłać Krystyna Heska-Kwaśniewicz (2003, s. 7), suponując że proponowano początkowo zmienić nazwę *Częstochowa* na *Stalinogród*. Ten pomysł musiał upaść jako zbyt absurdalny i wyraźnie antykościelny. Trudno było sobie wyobrazić, by coroczne pielgrzymki na Jasną Górę zmierzały do Stalinogrodu. K. Heska-Kwaśniewicz uważa, że wybrano Katowice, gdyż postanowiono to miasto ukarać, zniszczyć obraz regionu zamieszkanego przez ludzi ciężko pracujących, ale hardych.

Patrząc na ten problem całościowo, jak przebiegały procedury zmiany nazwy *Katowice* na *Stalinogród*, przypuszcza się, że przywódcy partyjni w Warszawie aż

tak wnikliwie się nad tym nie zastanawiali. Musieli po prostu w strachu wykonać polecenie Moskwy, a Katowice już wcześniej były w centrum uwagi komunistów jako ważne miasto — jak pisano, było to „serce przemysłowe Polski”.

WZMOŻONA PROPAGANDA W PRASIE I W RADIU

Decyzja o zmianie nazwy miasta powoli docierała do całej administracji i nomenklatury, która była zaangażowana w przygotowanie uroczystości żałobnych ku czci Józefa Stalina. W nagłaśnianie zmiany nazwy miasta już od 11 marca zaangażowały się lokalna prasa i radio. W tonie usilnie perswazyjnym „Dziennik Zachodni” pisał: „Nazwy Stalinogród — województwo stalinogrodzkie wejdą nam w krew, staną się nieodłączną częścią naszego życia, zachowując jednak całą głębię swej nazwy. Być obywatelem Stalinogrodu, mieszkańcem województwa stalinogrodzkiego, to znaczy żyć po stalinowsku. To znaczy konsekwentnie wcielać w życie mądrą stalinowską naukę walki i zwycięstwa” (Nazwy..., 1956, s. 1). Taki był język nowomowy partyjnej.

Propagatorów nowej nazwy miasta przybywało. Łamano kręgosłupy poetom i pisarzom śląskim i ogólnopolskim. W długim szeregu rzekomych „zwolenników” nowej nazwy znaleźli się m.in. Wilhelm Szewczyk i Gustaw Morcinek. Szewczyk pisał, że ta zmiana była słuszna, bo Katowice i cały Górny Śląsk był regionem pracy, który z nauczaniem Stalina związał wiele lat swoich dziejów (Szewczyk, 1953, s. 3). Podobnie wypowiedział się też znany śląski pisarz Gustaw Morcinek na łamach kwartalnika „Śląsk Literacki”, kiedy pisał o szacunku i uwielbieniu mieszkańców Związku Radzieckiego dla Józefa Stalina (Morcinek, 1953, s. 6).

Bezskuteczne było przekonywanie Gustawa Morcinka by nie wystąpił z wnioskiem o przemianowanie Katowic na Stalinogród na sesji Sejmu, który wymagał poparcia posłów. Odpowiadał, że musi to zrobić. Jak podaje A. Małkiewicz, „[z]nalazł się w sytuacji, w której trudno mu było odmówić — właśnie w marcu ukazało się kolejne wznowienie jego «Pokładu Joanny», kilka następnych książek było w druku, jego byt mimo wszystko dość ustabilizowany, zarazem jednak zależny od woli władzy” (Małkiewicz, 2011, s. 185–186). Profesor Kazimierz Wyka we wspomnieniu o Gustawie Morcinku tak opisał to wystąpienie: „blady jak ściana (sic!) Morcinek drętwym głosem odczytał zresztą tekst tego huranazewnictwa, ... głosowaliśmy wszyscy ze spuszczonymi głowami [...]. To był człowiek schorowany, zmęczony... cóż miał robić, co my mogliśmy zrobić?” (Szelest, 1989, s. 90). Przemówienie było czołobitne i pochlebne dla władzy komunistycznej, aprobujące zmianę nazwy *Katowice* na *Stalinogród* (Sprawozdanie 1953, s. 248–249).

Wypowiadając te słowa Morcinek wiedział, że jego sytuacja nie będzie łatwa: „I już wtenczas, gdy z trybuny sejmowej wygłaszałem swoje czytane

przemówienie, przeczuwałem, że sieję wiatr, by zbierać burzę” (Heska-Kwaśniewicz, 1988, s. 180). Możemy zatem zaufać Morcinkowi, że zmiana nazwy nie była jego inicjatywą, ani że nie wystąpił w sejmie dobrowolnie, co mu później zarzucano.

Dekret o zmianie nazwy *Katowice* na *Stalinogród* został skierowany pod obrady Sejmowej Komisji Spraw Ustawodawczych, która 24 kwietnia 1953 roku pod przewodnictwem posła Jerzego Jodłowskiego, rozpatrzyła i zarekomendowała Sejmowi zatwierdzenie. 25 kwietnia dekret został zatwierdzony i zmiana nazwy stała się faktem. Mieszkańcy miasta podejmowali próby protestu, za co byli brutalnie represjonowani, łącznie z odbywaniem kar w więzieniach (Kupiecki, 1993, s. 195).

POWRÓT DO PIERWOTNEJ NAZWY

Tak jak zwieńczeniem i „sukcesem” okresu stalinowskiego w tym regionie było przemianowanie miasta *Katowice* na *Stalinogród*, tak powrót do starej nazwy było zwycięstwem odwilży październikowej w 1956 r. System polityczny i jego struktury okazały się nieudolne i nieskuteczne. Nie realizowano planów gospodarczych, narastał kryzys władzy i kryzys ekonomiczny, który apogeum osiągnął w 1956 roku. Komuniści pod wpływem opinii publicznej postanowili dokonać zmiany kierownictwa i drobnych reform. Jedną z nich było przywrócenie nazwy *Katowice*.

Mieszkańcy całego Śląska nie ukrywali niechęci do stalinowskiej nazwy regionu i jego stolicy. Październikowa odwilż była doskonałą okazją, by zamifestować potrzebę powrotu do historycznej nazwy. Wiara, że nazwa *Katowice* powróci, tak jak powróciły do Polski zniemczone nazwy *Wrocław* (Breslau), *Gliwice* (Gleiwitz), *Bytom* (Beuthen), *Opole* (Oppeln), była wciąż żywa. Jak pisze Woźniczka:

W tej sytuacji, wychodząc naprzeciw oczekiwaniom społecznym, 27 września 1956 r., po nadzwyczajnym posiedzeniu Egzekutywy KW PZPR, zwrócono się do KC PZPR z prośbą o przywrócenie miastu pierwotnej nazwy. Prośbę wsparły decyzje administracyjne — 21 października 1956 r. na wspólnym posiedzeniu prezydium Wojewódzkiej i Miejskiej Rady Narodowej uchwalono wniosek do Rady Ministrów w sprawie przywrócenia nazwy *Katowice* i województwo katowickie. Odpowiedzialnym za wykonanie w terminie do 22 października uczyniono Stefana Stańczyka (Woźniczka, 2012, s. 588).

Ciekawa była reakcja prasy. Na łamach „Trybuny Robotniczej” głos na temat decyzji o zmianie nazwy miasta zabrał w 1953 roku Stanisław Ziemia. Ten sam autor był wielkim zwolennikiem przemianowania Katowic na Stalinogród. Oto jego słowa:

Zmiana miała być wyrazem hołdu dla zmarłego kilka dni wcześniej Józefa Stalina. Czy słusznie? Na pewno nie... [...]. Trzeba obiektywnie przyznać, że nowa nazwa miasta, nadana w 1953 r., nie zachwycała jego obywateli [...]. Nową nazwą jakby przekreślano tradycje miasta, jego walkę o polski charakter [...]. Nowa nazwa nie przyjęła się. Wiele na ten temat mogliby powiedzieć kasjerzy kolejowi, sprzedający bilety do „Stalinogrodu” (Ziemia, 1956, s. 3).

Jest to więc zupełnie inna retoryka, a jaka była rzeczywistość? Władzom partii nie spieszyło się, by tę zmianę przeprowadzić. Cały proces powrotu do dawnej nazwy był wydłużony. Dekret w tej sprawie wydano dopiero 7 marca 1957 roku, kiedy zaopiniowała go Komisja Spraw Wewnętrznych, którą kierował Antoni Korzycki. Na posła sprawozdawcę wyznaczono Leona Poniedziałka, będącego prezesem ZW ZSL w Katowicach, pochodzącego z Częstochowy. Sejm jednomyślnie zatwierdził dekret z dnia 10 grudnia 1956 roku o przywróceniu nazw „Katowice” i „województwo katowickie” (Woźniczka, 2012, s. 589–590). W tym kontekście budzić może zdziwienie wypowiedź przewodniczącego prezydium Miejskiej Rady Narodowej Antoniego Wojdy, który podziękował VIII Plenum KC PZPR za przemianowanie Stalinogrodu na Katowice. Takie były rytuały dla rządzących.

Przywrócenie starej nazwy było pozytywnym symptomem zwiastującym ożywienie kulturowe. 13 lutego 1957 roku powołano w Katowicach Śląski Instytut Naukowy. W maju tego roku reaktywowano w Opolu przedwojenny Instytut Śląski, którego dyrektorem mianowano Romana Lutmana, pełniącego tę funkcję przed 1939 roku (Heffner, 1994, s. 77–89).

* * *

W pracy starano się przedstawić losy nazwy miasta Katowice. Zaprezentowano dotychczasowy stan badań dotyczący pierwotnej nazwy *Katowice* i nazwy *Stalinogród* — sztucznego tworu politycznego. Genezą nazwy *Katowice* zajmowali się językoznawcy, a nazwy *Stalinogród* — historycy. Powszechnie wiadomo, że polityka ma duży wpływ na nazewnictwo (Rzetelska-Feleszko, 2006, s. 96–110). Posłużyło to bardziej wszechstronnemu spojrzeniu na obie nazwy, bowiem ich historie uzupełniają się, pozwalając podkreślić konieczność współpracy środowiska językoznawczego z historykami. W ten sposób udało się ukazać odmienne w treści i formie dwie nazwy jednego miasta. Z tej prezentacji wynika następujące przesłanie: nazwy są własnością ich użytkowników, są wizytówką mieszkańców wsi i miast, dlatego nie należy ich zmieniać bez porozumienia z nimi. Mówi o tym ustawa z dnia 29 sierpnia 2003 roku (Rymut, 2003, s. 324). Taką niefortunna decyzją była zmiana nazwy *Katowice* na *Stalinogród* bez porozumienia z mieszkańcami miasta, bez liczenia się z opinią zainteresowanych środowisk społecznych i naukowych, co skutkowało ostatecznie dezinformacją,

gdyż Polacy posługiwali się dwoma nazwami: nieoficjalną *Katowice* i urzędową *Stalinogród*. Były jeszcze inne skutki społeczne, jak metryki urodzin dzieci, akty ślubu, świadectwa szkolne, pisma urzędowe, w których mamy nazwę *Stalinogród*.

POST SCRIPTUM

Niniejszy dopisek ma na celu przypomnienie krótkiej historii zmian nazw „bieszczadzkich” ukazujących pewne analogie do nazwy *Stalinogród* w trybie prawnego dokonywania zmiany nazw, którą można było uchylić dopiero w 1981 roku, po powstaniu „Solidarności”. Inicjatywa tych zmian wyszła od samego premiera Piotra Jaroszewicza. W 1974 roku premier Piotr Jaroszewicz, będąc na polowaniu w Bieszczadach, spotkał się z nazwami wsi brzmiących „po ukraińsku” (*Dmytrowce*, *Nehrybka*) (Rymut, 2003, s. 316). Niezwłocznie zalecił ich spolszczenie. Zmiany nazw dokonano na podstawie zarządzenia Ministra Administracji Terenowej i Ochrony Środowiska z 9 czerwca 1977 roku, ogłoszonego w „Monitorze Polskim” (1977, nr 21, poz. 112), lecz tablice z nowymi nazwami ustawiono już przed 1 maja 1977 roku. W sumie usunięto 120 nazw, zastępując je nowymi nazwami polskimi, dotyczyło to też pewnej liczby nazw polskiego pochodzenia, np. *Rosochate* zmieniono na *Olszynkę*, *Lopienkę* na *Owczary*, *Stańkową* na *Rzeczki*, a *Hrebenne* na *Grzebienne*. Były wśród nich takie, które w pamięci narodowej funkcjonują jako miejsca ważnych wydarzeń historycznych, np. *Dubienka* (znana z bitwy w 1792 roku) miała się nazywać *Dębinką*, *Horodło* (znane z unii z Litwą z 1413 roku) chciano zmienić na *Grodno* (Koper, 2019, s. 374–377). Do wprowadzenia tych zmian nie doszło dzięki opinii publicznej i powołaniu 13 czerwca 1978 roku Komisji Ustalania Nazw Miejscowości i Obiektów Fizjograficznych (DzU, 1978, nr 3, poz. 6) w zmienionym składzie (Urbańczyk, 1981, s. 233–238, też Rymut, 2003, s. 316).

W obronie tradycyjnych nazw wystąpiły różne organizacje turystyczne i instytucje naukowe (np. Komitet Językoznawstwa PAN i Związek Literatów Polskich). Bardzo celnie zaprotestował Jarosław Iwaszkiewicz w notatce pt. „Monitor Polski nr 21”, pisząc:

Cale pokłady naszej historii i prehistorii drzemią w tych nazwach, resztki starych kultur są w nich zagrzebane [...], uczeni wielu krajów poświęcają swój czas, badając te zamierzchłe zawołania i wynoszą z nich oszałamiające wywody. Jakże lekkomyślne są wobec tego zmiany tych pięknie brzmiących starych nazw na najpospolitsze nazwania, na nazwy, jakie mogą przyjść do głowy bardzo nieuczonym ludziom jeszcze w dodatku natchnionych tromtadacją (Iwaszkiewicz, 1978, s. 158–159).

Akcja interwencyjna o uchylenie nazw na pograniczu polsko-ukraińskim trwała długo. W styczniu 1981 roku odbyła się konferencja prasowa u wiceministra Henryka Jabłońskiego, podczas której wyraził on gotowość resortu do wycofania

się z krytykowanego zarządzenia (Urbańczyk, 1981, s. 238). Zarządzenie uchylające zmianę nazw ukazało się w „Monitorze Polskim” z 1981 roku, nr 2.

Zatem nie jedyny raz podejmowano próbę zerwania więzi z minioną epoką za pomocą nowych nazw w celu zniszczenia pamięci społecznej, co społeczeństwo polskie i uczeni uważali za wysoce nieetyczne i niewychowawcze.

ŹRÓDŁA

- Administrativní 1958 — *Administrativní Lexikon obcí Republiky československé*. Praha.
- Akta 1938 — *Akta wizytacji dekanatu bytomskiego i pszczyńskiego dokonanej w 1598 r. z polecenia Jerzego kardynała Radziwiłła, biskupa Krakowskiego (z dwoma reprodukcjami tekstów oryginalu)*. (1938). Wyd., wstęp i objaśnienia ks. dr M. Wojtas (Towarzystwo Przyjaciół Nauk na Śląsku, Fontes III). Katowice.
- Archiwum Akt 1953 — *Protokół nr 220 posiedzenia Sekretariatu B[iałura] P[olitycznego] w dn. 6,7 III [19]53 r.* Archiwum Akt Nowych, KC PZPR, sygn. 1657.
- Archiwum Katolickiego Urzędu Parafialnego w Bogucicach. „Stare inwentarze” od roku 1746–1830.
- Musioł, L. (oprac.) (1936). *Materiały do dziejów Wielkich Katowic (1299–1799)*. Katowice.
- Vrtel-Wierczyński, S. (1963). *Wybór tekstów staropolskich*. Wyd. 3. rozszerz. i uzup. Warszawa PWN.

LITERATURA

- Adamy, H. (1887). *Die schlesischen Ortsnamen, ihre Entstehung und Bedeutung*. Wrocław.
- Borek, H. (red.). (1988). *Słownik etymologiczny nazw geograficznych Śląska* [Etymological Dictionary of the Geographical Names of Silesia] (t. 4: Hi–Ki). Warszawa–Wrocław: PWN.
- Czopek-Kopciuch, B. (2012). Prace Komisji Nazw Miejscowości i Obiektów Fizjograficznych przy MSWiA [Work of the Commission on Names of Localities and Physiographic Objects of the Ministry of Internal Affairs and Administration]. *Archiwum Fotogrametrii, Kartografii i Teledetekcji*, 23, 71–80.
- Damrot, K. (1896). *Die ältern Ortsnamen Schlesiens, ihre Entstehung und Bedeutung*, Bytom.
- Heska-Kwaśniewicz, K. (1988). *Pisarski zakon. Biografia literacka Gustawa Morcinka* [Writers' Order. Literary Biography of Gustaw Morcinek]. Opole: IŚ.
- Heska-Kwaśniewicz, K. (2003). *Trzeba było ich złamać*. Rozmowa z prof. Krystyną Heską-Kwaśniewicz z Uniwersytetu Śląskiego. Rozmawiał K. Karwat. *Dziennik Zachodni*, 56, 7.
- Heffner, K. (red.). (1994). *Instytut Śląski 1934–1994* [Silesian Institute 1934–1994]. Opole: IŚ.
- Iwaskiewicz, J. (1978). Monitor Polski nr 21 [Polish Monitor No.21]. *Twórczość*, 1, 158–159.
- Jarosz, A. i Lubaś, W. (1967). W sprawie nazwy Katowice [Regarding the name Katowice]. *Język Polski*, 57(3), 193–199.
- Jarosz, A. i Lubaś, W. (1968). Katowice — jednak nie Kątowice [Katowice — but not Kątowice]. *Zaranie Śląskie*, 31(1), 50–65.
- Koper, M. (2019). *Powiat tomaszowski w pejzażu toponimicznym pogranicza polsko-ukraińskiego* [The Tomaszów District in the Toponymic Landscape of the Polish-Ukrainian Borderland]. Lublin: Wydawnictwo KUL.
- Kupiecki, R. (1993). „Natchnienie milionów”. *Kult Józefa Stalina w Polsce 1944–1956* [“The inspiration of millions”. The Cult of Joseph Stalin in Poland 1944–1956]. Warszawa: WSiP.

- Małkiewicz, A. (2011). Obronić Katowice przed Stalinogrodem [Defending Katowice against Stalinogród]. W: A. Barciak (red.), *Katowice w kulturze pamięci* [Katowice in Memory Culture] (s. 176–189). Katowice: O. PAN.
- Michałowski, W. i Rygielski, J. (1986). *Spór o Bieszczady* [The Dispute Over Bieszczady]. Warszawa: Wydawnictwo SiT.
- Morcinek, G. (1953). Stalin wśród ludzi [Stalin among the people]. *Śląsk Literacki*, 5, 6.
- Nazwy drogie każdemu sercu* [Names dear to everybody's heart] (1956, 11 marca). *Dziennik Zachodni*, 60, 1.
- Rospond, S. (1966a). Czy Katowice pochodzą od kata? [Does the name Katowice come from *kat* 'executioner'?). *Zaranie Śląskie*, 29(2), 234–239.
- Rospond, S. (1966b). Ze studiów nad polską toponomastyką. XII. Kątownice = Katowice : Kąty [From studies on Polish toponomastics. XII. Kątownice = Katowice : Kąty]. *Język Polski*, 46, 81–85.
- Rospond, S. (1967). Jeszcze raz o Kątownicach — Katowicach [Once again about Kątownice — Katowice]. *Zaranie Śląskie*, 30(4), 679–682.
- Rospond, S. (1970a). Jak wyrzucić kata z Katowic? [How to throw a *kat* ('executioner') out of Katowice?]. *Poglądy*, 9(34), 8.
- Rospond, S. (1970b). *Słownik etymologiczny nazw geograficznych Śląska* [Etymological Dictionary of the Geographical Names of Silesia] (t. I: A–B). Warszawa–Wrocław: PWN.
- Rospond, S. (1984). *Słownik etymologiczny miast i gmin PRL* [Etymological dictionary of cities and communes of the Polish People's Republic]. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- Rymut, K. (red.). (2001). *Nazwy miejscowe Polski. Historia. Pochodzenie. Zmiany* [Place Names of Poland. History. Origin. Changes] (t. IV). Kraków: Instytut Języka Polskiego PAN.
- Rymut, K. (2003). Działalność Komisji Ustalania Nazw Miejscowości i Obiektów Fizjograficznych w latach 1978–2003 [Activity of the Commission on Establishing the Names of Localities and Physiographic Objects in the years 1978–2003]. *Onomastica*, 43, 315–324.
- Rzetelska-Feleszko, E. (2006). *W świecie nazw własnych* [In the World of Proper Names]. Warszawa–Kraków: TNW.
- Sławski, F. (1959). *Słownik etymologiczny języka polskiego* [Etymological Dictionary of the Polish Language] (t. 2). Kraków: TMJP.
- SG = Sulimirski, H., Chlebowski, B. i Walewski, W. (red.). (1880–1902). *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich* [Geographical Dictionary of the Kingdom of Poland and Other Slavic Countries] (t. I–XV). Warszawa: Nakł. Filipa Sulimierskiego i Władysława Walewskiego.
- Svoboda, J. (1964). *Staročeská osobní jména a naše příjmení* [Old Bohemian Personal Names and our Surnames]. Praha: Československá akademie věd.
- Sprawozdanie 1953 = *Sprawozdanie stenograficzne z posiedzenia Sejmu Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej w dniu 27 kwietnia 1953 r.*, s. 248–249.
- Szelest 1989 = *Szelest mijanego czasu. Wspomnienia o Gustawie Morcinku* [Remembling Gustaw Morcinek] (1989). Wstęp i oprac. K. Heska-Kwaśniewicz, wybór materiału K. Heska-Kwaśniewicz i H. Szotek. Cieszyn.
- Szewczyk, W. (1953). W Stalinogrodzie [In Stalinogród]. *Życie Literackie*, 11, 3.
- Taszycki, W. (1936). Rzekomo patronimiczne nazwy miejscowe (znaczenie przyrostka *-ic*) [Allegedly patronymic place names (the meaning of the suffix *-ic*)]. *Język Polski*, 21, 33–42.
- Taszycki, W. (1958). Śląskie nazwy miejscowe [Silesian place names]. W: W. Taszycki (red.), *Rozprawy i studia polonistyczne*. I: *Onomastyka* [Polish Dissertations and Studies. I: Onomastics] (s. 297–320). Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich [przedruk pracy z 1935 r.].
- Taszycki, W. (red.). (1968). *Słownik staropolskich nazw osobowych* [Dictionary of Old Polish Personal Names] (t. 2). Kraków.
- Urbańczyk, S. (1981). Zmiany nazw w Polsce południowo-wschodniej [Name changes in south-eastern Poland]. *Język Polski*, 61(3–5), 233–238.

- Woźniczka, Z. (2011). Katowice-Stalinogród. Nieudana próba zerwania pamięci [Katowice-Stalinogród. Unsuccessful attempt to break the memory]. W: W. Barciak (red.), *Katowice w kulturze pamięci* [Katowice in Memory Culture] (s. 191–209). Katowice: O. PAN .
- Woźniczka, Z. (2012). *Katowice — Stalinogród — Katowice. Z dziejów miasta 1948–1956* [Katowice — Stalinogród — Katowice. From the History of the City 1948–1956] (wyd. 2). Katowice: Śląsk Wydawnictwo Naukowe.
- Ziemia, S. (1953). *Od Katowic do Stalinogradu* [From Katowice to Stalinogród]. Kraków: Wydawnictwo Literackie.
- Ziemia, S. (1955). *Stalinogród. Miasto nam bliskie* [Stalinogród: A City Close to Us]. Stalinogród: Miejski Komitet Frontu Narodowego.
- Ziemia, S. (1956). Dlaczego Katowice [Why Katowice]. *Trybuna Robotnicza*, 252(22 X), 3.

SUMMARY

KATOWICE — STALINOGRÓD. IN A CLIMATE OF SCIENTIFIC DISCUSSIONS
AND IDEOLOGICAL DISPUTES

The objective of this work is, on one hand, a review of the nomenclature concerning the etymology of the name of Katowice (1598), and on the other, presenting the origin of the secondary name Stalinogród (1953) related to the cult of Stalin. It was decided to present two contradictory “historical events”: the natural naming process, showing the authentic fate of the name Katowice and the political top-to-bottom interference that changed the name of the capital of Upper Silesia to Stalinogród, arousing so many negative emotions in Poland. Poles were well aware of the difference between commemorating their own worthy citizens and worshipping a foreign dictator. Every dynamically developing city was responsive to all kinds of ideological changes. The example of Katowice and Stalinogród revealed the most aggressive tendencies of the power of socialist reality and changes in social awareness.

There are many disputes around the genesis of the name Katowice, and it is a well-known fact that scientists do not always reach a consensus quickly. There is nothing peculiar or unusual about this, but such a situation has enormous methodological and research consequences. This is shown by the state of research and linguists’ discussion about the name Katowice, which ultimately leads to learning the truth about the genesis of the city’s name.

Keywords: onomastics, etymology, name changes

EWA SIEMIENIEC-GOŁAŚ
ewa.siemieniec-golas@uj.edu.pl
ORCID: 0000-0003-2454-7409
Uniwersytet Jagielloński
Kraków, Polska

<https://doi.org/10.17651/ONOMAST.65.1.20>
Onomastica LXV, 2021
PL ISSN 0078-4648

ONOMASTIC MATERIAL IN THE DESCRIPTION
OF THE CAUCASUS BY JÓZEF CHODŹKO —
A NINETEENTH-CENTURY POLISH SCHOLAR
AND SURVEYOR

Keywords: Józef Chodźko, the Caucasus, geographic names in Chodźko's manuscript

In the collections of the Library of Arts and Sciences at the Polish Academy of Arts and Sciences and the Polish Academy of Applied Sciences in Kraków (Poland) one can find a unique manuscript entitled “Orografia Kaukazu Józefa Chodźki” [The orography of the Caucasus by Józef Chodźko] written in 1864 (Furier, 2001, p. 129).¹ This is the first Polish description of the Caucasus.

The aim of this paper is to call attention to the multidimensional value of the handwritten work of Józef Chodźko. This actually unknown manuscript of Polish investigator of the Caucasus includes not only valuable descriptions of the geography of the Caucasus but also very valuable onomastic material which may be interesting for linguists working on geographic names of the trans-Caucasian and the Caucasian regions.

The author of the manuscript, Józef Chodźko, was an experienced Polish surveyor and geographer.² He was born on 19 December 1800 into a Polish patriotic family on their family estate of Krzywicze in the Vilnius region. In 1821, he completed his studies in mathematics and physics at Vilnius University, also attending some courses in astronomy and land-surveying. In 1820 the Tsarist authorities

¹ For the purposes of the present publication, both the original manuscript (in a microfilm form) and Furier's book were used.

² Chodźko's biographical data concerning his life and activity are drawn from the Polish Biographical Dictionary (PSB, 1937, vol. III, pp. 385–386) and Furier's publications.

decided to conduct surveying in the whole area of Russia. The basis for the surveying was triangulation — a method which measures the distance between the particular points of the measured area. Thus, the above-mentioned measurements enabled the preparation of accurate maps of the areas covered by surveying. The geodesic works also comprised the Vilnius province, which after the third partition of Poland (1795) was occupied by Russia. The Tsarist authorities commissioned the task of conducting surveys of this area to Józef Chodźko's University lecturer — Colonel Karl Tenner. A young graduate of the Vilnius University, Józef Chodźko also became a part of Tenner's group with the consent of the university authorities. This moment of his life was not only the beginning of his professional career as a surveyor and cartographer but also constituted a starting point in his compulsory military service in the Russian army because the Tsarist authorities only commissioned these kinds of tasks to military service men. The talented Chodźko was sent to a southern region of Russia in 1831 and from there to Moldavia and Walachia, where he was entrusted with the task of working out by himself the map of that region. At the same time, he obtained promotion to the rank of captain.

A subsequent stage in the career of the Polish surveyor was his assignment to service in an infantry division quartered in the Balkans, where Chodźko was to prepare topographic maps of a Danubian fortress — Silistria. In 1840 he was transferred to the Caucasus which after the Russian-Persian war in 1827–28 was already occupied by Russia in a region on the coast of the Black Sea. It is appropriate to add that the common practice of Russian authorities at that time was also to commission the preparation of maps of new territories where control had been assumed by Russia. The Russian war for the Caucasus continued until 1864, although the triangulations of the trans-Caucasian region began, according to the official information, in 1842, with Józef Chodźko as the one who was charged with the task of its supervision. The triangulation work of that region took Chodźko 24 years to complete, which according to his own words, was the best period of his life.

It is worth mentioning that one of Chodźko's greater achievements, albeit one that was not geodesic but Alpinistic in nature, was his ascent of Great Ararat which took place on August 18th in 1850. Józef delivered an account of that achievement to his brother, the Orientalist Aleksander Chodźko, who lived in Paris at that time. Thanks to it, some articles about Chodźko's achievement were published in French and Russian journals and newspapers. At that time Chodźko was promoted to the rank of colonel and, in 1852, to the rank of major-general. One should also mention Chodźko's astronomical interests, testimony of which is furnished by his observation of a complete solar eclipse which took place on July 16/28 1851. His description of this phenomenon was published in Tiflis in 1852 in a publication of the Russian Imperial Geographic Society entitled "Svod nablúdenij proizvedennyh v raznyh mestah kavkazskogo i zakavkazskogo kraja

nad solnečnym zatmeniem byvšym 16/28 iûlâ 1851 goda...” [The collection of remarks from various places of the Caucasian and trans-Caucasian region on a solar eclipse made on 16 to 28 of July 1851...]. The manuscript of this work is available also in the Archive of the Polish Academy of Arts and Sciences in Kraków, under the catalogue number of 202794 III.

In a discussion of his membership of the Russian Imperial Geographic Society, one should say that Chodźko was one of the co-founders and a very active member of the said society, which began its activity in 1851. The Crimean war (1853) interrupted the triangulation-related work only temporarily, thus soon after Chodźko continued his task. His publication about his previous survey in the trans-Caucasian region to the Black Sea was published with a supplement about the work on the area around Ararat in Saint Petersburg in 1858. In 1862 the talented cartographer was again promoted, this time to the rank of lieutenant-general and decorated with the order of the White Eagle. He retired in 1867 (Furier, 2001, p. 88). This new-found state of repose enabled the Polish researcher to pursue a number of private plans, to renew contacts with his family scattered around the world and also to tighten the bonds of scientific relations. At that time, Chodźko traveled widely, especially to Germany and France. During his journeys he also visited Kraków, where he met Józef Majer, the chairman of the Polish Academy of Arts and Sciences, which was established in 1871 after the transformation from the Kraków Scientific Society. Józef Chodźko passed away in Tiflis on March 5 1881 (Furier, 2001, p. 125).

As already mentioned, the work on the triangulation of the Caucasus, the major part of which was personally carried out Chodźko, took him a dozen or so years.

The descriptions of the Caucasus and the results of the survey are in the form of a manuscript work (59 pages) and were originally written in French in 1864, as Józef Chodźko's intention was to publish the results of his work in France. His aforementioned brother, Alexander, lived in Paris and attempted to get Józef's work published there, unfortunately without success. Later on, the manuscript was probably delivered to the library in Rapersville, where it vanished (Furier, 2001, p. 9). The Polish translation of the original French version entitled “Orografia Kaukazu Józefa Chodźki...” [Orography of the Caucasus by Józef Chodźko] was prepared by Chodźko's friend — Ludwik Młokosiewicz. Fortunately, the only Polish manuscript version survived and is still available.

As for the Russian version of Chodźko's work, one can state that some parts of his reports from different stages of the triangulation of the Caucasus, presumably written in Russian, were previously published in Russian periodicals. In the 1880s Chodźko worked on summarizing his surveying and research carried out in the Caucasus which resulted in a posthumous publication in 1884 written in Russian and entitled: “Обščыj wzglâd na orografiû Kavkaza” [General remarks on the orography of the Caucasus] (Furier, 2001, p. 122).

Written in 1864 the “Orography of the Caucasus by Józef Chodźko” consists of two parts. The first part,³ which bears the title “Rzut oka na trygonometryczne wymiary Kaukazu od 1847 roku do jesieni 1863 roku” [Trigonometric Measures of the Caucasus from 1847 to Autumn 1863 at a Glance] presents the process of the triangulation of the Caucasus. It also includes some information about Chodźko’s journey to the Caucasus Mountains. We may infer from the author’s own words that he began his work in 1840, conducting the first survey near the mountain *Kodżory* [Kojori]⁴ which is several kilometers west of Tiflis (i.e. former name of Tbilisi). In this part of the work, the author presents the method of the surveying and meteorological conditions of the measured region. He also provides information about the people involved in the process of surveying, mentioning their names and military ranks. Presenting the names of particular places where the survey was carried out, Chodźko also provides information about the type of terrain, the local nature, and geological formations. He even does not forget to mention meteorological difficulties and some health problems related to the members of the team who conducted the survey. Among other things, he mentions the cholera epidemic which was prevalent in the southern Caucasus in 1847 in the area where the survey was carried out. As a result of this disease, several members of the triangulation team died; Chodźko mentions their names in the work in question. Geographical names that appear in this part of the manuscript, such as: oronyms, toponyms, hydronyms are in most cases woven into a geodesic report informing about the particular work on a particular area. It is also appropriate to add that when he presents the particular distances between the measured points, Chodźko uses verst (in Polish: *wiorsta*⁵ and *sążeń*⁶) as measures of length. When he provides the altitude of mountains, the author uses the English foot (equal to 12 inches) as a unit of length which was commonly used in the 19th century and sometimes also the Russian foot. Sometimes, however, the author gives the altitude in *sążeń* converting it to the English foot.

The second part of the manuscript,⁷ entitled “Rzut oka na orografię Kaukazu” [The Orography of the Caucasus at a Glance] constitutes a geographic description of the Caucasus. Despite the fact that the author declares that his geographic description concerns only the Russian part of the Caucasus, in fact, the Caucasian areas that were administered by Turkey and Persia are also presented here.

³ In the manuscript, this part includes pages from 1 to 18.

⁴ The geographic names quoted from Chodźko’s work are presented here in the author’s spelling, however some of them are additionally written according English spelling, what is appended in square brackets.

⁵ A former Russian unit of length = 500 sążeń = 1.0668 km (Nowa encyklopedia powszechna PWN, t. 6, p. 799).

⁶ A former Russian unit of length, 1 sążeń = 2.1336 m (Furier, 2001, p. 145).

⁷ This part includes pages from 19 to 27.

At the beginning of this part of his work, Chodźko focuses on the description of the mountain massifs of the Caucasus. He also refers to reminiscences and descriptions of other explorers of the Caucasus — those of a Russian general, Dominik Milutin, and of a German scholar, Herman Abich. After the first general descriptions of the Caucasus, where he also emphasizes how difficult it was to make an accurate division of mountain massifs, in accordance with the rules, the author introduces the division of his description into three regions: the great Elbrus valley; the great Dagestan valley; the Caucasian part of the Great Ararat valley.

In each part he presents the division into smaller valleys, mentioning the rivers which flowed there, some places in that region and also mountain peaks.

He describes the great Elbrus valley as the area where in its central part there is the Elbrus chain 270 km in length with two summits — *Osztek* [Oshtek] in the west and *Szan* [Shan] in the east. This enormous valley consists of smaller ones: where in the north there are six, in the south — eight. Altogether, there are 14 smaller valleys, which are formed by various rivers running there, among others: *Rion*, *Aragwa* [Aragva] *Kura*, *Malka* [Malka], *Baksan*, *Terek*, *Sunža* [Sunzha], *Assa*. In the area of the great Elbrus valley the author names the following mountain peaks: *Dich-tau* [Dikh-tau] (16,946 English feet), *Adaj-hoch* [Aday-hokh] (15,244 feet), *Tepli* (14,500 feet), *Kazbek* (16,456 feet). In reference to the region that was mentioned the author alludes to the town of Stavropol, a small settlement known as *Tioneti* [T'oneti] and also a ravine, *Manitcza* [Manitcha].

The second large valley presented in this part is the great Dagestan Valley. The author considers the *Szunu dach* [Shunu dakh] mountain in southern Dagestan (9,133 feet) to be the central point of this valley. Just as in the description of the great Elbrus Valley, also in this case the author remarks that the great Dagestan Valley is made up of three smaller valleys south of the central range and of eight valleys in the north. Chodźko states that the mountain peaks in the central range of this valley are not lower than 8–9 thousand feet. The subsequent part of his description refers to the Caucasian part of the Great Ararat Valley.

The description begins with the statement that the southern Caucasus, from the right bank of the Kura River up to the border with Turkey and Persia, consists of 13 small valleys where Great Ararat (16,916 ft) soars at the center. The presentation of this valley starts with an enumeration of the highest peaks of the Caucasus from east to west. These are the following: *Alagiez* [Alag'ez], *Ararat*, *Elbrus*, *Kapudzich* [Kapuĵikh], *Kazbek*, *Kesa-dach* [Kesa-dakh], *Kirs*, *Osztek* [Oshtek], *Ostryj* [Ostriy] (near Stavropol), *Sawelan* [Savelan], *Szach-dach* [Shakh-dakh], *Szan* [Shan], *Szerdari* [Sherdari] (in Persia), *Surpchacz* [Surpkhach]. Next, below the description the author presents the list of the previously mentioned peaks in a special table together with their altitude and co-ordinates.

In further remarks included in this part of the manuscript (part II) one can find an in-depth description of thirteen smaller valleys constituting the Caucasian part

of the Great Ararat Valley. The author enumerates mountain ranges that form this particular small valley, their peaks with their altitude and the rivers which flow there. Chodźko admits that the Caucasian part of the Great Ararat Valley is much larger than the valleys of Elbrus and Dagestan. The Caucasian part of the Great Ararat Valley takes up 200,000 square versts (800 in length and 250 in width), whereas the Elbrus Valley takes up only 40,500 square versts (270 in width, 150 in length) and the Dagestan Valley is 74,000 square versts (370 in length and 200 in width). In the final remarks in this part of the manuscript the author emphasizes that in his description he focused exclusively on the orography of the Caucasus, in the hope that this very subject would attract the attention of specialists and researchers. He also adds that in his work he purposely did not describe the elements of nature, such as rivers, lakes, forests or steppes, leaving this subject for other specialists to explore.

After the second part of the manuscript there is a supplement which ends with the page marked by the number 59. In fact, this alleged supplement constitutes the third part of the manuscript, in a form of a list of 1,002 measured points situated in the Caucasus, the trans-Caucasian area and in Turkey and Persia. In contradistinction to part one and two of the presented manuscript this part was already published in 1856 in Tiflis. That is why the author gives to this part of the text the following name: “Tablica wysokości nad powierzchnią morza 1002 punktów Kaukazkiego i Zakaukazkiego kraju, w Turcji i Persyi oznaczonych za pomocą barometru i gieodezji itp. środków, tłumaczone z Kaukazkiego kalendarza 1856 roku — wydane w Tyflisie z dozwolenia Jego Cesarskiej Mości za staraniem Namiestnika Kaukazkiego Xola Woroncowa” [The table of 1,002 points above the sea level on the Caucasus, trans-Caucasian region and in Turkey and Persia measured with the use of barometers and geodesic instruments, translated from the Caucasian calendar 1856, published in Tiflis with the permission of His Imperial Majesty and thanks to the efforts of the Caucasian governor — Khola Vorontsov].

This part of the text is divided into 48 subchapters and a short appendix. The criteria of the division of the material which is included are not only geographical. In the separate subgroups, the author presented the list of measured points such as mountains, various places, river banks, water reservoirs and also points marking out the boundaries of forests, vineyards, barley and wheat fields, the growth of grass, etc. In the final appendix, the author presented 20 points situated in the Asiatic part of Turkey and in Persia.

As far as linguistic research is concerned, and especially onomastics, it is this part of Chodźko's work that seems to be the most interesting. In this part of the manuscript the author collected all names of measured points which appear in previous parts. These names are presented in a form of a table together with data concerning the altitude and the performer of survey.

The bulk of the onomastic material collected in this table constitutes oronyms, then hydronyms, micro-toponyms. This quite abundant onomastic material included in Chodźko's work constitutes a very valuable historical source for various linguistic studies.

The onomastic material gathered in Chodźko's work, is doubtlessly of great worth for linguistic research in such areas as: the history of geographic names and their etymology. For scholars working on Turkic, Indo-European or Caucasian languages the present manuscript constitutes a rich source of material. For the sake of presenting some examples, the following list provides some names excerpted from Chodźko's work which seem Turkic as far as their origin is concerned:

1. *Atagiez* [Alag'ez] (mountain), Yerevan district, altitude 13,346 ft.; cf. Az., Tur. < Ar. *allah* 'God, Allah', *göz* 'eye'⁸. Chodźko explains the meaning of this oronym as "Oko Boże" [God's Eye] (Furier, 2001, p. 141). Thus, according to Chodźko's conception, the oronym is motivated by two nouns written together in the form *Atagiez*. Therefore, the first segment (*Ala-*) presumably comes from a proper noun, *Allah*, in its misshapen form, whereas the second segment *giez* 'eye' represents a common noun.

2. *Arpa giol* [Arpa g'ol] (lake), Asiatic Turkey, altitude, 6,400 ft; cf. Az., Tur., Kum. *arpa* 'barley', Az., Turk. *göl* 'lake', Kum. *köl, kol* 'lake'. The hydronym *Arpa giol* meaning 'barley lake' is motivated by two common nouns denoting elements of nature.

3. *Baba-dah* (mountain), Shamakha province, altitude 11,900 ft; cf. Az. *baba* 'grandfather', Tur. *baba* 'father, elderly man', Az., Tur. *dağ* 'mountain', Kum. *tav* 'mountain'. This oronym meaning 'father's mountain' is formed by two common nouns where the first one *baba*, widespread among Turkic languages, has many denotations semantically connected with family relations. The first element qualifies the second element *dah* meaning 'mountain'.

4. *Besztau* [Beshtau] (mountain), altitude 4,585 ft; cf. Az., Tur. *beş* 'five', Kum. *beš* 'five', Az., Tur. *dağ* 'mountain', Kum. *tav* 'mountain'. In the oronym *Besztau* meaning 'five mountains' one can recognize two Turkic words, i.e.: the numeral *beş* 'five' and a Turkic common noun *tau* 'mountain' which in various Turkic languages appears in different variants — *dah, dağ, tau, tav* and others.

5. *Bori su* (mountain), altitude 2,037 ft; cf. Az., Tur. *boru* 'pipe, tube', Kum. *birği* 'trumpet, horn', Az., Tur. *su* 'water', Kum. *suv* 'water'. The name of the mountain peak *Bori su* 'pipe water' is motivated by two common nouns. One cannot exclude that semantic motivation for this name can relate to the shape of the mountain.

⁸ The original spelling of the geographical names collected here is, in most cases, confronted with the Azerbaijani, Turkish and Kumyk words to show their similarity.

6. *Indža-su* [Inja-su] (mountain), Aleksandropol district, altitude 9,790 ft; cf. Az. *incə* 'thin, delicate', Tur. *ince* 'delicate, thin', Kum. dial. *inčkä* 'delicate, thin', Az., Tur. *su* 'water, fluid; also: brook, stream', Kum. *su* 'water, stream'. The name *Indža-su* 'thin, delicate brook, stream' comprises two words, i.e.: an adjective *indža* 'thin, narrow' and a common noun *su* 'water'. Presumably the name of the mountain relates to the river which takes its source there.

7. *Kapudžych* [Kapujikh] (mountain), Ordubat district, altitude 12,860 ft; cf. Az. *qapı* 'door', Kum. *qapu*, Ott. Tur. *kapu* 'gate, door', modern Tur. *kapı* 'door, gate', *kapıcık* 'dimin. of *kapı*'. Presumably, the motivation for this oronym can be related to the shape of the mountain.

8. *Kara kaja* [Kara kaya] (mountain), near Borzom [Borzhom], altitude 9,360 ft; cf. Az. *qara* 'black', Tur., Kum. *kara* 'black', Az. *qaya* 'rock', Tur., Kum. dial. *kaya* 'rock'. The name of the mountain *Kara kaja* 'black rock' is motivated by a common noun *kaja* 'rock' which is qualified by an adjective *kara* 'black'.

9. *Karalych-dah* [Karalikh-dah] (mountain), Darałagiez [Daralag'ez] district, altitude 11,120 ft; cf. Az. *qaranlıq* 'dark, darkness', Tur. *karalık* or *karanlık* 'darkness', Az., Tur. *dağ* 'mountain', Kum. *tav* 'mountain'. The name of the mountain (*dah*) is motivated by its colour (*karalych*).

10. *Kior-ogly* [K'or-ogly] (mountain), altitude 6,682 ft; cf. Az. *kor* 'blind', Tur. *kör* 'blind', Az. Tur. *oğul* 'son', also Tur. *Köroğlu* 'hero of a popular legend and traditions'. This name is formed by two elements, i.e.: the substantivized adjective *kior* meaning 'blind man' and the noun *ogly* (*ogul* + poss. suf. of third per.) 'his son'. Therefore, this geographic name means 'a son of a blind man'. However, one can also conceive that this oronym is motivated by a proper noun denoting a legendary individual — *Köroğlu*.

11. *Kula tasz* [Kula tash] (mountain), Ararat valley, altitude 7,278 ft; cf. Az. dial. *gula* 'light yellow', Tur. *kula* 'russet', Kum. *kula* 'brown', Az. *daş* 'stone', Tur. *taş* 'stone', Kum. *taş* 'stone'. The oronym *Kula tasz* meaning 'russet stone' is motivated by the adjective denominating the colour (*kula*) and the noun *tasz* 'stone'.

12. *Kyrch-kiz* [Kirkh-kiz] (mountain), Karabakh district, altitude 9,350 ft; cf. Az. *qırx* 'forty', Tur. *kırk* 'forty', Az. *qız* 'girl, maiden', Tur. *kız* 'girl, maiden'. From grammatical point of view the name *Kyrch-kiz* 'forty maidens' is formed by two elements where the numeral *kyrch* 'forty' qualifies the noun *kiz* 'girl, maiden'.

13. *Tasz-burun* [Tash-burun] (mountain), Karabakh district, altitude 470 ft; cf. Az. *daş* 'stone', Tur. *taş* 'stone', Kum. *taş* 'stone', Az., Tur., Kum. *burun* 'nose; also: cap, point'. The name *Tasz-burun* 'stony nose' relating to the nose-like shape of the mountain is motivated by two common nouns *tasz* 'nose' and *burun* 'nose'.

The above-mentioned toponyms of Turkic origin represent two groups of geographic names, namely oronyms and hydronyms. As for the latter, there is only one, single example of hydronym, i. e. *Arpa giol*. It is proper to add that among quoted oronyms there are two names (*Indža su*, *Bori su*) which in accordance with

their meaning should be categorized as hydronyms however they both denote mountain peaks.

An onomastic analysis of the presented material indicates that most of the geographic names are motivated by lexemes denoting elements of nature, such as: water, mountain, rocks, plants which are qualified by adjectives denoting colors, numerals or physical features.

Also, some oronyms have motivations related to their shape (*Tasz-burun*, *Kapudźych*, *Bori su*). There are also three oronyms that presumably relate to historic, religious or legendary ideas or individuals (*Alagiez*, *Kior-ogły*, *Kyrch-kiz*).

As far as the spelling of the onomastic material is concerned, as one can see, the vocabulary included in Chodźko's work is written in a Polonized form. Therefore, one cannot exclude misspelled and distorted onomastic forms which can be found in the manuscript.

On page 52 of the manuscript one can find a remark most likely written by the translator who was, as it was mentioned before, Chodźko's friend — Ludwik Młokosiewicz. The translator expresses some doubts concerning the appropriate translation into Polish and the problems of the spelling of particular geographical names (Furier, 2001, p. 132).

In a presentation of Chodźko's work it is also appropriate to mention its ethnographic and historical value. In the part which we mentioned, the supplement, the author provided not only geographical proper names but also common names designating some objects which were situated in the surveyed area, e.g. in the subchapter number X which presents the measured points from Tiflis and its vicinity the author mentions an astronomical observatory located at the level of 1,510 ft, an Orthodox Church dedicated to John the Baptist at the altitude 1,390 ft, and also a bridge on the Kura River at the altitude of 1,350 ft. This sort of data, together with accurate co-ordinates of those items are of great utility in the reconstruction of the fine points of local topography and the history of local places and points.

Furthermore, one cannot forget that it was thanks to Chodźko's ideas and strategy that he applied in surveying that the drawing of the first exact maps of the Caucasus became possible.

In conclusion, one should ascertain that Józef Chodźko's work constitutes an important source for research in various scientific areas, namely: in geography, ethnography, geodesy, cartography and last, but not least, in onomastics. As for onomastics, we should be aware that it will be impossible to explain the semantic motivation of some geographic names from the Caucasus without the thorough study of the local culture, geography and history of the region.

Last but not least, Chodźko's biography needs appropriate treatment, since for many years Russian and Soviet scholars tried to diminish his merits, or even claimed that he was not a Polish surveyor but a Russian one.

REFERENCES

- Azərbaycan-İngilis. İngilis-Azərbaycanca lüğət* [Azerbaijan-English. English-Azerbaijani Dictionary]. (2003). Bakı: Bakı Universiteti Nəşriyyatı.
- Blagova, G.F. (Ed.). (2000). *Ètimologičeskij slovar' türkskih äzykov* [Etymological Dictionary of Turkic Languages]. Moskva: Izdatel'stvo Indrik.
- Chodźko, J. (n.d.). *Orografia Kaukazu Józefa Chodźki* [The Orography of the Caucasus by Józef Chodźko] z francuskiego przez L.M., tudzież Pomiary wysokości gór wyciąg z Kalendarza na r. 1856. Manuscript. Biblioteka Naukowa Polskiej Akademii Umiejętności i Polskiej Akademii Nauk, Kraków, sygn. 1252.
- Chodźko, J. (n.d.). *Svod nablüdenij proizvedennyh v raznyh mestach kavkazskogo i zakavkazskogo kraja nad solnečnym zatmeniem 16/28 iülâ 1851 goda* [The Collection of Remarks from Various Places of the Caucasus and Trans-Caucasian Region on a Solar Eclipse Made on 16 to 18 of July 1851]. Manuscript. Biblioteka Naukowa PAU i PAN, Kraków, sygn. 202794 III.
- Dybo, A.V. (Ed.). (2003). *Ètimologičeskij slovar' türkskih äzykov* [Etymological Dictionary of Turkic Languages]. Moskva: Vostočnaâ literatura RAN.
- Əliyev, V. (1999). *Azərbaycan toponimiyası* [Toponymy of Azerbaijan]. Bakı: Nurlan
- Furier, A. (1998). Józef Chodźko — mierniczy Kaukazu [Józef Chodźko — Surveyor of the Caucasus]. *Przeгляд Wschodni*, 4(4), 819–851.
- Furier, A. (2001). *Józef Chodźko 1800–1881. Polski badacz Kaukazu* [Józef Chodźko 1800–1881. Polish Explorer of the Caucasus]. Warszawa: Trio.
- Gałkowski, A. (2012). Terminologia onomastyczna [Onomastic Terminology]. <https://onomastyka.uni.lodz.pl/strona-glowna/terminologia-polska>
- Gejbullajev, G.A. (1986). *Toponimiâ Azerbajdžana. Istoriko-ètnografičeskoe issledovanie* [Toponymy of Azerbaijan. Historical-Ethnographic Study]. Bakı: Èlm.
- Languages of the Caucasus* (2020, May 1st). https://en.wikipedia.org/w/index.php?title=Languages_of_the_Caucasus&oldid=954251758
- Lewis, G.L. (1975). *Turkish Grammar*. Oxford: Oxford University Press.
- Məmmədov, N.Q. (1993). *Azərbaycanın yer adları* [Azerbaijani Toponyms]. Bakı: Azərnaşr.
- Nowa encyklopedia powszechna* [New Universal Encyclopedia] (1997). Warszawa: PWN.
- PSB = Konopczyński, W. et al. (Ed.). (1937). *Polski słownik biograficzny* [Polish Biographical Dictionary] (Vol. 3). Kraków: PAU.
- Məmmədli, A.M. (Ed.). (2005). “*Qafqaz dillər və mədəniyyətlər*”. *Elmi cəmiyyətinin əsərləri. Trudy naučnogo obščestva “Kavkaz. Jazyki i kultura”*. *Proceedings of the scientific association «The Caucasus. Languages and cultures»*. Bakı Slavyan Universiteti. Bakı.
- Räsänen, M. (1969). *Versuch eines etymologischen Wörterbuchs der Türkisprachen*. Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura.
- Redhouse Yeni Türkçe-İngilizce Sözlük* [New Redhouse Turkish-English Dictionary] (1981). Istanbul: Redhouse Yayınevi.
- Reychman, J. (1972). *Podróznicy polscy na Bliskim Wschodzie w XIX w.* [Polish Travelers to the Middle East in the 19th Century]. Warszawa: Wiedza Powszechna.
- Safiyeva, F. (2014). *Materiały dydaktyczne do nauki języka azerbejdżańskiego* [Teaching Materials for Learning the Azerbaijani Language]. Warszawa: Oficyna Olszynka.
- Sevortân, È.V. (Ed.). (1974). *Ètimologičeskij slovar' türkskih äzykov* [Etymological Dictionary of Turkic Languages]. Moskva: Nauka.
- Sevortân, È.V. (Ed.). (1978). *Ètimologičeskij slovar' türkskih äzykov* [Etymological Dictionary of Turkic Languages]. Moskva: Nauka.
- Sevortân, È.V. (Ed.). (1980). *Ètimologičeskij slovar' türkskih äzykov* [Etymological Dictionary of Turkic Languages]. Moskva: Nauka.

SUMMARY

ONOMASTIC MATERIAL IN THE DESCRIPTION OF THE CAUCASUS BY JÓZEF CHODŹKO —
A NINETEENTH-CENTURY POLISH SCHOLAR AND SURVEYOR

Józef Chodźko (1800–1881) was one of the first explorers of the Caucasus and an experienced Polish surveyor and cartographer who surveyed the trans-Caucasian and the Caucasian regions. Thanks to the method of triangulation, he made precise measurements of that region which subsequently enabled the preparation of the maps of the Caucasus. During his survey in the Caucasus region, Chodźko prepared a description of the places surveyed in manuscript form entitled “Orografia Kaukazu Józefa Chodźki”.

The aim of this paper is to call attention to the multidimensional value of this handwritten work. This previously unknown manuscript by the Polish investigator of the Caucasus not only includes valuable descriptions of the geography of the Caucasus but also very valuable onomastic material which may be interesting for linguists working on the geographic names of the trans-Caucasian and the Caucasian regions. His work includes many geographic names: oronyms, hydronyms, macro- and micro-toponyms and other names of objects the author described in his work. In respect of the etymology the onomastic material recorded by Chodźko represents various linguistic families, such as: Altaic, Indo-European, Caucasian. In the present paper, as an example, some geographic names which seem to be Turkic are shown. The onomastic material included in Chodźko’s work constitutes a valuable source for research on the history and etymology of geographic proper names from the region of the Caucasus. Therefore, linguists, especially those who are engaged in onomastic studies, should take a keen interest in Chodźko’s “Orografia Kaukazu”.

MIEJSCE NAZW JEDNOSTEK ADMINISTRACYJNYCH W CHORONIMII

Słowa tematyczne: geonimy, choronimy, nazwy jednostek administracyjnych, egzonimy

W 2016 roku ukazał się słowniczek Michała Garcarza poświęcony slangowym rozwinięciom literowych kodów powiatów na tablicach rejestracyjnych pojazdów (Garcarz, 2016). Czytałam tę zabawną książeczkę okiem językoznawcy i onomasty, zastanawiając się nad statusem onimicznym nazw jednostek administracyjnych i ich literowych kodów¹ oraz przyglądając się ich relacjom z innymi toponimami. W poniższym artykule chcę się podzielić swoimi refleksjami, wątpliwościami teoretycznymi i doświadczeniami praktyka-standaryzatora.

W ogólnym podziale nazw geograficznych (*geonimów*) obok *ojkonimów* i *anojkonimów* wymienia się także *choronimy* (Olivová-Nezbedová, 2002, s. 83), rozumiane jako nazwy państw, krain, regionów geograficznych i historycznych, jednostek administracyjnych itp.² Dwa pozostałe terminy odnoszą się do nazw miejscowości (*ojkonimy*) i nazw miejsc niezamieszkanymi (*anojkonimy*). Choronimy wśród polskich onomastów nie budziły takiego zainteresowania, jak *ojkonimy* i *anojkonimy*³. Symptomatyczne, że w dużych kompendiach onomastycznych, takich jak „Polskie nazwy własne” czy „Słowiańska onomastyka” nie przewidziano osobnego rozdziału, poświęconego tej tematyce, *choronimia* nie występuje także w indeksie terminów⁴. Podała go natomiast Maria Malec

¹ Literowym kodom jednostek administracyjnych poświęcony będzie osobny artykuł.

² Por. także STUS, hasło ang. *choronym*, pol. *choronim*, ‘toponim stosowany do obiektów powierzchniowych’. A. Czerny, wymieniając działy toponimii, opisuje *choronimy* jako „nazwy obszarów: regionów geograficznych i jednostek administracyjnych, np. *Sahara*, *Mazowsze*, *Bawaria*, *województwo pomorskie*” (Czerny, 2011, s. 16).

³ Z polskich opracowań choronimów por. np.: Karpluk (1986); Zierhoffer, Zierhofferowa (2000, 2007, 2011); Siatkowski (2006); Zych (2014).

⁴ Ściślej: w „Słowiańskiej onomastyce” *choronim* nie występuje w indeksie polskim, jest natomiast w indeksie czeskim i rosyjskim.

w popularnym „Słowniku etymologicznym nazw geograficznych Polski”, objaśniając jako „nazwy krajów i krain” (2003, s. 284).

Status proprialny nazw państw, krain i dzielnic historycznych oraz regionów geograficznych i etnograficznych nie budzi wątpliwości, np.: *Polska, Mazowsze, Śląsk, Roztocze, Kurpie*. Inaczej jest z nazwami jednostek podziału administracyjnego. Wewnętrzny podział terytorialny należy do kompetencji poszczególnych państw, a jego celem jest usprawnienie zarządzania przez urzędy. Jednostki podziału administracyjnego (terytorialnego) mają jasno wytyczone granice⁵ i ustalone siedziby władz, pokrywają też cały obszar kraju. Nazwy jednostek ustanawia upoważnione, urzędowe gremium, wypracowujące w miarę spójną i jednolitą nomenklaturę. Różna wielkość obszaru, ukształtowanie powierzchni, historia, tradycja czy skład narodowościowy — to tylko niektóre z czynników kształtujących systemy nazewnicze jednostek administracyjnych w poszczególnych państwach. W dużych krajach podstawowe jednostki podziału bywają większe niż niejedno samodzielne państwo. Są i takie kraje, w których wewnętrzne podziały nie są w ogóle potrzebne.

Urzędowy charakter to specyficzna cecha nazw jednostek administracyjnych, która łączy ten zbiór ze współczesnymi nazwami państw świata (w nazwach krain historycznych czy regionów status urzędowy nie ma takiego znaczenia). Z kolei systemowość i kompletność zbliżają nazwy jednostek administracyjnych z terminologią specjalistyczną, np. w podobny sposób powstaje nazewnictwo w geografii regionalnej (por. np. Kondracki, 1969) czy — przyjęte na całym świecie — hydrograficzne nazewnictwo mórz i oceanów, ustalone przez Międzynarodową Organizację Hydrograficzną. W literaturze przedmiotu już dość dawno wyróżniono dwie grupy nazw geograficznych właśnie ze względu na sposób ich tworzenia: jedne są nadane w jednorazowym akcie nominacji (oficjalnym lub nieoficjalnym), inne powstają w wyniku długotrwałej, naturalnej ewolucji (Stewart, 1975; za: Czerny, 2011, s. 44). Nazwy jednostek administracyjnych należą do pierwszej grupy. Przy ich ustalaniu istotna jest struktura conceptualna całego zbioru oraz prymat systemowości i jednomianowości (tzn. jedno oznaczenie dla jednego pojęcia). Zasady te są wspólne z zasadami opracowywania terminów specjalistycznych (Mazur, 1961; PN-ISO 704, 2012).

W polskiej tradycji normatywnej nazwy województw i powiatów, a także historycznych ziem, zaliczane są do apelatywów, np.: *województwo mazowieckie, powiat piaseczyński, ziemia łęczycka*. Tę zasadę zaburza istnienie powiatów grodzkich, ponieważ ich nazwy są identyczne z nazwami miast, np. *Zamość*. Podobnie nazwy gmin są bez wyjątku tożsame z nazwami miejscowości, np. *Lesznowola*.

⁵ Zdarzają się od tej zasady wyjątki, np. w Ameryce Południowej.

Maria Biolik zaproponowała dla takich nazw termin *homonim kategorialny*: „Jednostki onimiczne identyczne formalnie, ale różniące się znaczeniem kategorialnym wyrażonym przynależnością do różnych kategorii onimicznych, można nazwać homonimami kategorialnymi”. Ilustracją tego zjawiska jest m.in. przykład: *Wisła* — rzeka, *Wisła* — miasto (Biolik, 2009, s. 41–43).

W „Polskim przewodniku toponimicznym” (TG), będącym rodzajem podręcznika (głównie dla redaktorów map)⁶, o nazwach jednostek podziału administracyjnego naszego kraju podano następującą informację:

Województwa mają nazwy pochodzące od nazw regionów geograficzno-historycznych (13 województw) lub od nazw głównych miast (3 województwa). Nazwy województw ustalone zostały w formie przymiotnikowej, a oba człony ich nazwy należy pisać małą literą” (s. 79); [...] Powiaty w większości nazwane zostały od nazw ich siedzib, trzy powiaty mają nazwy pochodzące od nazw dwóch głównych miast powiatu, a dwa⁷ mają nazwy pochodzące od nazw regionów geograficznych. Nazwy powiatów ziemskich ustalone zostały w formie przymiotnikowej z pierwszym członem „powiat”. Wszystkie człony nazwy należy pisać małą literą, np. *powiat zamojski*, *powiat rypiński*. W przypadku powiatów grodzkich nie ma w ich nazwie członu „powiat”, a nazwy zapisuje się w mianowniku wielką literą, np. *Zamość* (tzn. nazwa powiatu jest identyczna z nazwą miasta) (s. 80).

W zbiorze nazw jednostek podziału administracyjnego Polski znajdują się zatem zarówno nazwy pospolite, jak i własne. O przynależności do konkretnego podzbioru decyduje postać językowa, mianowicie apelatywne są zestawienia z terminami gatunkowymi⁸ *województwo*, *powiat* oraz przymiotnikiem odmiejscowym, natomiast propriami są nazwy tożsame z nazwami miast i wsi; trudno sobie wyobrazić, że w imię czystości systemowej polecana byłaby pisownia typu *zamość* w nazwach powiatów grodzkich i w nazwach gmin. Zauważmy, że takie formy językowe, jak *Lubelszczyzna*, *Suwalszczyzna* czy *Łódzkie*, *Przemyskie* (często pojęciowo ekwiwalentne nazwom województwa lub powiatu), traktujemy jako nazwy regionów, a więc na równi z nazwami takimi, jak *Małopolska* czy *Pomorze*⁹.

⁶ Narodowe wersje TG powstają według schematu tematycznego wypracowanego przez UNGEGN (Grupę Ekspertów ONZ ds. Nazw Geograficznych). Zawierają m.in.: ogólne informacje o języku (językach) używanych w danym państwie, zasadach pisowni nazw geograficznych, zasadach transkrypcji oraz podziałach administracyjnych. Kierowane są nie tylko na rynek wewnętrzny, ale także — w tłumaczeniu na język angielski — do całej społeczności międzynarodowej za pośrednictwem UNGEGN.

⁷ Obecnie są to trzy nazwy, ponieważ *pow. jeleniogórski* zmieniono na *karkonoski*.

⁸ Termin *gatunkowy*, zwany także *terminem rodzajowym* (ang. *generic term*), to rzeczownik pospolity, który określa obiekt topograficzny przez jego cechy, a nie nazwę własną (np. pol. *góra*). Może być częścią toponimu, wówczas nazywany jest *elementem gatunkowym* albo *elementem rodzajowym* (ang. *generic element*), np. *Sierra Nevada*, *Newport* — por. STUS.

⁹ O funkcji nazw współczesnych województw i ich miejscu wśród nazw własnych pisała też M. Sagan-Bielawa (2017).

Kwestia statusu onomastycznego nazw jednostek administracyjnych komplikuje się znacznie bardziej, jeśli uwzględnimy inne kraje świata.

W polskim wykazie egzonimów (tradycyjnych polskich nazw obiektów geograficznych spoza granic kraju)¹⁰ obok nazw krajów i regionów uwzględniamy także urzędowe nazwy jednostek administracyjnych. Jest wśród nich bardzo wiele form zapożyczonych z języków pośredniczących, takich jak francuski czy rosyjski. Standaryzując nazwy geograficzne świata, mamy na uwadze nie tylko polskie przepisy normatywne, ale także zasady ortograficzne w innych językach oraz uzus¹¹ (niekiedy wieloletni), odbiegający od polskich zaleceń poprawnościowych a polegający na kalkowaniu zapisów oryginalnych. Współczesny uzus jest w dużym stopniu kształtowany przez globalną sieć informatyczną, w której angielszczyzna odgrywa największą rolę. W efekcie tych różnych czynników zbiór polskich nazw jednostek administracyjnych na świecie zawiera wiele niekonsekwencji zarówno ściśle językowych (np. odmienność — nieodmienność), jak i pozajęzykowych, ortograficznych. W odniesieniu m.in. do nazw państw i regionów fizycznogeograficznych wskazywał na to Andrzej Czerny (2021), rozważając przy okazji także kwestię terminów gatunkowych w nazwach. Słusznie zauważył:

[...] Zasady pisowni nie biorą pod uwagę tego, że mogą zachodzić dwa różne przypadki. Z punktu widzenia standaryzacji nazw geograficznych termin gatunkowy może pełnić dwojaką funkcję:

– stanowić integralną część toponimu, zwaną elementem gatunkowym albo *członem utożsamiającym*, np. *Sierra Nevada* (hiszp. ‘góry śnieżne’), *Wyżyna Kolorado* (ang. *Colorado Plateau*, w odróżnieniu od rzeki *Kolorado*), *Rów Riukiu* (rów oceaniczny na Pacyfiku, od nazwy wysp *Riukiu*);

– charakteryzować obiekt, nie będąc częścią toponimu, np. *miasto Chicago*, *die Gebirge Hunsrück und Taunus* (niem. ‘góry Hunsrück i Taunus’).

Odróżnienie dwuwyrzowych nazw geograficznych zawierających element gatunkowy od luźnych połączeń wyrazowych jest istotne, ponieważ element gatunkowy należy pisać wielką literą, a termin niebędący częścią nazwy — małą. Pisownia endonimu nie jest właściwą wskazówką, ponieważ — inaczej niż po polsku — element gatunkowy może być pisany małą literą, nawet wtedy, gdy drugi człon nazwy jest przymiotnikiem, np. fr. *mer du Nord* (‘Morze Północne’), hiszp. *mar Mediterraneo* (‘Morze Śródziemne’), ros. *Beloe more* (‘Morze Białe’) (s. 82–83).

Niniejszy artykuł jest w pewnym zakresie kontynuacją i uzupełnieniem problematyki, przedstawionej przez A. Czernego, z którego ustaleniami i wnioskami

¹⁰ Podaję tu przybliżone objaśnienie terminu, którego definicja ulegała z czasem daleko idącej ewolucji. Komisja Standaryzacji Nazw Geograficznych poza Granicami Rzeczypospolitej Polskiej przyjęła, że „polski egzonim to nazwa obecnie używana w Polsce w języku polskim dla obiektu geograficznego leżącego poza jej terytorium i różniąca się zapisem od endonimu standaryzowanego tego obiektu” (UWPNG, s. XVIII). *Endonim* to nazwa obiektu geograficznego w języku używanym na obszarze, gdzie ten obiekt się znajduje (STUS).

¹¹ Wnikliwą analizę uzusu toponimicznego w ujęciu teoretycznym zawiera monografia W. Włoskowicza (2021).

całkowicie się zgadzam. W przeglądzie nazw jednostek administracyjnych we współczesnych państwach wykorzystałam „Urzędowy wykaz polskich nazw geograficznych świata” (UWPNG). Podano w nim nazwy jednostek podstawowego podziału administracyjnego (jednostki pierwszego rzędu), a w określonych przypadkach także jednostki drugiego rzędu. Zdarza się, że nazwy jednostek administracyjnych mają dwie polskie nazwy urzędowe: krótką (np. *Sardynia*, *Bawaria*) i oficjalną, zazwyczaj bardziej rozbudowaną, używaną w stosunkach oficjalnych (np. *Region Autonomiczny Sardynii*, *Wolny Kraj Bawaria*). W przykładach podanych poniżej zapisy oryginalne w alfabetych innych niż łaciński występują w transkrypcji według UWPNG. W krajach, w których obok języków dla nas egzotycznych językiem urzędowym jest angielski, francuski itp., podaję tylko zapisy w tych ostatnich, ponieważ to one stanowiły podstawę przyswojenia w polszczyźnie.

Najczęściej polskie nazwy jednostek administracyjnych w różnych państwach świata ustalone zostały w postaci homonimicznej z nazwami miast lub regionów geograficznych, np. *Tyrol* (Austria, niem. *Tirol*), *Sofia* (Bułgaria, bułg. *Sofija*), nawet jeśli w oryginale występował termin gatunkowy (jak w nazwach kantonów w Szwajcarii), np. *Lucerna* (niem. *Kanton Luzern*). Odpowiednikami takich form są polskie nazwy powiatów grodzkich i gmin, np. powiat *Zamość*, gmina *Lesznowola*. Kalki z członem *Wielki*, *Wielka*: *Wielki Londyn* (Wielka Brytania, jedn. II rzędu, ang. *Greater London*), *Wielka Akra* (Ghana, ang. *Greater Accra*) są modelem nazewniczym przeniesionym z nazw regionów, gdzie występują częściej, np. *Wielka Moskwa* (Rosja), *Wielki Kair* (Egipt), *Wielkie Tokio* (Japonia). Wyjątkową formę w polskim zbiorze jednostek egzonimicznych mają nazwy *Bazylea-Miasto* i *Bazylea-Okręg* (Szwajcaria, niem. *Basel-Stadt*, *Basel-Landschaft*), zawierające element gatunkowy i zapisane z dywizem.

Polskie nazwy krajów w Czechach i na Słowacji, obwodów i rejonów na Białorusi, żupanii w Chorwacji, ajmaków w Mongolii czy wilajetów w Turkmenistanie i Uzbekistanie mają postać zestawień z terminem gatunkowym i przymiotnikiem od nazwy głównego miasta lub regionu; takie nazwy są zapisywane małą literą, czyli podobnie, jak nazwy naszych województw i powiatów ziemskich. Przykłady: *obwód brzeski* (Białoruś, jedn. I rzędu, błr. *Bresckaja wobłasć*, ros. *Briestskaja oblast'*), *rejon baranowicki* (Białoruś, jedn. II rzędu, błr. *Baranawicki rajon*, ros. *Baranowiczskij rajon*), *kanton sarajewski* (Bośnia i Hercegowina, jedn. II rzędu, boś. *Kanton Sarajevo*, chorw. *Sarajevska županija*, serb. *Kanton Sarajevo*), *obwód sofijski* (Bułgaria, bułg. *Sofijska oblast*)¹², *żupania zagrzebska* (Chorwacja, chorw. *Zagrebačka županija*), *kraj pardubicki*

¹² Jest to jedyna nazwa jednostki I rzędu w Bułgarii, która nie jest homonimiczna z nazwą miejscowości. Polskie egzonimy oddają zróżnicowanie w języku oryginału, por. pol. *Sofia* oraz *obwód sofijski* i bułg. *Sofia*, ofic. *Oblast Sofija* oraz *Sofijska oblast*.

(Czechy, czes. *Pardubický kraj*), *obwód almacki* (Kazachstan, kaz. *Almaty oblysy*, ros. *Almatinskaja oblast'*), *obwód naryński* (Kirgistan, kirg. *Naryn oblusu*, ros. *Narynskaja oblast'*), *okręg kowieński* (Litwa, jedn. I rzędu, lit. *Kauno apskritis*), *rejon birżański* (Litwa, jedn. II rzędu, lit. *Biržų rajono savivaldybė*), *ajmak uwski* (Mongolia, mong. *Uws ajmag*), *obwód kaliningradzki* (Rosja, jedn. I rzędu, ros. *Kaliningradskaja oblast'*), *kraj koszycki* (Słowacja, słc. *Košický kraj*), *wilajet achalski* (Turkmenistan, turkm. *Ahal welaýaty*), *obwód lwowski* (Ukraina, jedn. I rzędu, ukr. *Lwiwska oblast'*), *rejon barski* (Ukraina, jedn. II rzędu, ukr. *Barśkyj rajon*), *wilajet bucharski* (Uzbekistan, uzb. *Buxoro viloyati*).

Ten model nazewnictwa jednostek administracyjnych w polskiej tradycji geograficzno-kartograficznej stosowany jest głównie dla krajów słowiańskich, zapewne ze względu na bliskość języków, które nie stwarzają barier dla tłumaczenia struktur oryginalnych, podobnych w budowie, chociaż o innym statusie onimicznym, por. np. polskie *kraj liberecki*, oryginalnie czes. *Liberecký kraj*. W krajach azjatyckich taki model nazewnictwa jest spuścizną czasów, kiedy należały one do ZSRR a ich nazewnictwo administracyjne znane było w Polsce w rosyjskiej wersji językowej. Należy podkreślić, że we wszystkich powyższych przykładach polskie nazwy odbiegają pod względem szyku od oryginału, ponieważ tylko w polskiej tradycji normatywnej w nazwach złożonych termin gatunkowy stoi na pierwszej pozycji.

Od wskazanego wyżej sposobu polszczenia nazw jednostek administracyjnych są jednak wyjątki, np. w Rosji mamy takie jednostki I rzędu, jak *Kraj Chabarowski*, *Kraj Permski* (ros. *Chabarowskij kraj*, *Piermskij kraj*), czy jednostki II rzędu, jak *Okręg Komi-Permiacki* (ros. *Komi-Piermiackij okrug*), w których wielką literą zapisano wszystkie człony. W nazwach wieloelementowych termin gatunkowy pojawia się na dalszych pozycjach, co pozwala uznać go za element gatunkowy (tzn. składnik nazwy własnej) i umożliwia pisownię wielką literą całej nazwy, np. *Nieniecki Okręg Autonomiczny* (jedn. I rzędu, ros. *Nienieckij avtonomnyj okrug*). W Europie Zachodniej nazwy podobne pod względem budowy są rzadsze, por. *Region Waloński* (Belgia, fr. *Région wallone*, od nazwy krainy *Walonia*) czy *Wspólnota Walencka* (Hiszpania, nazwa oficjalna obok krótkiej *Walencja*, hiszp. *Comunidad Valenciana*).

W wielu krajach afrykańskich, w Ameryce Południowej i Azji nazwy jednostek administracyjnych składają się z elementu gatunkowego i przymiotnika wskazującego na położenie obiektu względem stron świata, jego charakter ustrojowy lub rolę administracyjną. Obowiązuje tu zapis wielkimi literami we wszystkich członach nazwy, łącznie z elementem gatunkowym. Przykłady: *Departament Centralny* (Paragwaj, hiszp. *Departamento Central*), *Departament Centralny* (Haiti, fr. *Département du Centre*), *Dependancje Federalne* (Wenezuela, hiszp.

Dependancias Federales), *Dystrykt Centralny* (Botswana, ang. *Central District*), *Dystrykt Federalny* (Brazylia, port. *Distrito Federal*), *Dystrykt Południowy* (Liban, arab. *Muhafazat al-Dżanub*), *Dystrykt Stołeczny* (Dominikana, hiszp. *Distrito Nacional*), *Prowincja Centralna* (Zambia, ang. *Central Province*), *Prowincja Centralna* (Papua-Nowa Gwinea, ang. *Central Province*; tak samo na Wyspach Salomona), *Prowincja Południowa* (Rwanda, fr. *Province du Sud*), *Prowincja Stołeczna* (Kuwejt, arab. *Muhafazat al-Asima*), *Prowincja Wschodnia* (Arabia Saudyjska, arab. *Al-Mintaka Asz-Szarkijja*), *Region Centralny* (Erytrea, ang. *Central Region*; tak samo w Kamerunie czy Malawi), *Region Stołeczny* (Dania, duń. *Region Hovedstaden*), *Region Stołeczny* (Filipiny, ang. *National Capital Region/Metropolitan Manila*), *Rejony Administrowane Centralnie* (Tadżykistan, tadż. *Nohijahoi tobei dżumhuri*).

Na sposób zapisu wielu podanych wyżej polskich egzonimów niewątpliwie wpływ miała forma oryginału. Według polskiej tradycji nazewnicznej zapis wielką literą każe takie nazwy zaliczać do propriów, chociaż pod względem charakteru takie nazwy, jak *Region Waloński*, *Dystrykt Południowy*, nie różnią się od typu *województwo pomorskie*, *obwód lwowski*.

Niekiedy elementowi gatunkowemu towarzyszy dopełniacz od nazwy etnicznej, np. *Kraj Basków* (Hiszpania, hiszp. *País Vasco*) lub od innej nazwy geograficznej, np. *Kraj Loary* (Francja, fr. *Pays-de-la-Loire*), *Dystrykt Kolumbii* (Stany Zjednoczone, ang. *District of Columbia*), *Terytorium Stołeczne Islamabadu* (Pakistan, ang. *Islamabad Capital Territory*), *Dystrykt Stołeczny Bogoty* (Kolumbia, hiszp. *Distrito Capital de Bogotá*).

Element gatunkowy oraz nazwa miejscowości w mianowniku odróżniła jednostkę *Prefektura Wientian* w Laosie od innej tamże: *Wientian* (lao. *Nakhon Louang Viangchan* i *Khouèng Viangchan*). Podobny model nazewniczny cechuje wiele rozbudowanych form oficjalnych, np.: *Wolne Hanzeatyczne Miasto Hamburg* (Niemcy, forma krótka *Hamburg*; niem. *Hamburg* i ofic. *Freie und Hansestadt Hamburg*), *Region Autonomiczny Trydent-Górna Adyga* (Włochy, forma krótka *Trydent-Górna Adyga*; wł. *Trentino-Alto Adige*, ofic. *Regione Autonoma Trentino-Alto Adige*), *Specjalny Region Administracyjny Hongkong* (Chiny, forma krótka *Hongkong*; ang. *Hong Kong*, ofic. *Hong Kong Special Administrative Region*).

PODSUMOWANIE

We współczesnym dyskursie onomastycznym przekonanie o nieostrości i umowności granic toponimii propriальной wydaje się powszechne. W tej dyskusji wyrażnie wybrzmiewa głos praktyków związanych z urzędowym ustalaniem nazw geograficznych, takich jak językoznawcy: Vincent Blanár (1976), Kazimierz Rymut

(2003), Rudolf Šrámek (2015), kartografowie: Janusz Gołaski (2002) i Andrzej Czerny (2011, 2021). Jeśli przyjąć, że proprialność jest cechą stopniowalną, to nazwy jednostek administracyjnych należałoby sytuować w strefie przejściowej między nazwami własnymi i pospolitymi, podobnie jak w języku polskim np. nazwy mieszkańców¹³.

Różny jest też status konkretnych nazw jednostek administracyjnych w zbiorze polskich choronimów. W proprialnym centrum znajdują się nazwy homonimiczne z nazwami miejscowości i regionów, np. pol. *Wałbrzych* (nazwa powiatu grodzkiego), austr. *Tyrol*. Nieco dalej od centrum mieszczą się nazwy wieloelementowe z komponentem proprialnym i elementem gatunkowym, np. *Kraj Basków*, *Kraj Loary*, *Bazylea-Okręg*, *Terytorium Stołeczne Islamabadu* oraz typ *Wielki Londyn*. Na pograniczu nazw własnych i pospolitych lokuwałabym deskrypcje typu *Prowincja Centralna*, *Region Stołeczny*; opisują one pojęcia jednostkowe z wykorzystaniem słownictwa apelatywnego. Nazwy zawierające termin gatunkowy i przymiotnik odmiejscowy (od nazwy miasta lub regionu) z punktu widzenia ortografii w całości należą do zbioru nazw pospolitych, np. *województwo podlaśkie*, *powiat otwocki*, *rejon birzański*, *obwód brzeski*, jednak pojęciowo zaliczyłabym je do pasa przejściowego między apelatywami i propriami.

Nazewnictwo jednostek administracyjnych, zarówno w Polsce, jak i innych krajach na świecie, poprzez systemowość oraz urzędowy sposób utworzenia i ustalenia zbliżone jest do terminologii specjalistycznej, chociaż ze względu na swą heterogeniczną naturę nigdy zapewne nie osiągnie takiej jednolitości i spójności, jaka cechuje systemy terminologiczne, stosowane np. w geografii regionalnej. Hybrydowy charakter (onimiczno-terminologiczny) mają zwłaszcza nazwy wieloelementowe z terminem lub elementem gatunkowym. Sposób zapisu takich nazw pozostaje w moim mniemaniu otwarty. Od lat utrzymuje się różnica w ogólnych zasadach ortograficznych i instrukcjach kartograficznych, od lat również uzus różni się z polską normą poprawnościową (por. Kornaszewski, Lech, 1989; Czerny, 2021). W sferze publicznej coraz częściej spotyka się nazwy geograficzne w formie zbliżonej do oryginału, zwiększa się również wpływ ortografii angielskiej, która uwzględnia w szerszym zakresie — niż polska — pisownię wielką literą.

¹³ Według polskiej normy językowej nazwy etniczne i nazwy mieszkańców regionów są nazwami własnymi, natomiast nazwy mieszkańców miast i wsi — pospolitymi. Por. cytat: „[...] nietłwo zrozumieć, dlaczego *Krakowiak* ‘mieszkaniec regionu’ jest bardziej nazwą własną niż tenże *krakowiak* zamieszkały w samym Krakowie” (Kornaszewski, Lech 1989, s. 279).

SKRÓTY

ang. — angielski
arab. — arabski
austr. — austriacki
blr. — białoruski
boś. — bośniacki
chorw. — chorwacki
czes. — czeski
duń. — duński
fr. — francuski
hiszp. — hiszpański
jedn. — jednostka
kaz. — kazachski
kir. — kirgiski
lao. — laotański
lit. — litewski
mong. — mongolski
niem. — niemiecki
ofic. — oficjalnie
pol. — polski
port. — portugalski
ros. — rosyjski
serb. — serbski
słc. — słowacki
tadž. — tadżycki
turkm. — turkmeński
ukr. — ukraiński
uzb. — uzbecki
wł. — włoski

LITERATURA

- Biolik, M. (2009). Homonimy onomastyczne. Różne sposoby interpretacji [Onomastic homonyms. Various ways of interpretation]. W: Warchoł, S. i Jastrzębski, M. (red.), *Rozprawy Sławistyczne: 22: Słowiańskie homonimy apelatywno-onimiczne i onimiczno-onimiczne w diachronii i synchronii* [Slavic Appellative-Onymic and Onymic-Onymic Homonyms in Diachrony and Synchrony] (s. 33–47). Lublin: Wydawnictwo UMCS.
- Blaňár, V. (1976). Lingvistický a onomastický status vlastného mena [Linguistic and onomastic status of a proper name]. *Onomastica*, 21, 5–18.
- Czerny, A. (2011). *Teoria nazw geograficznych* [Theory of Geographical Names]. Warszawa: Instytut Geografii i Przestrzennego Zagospodarowania PAN.
- Czerny, A. (2021). Problematyka polskich egzonymów z punktu widzenia kartografa [The issue of Polish exonyms from a cartographer's point of view]. W: M. Rutkowski i A. Hącia (red.), *Nazwy własne w języku i społeczeństwie* [Names in Language and Society] (s. 75–92). Olsztyn: Wydawnictwo UWM.

- Garcarz, M. (2016). *Słownik slangu kierowców. Slangowe rozwinięcia skrótów wyróżników powiatów na polskich tablicach rejestracyjnych* [A Dictionary of Drivers' Slang. Slang Abbreviation Expansions of County Codes on Polish Vehicle Registration Plates]. Szczecin: Volumina.pl Daniel Krzanowski.
- Gołaski, J. (2002). *Zbieranie i opracowywanie nazw geograficznych. Przewodnik toponimiczny. Cz. I: Zbieranie nazw w terenie* [Collecting and Processing Geographical Names. A Toponymic Guide. Part One: Collecting Names in the Field]. Warszawa: GUGiK.
- Karpluk, M. (1986). Staropolskie nazwy krajów egzotycznych: Afryka, Ameryka, Azja — przegląd derywatów [Old Polish names of exotic lands: Africa, America, Asia — an overview of derivatives]. *Onomastica*, 30, 146–158.
- Kondracki, J. (1969). Systemy podziału regionalnego i nazwy jednostek regionalnych [Systems of regional divisions and names of regional units]. W: J. Kondracki (red.), *Podstawy regionalizacji fizycznogeograficznej* [The Basics of Physiographical Regionalisation] (s. 99–125). Warszawa: PWN.
- Kornaszewski, M. i Lech, Ł. (1989). Społeczne pojęcie nazwy własnej a polska norma ortograficzna [Social concept of proper name and the Polish spelling norm]. W: M. Majtán (red.), *Aktualne ułohy onomastiky z hľadiska jazykovej politiky a jazykovej kultúry* [Current Tasks of Onomastics in Terms of Language Policy and Language Culture] (s. 275–281). Bratislava: Jazykovedný ústav Ľudovita Štúra Slovenskej akadémie vied.
- Małec, M. (2003). *Słownik etymologiczny nazw geograficznych Polski* [An Etymological Dictionary of Poland's Geographical Names]. Warszawa: PWN.
- Mazur, M. (1961). *Terminologia techniczna* [Technical Terminology]. Warszawa: Wydawnictwa Naukowo-Techniczne.
- Olivová-Nezbedová, L. (2002). Onomastická terminologie [Onomastic terminology]. W: E. Rzetelska-Feleszko, A. Cieślíkowa i J. Duma (red.), *Słowiańska onomastyka. Encyklopedia* [Slavic Onomastics. Encyclopedia] (t. 1, s. 83–84). Warszawa–Kraków: Towarzystwo Naukowe Warszawskie.
- PN-ISO 704 = *Działalność terminologiczna. Zasady i metody* [Terminological Work. Principles and Methods] (2012). Warszawa: Polski Komitet Normalizacyjny.
- Polskie nazwy własne = Rzetelska-Feleszko, E. (red.). (1998). *Polskie nazwy własne. Encyklopedia* [Polish Proper Names. Encyclopedia]. Warszawa–Kraków: Towarzystwo Naukowe Warszawskie–Instytut Języka Polskiego PAN.
- Rymut, K. (2003). Granica czy sfera przejściowa między nomen appellativum a nomen proprium? [A borderline or a transitional zone between nomen appellativum and nomen proprium?]. W: K. Rymut (red.), *Szkice onomastyczne i historycznojęzykowe* [Sketches in Onomastics and Historical Linguistics] (s. 9–12). Kraków: Instytut Języka Polskiego PAN [Przedruk z: *Slavica Ludensia*, 7. Sueco-Polonica. Materiały z drugiej polsko-szwedzkiej konferencji slawistycznej, Forsakar (Szwecja), 15–18 VI 1979, Lund, s. 175–180, 1979].
- Sagan-Bielawa, M. (2017). Nazwy województw wśród nazw własnych — funkcja, struktura, wariantywność [Names of voivodeships among proper names — function, structure, variability]. *Język Polski*, 97(2), 72–84.
- Siatkowski, J. (2006). *Obce nazwy geograficzne w języku czeskim i polskim. Studium konfrontatywne* [Foreign Geographical Names in Czech and Polish. A Comparative Study]. Warszawa: Uniwersytet Warszawski. Wydział Polonistyki. Instytut Slawistyki Zachodniej i Południowej.
- Słowiańska onomastyka = Rzetelska-Feleszko, E., Cieślíkowa, A., i Duma, J. (red.). (2002–2003). *Słowiańska onomastyka. Encyklopedia* [Slavic Onomastics. Encyclopedia] (t. 1–2). Warszawa–Kraków: Towarzystwo Naukowe Warszawskie.
- Stewart, G.R. (1975). *Names on the Glob*. New York: Oxford University Press.
- STUS = *Słownik terminów używanych przy standaryzacji nazw geograficznych* [Dictionary of Terms for Standardization of Geographical Names]. (2014). Tłum. M. Łukasik. Warszawa: GUGiK. (oryg.: *Glossary of Terms for Standardization of Geographical Names*, Ed. N. Kadmon, United Nations, New York 2002).

- Šrámek, R. (2015). Propriální sfera jazyka a hranice vlastních jmen [The propriial sphere of a language and the borders of proper names]. W: I. Valentová (red.), *19. slovenská onomastická konferencia. Bratislava 28.–30. apríla 2014. Zborník referátov* [19th Slovak Onomastic Conference. Bratislava 28–30 April 2014. Proceedings] (s. 46–54). Bratislava: Veda.
- TG = Wolnicz-Pawłowska, E. i Zych, M. (2010). *Toponymic Guidelines of Poland for Map Editors and Other Users (Polski przewodnik toponimiczny dla redaktorów map i innych użytkowników)*. Fourth revised edition. GUGiK.
- UWPNG = Zych, M. (red.). (2019). *Urzędowy wykaz polskich nazw geograficznych świata* [Official List of Polish Geographical Names of the World]. Oprac. Komisja Standaryzacji Nazw Geograficznych poza Granicami Rzeczypospolitej Polskiej przy głównym Geodecie Kraju. Wyd. 2 zaktualizowane. Warszawa: GUGiK.
- Włoskowitz, W. (2021). *Uzus toponimiczny. Zarys teorii na przykładzie polskiej toponimii Huculszczyzny* [Toponymic Usus. An Outline of Theory on the Example of the Polish Toponymy of the Hutsul Region]. Kraków: Instytut Języka Polskiego PAN.
- Zierhoffer, K. i Zierhofferowa, Z. (2000). *Nazwy zachodnioeuropejskie w języku polskim a związki Polski z kulturą Europy* [Western European Names in the Polish Language and Poland's Relations with European Culture]. Poznań: Wydawnictwo Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk.
- Zierhoffer, K. i Zierhofferowa, Z. (2007). *Polska a Europa w świetle nazw geograficznych* [Poland and Europe in the Light of Geographical Names]. Poznań: Wydawnictwo „Poznańskie Studia Polonistyczne”.
- Zierhoffer, K. i Zierhofferowa, Z. (2011). *Nazwy geograficzne Europy w języku polskim. Dziedzictwo i współczesność* [Geographical Names of Europe in the Polish Language. Heritage and the Present Day]. Poznań: Wydawnictwo Naukowe UAM.
- Zych, M. (2014). Nazwy państw w języku polskim jako przykład stosowania egzonymów i endonymów [Names of countries in the Polish language as an example of using exonyms and endonyms]. *Prace Językoznawcze*, 16(2), 95–104.

SUMMARY

THE PLACE OF THE NAMES OF ADMINISTRATIVE UNITS IN CHORONYMY

Names of administrative units belong to choronyms. They are located in a transitional zone between proper names and appellatives. The prototypical centre of the category of properhood includes names of administrative units that are homonymic to names of localities and regions, e.g. *Rzeszów* (city county), *Tyrol* (Austria, 1st order administrative unit). Further from the category's centre there are multi-element names comprising a propriial component and a generic element, e.g. *Kraj Basków*, *Kraj Loary*, *Bazylea-Okręg*, *Terytorium Stołeczne Islamabadu*, *Prezydentura Wientian*. On the borderline between proper names and appellatives there are descriptions like *Prowincja Centralna*, *Region Stołeczny* which describe individual concepts with appellative vocabulary. Names consisting of a generic term and an adjective derived from a place name belong to appellatives, e.g. *województwo podlaskie*, *powiat otwocki*, *rejon birżański*, *obwód brzeski*.

The spelling of multi-element names comprising a generic term or a generic element remains an open issue because there is a discrepancy between general orthographic rules and the usus.

Keywords: geonyms, choronyms, names of administrative units, exonyms